PASAULIO ISTORIJOS

atlasas

II tomas

Nuo Prancūzijos revoliucijos iki šių laikų

Hermann Kinder, Werner Hilgemann

PASAULIO ISTORIJOS atlasas

II tomas

Nuo Prancūzijos revoliucijos
iki šių laikų

Iliustravo Harald ir Ruth Bukor

alma littera

Lietuviškojo leidimo pratarmė

Pasaulio istorijos atlasas (dvitomio II tomas) tęsia „Alma littera“ leidyklos leidžiamą verstinę Lietuvoje dar neįprastos rūšies informacinių šviečiamųjų atlasų seriją (1998 metais pasirodęs „Filosofijos atlasas“, 2000 m. – „Ekologijos atlasas“, 2001 m. „Pasaulio istorijos atlasas“, I t., 2001–2002 m. – „Psichologijos atlaso“ I–II tomai). Vokiečių leidyklos „Deutscher Taschenbuch Verlag“ knygos vadinamos atlasais, nes jų turinį perteikia – maždaug per pusę – tiek tekstas, tiek vaizdinė informacija.

Toks yra ir šis skaitytojui teikiamas „Pasaulio istorijos atlasas“. Dviejuose jo tomuose įdėta daugiau kaip 600 brėžinių ir grafikų: 445 kartoschemos (supaprastinti istoriniai žemėlapiai), 115 dinastinių monarchų geneologijų, beveik 40 palyginamųjų diagramų (daug jų įkomponuota į kartoschemas), 2 planai (Paryžiaus ir Berlyno) bei 26 kitos – daugiausia visuomenės socialinės sandaros ir valstybinės valdžios struktūros – schemos. Nuo istorinės geografijos veikalų atlasą skiria pirmiausia palyginti didelė nekartografinės medžiagos gausa. Bet dar labiau jo informacinį savitumą paryškina išplėstas teksto vaidmuo. Tekstas čia ne vien tik aiškina brėžinius ir grafikus. Juo labiau jis nėra tik žemėlapių legendų tęsinys ar papildymas, o turi ir savarankišką reikšmę.

Sutankinta ir sukonkretinta teksto faktografija, nuoseklus ir rišlus jos suderinimas su vaizdine informacija daro leidinį parankine kiekvieno istorijos mėgėjo knyga. Apeliuojant į skaitytojo atmintį ir žodžiu, ir vaizdu, jis taps ypač naudinga pagalbine studijų bei mokymosi priemone studentams ir moksleiviams.

„Alma littera“ leidykla

UDK 930.9(084.4)
Ki-102

Versta iš:
dtv-Atlas Weltgeschichte, Bd. 2
34. Auflage, München, 2000
ISBN 3-423-03002-X

Iš vokiečių kalbos vertė
Nerijus Šepetys, Emilija Dagytė

ISBN 9986-02-989-9 (bendras)
ISBN 9986-08-243-7 (II tomas)

Antrasis pasaulinis karas

Laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo

Vokiškųjų leidimų pratarmės:

Iš I leidimo

„Pasaulio istorijos atlaso" antrajame tome, kaip ir pirmajame, stengiamasi pateikti kiek galima objektyvesnių ir išsamesnių istorinių žinių. Atlaso tekstas nėra vien žemėlapių ir kitos grafinės medžiagos paaiškinimas; veikiau tekstas ir iliustracijos turėtų vienas kitą papildyti ir išlaikyti savarankišką informacinę vertę.
Kuo arčiau mūsų dienų yra praeitis, tuo išsamesnės, bet ir neaprėpiamesnės yra mūsų žinios apie ją. Medžiagos gausumas ir ribotas spaudos plotas verčia daryti griežtą aprašomų įvykių atranką.
Dėkojame ponui Güntheriui Schulzei už išsamios rodyklės sudarymą, poniai Bukor ir ponui Bukorui už iliustracijas ir ypač ponui dr. Erhardui Klössui už įžvalgų ir nuovokų redagavimą.

Autoriai

Bylefeldas, 1966 m. rugsėjis

XII leidimo pratarmė

Netikėtai mirus mano draugui Hermannui Kinderiui, kuris dar spėjo pasidžiaugti nelauktai didele atlaso sėkme, man teko pareiga šių laikų istoriją pratęsti iki 1977 m., pateikiant ją kaip chronologiškai sutvarkytą priedą, kad dabartis įsijungtų į istorinę perspektyvą.
Haraldas ir Ruth Bukorai rūpestingai parengė žemėlapius, o Winfriedas Grothas kruopščiai visą leidinį suredagavo. Naudojuosi proga jiems nuoširdžiai padėkoti.

Werneris Hilgemannas

Bylefeldas, 1977 m. balandis

XXV leidimo pratarmė

Šis leidimas apima istorinius įvykius iki 1990 m. Reiškiu ypatingą padėką poniai Gabrielei Wurm, padėjusiai daug pastangų ir parodžiusiai daug nuovokumo šifruojant autoriaus rankraštį, Winfriedui Grothui už redagavimą ir poniai Lieselottei Büchner už patikrinimą.

Werneris Hilgemannas

Bylefeldas, 1991 m. sausio 3 d.

AB	akcinė bendrovė
ADF (AFL)	Amerikos darbo federacija (American Federation of Labour)
adm	administracija, administracinis
Afg.	Afganistanas
afrik.	afrikiečiai
AFVO (OUA)	Afrikos vienybės organizacija (Organisation de l'Unité Africaine)
AILJ	Angolos išsivadavimo liaudies judėjimas
Air.	Airija
akad.	akademinis
AKR (ACR)	Afrikos, Karibų j. ir Ramiojo vandenyno šalys (Africa, Caribibean, Pacific)
ALP (OVP)	Austrijos liaudies partija (Österreichische Volkspartei)
ALSP (FPO)	Austrijos laisves partija (Freiheitlische Partei Osterreichs)
a-menė	aukštuomenė
amer.	amerikiečiai
Amer.	Amerika
anarch	anarchistinis
ANK (ANC)	Afrikiečių nacionalinis kongresas (African National Congress)
ANZUS	Australia, New Zealand, USA-Pakt, Pacyfic Security Treaty (Australijos, Naujosios Zelandijos ir JAV saugumo paktas)
apyg.	apygarda
aristokr.	aristokratai, aristokratinis
arm.	armenai, armija
Arm.	Armenija
Art. Rytai	Artimieji Rytai
ASDP (SPÖ)	Austrijos socialdemokratų partija (Sozialdemokratische Partei Österreichs)
Austral.	Australija
automob	automobiliai
aviac.	aviacija
AVO (OAS)	Amerikos valstybių organizacija (Organization of American States)
Azerb.	Azerbaidžanas
Balk.	Balkanai
balt.	baltasis
Balt.	Baltarusija
baudž.	baudžiamasis
bendr.	bendrasis
birž.	birželis
biurokr.	biurokratinis
BLP (BPVP)	Bavarijos liaudies partija (Bayrische Volkspartei)
bolš.	bolševikai
brand	branduolinis
Bulg.	Bulgarija
burž.	buržuazinis
b-zija	buržuazija
CENTO	Central Treaty Organization (Centrinė sutarties organizacija)
CŽV (CIA)	Centrinė žvalgybos valdyba JAV, (Central Intelligence Agency)
Čekosl.	Čekoslovakija
DAC	Development Assistance Committee (Komitetas plėtrai remti)
Dan	Danija
darb	darbininkai
deleg.	delegacija
dem.	demokratas, demokratinis
dep	deputatas
DK	Didžioji kunigaikštystė
d-mentas	departamentas
DMS (DFD)	Demokratinė moterų sąjunga (Demokratischer Frauenbund Deutschlands).
DP	Demokratų partija
DSP (PDS)	Demokratinio socialinio partija (Vokietija)
dol	doleris
d-facija	demonstracija
DVP (DBD)	Demokratinė valstiečių partija (Demokratische Bauernpartei Deutschlands)
EAP (ERP)	Europos atkūrimo programa (European Recovery Program)
EAPS (ECSC)	Europos anglių ir plieno susivienijimas (European Coal and Steel Community)
EB (EC)	Europos bendrija, Europos bendrijos (European Community, -ies)
EBPO(OECD)	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (Organization for Economic Cooperation and Development)
EEB (EEC)	Europos ekonominė bendrija (European Economic Community)
EEBO (OEEC)	Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacija (Organisation for European Economic Cooperation)
EGS (EVG)	Europos gynybos sandrauga (Europäsche Verteidigungs gemeinschaft)
ELPA (EFTA)	Europos laisvosios prekybos asociacija (European Free Trade Association)
emancip.	emancipacija
emigr.	emigracinis
EMS (EZU)	Europos mokėjimų sąjunga (Europäische Zahlungsunion)
erchreg.	erchercogas
EMU	Economic and Monetary Union (Ekonomikos ir valiutos sąjunga)
ERPB (EBRD)	Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (European Bank for Reconstruction and Development)
ES (EU)	Europos Sąjunga (European Union)
ESBK	Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (KSZE)
ESPT (COMECON)	Ekonominės savitarpio pagalbos taryba (Council of mutual Economic Aid)
evang	evangelikai
EVS	Europos valiutinis susitarimas
FAO	Food and Agricultural Organization (JT Maisto ir žemės ūkio organizacija)
faš.	fašistinis
feder.	federacija, federacinis, federalinis
feldm.	feldmaršalas
FK	federalinis kancleris
frt.	fortas
gam.	gamyba
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Bendrasis susitarimas dėl tarifų ir prekybos)
gelež.	geležinkelis
Gen. Asamb.	Generalinė Asamblėja
gengub.	generalgubernatorius
gen. gub-ja	generalinė gubernija
GJF	Graikijos išsivadavimo frontas
gyn.	gynybos
ginkl.	ginkluotas, ginkluotosios
g-kla	gamykla
GMD	Gomindanas
GP	ginkluotosios pajėgos
gr.	grupė
Graik.	Graikija
Gruz.	Gruzija
HJ	Hitlerjungend (Hitlerio jaunimas)
Holšt	Holšteinas
IAEO	International Atomic Energy Organization (Tarptautinė atominės energijos organizacija)
ICAO	International Civil Aviation Organization (Tarptautinė civilinės aviacijos organizacija)
ideol.	ideologija, ideologinis
į-gos	įstaigos
i. ir k.	imperijos ir karalystės

IKD	Italijos krikščionys demokratai
ILO	International Labour Organization (Tarptautinė darbo organizacija)
IMCO	International
imperial.	imperialistinis
Indonez.	Indonezija
IRO	International Refugee Organization (Tarptautinė pabėgėlių organizacija)
įst.	įstatymas
it.	italų, itališkas
It.	Italija
JAR	Jungtinė Arabų Respublika
JTU	Inernational Telecommunication Union (Tarptautinė ryšių sąjunga)
JSK	Judrioji sausumos kariuomenė
JT	Jungtinės Tautos
Jugosl.	Jugoslavija
juod.	juodasis
k.	kareiviai
kab.	kabinetas
kancel	kanceliarija
kard.	kardinolas
Kaz.	Kazachija
KB	Kulturbundas (Kultur-Bund)
KDS (CDU)	Krikščionių demokratų sąjunga, Vokietija (Christlich-Demokratische Union)
Kirg.	Kirgizija
KKP	Kinijos komunistų partija
klerik.	klerikalinis
k-lystė	karalystė
kolon.	kolonija
komp.	kompanija
konc. s-kla	koncentracijos stovykla
konfer	konferencija
konserv.	konservatorius, konservatyvusis
konst.	konstitucinis
KOP	karinės oro pajėgos
Kor.	Korėja
KP	komunistų partija
kr.	kraštas
krikšč.	krikščioniškasis
k-sija	komisija
KSS (CSU)	Krikščionių socialinė sąjunga, Vokietija (Christlich-Soziale Union)
k-tucija	konstitucija
laik.	laikinasis
laikr.	laikraštis
lapkr.	lapkritis
LDP (FDP)	Laisvoji demokratų partija, Vokietija (Freie Demokratische Partei)
leidž.	leidžiamasis
leit.	leitenantas
liber.	liberalas, liberalusis, liberalinis
LJDP (PZPR)	Lenkijos jungtinė darbininkų partija (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)
LKT	Liaudies komisarų taryba
Lot. Amerika	Lotynų Amerika
LR	Liaudies Respublika
LVJ (FDJ)	Laisvasis vokiečių jaunimas (Freie Deutsche Jugend)
LVPS (FDGB)	Laisvasis Vokietijos profsąjungų susivienijimas (Frier Deutscher Generkschafts bund)
marš.	maršalas
min.	ministras
m-ja	ministerija
mrj.	majoras
MP	ministras pirmininkas
MPLA	Movimento Popular de Libera?ço de Angola
ND	Naujoji demokratija (Graikijos partija)
nepríkl.	nepriklausomybė, nepriklausomas
NIF (FLN)	Nacionalinis išsivadavimo frontas, Alžyras (Front de Libération Nationale)
Norv	Norvegija

NPO	neparlamentinė opozicija
NS	nacionalsocialistai, naciai
nuosaik.	nuosaikusis
nusigink1.	nusiginklavimas
OAPEC	Organization of Arabic Petroleum Exporting Countries (Naftą eksportuojančių arabų šalių organizacija)
OAS	Organisation de l'Armée Secrčte (Slaptosios armijos organizacija, Alžyras)
okup.	okupuotas
opoz.	opozicija
Osm.	Osmanų
OZ	okupacinė zona
OTC	Officers' Training Corps (Karininkų mokykla, D. Britanija)
PALO (SWAPO)	Pietvakarių Afrikos liaudies organizacija (Southwest African People Organization)
pan.	panašūs, panašiai
papr.	paprastasis
part.	partija
partiz.	partizanai, partizaninis
paveld.	paveldimasis
PIO	Palestinos išvadavimo organizacija
pirm	pirmininkas
pl.	plotas
plkn.	pulkininkas
p-mentas	parlamentas
polic.	policija
polit.	politika, politinis
portug.	portugalai
Portug.	Portugalija
povand.	povandeninis
pram.	pramonė, pramoninis
prez.	prezidentas
prikl	priklausomas
profs-ga	profsąjunga
propag.	propaganda, propagandinis
psichol.	psichologinis
PTS (RPF)	Prancūzijos tautos susivienijimas (Rassemblement du Peuple Français)
Ram. vand.	Ramusis vandenynas
reakc	reakcingasis
red.	redaktorius
refer.	referendumas
Reichst.	Reichstagas
reik.	reikalų
RENAMO	Resistance Nationale de Mozambique (Mozambiko tautinio pasipriešinimo judėjimas)
resp.	respublika
respubl.	respublikonas
rev.	revoliucija, revoliucinis
rink.	rinkimai
RK	reichskancleris
RSDDP	Rusijos socialdemokratų darbininkų partija
rugpj	rugpjūtis
rugs.	rugsėjis
Rum	Rumunija
SA	Sturmabteilungen (nacių partijos smogiamieji būriai)
Sakson.	Saksonija
SALT	Strategic Armaments Limitation Talks (Strateginės ginkluotės apribojimo derybos)
SD	Sicherheitsdienst (Saugumo tarnyba, Vokietija)
SDP	Socialistinė darbininkų partija (Vengrija)
S-d.	socialdemokratas
SEATO	South-East Asia Treaty Organization (Pietryčių Azijos sutarties organizacija)
sekr.	sekretorius
Serb	Serbija
Silez	Silezija
sociol.	sociologija, sociologinis

sov.	sovietai
SS	Die Schutzstaffeln der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos apsaugos rinktinė)
SSKP	Sovietų sąjungos komunistų partija
ST	Saugumo Taryba
stamb.	stambusis
START	Strategic Arms Reduction Treaty (Strateginės ginkluotės sumažinimo sutartis)
steig.	steigiamasis
str.	straipsnis
Suom.	Suomija
sud.	sudarytas
susir.	susirinkimas
sut	sutartis
SWAPO	South West African People's Organization (Pietvakarių Afrikos liaudies organizacija)
Šlezv	Šlezvigas
št.	štabas
šviet.	švietimas
Tadž.	Tadžikija
taup.	taupomasis
TFP (PNF)	Tautinė fašistų partija, Italija (Partito Nazionale Fascista)
Tol. Rytai	Tolimieji Rytai
TS	Rautų Sąjunga
Turk	Turkija
Turkmėn.	Turkmėnija
Ukr.	Ukraina
ukr.	ukrainiečiai
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija)
UNHCR	United Nations High Commission for Refuges (Jungtinių Tautų Vyriausioji pabėgėlių komisija)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Jungtinių Tautų vaikų fondas)
UNITA	Uniço Nacional para a Independência total de Angola
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Jungtinių Tautų Pagalbos ir rekonstrukcijos administracija)
UPU	Universal Postoel Union (Pasaulinė pašto sąjunga)
UR	užsienio reikalų
URM	Užsienio reikalų ministerija
Uzb.	Uzbekija
vart.	vartojimas, vartotojas
VDMS (DFD)	Vokietijos demokratinė moterų sąjunga (Demokratischer Frauenbund Deutschlands)
VDP (DDP)	Vokiečių demokratų partija (Deutsche Demokratische Partei)
VES	Vakarų Europos Sąjunga
vykd	vykdomasis
VKP (KP)	Vokietijos komunistų partija (Kommunistishe Partei Deutschlands)
VLDP (LDDP)	Vokietijos liberaldemokratų partija (Liberal-Demokratische Partei Deutschlands)
VLK (APC)	Visos liaudies kongresas (Siera Leone)
VLP (DVP)	Vokiečių liaudies partija (Deutsche Volkspartei)
v-menė	visuomenė
VNDP (NDPD)	Vokietijos nacionaldemokratų partija (Nationaldemokratische Partei Deutschlands)
VNLP (DNVP)	Vokiečių nacionalinė liaudies partija (Deutschnationale Volkspartei)
VNSD (USPD)	Vokietijos nepriklausomieji socialdemokratai (Uabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands)
VNSDP (NSDAP)	Vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partija (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
VR	vidaus reikalų
VSDP (SPD)	Vokietijos socialdemokratų partija (Sozialdemokratische Partei Deutschlands)
VSO	Varšuvos sutarties organizacija
VV	vyriausioji vadovybė
VVP (DStP)	Vokiečių valstybės partija (Deutsche Staatspartei)
VVSP (SED)	Vokietijos vieningoji socialistų partija
WHO	World Heatth Organization (Pasaulinė sveikatos apsaugos organizacija)

Pastaba: I t. išspausdintos santrumpos čia nekartojamos.

XIX amžiuje, pereinamuoju laikotarpiu į paskutinį Europos, V. kraštų istorijos tarpsnį (naujoji ir naujausioji istorija), nepaprastai sustiprėja mokslai. Jų pamatas yra įsitikinimas, kad viską galima „apskaičiuoti" (racionalizmas), jie siekia gryno (tikslaus) faktų konstatavimo bei ištyrimo (pozityvizmas) ir skatina pereiti nuo teorijos prie prakt. pritaikymo (pragmatizmas). **Technikos amžius** susijęs su materialist. požiūriu, tikėjimu pažanga ir noru iš visko gauti naudos (utilitarizmas). Jis išsiplečia, buržuazinėms gyvenimo formoms vis labiau stokojant vientiso kult. stiliaus, ir kartu su modernia valdymo centralizacija **(biurokratizacija)** sukuria prielaidas atsirasti d. imperijoms ir europeizuoti pasaulį.

Švietimo pasekmė yra tai, kad pasauliui pavidalą teikia revoliucijos.

1. **Politinė revoliucija** įveikia absoliutizmą ir padeda pagrindus tokiai valstybingumo formai, kuri, siekdama garantuoti asm. laisvę ir polit. lygybę, remiasi sekuliarizuota proto, tiksliau sakant, prigimt. teise, feod. luom. v-bę pakeičia dem. **klas. valstybe,** ir kurios viršūnė yra tautos suverenumo principas. Naujoji v-bės idėja pirmiausia įsikūnija Š. Amerikoje, po Pranc. rev. pripažįstama Europoje – ir, kovodama su senosiomis jėgomis ar NAPOLEONO viešpatavimu, duoda pradžią polit. **taut. sąmonei** (p. 353).
2. **Pramonės revoliucija** kyla Anglijoje ir ankstesnius gamybos metodus (amatininkystę, prekybos leidimų sistemą, manufaktūrą) pakeičia mašinų, priv. įmonininkų (kapitalistų) bei samdomų darbininkų mas. gamybos pasaulio rinkai verslu. Technikos ir mokslo laimėjimai, individo teis. ir soc. išlaisvinimas, kapit. industrializacija ir staigus gyv. skaičiaus didėjimas pakeičia medžiag., soc. ir dvas. gyvenimą; savita šių pokyčių išraiška – **socializmas** (p. 378).

Naujosios valstybės ir ūkio teorijos

Motesquieu (1689–1755) orientuojasi į antikinį romėnų bei idealizuotą angl. modelį;

1721 „Laiškuose iš Persijos" *(Lettres persanes)* jis ironiškai kritikuoja pranc. absoliutizmą, pagr. veikale

1748 „Apie įstatymų dvasią" *(De l'esprit des lois)* išplėtoja LOCKE'O valdžių padalijimo teoriją (p. 269). Tik „nuosaiki v-bė", t. y. **konstituc. monarchija,** kur viena valdžia suvaržo kitą, garantuoja asm. laisvę. **Vykd.** valdžia (valdymas) priklauso karaliui, kuris turi teisę vetuoti **įstatymų leidž.** valdžios sprendimus ir nustato jos kadencijas. Pastarąją valdžią netiesiogiai vykdo tauta per savo išrinktus atstovus **(reprezentac. sistema)**; ji padalyta į dvejus rūmus (aristokr. aukštuosius, burž. žemuosius), kontroliuoja vykd. valdžią ir turi teisę patvirtinti mokesčius. Mažiau svarbi yra nepriklausoma **teismų valdžia** (jurisdikcija).

Reikšmė: stipri įtaka XIX a. k-tucijų plėtrai (plg. JAV, p. 324–327; Pranc. rev., p. 330–333).

Jeanas Jacques'as Rousseau (1712–78; p. 257)

1762 veikale „Visuom. sutartis" *(Contract social)* nubrėžia idealų dem. vaizdą. Kadangi žmonės, norėdami išsaugoti savo laisvę ir lygybę, susijungia į v-bę, tai valst. valdžia priklauso tautai – valdantieji tėra tautos tarnai, įstatymams reikia visų pritarimo; tautos suverenumas yra absoliutus, nedalomas, neatimamas ir reiškiasi per ***Volonté général*** (tautos visuot. valią), kuri siekia didž. visų gerovės, taigi visada teisinga ir tapati atskiro žmogaus valiai. Laisvė egzistuoja tik kartu su **lygybe,** t. y. tik kai pripažįstama visuot. valia. Pastaroji nėra tapati *Volonté de tous* (atskirų savanaud. valių sumai), jai gali atstovauti ir mažuma.

Reikšmė. Utopija paveikė tiek Pranc. rev., tiek dem. ir taut. XIX a. sąjūdžius. Jos įtaka totalitarioms mūsų dienų demokratijoms yra ginčytina.

Šviet. idėjų pritaikymas ūkiui ir v-menei daro įtaką **ekonominiam liberalizmui.** Keliant šūkį ***Laissez faire,*** *laissez passer* („Leiskite daryti, leiskite veikti"), reikalaujama v-bės nesikišimo į „prigimt. tvarką", kurioje laisva nuosavybė ir verslas, laisva konkurencija ir prekyba garantuoja ek. pakilimą ir gerovę. **Fiziokratizmo** (gr. „gamtos valdžia") atstovas LIUDVIKO XV asm. gydytojas **François Quesnay** (1694–1774), reaguodamas į merkantilizmą (p. 261), vieninteliu turto šaltiniu laiko **žemę.** Tik ž. ū. esąs iš tikrųjų našus, o verslas ir prekyba – „sterilūs", nevaisingi.

Adamas Smithas (1723–90) gerovės pagrindu laiko **darbą.** Gėrybės yra gaminamos rinkai prigimt. savanaud. interesais ir jų mainomąją vertę išreiškia **rinkos kaina,** kuri formuojasi pagal natūralų pasiūlos ir paklausos dėsnį. Esant laisvai konkurencijai ir prekybai įsigali ir soc. harmonija bei teisingumas. V-bei lieka tik išorinio (gynyba) ir vidinio (teisėsauga, viešųjų įstaigų išlaikymas ir valdymas) saugumo uždaviniai.

Reikšmė. 1776 paskelbtas epoch. reikšmės ADAMO SMITHO veikalas **„Tautų turto** prigimties ir priežasčių tyrimas" („kapitalizmo biblija") pirmą kartą pateikia uždaros ūkio sistemos modelį ir pagrindžia vad. **klasikinę nac. ekonomijos teoriją,** duodančią kryptį visam XIX a.

Europiečių kolonizacija Šiaurės Amerikoje XVIII a.

Jungtinės Valstijos 1783

Nepriklausomybės sąjūdis
Paryžiaus taika (1763, plg. p. 283) pašalina anglų naujakuriams iškilusį pranc. apsupties pavojų ir sustiprina jų polit. savimonę. Tačiau ją pažeidžia nuo JURGIO III [1760–1820] priklausomos parlamento grupės „karaliaus draugai" centralist. politika. Įtampa tarp metropolijos ir kolonijų vis stiprėja (draudimai kurti nausėdijas į v. nuo Apalačų kalnų, kolonijų savarank. prekybos sustabdymas, tiesiog. mokesčių britų karo išlaidoms padengti padidinimas ir kita).
1765 paskelbiamas dokumentų, laikraščių, knygų žyminio mokesčio įst. Kolonistus užstoja PITTAS V. (p. 283) ir BURKE'AS, bet jiems tik iš dalies pasiseka pasiekti savo: 1766 atšaukiamas žym. mokestis, bet uždedami nauji importo muitai. Dėl to nuo 1770 Bostone (Mas.) vyksta bruzdėjimai ir boikotuojamos britų prekės. Radikalai, tarp jų SAMUELIS ADAMSAS (1722–1803) ir THOMAS JEFFERSONAS, Masačusetse steigia „korespondentų komitetus", kurių tikslas – sukelti atsiskyrimo nuo Anglijos sąjūdį; vėliau jam stiprų postūmį duoda THOMO PAINE'O (p. 343) brošiūra „Sveikas protas" (*Common sense*, 1776).
Reikalavimai, kad sprendimai dėl apmokestinimo nebutų daromi be parl., praleidžiami pro ausis, tačiau spec. mokesčiai (net ir arbatos muitas, saugantis Ost Indijos b-vės arbatos monopolį) panaikinami.

1773 „Bostono arbatėlė" (*Boston Tea Party*): 3 laivų arbatos krovinys nuskandinamas, todėl v-bė uždaro uostą (nepapr. padėtis).
1774 pirmasis žemyno Kongresas Filadelfijoje: 13 „N. Anglijos v-bių" (Masačusetso, Niu Džersio, Niujorko, Rod Ailendo, Konektikuto, Niu Hempšyro, Pensilvanijos, Delavero, Virdžinijos, Merilendo, Š. Karolinos, P. Karolinos, Džordžijos) delegatai nusprendžia nutraukti prekybą su Anglija, kol nebus atkurta iki 1763 buvusi teis. padėtis.
1775.04.18 amerikiečių milicijos ir D. Brit. k-menės susirėmimas prie Leksingtono išsiplečia į
1775–83 Š. Amerikos Nepriklausomybės karą. ◊ Yra ~ 3 mln. gyventojų; bet trūksta parengtų kar. dalinių, pinigų, kar. technikos ir bendro vadovavimo.
George'as Washingtonas (1732–99), žemvaldys iš Virdžinijos (Maunt Vernono), II Kongreso paskiriamas vyr. k-menės vadu. Jo priešininkai:
1) britų kolonij. armija (joje 17 000 iš dalies nepatikimų samdinių, pirktų iš Heseno ir Braunšveigo valdovų);
2) „lojalieji", Anglijai ištikimi amerikiečiai;
3) su Anglija sudariusios s-gą indėnų gentys.
1776.07.04 paskelbiama 13 Jungt. Valstijų (kurias simbolizuoja 13 juostų Amer. vėliavoje) **Nepriklausomybės deklaracija** – pirmoji JAV raidos gaires nubrėžianti **žmogaus teisių** („life, liberty, and the pursuit of happiness") ir kartu polit. **pasipriešinimo teisės** formuluotė. ◊ Naujõs tautõs ir mūsų laikų pasaul. galybės gimimo liudijimas yra **Thomo Jeffersono** (1743–1826) kurinys. Liepos 4 tampa JAV nac. švente.
1776 britai patiria pralaimėjimus Delavere (prie Trentono) ir prie Prinstono dėl k-menės aprūpinimo sunkumų, taip pat dėl neįprastos kolonistų partiz. taktikos.
1777 amer. pergalė prie Saratogos.

Pirmasis JAV pasiuntinys Paryžiuje **Benjaminas Franklinas** (1706–90) agituoja už amer. Savanoriai aristokratai (tarp jų markizas LA FAYETTE'AS [p. 331], lenkų taut. didvyris KOSCIUŠKA [p. 285] bei prūsų generolas ir amer. k-menės organizatorius VON STEUBENAS) kariauja, vadovaujami WASHINGTONO. Absoliut. v-bės Pranc. ir Isp. 1778 stoja prieš Angliją kaip „amer. respublikos akušerės": 1779–82 Gibraltaro apgula nesėkmiga, bet Isp. užima Menorką; britų laivynas pasiekia pergalių Vest Indijoje (adm. RODNEY'IS) – 1781 prie Sent Vinsento ir 1782 prie Santa Domingo.
Priešindamosi britų kaperiavimui, Rus., Pranc., Isp., Ol., Šved., Danija, Austr. ir Prūsija
1780 apsisprendžia už ginkluotą jūr. neutralitetą. Principas „Neutrali vėliava saugo kiekv. krovinį, išskyrus kar. kontrabandą" patenka ir į šiuolaikinę jūrų teisę. Pranc. daliniai, vadovaujami ROCHAMBEAU, išsilaipina Rod Ailende. Britai,
1781 amerikiečiams užėmus Jorktauną, pasiduoda; tarp 7200 belaisvių ir GNEISENAU (p. 345).
1783 Versalio taika. D. Britanija pripažįsta Amer. nepriklausomybę; Tobagas Vest Indijoje ir Senegambija atitenka Prancūzijai, Isp. gauna Menorką ir Floridą.

Reikšmė. D. Britanijai – pirmasis pralaimėjimas po Šimtamečio karo (p. 191); Britų imp. krachas Atlanto vand. baseine;
Prancūzijai – naujos karo skolos prislegia pašlijusius v-bės finansus (p. 328); pranc. savanoriai pagerbiami kaip laisvės kovotojai; stiprėja „senojo režimo" kritika;
Š. Amerikai – pasiekta nepriklausomybė nusinešė daug aukų (70 000 žuvusiųjų), „lojalieji" išsikelia į Aukšt. Kanadą; lieka neišspręsta vidaus santvarkos problema, trapi valstijų s-ga gresia iširti.

Jungtinių Amerikos Valstijų santvarka

Jungtinių Amerikos Valstijų plėtra iki 1820

JAV susikūrimas

Sekdamos Virdžinijos pavyzdžiu, valstijos savo kolonij. statutus pakeičia k-tucijomis, kurios garantuoja

1) tautos suverenumą, pagrįstą pagrindinėmis demokratinėmis teisėmis: **1776 „Virdžinijos teisių bilis“** (JEFFERSONAS);

2) valdžių padalijimą ir visų valst. pareigybių rinkimus;

3) v-bės ir Bažnyčios atskyrimą (1785 *Virginia Statute of Religious Liberty*).

Pinigų nuvertėjimas, ek. sunkumai, pasienio kovos su indėnais verčia valstijas susivienyti.

1787 Konstituc. konventas Filadelfijoje: „federalistų“ (ALEXANDERIS HAMILTONAS, JOHNAS ADAMSAS, GEORGE'AS WASHINGTONAS) ir federalist. „respublikonų“ (vėliau demokratai; JEFFERSONAS) ginčui tarpininkauja BENJAMINAS FRANKLINAS ir JAMESAS MADISONAS. 55 delegatai iš 13 valstijų steigėjų pasiekia kompromisą – **prezident. federac. respubliką.** Nors raštu užfiksuotą jos konstituciją kai kurios valstijos pripažįsta dvejodamos, nuo 1789 ji vis dėlto įsigalioja.

Europietiškąjį „paveldimosios din. mitą“ JAV atitinka *Founding Fathers* (Sąjungos tėvų) garbinimas. Konventas

1787.09.17 paskelbia **Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją,** pagrindinį pirmosios modernios demokratijos įstatymą. Esm. bruožai yra **valdžių padalijimas** (MONTESQUIEU, p. 323) ir tarpusavio kontrolės sistema *(Checks and Balances)* tarp: 1) s-gos ir valstijų (dviguba pilietybė); s-gos kompetencijai priklauso gynyba, valiuta, užs. politika, užs. prekyba, valstijoms susisiekimas, kultūra, teisėsauga, policija ir kita; 2) tarp sąjung. valdžių.

Prezidentas – v-bės ir v-sybės vadovas yra iškeliamas partijų ir netiesiogiai renkamas 4 metams valstijų rinkikų (jį galima perrinkti tik vieną kartą, išimtis – ROOSEVELTAS, perrinktas trečiai kadencijai 1940–44). Jis skiria valstybės sekretorius (ministrus), gali būti atstatydintas tik pateikus valstyb. apkaltą; politiškai jį kontroliuoja Kongresas, o konstituc. teisės požiūriu – Aukšč. teismas.

Kongresą sudaro dveji nepaleidžiami rūmai: Atstovų rūmai (renkami tiesiogiai 2 metams) ir Senatas (po 2 kiekvienos valstijos atstovus 6 metams, be to, kas dveji metai trečdalis senatorių renkami iš naujo). Prezidentas (veto teisė) ir Aukščiausiasis teismas kontroliuoja įstatymų leidybą.

Aukščiausiasis teismas (sudarytas iš 9 nepriklausomų, prezidento iki gyvos galvos skiriamų narių) atlieka teisinę k-tucijos bei įst. leidybos priežiūrą.

Po 1789 ši konstitucija yra papildyta tik 22 pataisomis.

Prezidentų iš Virdžinijos laikotarpis

1789–97 George'as Washingtonas. ALEXANDERIS HAMILTONAS (1757–1804) parengia nac. pramonės, prekybos ir fin. plėtotės programą. ◊ 1793 įkurta sostinė Vašingtonas nuo 1800 tampa prezidento (Baltieji rūmai) ir Kongreso (Kapitolijus) rezidavimo vieta. Jau prezidentaujant

1797–1801 JOHNUI ADAMSUI (federalistui) prasideda konfliktai su p. valstijomis (Kentukiu) dėl s-gos svetimšalių ir maištų įstatymų („Svetimšalių bilio“). Todėl

1801–09 prezidentaujant **Thomui Jeffersonui** (respublikonui), imama priešintis s-gos centralizmui: „kuo mažiau v-bės ir v-sybės“. Tautos energija ir interesai nukreipiami į

„The Wining of the West“ – plėtimąsi į V., vykstant vid. kolonizacijai bei imigracijai iš V., Vid. ir Š. Europos. Gyv. padaugėja nuo 3,9 mln. (1790) iki 7,2 mln. (1810), ir jie per Apalačų kalnus skverbiasi į žemyno gilumą. Kolonistai ir b-menės gauna naujos žemės už įstatymu nustatytą mažiausią kainą (maždaug 1 doleris už margą). Teoriškai lygias teises turintys indėnai nukariaujami (gen. WAYNE'AS, ANDREW JACKSONAS). Jie atsako žiauriais išpuoliais.

Nuo 1787 apgyvenamos Š. v. ir Misisipės teritorijos, kur susiformuoja Kentukio (1792), Tenesio (1796), Ohajo (1803), Luizianos (1812), Indianos (1816), Misisipės (1817), Ilinojaus (1818) ir Alabamos (1819) v-jos.

Užs. politika. Nuo JAV įkūrimo žymu polinkis į **izoliacionizmą.**

1793, nepaisant s-gos su Prancūzija (1778), kuri įsitraukia į karą su koalicija (p. 335), skelbiamas neutralitetas. Savo atsisveikinimo laiške (*Farewell Address* 1796) WASHINGTONAS perspėja dėl „ilgalaikių s-gų“ su Europa.

1803 įsigyjama Luiziana, NAPOLEONO parduota už 15 mln. dol. (p. 343). „Stambusis JAV verslas“ įsitvirtina žemyne, naudodamasis nuo šiol laisva laivyba Misisipe. ◊ Į įtemptus santykius su D. Britanija (indėnų klausimas, teritor. pretenzijos, prek. konkurencija) 1807 reaguojama embargo aktu (prek. sustabdymas).

1809–17 prez. JAMESAS MADISONAS (respublikonas); jis įsitraukia į Kanados užkariavimo (2-ąjį Nepriklausomybės) karą

1812–14 su D. Britanija, tačiau nepajėgia užkirsti kelio britų išpuoliams pakrantėse ir Vašingtono sugriovimui. Gen. JACKSONAS *(Old Hickory;* p. 407) gina N. Orleaną.

1814 Gento „Amžinoji taika“: atsižvelgdama į padėtį Europoje (p. 349), Anglija pasitenkina *status quo ante* atkūrimu; D. ežerai paskelbiami neutraliais.

sritys, turinčios savivaldą p-jų luomus (Pays d'etats)

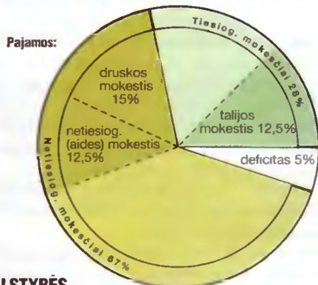
parlamentai ir suverenų susirinkimai

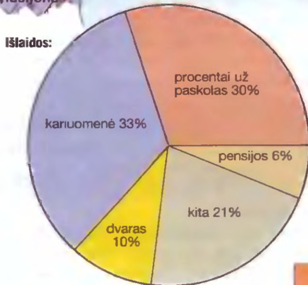
sritys, kur mokamas druskos mokestis (de gabelle)

mokesčių įstaigos

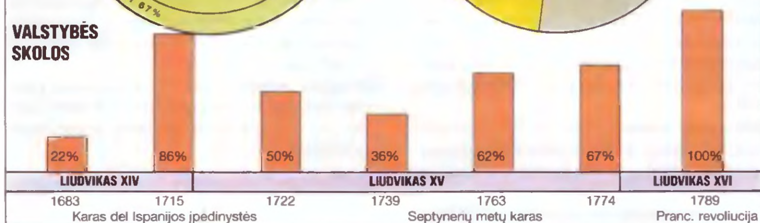
Artua
Arasas
Masas
VOKIETIJOS
Reinas
Mozelis
Ruanas
Pikardija
Šampanė
Mecas
Baras
Nansi
Elzasas
IMPERIJA
Normandija
Paryžius
Versalis
Sena
Bretanė
Menas
Orleanas
Lotaringija
Kolmaras
Renas
Luara
Franš
Dižonas
Anžu
Beri
Burgundija
Bezansonas
Kontė
ŠVEICARIJA
Puatjė
Maršas
SAVOJA
Burbonė
Sentonžas
Limuzenas
Grenoblis
Dordonė
Overnė
Dofinė
Bordo
Rona
Giujenas
Garona
Provansas
Gaskonija
Eksas
Tulūza
Po
Langedokas
Navara
Bearnas
Fua
Perpinjanas
Rusijonas

VALSTYBĖS BIUDŽETAS 1774

VALSTYBĖS SKOLOS

Prancūzija revoliucijos išvakarėse

Senasis režimas žlunga dėl absoliutizmo ydų.

Sostas praranda autoritetą ir netenka prestižo dėl Liudviko XV nesugebėjimo valdyti (p. 281) ir dėl brangiai atsieinančių užs. politikos nesėkmių.

Valdymas. Nėra bendro vadovavimo valdininkijai (intendantams) iš centro; ir toliau veikia viet. valdžios (p-jų luomai – *Pays d'états;* **parlamentai** kaip luom. teismai), Bažnyčia ir bajorai turi privilegijų, valdininkai paperkami, krl. rūmai konfliktuoja su **Paryžiaus parlamentu,** pretenduojančiu kontroliuoti krl. leidžiamus įstatymus.

Visuomenė ir ūkis: pasenusi feod. santvarka kelia visų luomų nepasitenkinimą bei soc. įtampą.

Bajorijai priklauso karininkų tarnybos ir aukštųjų valdininkų vietos; ji susideda iš rūmų diduomenės (pragyvenančios iš paveldimų rūmų pareigybių, kar. pensijų, nuomos rentos), p-joje gyvenančios dvarų bajorijos ir miesto pareigūnų bajorijos *(Noblesse de robe).* Skolose paskendusiai

dvasininkijai būdinga d. skirtumai tarp aukštųjų hierarchų ir papr. dvasininkų.

Buržuazijai (bankininkams, fabrikantams, prekybininkams, teisininkams, gydytojams) padeda merkantilizmas (p. 260 ir kt.). Cechų nariai

amatininkai išsisklaidę sostinėje Paryžiuje (apie 650 000 gyv.). Rūmams ir k-menei reikia plataus vartojimo prekių, gaminamų fabrik. būdu; todėl atsiranda pram. proletariatas. Tarp baudžiav. santykių nesuvaržytos

valstietijos grupių yra soc. ir teis. skirtumų. Nors laisvus žemės savininkus slegia „feodalų reakcija" (parlamentams padedant vis dažniau raštiškai patvirtinama bajorų teisė į konkrečią nuosavybę), tačiau jie iš savo žemės pragyvena. Paveldimieji ir skolon žemę gavę nuomininkai, nepaisant daugybės prievolių (pinig. duoklė, lažas ir kita), yra palyginti nepriklausomi. Į krizes linkęs vis didėjantis nuosavybės neturinčių ž. ū. darbininkų sluoksnis (daugiau nei pusė visų gyventojų).

Finansų politika. Nuolat. deficitas (iki v-bės bankrotų) dėl pernelyg didelių išlaidų. Kad deficitas būtų padengtas, imamos didelių procentų paskolos; sustabarėjęs pajamų (*Aides* – vartojimo mokestis, *Gabelle* – druskos mokestis) tvarkymas – pelnas suplaukia mokesčių rinkimo nuomininkams.

Bajorija ir toliau nemoka žemės mokesčio – talijos *(Taille),* dvasininkai moka tik savanor. mokesčius *(Dons gratuits),* todėl pagrindinė mokesčių našta užgula vargingiausius luomus: iždo įplaukos iš valstiečių maždaug 70%.

Opoziciją režimui parengia Švietimas: enciklopedininkai ir **Voltaire'as** griežtai kritikuoja padėtį šalyje (p. 257); šūkiai apie laisvę ir lygybę daro poveikį viešajai nuomonei. ◊ Opoziciją palaiko:

1) privilegijuota d-menė; ji tvirtai gina savo feod. teises, bet kartu reikalauja apriboti abs. monarchiją ir atsisakyti v-sybės veikiamos teisėtvarkos;
2) buržuazija – **trečiasis luomas** *(Tiers état),* reikalaujantis soc. lygiateisiškumo ir polit. teisių priimant sprendimus.

1774–92 Liudvikas XVI. Doras, bet neautoritetingas valdovas ryžtasi reformoms. Jis fin. ministru paskiria fiziokratą **Anne Robert'ą Turgot** (1727–81). Leidus prekiauti javais laisvomis kainomis, Paryžiaus darbininkai maištauja dėl pašokusių duonos kainų. Karalienės Marijos Antuanetes („*Madame Defizit*") Rūmų partija ir parlamentai paverčia niekais **reformų programą** (feod. ir cech. teisių panaikinimas, savivaldos sukūrimas, visuotinio žemės mokesčio įvedimas). Į Ameriką pasiunčiami savanoriai (p. 325), vadovaujami **La Fayette'o** (p. 331).

1778 s-ga su JAV prieš Angliją. ◊ Kalvinistas ir bankininkas iš Ženevos **Jacques'as Neckeras** (1732–1804) bergždžiai bando karo išlaidas padengti paskolomis. Jis atleidžiamas, nes surizikuoja

1781 laikr. „*Compte rendu*" paskelbti apie v-bės fin. krizę.

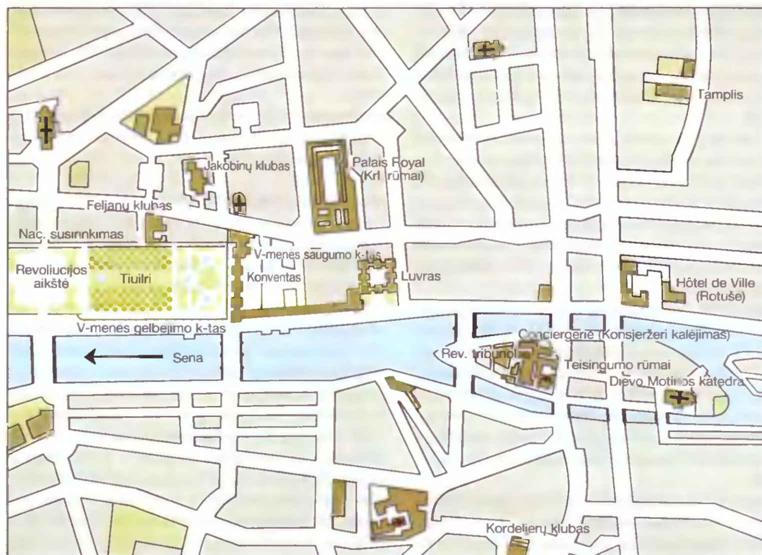
1783 Versalio taika: Prancūzijai atitenka Senegambija ir Tobagas, tačiau fin. skolos nenurašomos. Sėkmingo Amer. išsivadavimo pavyzdys sustiprina režimo kritiką. Salonai, kavinės, klubai, masonų ložės tampa liber. bajorų, dvasininkų ir buržua „patriotų partijos" (La Fayette'as, Mirabeau, Pilypas Orleanietis, Talleyrand'as, Sieyèsas ir kt.) susibūrimų vietomis.

1783–87 fin. min. Charles'is Alexandre'as de Calonne'as (1734–1802) pasinaudoja Turgot planu, tačiau krl. patikėtinių notablių susirinkimas (I kartą sušauktas po 1626), nesusipažinęs su fin. politika, nenori priimti min. pasiūlymų. Calonne'o įpėdinis Lomenie de Brienne'as (1727–94) patiria nesėkmę Paryžiaus p-mente, kuris pasiekia, kad dėl mokesčių reformos būtų

sušaukti General. luomai (paskutinis jų susirinkimas vyko 1614). ◊ Po

1786 prekybos sutarties su Anglija kylančios **pram. krizės** (dėl D. Brit. konkurencijos), neramumai, **badas** (nederliai) vis blogina šalies vidaus padėtį.

1788 v-bės bankrotas, grąžinamas Neckeras, kuris pasiekia, kad būtų padvigubintas trečiojo luomo delegatų skaičius. ◊ Po radikalios rinkimų kovos suformuojami General. luomai su „Cahiers" (pageidavimų bei skundų katalogas) už apribotą monarchiją. Abt. **Emanuelis Josephas Sieyèsas** brošiūroje „Kas yra trečiasis luomas?" reikalauja, kad v-sybėje dalyvautų tautos atstovai.

Paryžius apie 1789

Garantuoja
ŽMOGAUS ir PILIEČIO TEISES
1789 rugpjūčio 26

VYKD. VALDŽIA
ĮST. LEIDŽ. VALDŽIA
TEISMŲ VALDŽIA

veto teisė
skiria
karalius
vyr. vadovybė
kontroliuoja
ministrai

NAC. SUSIRINKIMAS
745 deputatai
prezidentas
užs. politika, sutartys, ginkl. pajėgos

ministrų ir valdymo aparato teis. priežiūra
Aukšč. teismas
Kasac. teismas
kontroliuoja
steigia/ naikina
tribunolai

SAVIVALDA
83 departamentai
komunos

prižiūri
Nac. gvardija
2 metams

rinkikai
(šimtui rinkėjų 1 rinkikas)

renka visus valdininkus
renka visus teisėjus ir prisiekusiuosius

AKTYVŪS PILIEČIAI
(60% visų suaugusių vyrų)
Rinkimų teisė, taikant turto ir pajamų cenzą

1791 Prancūzijos konstitucija

Prancūzijos revoliucija (1789–92)

1789.05.05 Versalyje atidaromi Gen. luomai (p. 329). Trečiasis luomas reikalauja balsuoti individualiai, o ne kaip įprasta luomais. **Pasiskelbus Nac. susirinkimu** (06.17) ir delegatams Pokylių rūmuose prisiekus (06.20) „neišsiskirstyti, kol nebus parengta konstitucija" (BAILLY, Nac. susir. prez.), ir atsitraukti „tik prieš durtuvų jėgą" (MIRABEAU), prasideda revoliucija.

Nacionalinis susirinkimas (1789–91)

Karalius pripažįsta naująją situaciją, tačiau atleidus NECKERĄ ir sutelkus k-menę aplink sostinę

1789.07.14 Paryžiaus gyventojai pakyla į Bastilijos (despotizmą simbolizuojančio polit. kalėjimo) **šturmą.** Tauta pasiekia pergalę prieš absoliutizmą (Pranc. nac. šventė); k-menė išsiskirsto: **La Fayette'as** (1757–1834) formuoja Nac. gvardiją (miestiečių miliciją su trispalvėmis – mėlyna, balta, raudona – kokardomis).

Pasekmės. Valstiečių maištai visoje Prancūzijoje; pirmoji bajorų emigracijos banga; suyra valst. santvarka; pagal Paryžiaus pavyzdį randasi auton. b-menės (komunos). Nac. susir.

1789.08.04–05 nutaria panaikinti feod. santvarką ir išlaisvinti valstiečius. Pranc. iš luom. v-bės virsta **klasine,** kurioje garantuojama darbo ir verslo laisvė.

1789.08.26 „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija" (orientuojamasi į „Virdžinijos bilį" – p. 327): iškilmingai skelbiama *Liberté, Égalité, Fraternité* (asm. laisvės, teis. lygybė, pasaulio pilietybė). ◊ Badas ir kontrrev. baimė sukelia Paryžiaus gyventojų masių smurto veiksmus.

1789.10.05 įvyksta „turgaus bobų" žygis į Versalį. Spaudžiant „galerijoms ir gatvei", karalius ir Nac. susir. priverčiami persikraustyti į Paryžių (Tiuilri krl. miesto pilis). Visur paplinta naujoviška liaudies apranga – „fryziškos" kepurės ir ilgos kelnės; prigyja naujas kreipinys *citoyen* (pilieti) vietoj *monsieur* (pone). ◊ Kad būtų įveikta fin. krizė, vysk. **Talleyrand'as-Périgord'as** (1754–1838; 1791 ekskomunikuotas)

1789.10.10 pareikalauja konfiskuoti Bažnyčios, karaliaus ir emigrantų turtus; jais padengti asignatai (nuo 1790 lygiateisė mokėjimo priemonė) sukelia infliaciją; kita vertus, iš nac. turtų supirkimo susiformuoja nauja turtingų miestiečių klasė.

Pagal anglų pavyzdį Paryžiuje įkuriami nuosaikiųjų **feljanų** (BAILLY, LA FAYETTE'AS) ir radikaliųjų **kordeljerų** (DANTONAS, DESMOULINSAS, MARATAS) polit. klubai.

Jakobinai (pagal rinkimosi vietą – uždarytą Šv. Jokūbo vienuolyną) manosi esą „Šv. lyga [kovai] su laisvės priešais" ir „rev. akys" (ROBESPIERRE'AS, SAINT-JUSTAS). Jie posėdžiauja uždarai ir kuria griežtos struktūros o-ją visoje Prancūzijoje.

1790.07 priimama civilinė dvasininkijos konstitucija: Bažnyčia suvalstybinama, vienuolijos ir ordinai uždaromi, įvedamas kunigų rinkimas. Dauguma dvasininkų atmeta reikalavimą prisiekti šiai konstitucijai, iškyla konfliktas tarp v-bės ir Bažnyčios. Mirus **Mirabeau** (1749–91), krl. instituto s-ga su revoliucija pasidaro nebeįmanoma.

1791.07 LIUDVIKAS XVI pamėgina pabėgti: atpažintas Varene, grąžinamas į Paryžių, iš jo atimama visa polit. valdžia („Konstitucijos automatas").

1791.09.03 priimama nauja Konstitucija (visų XIX a. burž. k-tucijų pirmavaizdis).

Pobūdis. Konstituc. monarchija, silpna vykd. valdžia, įstatymus leidžia tautos susirinkimas (rinkimų teisė „aktyviems piliečiams", taikant turto cenzą); visi valdininkai, teisėjai ir prisiekusieji renkami; vieši teismai; v-bė padalijama į 83 departamentus, gaunančius savivaldą. ◊ Garantuojamos žmogaus teisės, teis. lygybė, priv. nuosavybės neliečiamybė.

Įstatymų leidžiamoji valdžia (1791–92)

Naujai išrinktam 745 vietų **Įstatymų leidžiamajam susirinkimui** (daugiau kaip 50% deputatų – advokatai) trūksta polit. patyrimo. Partijos: karaliui ištikimi **feljanai** (apie 20 dep.; 1792 partija paleista); **žirondistai** (apie 250 dep.; atstovauja respublikonams ir federalistams iš turtingos buržuazijos); **jakobinai** (apie 30 dep.; radikalus centralistai, per agitaciją ir spaudą [MARATO „Ami du peuple", HÉBERTO „Père Duchesne"] darantys įtaką masėms ir dominuojantys Paryžiaus Komunoje); **independentai** neturi aiškios polit. programos.

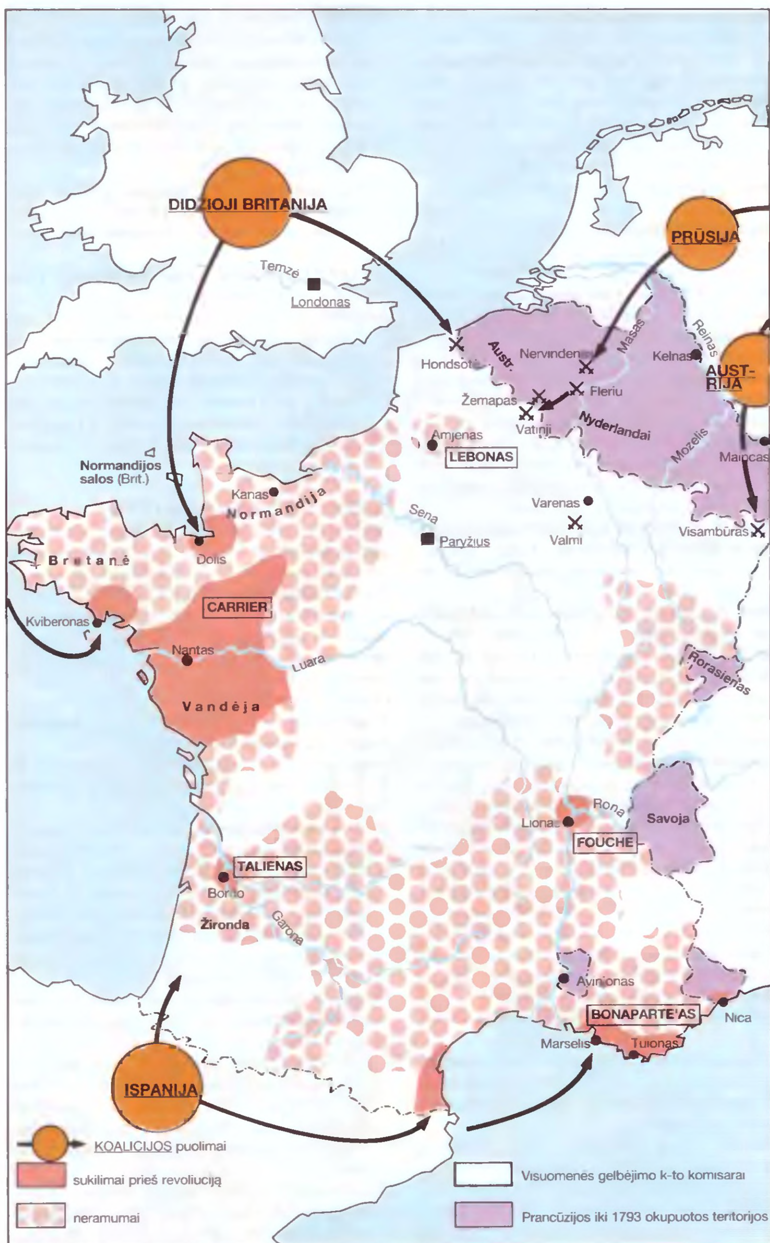
Norint nukreipti gyv. dėmesį nuo vid. sunkumų, be to, dėl emigrantų kurstymo iš užsienio ir dėl Habsburgų baimės,

1792.04 paskelbiamas karas Austrijai. Prasideda Pranc. karai su koalicijomis. Hauptmaršalas ROUGET DE LISLE'IS sukuria (žodžius ir melodiją) **„Marselietę"** rev. kovos dainą ir Pranc. valst. himną. Karalius *(Monsieur Veto)* vetuoja dekretus dėl atsisakiusių duoti priesaiką kunigų persekiojimo; po kar. nesėkmių – „Tėvynė pavojuje". Emigrantų sukurtas ir

1792.07.25 Braunšveigo hercogo paskelbtas manifestas reikalauja išlaisvinti karalių; tai paskatina revoliucionierius

1792.08.10 šturmuoti Tiuilri. Krl. šeima internuojama Tamplyje; žirondistai reikalauja panaikinti monarchiją ir skelbti rinkimus į respublikos **Nac. konventą.** Teisingumo min. **Dantonas** (1756–94), **Maratas** (1743–93) ir Paryžiaus komuna

1792.09.02–07 sukelia Rugsėjo žudynes kalėjimuose – „valo" juos nuo rojalistų. Šalį palieka antroji bajorų emigrantų banga (tarp kitų ir LA FAYETTE'AS, patenkantis į Austr. nelaisvę).

Revoliucijos krizė 1793

Konventas (1792–93)

1792.09 Pranc. paskelbiama respublika (BRISSOT: „to nori tauta!"). Įsigalioja naujasis resp. kalendorius, prasidedantis 1-aisias metais. Konvente susidaro n. partijos:

„Lyguma" (kitaip „Pelkė" – *Marais:* apatinės vietos Konvento salėje), arba žirondistai, yra teis. lygybės, privatinės nuosavybės ir savivaldos šalininkai (BRISSOT, VERGNIAUD, ROLAND'AS).

„Kalnas" (viršut. vietos Konvente: apie 110 iš 749 deputatų), arba jakobinai, reikalauja centr. valdymo ir disponavimo priv. nuosavybe, kad būtų palengvinti liaudies vargai (DANTONAS, ROBESPIERRE'AS, MARATAS).

Viešas „parodomasis" piliečio CAPETO (LIUDVIKO XVI) teismas ROBESPIERRE'O siūlymu

1793.01.17 361 balsu prieš 360 paskelbia mirties nuosprendį. Karalius 1793.01.21 giljotinuojamas (giljotina - mechan. galvakirtė, pasiūlyta gydytojo GUILLOTINO, kad egzekucija būtų humaniškesnė). D. Brit. ir kitos Europos v-bės įsijungia į karą (p. 335). Kar. pralaimėjimai, badas, infliacija, valstiečių rojalistų sukilimai sudaro grėsmę revoliucijai.

Teroras (1793–94)

Sunkiai v-bės padėčiai sėkmingai priešpriešinamas fanatizmas, griežtumas.

1793.06 Konventas paskelbia konstituciją: absoliuti liaudies valdžia (pagal ROUSSEAU) numato plebiscitą priimant kiekv. įstatymą ir panaikina valdžių padalijimą, tačiau praktiškai neįmanoma jos įgyvendinti. Kar. nesėkmių slogučio veikiami jakobinai

1793.07 nuverčia žirondistus. Advokatas **Robespierre'as** (1758–94) ir jo „kalavijuočiai" (SAINT-JUSTAS, MARATAS nužudytas CHARLOTTE'S CORDE ir išaukštintas kaip kankinys) įveda diktatūrą. Dantonui pareikalavus, balandį įkurtam **V-menės gelbėjimo k-tui** (iš 9 Konvento renkamų narių), kaip laikinai v-sybei, suteikiami neriboti įgaliojimai.

Teroras Paryžiuje. Dėl radikalių įstatymų bei **Rev. tribunolo** vykdomo teis. teroro žmogaus teisės praktiškai nebegalioja. Iki 1794.07 Paryžiuje giljotinuojamas 1251 „įtariamasis", tarp jų BAILLY, chemikas LAVOISIER, PILYPAS ORLEANIETIS (pilietis *Égalité*), karalienė MARIJA ANTUANETĖ.

Teroras departamentuose. V-menės gelbėjimo k-to komisarai slopina sukilimus (mas. naikinimas): gen. LA HOCHE'AS ir KLÉBERAS kariauja naikinamąjį karą su **Vandėjos** rojalistais, vadovaujamais CHARETTE'O LA CONTRIE, ir su **Bretanės** šuanais (vadas COTTEREAU).

Kartu stiprėja ir vad. eberininkų (pagal jakobiną HÉBERT'Ą) ateizmas. „Pastatai, vadinami bažnyčiomis", uždaromi, Dievo Motinos katedra iš naujo „peršventinama" į „Proto šventyklą". „Nepaperkamasis" ROBESPIERRE'AS leidžia nuteisti myriop krašt. eberininkus (kovas), taip pat ir nuosaikiuosius (DANTONĄ ir jo šalininkus balandis).

1794.05 krikščionybė „pakeičiama" **„Proto kultu"** su naujuoju laiko skaičiavimu (mėnuo susideda iš 3 savaičių po 10 dienų). ◊ ROBESPIERRE'AS celebruoja „Aukšč. būtybės šventę" (birželis).

Jakobinų „d. valymas" – teroro viršūnė.

Rev. tribunolo reforma (galima pasmerkti vien „moral. įrodymais") suvienija visas jai priešiškas Konvento grupes:

1794.07.27–28 Robespierre'as nuverčiamas ir kartu su 21 šalininku (tarp jų ir SAINT-JUSTAS) giljotinuojamas.

1794.09 uždaromas Rev. tribunolas ir polit. klubai; uždraudžiama „Marselietė". Viena jaunimo grupė *(Muscadins)* „išvalo" Paryžiaus komuną; vietoj jakobinų ir sankiulotų teroro – rojalistų „baltasis teroras" (ypač P. Prancūzijoje).

Direktorija (1795–99)

Reaguojant į terorą ir „liaudies diktatūrą", naujojoje

1795.09 konstitucijoje numatoma silpna vykd. valdžia: 5 direktoriai; deputatai į abejus Įstatymų leidž. susirinkimo rūmus (250 deputatų Seniūnų taryba ir Penkių šimtų taryba) renkami netiesiogiai, taikant amžiaus ir turto cenzus. Turtingoji buržuazija (Žironda) pasiekia savo tikslą.

Paryžiaus aukštuomenės prabangos manija, malonumų vaikymasis salonuose išugdo klasicist. mados stilių ***directoire;*** o Direktorija yra per silpna, kad užkirstų kelią neramumams iš dešinės (rojalistai) ir kairės (ankstyvieji komunistai iš „liaudies tribūno" FRANÇOIS NOELIO BABEUFO, 1760–97 [įvykdyta mirties bausmė], Lygiųjų klubo). NAPOLEONUI BONAPARTE'UI (p. 335) suteikus lemiamą pagalbą, **Barrasas** (1755–1829) Direktorijos pavedimu

1795.10.05 numalšina Paryžiaus sekcijų rojalistų (vendemero 13) sukilimą.

Bandymai įveikti ūkio ir fin. krizę nesustabdo v-bės bankroto.

1797.09.04 gen. AUGEREAU įvykdo fruktidoro 18 v-bės perversmą, kad išvalytų v-bę nuo rojalistų korupcijos.

Rev. armijos organizatorius CARNOT (p. 335) ir gen. PICHEGRU pabėga: Direktorija (vad. triumviratas, vadovaujamas BARRASO) pasidaro priklausoma nuo NAPOLEONO BONAPARTE'O.

Šiaurės Italija 1796–1797

Napoleono žygis į Egiptą 1798–1799

1792.04 Prancūzija, veikiama grasinimų invazija bei Austr.–Prūs. gynyb. s-gos (vasaris), paskelbia karą Austrijai (p. 331), siekdama išsilaisvinti iš absoliutizmo bei feodalizmo ir pasiekti „natūralias sienas Alpėmis bei Reinu".

Pirmasis karas su koalicija (1792–97)
Koalicijos k-menės įsiveržimas ir jos vyr. vado manifestas (p. 331) sužadina pranc. taut. jausmus.

1792.09.20 smarkus artilerijos susišaudymas prie Valmi: kare įvyksta lūžis, prūsų armija atsitraukia. Gen. DUMOURIEZ'AS pasiekia pergalę prie Žemapo ir užgrobia Belgiją; Savoja aneksuojama.

1793.02 į karą įstoja D. Britanija ir kt. šalys. Rev. krizė turi įtakos ir Pranc. karo veiksmams.

1793.03 pralaimėjimas prie Nervindeno (DUMOURIEZ'AS), Austr. atsikariauja Belgiją, vėl iškyla grėsmė Paryžiui. Britų laivynas imasi ryžtingų priemonių Viduržemio jūroje. Pranc. į tai atsako visuot. mobilizacija *(Levée en masse)*. **Carnot** (1753–1823) reformuoja k-menę ir padidina ją iki 1 mln. (4% gyventojų); polit. komisarai ima kontroliuoti kar. vadovybę.

Reorganizacijos pasekmė: JOURDANAS antrąkart užkariauja Belgiją (pergalės prie Vatinji ir Fleriu; Olandija paskelbiama **Batavijos Resp.** Nors britams ir nepasiseka įsiveržti prie Tulono ir Kviberono, jie užima Ol. kolonijas (Ceiloną ir Kapo koloniją).

1795 sudaroma Bazelio separat. taika: Prūs., norėdama turėti laisvas rankas Lenkijoje (p. 285), atsisako Reino kair. kranto už kompensaciją dešiniajame. Demarkacijos linija garantuoja Š. Vokietijos neutralumą iki 1806. Isp. sudaro taiką ir

1796 Ildefonso sutartimi įsijungia į karą su D. Brit., kuri prie Sent Vinsento kyšulio sunaikina Isp. laivyną. Austrija, finansiškai remiama Anglijos, ir toliau kariauja. Pranc. prasiveržimus į P. Vokietiją (JOURDANAS, MOREAU) prie Ambergo ir Viurcburgo atremia erchrcg. KAROLIS (1771–1847). Pranc. armiją Š. Italijoje paralyžiuoja aprūpinimo krizė.

Karo ir kariuomenės revoliucija
Liaudies susijungimas su tauta (patriotizmas) iš esmės pakeičia k-menės sistemą bei karybą; prasideda XIX a. **nacionalizmo epocha.**

1. Vietoj „kabinetų karo" ir samdytos k-menės – totalinis **tautos karas** bei visuotinė karo ir darbo prievolė.
2. Masinis kareivių panaudojimas sudaro puolamųjų **lemiamų mūšių** galimybę. Išsekinimo strategija (nuolat. žygiavimu stengiamasi išsaugoti savo armiją ir nuvarginti priešininką) pasidaro nebeefektyvi.
3. Judrūs antpuoliai, silpninantys gynybos pozicijas **(tiroliečių taktika),** darosi pranašesni už puolimą uždaru frontu (linij. taktika, neleidžianti dezertyruoti).
4. Kovojančios armijos apsirūpina pačios **(rekvizicijos)** – nereikia aprūpinimo iš sandėlių.
5. Nebelieka prigimtinio karininkų luomo, paaukštinimai suteikiami už narsą ir pasiektus rezultatus.

Naujoji Pranc. nac. armija tampa nenugalima vadovaujant **Napoleonui Bonaparte'ui** (1769–1821). Gimęs Ajače, Korsikoje (iki 1768 priklausiusioje Genujai), artilerijos karininkas (nuo 1785) ir ROUSSEAU mokinys, anksti dedasi prie Pranc. revoliucijos. Po Tulono apgulos 1793 jis tampa jauniausiu Rev. generolu; nuvertus ROBESPIERRE'Ą, kaip jakobinas areštuojamas; tačiau BARRASAS jam patiki nuslopinti Paryžiaus sukilimą (p. 333) ir paskiria vyr. k-menės vadu Š. Italijoje.

Žygis į Šiaurės Italiją (1796–97)
„Mažasis kapralas" NAPOLEONAS „žaibo karu" nukariauja Lombardiją.

1797 kapituliuoja Mantuja; su PIJUMI VI sudaroma Tolentino taika (vasaris); įsiveržimas į Karintiją ir Leobeno paliaubos (balandis). ◊ „Išlaisvintų italų" mokamos kontribucijos paremia bankrutuojančią Direktoriją (p. 333) ir sukuria **Napoleono mitą** (it. meno kūriniai gabenami į Luvrą). „Pranc. išgelbėtojas" padiktuoja

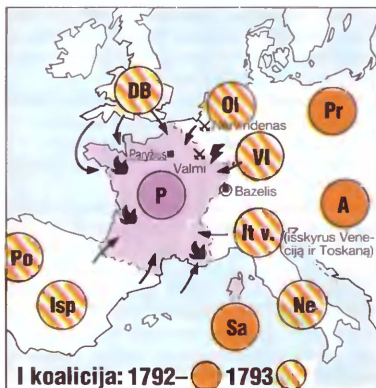
1797.10 Kampo Formijo taikos sąlygas: Austr. atsisako valdų kairiajame Reino krante (63 tūkst. km² su 3,5 mln. gyv.), Belgiją ir Milaną ji iškeičia į Veneciją (daugiau kaip 1000 m. gyvavusios resp. pabaiga). Išsiplečia Pranc. satelitų sistema, sukuriamos **dukter. respublikos:**

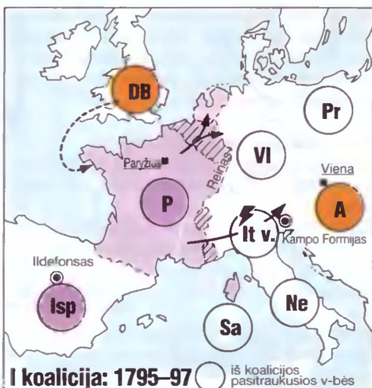
1797 įkuriamos **Šiapusalpinė** (Milanas) ir **Ligūrijos** (Genuja) **respublikos;**

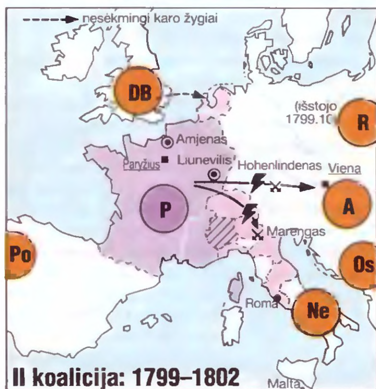
1798 po piliet. karo Šveicarija pertvarkoma į **Helvetijos** respubliką; užėmus Romą ir paėmus į nelaisvę popiežių, Bažnyčios v-bė tampa **Romos,** o Neapolis 1799 **Partenopėjos resp.**

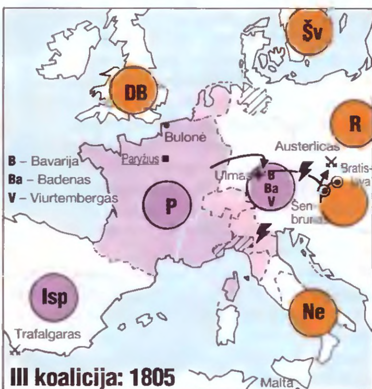
Žygis į Egiptą (1798–99)
NAPOLEONAS vadovauja k-menei, kuri netiesiogiai kenkia Anglijai Viduržemio juroje. Jis užima Maltą, plaukia į Aleksandriją (su 232 transporto laivais, 2000 patrankų, 32 300 kareivių bei 175 inžinieriais ir mokslininkais, kurie turi įsavinti kraštą), prie piramidžių sumuša mameliukus, užima Kairą.

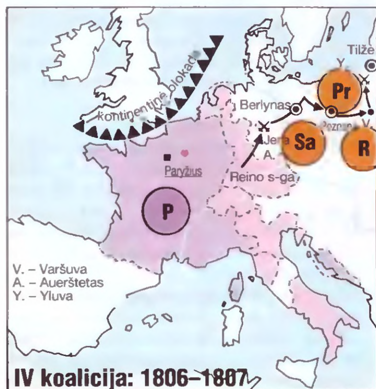
1798 D. Brit. laimi Abukyro jūrų mūšį (NELSONAS, p. 343). Pranc. armija atkertama nuo Prancūzijos. Įsiveržimas į Siriją sužlunga 1799 prie Akono (Akrės), pergalė sausumoje prie Abukyro operacijos neišgelbsti. Rus. ir Osm. imperija sudaro s-gą; Malta ir Viduržemio j. patenka į britų kontrolę. ◊ Pranc. valdo Egiptą iki 1802.

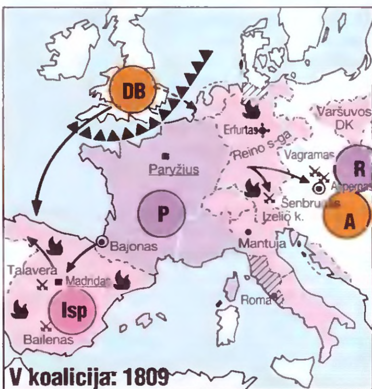

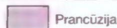
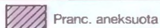

Prancūzija

Pranc. aneksuota

Pranc. satelitai

Pranc. okupuota

Koalicijos prieš Napoleoną 1792–1809

Karai su koalicijomis

Plintančioms rev. idėjoms ir Pranc. resp. ekspansijai (nuo 1799 jai vadovauja NAPOLEONAS) Europos v-bės priešinasi jungdamosi į nepastovias s-gas. Karai keičia žemyne polit. pusiausvyrą Pranc. naudai; tačiau jie sukelia **Europos** tautų nac. priešinimąsi ir norą daryti reformas, kurios padeda pamatus modernioms v-bėms (p. 345). Pasipriešinimo centrai – **Austrija,** kurios polit. lyderis nuo 1805 yra grf. STADIONAS (1763–1824), ir **D. Britanija** (PITTAS J., p. 343), vis labiau įsiviešpataujanti vandenynuose bei kolonijose ir, nepaisant ekonominio karo (kontinent. blokada, p. 339), tampanti stipriausia pasaulyje prekybos ir pramonės nacija. Po

1792–97 I karo su koalicija (p. 335) PITTAS J., pasinaudojęs Maltos okupacijos sukeltu įspūdžiu, patraukia į savo pusę Austriją ir Maltos ordino D. magistrą carą POVILĄ I [1796–1801]. Neapoliui užpuolus Romos resp.,

1799–1802 II karas su koalicija. ◊ Pradžia sėkminga s-kams: erchrcg. KAROLIS prie Osteracho ir Štokacho nugali JOURDANĄ (kovas), prie Ciūricho – MASSENĄ (birželis); gen. SUVOROVAS prie Kazano sumuša MOREAU (balandis); JOUBERT'AS pralaimi prie Novi (rugpjūtis). Dukter. Pranc. respublikos Italijoje sužlunga.

Rusų karo veiksmai Šveicarijoje bei britų ir rusų invazija prie Alkmaro (Ol.) sėkmės neatnešа. Supykęs ant D. Brit. dėl Maltos okupacijos, iš koalicijos pasitraukia POVILAS I (spalis).

NAPOLEONAS palieka savo k-menę Egipte (rugpj.), vyksta į Prancūziją, nuverčia Direktoriją (p. 339) ir įveda kar. diktatūrą.

1800 pasiekiamos pergalės prie Marengo (NAPOLEONAS) ir Hohenlindeno (MOREAU).

1801.02 sudaroma Liunevilio taika: Austr. priversta patvirtinti Kampo Formijo taikos (p. 335) sąlygas.

1801, norint apsaugoti neutralią prekybą, sukuriama Š. s-ga (Rusija, Švedija, Danija, Prūsija), kuriai pasipriešina D. Britanija, užpuolusi Kopenhagą (NELSONAS). Rusijai sudarius taiką su Pranc., D. Brit. izoliuojama; PITTAS priverčiamas atsistatydinti.

1802.03 pasirašoma Amjeno taika – pirmoji NAPOLEONO polit. sėkmės viršūnė: D. Brit. atsisako visų užgrobtų Pranc. kolonijų (išskyrus Ceiloną ir Trinidadą), mainais Pranc. atsisako Egipto.

1802 NAPOLEONAS iš naujo pertvarko Italiją: atstatoma Bažnyčios v-bė (be Romanijos) ir Burbonų valdoma Neapolio karalystė. Toskanos k-štystė pavadinama Etrurijos karalyste, o Šiapusalpinė resp. – Italijos resp. (su NAPOLEONU, kaip I konsulu, priešaky); Pjemontą ir toliau prižiūri Pranc. kar. valdžia.

Britų ir prancūzų santykiai vėl pablogėja dėl bandymų atnaujinti Pranc. kolonij. imperiją (iš Ispanijos 1800 įsigyjama Luiziana, kar. ekspedicijos į Haitį ir Martiniką); dėl Hanoverio užėmimo 1803, t. y. Bazelio taikos (p. 335) pažeidimo; dėl Prancūzijos įvestų apsaug. muitų ir dėl

1804 Bulonės stovykloje vykstančių pasirengimų invazijai į Angl. (pasak NAPOLEONO: „per 6 val. užvaldykime Lamanšą ir tapsime pasaulio valdovais!"). Angl. išsaugoja Maltą; PITTAS J. su caru ALEKSANDRU I [1801–25] sudaro naują koaliciją, prie kurios prisijungia Austr., Šved., Neapolis.

1805 III karas su koalicija. ◊ Austr. k-menė apsupama prie Ulmo ir kapituliuoja; NAPOLEONAS įžengia į Vieną. Po

1805.10.21 Trafalgaro mūšio D. Brit. įsiviešpatauja jūrose. Po laimėjimų Š. Italijoje (Kaldieras) erchrcg. KAROLIS atsitraukia. Prieš tai

1805.12.02 įvyksta 3 imperatorių mūšis prie Austerlico – šlovinga NAPOLEONO pergalė. Pagalba iš Prūs. atvyksta per vėlai. Pagal

1805.12.12 Šenbruno sutartį Prusija mainais už Klėvę, Nešatelį, Ansbachą-Bairoitą gauna Hanoverio k-štystę. Sudariusi savitarpio pagalbos sutartį su Pranc., Prūsija įsijungia į Napoleono sistemą.

1805.12.25 Bratislavos (Presburgo) taika: Austr. teritorijos Venecija ir Dalmatija atitenka **It. resp.;** Tirolis, Forarlbergas, Lindau – **Bavarijai;** Breisgau su Konstancu – **Badenui** ir **Viurtembergui.** Austrija gauna Zalcburgą ir pripažįsta Vok. k-ščių rangų pakėlimus.

Po savo priešininko PITTO mirties NAPOLEONAS Anglijai pasiūlo Hanoverį, taip sulaužydamas sutartį su Prūs. Ši reaguoja

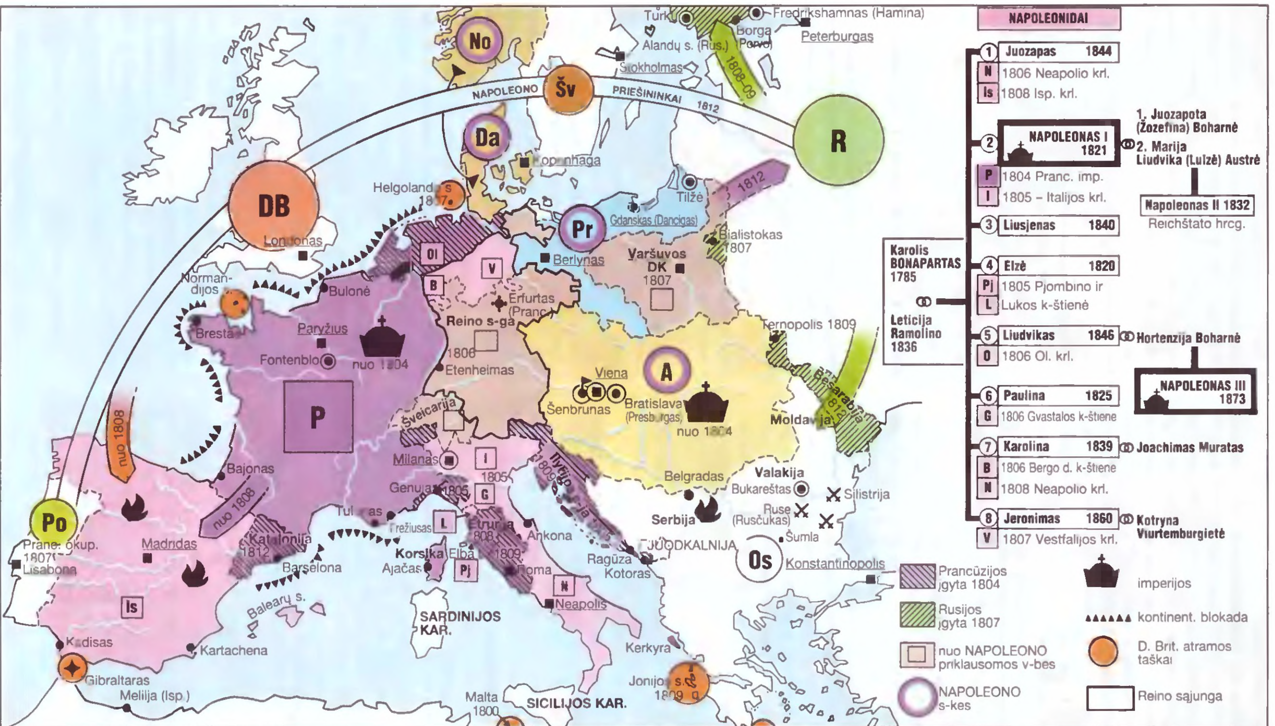
1806–07 IV koalic. karu (p. 341). Remdamasi vien savo jėgomis, Prūs. patiria krachą.

1806 Berlyne paskelbiama kontinent. blokada, „nes Anglija nepripažįsta tautų teisės principų ir piktnaudžiauja blokados teise".

1807 Tilžės taika – antroji NAPOLEONO politikos sėkmės viršūnė. Prūs. v-bės likučiai (į r. nuo Elbės) išsaugomi tik įsikišus Rusijai.

Rusija, kaip Napoleono s-kė (Europa padalijama į Pranc. ir Rus. interesų sritis), prisijungia prie kontinent. blokados. Ir

1809 V karas su koalicija baigiasi Austr. nac. sukilimo žlugimu. Šenbruno taika (p. 341) Dunojaus imperiją atkerta nuo jūros. STADIONO įpėdinis k-štis **Meternichas** (p. 351) sėkmingai siekia **Napoleono** paramos. ◊ Prūs. ir Austr. savitarpio pagalbos sutartimis įtraukiamos į NAPOLEONO sistemą.

Napoleono I pertvarkytoji Europa 1812

Konsulatas (1799–1804)

1799 briumero 18 (09.11) **v-bės perversmas:** k-menės ir savo brolio LUCIENO padedamas, NAPOLEONAS paleidžia neveiksnią Direktoriją, išvaiko Penkių šimtų tarybą ir sudaro laikiną v-sybę, į kurią tarp kitų įeina ir FOUCHÉ (1759–1820) bei TALLEYRAND'AS – policijos ir UR ministrai. SIEYÉSAS parengia naują, **„konsulato", konstituciją: Pirmasis konsulas** (turi įst. iniciatyvos teisę), patariamas kitų 2 konsulų ir **V-bės tarybos,** skiria visus karininkus, valdininkus, teisėjus ir 80 **Senato** narių. Šie siūlo notablius, per kuriuos tauta visuot. rinkimuose netiesiogiai išrenka **Tribunato** (tik svarsto įst.) ir **Įstatymų leidž. korpuso** (tik tvirtina įst.) kandidatus. ◊ Į dem. formą įvilkta kar. diktatūra priimama plebiscitu (prieš – vos 1562 balsai), **Napoleonas** dešimčiai metų išrenkamas **Pirmuoju konsulu.**

Valdymas. Vyksta biurokratijos specializacija (valdininkai specialistai), teis. įstaigos priderinamos prie valdymo.

Ugdymo sistema. Mokymas unifikuojamas, mokoma žemesniosiose, vidurinėse ir aukštesniosiose m-lose, mokymą kontroliuoja bei reglamentuoja v-bė. Akcentuojami log. mąstymą lavinantys dalykai (lotynų k., matematika) ir taikomieji gamtos mokslai.

Bažnyčia. PIJUS VII [1800–23) „taikos labui" atsisako reikalavimo grąžinti Bažn. turtą (p. 331).

1801 konkordatas (galiojęs iki 1905) dvasininkus ir gyventojus katalikus susieja su v-be (vyskupų skyrimas; kunigų atlyginimai ir ištikimybės priesaika).

1811 įvyksta nac. Bažnyčios susirinkimas. Vėl iškyla konfliktų (uždaromos bažn. m-los ir kunigų seminarijos).

Ūkis ir teisė. Įkūrus

1800 Pranc. banką, nuslūgsta infliacija. Dėl apsauginių muitų, kelių tiesimo, k-menės užsakymų atsigauna verslas ir pramonė.

1804 civilinis (Napoleono) kodeksas garantuoja asmens laisvę, teis. lygybę, priv. nuosavybę, civ. santuoką ir skyrybų teisę.

Socialinė santvarka. Ir toliau dominuoja stambioji buržuazija; emigravę bajorai kviečiami grįžti į Pranc.; valst. tarnautojo karjera prieinama visiems.

1802 įsteigiamas Garbės legiono ordinas. Režimas remiasi spaudos cenzūra, sekliais ir policijos aparatu (FOUCHÉ). Kritikai (ponia DE STAEL, CHATEAUBRIAND'AS) netoleruojami.

Kariuomenė. Konskripcijos (rekrūtų ėmimai), paliekančios atleidimo nuo karinės tarnybos galimybes, nuo 1806 iki 1812 sutelkė apie 1,3 mln. kareivių (41% karo prievolininkų). Armijos aprūpinimas kenčia dėl priv. kreditorių spekuliacijų.

1802 dėl NAPOLEONO laimėjimų jo konsulatas plebiscitu pratęsiamas iki gyvos galvos.

FOUCHÉ

1804 atskleidžia rojalistų sąmokslą: niekuo dėtas Burbonų šeimos k-štis ENGHIENIETIS pagrobiamas iš Etenheimo (Badenas) ir virsta teis. susidorojimo auka. NAPOLEONAS įsako Senatui, kad šis plebiscitu įvestų paveldimąją imperatorystę.

Napoleono imperija

1804 NAPOLEONAS I karūnuojamas Pranc. imperatoriumi, jo šeimos nariai gauna princų titulus, ministrai ir generolai pakeliami didikais ir maršalais.

1807 institucionalizuojama n. bajorija, jai suteikiami majoratai ir tradic. titulai (iki 1814 – 31 naujas hercogas, 451 grafas, 1500 baronų). Nuolat. aneksijos išplečia imperiją (p. 336).

Imper. sistema: racionaliai subalansuota Pranc. **hegemonija Europoje** nuo 1807 paremta giminaičių v-bėmis (napoleonidai), vasal. v-bėmis ir v-bėmis sąjungininkėmis. ◊ Pranc. maršalas BERNADOTTE'AS išrenkamas Šved. sosto įpėdiniu (1810). Kad pateisintų savo politiką, NAPOLEONAS pasitelkia ist. paraleles (Romos ir Karolingų imperijos).

Valstybės, nesilaikančios

1807 Milano dekreto dėl **kontinent. blokados** sustiprinimo, okupuojamos: 1807 Portugalija; 1808–09 Etrurija, Roma, 1810 Š. Vokietija.

Pasekmės Europos žemyninei daliai:

1) paplinta liber. idėjos, įveikiamas feodalizmas ir įvedama moderni teisė (civil. kodeksas);
2) susiformuoja v-bės, turinčios centralizuotą biurokratiją ir valst. mokymo sistemą;
3) svetima pranc. valdžia ir ligi tol politiškai susiskaldžiusių teritorijų suvienijimas skatina nacionalizmo radimąsi;
4) Pranc. ūkiui suteikiama pirmenybė; išplinta tekstilės pramonė: dėl kontinent. blokados kilusio kolonijų prekių stygiaus pakyla kainos, atsiranda žaliavų pakaitalai (cukr. runkelių cukrus), kontrabanda, prekyba juodojoje rinkoje ir korupcija;
5) **Rusija,** kaip NAPOLEONO s-kė, gauna Bialistoką (1807), Ternopolį (1809); pagal

1809 Fredrikshamno taiką – **Suomiją,** o per

1806–12 rusų–turkų karą – **Besarabiją.**

1808 valdovų diena prie Erfurto: NAPOLEONAS susitinka su ALEKSANDRU I.

Kad sustiprintų savo dinastiją ir įpareigotų Austriją, NAPOLEONAS

1810 veda MARIJĄ LIUDVIKĄ (LUIZĘ), PRANCIŠKAUS I dukterį.

1812 Imperija labiausiai išsiplečia: 152 departamentai su 50 iš 175 mln. Europos gyventojų.

Vokietijos imperijos panaikinimas 1804–06

Reino sąjunga 1812

Vokietijos imperijos panaikinimas

Kad kompensuotų vokiečių fiurstų (k-ščių) praradimus Reino kair. krante, NAPOLEONAS Liunevilio taika (p. 337) pertvarko Vokietiją. Tokios pertvarkos jam nepavyko pasiekti

1797–99 Raštato kongrese. ◊ NAPOLEONO tikslai: 1) panaikinti imperiją; 2) sukurti vidut. vok. v-bes kaip atsvarą Austrijai; 3) laimėti vok. fiurstų vasal. įsipareigojimus Prancūzijai už n. teritorijas.

Polit. pertvarkymas vyksta 4 pakopomis:

1. Per Reichst. įsteigtą komisiją (deputaciją), priklausomą nuo Pranc.–Rus. kompensac. planų, nacionalizuojamas Bažn. turtas.

1803 Imperijos deputacijos svarb. nutarimas: kitoms v-bėms išdalijamos visos Bažn. teritorijos, išskyrus Maincą; 45 iš 51 imp. miesto, taip pat mažosios fiurstystės ir grafystės; iš viso 112 tiesiogiai Imperijai pavaldžių vienetų su 3 mln. gyv. ◊ Pagr. laimėtojai – **Badenas** (738% išauga plotas ir 948% padaugėjo gyv.), **Prūsija** (489% pl., 438% gyv.), **Viurtembergas** (414% pl., 857% gyv.) ir **Bavarija** (144% pl., 142% gyv.).

2. 350 riterių pasidaro pavaldus aukštesniems valdovams (tiesiog. pavaldumas imperatoriui prarandamas 1804).

3. NAPOLEONO pritarimu, pažeidžiant imp. teisę, pakeliami vok. valdovų titulai:

1804 PRANCIŠKUS II gauna Austr. imperatoriaus titulą (iki 1835 valdo kaip Pranciškus I).

1805 Bavarija ir Viurtembergas tampa karalystėmis;

1806 Badenas, Hesenas-Darmštatas ir Bergas – d. hercogystėmis.

4. 16 p. ir v. Vok. valdovų atvirai išduoda Imperiją,

1806 įkurdami NAPOLEONO proteguojamą **Reino s-gą.** Įsipareigojama teikti k-menę Prancuzijai. S-gos pirmuoju fiurstu tampa KAROLIS TEODORAS baronas FON DALBERGAS (1744–1817), Mainco arkivysk., nuo 1810 Frankfurto d. hrcg.

1806.08.06 NAPOLEONUI spaudžiant, PRANCIŠKUS I atsisako imp. karūnos. Tai jau **Šventosios Vok. Tautos Romos Imperijos pabaiga** – 1232 prasidėjusio (p. 173), 1356 (p. 195), 1555 (p. 235), ir 1648 (p. 255) toliau vykusio Imperijos ardymo rezultatas. Šis „žemės plotų perdalijimas" yra viena iš vok. nac. valstybės atsiradimo (p. 344) prielaidų. ◊ Nors tautos pažeminimas žmonėms skausmingas, tačiau jie su tuo taikosi.

Prūsijos žlugimas

Dėl nevykusios grf. HAUGWITZO (1752–1832) v-sybės politikos Prūs. tampa priklausoma nuo NAPOLEONO. Priešindamasi pastarojo savivaliavimui, Prūs. sudaro koaliciją su Rus. ir Saksonija. Ultimatumas, reikalaujantis atitraukti visas Pranc. armijas, esančias deš. Reino krante, ir likviduoti Reino s-gą, įžiebia

1806 07 IV Pranc. karą su koalicija. Pasenusi Prūs.–Austr. armija

1806.10 paeiliui vykusiuose Jenos ir Aueršteto mūšiuose patiria triuškinantį pralaimėjimą. Prūsai palūžta tiek kar., tiek moral. atžvilgiu: rezidencija perkeliama į Karaliaučių; NAPOLEONAS be mūšio įžengia į Berlyną; Prus. armijos daliniai (BLÜCHERIS) prie Prenclau ir Ratkau išsiskirsto; priešinasi tik Kolbergo (Kolobžego: GNEISENAU, NETTELBECKAS), Graudenco (Grudziondzo: COURBIERE) ir Glaco (Klodzko) tvirtovės.

1806.12 Pranc. sudaro taiką su Saksonija, kuri įsijungia į Reino s-gą.

1807.02 Yluvos mūšis: SCHARNHORSTAS sutrukdo prancuzams išnaudoti savo pergalę; FRYDRICHAS VILHELMAS III [1797–1840] pabėga į Klaipėdą.

1807.06 rusai pralaimi prie Frydlando.

1807.07 sudaroma Tilžės taika: tik Rusijai užprotestavus Prūs. išvengia v-bės žlugimo (p. 337); ji netenka teritorijų į v. nuo Elbės bei buv. Lenk. teritorijos, išskyrus V. Prūsiją; Gdanskas (Dancigas) tampa resp. su Pranc. įgula. Prūs. išlieka Pranc. okupuota, kol bus sumokėtos didžiulės kontribucijos, jos k-menė apribojama iki 42 000. ◊ Atsiranda nauja **Vestfalijos karalystė,** valdoma NAPOLEONO brolio JERONIMO. Varšuvos d. k-ščio (asm. unija su Saksonija).

Sukilimas Austrijoje (1809)

Sukilimas Ispanijoje (p. 347) grf. STADIONUI tampa ženklu pradėti nac. pasipriešinimą. Erchrcg. KAROLIS į „vok. tautas" kreipiasi manifestu, bet nesėkmingai. Prūs. įsikišimui sukliudo pranc. okupacija ir caras ALEKSANDRAS I. NAPOLEONAS nustumia Austr. armiją atgal į Čekiją.

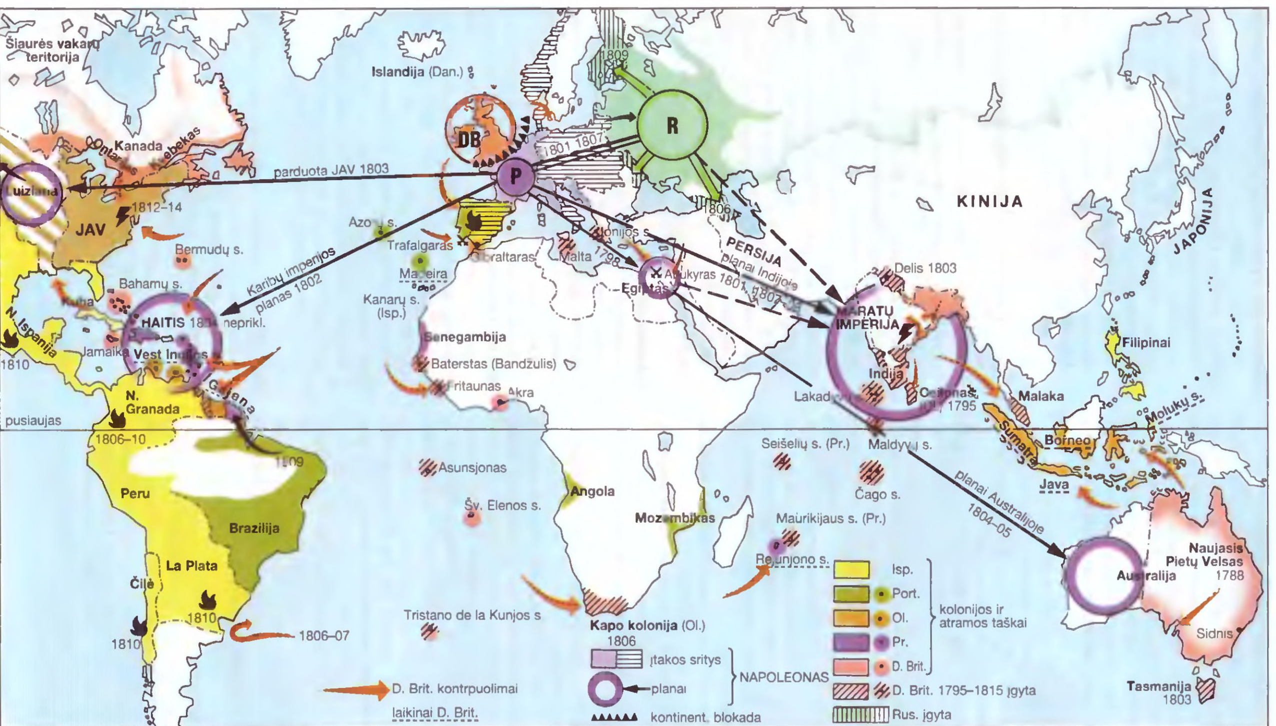
1809.03 Asperno mūšis baigiasi didžiuliais NAPOLEONO nuostoliais ir I jo pralaimėjimu prieš erchrcg. KAROLĮ. Tuojau po to lenkų ir rusų s-kai, „visų apgailestavimui", pasistūmėja iki Krokuvos. ◊ Nesėkmingi karo veiksmai Vok. šiaurėje **(Schillio savanorių korpusas).**

Taut. karas Tirolyje: vadovaujami ANDREAS'O HOFERIO ir JOSEFO SPECKBACHERIO, tiroliečiai ant Izelio kalno nugali bavarus ir prancūzus. HOFERIS išduodamas ir 1810 sušaudomas Mantujoje.

1809.07 Austr. pralaimi prie Vagramo. Erchrcg. KAROLIS ir STADIONAS atsitraukia.

1809.10 pasirašoma Šenbruno taika: Austr. tampa sausumos v-be, jos prarastos terit. tenka:

– **Bavarijai** (Zalcburgas, Infyrtelis ir š. Tirolis);
– **Italijai** (p. Tirolis);
– **Prancūzijai** (Ilyrijos prov.);
– **Varšuvos DK** (v. Galicija su Krokuva);
– **Rusijai** (Ternopolis. Iš viso Austr. praranda 100 000 km² su 3,5 mln. gyv.), jos k-menė apribojama iki 150 000 vyrų.

Napoleono kova dėl valdžios pasaulyje su D. Britanija

Didžiosios Britanijos vidaus situacija

Parlament. sistema. Nesėkmingas karas su amerikiečiais nutraukia JURGIO III [1760–1820] autokrat. valdymą. V-bei vadovauja nuo P-mento priklausomas MP. Parlamente kovoja mažos stambių žemvaldžių bajorų oligarch. polit. klikos, apsaugotos aukšto rinkimų cenzo. Dalyvavimas v-sybėje teikia gerai apmokamų tarnybų. **Patronato teisė** (pareigūnų skyrimas) iš karaliaus pereina premjerui. rinkimų apygardose ir toliau kyšininkaujama. **Toriai** remiasi valst. Anglikonų bažnyčia, **vigai** labiau atstovauja **disenteriams** (nuo valst. Bažn. atskilusiems protestantams). Pastarieji, būdami ek. pranašesni, siekia P-mento reformos: nori, kad ***rotten boroughs*** – „supuvusiems miesteliams" (ištuštėjusioms gyvenvietėms, nuo seno turinčioms rinkimų teisę) atstovaujančios vietos P-mente – butų atiduotos neatstovaujamiems naujiesiems pram. miestams. **Katalikai** 1779 pasiekia, kad būtų panaikintas draudimas jiems viešai aukoti Šv. mišias, bet lygių teisių dar negauna.

Thomas Paine'as (1737–1809) skelbia radikalias dem. (tautos suverenumo, monarchijos likvidavimo) idėjas. Veikale „Žmogaus teisės" (1792) jis rungiasi su **Edmundu Burke'u** (1729–97), kurio „Apmąstymų apie Pranc. revoliuciją" (1790) konserv. krit. pažiūros turi didelės įtakos Anglijoje ir Europoje.

Industrializacija ir agr. revoliucija. Nepaisant vid. trūkumų (favoritizmas skiriant pareigybes, pasenusios baudž. teisė, vargšų globos ir švietimo sistema), Anglija, remdamasi kapit. ek. santvarka, tampa „pasaulio dirbtuvėmis" (p. 231). Žemės sklypų perskirstymas ir naujoji sėjomainos sistema padidina dirvų derlingumą. Nežiūrint to, atsiranda maisto produktų stygius, nes gyv. skaičius nuo 1750 iki 1820 išauga (ypač miestuose) nuo 7,8 iki 14,3 mln. Mašinos, pram. miestai ir samdomasis darbas nustumia į šalį amatus, miestelius ir ž. ū. darbus. Nauji kelių tiesimo metodai (METCALFE'AS, MACADAMAS) palengvina transportavimą ir susisiekimą. Pram. prekių eksportas sustiprina D. Brit. užs. prekybą. Soc. problemos lieka neišspręstos.

V-bei, prislėgtai Amer. karo skolų naštos,
1783–1806 (su pertrauka 1801–04) vadovauja „*Boy minister*" (pradeda 24 m.) **Williamas Pittas J.**
1785 tarp Angl. ir Air. panaikinami muitai, o Airija po 1797–98 maišto tampa
1801 D. Brit. ir Airijos Jungt. Karalystės dalimi.

Naujas D. Brit. kolonij. imperijos stiprinimas

Kanada. Pranc. kolonistus pavyksta susaistyti su Anglija, padalijus
1791 šalį į prancūziškąją **Žem. Kanadą** (Kvebeką) ir angliškąją **Aukšt. Kanadą** (Ontariją).
Australija. Iš Sidnėjaus (Botanikos įl.)
1788 prasideda baltųjų gyventojų (pirmiausia katorgininikų) kolonizacija.
Indija. Dėl
1784 priimto „Ost Indijos bilio" Ost Indijos komp. kontrolė iš Parlamento (1773 *Regulating Act*) pereina į v-sybės rankas (p. 401).

Kova dėl D. Brit. pasaul. valstybės

Didžiausias PITTO nuveiktas darbas – vadovavimas egzistencinei D. Brit. kovai su Pranc. rev. ir NAPOLEONU. Įsijungti į I koalic. karą (p. 335)
1793 verčia: 1) D. Brit.–Pranc. konfliktai dėl kolonijų; 2) grėsmė pusiausvyrai Europoje; 3) Pranc. įvykdyta Reino deltos okupacija. ◊ Opoz. lyderis vigas CHARLESAS JAMESAS FOXAS (1749–1806) reikalauja nutraukti karą ir prisideda prie PITTO nuvertimo 1801 bei
1802 Amjeno taikos sudarymo (p. 337).

Napoleono sumanymai D. Brit. atžvilgiu:
1798–99 Egipto kampanija (p. 335).
1801 pirmasis Indijos planas, sudarant sąjungą su POVILU I. Po caro nužudymo planas netenka pagrindo. ◊ Per II karą su maratais (1803–05) RICHARDAS WELLESLEY užima Indijos r. dykumas. ◊
1802 sumanymui sukurti Karibų imperiją užkerta kelią britų karo laivynas. ◊ Kad patrauktų į savo pusę JAV, NAPOLEONAS
1803 parduoda joms Luizianą (p. 327). Atsisakoma
1804–05 planų užkariauti P. Australiją ir įsiveržti į Brit. salą.
1807–08 antrasis Indijos planas žlunga dėl caro ALEKSANDRO I delsimo. Be jokių rezultatų baigiasi
1812–14 britų–amer. karas (p. 327).
Britų gynyb. veiksmai. Sudaromos naujos koalicijos (p. 337); duodama „mažai kar. dalinių ir daug pinigų"; **jūrų karas,** vadovaujamas adm. **Nelsono** (1758–1805), išlaiko D. Brit. viešpatavimą jūrose ir apsaugo kelią į Indiją. Pranc. uostų **blokada,** grobiant ir neutralius laivus, kasmet padidina laivyną apie 2000 laivų. NAPOLEONO atsakas –
1806 paskelbiama kontinent. blokada (p. 337), kuri, britams apšaudžius Kopenhagą ir konfiskavus danų laivyną, dar labiau sustiprinama. ARTHURAS WELLESLEY (WELLINGTONAS)
1808 Portugalijoje atidaro „antrą frontą" (p. 347).
Pasekmės Didžiajai Britanijai:
padidėja mokesčiai, teikiamos valst. subsidijos grūdams, prarandamos užjūrio rinkos (P. Amerika). Auganti pram. produkcija nuo 1810 sukelia pardavimo krizes (nedarbas, badas).
1811–12 pirmoji „mašinų laužymo" banga (luditai). D. Brit. bankų aukso rezervai sustabdo kainų kritimą. ◊ Ek. karas nieko neišsprendžia. Abi pusės negali išsiversti be licencijų (išimtinio svarbių deficit. prekių reguliavimo).

Vokiečių taut. savimonės formavimasis
Vykstant Pranc. revoliucijai, valstybiškai jau suvienytos V. Europos tautos, veikiamos Švietimo laisvės idėjų (Anglija, Prancūzija) arba ankstesnių laikų tradicijos (Ispanija), pasijunta esančios **polit. nacijos.** Vok. tautos žengimą šiuo keliu apsunkina valst. partikuliarizmas, „Imperijos" subyrėjimas ir vok. mentalitetas – įprotis nekritiškai pripažinti esamą valdžią. Nuo XVIII a. vid. poetai, mokslininkai ir intelektualai vis labiau jaučiasi **kult. nacijos** nariais; jie iš pradžių yra nepolitinio, vad. **vok. sąjūdžio** priešaky: **Lessingas** (p. 257) kovoja su pranc. įtakų vyravimu l-roje; JUSTUS MÖSERIS (1720–94) aukština sen. vokiečių būdą ir papročius, **Klopstockas** (1724–1803) – meilę tėvynei.
„Audros ir veržimosi" sąjūdis (apie 1760–80, pavadintas pagal KLINGERIO dramą, kurioje žymu pietizmo ir ROUSSEAU poveikis – p. 257), oponuodamas Švietimui, protui priešpriešina laisvą jausmą, remiasi SHAKESPEARE'U, vok. praeitimi ir aukština prigimtinį, originalų kūryb. **genijų.** Sąjūdis susiburia Strasbūre aplink jaunąjį **Goethe** („Gecas fon Berlichingenas", 1773). 1770 įvyksta lemtingas susitikimas su **Johannu Gottfriedu Herderiu** (1744–1803), kuris aiškina, jog tautos kalba ir jos dainos yra nesąmoningai kuriančios „tautos dvasios" išraiška, o „Idėjose žmonijos istorijos filosofijai" (1784–91) teigia egzistuojant tautų nac. savastį, turinčią „ugdyti humanizmą". Jis suteikia esm. stimulų klasikai, romantizmui ir nac. savimonei (ypač slavų tautų).
Vok. **klasikai (Johannas Wolfgangas Goethe,** 1749–1832, **Friedrichas Schilleris,** 1759–1805) yra nusiteikę kosmopolitiškai. SCHILLERIS KANTO moralės dėsnį, **pareigą** gerbti žmogaus orumą, sujungia su vid. **potraukio** idėja. Morališkai laisva asmenybė turi formuotis orientuodamasi į gr. antik. žmogiškumo idealą, remtis „kilnaus naivumo ir romios didybės" (WINCKELMANNAS) dvasia **(neohumanizmas).** Menas per estet. harmoniją panaikina įtampą tarp „gyvenimo ir idealo", todėl jis turi moral. vertę.
Vok. idealizmas, remdamasis KANTU, bando spekuliatyviai nusakyti pasaulį „koks jis yra" (p. 257). **Johannas Gottliebas Fichte** (1762–1814) „Mokslo teorijoje" (1794) visą būtį kildina iš amžinosios dvasios galios („Aš"), besiskleidžiančios realybėje laisva, subjektyvia veikla. Pasak **Friedricho Wilhelmo Schellingo** (1775–1854), gamta, kaip regimoji dvasia, ir dvasia, kaip neregimoji gamta, yra tapačios. Menininkas yra aukščiau už mąstytoją, nes jo dirbinys labiau prilygsta „pasaulio sielos" kūriniams.
Abu filosofai turi didelės įtakos
romantizmui. Ankstyvesnioji, grynai lit. kryptis (Jenoje, Berlyne – aplink brolius SCHLEGELIUS, TIECKĄ, NOVALĮ ir kt.) siekia subjektyviu sudvasinimu (vaizduotė, sapnas, mist. kontempliacija) panaikinti priešybes gamta–dvasia, jausmas–protas, baigtybė–begalybė. Šie romantikai yra įsitikinę, kad ilgėtasis „daiktų išlaisvinimas iš ribų" („žydros gėlės") negali būti pasiektas (romant. ironija).
Vėlyvajame romantizme (Heidelbergas, BRENTANO, VON ARNIMAS, VON EICHENDORFAS ir kt.) įvyksta posūkis į liaudiškąsias galias (liaudies dainas, pasakas, sakmes), kurios plėtojasi organiškai, turi savo ist. vertę (istorizmas) ir nepasiduoda jokiam protu nustatomam dėsningumui. Romant. principai pritaikomi muzikai, dailei, l-rai, jais grindžiami istoriniai **dvasios mokslai:** istoriografija (NIEBUHRAS, RANKE), teisės mokslas (SAVIGNY), literatūrologija (BROLIAI SCHLEGELIAI), religijotyra (BACHOFENAS), politologija (p. 353); germanistika (BROLIAI GRIMAI, UHLANDAS), romanistika (DIEZAS).
Romant. idėjos išplinta Europoje (ponios DE STAEL „Vokietija", 1813), išsiskleidžia visuot. dvasios sąjūdžiu Anglijoje (BYRONAS, SHELLEY, KEATSAS), Prancūzijoje (VICTORAS HUGO, LAMARTINE'AS, GEORGE SAND), Italijoje (LEOPARDI, MANZONI), Danijoje (ANDERSENAS), Lenkijoje (MICKEVIČIUS), Rusijoje (LERMONTOVAS, PUŠKINAS).

Vokiečių nac. savimonės raiška
Pranc. viešpatavimui Vokietijoje veikiant, nepolit. „vok. sąjūdžio" laisvės idėjos pritaikomos nacijai (SCHILLERIO „Orleano mergelė", 1801, „Vilius Telis", 1804). **Friedrichas Hölderlinas** (1770–1843) aukština „laisvąją gr. tautą" ir mirtį už tėvynę. FICHTE „Kalbose vok. tautai" (1807–08) reikalauja dvas. laisvės polit. pertvarkai įgyvendinti ir, krypdamas į nacionalizmą, „vokiškumo esmę" tapatina su tikrąja dorove ir kultūra. Teologas **Schleiermacheris** (1768–1834) patriot. pamokslais žadina nac. bendrumo jausmus; **Heinrichas von Kleistas** (1777–1811) „Hermano mūšyje" pateikia nac. sukilimo pavyzdį. **Josephas Görresas** (1776–1848) įkuria *„Reinische Merkur"* – labiausiai antinapoleonišką žurnalą. **Ernstas Moritzas Arndtas** (1769–1860) nac. tikslą išverčia į liaudies kalbą („Mūsų laikų religija yra būti tauta"). Taut. dainas populiarina T. KÖRNERIS bei M. VON SCHENKENDORFAS. **Friedrichas Ludwigas Jahnas** (1778–1852) duoda pradžią nac. sporto sąjūdžiui. ◊ Sąvokos „nac. laisvė" turinys lieka neaiškus. Nacija suvokiama:

1) antik. klasikos įtaką susiejant su Švietimo idėjomis – kaip **dvasinė kultūrinė b-menė;**
2) veikiant romantinei tautos idėjai ir viduramžiškai „imperijos" idėjai – kaip **tautinė bendro likimo b-menė;**
3) sekant pranc. nac. v-bės pavyzdžiu – kaip laisvų žmonių **polit. b-menė.**

Skirtingi nacijos įvaizdžiai iš pradžių yra pajungti vienam tikslui – atsikratyti svetimos pranc. valdžios. Šiuo atžvilgiu NAPOLEONAS yra „vok. tautos vienytojas". Jį nuvertus, iškyla į paviršių polit. prieštaravimai.

Vidinė Vokietijos reorganizacija (1807–1814)

Prūsija. Dar prieš 1806 žlugimą vadovaujantieji v-bės pareigūnai kritikuoja absoliutistinę v-bės santvarką. Reformuotojai pageidauja „revoliucijos iš viršaus", kad, išlaisvinus pavaldinius ir išauklėjus juos solidariais, atsakingais v-bės piliečiais, būtų sukurta luom. taut. v-bė. Jų vadovu tampa baronas **vom Steinas** (1757–1831) iš Nasau prie Lano. Šis Prūs. teisininkas, dirbdamas Vestfalijoje kasybos vyr. tarėju (nuo 1796 oberprezidentu), susipažįsta su luom. savivaldos formomis, 1807 kaip „jakobinas" atleidžiamas, po Tilžės taikos iš naujo paskiriamas, 1808 vėl atleidžiamas (abu kartus spiriant NAPOLEONUI). Būdamas caro polit. patarėju, jis iki 1815 agituoja už nac. vienijimą („Aš turiu tik vieną tėvynę, kurios vardas – Vokietija!"). ◊ Savitai konservatyviame STEINO mąstyme tradicinė sąmonė susijungia su liber. (pranc.) bei dem. (angl.) idėjomis. Jo planuojamas reformas („Nasau memorandumas", 1807) įgyvendina

1810 v-bės kancleriu tapęs baronas **Karolis Augustas von Hardenbergas** (1750–1822; 1778 grafas, 1814 fiurstas). Sumanus diplomatas ir liber. racionalistas „Rygos memorandume" (1807) skelbia siekiąs „dem. reformų monarch. v-bėje" ir neakcentuoja luomų savivaldos.

Soc. reformos, naikinančios luom. suvaržymus:

1807 ediktas dėl valstiečių išlaisvinimo: panaikinama paveldimoji priklausomybė nuo dvarininko; garantuojamos asmens, nuosavybės ir profesijos laisvės bei teis. lygybė.

1808 miestiečių nuostatai: miestiečių savinininkų savivalda per išrinktus miesto tarėjus (magistrato konstitucija).

1810–11 panaikinama būtinybė priklausyti cechui, verslo laisvės apribojimai.

1811 paskelbiamas sureguliavimo ediktas: panaikinamas lažas, už tai valstietis trečdalį žemės turi atiduoti dvarininkui (p. 359).

1812 žydų emancipacija.

Valdymo reformomis atskiriamos teisėsaugos ir valdymo sritys:

1808 įkuriamos karo, vidaus reikalų, valdymo (finansų), teisingumo, užs. reikalų m-jos. HARDENBERGUI būnant kancleriu, centr. valst. valdymas suskirstomas į p-jų (oberprez.), region. apygardų (prez.) ir apskričių (renkamas landratas; po 1812 – karaliaus skiriamas direktorius). ◊ STEINO siekis, kad būtų bendras valdymas per kreistagus ir landtagus bei visuotinis nacijos atstovavimas, tik pradedamas įgyvendinti.

Reformoms priešinasi aplink VON DER MARWITZĄ besiburianti konserv. d-menės opozicija, susijungusi su „Vok. krikščionių stalo brolija" ir „Berlyno vak. laikraščiais" (HEINRICHAS VON KLEISTAS). Jie prūsų patrimoninės tvarkos panaikinimą supranta kaip grėsmę v-bei (plg. p. 352).

K-menės reformą vykdo (kuria patriot. taut. armiją) **Scharnhorstas** (1755–1813), **Gneisenau** (1760–1831) ir jų bendradarbiai BOYENAS (1771–1848), GROLMANAS (1777–1843) ir **Clausewitzas** (1780–1831) – moderniosios karo teorijos kūrėjas („Apie karus", tarp 1816 ir 1830). ◊ Nepaisant NAPOLEONO įsakymo sumažinti aktyviuosius k-menės dalinius, pagal „Krümperio sistemą" (trumpas kar. apmokymas) formuojami rezervai; paaukštinimai teikiami už nuopelnus, atsisakoma žeminančių kūno bausmių ir rengiama nauja vadovybė (Karo akademija).

1814 gynybos įst. įvedama visuot. karo prievolė.

Švietimo reformas neohumanist. dvasia vykdo v-bės veikėjas ir mokslininkas **Wilhelmas von Humboldtas** (1767–1835; 1809–10 mokymo min.; 1814–15 kartu su HARDENBERGU – Prūsijos atstovas Vienos kongrese).

1810 įsteigiamas **Berlyno u-tas** - „akad. laisvės" ir visų mokslų „tyrimo, mokymo ir mokymosi vienybės" įstaiga. Be kitų, dirbti pakviečiami FICHTE, SCHLEIERMACHERIS, NIEBUHRAS, SAVIGNY.

1812 įvedama valst. gimnazijų sistema, remiantis visuot. mokymo principu, daugiausia dėmesio skiriama klasik. kalboms; valst. egzaminai filologams ir mokiniams (abitūra). ◊ Reformuojamos liaudies mokyklos, kad būtų galima lavinti įgimtus gabumus taip, kaip rašo šveicaras **Johannesas Heinrichas Pestalozzi** (1746–1827) veikale „Kaip Gertrūda moko savo vaikus" (1803).

Naujoji Prūs. v-bė teikia vilčių vokiečių patriotams.

Austrija. Reformoms labiausiai priešinamasi, kai v-sybei 1805–09 vadovauja UR min. **Johannesas Philippas Stadionas** (1763–1824). Tautybių problemos, nevienodas atskirų šalies sričių kultūros ir išsivystymo lygis verčia v-bėje dominuojančią bajoriją būti atsargią. Nežiūrint to, rengiamasi nac. sukilimui prieš NAPOLEONĄ (p. 341).

K-menę reformuoja erchreg. **Karolis** (p. 335) ir JOHANNAS (1782–1859).

1808 įvedama visuot. karo prievolė.

Reino s-gos valstybės. Pagal Pranc. pavyzdį kuriami modernios vieningos v-bės pagrindai (visų pirma **Bavarijoje,** vadovaujant MONTGELASUI, 1759–1838, ir **Badene** – REITZENSTEINUI, 1766–1846): 1) sukuriamas vientisas valdymo aparatas (centr. biurokratija), specializuotos ministerijos ir valdininkija; 2) panaikinama b-menių luom. savivalda; 3) garantuojamos tam tikros laisvės (verslo, darbo, religijos), mokesčių ir teis. lygybė; 4) įvedama valstybinė bažnyčių ir m-lų kontrolė.

Reikšmė: konstituc. pradmenys ugdo (pirmiausia P. Vokietijoje) liber. ir dem. mąstymą.

Ispanų sukilimas prieš Napoleoną 1808–1814

Napoleono žygis į Rusiją 1812–1813

Tautos sukilimas Ispanijoje

Norėdamas užpulti Portugaliją, kurios rinka atvira britų prekybai, NAPOLEONAS

1807.10 Fontenblo sutartimi gauna teisę dislokuoti k-menę Ispanijoje ir per ją žygiuoti. **Junotas užima Portugaliją,** krl. dvaras (JONAS VI) pabėga į Braziliją. ◊ Maršalas **Muratas** (1767–1815)

1808.02 sustiprintas pranc. armijas veda į Madridą, kad „apsaugotų pajūrį nuo Anglijos". Po Arancheso sukilimo, nukreipto prieš Pranc. palankų karalienės favoritą GODOY, KAROLIUI IV tenka atsisakyti sosto sūnaus FERDINANDO VII naudai. Matydamas kylant grėsmę savo interesams, įsikiša NAPOLEONAS, ir Bajone priverčia KAROLĮ IV [1788–1808] ir FERDINANDĄ VII [1808–33] atsisakyti sosto brolio JUOZAPO naudai (gegužė); MURATAS tampa Neapolio karaliumi.

Tautinės v-sybės (kortesai) Ovjede ir Kartachenoje skelbia nac. pasipriešinimą. Sukyla Astūrija ir Andalūzija, Sevilijoje suformuojama Centr. chunta (laik. v-sybė), palaikanti FERDINANDĄ VII.

1808.07 Bailene kapituliuoja 35 000 žm. Pranc. k-menės korpusas; JUOZAPAS bėga, britų gen. ARTHURAS WELLESLEY (1769–1852, nuo 1809 lordas, nuo 1814 **Velingtono herc.**) išsilaipina Portugalijoje ir atstumia JUNOTĄ. Tada įsikiša pats imp. su 300 000 armija.

1808–09 Napoleono žygis į Ispaniją: okupuojamas Madridas, užimama Saragosa, vėl grįžta krl. JUOZAPAS. Austrų sukilimas (p. 341) nutraukia žygį. Imp. pavedimu SOULTAS nubloškia pagalb. britų armiją (vadovaujamą MOORE'O) atgal prie La Korunjos.

Tačiau bajorijos ir dvasininkų vadovaujamas **partizan. karas** ir toliau plečiasi bei prikausto Ispanijoje nemažas pranc. pajėgas.

1809 aneksavus Bažnyčios v-bę ir paėmus į nelaisvę popiežių, Bažnyčiai ištikimos isp. tautos pasipriešinimas dar sustiprėja. ◊ WELLINGTONAS prie Tores Vedraso įtvirtinimų linijos

1810 atremia MASSENOS puolimą į Lisaboną. NAPOLEONO žygio į Rusiją metu WELLESLEY (WELLINGTONUI) pavyksta

1812 išlaisvinti Madridą. Apsuptame Kadise Centr. chunta paskelbia **„Dvyliktų metų konstituciją",** kuri, nors ir išsaugo monarchiją, bet karaliaus teises gerokai apkarpo.

1813–14 WELLINGTONAS paskut. puolimu galutinai išlaisvina Ispaniją, pasiekęs pergalę prie Vitorijos; puolimas tęsiasi iki Tulūzos paėmimo. FERDINANDAS VII dar iš NAPOLEONO

1813.12 atgauna karūną Valensijos sutartimi. Jis atmeta liber. konstituciją ir lieka abs. valdovu. Reakc. jo režimas paskatina liberalus griebtis vid. pasipriešinimo ir sukilimų (p. 357).

1812 Napoleono žygis į Rusiją

Ek. krizės verčia carą ALEKSANDRĄ I **atsisakyti kontinent. blokados** (1810.12). Lengvat. muitai proteguoja D. Brit. prekybą – Rusija gauna labai reikalingų pram. gaminių.

Caro giminaičio k-ščio OLDENBURGO atleidimas, be to, Rus. interesų Lenkijoje bei Turkijoje nepaisymas padidina Pranc. ir Rus. santykių įtampą.

NAPOLEONAS „Tilžės sistemos" (p. 337) pripažinimo nori pasiekti tiesiogine kar. akcija. Kar. s-gos su Prūs. (vasaris) ir Austr. (kovas) leidžia jam išrikiuoti **„D. armiją",** didžiausią iš visų ligi tol istorijoje surinktų k-menių. Kadangi NAPOLEONAS, atsižvelgdamas į Danijos interesus, atsisako patenkinti BERNADOTTE'O pageidavimą (prijungti prie Šved. Norvegiją kaip kompensaciją už Suomijos praradimą), Rus. turi galimybę sudaryti s-gą su Švedija (balandis). Pasibaigia ir jos karas su Turk.

1812.06, nepaskelbusios karo, NAPOLEONO armijos persikelia per Nemuną. Armijos kair. sparnas (prūsai, vadovaujami MACDONALDO), kad apsaugotų flangus, žygiuoja į Kuršą, dešinysis (saksai ir austrai, vadovaujami SCHWARZENBERGO) puola Voluinės–Lietuvos kryptimi. NAPOLEONAS su pagr. armija per Vilnių veržiasi prie Maskvos, kuri po pergalių prie **Smolensko** (rugpj.) ir **Borodino** (rugs.) užimama be pasipriešinimo.

„Tėvynės karo" vadas ir rusų nac. didvyris **Kutuzovas** (1745–1813) kliaujasi savo krašto platybėmis, nusprendžia laikytis judrios gynybos taktikos ir vengia lemiamų kautynių. Jo naudota „partų taktika" tampa Rus. nenugalimumo simboliu.

Po **Maskvos kritimo** tiek caro patarėjas BARONAS VOM STEINAS, tiek rusų bajorija spiria carą tęsti kovą. NAPOLEONO pasiūlymai sudaryti taiką atmetami. K-menės aprūpinimo sunkumai, **Maskvos gaisras** (sugriovęs ir Kremlių) bei užeinanti žiema verčia NAPOLEONĄ pavėluotai trauktis (spalis). Rusų k-menės persekiojama armija turi atsisakyti minties peržiemoti Smolenske.

Persikėlimas per Bereziną prie Studiankos (lapkr.) virsta katastrofa. Badas, šalčiai ir ligos visiškai ištirpdo ir taip iki 30 000 karių susitraukusią „D. armiją".

NAPOLEONAS palieka savo dalinius ir po skubios kelionės netikėtai pasirodo Paryžiuje, kad sutvirtintų susvyravusį režimą (gen. MALET bandymas spalį įvykdyti pučą) ir suformuotų n. armijas.

1812 pab. pagr. armijos likučiai (sakoma, 1000 karių su 60 arklių ir 9 patrankomis) pasiekia Prūs. sieną. Ši katastrofa išgyvenama kaip Dievo teismo nuosprendis („Viešpats sutriuškino juos – su visais žmonėmis, žirgais ir vežimais!").

NAPOLEONAS rugpj.–rugs.
NAPOLEONAS 1813.10
pranc. tvirtovės
1813.06–08 paliaubų linija
neutrali terit.
Reino s-gos v-bės (1813.02)

1813 rudens žygis

NAPOLEONO puolimai 1814
paskut. NAPOLEONO žygis 1814
NAPOLEONAS 1815
žygis į Belgiją 1815
sienos pagal I Paryžiaus taiką 1814

Karo veiksmai prieš Napoleoną 1814–1815

Išsivaduojamieji karai (1813–15)
„D. armijos" katastrofa Europoje įžiebia nac. pasipriešinimą.
Prūsijos sukilimas. Gen. **Yorckas** (VON WARTENBURGAS, 1759–1830) savo atsakomybe
1812.12 Tauragės konvencija (patariamas nuo 1812 rusams ėmusio tarnauti CLAUSEWITZO) rusų gen. Dibičiui įsipareigoja, kad pagalb. prūsų korpusas laikysis neutraliteto; tai atveria rusų armijai kelią į Rytprūsius. Caro pavedimu baronas VOM STEINAS, YORCKAS ir R. Prūs. d-menės opozicijos atstovai sudarinėja landvero dalinius (taut. miliciją).
1813.02 Kališo sutartimi Rusija sutinka, kad būtų atkurta Prūs. (prijungiant ir Saksoniją), ir gauna sau Lenkiją. Vok. patriotų (SCHARNHORSTO, HARDENBERGO) verčiamas. FRYDRICHAS VILHELMAS III paskelbia karą Prancūzijai (kovas). Gelež. kryžiaus ordino įsteigimas ir kreipimasis „Į mano tautą" sužadina spontanišką tautos aukojimąsi.
Buriasi savanorių jėgerių junginiai (tarp jų ir trispalvis – juoda, raudona, geltona – **Lützowo** vadovaujamas **Savanorių korpusas**), aukojami pinigai ir reikmenys reguliariems k-menės daliniams formuoti. Rengiama nac. armija (SCHARNHORSTAS).
Prūsijai ir Rusijai tenka pagrindinė išsivaduojamojo karo našta (6% gyv. atlieka aktyvią karo tarnybą). Per
pavasario žygį improvizacinės prūsų ir prancūzų „rekrūtų armijos" susiduria prie Grosgeršeno (mirtinai sužeidžiamas SCHARNHORSTAS) ir prie Bauceno.
NAPOLEONAS nustumia s-kus į Sileziją, bet Pamaryje gegužę išsilaipina Šved. armijos daliniai, birželį prie koalicijos prisijungia D. Brit.
Austrijos įsijungimas. Reino s-gos k-ščiai iš pradžių nesiima veiksmų, nepaisydami STEINO parašytos
1813.03 Kališo proklamacijos dėl prisijungimo prie išlaisvintojų ir Vok. k-tucijos sukūrimo. METTERNICHAS veda derybas su abiem pusėmis ir tarpininkauja
1813.06 sudarant Poišvico paliaubas (NAPOLEONAS: „Didžiausia kvailystė mano gyvenime!"). Tik po nesėkmingų derybų Prahoje dėl taikos pasirašymo Austr. įsijungia į karą (rugpj.).
Rudens žygio metu trys koalicijos armijos puola koncentriškai, tačiau ir glaudžiai. NAPOLEONO pergalė prie Dresdeno (rugpj.) ir kiti dal. laimėjimai nesutrukdo apsupti pranc. armiją.
1813.10 16–19 Tautų mūšis prie Leipcigo (per 100 000 užmuštų ir sužeistų): koalicija pasiekia pergalę, tačiau NAPOLEONAS tvarkingai atsitraukia už Reino.
Pasekmės. NAPOLEONO sistema žlunga: Reino s-ga likviduojama: išsivaduoja Vok., Ol., Š. Italija; atskyla Neapolis (MURATAS).
Danija priversta
1814 Kylio taika Švedijai perleisti Norvegiją. Prūsijai atitenka V. Pamarys.

1814 žygis į Prancūziją
Blücheris (1742–1819) ir SCHWARZENBERGAS žiemą prie Kaubo ir Bazelio persikelia per Reiną. NAPOLEONAS nugali BLÜCHERĮ prie Brienos, o prie La Rotjero BLÜCHERIS jį sumuša, tačiau energingais išpuoliais (prie Šampobero, Monmirelio ir kitur) Napoleonas išsaugo veikimo laisvę, juoba kad koalicijai kariauti trukdo polit. kliūtys. METTERNICHO iniciatyva sušauktas ir vangiai vykęs Šatiljono taikos kongresas (vasaris–kovas) baigiasi be rezultatų. Koalicija iš naujo susivienija Šomono sutartimi (kovas).
1814.03.31 s-kai įžengia į Paryžių; NAPOLEONĄ nuverčia laikinoji v-sybė (TALLEYRAND'AS).
1814.04.06 k-menė Fontenblo priverčia imperatorių atsistatydinti. NAPOLEONAS gauna kaip k-štystę valdyti Elbos salą ir 800 kareivių garbės gvardiją. ◊ Su **Liudviku XVIII,** valdžiusiu
1814–24, sugrįžta į sostą Burbonai: paskelbiama liber. k-tucija, tačiau bajorijai ir dvasininkams suteikiama privilegijų.
1814.05 sudaroma Pirmoji Paryžiaus taika su nuosaikiomis sąlygomis Prancūzijai – teritorija 1792 ribose.

Šimto dienų valdymas
Įtempta situacija Vienos kongrese (p. 351) sugundo NAPOLEONĄ
1815.03 išsilaipinti ties Kanais. Jis telkia kadrinę pranc. k-menę, žada radikalias dem. reformas ir įžengia į Paryžių. LIUDVIKAS XVIII bėga į Gentą. ◊ **Muratas,** siekiantis Italijos krl. sosto, stoja į NAPOLEONO pusę, tačiau
1815.05 Tolentino mūšyje sumušamas austrų (NEIPPERGAS). FERDINANDAS I [1816–25] tampa „Abiejų Sicilijų karaliumi". Dvi pagrindinės nugalėtojų armijos, vadovaujamos WELLINGTONO ir BLÜCHERIO su GNEISENAU, puola atitinkamai p. ir v. kryptimis.
NAPOLEONAS tik su 120 000 kareivių pradeda
žygį į Belgiją. Prie **Linji** jis sumuša BLÜCHERĮ, tačiau šis dar suspėja laiku sujungti savo dalinius su WELLINGTONO armija.
1815.06 įvyksta Vaterlo (ir prie Bel Aljanso) **mūšis:** sutriuškinama paskutinė NAPOLEONO k-menė; koalicija antrą kartą įžengia į Paryžių. NAPOLEONAS pasiduoda anglams. Jis ištremiamas į Šv. Elenos salą Atlanto vand., kur 1821 miršta (1840 palaidojamas Invalidų katedroje Paryžiuje)
1815 sudaroma Antroji Paryžiaus taika: Pranc. praranda Sarbriukeną (atitenka Prūsijai), Landau (Bavarijai), Savoją (Sardinijai), turi sumokėti 700 mln. frankų reparacijų; 17 jos tvirtovių okupuojamos 5 m.

1815 Vienos kongreso pertvarkytoji Europa

Vienos kongresas (1814–1815)

Trečias didysis naujųjų amžių taikos kongresas (plg. p. 255, 269) dėl **Europos pertvarkymo** visų pirma yra k-ščio **Metternicho** (1773–1859), liber. ir taut. savo meto idėjas atmetančio kaip pavojingas valstybei, darbo vaisius. ◊ Kongreso polit. principai: **restauracija** (1792 polit. situacijos atkūrimas); **legitimizmas** (TALLEYRAND'O pasiūlytas principas, kad būtų realizuotos Senojo režimo din. pretenzijos); **solidarumas** (bendra teisėtų valdovų interesų paisanti politika, siekiant apsisaugoti nuo rev. idėjų arba sąjūdžių).

Kongrese dalyvauja beveik visos Europos v-bės ir valdovai. 5 d. v-bėms atstovauja: Austrijai – METTERNICHAS, D. Britanijai – CASTLEREAGH'AS. Rusijai – caras ALEKSANDRAS I ir NESSELRODE (1780–1862), Prūsijai – HARDENBERGAS ir W. VON HUMBOLDTAS (p. 345), Prancūzijai – TALLEYRAND'AS.

Eiga. Lenk. ir Sakson. klausimas artina dalyves prie karo ribos. Rūpindamiesi pusiausvyros Europoje išlaikymu, METTERNICHAS ir CASTLEREAGH'AS priešinasi Lenk. prijungimui prie Rusijos, o Sakson. – prie Prūsijos (Kališo sutartis, p. 349). BARRASO, NAPOLEONO ir LIUDVIKO XVIII UR min. TALLEYRAND'AS pasinaudoja krize, kad padidintų Pranc. polit. svorį, ir ši prisijungia prie slapto anglų–austrų susitarimo, nukreipto prieš Rus. ir Prūs. (1815.01). D. v-bės suranda kompromisą, pirmiausia dėl NAPOLEONO sugrįžimo iš Elbos s.

1815.06 Vienos kongreso baigiamasis aktas. Jis vėl atkuria 5 d. v-bių pusiausvyrą („pentarchiją").

Pranc. išlaiko 1792 valdytą teritoriją, be to, ją kontroliuoja „vidurio v-bių grupė": asmen. unija su Norvegija susijungusi Šved., naujoji Jungt. Nyderlandų k-stė, Savoją prisijungusi Sardinijos–Pjemonto k-stė.

D. Britanija, susijungusi asm. unija su naująja Hanoverio k-ste bei gavusi Maltą, Ceiloną, Kapo kolon. ir Helgolando s., yra **tikroji nugalėtoja.**

Rusija gauna „kongres. Lenkiją" (su sava k-tucija) ir tampa vyraujančia jėga žemyn. Europoje.

Austrija atsisako Habsburgų Nyderlandų (Belgijos) bei Priešak. Austrijos, už tai prisijungdama kaimynines Galicijos, Š. Italijos ir Dalmatijos sritis. Ji ima polit. kontroliuoti visas atkurtąsias Italijos v-bes ir kaip keturtautė „perauga" Vok. ribas, bet pretenduoja vadovauti Vok. s-goje.

Prūsija apsiriboja padalytosios Saksonijos pusc. o jos praradimai kompensuojami Reino p-ja ir Vestfalija, tačiau dėl to ji pasidaro perskelta į 2 ekonomiškai ir konfesiškai skirtingas dalis. Prūs. perima „Reino sargybą" nuo Pranc. pusės ir „išauga iki Vokietijos".

Šveicarijai garantuojamas „amžinasis neutralitetas". Pagal n. k-tuciją (1815.08) Konfederaciją sudaro 22 kantonai, turintys savas k-tucijas (iš pradžių reakcingas).

Vokietijos pertvarkymas

Patriotai, susibūrę aplink baroną VOM STEINĄ, E. M. ARNDTĄ ir JOSEPHĄ GORRESĄ (p. 344), pageidauja sukurti tautinę Vokietijos imperiją. Priešiškumas tarp Prūs. ir Austr. bei k-ščių pretenzijos į suverenumą (partikuliarizmas) neleidžia sustiprėti imp. valdžiai. Todėl nei atkuriama imperija, nei paisoma restauracijos principo, o sekuliarizacija (p. 341) tuo tarpu patvirtinama.

Savo sampratą METTERNICHAS įgyvendina 1815.06 pasirašyto Vok s-gos akto 2 str.: „kad būtų išlaikytas Vokietijos vid. bei išor. saugumas ir vok. valst. nepriklausomybė bei neliečiamumas".

1815–66 gyvavusi **Vok. sąjunga** [VS] sudaryta iš 39 narių: 35 valdovai, tarp jų D. Britanijos (Hanoveris), Danijos (Holšteinas) ir Nyderlandų (Liuksemburgas) karaliai. Austr. ir Prūs. priklauso S-gai tik per atskiras savo teritorijų dalis. ◊ **Frankfurto bundestagas** (nuolat. kongresas, pirmininkaujamas Austrijos) priimant svarbius sprendimus gali būti išplėstas iki S-gos susirinkimo. Bundestagas tautai neatstovauja. Sąjung. nutarimai (priimami 2/3 balsų dauguma arba vienbalsiai) įpareigoja v-bę, o ne pavaldinius. Karo atveju gynybos reikalus perima **VS k-menė** (sudaryta iš atskirų v-bių siunčiamo nustatyto k-menės kontingento). ◊ Kaip liberalią nuolaidą 13 VS straipsnių numato „Landtaguose atstovaujamų luomų k-tucijas".

Valstybių solidarumo sistema

Veikiamas pietist.-romant. sluoksnių, caras ALEKSANDRAS I parengia religijos, taikos ir teisingumo programą.

1815.09 įsteigiama Šv. sąjunga: stačiatik. Rusijos, kat. Austrijos ir protestant. Prūsijos monarchai įsipareigoja krikščioniškai patriarchališkai tvarkytis „pagal Šv. Rašto žodžius" šalių viduje ir būti solidarūs užs. politikoje. Remdamiesi savo atsakomybės prieš Dievą **(valdymas iš Dievo malonės)** principu, jie teigia turį **intervencijos** teisę, nukreiptą prieš visas nac. ir liber. pastangas. ◊ Į S-gą įsijungia visi Europos monarchai (išskyrus popiežių, Angl. princą regentą ir sultoną).

Reikšmė. Pirmos tarptautinės naujųjų amžių taikos o-jos pagrindas – politiškai neskaidri formuluotė **„sosto ir altoriaus s-ga".** METTERNICHAS, remdamasis Šv. s-ga kaip veiksminga jėga, vykdo konserv. politiką. D. Brit. p-mentas nepripažįsta jokios intervencijos teisės; Anglija tampa liber. dem. principų tvirtove.

Pamatinės politinės idėjos po 1815
XIX amžiui būdinga nepastovios ribos tarp konserv., liber., dem. ir soc. idėjų ir **konstituc. monarchijos** dalinė reforma.

Konservatizmas. Iš siekio išsaugoti paveldėtas gyvenimo formas ir pagarbos tam, kas jau yra susiformavę **(tradicionalizmas),** kyla polit. sąjūdis, priešiškas Pranc. rev. (plg. **Edmundas Burke'as,** p. 341). Daugybė įvairių v-bės, v-menės, teisės, kultūros ist. pavidalų suprantami kaip organiškai besivystančios struktūros, kurių negalima dirbtinai keisti, remiantis idėjomis, teorijomis ir k-tucijomis. Ginamos tos i-cijos ir autoritetai, kurie garantuoja tradicinę, Dievo valia pagrįstą, tvarką: monarchija, bažnyčios, profes. luomai, šeima, nuosavybė. Pavienis žmogus laikomas nariu daugiapakopės b-menės, priklausančios nuo vyresnybės tiek pat, kiek ir luomai bei brolijos; atmetama centralizuotos v-bės visagalybė, pasisakoma už federalizmą.
Pavojai. Konserv. principų polinkis sustingti veda į **reakciją** (vystymosi trukdžius), privilegijuotų grupių (bajorijos) izoliaciją, nekritišką valdžios traktavimą, rel. dogmatizmą, dvas. ir kult. sterilumą.
Konserv. sąjudžiui, viešpatavusiam Vid. Europoje (Prūs., Austr.) iki XIX a. vid. (METTERNICHO sistema), pirmiausia priklauso bajorija, dvasininkija, valdininkija ir valstiečiai.
Konservatyvieji mąstytojai. F. L. von der Marwitzas (1777–1837) iš patriotizmo tvirtai palaiko patriarch. luom. santvarką ir atmeta Prus. reformas (p. 345), skatinančias egoistinį naudos siekimą ir ardančias bendruomeninę v-bės struktūrą. ◊ Prūsas **Friedrichas Gentzas** (1764–1832) išverčia į vok. k. BURKE'o raštus ir tampa kovotoju už konserv. idėjas, kurios vienintelės garantuojančios jėgų pusiausvyrą Europoje. Būdamas METTERNICHO patikėtiniu, jis remia pastarojo restaurac. politiką. ◊ Politikas ir poetas RENE CHATEAUBRIAND'AS (1768–1848) „Esė apie revoliucijas" (1797) irgi atsisako rev. idėjų ir pasilieka prie subjektyvistiškai suvoktos krikščionybės; romantikas **Novalis** (1772–1801) veikale „Krikščionybė arba Europa" (1799) kuria palaimingos viduramžiškos pasaulio tvarkos vaizdą.

Romantizmo v-bės teoriją veikale „V-bės valdymo meno elementai" (1808–09) pateikia **Adamas Mülleris** (1779–1829): krikščioniškoji luom. v-bė, kylanti iš Dievo valios, organiškai susiformavusi, apima visas žmogaus gyvenimo sritis. Jos valdžia nėra nei pavaldi prigimt. teisei, nei galima dalyti; įvairios jos ist. formos turi teisę įsitvirtinti. ◊ Šveicaras **Karlas Ludwigas von Halleris** (1768–1854) savo veikale „V-bės mokslų **restauracija"** (1816–34) duoda pavadinimą visai epochai: v-bę jis, reakcingai perdėdamas, laiko tik Dievui atsakingo valdovo teisėta asm. nuosavybe (patrimonija); valdiniai neturi jokios teisės, išskyrus teisę buti valdomiems. **Patrimoninės v-bės,** kurios autoritetą pagrindžia Bažnyčia, uždavinys yra išsaugoti tai, kas egzistuoja. **Legitimizmą** skelbia DE BONALDAS ir **de Maistre'as** (1753–1821), pabrėžiantis, kad dieviškoji dinastijos teisė valdyti **(iš Dievo malonės)** nepriklauso nuo tautos valios. Jis pateisina Šv. s-gos (p. 351) tikslus ir veikale „Apie popiežių" (1819) kat. tikėjimą ir popiežiaus primatą traktuoja kaip v-bės gyvenimo pamatą **(ultramontanizmas).**
Friedricho Juliuso Stahlio (1802–61) krikščioniškasis v-bės ir teisės mokslas kartu su HALLERIO idėjomis veikia Prūsijos konserv. sluoksnius (p. 359): nors luom. k-tucija bei valdžių padalijimas ir yra būtini, kad galima būtų apsiginti nuo savivalės, bet teisėtumui ir moral. tvarkai reikia legitimizmo ir monarchijos.

Liberalizmas. Dvas. prasme jo šaknys glūdi vakariet. Švietimo (LOCKE'AS, MONTESQUIEU) v-menes sutarties ir prigimt. teisės teorijose, o į paviršių jis iškyla prasidėjus Pranc. rev. Tikėdamas proto **pažanga,** liberalizmas siekia **individo laisvių** įgyvendinimo. Tos laisvės yra:

1) **asmens laisvė,** kurią sudaro **pagrindinės,** arba **žmogaus, teisės** – tikėjimo, spaudos, nuomonės laisvės, teis. lygybė, bet ne turto ar išsilavinimo lygybė;
2) **konstituc. v-bė,** kurios galia ribojama **valdžių padalijimo** bei **pagr. įstatymo** (konstitucijos) ir kuri kaip **teis. v-bė** gina savo piliečius bei atsisako jėgos politikos;
3) polit. subrendusio piliečio dalyvavimas v-bės valdyme, **renkant** atstovus į **parlamentą,** kuris priima įstatymus ir kontroliuoja v-bę;
4) laisva ekonomika su verslo, prekybos, įmonių savarankiškumo, susivienijimų, konkurencijos laisvėmis bei laisvo kilnojimosi teise.

Liberalizmą remia turtingoji ir išsimokslinusi buržuazija; pirmiausia jis paplinta Anglijoje ir labiausiai suklesti XIX a. vid.
Pavojai. Polinkis į **anarchiją,** taigi į v-bės autoriteto menkinimą individo laisvės naudai. Todėl nėra uždaros polit. sistemos raidos, palyginti dažni partijų persigrupavimai.
Liber. mąstytojai. Polit. liberalizmą „Valstybės leksikone" (1834–48) apibūdina Badeno prof. VON ROTTECKAS ir WELCKERIS. Įtakinga anglų filosofija: **Jeremy Benthamas** (1748–1832; „Įvadas į moralės ir įstatymų leidybos principus", 1780). **Johnas Stewartas Millis** (1806–73; „Apie laisvę", 1859). **Herbertas Spenceris** (1820–1903); pastarasis apmąsto pažangos procesą ir propaguoja jusl. patyrimo ir „naudingumo" principus **(utilitarizmas),** kurie, įgyvendinant liber. reformas ir laikantis *Laissez faire* (p. 323) politikos, teiktų „didžiausios laimės didžiausią kiekį".

LACORDAIRE'O, MONTALEMBERT'O ir **Lamennais** (1782–1854) bandymus suderinti liberalizmą su Bažnyčios autoritetu, skelbiant **Bažnyčios laisvę nuo v-bės**, reakcingasis GRIGALIUS XVI [1831–46] atmeta kaip indiferentizmą **(laicizmą).**

Demokratijos sąjūdis. Nuo liberalų skiriasi demokratai (radikalai, respublikonai), pabrėžiantys **lygybę** ir tautos suverenumą (ROUSSEAU). Už individų teises svarbesnė yra **daugumos teisė,** kurią turinti ginti v-bė kaip vieninga valdančiųjų ir valdinių santalka. Reikalaujama **visuotinės rinkimų teisės,** kaip dem. santvarkos prielaidos, be to (dėl ankstyvųjų pranc. socializmo teorijų įtakos), – teisingesnio nuosavybės padalijimo, klas. prieštaravimų bei privilegijų švietimo srityje panaikinimo. Dem. sąjūdis įgyja šalininkų tarp smulkiųjų buržua ir darbininkų (proletariato). Per XIX a. pram. v-bėse jis pasiekia rinkimų teisės išplėtimo, XX a. – įgyvendina **masių demokratiją.**

Pavojai. Daugumos teisė gali išsigimti į **daugumos diktatūrą,** kurią tautos vadai gali paversti atskirų asmenų, partijų ar grupių diktatūra (plg. jakobinai, ROBESPIERRE'AS – p. 333), reiškiančia totalaus valdymo pretenzijas (totalitarioji demokratija).

Nac. sąjūdis. Per Pranc. rev. susiformavusi modernioji nac. savimonė, arba sąmoningas priklausymo tėvynei jausmas **(patriotizmas).** XIX a. tampa viena stipriausių polit. jėgų. Remiantis **tautos apsisprendimo teise,** siekiama sukurti suverenią **taut. v-bę,** nors tautos, nacijos sąvoką sunku vienareikšmiškai apibrėžti. Nacijos požymiai gali būti gamt. sąlygos, kult. veiksniai arba subjektyvūs iracionalūs elementai (bendro likimo sąmonė, jausmas, valia). Moderniąją nacionalumo idėją lemia racionalios bei iracionalios to meto teorijos – tarp jų ir tautos suverenumo teorija, tautos savitumo romant. sampratos. Dėl to nac. sąjūdis gali susijungti su visomis polit. srovėmis ir labiausiai plinta ten, kur dar nėra pasiekta visos nacijos valst. vienybė – Vokietijoje, Italijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Balkanų tautose, Belgijoje ir Airijoje. Jis suardo keliatautčius valst. darinius (Isp. kolonij. imperiją, Osmanų imperiją, „Dunojaus monarchiją") ir XX a. įkvepia Azijos ir Afrikos tautas (p. 573). Kita vertus, n. v-bių gyventojus jis sutelkia į nacijas (JAV).

Pavojai. Nacionalizmui būdingas savo tautos aukštas vertinimas ir valdžios siekis gali peraugti į pranašumo kitų, „menkaverčių", tautų atžvilgiu jausmą, įtraukus tas tautas į kolonij. imperiją **(šovinizmas, imperializmas).**

Pamatinės istoriosofinės įžvalgos

Žymiausias epochos mąstytojas, kuris Švietėj., romant. ir neohumanist. idėjas sujungia į pasaulį interpretuojančią vientisą filosof. sistemą ir apvainikuoja vok. idealizmą, yra

G. W. Friedrichas Hegelis (1770–1831).

Protas (dvasia, mąstymas) ir tikrovė (būtis) yra tapatūs „absoliut. dvasiai". „Absoliutinė pasaulio dvasia" atsiskleidžia istorijoje, kuri per nuolatinį įtampos tarp priešybių (tezės ir antitezės) įveikimą **dialektiškai** kyla į aukštesnes proto ir laisvės formas (sintezę).

Kiekvienas ist. įvykis (asmuo, vardas, epocha) istorijos procese turi savo „santyk. reikšmę". D. asmenybės manosi veikiančios pagal savo interesus, tačiau iš tikrųjų jos tėra „proto klastos" įrankiai. Visišką pilnatvę „objektyviosios dvasia" (tikrovė) pasiekia virš laiko esančioje v-bėje, kuri vieninteIė garantuoja laisvę, teisingumą, kultūrą. Kaip dorov. dydis, v-bė yra viršesnė už individą ir moko jį pasiekti savo tikrąją esmę.

Tobuliausia v-bės forma yra **teis. monarchija,** kur objektyvioji v-bės valia pasirodo subjektyviu monarcho (garantuojančio asmens, nuosavybės, susivienijimų laisvę bei įstatymais reguliuojamą valdymą) pavidalu.

Reikšmė. Idealistinė HEGELIO v-bės ir istorijos prasmės samprata stipriai paveikia amžininkus, daro įtaką rev. Rusijos mąstytojams (p. 381), o „neohėgelininkų" BRUNO BAUERIO, LUDWIGO FEUERBACHO, **Karlo Marxo** (p. 376) samprotavimuose pavirsta radikalia egzistuojančių gyvenimo sąlygų kritika.

Istorizmas. Ši FRIEDRICHO MEINECKE'S (1862–1954) sukurta sąvoka reiškia požiūrį, kad visas gyvenimas, visa tikrovė yra istoriškai sąlygota. MEINECKE'S įsitikinimu, istorizmas kulminaciją pasiekia **Leopoldo von Ranke's** (1795–1886) darbuose. RANKE mėgina pažinti bendrąsias idėjas, atsispirdamas nuo to, kas individualu ir savita: kiekv. epocha esanti „vienodai arti DIEVO", kiekv. ist. įvykis turįs būti suprastas ir pavaizduotas, remiantis tik juo pačiu.

Po 1848 nesėmingos revoliucijos išpopuliarėja **Arthuro Schopenhauerio** (1788–1860) pesimizmas. Veikale „Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" (1819, t. 2 1844) istorijai nebesuteikiama jokia į tikslą nukreipta prasmė, priešingai, irealus pasaulio pagrindas tėra akla valia, „aistrų žaidimų aikštė", beprasmiškai besisukanti ratu. Istorizmo kritikas yra ir FRIEDRICHAS NIETZSCHE (p. 376), kuris istoriją laiko pavojinga, nes ji silpninanti gebėjimą veikti („Pastebėjimai ne laiku", 1873–76).

verslo ir pramonės rajonai
iki 1848 neįvykęs valstiečių išlaisvinimas
angliakasybos pramonė
juodoji metalurgija
tekstilės pramonė
šilko pramonė
bankai
darbininkų bruzdėjimai (iki 1848)

gyventojų skaičius mln.
5 1820
5 1840

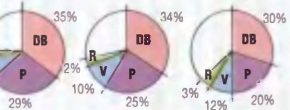
didmiesčiai
1820
1840

NORVEGIJA, Oslas, ŠVEDIJA, Stokholmas, Suomija, Peterburgas, Livonija, Kuršas, RUSIJA (europ. dalis) 29 38, DANIJA, Kopenhaga, D. BRITANIJA 16 27, Edinburgas, Glazgas, Lankašyras, Bredfordas, Liverpulis, Lidsas, Mančesteris, Šefildas, Notingemas, Birmingemas, Bristolis, Londonas, Amsterdamas, Hamburgas, PRŪSIJA, Berlynas, Varšuva, Lenkija, Vroclavas, Bielava, Silezija, Briuselis, Kelnas, SAKSONIJA, VOKIETIJA 24 31, Liberecas, Praha, Čekija, Galicija, Paryžius, Šafhauzenas, Miunchenas, Viena 24 30, Budapeštas, Transilvanija, PRANCŪZIJA 27 34, Lionas, Usteris, ŠVEICARIJA, AUSTRIJA-VENGRIJA, Bordo, Turinas, Milanas, Venecija, Genuja, Florencija, Serbija, Marselis, ITALIJA 18 22, ISPANIJA 11 14, OSMANŲ IMPERIJA

PRAMONĖS PRODUKCIJA mln. svarų sterlingų

	R	V	P	DB
1800	15	60	190	230
1820	20	85	220	290
1840	40	150	264	387

Verslas ir pramonė Europoje 1820–1840

Anglijos industrializacija
XVIII a. pasikeičia ūk. ir soc. struktūros, susidaro sąlygos prasidėti
pramonės revoliucijai (1837 BLANQUI ir 1845 F. ENGELSO įvesta sąvoka). Ją sukelia daugybė vienas kitą veikiančių faktorių:
„Testo biliu" (1673) išstūmus puritonus, arba nonkonformistus, iš politikos į darb. veiklos sritį, kalvinistinė etika (p. 238) ima formuoti naują
darbo sampratą: stropumas, taupumas, pelno siekimas viršijus savo poreikius sukuria **privatų kapitalą** investicijoms į stambųjį verslą, kurio apribojimai praktiškai išnyko jau XVIII a. (nuo 1814 įtvirtinama verslo laisvė); dėl to didėja gamyba. Teor. pagrindą
kapitalizmui suteikia ADAMAS SMITHAS (p. 323) ir klasik. nac. ekonomija (DAVIDAS RICARDO, 1772–1823), kuri iš pagrindinių darbo, pelno siekimo ir laisvės veiksnių kildina ekonominį
liberalizmą. Ryžtingiausiai jį propaguoja **Mančesterio m-la** – aplink RICH. COBDENĄ (1804–65) susibūrusių tekstilės fabrikantų būrelis.
Anglų Švietimas išpopuliarina F. BACONO (p. 256) požiūrį, kad stebėjimu ir eksperimentais paremtas žinojimas didina turtą.
Gamtos mokslai siejami su praktika.
Net ir neišsimokslinusiems amatininkams pavyksta padaryti svarbių
technikos išradimų (plg. p. 279):
lekiojančią šaudyklę – KAY (1733); ketaus gavybą panaudojant koksą – DARBY (1735); garo mašiną – **Wattas** (1769); muslino verpimo stakles – CROMPTONAS (1779); mechanines audimo stakles – CARTWRIGHTAS (1785).
Atsiradus garo variklį turinčioms darb. mašinoms,
1789 prasideda **darbo mechanizacija** bei kartu – pramonės rev.
Ekonomiškai D. Britanija nuo 1707 (susijungus Anglijai ir Škotijai) yra didžiausia Europoje
laisvos prekybos šalis, turinti išplėtotą kreditų sistemą (Anglijos bankas – 1694), stiprų laivyną ir labai pelningą prekybą. ◊ Kapitalo kaupimas sukelia
agrarinę rev. (p. 343): p-mento remiami, stambieji žemvaldžiai aristokratai prisijungia b-menės žemes, nepelningus valstiečių ūkius, aptveria savo žemės sklypus. Nuomininkai tvarko ūkius pagal n. metodus ir išlaisvina daug darbo jėgos.
Auganti ž. ū. produkcija ir medicinos pasiekimai lemia staigų gyv. skaičiaus didėjimą ir susidaro
gyventojų perteklius. Anglų ekonomistas **Thomas Robertas Malthusas** (1766–1834) gyv. masių vargą, nuskurdimą traktuoja kaip gamtos dėsnio apraišką ir teigia, kad gyv. skaičius didėja geometrine progresija, o derlius – tik aritmetine.

Gyv. pertekliaus pasekmės – **emigracija, bėgimas iš kaimo,** didmiesčių proletariato formavimasis. Be to, tai skatina
pramonės plėtotę: naujajai fabrikų sistemai reikia tvirtos iniciatyvos, kapitalo mašinoms bei žaliavoms, darbo jėgos ir rinkų masinei mašin. gamybos produkcijai realizuoti. ◊ Iš visų soc. sluoksnių susiformuoja
naujos klasės: verslininkai (priv. kapitalo savininkai) ir nekvalifikuoti **proletarai.** Abi grupės neturi žemės nuosavybės ir nėra atstovaujamos p-mente, todėl yra priešiškos džentriams bei stambiesiems prekybininkams; nežiūrint to, tarpusavyje jos irgi priešiškos. Dėl darbininkų pasiūlos pertekliaus, pernelyg ilgo darbo laiko, moterų bei vaikų darbo fabrikuose pasiekiama naujos, dar neįprastos darbo drausmės. Vargani darbo užmokesčiai pavirtina RICARDO atlyginimų teoriją, pagal kurią darbas ir prekė yra pavaldūs tam pačiam pasiūlos ir paklausos dėsniui.
Palankias sąlygas industrializacijai suteikia
medvilnės apdorojimas (centras Mančesteryje, Lankašyras). Verpykloms (nuo 1790) ir audykloms (nuo 1815) užtenka nedidelio prad. kapitalo, o cirkuliacija – vergų vežimas į Amerikos medvilnės plantacijas, medvilnės žaliavos importas, medviln. gaminių eksportas į Afriką bei į plantacijų šalis – garantuoja didelį pelną. 1785–1840 medvilnės importas išauga nuo 11 iki 366 mln. svarų sterlingų; kainos už verpalus sumažėja 95%. Kontinent. blokada (p. 337)
tekstilės pramonei atveria naujas produkcijos realizavimo rinkas P. Amerikoje ir Indijoje. Realizavimo krizės mažina atlyginimus. Didžiuliai kapitalo pelnai padeda pamatus naujoms intensyvaus kapitalo pram. šakoms – **kasybai** ir **sunkiajai pramonei.** Jos prasiskina kelią apie 1840, kai vyksta
transporto rev., sukūrus garlaivį (FULTONAS, 1807) ir garvežį (STEPHENSONAS, 1814).
1830 tarp Stoktono ir Darlingtono nutiesiamas 1 gelež.; 1848 gelež. bėgių ilgis jau 5000 mylių.
Pasekmės. Anglija iki XIX a. pab. išlieka pirmaujančia pram. šalimi. Sekant Anglijos pavyzdžiu, bet su viet. specifikos nulemtais nukrypimais, ir žemyn. Europoje atsiranda pram. v-bių – Belgija, Ol., Šveic., Pranc. (nuo 1825), Vok. (nuo 1850), Šved. (nuo 1880). Dėl industrializacijos pram. rajonų centrai tirštai apgyvenami (urbanizacija), ji skatina dem. klas. v-menės plėtrą, didina nac. pajamas bei kelia gyvenimo lygį, padeda susidaryti **pasaul. rinkai** prasideda techn. civilizacijos epocha. ◊ Amatai ir smulkioji valstietija nyksta, skirtumai tarp klasių didėja, **soc. konfliktai** tampa neatidėliotinai spręstina problema.

Europa tarp reakcijos ir progreso 1815–1848

Graikija 1829

Kongresų politika (1815–22)
Kad būtų išsaugota Vienos taika (p. 351). METTERNICHAS ir caras ALEKSANDRAS I mėgina konferencijomis pasiekti Europos d. v-bių bendradarbiavimo. Nepaisant britų susilaikymo, šią jėgų pusiausvyros politiką paremia CASTLEREAGH'AS. ◊ „Galingųjų žaidimą" praplečia
1818 Acheno kongresas, priimdamas Prancūziją į Šv. s-gą. Nors D. Brit. ir protestuoja, METTERNICHAS
1820 Tropau kongrese pasiekia, kad būtų pripažintas intervencijos principas (p. 351). D. Brit. tolydžio išsivaduoja iš polit. įsipareigojimų Europai (*Splendid isolation*) ir esant CANNINGUI [1822–27] UR ministru teikia saugumo garantijas, remia mažų tautų liber. sąjūdžius. Jėgų solidarumas suskyla į liberalųjį Vakarų (Anglija, Pranc.) ir konservatyvųjį Rytų (Rus., Austr., Prūs.) blokus.

Nac. ir liber. sukilimai Pietų Europoje
Ispanija. K-menės sukilimu Kadise
1820 prasideda liberalų revoliucija. Servilai (abs. monarchijos šalininkai) pralaimi. Nugalėjusieji suskyla į *eksaltado* ir *moderado* grupuotes. Prieštaraujant D. Brit. (WELLINGTONAS),
1822 Veronos kongresas įpareigoja Prancūziją įsikišti: 1823 užimamas Madridas ir Trokadero tvirtovė. Naudodamasis pranc. okupacija, FERDINANDAS VII negailestingai keršija. Po jo mirties prieštaravimai vėl pasireiškia
1834–39 karlistų karuose.
Portugalija. Kortesų paskelbtąją
1821 k-tuciją pripažįsta iš Brazilijos (p. 347) grįžęs JONAS VI. CANNINGAS užkerta kelią neramumams, palaikydamas JONO anūkės MARIJOS II ŠLOVINGOSIOS įpėdinystę prieš reakcijos remiamą kandidatą DOM MIGELĮ. MARIJA II 1834 pajėgia įsitvirtinti karalienės soste, tačiau neįstengia sukliudyti iki 1847 vykstančių bruzdėjimų. Nuo to laiko Anglija labiausiai remia liberalų vedamas kovas.
Neapolis. Slaptoji **karbonarų** s-ga (veikianti nuo 1769) siekia sukelti tautinę rev.
1820 Nolos sukilimas FERDINANDĄ I priverčia paskelbti k-tuciją. Sicilija (slaptoji mafijos s-ga) bando atsiskirti nuo karalystės, o it. nac. sąjūdis persimeta į Sardiniją–Pjemontą ir Š. Italiją.
1821 Liublianos kongresas sankcionuoja Austr. įsikišimą. Sukilimas sužlunga: jo vadai polit. teismų nuteisiami kalėti tvirtovėse arba emigruoja. Habsburgai užsitraukia neapykantą.
Serbija. Taut. sąmonė, pagrįsta prisiminimais apie D. Serbiją (p. 204 ir t.), išsaugota Stačiatikių bažnyčios ir folkloro bei sutvirtinta haidukų partizan. kovų, susijungia su moderniosiomis laisvės idėjomis.
1804–12 pirmasis tautos sukilimas prieš Osmanų imperiją (vadovauja KARA GEORGAS PETROVIČIUS, gen. KARADŽIORDŽI). Skirtinga nuo Osm. imp. Serbijos polit. santvarka – Senatas ir Skupščina (liaudies atstovybė). Per antrąjį
1815–17 sukilimą MILOŠAS OBRENOVIČIUS (1780–1860) iškovoja Serb. autonomiją. Nepaisant nuolatinių KARADŽIORDŽEVIČIAUS ir OBRENOVIČIAUS kovų dėl valdžios, duoklę privalanti mokėti k-štystė išlaiko savo nepriklausomybę, laviruodama tarp Rus. ir Turk.
Graikija. Prisimindami savo antik. praeitį, Gr. patriotai Atėnuose (grf. KAPODISTRIJA) ir Odesoje (k-štis IPSILANTIS) 1814 sudaro **heterijas** (slaptas s-gas). Remiami gr. prekybininkų Konstantinopolyje (fanariočiai) ir Stačiatikių bažnyčios, jie suorganizuoja taut. sukilimus žemyne (kleftai, minotai) ir Egėjo j. salose (hidriotai).
1821–29 gr. kova už laisvę. Rusijai tarnaujančio gr. generolo k-ščio ALEKSANDRO IPSILANČIO (1792–1828) vadovaujamas
1821 sukilimas Moldavijoje ir Valakijoje patiria nesėkmę (Dragašanio pralaimėjimas). Nepaisant to, gr. Tautos susirinkimas Epidaure
1822 paskelbia nepriklausomybę, kurią entuziastingai švenčia konserv. ir liber. filohelenai (LIUDVIKAS I BAVARAS, CHATEAUBRIAND'AS ir kt.). Ženevoje buriasi savanoriai (BYRONAS). Tačiau turkų keršto akcijos (žvėriškumai Chijo s.) graso nuslopinti išsivaduojamąją kovą.
1824 Egipto laivyno, vadovaujamo MUCHAMEDO ALIJAUS (p. 409), intervencija:
1826 po atkaklaus turkų priešinimosi paimama Misolungio tvirtovė. ◊ Tuo metu, kai METTERNICHAS pasmerkia ginkl. sukilimą kaip revoliucinį, caras NIKOLAJUS I dėl stačiatik. giminingumo, priešiškumo Turkijai ir savų polit. interesų jį paremia.
1827 Londono sutartyje Angl., Pranc., Rus. remia gr. autonomiją.
1827 prie **Navarino** britų, pranc., rusų jungt. eskadra sunaikina Turk.–Egipto laivyną.
Grf. KAPODISTRIJA tampa regentu ir iš Nafpliono organizuoja Graik. valdymą. Pranc. pagalb. korpusas išlaisvina Morėjas.
1828–29 rusų–turkų karas.
1829 Adrianopolio taika (tarpininkaujant Prus.): Rus. gauna Dunojaus žiotis ir Graikijos gynimo teises. Pastarosios suverenitetą pripažįsta
1830 Londono konfer. Po KAPODISTRIJOS nužudymo
1832 karaliumi išrenkamas OTONAS I VITELSBACHIETIS. Absoliutistinis jo valdymas baigiasi, nežiūrint
1844 k-tucijos, tik nušalinimu 1862.
Rezultatas: dėl Rus. ir Austr. nesutarimo „Rytų klausimu" išyra Šv. s-ga. Naują stimulą rev. sąjūdžiams Europoje suteikia Pranc. Liepos rev. (p. 363).

39 Vok. s-gos valstybės
1 imperija
5 karalystės
1 kurfiurstystė
7 d. hercogystės:
1 BADENAS
2 HESENAS-DARMŠTATAS
3 LIUKSEMBURGAS
4 MEKLENBURGAS-ŠVERINAS
5 MEKLENBURGAS-ŠTRELICAS
6 OLDENBURGAS
7 SAKSONIJA-VEIMARAS
10 hercogysčių:
BRAUNŠVEIGAS
HOLŠTEINAS
NASAU
SAKSONIJA-ALTENBURGAS
S. HILDBURGHAUZENAS
S. KOBURGAS-GOTA
S. MEININGENAS
ANHALTAS-DESAU
A. KOTENAS
A. BERNBURGAS
11 fiurstysčių
4 laisvieji miestai
Sąjungos sienos
prarasta
įgyta
s-gos tvirtovės
universitetai

Vokietijos sąjunga 1815–1848

Muitų sąjungos 1828
Prūs.–Heseno
Vid. Vokietijos
P. Vokietijos
Vokietijos muitų s-ga 1834
prisijungė iki:
1842 1854 1867 1888
1 mln. gyv. 1855
didmiesčiai
gelezinkeliai 1838-48
laisvieji uostai

Ekonominis Vokietijos vienijimasis 1828–1888

Reakcija ir tautinė opozicija

Restauracinė Bundestago ir 35 valdovų politika garantuoja Vokietijai išor. ramybės laikotarpį (bydermajerio epocha). Bajorija, konserv. valdininkija ir buržuazija nepriima liber. idėjų.

1815 kaip atsakas į „Metternicho sistemą" Jenoje **įsteigiama Vokietijos studentų korporacija** (pasirinkusi imperijos spalvas – juoda, raudona, geltona – ir devizą „Garbė, laisvė, tėvynė"). Reformacijai ir Leipcigo „tautų mūšiui" atminti skirta

1817 Vartburgo šventė baigiasi S-gos akto, reakcingų raštų ir simbolių sudeginimu. Radikaliosios grupuotės (KARLAS FOLLENAS) spiria griebtis veiklos. Po

1819 surengto poeto KOTZEBUE (spėjamo Rus. caro agento) nužudymo studentas K. L. SANDAS pasmerkiamas myriop. Vok. s-gos ministrų konfer. METTERNICHO iniciatyva reaguoja

1819 Karlsbado (Karlovi Varų) nutarimais: Maince įsteigiama Centrinė tardymo k-sija; uždraudžiama Studentų korporacija; persekiojami „demagogai": kontroliuojama spauda ir u-tai. Šie nutarimai tampa sudėtine

1820 baigiamųjų Vienos kongreso aktų ir kartu Vok. s-gos k-tucijos dalimi. Taut. sąjūdis užgniaužiamas polic. v-bės priemonėmis.

Politinių srovių užuomazgos

Buv. Reino s-gos šalių valdovai seka Pranc. pavyzdžiu ir priima **konstitucijas** (akcentuojamas monarchijos principas; dvejų rūmų renkami p-mentai): Nasau - 1814; Saksonijoje-Veimare – 1816; Bavarijoje, Badene – 1818; Viurtemberge – 1819; Hesene-Darmštate – 1820. ◊ (Ribotas) tautos dalyvavimas polit. gyvenime formuoja (iš pradžių **Badene)**

pietų vokiečių liberalizmą: pacifist. ir nac. idėjos (WELCKERIS) susijungia su reikalavimais įvesti savivaldą, prisiekusiųjų teismus, liaudies miliciją ir plėtoti nac. ekonomiką (FRIEDRICHAS LISTAS). ◊ Dėl stipresnės reakcijos gana lėtai formuojasi labiau į Angliją orientuotas

šiaurės vokiečių liberalizmas, ypač pabrėžiantis nac. vienybę (DAHLMANNAS). Ist. J. G. DROYSENAS, kaip ir p. vokietis P. PFIZERIS, pritaria vadovaujančiam Prūs. vaidmeniui. ◊ Pirmieji

polit. katalikybės centrai formuojasi Miunchene (LIUDVIKAS I, GORRESAS). Frankfurte ir prie Reino. Bažnyčios hierarchų (arkivysk. DROSTE ZU VISCHERINGAS, 1837) areštų veikiami, per

1836–40 bruzdėjimus Kelne šie centrai susivienija. ◊ Ankstyvojo

konservatizmo tvirčiausia atrama – Prūs. sosto įpėdinio ir brolių GERLACHŲ aplinka. Jo spaudos organas nuo 1848 *„Kreuzzeitung"*.

Prūsija ir Vokietijos muitų sąjunga

1797–1840 FRYDRICHAS VILHELMAS III tvirtai laikosi Šv. s-gos principų. Persekiojami „demagogai" STEINAS, GNEISENAU, SCHLEIERMACHERIS ir pan. veikėjai laikomi įtartinais. Šalies vidaus reformos nutraukiamos, atskirų žemių savivalda neįgyvendinama, stabdomas valstiečių išlaisvinimas. Po

1816 Sureguliavimo edikto dėl kompensacijos dvarininkams randasi ne tik **didelės žemės valdos,** kur taikomi racionalesni gamybos būdai, bet ir **proletariatas** (padienininkai), pradedama bėgti iš kaimo, emigruoti.

1817 sudaroma liuteronų ir reformatų unija. ◊ W. VON HUMBOLDTO ir BOYENO konstituc. planai sužlunga, įsteigiami

1822 tik Provincijų luomai (8 p-jų landtagai: persvarą turi bajorija – konserv. karininkai, valdininkai ir dvarininkai). ◊ Pagr. problema vis dar yra senųjų protestantiškų, konserv. agrar. sričių ir katalikiškų, išplėtoto verslo liber. žemių (Reino p-ja, Vestfalija) integracija. Prekyb. mainai paskatina priimti

1818 naują mokesčių ir muitų įstatymą (MAASSENAS): pasienio muitus ir vartojimo mokesčius pakeičia akcizai. ◊ Kad būtų įveikta 38 Vok. dalių muitų sistema, švabas **Friedrichas Listas** (1789–1846)

1819 įkuria prekybos ir verslo sąjungą.

1828 nepaisant METTERNICHO priešinimosi, steigiamos muitų s-gos. Prūs. fin. ministro MOTZO (1775–1830) iniciatyva

1834 jos susijungia į Prūsijos vadovaujamą **Vok. muitų s-gą.** Ji tampa pirmąja polit. vienijimosi ir industrializacijos (p. 372) pakopa. Gelež. tinklo kūrimas pagal F. LISTO planą prasideda nuo

1837–39 Leipcigo–Dresdeno gelež. tiesimo.

Kovo revoliucijos išvakarės (1830–48)

Dėl Liepos rev. (p. 239) pasekmių po

1834 Vienos ministrų konfer. vėl labiau persekiojami „demagogai". sustiprėja cenzūra. Emigrantai buriasi Paryžiuje ir Šveicarijoje. ◊ Iširus asm. unijai su Anglija krl. ERNSTAS AUGUSTAS HANOVERIETIS sulaužo k-tuciją:

1837 **Getingeno septynetas** (jam priklauso ir broliai GRIMMAI) protestuoja ir atleidžiamas iš pareigų.

1840 Pranc. reikalavimas, kad siena eitų Reino upe (p. 361), visoje Vokietijoje sukelia protesto audras. Gimsta patriot. dainos („Reino sargyba", Vok. himnas). ◊ Nac. lūkesčiai siejami su

1840–61 FRYDRICHU VILHELMU IV, kuris amnestuoja „demagogus", užbaigia neramumus Kelne ir 1842 Kelno katedros statybos šventės bei 1843 „Reicho tūkstantmečio šventės" proga įsteigia nac. simbolius. Nežiūrint to, jis nesutinka duoti k-tucijos; tik po dvejonių ryžtasi

1847 sušaukti Jungt. landtagą (patariamąjį luomų parlamentą).

D. Britanijos vidaus politika sukasi apie 4 pagr. problemas:
1) parlament. sistemos (p. 343) pritaikymas prie naujų soc. santykių; 2) ek. liberalizmo įgyvendinimas; 3) darbininkų keliamas soc. apsaugos ir polit. pripažinimo reikalavimas; 4) Airijos klausimo sprendimas.

Konservatyvusis laikotarpis (1815–30)
Sosto autoritetą nusmukdo „dendžio" –
1820–30 karaliumi, nuo 1811 regentu buvusio JURGIO IV – vedybų skandalas. Po karo su NAPOLEONU užgula sunkios ek. krizės. Iš
1812–27 valdžiusios LIVERPULIO torių v-sybės žemvaldžiai išsikovoja, kad būtų įvesti
1815 apsauginiai javų muitai *(Corn Laws)*, nukreipti prieš pigių užjūrio javų antplūdį. Skaudžiai paliesti darbininkai randa užtarėją - žurnalistą **Cobbettą** (1762–1835) – ir rengia demonstracijas, pritardami radikaliems jo reikalavimams. [
1819 neramumus Mančesteryje („Pyterlo") „seni kvaili toriai", arba „ultros", reaguoja šešiais „aktais" - įstatymais, varžančiais spaudos ir susirinkimų laisvę. Tačiau atitinkamą įtaką įgyja aplink **Robertą Peelą** (1788–1850) susibūrę jaunieji toriai. UR min.
1822 tapus CANNINGUI (1770–1827), atsisakoma restaurac. politikos (p. 357), sušvelninama baudž. teisė, suteikiama susivienijimų laisvė.
1824 įstatymu pripažįstamos viet. profsąjungos *(Trade unions)*.
1825, spaudžiant Airių kat. asociacijai (atnaujinusiai veiklą **O'Connellio**, 1775–1847, dėka) ir raginant „išdavikui" PEELIUI, WELLINGTONO kabinetas atšaukia „Testo bilį":
1829 katalikų emancipacija.
O'CONNELLIS pasiekia, kad parlamentas sumažintų airiams uždėtus mokesčius ir reikalauja panaikinti 1801 uniją su Airija.

Liberaliųjų reformų laikotarpis (1830–48)
1830–37 VILHELMAS IV; veikiant pranc. Liepos rev. (p. 361), nauji rinkimai dėl kabineto sudarymo į valdžią
1830 atveda GREY'AUS vigų v-sybę. Ji pasiekia, kad būtų priimti lordo **Russellio** reformų planai, nors tam priešinasi toriai ir Lordų rūmai.
1832 Parlamento reforma: 143 iš 200 „supuvusių miestelių" mandatų atitenka naujoms miestų rinkim. apygardoms; išplėtus rinkimų teisę namų savininkams, rinkėjų skaičius išauga beveik 50%.
Pasekmės: reguliarus rinkimai, v-sybė susiejama su p-mento dauguma, partijų pavadinimai pasikeičia į **konservatorių ir liberalų.**
1833 pirmasis Fabrikų įst.: vaikų darbas apribojamas iki 8 val. per dieną; tai kontroliuoti turi valst. inspekcijos.
1833 panaikinama vergija; priimama naujų įstatymų dėl vargšų, įvedama darbo prievolė vargšų prieglaudose; miestų nuostatai su sustiprinta savivalda (1835). ◊ Soc. kritika **Charles'o Dickenso** (1812–70) romanuose.
1837–1901 krl. Viktorija. Mylima, kaip ir jos vyras princas ALBERTAS SAKSAS KOBURGIETIS (1819–61), karalienė ištikimai laikosi k-tucijos ir tampa „Viktorijos epochos" (p. 416) simboliu. Nusivylęs p-mento reforma ir žlugus **Roberto Oweno** (p. 379), THOMPSONO ir kitų nacionalinėms profsąjungoms (1834), stalius **Lovettas** (1800–77)
1836 įkuria Dirbančiųjų žmonių asociaciją. Liaudies chartijoje (aliuzija į 1215 Didžiąją chartiją) jis suformuluoja liaudies norus: visuot. rinkimų teisė, atlyginimai p-mento deputatams, kasmet. rinkimai, soc. reformos. Parlamentui peticiją atmetus,
1838 ji tampa **čartistų,** pirmojo darbininkų polit. sąjūdžio, programa. Radikalas O'CONNORAS nustumia LOVETTĄ nuo vadovavimo sąjūdžiui ir kviečia griebtis streikų; kai kur (Birmingeme, Niuporte) jie virsta sukilimais. Su darbininkija susivienija Mančesterio m-la, irgi suinteresuota **laisva prekyba.** COBDENAS ir BRIGHTAS (1811–89) inicijuoja
1838 Lygos prieš grūdų įstatymus įkūrimą, propaguoja liaudies švietimą, pacifizmą, rinkimų reformą, atmesdami bet kokius soc. įstatymus („Leiskite daryti" principas). Jų mas. agitacija sėkminga:
1842 pirmasis visuot. streiko bandymas. ◊ OWENO inspiruotas
1844 pirmasis vartotojų kooperatyvas „Rošdeilo pionieriai" kovoja dėl ek. dalykų taikiomis priemonėmis. Soc. krizę paaštrina bulvių maro sukeltas
1845–46 katastrofiškas badas Airijoje. Apie 1 mln. žmonių miršta, gyv. sumažėja nuo 8,3 iki 6,6 mln. 1851 (mas. emigracija, daugiau kaip 1 mln. žmonių išvyksta į Š. Ameriką). Nac. sąjūdžio „Jaunoji Airija" sukelta teroro banga nuslopinama 1848. ◊ **Peelo** konserv. kabinetas, priešinantis dešiniajam p-mento sparnui, „paskut. akimirką" ryžtasi
1846 panaikinti javų muitus, taigi apsisprendžia už laisvos prekybos politiką. Mančesterio m-los pergalė suskaldo konserv. partiją ir pašalina paskut. kliūtis pakeliui į gryną pramonės ir prekybos v-bę. Ž. ū. nusmunka.
1847 fabrikuose pereinama prie 10 val. darbo dienos; čartistų judėjimas nuslūgsta. 1848 revoliucija D. Britanijos nepaliečia, nepaisant judrios PALMERSTONO (LORDAS KIRŠINTOJAS, 1784–1865) užs. politikos. Jo „puikiosios izoliacijos" polit. principas labiau priimtinas tautai nei karalienei ar RUSSELLIO kabinetui.

Burbonų restauracija (1814–30)

1814–24 Liudvikas XVIII, grįžęs iš emigracijos (Veronoje) „su balta vėliava bagaže", suteikia

1814 Konstitucinę chartiją: 2 rūmų sistema pagal D. Brit. pavyzdį (paveldimų Perų rūmai ir pagal aukštą cenzą renkamų Deputatų rūmai); įstatymų iniciatyva – tik vykd. valdžios, karaliui atskaitingų ministrų. Pripažįstamas nac. turtų perdalijimas, teisių lygybė (Napoleono kodeksas) ir piliet. laisvės. Turtingoji buržuazija tampa stipriausiu polit. sluoksniu.

Partijos: ultrarojalistai (KAROLIS X, POLIGNACAS, VILLÈLE) yra už senųjų bajorijos privilegijų grąžinimą;

independentai (CONSTANT'AS DE REBECQUE'AS) – už liber. „1789 principus";

doktrinininkai (GUIZOT) – už konstituc. monarchiją. ◊ Po šimto dienų tarpuvaldžio (p. 349)

1815 antroji restauracija: „baltasis teroras" prieš jakobinus ir bonapartininkus; išrenkama ultrarojalist. *Chambre introuvable* (1816 paleidžiama); vyksta valdininkų „valymas" (70 000 areštų); sušaudomi NAPOLEONO gen. (marš. NEY'US). Karalius mėgina atkurti pusiausvyrą. RICHELIEU (1815) ir DECAZE'O (1818) v-sybės

1818 Acheno kongrese išreikalauja, kad būtų išvesta okupac. k-menė ir Pranc. būtų vėl priimta į d. v-bių „žaidimą". ◊ Po hreg. BERRI (KAROLIO X sūnaus) nužudymo

1820 sustiprėja reakcija; peržiūrima rinkimų teisė (mokantys d. mokesčius gauna 2 balsus). Liber. opozicija it. pavyzdžiu buriasi į **karbonarų** d-jas (LA FAYETTE'AS); dainos ir NAPOLEONO (m. 1821) veteranų kultas išplečia **bonapartininkų sąjūdį.** ◊ Siekiant nukreipti nuo to dėmesį,

1823 UR min. CHATEAUBRIAND'O (1768–1848). Šv. s-gos dvasia veikiančio restauracijos politiko, iniciatyva įvyksta kar. intervencija į Isp. (p. 357).

1824–30 KAROLIS X valdo remdamasis Bažnyčia ir ultrarojalistais (VILLÈLE'O v-sybė, 1821–28). Šventvagysčių ir spaudos įstatymai; m-los atiduodamos Bažnyčios priežiūrai, sugrįžta jėzuitai, paleidžiama Nac. gvardija, paskiriamas „milijardas [frankų] emigrantams"; visa tai pykdo opoziciją. Nuo 1828 Deput. rūmuose daugumą turi liber. Nuosaikios MARTIGNACO v-sybės 1829 pakeitimas reakcingu POLIGNACO kabinetu lemia v-sybės krizę, nepaisant

1830 sėkmingo Alžyro užkariavimo. „Liepos ordonansai" (dėl Deput. rūmų paleidimo, cenzūros, rinkimų teisės pakeitimų) atveda prie

1830 Liepos revoliucijos, tarp kurios organizatorių buvo ir „*National*" redaktorius ist. **Adolphe'as Thiers'as** (1797–1877). Po mūšių Paryžiaus barikadose KAROLIS X atsisako sosto ir pabėga į Angliją.

Liepos monarchija (1830–48)

Už respublikonus polit. pranašesnė buržuazijos grupuotė (LA FAYETTE'AS, LAFITTE'AS, THIERS'AS, GUIZOT) sutaria, jog sutikęs priimti Trispalvę, „pranc. karaliumi" būtų paskelbtas

1830–48 LIUDVIKAS PILYPAS I, 57 m. Orleano hreg. Revizavus k-tuciją (įvedama min. atsakomybė, sumažinamas rinkimų cenzas) prasideda stambiosios buržuazijos „aukso amžius"; šalis tampa industrine kapitalistine (kasyba, gelež.) v-be.

„Piliečių karalius" laviruoja tarp *Mouvement* (liberalai) ir *Résistance* (konservatoriai) partijų, atsilaiko prieš sukilimus iš dešinės ir kairės (1831 ir 1834 Lione, 1832 ir 1834 Paryžiuje) ir iki 1840 sutvirtina savo pozicijas, padedamas autoritar. v-sybių (bankininkas PÉRIER).

Remiamas ist. **François Guizot** (1787–1874), karalius įveda konserv. personal. režimą. Fin. buržuazija *(pays légal)* į režimo pusę patraukiama lozungu „Turtėkite!" V-sybė tampa, pasak TOCQUEVILLE'IO, panaši į korumpuotą akc. b-vę, paperkančią rinkėjus teikiama material. nauda (1842 privatizuojami gelež.).

Užs. politika. Iš pradžių kartu su Anglija (TALLEYRAND'AS IR PALMERSTONAS: 1830 „Širdingoji s-ga") teikiama parama liber. sąjūdžiams Portug., Isp., Belgijoje. MP THIERS'AS Rytų krizės (p. 397), nulėmusios jo nuvertimą, metu, bando

1840 sustiprinti pranc. įtaką Egipte ir Pareinėje, o tai Vokietijoje sukelia nac. pasipiktinimo audrą (p. 359).

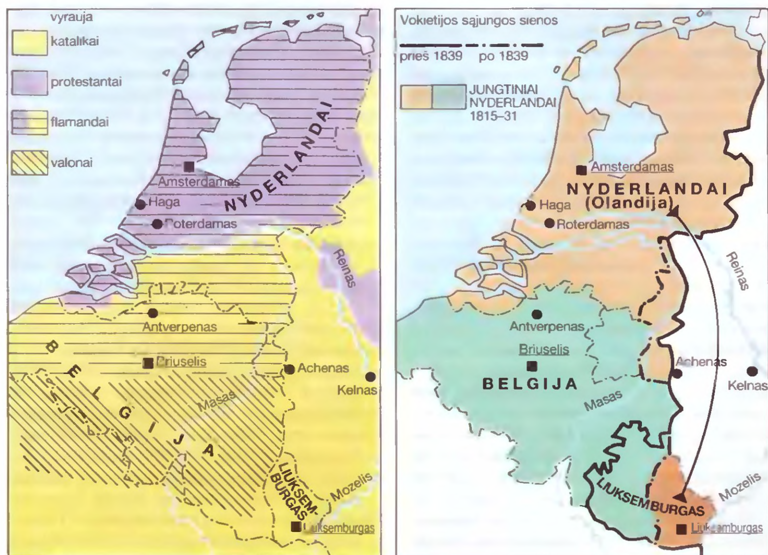
1840–47 UR min. GUIZOT vėl siekia s-gos su Anglija.

1843 šalį aplanko Anglijos krl. VIKTORIJA; Pranc. išplečia kolonij. valdas Afrikoje ir Okeanijoje; marš. BUGEAUD užbaigia Alžyro nukariavimą (p. 419). ◊ Nuo 1846 vyksta suartėjimas su R. v-bemis (METTERNICHAS). ◊ Stiprėja opozicija (inteligentija, studentai). **Respublikonai,** vadovaujami LEDRU-ROLLINO (1807–74), **ir bonapartininkai** darosi pavojingesni už **legitimistus** (dvarininkija).

1840 NAPOLEONO palaikai iškilmingai pergabenami į Invalidų katedrą; pretendentas į sostą LUJI NAPOLEONAS 1836 iš Bulonės, 1840 iš Strasbūro bando įvykdyti pučą. 1846 jis pabėga iš kalėjimo į Angliją. ◊ Dėl

1846–47 ek. krizių (bulvių maras, perprodukcija) radikalėja naujasis proletariatas. Į grupuotes susiskirsčiusius smulkiuosius buržua ir darbininkus (apie ankst. socialistus plg. p. 378) telkia **Louis Blanc'as** (1811–82), reikalaujantis valst. soc. apsaugos.

1847 GUIZOT uždraudžia reformų banketus (LAMARTINE'AS), reikalaujančius keisti rinkimų teisę, pertvarkyti p-mentą. Tai paskatina Vasario rev. proveržį (p. 367).

Belgijos susidarymas 1831–1839

Liepos revoliucijos padariniai Europoje

Liepos revoliucijos padariniai
Nuo Liepos rev. (p. 361) **V. Europoje** prasideda buržuazijos įsigalėjimo konstituc. monarchijose laikotarpis; **Vid.** ir **R. Europoje** n. impulsų gauna liber. taut. sąjūdis. Dėl to iškyla konflikto tarp d. v-bių grėsmė; ją sumažina Prūs. tarpininkavimas, Pranc. susitarimas su Anglija Belgijos klausimu ir tai, kad Rusijos rankos surištos dėl įvykių Lenkijoje. Pagilėja atotrūkis tarp reakcingojo (konserv.) Rytų (monarchų susitikimai prie Miunchengreco ir Teplicės 1833 – atnaujinama Šv. s-ga) ir liber. Vakarų (1834 Kvadrupelio s-ga) blokų.

Belgija. Kat. ir liberalų pasipriešinimas Jungt. Nyderlandams – prieštaravimų, gludėjusių 1815 sukurtame valst. darinyje (p. 351), išraiška. Čia prisideda ir Belgijai primetamas Nyderlandų š. dalies protektoratas: protestantiška m-lų politika, valst. ol. kalba.

1830 po bevaisių peticijų – sukilimas Briuselyje; Antverpeno apšaudymas. Laikinoji v-sybė ir Nac. kongresas paskelbia **Belgijos nepriklausomybę** (lapkr.). Europos d. v-bės naujajai v-bei

1831 Londono protokolu garantuoja nepriklausomybę ir amžiną neutralitetą (plg. apie Šveicariją p. 351).

1831-65 karaliauja Leopoldas I iš Saksonijos-Koburgo, jis buvo kompromisinis 41 m. britų–prancūzų kandidatas, gerbiantis liberalią

1831 Belgijos **k-tuciją** (tautos suverenumas, žmogaus teisės, parlament. sistema).

1831–32 Nyderlandų puolimas, kurį Belgija atremia, padedama Pranc. (Antverpeno paėmimas).

1839 Londono sutartimi padalijamas Liuksemburgas, kurio didžioji dalis atitenka Belgijai. Dalis Limburgo lieka Nyderlandams (Olandijai), kurie pripažįsta Belgiją.

Šveicarija. Polit. pabėgėlių iš visos Europos prieglobsčio šalyje stiprėja dem. sąjūdis (regeneracija). Nuo

1830 10 kantonų aristokr. k-tucijas pakeičia dem. (netiesiog.) rinkimų teisė. Nesėkmingi

1831 respublikonų maištai Nešatelio k-štystėje.

Italija. Rev. banga 1831 užlieja Modeną, Parmą, Romaniją. Lauktoji Pranc. pagalba nespėja atvykti iki

1831–38 Ankonos užėmimo. Austr. armijos užgesina antrą svarbų krizės Europoje židinį. ◊ Būdamas emigracijoje (Marselyje) genujietis **Giuseppe Mazzini** (1805–72) nac. vienijimo ir vidaus pertvarkos tikslais

1832 įkuria slaptą s-gą ***Giovane Italia*** („Jaunoji Italija"). Keldamas šūkį „Italija išsilaisvins pati", jis siekia trijų tikslų: 1) pažadinti mases, 2) atgaivinti v-bės idėją, 3) dalyvauti dem. tautų s-goje; todėl

1834 Berne įkuriama „Jaunoji Europa". ◊ Iš Pjemonto rezgamas sąmokslininkų tinklas.

Vokietija. Neramumai daro poveikį

1830–31 Saksonijos, Hanoverio, Heseno-Kaselio k-tucijoms. Tautos polit. interesus reiškia vis įtakingesnė viešoji nuomonė (spaudos poveikis). **„Jaunosios Vokietijos"** poetai – Borne, Heine, Gutzkowas ir kt. – savo idealus skelbia nauju polit. žurnalizmo stiliumi. Rev. dvasia reiškiasi demonstracijomis per

1832 Hambacho šventę ir

1833 Frankfurto nuovados užpuolimu. Reakcija vėl sustiprėja studentams pabandžius įvykdyti perversmą (p. 359).

Lenkija. Fin. ministru esant k-ščiui Lubleckiui, ek. kyla. Caru tapus Nikolajui I (p. 381), daugėja konstitucijos (parengtos Czartoryskio) pažeidimų.

Caro ketinimas nusiųsti Lenk. k-menę malšinti Pranc. ir Belg. revoliucijų įžiebia

1830 Varšuvos sukilimą; rusų d. k-štis Konstantinas pabėga. K-štis **Czartoryskis** (1770–1861) sudaro taut. v-sybę; seimas nuverčia nuo sosto Rusijos din.

1831 lenkai pralaimi Grochuve (Dibičiui) ir prie Ostrolenkos. **Paskievičius** (1782–1856) paima Varšuvą. Griežtai nubaudęs sukilėlius, jis, kaip caro vietininkas, vykdo beatodairišką rusifikaciją.

1832 Organ. statutas suteikia Lenkijai Rusijos p-jos statusą. ◊ Tūkstančiai lenkų laisvės kovotojų bėga į užsienį. Didžiosios emigracijos centru tampa Paryžius, tačiau čia lenkų emigrantai skyla į aristokr. „baltuosius" (Czartoryskis) ir dem. „raudonuosius" (Lelewelis), kurie dalyvauja įv. tautų rev. kovose.

1846 sukilimas Krokuvoje baigiasi tuo, kad ligi tol laisvą miestą aneksuoja Austr. ◊ Lenkijoje grf. Zamoyskis mėgina pagerinti valstiečių gyvenimą; markizas **Wielopolskis** (1803–77), valdant Aleksandrui II (p. 381), vėl atkuria Lenk. autonomiją. Jo sutikimui atsisakyti nac. suvereniteto nepritaria patriot. lenkų sąjūdis (Traugut-tas). Rekrūtų ėmimo įžiebtas ir Europos (Napoleonas III) vėl likimo valiai paliktas naujas

1863 Lenkijos sukilimas baigiasi nac. katastrofa. Visos liaudies sukilimas neįvyksta; „baltieji" ir „raudonieji" vaidijasi tarpusavyje: Pranc.–Angl., Austr. protesto notos, Rusijai ir Prūsijai kartu (p. 387) slopinant sukilimą, lieka bevaisės. Tautos vadai pasmerkiami mirti, vyksta trėmimai, konfiskuojamos žemės. Grandiozinė

1864 žemės reforma, vykdoma grf. Miliutino; „Vyslos teritorija" padalijama į 10 gubernijų (visuot. rusifikacija: atleidžiama 14 000 lenkų valdininkų, draudžiama lenkų k.). Paskutinis lenkų nac. sąjūdžio prieglobstis – Galicija (Krokuvos ir Lvovo u-tai).

PIETŲ AMERIKA
Karakasas
Trinidadas (D. Brit.)
Angostūra
Karabobas
VENESUELA
1811
Džordžtaunas
Paramaribas
Kajena
Gajana
D. Br. Nyd. Pr.
Bojaka
Bogota
KOLUMBIJA
Bombona
Pičinčia
Kitas
EKVADORAS
pusiaujas
Amazonė
Rio
Negras
Para
Madeira
Maranjo
Seara
BRAZILIJOS KAR.
1822
Baja
Mato
Grosas
Gojasas
Minas
Žerajis
Chuninas
PERU
Kaljao
Lima
Ajakučas
1821
BOLIVIJA
La Pasas
1825
Parana
San Paulas
Rio de Žaneiras
PARAGVAJUS
1811
Asunsjonas
Tukumanas
ČILĖ
ARGENTINA
1810, 1818
1810, 1816
Valparaisas
Čakabukas
Santjagas
URUGVAJUS
1828
Buenos Airės
Montevidėjas
Valdivija
Ankudas
Jungt. KOLUMBIJOS resp. 1819–30
ginčytinos pasienio teritorijos
1811 nepriklausomybės metai
BOLIVARO žygis 1821–24
SAN MARTINO žygis 1817–22
Isp. atsparos punktai iki 1826
įsavintos teritorijos pažymėtos spalvotai

Naujų valstybių atsiradimas Pietų ir Centrinėje Amerikoje

Isp. ir Portug. kolonijinių imperijų žlugimas
Švietėjiškas masonų sąjūdis tampa „revoliucijos krikštatėviu". Venesueliečio FRANCISCO DE MIRANDOS (1754–1816) pradėtos steigti masonų ložės *(lautaros)* paplinta po visą žemyną. Iš pradžių kovojama tik su kolonij. išnaudojimu (p. 277); dėl savo prek. interesų kovą skatina Anglija, o kovoja **kreolai** (*criollos* arba *naturaes*: isp. bei portug. kolonistai sudaro 10–40% gyv.). Napoleonui įsiviešpatavus Ispanijoje, jos kolonijose miestų tarybos ir kongresai (chuntos) sudaro savarank. v-sybes. FERDINANDO VII karo veiksmai, kuriais siekiama atstatyti senąją tvarką, nuosaikius aukštesniojo baltųjų gyv. sluoksnio liber. pageidavimus suradikalina iki „spalvotojo" proletariato (*colorados:* metisai, mulatai) dem. nepriklausomybės reikalavimų. Susiklosčius palankiai polit. situacijai, laisvės kovų vadams **Simónui Bolívarui** (1783 1830) **ir San Martínui** (1778–1850) pavyksta pasiekti atsiskyrimą. JAV prez. JAMESAS MONROE
1823 Monroe doktrina protestuoja prieš Šv. s-gos intervencijos kėslus („Ameriką amerikiečiams!"). Atsiranda kar. ir polit. vadų *(caudillos)* valdomos respublikos, kurias slegia ras. problemos, masių tamsumas, silpnai išplėtotas ūkis.
JAV ir D. Brit. iš karto pripažįsta n. v-bes (CANNINGAS: „Aš leidau atsirasti n. pasauliui, kad vėl būtų atstatyta pusiausvyra").
1826 surengiamas Panamos kongresas: BOLIVARO „pietų amerikiečių" unija netampa tikrove.

Naujosios Ispanijos vicekaralystė (nuo 1535): po pirmųjų nesėkmingų bandymų (kunigų HIDALGO Y COSTILLO 1810 ir MORELOSO 1815 vadovaujami sukilimai) plkn. AUGUSTINAS DE ITURBIDE (1783–1824) iškovoja laisvę.
1821 paskelbiama Meksikos nepriklausomybė. ITURBIDE pasiskelbia imperatoriumi, tačiau gen. SANTA ANOS (1797–1876) pastangomis ištremiamas ir vėliau nužudomas. Valdant gen. VICTORIA'I (1768–1843)
1823 paskelbiama respublika; nuo Meksikos atsiskiria **Jungtinės Centr. Amerikos provincijos.** Nepaisant vidinių federalistų ir centralistų kovų, SANTA ANA 1829 sumuša įsiveržusią isp. k-menę ir 1833 įveda diktator. režimą (iki 1855).

Naujosios Granados vicekaralystė (nuo 1718):
1811 Karakaso kongresas paskelbia **Venesuelos** nepriklausomybę. FRANCISCO DE MIRANDA paskiriamas k-menės vadu, tačiau jį sumuša isp. daliniai (1812). 1813 diktatoriumi paskelbtas BOLIVARAS irgi patiria nesėkmę, bet Haityje iš pampų (prerijų) raitelių, britų ir vokiečių legionierių suburia n. armiją, su kuria 1817–20 išlaisvina Venesuelą ir Kolumbiją.
1819 Angostūros kongresas: proklamuojama **Didžioji Kolumbija**, BOLÍVARAS tampa prez. Su draugu SUCRE jis po varginančių žygių per Andus sumuša ispanus Ekvadore.
1830 D. Kolumbija suskyla į **Ekvadorą**, **Venesuelą** ir Jungtines N. Granados Valstijas (nuo 1861 – **Kolumbija**).

La Platos vicekaralystė (nuo 1776): po apie 1810 prasidėjusių laisvės kovų chuntos paskelbia
1811 **Paragvajaus** (vadovaujant JOSÉ FRANCIA'I; 1811–40 diktatorius) bei Tukumane
1816 Jungtinių Rio de la Platos p-jų (**Argentinos**) nepriklausomybę. SAN MARTÍNAS 1814 tampa argentiniečių laisvės armijos vyr. vadu ir rengia k-menę Peru išlaisvinimui.

Peru vicekaralystė (nuo 1542): ispanai 1814 pasiekia pergalę tiek prieš Čilės patriot. ginkluotųjų būrių vadą O'HIGGINSĄ, tiek prieš jo varžovą CARRERĄ. O'HIGGINSAS pabėga pas SAN MARTINĄ, kuris po
1817–18 žiemos žygio per Andus išlaisvina **Čilę.** O'HIGGINSAS paskelbiamas diktatoriumi. 1820 britų avantiūristas lordas COCHRANE'AS savo laivynu perkelia išlaisvinimo armiją į Kaljao.
1821 Peru paskutine tampa nepriklausoma v-be, o SAN MARTINAS, savo dalinius sujungęs su BOLÍVARO, – jos protektoriumi. Dėl nesutarimų su BOLÍVARU SAN MARTÍNAS atsistatydina ir miršta išeivijoje Europoje. Prezidentaujant SUCRE'I (1795 -1830) p. Peru
1825 pasiskelbia **Bolivijos** Respublika.

Brazilija vienintelė P. Amerikoje be ginkluotos kovos atsiskiria nuo Portug. Čia užaugęs Portug. sosto įpėdinis PETRAS (Pedro) po NAPOLEONO nuvertimo negrįžta į metropoliją.
PETRO sušauktas Nacionalinis susirinkimas
1822 paskelbia Brazilijos k-stės nepriklausomybę su krl. PETRU I. Karas su Argentina dėl 1817 aneksuoto **Urugvajaus** baigiasi
1828 Montevidėjo taika. **Urugvajus** tampa nepriklausomas.
Imperatorius
1831 atsisako sosto savo sunaus PETRO II naudai.

Vest Indija. Nuo 1697 Pranc. pavaldus **Haitis**, vadovaujamas spalvotojo „imperatoriaus" JEANO JACQUES'O DESSALINES'O, 1804 išsilaisvina ir 1806 tampa respublika. Per isp. kolonistų sukilimą 1808 salos r. dalis atskyla ir vėl patenka Isp. priklausomybėn.
1821 paskelbiama **Dominikos Respublikos** (1822–44 Haičio okupuota) nepriklausomybė.

1848
1849
PRANCŪZIJA
LUJI NAPOLEONAS
Paryžius
VOKIETIJA
Štutgartas
Raštatas
Frankfurtas
Malmė
Berlynas
Šlezvigas-Holšteinas
PRŪSIJA
Berlynas
SCHWARZENBERGAS
Min. pirmininkas
AUSTRIJA
PRANCIŠKUS
JUOZAPAS I
Viena
Praha
Milanas
Venecijos resp.
ITALIJA
MILANAS
VENECIJA
Venecija
MANINAS
SARDINIJA
PJEMONTAS
AUSTRIJA
NEAPOLIS
BAŽNYČIOS VALSTYBĖ
Romos resp.
Roma
Sicilija
Palermas
PRANCŪZIJA
KOSSUTHAS
diktatorius
Vilagošas
VENGRIJA
RUSIJA
saus. | vas. | kov. | bal. | geg. | birž. | liepa | rugpj. | rugs. | spal. | lapkr. | gruod. | saus. | vas. | kov. | bal. | geg. | birž. | liepa | rugpj.
pavykusios
nepavykusios
akcijos
karai/
mūšiai
intervencijos
konstitucija
dovanotoji konstitucija
nac. susirinkimas
revoliucijos trukmė

Revoliucijos Europoje 1848–49

Šveicarija iki 1848

1848 revoliucija apima visas Europos d. v-bes, išskyrus Angliją ir Rusiją. Liber., taut. ir soc. kovos baigiasi pralaimėjimais, pakertančiais tikėjimą idėjos viešpatavimu tikrovėje (HEGELIS) ir pradedančiais realist. jėgos politikos laikotarpį.

Revoliucijos preliudija: Šveicarija (1847–48)

Nuo 1838 stiprėja dem. sąjūdis (kantonų k-tucijų pataisos); dėl to atsiranda prieštaravimų tarp liberalių kantonų, siekiančių unitar. sąjung. v-bės, ir konservatyvių kat. kantonų, skelbiančių v-bių s-gos idėją.

1844–45 savanorių būrių žygiai į Liucerną.

1845 sudaroma „gynyb. s-ga" (Zonderbundas), kurią Luomų susirinkimas (visai konfederacijai privalomi nutarimai) nusprendžia išardyti.

1847 Zonderbundo karas: greita Luomų susirinkimo k-menės (gen. DUFOURAS) pergalė prie Gizikono. PALMERSTONAS (p. 360) sustabdo 1815 Šveic. saugumą garantavusių v-bių intervenciją.

1848 naujoji sąjung. k-tucija (pagal JAV pavyzdį): S-gos susirinkimą (įstatymų leidž. valdžia) sudaro Nacijos taryba (parlamentas) ir Luomų taryba (atstovauja kantonams); Susirinkimas renka 7 narių S-gos tarybą su s-gos prez. priešakyje (vykd. valdžia); tarybą kontroliuoja S-gos teismas. **Sąjungos** kompetencijai priklauso užs. politika, milicija, muitų, gelež. ir monetar. sistemos; **kantonų** – Bažnyčia, m-los, teismai ir spauda.

Prancūzija: Antroji resp. (1848–52)

Reformų banketo (p. 361) Paryžiuje uždraudimas sukelia

1848.02.22–24 Vasario rev.: barikadų mūšiai: studentai, darbininkai ir Nac. gvardija priverčia atsistatydinti „piliečių karalių" ir paskelbia respubliką. Sudaroma laik. v-sybė: UR min. poetas LAMARTINE'AS (1790–1869) išgelbsti Trispalvę nuo socialistų raud. vėliavos. Darbo min. **Louis Blanc'as** (p. 361) bedarbiams įdarbinti įsteigia **nac. d-vių.**

VR min. esant **Ledru-Rollinui** (1807–74),

balandį įvyksta pirmieji visuot. rinkimai į Nac. susir., per kuriuos daugumą gauna buržuazija.

Gegužę vyksta mas. socialistų d-tracijos (LOUIS AUGUSTE'AS BLANQUI).

Birželį uždaromos nepelningos nac. d-vės. Prasideda darbininkų **Paryžiaus birželio sukilimas.** Karo min. **Eugène'as Cavaignacas** (1802–57), gavęs dikt. įgaliojimus, liepia sušaudyti „raud. pavojų" (apie 10 000 žuvusiųjų).

Lapkr. Antrosios resp. k-tucija: vienų rūmų įst. leidž. susirinkimas, tiesiog. prez. rinkimai (prez. – v-sybės galva, 4 m. kadencija be galimybės būti perrinktam). ◊ Savo saugumu susirūpinusi buržuazija atiduoda 75% balsų už CAVAIGNACO ir LEDRU-ROLLINO varžovą NAPOLEONO I sūnėną:

1848.12 Luji Napoleonas (40 m.) tampa princu-prezidentu. Valdo antiparlamentiškai, įgyja tautos ir Bažn. pasitikėjimą.

1849, nežiūrint respublik. protesto, kar. žygis į Romą ginti Bažn. v-bės. Remdamasis monarchistais (2/3 p-mente), Napoleonas nušalina respublik., kurių sukilimas (LEDRU-ROLLINAS) nepavyksta (birželis). Jis pasinaudoja

1850 įstatymu dėl rinkimų teisės apribojimo ir sukursto v-menę prieš p-mentą, atmetusį k-tucijos pataisą dėl jo perrinkimo. Tai atveda į

1851.12 v-bės perversmą: paleidžiamas p-mentas, vyksta areštai (THIERS'AS, CAVAIGNACAS). Plebiscitu

1852.01 pritariama n. k-tucijai (10 m. prez. kadencija, Senatas, Įst. leidž. korpusas [plg. p. 339]; spaudos ir Nac. gvardijos kontrolė). Senato nutarimas ir naujas plebiscitas (97% balsų už)

1852.12 suteikia **Napoleonui III imp. titulą.** „Pranc. imperatorius iš Dievo malonės ir tautos valios".

Revoliucija Italijoje (1848–49)

Patriot. sąjūdis (MAZZINI, GIOBERTI) viltis sieja su

1846–78 PIJUMI IX, laikomu liber. popiežiumi. Jo polit. nusikaltėlių amnestija ir reformos daro poveikį kitiems It. valdovams. Sardinijos krl. KAROLIS ALBERTAS [1831–49] atleidžia reakc. ministrus. **Massimo d'Azeglio** skelbia „viešo sąmokslo principą".

1847 sukilimai Mesinoje ir Redže; Austr. okupuoja Ferarą;

1848 neramumai Palerme, Milane, Venecijoje. K-tucijas pagal Belgijos pavyzdį gauna Neapolis (spaudžiant D. Brit.), Sardinija, Toskana ir Bažn. v-bė.

1848.03–08 KAROLIO ALBERTO ir it. savanorių (p. 371) **„Guerra Santa";** po prad. laimėjimų It. valdovai nesutaria dėl būsimų polit. pertvarkymų. Prie Vičencos kapituliuoja pop. k-menė (birž.); italai patiria pralaimėjimą. **Garibaldi** (p. 385) pabėga į Šveicariją.

1849.03 karas prasideda iš naujo.

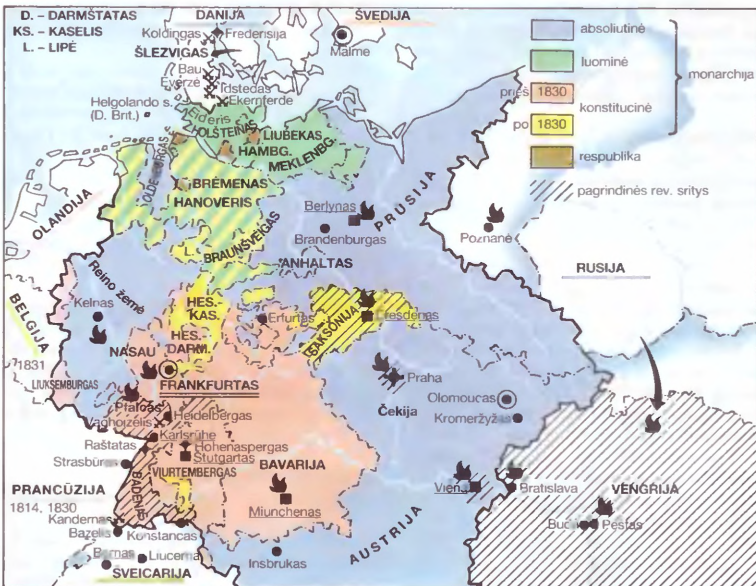
Neapolis: FERDINANDAS II [1830–59], „Re Bomba", numalšina liber. sukilimus ir iki rugs. atsikariauja Siciliją.

Bažnyčios valstybė: PIJUS IX dėl įsisiūbavusio tautos sąjūdžio pabėga į Gaetą;

1849.02 paskelbiama **Romos resp.** Iš „idealaus taut. centro" **Mazzini** rengia Atnaujinimo programą, o popiežius šaukiasi Austr., Pranc. ir Neapolio pagalbos. **Garibaldi** sustabdo įsiveržusius prancūzus ir prie Veletri nugali Neapolio armiją.

1849.07 pranc. daliniai įžengia į Romą; GARIBALDI avantiūristiškai prasiveržia į San Mariną.

1849.08 po heroj. priešinimosi (MANINAS, p. 371) kapituliuoja Venecija ir revoliucija baigiasi be rezultatų.

Vokietijos sąjunga 1848

VOKIEČIŲ TAUTOS PILIETINĖS TEISĖS

paveld. valdovas
reprezentuoja tarpt. teisę
VOK. IMPERATORIUS
REICHSTAGAS
IMPERIJOS TEISMAS
veto teisė
malonės teisė
sušaukia
sušaukia, paleidžia
IMPERIJOS V-SYBĖ
kontroliuoja
teisiškai prižiūri
192 nariai
1 narys 50 000 gyventojų
ministerijos
konstitucijos apsauga v-bės ir tėvynės išdavimas
vyr. vadas
V-bių rūmai
Tautos rūmai
GINKLUOTOSIOS PAJĖGOS
tvirtovės
k-menė
j. laivynas
96
96
renka deputatus 6 m.
3 metams
v-bių siunčiami kontingentai
39 atskiros v-bės
★ po kiekv. 3 m. pusė deputatų pakeičiama
turi įstatymų iniciatyvą
įveda nepapr. padėtį skelbia karą
RINKIMŲ TEISES TURINTYS V-BIŲ PILIEČIAI
(visuotinių, lygių ir slaptų rinkimų teisė)

Frankfurto Tautos susirinkimo 1849 priimta Vokietijos konstitucija

Kovo revoliucija (1848)

Pranc. Vasario neramumai (p. 367) persimeta į Vokietiją. D-tracijose reikalaujama susivienijimų teisės ir spaudos laisvės, prisiekusiųjų teismo ir liaudies milicijos. **Radikalai** (smulkieji buržua ir valstiečiai Pareinėje, **Badene**, Saksonijoje, Silezijoje) siekia dem. resp., o liber turtingoji ir išsimokslinusi buržuazija pasitenkina nuosaikiomis peticijomis; visi trokšta tautos vienybės. Vok. v-bių valdovai paskiria liber. „kovo ministrus"; bundestagas panaikina cenzūrą, bet sumanytos reformos pavėluoja. ◊ Rev. apima d. v-bes – Austriją ir Prūsiją. Studentai Vienoje

kovo 13 įžiebia Pirmąjį sukilimą (p. 371); tai paskatina Prūs. karalių padaryti liber. nuolaidų. Vykstant padėkos d-tracijai, pilies sargyba paleidžia į minią dvi salves, tauta mano įvykus išdavystę.

Kovo 18 Berlyne prasideda sukilimas su barikadomis: FRYDRICHAS VILHELMAS IV atitraukia iš miesto k-menės dalinius, paskiria liber. ministrus (CAMPHAUZENAS), spaudžiant tautai pagerbia 273 „kovo aukas", pažada sušaukti Nac. susirinkimą k-tucijai apsvarstyti (p. 373). Prūs. nuo šiol turinti įsilieti į Vokietiją.

Kovo 20 Miunchene LIUDVIKAS I atsisako sosto savo sūnaus MAKSIMILIANO I naudai (skandalas dėl šokėjos LOLOS MONTEZ).

Vokiečių mėginimas susivienyti

Vasarį Badeno landtage pasiūloma sušaukti Vok. p-mentą

Kovo 5 Heidelbergo susirinkimas: 51 p. Vok. landtagų narys pakviečia atstovus iš visos Vok. rengti Tautos susir.

Kovo 31–balandžio 4 vykęs **Frankfurto priešparlamentis** (apie 500 dalyvių) nutaria į Vok. s-gą (VS) priimti Šlezvigą, R. ir V. Prūsiją ir surengti visuot. laisvus rinkimus (1 dep. 50 000 gyv.). Radikalus pasiūlymas paskelbti priešparlamentį nuolatiniu (STRUVE) atmetamas (H. v. GAGERNAS). Reaguodamas į tai, **Heckeris** (1811–81) Konstance paskelbia respubliką. Badeno sąjung. daliniai (F. v. GAGERNAS)

balandį numalšina dem. savanorių būrių sukilimus Badene ir Elzase (HERWEGHAS).

Bundestagas pritaria, kad būtų išrinktas tautai atstovaujantis organas. Austrijos nevokiškosios tautos nesutinka jame dalyvauti (PALACKY).

Gegužės 18 Frankfurto Šv. Pauliaus bažnyčioje atidaromas **Tautos susir. k-tucijai priimti.** Tarp 586 deputatų (223 teisininkai, 106 prof., 46 pramonininkai, 4 amatininkai, nė vieno valstiečio) – ARNDTAS, JAHNAS, J. GRIMMAS, UHLANDAS, DOLLINGERIS, vysk. KETTELERIS. ◊ Prez. tampa Heseno „kovo min." **Heinrichas von Gagernas** (1799–1880). Nesitardamas su k-šėiais jis išsireikalauja, kad **Imperijos valdytoju** būtų išrinktas populiarusis erchreg. (princas) JONAS, kuris sudaro laikinąją **Imperijos v-sybę** (birž.). ◊ „Profesorių p-mentas"

liepą–spalį ima svarstyti **piliet. teises** (BESELERIS); jos paskelbiamos gruodį (visų Vok. dem. k-tucijų pirmavaizdis). ◊ Formuojasi polit. grupės, vadinamos pagal posėdžiavimo vietas:

konserv. dešinė („Milani" kavinė, Akm. rūmai: grf. SCHWERINAS, k-štis LICHNOVSKY, v. RADOWITZAS; federalistinė);

liber. centras, suskilęs į **d. centrą** (kazino, Landsbergas: DAHLMANNAS, DROYSENAS; konstituciškai federalistinis) ir **k. centrą** (Viurtembergo, tiksliau Augsburgo, rūmai, Vestendholas: v. MOHLIS; parlamentiškai unitaristinis);

dem. kairė (Vok. rūmai, Perkūno pilis: R. BLUMAS, RUGE; respublikoniškai centralistinė). P-mento veiklą apsunkina soc. rev. bruzdėjimai (MARXAS, ENGELSAS), pirmųjų darb. s-gų organizavimas (STEPHANAS BORNAS), didėjantis Austr. ir Prūs. priešinimasis ir užs. v-bių spaudimas Šlezvigo-Holšteino klausimu.

Šlezvigas-Holšteinas. „Eiderio danams" reikalaujant prijungti Šlezvigą prie Danijos, vok. partija tvirtai laikosi realiosios unijos su Holšteinu (nuo 1460, p. 199).

Kovą Šlezvigas prijungiamas prie Danijos, Šlezvige-Holšteine prasideda sukilimas; VS pavedimu

gegužę Prus. armija įsiveržia į Daniją (gen. WRANGELIS); tačiau Rus., Anglijai ir Pranc. reikalaujant,

rugpjūtį sudaromos Malmės paliaubos. Į dėl to kilusią nac. pasipiktinimo bangą įsijungia ir Tautos susir. (DAHLMANNAS), tačiau jam vėliau tenka su paliaubomis sutikti. „Išdavystė" paskatina radikalus

rugsėjį Frankfurte sukilti prieš Tautos susir. Sukilimo žlugimas sustiprina reakciją (p. 373). Liber. centras ir buržuazija po birželio kautynių Paryžiuje (p. 367) yra labiau linkę sudaryti s-gą su senaisiais „autoritetu ir v-sybe" nei su dem. revoliucionieriais.

1848.10–1849.03 svarstoma k-tucija:

k-tucijos problema išsprendžiama atidalijus valdžias – **Reichstago ir paveldimąją imperatoriaus** (1849.03; 267 už, 263 prieš).

Sąjunginės v-bės problema: pabrėžiama centr. valdžia (užs. politika, k-menė, įst. leidyba), bet išsaugoma ir VS žemių autonomija.

Nac. problema: Tautos susir. pasidalija į **D. Vokietijos** ir **M. Vokietijos** šalininkus. Pirmieji dar dalijasi į federalistus (sąjung. v-bė, apimanti visą Austr. ir valdoma Habsburgų kat. din.) ir unitaristus demokratus (resp., apimanti tik Austr. vok. dalį); **M. Vok.** šalininkai: v-bė be Austrijos, vadovaujama Prūsijos protest. din.

Austrija–Vengrija 1848–1849

Dunojaus monarchija (1848–49)

1848.03 Vienoje prasideda I sukilimas (studentai, miesto gynėjai): METTERNICHAS bėga į Angliją. Jo nuvertimas visose imp. srityse sukelia taut. bruzdėjimus. Rūmai pažada k-tuciją, tačiau visi ją atmeta.

Gegužę įvyksta II sukilimas: sušaukiamas **Reichstagas** (RT) k-tucijai parengti; jis nutaria visiškai išlaisvinti valstiečius (HANSAS KUDLICHAS, 1823 1917).

Spalį III sukilimas – sukyla maištaujantys, su Vengrija siunčiami kariauti daliniai; nužudomas karo min. LATOURAS. Imp. dvaras pabėga į Olomoucą, k-menė plėšia Vieną (AUERSPERGAS), tačiau feldmarš. **fiurstas Alfredas Windischgrätzas** (1787–1862) palaužia Nac. gvardijos pasipriešinimą. Pastarosios vadai, taip pat ir Tautos susir. atstovas ROBERTAS BLUMAS, sušaudomi. Pagalbinius vengrų dalinius prie Švechato sumuša JOSEPHAS JELLACHICHAS (1801–59).

Lapkritį RT perkeliamas į Kremsyrą. Naujojo **MP fiursto F. Schwarzenbergo** (1800–52) iniciatyva gruodį silpnaprotis FERDINANDAS I atsisako sosto savo sūnėno

1848–1916 Pranciškaus Juozapo I naudai.

1849.03 suteikiama centralist. k-tucija. ◊ K-menė ir Rus. pagalba išgelbsti monarchiją.

Čekija. Vadovaujant ist. **Františekui Palacky'ui,**

1848.06 Prahoje įvyksta **Slavų kongresas** dėl tautų lygiateisiškumo Dunojaus monarchijoje (austroslavizmas). Čekų sąjūdžio vadovai (PALACKY, RIEGERIS) nepritaria Sekminių sukilimui, kurį numalšina WINDISCHGRATZAS.

Kroatija. Spaudžiant Vengrijai, RT atsisako p. slavų v-bės sukūrimo plano. JELLACHICHAS paskiriamas Kroatijos banu ir įtraukia savo k-menę į kovą už monarchiją.

Š. Italija. Kovo sukilimai Milane ir Venecijoje dėl nac. išsivadavimo, vadovaujant Pjemontui.

1848.03–08 *„Guerra Santa“* prieš Austriją (p. 367): feldmarš. **Radetzky** (1766–1858) atsitraukia, bet liepą prie Kustocos nugali krl. KAROLĮ ALBERTĄ, paima Milaną ir sudaro paliaubas. ◊ Venecija pasiskelbia resp. ir **Daniele Maniną** (1804–57) išrenka diktatoriumi. ◊ Po n. pralaimėjimų prie Mortaros ir Novaros

1849.03 krl. atisako sosto. **Viktoras Emanuelis II** [1849–78]

rugpjūtį pasirašo Milano taiką; Venecija kapituliuoja. Austr. išlaiko Lombardiją ir Veneciją bei hegemoniją Italijoje.

Vengrija. Sukilimai verčia taut. v-sybę (MP BATTHYÁNY) sudaryti asm. uniją su Habsburgais, kurių vietininkas Vengrijoje būtų erchreg. STEPONAS. Konservatoriai pralaimi liberalams (EOTVOSAS, 1813–71; **LUDWIGAS KOSSUTHAS,** 1802–94; **Franzas Deákas,** 1803–76): išlaisvinami valstiečiai ir bajorai netenka privilegijų; formuojamas **honvedas** (savanorių k-menė).

1848.09 Pešte nužudomas krl. komisaras LAMBERGAS. Vienos įsakymas paleisti reichstagą nevykdomas, PRANCIŠKUS JUOZAPAS I nepripažįstamas valdovu (gruodis). Paskelbus Imp. k-tuciją,

1849.04 HABSBURGAI nušalinami, o v-bės valdytoju išrenkamas KOSSUTHAS. Vyksta kovos su taut. mažumomis (serbais). Gen. GORGEY ir BEMAS išstumia austrų armiją iš Vengr.

1849.05 imperatoriai susitinka Varšuvoje: caras NIKOLAJUS I pažada pagalbą. Dvi PASKIEVIČIAUS vadovaujamos rusų armijos sumuša vengrus rytuose; gen. HAYNAU ir JELLACHICHAS įsiveržia iš vakarų (Timišoara). Mūšio lauke krinta laisvės poetas **Sandoras Petöfi** (1823–49); KOSSUTHAS pabėga į Turkiją, kur iki 1851 internuojamas.

Rugpj. kapituliuoja Vilagošas (gen. GORGEY), Komarno t-vė išsilaiko iki spalio. ◊ Austr. surengia baudž. bylą (gen. HAYNAU): vengrų laisvės kovotojai sušaudomi; BEMAS ir ANDRASSY (p. 395) pabėga. Vengr. padalijama į 5 p-jas, valdomas kar. adm-jos.

Tautos susirinkimo pabaiga (1849)

SCHWARZENBERGAS atmeta pasiūlymą „maža Austrija d. s-goje“ (GAGERNAS) ir reikalauja priimti į VS visą Austr.: todėl laimi **Mažosios Vok. šalininkai.** 290 balsų „už“ ir 248 „prieš“

1849.03 Prūs. karalius išrenkamas paveld. imperatoriumi. Vis dėlto FRYDRICHAS VILHELMAS IV nepriima jam pasiūlytos („rev. dvoku atsiduodančios“) garbės. ◊ GAGERNAS atsistatydina, atšaukiami Prūs. ir Austr. deputatai; Tautos susir. paleidžiamas; gegužę Štutgarte susirinkusius p-mento likučius birželį išvaiko k-menė. ◊ Radikalūs **liaudies sukilimai** vyksta Pareinėje, Berlyne, **Dresdene** (R. WAGNERIS, BAKUNINAS) ir ypač **Badene** bei **Pfalce.** ◊ D. hrcg. VON BADENAS paprašo Prūs. k-menės pagalbos. „Kartečės princas“ VILHELMAS sumuša badeniečių reguliariuosius dalinius ir savanorius. Kritus Raštato t-vei (liepa), rengiami karo lauko teismai, daugybė žmonių sušaudoma. Iš Imp. valdytojo pareigų

1849.12 atleidžiamas erchrcg. JONAS.

Rezultatas. Rev. nepavyksta dėl to, kad paprasti buržua bijo rev. radikalizmo, taip pat dėl polit. patyrimo stokos, dėl k-menės bei valdininkijos aklos ištikimybės viršininkams bei dėl užs. v-bių įsikišimo (Vengrijoje ir Šlezvige-Holšteine).

Pasekmės. Taut. vienybės troškimas išlieka, bet politiškai nusivylusi buržuazija atsigręžia į ūkį (p. 373). **Mas. emigracija** (CARLAS SCHURZAS, KINKELIS, FREILIGRATH'AS, HECKERIS; vien iš Badeno – 80 000 žmonių) susilpnina dem. sąjūdį.

Vokietijos s-gos (VS) sienos
VS sritys, nepriklausančios 1860 Muitų s-gai
pram. rajonai
didieji miestai
1840 1870
Vokietijos muitų s-ga 1860
Karaliaučius
„SCHICHAU“
Elbingas (Elbliongas)
Šlezvigas-Holšteinas
Idštetas
„HAPAG“
„LLOYD“
HAMBURGAS
BRĖMENAS
Berlynas
„BORSIG“
„SIEMENS“
Hanoveris
Magdeburgas
Rūras
Veteris
„DEMAG“
Esenas
„KRUPP“
Kaselis
„BAYER“
„HENSCHEL“
Erfurtas
Saksonija
Leipcigas
Dresdenas
Kelnas
Veclaras
„LEITZ“
Jena
„ZEISS“
Chemnicas
Vroclavas
Žemut. Saksonija
Aukštut. Saksonija
Hechstas
Frankfurtas
Maingenas
Ūstis prie Labos
Praha
Koburgas
Šaras
Darmštatas
Viurcburgas
Pilzenas
Liudvigshafenas
Manheimas
bankai
1840 1870
„ŠKODA“
Česke Budejovicai
Olomoucas
Niurnbergas
AUSTRIJA–VENGRIJA
Stambiosios pram. įmonės prieš 1870
nespecializuotos fabrikai
juod. metalurgija
mašinų gamyba
optikos įm.
chemijos įm.
elektrinės
laivininkystės įm.
Štutgartas
„MAN“
„MAFFEI“
Augsburgas
Miunchenas
Viena
Šteiras
ŠVEICARIJA

PRŪSIJOS indėlis į VS pramonę
tekstilė 50%
stamb. pramonė 65%
kasyba 95%

	verpalai (medvilnės) mln. vien.	garo mašinos mln. AJ	gelež. tūkst. km	geležis	anglis mln. t.
1840	0,3	0,04	0,5		4
1855	1,1	0,6	8,3	1,4	8
1870	2,8	1,8	19,5		33

Vokietijos industrializacija 1840–1870

KARALIUS
aukščiausioji valdžia
KARIUOMENĖ
sušaukia iki gyvos galvos nuo 1853
įstatymų sutartinas
paleidžia
sušaukia
skiria/atleidžia
skiria
skiria iki gyvos galvos
min. pirmininkas
MIN. KABINETAS
240 narių
PONŲ RŪMAI
liberalai
350 dep.
konservatoriai
DEPUTATŲ RŪMAI
biudžeto ir fin. klausimai
teisėjai
TEISMAI
(nepriklausomi)
valdininkai
VALDYMAS
įst. leidimo iniciatyva
teisė įvesti nepapr. padėtį
5 metams nuo 1886
1 deputatas
(mažoritar. rinkimai)
TRIKLASĖ RINKIMŲ SISTEMA:
nelygus, viešas, žod. balsavimas
rinkikai (kiekv. atstovauja 250 rinkėjų)
16 16 16
RINKIMŲ APYGARDA: (vyrai nuo 25 m.)
skaičiavimo pavyzdys: 12 000 balsų = 4% = 480 b. 16% = 1920 b. 80% = 9600 b.
mokesčių mokėjimas
I rinkėjų klasė
II rinkėjų klasė
III rinkėjų klasė

Prūsija: rev. ir s-gos politika (1848–50)

1848.05 Tautos susirinkime Berlyne, kair. daugumos (teigiančios tautos suverenumą) ir Rūmų kovoje iškyla **konservatorių part.** (broliai GERLACHAI, BISMARCKAS), siekianti išsaugoti luomų privilegijas ir krl. autoritetą.

Vienos šturmas (spalis; p. 371) sustiprina reakciją: Tautos susir. perkeliamas į Brandenburgą ir, vadovaujant gen. WRANGELIUI (1789–1877), paleidžiamas.

1848.12 dovanojama k-tucija: WALDECKO liber. projektas modifikuojamas pagal konserv. požiūrį **(triklasė rinkimų sistema).**

1849.04 krl. atsisako siūlomos imp. karūnos (p. 371); jis planuoja išspręsti taut. klausimą sudarant Vok. monarchų uniją.

1849 Trijų karalių s-ga su Saksonija ir Hanoveriu;

1850 Erfurte sušaukiamas sąjung. p-mentas k-tucijai apsvarstyti. Priešindamasis **unijos politikai** (V. RADOWITZAS), SCHWARZENBERGAS (p. 371) patraukia į savo pusę Vok. vidurio v-bes (Bavariją, Saksoniją ir kt.).

Dėl Prūsijos k-menės teisės peržygiuoti Heseno kurfiurstystę iškyla konfliktas su Austr. Ginčą Austr. naudai išsprendžia NIKOLAJAUS I (p. 381) trečiųjų teismas.

1850 pasirašoma Olomouco sutartis: atstatoma Austr. vadovaujama Vok. s-ga (VS) su centru Frankfurte.

Šlezvigas-Holšteinas: danai atnaujina karo veiksmus (1849.02); nepaisant pasiektų pergalių (Idštetas), Prūs., spaudžiant Rus. ir D. Brit.,

1850 sudaro Berlyno taiką.

1852 Londono protokolas: auton. hercogystės unija su Danija.

Reakcijos laikai (1850–1862)

1850–51 Dresdeno konferencijos Bundestago reformos klausimu nutaria įsteigti reakc. komisiją VS liber. v-bių (pvz., FRYDRICHO [1856–1907] valdomo **Badeno** – „pavyzd. liber. v-bės") kontrolei. Greta Austr. ir Prus. savarankišką „Triados politiką" vykdo **Saksonija** (MP BEUSTAS) ir **Bavarija**, valdoma

1848–1864 Maksimiliano II (MP VAN DER PFORDTENAS, 1811–80).

Ūkis. Liber. stamb. verslininkai, AB ir pasitikėjimo b-vės plėtoja kasybą, juod. metalurgiją, mašinų gamybą, bankų, draudimo, susisiekimo ir žiniasklaidos sistemas, elektros gamybą ir optikos pramonę.

1847 įsteigiama „*Hapag*", 1851 Diskonto b-vė (D. HANSEMANAS), 1853 Darmštato bankas, 1857 Š. Vok. „*Lloyd*" filialas. Įdiegus **Justuso Liebigo** (1803–73) dirbt. trąšimo metodą padidėja derlingumas; sintet. dažų gamyba (1856) padeda pamatus stamb. chemijos pram.

1857 I ek. krizės (bei nuolat vykstančios emigracijos) nesumažintas, gyv. perteklius skatina ek. plėtrą; daugiausia iš to laimi Prus. (plg. schemą p. 372). ◊ Ek. sluoksniai nori daugiau dalyvauti priimant polit. sprendimus ir taut. vienybės. Patriotizmą ugdo politiškai angažuoti ist. – GUSTAVAS DROYSENAS (1804–84), HEINRICHAS VON SYBELIS (1817–85), THEODORAS MOMMSENAS (1817–1903); taip pat dainininkų d-jos, sporto, šaulių s-gos, SCHILLERIO sukakties paminėjimas (1859), kai kurie fiurstai („Šaulių hercg." iš Gotos ERNSTAS COBURGAS). 1859 Koburge įsteigtos **Tautinės s-gos** (BENNIGSENAS, SCHULZE-DELITZSCHAS) analogas Austrijoje ir P. Vokietijoje – D. Vokietijos idėjas reiškianti **Reformų s-ga** (įk. 1862).

Prūsija. Stamb. žemvaldžiai, protest. Bažnyčia ir valdininkai remia polic. min. MANTEUFFELIO sistemą.

1850 įkurta Vyriausioji bažnyčių taryba (F. J. STAHLIS, p. 352) 1854 tvarko privalomo bendr. lavinimo mokyklas. Protestant. kultūros politikai (RAUMERIS)

1852 pasipriešina kat. frakcija (REICHENSPERGERIS), kuri nuo 1859 vadinasi **Centras.** ◊ RODOLFAS VON DELBRUCKAS (1817–1903) per

1852–54 Muitų s-gos krizę (Hanoverio Mokesčių s-gos priėmimas, didžiavokiška Austr. muitų politika) iškovoja Prusijai vadovaujantį vaidmenį. ◊ Todėl vyksta užs. polit. svyravimai: Kamarilė (rūmų kar. partija) ir laikr. „*Kreuzzeitung*" partija priešinasi didesniam orientavimuisi į V. Europą. **Bismarckas** (p. 387), Prūs. pasiuntinys Bundestage, mėgina prilygti Austr. prezident. pasiuntiniui.

Austrija. Po sėkmingos din. restauracijos

1851 panaikinama k-tucija; BACHO min. kabineto **neoabsoliutizmas:** centralist. biurokratija, kar. diktatūra Vengrijoje ir Italijoje.

1855 Konkordatas garantuoja mokymo, kulto ir santuokos pavaldumą Bažnyčiai. ◊ Nors prekybos min. **Brucko** (1798–1860) ek. politika ir duoda vaisių, jo muitų reforma sužlunga dėl bendro Dunojaus imperijos ūk. atsilikimo. ◊ Nuolatinės fin. krizės, kar. silpnumas, liberalų ir taut. mažumų opozicija nesumažina polit. dominavimo Vokietijoje ir Italijoje pretenzijų.

1859 žlunga Austr. hegemonija Italijoje (p. 385); atsisakoma neoabsoliutizmo. Prieštaravimai tarp centr. valdžios, Imperijos žemių ir taut. mažumų apsunkina k-tucijos parengimą. Vengrija ir vokiečiai atmeta federalist.

1860 „Spalio diplomą". MP SCHMERLINGAS (1805–93) parengia

1862 „Vasario patentą": įst. leidž. valdžia padalijama tarp karaliaus ir **Reichsrato** (Ponų ir Deputatų rūmai), kurį boikotuoja vengrai, kroatai, čekai ir tiroliečiai.

Žydų emancipacija XIX a. (kai kuriose vok. v-bėse iš dalies jau prieš 1871)

Žydų paplitimas Europoje 1930

Emancipacija
Žydų emancipacijai – tik pakenčiamos, teisiškai suvaržytos gyv. dalies tapimui lygiateisiais piliečiais – dirvą parengė S. Testamento labai paveiktas anglų kolonistų puritonų Š. Amerikoje būdas ir Švietimas (p. 257).
Dvasiniai emancipacijos pirmtakai Vokietijoje yra visų pirma GOTTHOLDAS EPHRAIMAS LESSINGAS („Žydai", 1749, „Natanas Išmintingasis", 1779; plg. p. 257): be to, karo patarėjas CHRISTIANAS W. DOHMAS, knygoje „Apie žydų piliet. sąlygų pagerinimą" (1781) teigiantis, kad žydams prikišamas blogybes lemia jų nuolat. žeminimas, todėl suteikus jiems lygias teises jie taptų gerais v-bės piliečiais; ir galiausiai MOSESAS MELDELSSOHNAS (p. 257), traktate „Jeruzalė, arba apie religijos galią ir judaizmą" (1873) pabrėžiantis skirtumą tarp dvasinio žydų religijos (dogmų neturinti racionali religija) turinio ir judaizmo, kaip iš Apreiškimo (Įstatymo suteikimas ant Sinajaus kalno – tautos pamatas) kylančių įsakymų ir įstatymų visumos. Su „Virdžinijos teisių biliu" (p. 327) bei „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija" (p. 331) žydams pradedama suteikti lygias teises.
Kulminacija pasiekiama
1791, kai Prancūzijoje Tautos susir. suteikia piliečių teises tiems žydams, kurie duoda piliečio priesaiką: žydų religija pripažįstama kaip konfesija, ir žydai netenka „nacijos" statuso. Atoveiksmis –
1807 NAPOLEONAS I įsteigia „Didįjį sinedrioną" – aukšč. žydų valst. autoritetą: auton. panaikinama, bet sukuriama centralist. tvarka.
1808 dekretas („*Décret infâme*") vėl apriboja žydų teisę laisvai kilnotis Pranc. valdomoje teritorijoje (Burbonai apribojimus panaikina).
Vakarų Europoje žydų teisės su nedidelėmis išimtimis visiškai sulyginamos XIX a. (tik Portugalijoje 1910).
Rytų Europoje žydų tautybės gyventojai dažnai persekiojami (pogromai). Rusijoje jiems uždrausta užsiimti verslu žemės ūkyje ir apribotos galimybės gauti išsimokslinimą.
Pietryčių Europoje, išskyrus Rumuniją ir Turkiją, klesti tolerancija. 1917 žydams lygios teisės suteikiamos Sovietų Rusijoje, po to naujosiose R. Europos v-bėse. Panaikinus išor. getus tolydžio nyksta ir vidiniai – vyksta **asimiliacija** (atitrukstama nuo tradicijos, perimamos tautų šeimininkių kult. vertybės) bei **reformų sąjūdis.**
Po I pasaul. karo įvykęs V. Europos liber. judaizmo kontaktas su buv. vakarinės Rus. dalies žydais iš naujo atgaivina judaizmo tradic. formas (MARTINAS BUBERIS, 1878–1965; FRANZAS ROSENZWEIGAS, 1886–1929).

Antisemitizmas
Antisemitizmas yra nukreiptas ne prieš semitus, o prieš žydus, ir atsiranda dėl tam tikrų rel., polit. ir ek. priežasčių (p. 155).
XIX a. prie jo prisideda **rasist. antisemitizmas.** Pradininkai – prancūzų grf. GOBINEAU (p. 377), „Esė apie žmonių rasių nelygybę" (1853–55) teigęs „arijų" rasės pranašumą ir rasistiškai interpretavęs pasaulio istoriją, bei H. ST. CHAMBERLAINAS (p. 377). Jų epigonai vėliau padėjo lygybės ženklą: arijiška=germaniška=vokiška.
Rasės (iš pradžių tai buvo tik zoologinė sąvoka) teorija bei iš iškreiptos DARWINO teorijos kilę socialdarvinizmo (p. 376) vaizdiniai padėjo pamatus biologiniam natūralizmui Trečiojo reicho Vokietijoje.

Sionizmas
Po **pogromų Rusijoje** (1881–82) Odesos gyd. LEO PINSKERIS knygoje „Autoemancipacija" (1882) reikalauja suteikti tėvynę engiamai žydų tautai. 1882 įsisteigusios **„Chowewe Zion"** (Siono mylėtojų) **s-gos,** prie kurios prisijungia ir PINSKERIS, sekcijos siekia, kad žydai kolonizuotų Palestiną. Pranc. „Dreyfuso aferos" (nuo 1894, p. 417) veikiamas
Theodoras Herzlis veikalu „Žydų v-bė" padeda pamatus nuo Rytų judaist. sąjūdžių nepriklausomam **sionizmo sąjūdžiui.** Žydų klausimas tampa pačių žydų spręstinu taut. klausimu.
I pasaul. sionistų kongrese Bazelyje (1897) sukuriama darni polit. o-ja, o sionizmo tikslas, pasak **Bazelio programos,** – „įkurti Palestinoje oficialiai teisiškai saugomą žydų tautos gyvenamąją vietą".
Kultūrinis sionizmas siekia kruopščiu polit., kolonizator. ir kult. darbu padaryti Palestiną dvasiniu judaizmo centru. Priešingai nei polit. sionizmas, jis sutinka atidėti v-bės kūrimą. Abi sionizmo kryptis stengiasi sujungti CHAIMAS WEIZMANNAS (1874–1952). Jo tikslai praktiškai įgyvendinami Jafoje įsteigus Palestinos sionist. tarnybą (1907) ir įkūrus Hebrajų u-tą (1918).
Kaip reakcija į sionizmo sąjūdį,
1905 pasirodo „Siono išminčių protokolai". Ši Maskvoje gimusi klastotė sustiprina antisemitizmą.
1917 lordas Balfouras viešai pritaria tam, kad Palestinoje būtų įkurta žydų taut. teritorija (p. 570).

Apie Europos dvasinę situaciją XIX amžiuje
Su dominuojančiu tikėjimu **pažanga** ir gamtos **mokslu** puikiai dera **reliatyvizmas,** neigiantis etinių vertybių visuotinumą ir pažinimą laikantis priklausomu nuo tyrimo būklės arba istorinės situacijos (istorizmas, p. 353), nuo individualaus nusiteikimo, visuomenės arba klasinės priklausomybės. Mokslinė nuostata (neturintis prietarų krit. mąstymas, metod. drausmė) laikoma subrendusio žmogaus idealu (dvasios liberalizmas): moksliniai rezultatai arba teorijos įtraukiami į pasaulėžiūras (ideologija), pretenduojančias tapti religijos surogatais.

Pozityvizmas. Pasak **Auguste'o Comte'o** (1798–1857), pažanga vyksta pagal trijų stadijų dėsnį: teolog. stadijoje pasaulis interpretuojamas antgamtiškai, filosofinėje stadijoje remiantis abstrakčiomis idėjomis ir galiomis. Tik pasiekus moksl. stadiją galima suvokti reiškinių dėsningumus. Mokslininkai ir gamybininkai sujungia moksl. teoriją su praktika, kad valdytų pasaulį (žinoti tam, kad numatytum, numatyti tam, kad už bėgtum už akių).
Comte'o „Pozityviosios filos. kursas" (1830–42) pateikia mokslų sistemą, kurioje kiekv. mokslas remiasi prieš jį einančiu: matematika–astronomija–fizika–chemija–biologija–**sociologija.**
„Soc. inžinieriai" galį padaryti v-menės gyvenimą laimingą per žmonijos religiją, kurios objektas – pati žmonija.
Ši teorija turi įtakos ir MILLIUI bei SPENCERIUI (p. 352); H. THOMAS BUCKLE'IS mėgina tirdamas faktus atrasti griežtus ist. dėsnius., H. TAINE'AS (1828–93) sukuria **aplinkos teoriją;** E. RENANAS (1823–92) žmogiškai, natūralistiškai pavaizduoja „Jėzaus gyvenimą". Vokietis **D. F. Straußas** (1808–74) veikale „Jėzaus gyvenimas" (1835–37) evangelijų pasakojimus laiko mitais; B. BAUERIS (1809–82) neigia Jėzaus istoriškumą; **Ludwigas Feuerbachas** (1804–72) „Krikščionybės esmėje" (1841) dėsto mintį, kad religija esanti žmogaus iliuzija. Žmogaus idėjos tėra tikrovės atspindžiai, o jo nemirtingumas glūdi tik jo darbuose arba vaikuose.

Materializmas. LUDWIGAS BUCHNERIS (1824–99) suformuluoja vulgarų požiūrį, kad visi reiškiniai pagrįsti „Jėga ir medžiaga" (1855); MOLESCHOTTAS (1822–93) mąstymą kildina iš chem. procesų. ◊ Didžiausią įtaką turi
Karlo Marxo (1818–83) **ist. materializmas,** pateiktas „Polit. ekonomijos kritikoje" (1859): istorijos eiga vyksta pagal griežtus dėsnius (determinizmas). Nuo žmogaus ir istorijos „bazės" (t. y. būties ek. ir soc. santykių) priklauso „ideolog. antstatas" (t. y. sąmonė – menas, mokslas, religija, teisė, v-bė). Pačioje bazėje dialektiškai vystosi (plg. HEGELIS, p. 353) **gamyb. jėgos** (įrankiai, žmogaus darbo įgūdžiai) ir **gamyb. santykiai.** Nuosavybės atsiradimas ir darbo pasidalijimas lemia gamybos pažangą, tačiau dėl to žmonės susvetimėja tiek savo darbo atžvilgiu, tiek vieni su kitais. **Klasių kova** skatina ist. progresą ir neišvengiamai nulemia **revoliucijas,** kurios panaikina prieštaravimus bazėje, pakeičia antstatą ir pradeda kokybiškai aukštesnį laikotarpį. Istorija trunka nuo pirmykščio komunizmo iki galutinio beklasio komunizmo, kuriame nebėra žmogaus išnaudojimo ir susvetimėjimo (plg. p. 379).

Evoliucionizmas. Pasak LAMARCKO (1744–1829), biol. vystymosi veiksniai yra prisitaikymas prie aplinkos ir įgytų savybių paveldėjimas. Evoliucijos teoriją išplėtoja **Charlesas Darwinas** veikale „Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu" (1859). Remdamasis 1831–36 Ramiojo vand. baseine surinkta medžiaga, jis teigia, kad vystymasis vyksta dėl kintamumo, paveldimumo ir palikuonių perprodukcijos. „Kova už būvį" lemia stipresnių, gyvybingesnių individų bei rūšių (kurios nepriklauso nuo jokios teleologijos – iš anksto nustatyto tikslingumo) natūralią atranką. ◊ Šią teoriją propaguoja ERNSTAS HAECKELIS (1834–1919). „Natūralioje sukūrimo istorijoje" (1868) jis visų gyvybės formų atsiradimo priežastimi laiko „biogenet. dėsnį". Veikale „Pasaulio mįslės" (1899) jis biol. monizmą pateikia kaip materialist. pasaulėžiūrą, kuri soc. **darvinizmo** pavidalu daro soc. ir polit. poveikį.

Savo epochos kritikai. Tikėjimas pažanga visiškai nepaliečia ist. **Tocqueville'io** (1805–59) idėjų: jis kalba apie pavojų, kurį kelia egalitarinės masių demokratijos; kult. istorikas **Jacobas Burckhardtas** (1818–97) tas demokratijas laiko naujosios civilizuotos barbarybės simptomu. ◊ Danų teologas **Sörenas Kierkegaard'as** (1813–55) aršiai puola krikščionybės prisitaikymą prie gyvenamojo laikotarpio ir reikalauja tikro tikėjimo iki pat kankinystės. Jo idėjomis vėliau remiasi dialekt. teologija ir egzistenc. filosofija. ◊ **Friedrichas Nietzsche** (1844–1900, plg. p. 353) „Pastebėjimuose ne laiku" (1873–76) radikaliai ir genialiai atskleidžia epochos dvasinę krizę ir kultūrinį nuosmukį. Savo neapykantą jis nukreipia prieš krikščionybę (žmonijos gėdos dėmę), biologinį silpnumą su jo krikščioniška „vergų morale", „šviečėjiškus miesčionis" ir savimi patenkintą buržuaziją. Tačiau atgarsio susilaukia ne jo įspėjimai, o gyvenimo filosofija, kuri gyvenimo „beprasmybei" [ne-sąmonei], pesimizmui ir nihilizmui „Zaratustroje" (1883–85) priešpriešina antžmogį, kaip „valios valdyti" ir moralės „Anapus gėrio ir blogio" (1886) pagrindą.

Mokslo ir technikos pažanga

Tarp mokslo tyrimų ir praktinio jų rezultatų pritaikymo yra abipusė sąveika.

Fizika:

1808 Šviesos poliarizacija	Malus
1815 Šviesos bangų teorija	Fresnelis
1827 Omo dėsnis	Ohmas
1831 Elektros indukcijos dėsnis	Faraday'us
1833 Elektrolizė	Faraday'us
1859 Spektr. analizė	Kirchhoffas, Bunsenas
1888 Elektromagnet. bangos	Hertzas
1895 Rentgeno spinduliai	Rontgenas
1895 Elektron. teorija	Lorentzas
1896 Urano spinduliai	Becquerelis
1900 Kvant. teorija	Planckas
1903 Radioaktyvumas	Rutherfordas
1905 Reliatyvumo teorija	Einsteinas
1911 Atomo modelis	Rutherfordas
1913 Atomo modelis	Bohras

Biologija:

1841 Sperma	Kollikeris
1842 Period. kiaušinėlio subrendimas	Bischoffas
1852 Ląstelių dalijimasis	Remakas
nuo 1865 Paveldėjimo dėsniai	Mendelis
1901 Mutacijos teorija	de Vriesas
1904 Chromosomos	Boveri

Chemija:

1818 Atomo masė	Berzelius
1828 Karbamido (šlapalo) sintezė	Wohleris
1831 Elementarioji analizė	Liebigas
1833 Fenolio, anilino išskyrimas iš akmens anglies	Runge
1841 Agrochemija	Liebigas
1856 Deguto pigmentas	Perkinas
1865 Benzolo žiedas	Kekule
1869 Periodinė elementų sistema	Meyeris, Mendelejevas
1878 Indigo sintezė	Bayeris
1898 Radis	Curie
1909 Sintet. kaučiukas	Hofmannas
1913 Amoniako sintezė	Haberis, Boschas

Medicina:

1846 Eterio narkozė	Mortonas
1848 Apendicito operacija	Hancockas
1858 Ląstelinė patologija	Virchowas
1861 Gimdymo karštinė	Semmelweisas
1867 Antiseptinis žaizdų gydymas	Listeris
1882 Tuberkuliozės bakterijos	Kochas
nuo 1883 Difterijos bakterijos	Krebsas, Loeffleris
1885 Aseptika	Bergmannas
1893 Difterijos serumas	Behringas
1894 Maro sukėlėjas	Kitasato
1909 Salvarsanas (vaistai nuo sifilio)	Ehrlichas, Hata

Susisiekimo technika:

1834 Elektros variklis	Jacobi
1867 Nuolat. srovės generatorius	Siemensas
1876 Keturtaktis variklis	Otto
1879 Elektrovežis	Siemensas
1884 Benzininis variklis	Daimleris, Maybachas
1885 Automobilis	Daimleris, Benzas
1897 Dyzelinis variklis	Dieselis
1900 Orlaivis	Zeppelinas
1903 Aviacinis variklis	broliai Wrightai

Ryšių technika:

1837 Rašomasis telegrafas	Morse
1861 Telefon. ryšys	Reisas
1876 Telefono aparatas	Bellas, Gray'us
1877 Fonografas	Edisonas
1897 Bevielis telegrafas	Marconi
1902 Fototelegrafija	Kornas

Spausdinimo technika:

1812 Cilindrinė spausdinimo mašina	Koenigas, Baueris
1881 Autotipija	Meisenbachas
1884 Linotipija	Mergenthaleris

Optika, fotografija:

1839 Fotografija	Daguerre
1871 Sidabro bromido plokštelė	Maddoxas, Eastmanas
1895 Kinematografas	Lumière'as

Karo technika:

1835 Revolveris	Coltas
1836 Kapsulinis šautuvas	Dreyse
1850 Povandeninis laivas	Baueris
1866 Torpeda	Whiteheadas
1867 Dinamitas	Nobelis
1883 Kulkosvaidis	Maximas
1911 Tankas	Burstynas

Technologijos:

1867 Gelžbetonis	Monier
1885 Besiūliai vamzdžiai	Mannesmannas
1907 Betonavimas	Edisonas

Naujų mokslų plėtotė priklauso nuo dominuojančių mąstymo srovių.

Sociologija. Spenceris (p. 352) suvokia v-menę kaip organizmą, o Gobineau (1816–82) ir H. St. Chamberlainas (1855–1927) varomąja v-menės vystymosi jėga laiko **rasių kovą**, Karlas Marxas ir jo m-la – **klasių kovą**. Sociologijos mokslą plėtoja Lorenzas von Steinas (1815–90), Ferd. Tönniesas (1855–1936), Émile'is Durkheimas (1858–1917); **Maxas Weberis** (1864–1920) pagrindines sociol. struktūras grindžia „idealiųjų tipų sąvokomis".

Psichologija. Joh. Friedrichas Herbartas (1776–1841), taiko moksl. metodus ir duoda pradžią „psichofizikai"; šioje srityje dirba Gustavas Theodoras Fechneris (1801–87), Hermannas von Helmholtzas (1821–94) ir kt.; o Wilhelmas Wundtas (1832–1920) ir Théodule'is Ribot (1839–1916) išplėtoja ją iki „eksperimentinės" psichologijos. **Wilh. Dilthey'us** (1833–1911) vietoj aiškinamosios psichologijos siūlo suprantančiąją (aprašomąją). Ludwigas Klagesas (1872–1956) atnaujina charakterologiją; **Gustave'as Le Bonas** (1841–1931) tyrinėja masių psichologiją. **Sigmundo Freudo** (1856–1939) psichoanalizė nubrėžia psichol. vystymosi gaires.

Teologija. Ferd. Christianas Bauras (1792–1860) ir Tiubingeno m-la tyrinėja Bibliją naudodamiesi ist. krit. metodais. Albrechtas Ritschlis (1822–89) plėtoja ist. krit. tyrimus, bet pabrėžia objekto (religijos) savitumą. Adolfas von Harnackas (1851–1930) „Krikščionybės esmėje" (1900) pabrėžia skirtumą tarp Jėzaus religijos ir ankstyv. Bažn. dogmų. ◊ Kat. bažn. ir protestantai ortodoksai priešinasi liber. teologijai; Pijus X įpareigoja dvasininkiją duoti „antimodernistinę priesaiką". Suklesti užs. misijos, bet Europoje žmonės tolsta nuo Bažnyčios. ◊ Modernių tikėjimo skelbimo formų ieško Williamo Booth'o 1878 įkurta **Gelbėjimo armija**.

XIX a. socializmas
Socializmas (lot. *socius* – bendras; 1832 Prancūzijoje atsiradusi sąvoka, iki XX a. „komunizmo" sinonimas) – liberalizmui arba kapitalizmui priešiškas sąjūdis, siekiantis teisingo nuosavybės padalijimo ir teisingos visuom. santvarkos, lygių teisių bei gerovės ir socialiai silpnoms klasėms **(proletarams),** visuot. taikos ir tautų santarvės. Šių tikslų siekiama **socialinėmis reformomis, klasių kova, revoliucijomis.** ◊ Iki XIX a. socialist. idėjos reiškiamos MORE'O (p. 212), CAMPANELLOS (p. 256), HARRINGTONO („Okeanija", 1656), MORELLI ir kt. **utopijose.**

Utopinis (ankstyvasis) socializmas projektuoja soc. kritikos persmelktus idealist. sumanymus ir apeliuodamas į protą bei sąžinę tikisi, kad jie bus įgyvendinti. ETIENNE'AS CABET (1788–1856) ir WILHELMAS WEITLINGAS (1808–71) agituoja už kom. santvarką, kurią dar Pranc. rev. metu mėginęs prievarta įgyvendinti **Babeufas** (p. 333). ◊ Grf. **Claude'as Henri de Saint Simonas** (1760–1825), kaip ir COMTE'AS (p. 376), varomąja istorijos jėga laiko ek. pažangą. Naujos rel. pažiūros turi stimuliuoti technokratiškai organizuojamus industrializaciją, kapitalizmą ir darbą. Soc. problema yra: kaip įtraukti „dykinėtojus" (bajorus, karininkus, kunigus) į „dirbančiųjų" (verslininkų, darbininkų, valstiečių, mokslininkų, menininkų) būrį.
SAINT SIMONO mokiniai ENFANTINAS ir BAZARD'AS tikisi, jog panaikinus paveldėjimo teisę kapitalas būsiąs nacionalizuotas. Visų žmonių labui turtai turį būti padalyti pagal sugebėjimus ir rezultatus; žmones turi orientuoti bei auklėti pasauliet. religija. ◊ **Charles'is Fourier** (1772–1837) tiki, kad darbą galima išvaduoti nuo prievartos ir išnaudojimo steigiant falangas – ž. ū. ir pramonės savanorių b-menes. ◊ Pasak **Louis Blanc'o** (p. 361), „gamyb. asociacijos" (nac. d-vės, p. 367) garantuotų, kad darbas bus pelningas. Jose darbininkai per dem. savivaldą disponuotų produkcija ir pelnu, kuris turėtų būti dalijamas į dividendus, soc. išlaidas ir investicijas. ◊ **Mosesas Hessas** (1812–75) pirmasis proletariatą laiko ateities jėga.

Anarchizmas (gr. „valdžios nebuvimas"). MAXAS STIRNERIS (1806–56) ir **Pierre'as Josephas Proudhonas** (1809–65) mano, kad panaikinus prievartos struktūras (v-bę, įstatymus), taikiai į kooperatyvus susibūrę (mutualizmas) žmonės gyvens pagal soc. teisingumo principą. PROUDHONO manymu, be darbo arba išnaudojant kitus įgyta „nuosavybė yra vagystė". ◊ **Bakuninas** (p. 425) nori pasiekti anarchiją atentatais, **Georges'as Sorelis** (1847–1922) – proletariato elito „tiesiog. veiksmais" (visuot. streiku).

Mokslinis socializmas. Karlas Marxas (pagr. veikalas „Kapitalas", 1867 ir vėliau) ir **Friedrichas Engelsas** (1820–95) **„Kom. partijos manifeste" (1847)** paskelbia **ist. materializmo** principus (p. 376), pritaikę juos ūkiui ir v-menei, ir atskleidžia kapitalizmo vystymosi dėsnį: samdomojo darbininko išnaudojimas atneša gamybos priemonių savininkui **pridedamąją vertę** (pelną), o tai skatina kapitalo **kaupimą** ir lemia techn. gamyb. pažangą. Tačiau dėl to: 1) atleidinėjami darbininkai ir didėja „pram. rezervų armija", mažėja atlyginimai ir prasideda visuot. **nuskurdimas;** 2) dėl konkurenc. kovos mažėja kapitalistų skaičius ir daugėja klas. savimonę įgijusių proletarų; 3) vyksta **kapitalo koncentracija** (kuriasi monopolijos); 4) dėl siekio padidinti pelno normą arba dėl perkamosios galios sumažėjimo vyksta **perprodukcijos krizės.** Dėl vidinių kapit. sistemos prieštaravimų kyla socialist. **revoliucija, susikuria „proletariato diktatūra",** „ekspropriatoriai eksproprijuojami". Gam. priemonių nusavinimas **(socializacija)** pašalina prieštaravimus tarp klasių; gam. planavimas ir gamintojų atliekamas produkcijos paskirstymas garantuoja, kad baigiamojoje **komunizmo** stadijoje įsivyraus teisingumas, laisvė ir humanizmas.
Reikšmė. Marksizmas tampa nuo bažnyčių atitrūkstančių darbininkų masių „religijos surogatu" ir socialist. partijų (p. 413) polit. ideologija: „liumpenus" jis paverčia „sąmoningais proletarais".

Krikščioniškasis socializmas. Remdamiesi socialist. teorijomis, pirmiausia Anglijos teologai, kaip antai **Maurice'as** (1805–72), ir rašytojai **Kingsley'is** (1819–75), CARLYLE'IS (p. 415) ir kiti kreipiasi į turtinguosius, kad šie padėtų įveikti masių skurdą. Krikšč. socializmo idėjas Prancūzijoje skelbia LAMENNAIS (p. 353) ir LEROUX (1791–1871), Vokietijoje **Adolfas Wagneris** (1835–1917), STOECKERIS (p. 389), FRIEDRICHAS NAUMANNAS (p. 422). ◊ **Katalik. soc. mokymas,** įpareigojantiai išdėstytas LEONO XIII [1878–1903] soc. enciklikoje **„Rerum novarum"** (1891), pabrėžia priv. nuosavybės teisę, **solidarumą** (visų atsakomybę už kiekv. ir kiekv. – už visus) ir **subsidiarumą** (priv. iniciatyva, didesnės b-menės arba v-bė teikia soc. pagalbą tais atvejais, kai atskiram individui ne pagal jėgas). ◊ Mainco vysk. **baronas Wilh. Emanuelis von Ketteleris** (1811–77) remia v-bės soc. reformas, kurios atitiktų krikšč. principus. ◊ V-bės įsikišimo reikalauja ir vad. **katedros socialistai,** doktrinos nepaisantys, aplink **Gustavą von Schmollerį** (1838–1917) susibūrę liber. nac. ekonomijos atstovai. Jie remiasi arba ženeviečio SISMONDI (1733–1841), **Karlo Rodbertuso** (1805–75) valst. socializmo idėjomis, arba LORENZO VON STEINO (p. 377) soc. monarchijos teorija.

Darbininkų judėjimo pradžia
Gamybos priemonių neturinčių darbininkų klasė („ketvirtasis luomas") liber. industr. ūkyje yra priklausoma nuo savo darbo jėgos pardavimo (samdomasis darbas) ir išnaudojama kaip socialiai silpniausias v-menės sluoksnis **(soc. klausimas).** Nesaugus gyvenimas ir nuskurdimas žadina **solidarumo** jausmą. Darbininkai vienijasi (MARXAS: „Visų šalių proletarai, vienykitės!") kovai dėl polit. ir ek. įtakos („Ir silpnieji susivieniję stiprūs!"). Darbininkų judėjimo formos priklauso nuo pram. v-bių struktūros ir vystymosi lygio. Visų priešaky yra Anglija (p. 355).
Prof. s-gos (angl. *Trade Unions*, pranc. *Syndicats*): prof. principu sudarytos vietinės darbininkų arba amatininkų s-gos ek. priemonėmis (derybomis, streikais) siekia geresnių darbo sąlygų ir atlyginimų, sudaro **kolektyv. sutartis** dėl atlyginimų (tarifų), darbo laiko ir darbo apsaugos. Steigiamos pagalbos nelaimės atvejams kasos ir darbininkų kvalifikacijos kėlimo s-gos. Iškovojus **susivienijimų teisę** (1824 Anglijoje, 1864 Prancūzijoje, 1869 Vokietijoje) panaikinamas draudimas kurti profsąjungas: atsiranda regioninių ir nac. centr. s-gų; nuo XIX a. pab. v-bės ir pramonininkai jas pripažįsta kaip **socialinį partnerį.** Savo o-jas kuria tarnautojai, ž. ū. darbininkai.

Kooperacija. Savipagalbos i-cijas gintis nuo stambiųjų įmonių remia **Robertas Owenas** (1771–1858), kuris savo Niu Lanarko fabrike įgyvendina soc. reformas, vėliau tapusias visuot. orientyru (10,5 val. darbo diena, ligos ir senatvės draudimas). Eksperimentai su **verslininkų ir darbininkų** bendro darbo **kom. kooperatyvais** (1825–29 „Naujoji harmonija", JAV) sužlunga taip pat, kaip ir pranc. bandymai steigti falangas (p. 378) ir nac. d-ves (p. 367) bei nuo 1844 veikusios amerikiečių „grupės". ◊ Ir priešingai, pagal OWENO idėją nuo 1844 kuriamos **vartotojų s-gos,** (p. 360) su žemomis kainomis (pašalinama tarpininkaujamoji prekyba), nuolaidomis ir dividendų mokėjimu tampa svarbiu ūk. veiksniu. Vokietijoje vartotojų s-gos mažai paplinta, nes **Lassalle'is** (p. 412) mano, kad soc. klausimą padės išspręsti gamintojų kooperatyvai. Jis įveikia liberalus **H. Schulze-Delitzschą** (1808–93), steigiantį verslininkų kooperatyvus (amatininkų pirkimo, pardavimo, avanso s-gos), ir **F. W. Raiffeiseną** (1818–88), inicijuojantį valstiečių kooperac. pagalbą (nuo 1854 veikia taup. ir kredito kasos, finansuojančios sėklų, mašinų pirkimą).
Pasekmės. S-gos ir jų veikėjai vis daugiau atstovauja individo interesams; individas tokios **s-gų demokratijos** sąlygomis atsisako savo iniciatyvos **„spaudimo grupių"** (v-bės ir įst. leidybos atžvilgiu) naudai.

Socialinė bažnyčių veikla
Anglija. „Sekmadieninę krikščionybę" pakeičia krikšč. socializmas (p. 378), taip pat Oksfordo sąjūdis („ritualizmas" – EDWARDAS PUSEY, 1800–82). Steigiami slaugos ordinai (moterų).
1844 Krikščionių jaunimo s-ga (YMCA) darbuojasi didmiesčių vargšų kvartaluose. Kuriamos darbininkų prieglaudos. R. Londone nuo
1865 veikia **Williamas Booth'as** (p. 377).
Vokietija. THEODORAS FLIEDNERIS (1800–64) Kaizersverte atidaro pirmąją krikšč. globotojų įstaigą (1836), **Johannas Hinrichas Wichernas** (1808–81) įsteigia beglobio jaunimo prieglaudą („Griežtieji namai", 1833), taip pat vyrų krikšč. rūpybos namus (1843). Kartu jie
1848–49 organizuoja **vidaus misiją**, turinčią teikti pagalbą nepilnamečiams, senoliams, ligoniams ir socialiai pažeidžiamiems žmonėms. **Friedrichas von Bodelschwinghas** (1831–1910) perima
1872 rūpinimąsi Betliejaus įstaigomis (ligonių slauga, krikšč. soc. rūpyba, darb. gyvenvietės).
1877 įkuriama Centr. soc. reformų s-ga (WAGNERIS, p. 378), kurios veiklą 1890 Evangelikų soc. kongrese pratęsia STOECKERIS (p. 389). Nuo 1882 steigiamos evang. darb. s-gos. ◊ LEONAS XIII (p. 378)
1884 rekomenduoja steigti kat. darb. s-gas pagal nuo
1846 kun. **Adolfo Kolpingo** (1813–65) kuriamų kat. pameistrių s-gų pavyzdį.

Valstybių soc. politika
Anglija. Soc. netvarka tekstilės pramonėje priverčia klasik. liberalizmo šalį (p. 355) priimti apsaugos įstatymus:
1833 Pirmasis fabrikų įst. (p. 360); 1842 uždraudžiama moterims dirbti kasyklose; 1847 įvedama 10 val. darbo diena moterims ir paaugliams (nuo 1850 visur privaloma).
Prancūzija. Soc. politikos srityje pirmauja žemyne: 1813 uždraudžiamas vaikų darbas kasyklose.
Prūsija. Nuo 1828 kar. vadovybė remia apsaugos įstatymų priėmimą (rūpinimasis rekrūtų sveikata).
1839 uždraudžiamas vaikų darbas, iš pradžių jaunesnių kaip 9 m., nuo 1854 – jaunesnių kaip 12 m.
Vokietija po 1871 ima pirmauti soc. įstatymų leidyboje.
1872 katedros socialistai įkuria Soc. polit. s-gą (p. 378), kuri kartu su Centro (VON HERTLINGAS, F. HITZE) soc. politika bei krikšč. soc. sąjūdžiu daro įtaką nuo
1883 leidžiamiems **socialinės apsaugos įstatymams** (p. 389). Nuo 1894 Vok. pavyzdžiu paseka Pranc., nuo 1908 – Anglija (p. 416).
1891 prek. min. barono HANSO VON BERLEPSCHO (1843–1926) rūpesčiu toliau priiminėjami apsaugos įstatymai (sekmadienio poilsio diena, atlyginimų apsauga).
Pasekmės. Soc. politika ir rūpyba laisvą liber. v-bę paverčia soc. **gerovės valstybe.** Anonimiška **biurokratija** tvarko nuolat didėjančius mokesčius, soc. įmokas ir išmokas.

Krymo karas 1853–1856

Valstiečių išlaisvinimas Rusijoje 1861

Reakcijos laikotarpis (1815–55)

1801–25 Aleksandras I pradeda savo valdymą liber. valdymo ir teis. reformomis.

1802 įsteigiamos žinyb. ministerijos, kurias nuo 1811 valdo V-bės taryba. Caro pavedimu v-bės sekretorius SPERANSKIS (1772–1839) parengia

1808–09 k-tucijos projektą, kur numatomas valdžių padalijimas, Imperijos taryba ir renkama Dūma (parlamentas). 1812 SPERANSKIS atleidžiamas. ◊ NAPOLEONO nugalėtojas ALEKSANDRAS I susidomi krikšč. mist., konserv. idėjomis (METTERNICHAS). Rev. judėjimo (p. 357) įspūdžių veikiamas, jis tampa reakcijos pionieriumi. Šalies viduje viešpatauja jo favorito ARAKČEJEVO biurokr. despotizmas (kuriamos sunkiųjų darbų kalėjimus primenančios kar. gyvenvietės).

Kultūra. Nuo karų su NAPOLEONU stiprėja bajorijos (karininkų korpusas) europeizacija. Intelektualams poveikį daro vok. idealizmas (HEGELIS, SCHELLINGAS) ir pranc. utop. socializmas: literatūra (PUŠKINAS, 1799–1837; GOGOLIS, 1809–52; LERMONTOVAS, 1814–41) yra veikiama romantizmo; GLINKA sukuria nac. himną. **Slaptosios sąjungos** (nuo 1816) siekia, kad laisvoji rusų liaudis turėtų k-tuciją, kad būtų išlaisvinti valstiečiai ir jiems išdalyta žemė. Pasinaudodamos caro mirtimi, nuosaikioji Šiaurės d-ja (MURAVJOVAS) ir radikalioji Pietų d-ja (PESTELIS)

1825 suorganizuoja dekabristų sukilimą, kuris negailestingai nuslopinamas, tačiau tampa rev. jaunimo idealu.

„Europos išlaisvintoją" soste pakeičia „Europos žandaras" **Nikolajus I.**

1825–55 jo autokratija remiasi Stačiatikių bažnyčia ir didžiarus. nacionalizmu, grf. BENKENDORFAS organizuoja slaptąją valst. policiją.

1826 įsteigiamas „Trečiasis skyrius" m-loms, u-tams ir spaudai kontroliuoti.

Užsienio politikos tikslai yra Europos rev. judėjimų **slopinimas** (Lenk., p. 363; Vengr., p. 371; Vok., p. 373); **ekspansija** Vid. Rytuose (p. 425); Turkijos **padalijimas.** Todėl iš pradžių bandoma nesėkmingai laviruoti tarp konserv. d. v-bių ir liber. Vakarų šalių; nežiūrint to, Šv. s-ga išyra (dėl Rus. paramos graikams).

1829 sudaroma Adrianopolio taika (p. 357). Atkuriama Prūs. ir Austrijos santykių pusiausvyra V. v-bių susiskaldymą, įvykusį per

1839–41 Rytų krizę (p. 399), ir Austr. įsipareigojimus Rusijai dėl pagalbos (p. 371) reviduoja

1853–56 Krymo karas. Jo dingstis – stačiatikių ir kat. vienuolių ginčas dėl šv. vietų Jeruzalėje, į kurį įsikiša NIKOLAJUS I ir NAPOLEONAS III. Padrąsinta Anglijos, Turk. v-sybė atmeta Rus. ultimatumą (k-štis MENŠIKOVAS), reikalaujantį pripažinti Rusijai išimtines stačiatikių globos teises.

1853 rusų daliniai įžygiuoja į Dunojaus k-štystes.

1853.10 Turk. paskelbia karą, į kurį 1854 įsijungia ir V. Europos v-bės (1855.01 prisideda ir Sardinija). Austr. okupuoja Dunojaus k-štystes Moldovą ir Valakiją.

1854.09 D. Brit. ir Pranc. k-menės išsilaipina Kryme; **Sevastopolio apgultis** (pirmasis modernus pozic. karas). S-kai laimi prie Almos u. ir Inkermano, tačiau 118 000 aukų nusineša cholera ir žiemos šalčiai. **Florence Nightingale** (1820–1910) – šiuolaikinės sužeistųjų slaugos pradininkė. ◊ N. caras

1855–81 Aleksandras II tęsia karą iki Sevastopolio kritimo 1855.09. Rusai užima Karsą (lapkr.).

1856 Paryžiaus taika: Rusija praranda Dunojaus deltą; Juodoji j. paskelbiama neutralia; paskelbiamas „europiečių protektoratas" Turk. krikščionims su Osm. imperijos ir Dunojaus k-štysčių garantijomis. Paryžiaus jūrų teisės deklaracija nustato kariavimo jūrose taisykles.

Pasekmės. Europos v-bės persitvarko – vadovaujamą vaidmenį iš Rus. perima Pranc. (p. 383); prasideda Rus. ir Austr. prieštaravimai Balkanuose; atsiveria kelias Italijai susivienyti (p. 385).

Reformų era (1856–74)

Pralaimėjimas atskleidžia Rus. valdymo sistemos, k-menės ir ūkio atsilikimą. Baudžiava – tiek švelnąja činšo forma (*obroko* valstiečiai), tiek dažnai savavališko lažo pavidalu (*barščinos* valstiečiai) – kliudo bet kokiai pažangai. ALEKSANDRAS II ryžtasi autokratinei rev. iš viršaus, kad panaikintų „parako statinę v-bėje".

1856 panaikinamos kar. gyvenvietės. Po neramumų

1861 pagaliau **panaikinama baudžiava:** daugiau nei 40 mln. valstiečių paliekama **mirų sistema** (kolektyvinis dirbamosios žemės naudojimas, kaimo b-menės atsakomybė už savo narius). Plėtojamas vid. ir pr. švietimas, u tų statutais suteikiama akad. autonomija (GOLOVNINAS, 1863), sušvelninama spaudos cenzūra (1865).

1864 suteikiama savivalda **(zemstvos)** gubernijoms ir apskritims; **teismų reforma:** nepriklausomas teismas, viešas teismo procesas, sušvelninama baudž. teisė.

1870 miestų valdymo reforma: suteikiama savivalda per miestiečių renkamą miesto dūmą.

1874 įvedama visuot. karo prievolė su 6 m. tarnybos laiku (MILIUTINAS).

Rezultatai. Soc. įtampa nesumažėja, nors buvo tikėtasi. Greitai augantis valstiečių luomas kenčia dėl to, kad žemės paskirta nepakankamai, ir dėl didelių įsiskolinimų; valstiečiai nepasirengę savarankiškai ūkininkauti, todėl derlingumas mažas, o mokesčiai nuolat didėja.

1863 sukilimas Lenkijoje (p. 363).

1866 pasikėsinimas į carą sustiprina tiek autokrat. reakciją, tiek rev. inteligentijos sąjūdį (p. 423).

Napoleono III politika 1852–1870

Vokietijos–Prancūzijos karas 1870–71

Antroji imperija (1852–70)

Napoleonas III (1808–73; vedęs isp. grafienę EUGENIJA DE MONTIJO) dem. cezarizmo (plebiscit. diktatūros) politika siekia sureguliuoti klasių tarpusavio prieštaravimus. Bijodama naujų socialist. neramumų, tauta paklūsta autoritar. režimui, kuris po

1858 ORSINIO pasikėsinimo į imperatorių (p. 385) tampa dar griežtesnis.

Socialinė politika. Grandiozinės statybų programos aprūpina darbu daugybę žmonių. Tarp

1852 ir 1865 Paryžiui pagal prefekto HAUSSMANNO planus suteikiamas naujas, „pasaulio sostinės" pavidalas: apie 60 000 naujų statinių, bulvarų, gynyb. įtvirtinimų. ◊ Nepaisant darbininkų soc. aprūpinimo (pagalbos kasos, butų statyba, liaudies bibliotekos), išlieka 12 val. darbo diena, nepripažįstama teisė streikuoti, iki 1864 darbininkams draudžiama sudaryti s-gas.

Ūkis. Dėl fin. kapitalo (broliai PEREIRE'AI) ir stamb. pramonės plėtotės per 12 m. prekyba išauga 300%. **Kapitalo eksportas** paverčia Pranc. kreditorių ir rentininkų šalimi.

1855, 1867 Paryžiaus pasaul. parodos tampa klestėjimo simboliu.

Kolonijų politika. „Užjūrio Prancūzijos" aruodas ir branduolys yra **Alžyras;** vyksta pranc. kolonistų imigracija.

1854–65 gub. FAIDHERBE'AS išplečia Senegalą ir įkuria Dakarą. ◊ „Religijos gynimo tikslais" Pranc. įsikiša į įvykius Kinijoje (džonkos karas, p. 403) ir Sirijoje (Beiruto ekspedicija 1860); sukuriama kolonij. sritis Indokinijoje (p. 419).

1857 užkariaujami kabilai (Alžyras).

1859–69 Pranc. rūpesčiu, vadovaujant FERDINANDE'UI DE LESSEPUI, **statomas Sueco kanalas;** tam tikslui įsigyjamas Obokas.

Užs. politika. Remdamas taut. sąjūdžius (Balkanai, It., Vok.) NAPOLEONAS III bando pasiekti, kad būtų peržiūrėtos 1815 sutartys. Pasinaudodama D. Brit. ir Rus. konfliktu, Prancūzija per

1854–56 Krymo karą (p. 381) vėl padidina savo galybę. Imp. tarpininkauja

1856 Paryžiaus taikos kongrese. ◊ Per

1858 NAPOLEONO III susitikimą su CAVOURU suplanuojama, kaip bus išspręstas **It. klausimas.**

1859 Italijos suvienijimo karas (p. 385): NAPOLEONAS III skuba greitai baigti konfliktą su Austr. Ciūricho taika: Pranc. savo laimikį (Lombardiją)

1860 Turino sutartimi su Sardinija–Pjemontu iškeičia į **Savoją** ir **Nicą.**

1861 BAZAINE'O (1811–88) vadovaujama Meksikos ekspedicija (p. 405). ◊ Pranc. praranda autoritetą **Vok. klausimu.**

1865 susitikimas Bjarice: BISMARCKAS pergudrauja „neperprantamąjį" imperatorių, kurio neapibrėžti pageidavimai už Prūs. valdų išplėtimą („arbatpinigių politika") Prūs.–Austr. konflikto metu (p. 387) kaip kompensaciją gauti Belgiją, Liuksemburgą ir Pfalcą sužlunga, austrams patyrus sutriuškinimą

1866 Sadovos mūšyje. ◊ „Nelaimių metai" (1867) neatneša nei kompensacijų, nei Liuksemburgo (kurį NAPOLEONAS nori nupirkti iš Olandijos); „Meksikos avantiūra" sužlunga dėl JAV protesto; atkaklus Bažn. v-bės kar. globos laikymasis (atsižvelgiant į kat. opoziciją) sudrumsčia Pranc. draugystę su Italija.

Perėjimą prie „liber. imperijos" lemia stiprėjanti diktator. režimo kritika, užs. politikos nesėkmės ir abejonės dėl

1860 Kobdeno sutarties su Anglija (laisvosios prekybos politika). Sergantis imp. priverstas daryti THIERS'o reikalaujamas liber. nuolaidas:

1864 paskelbia „būtinųjų laisvių" (asmens, spaudos laisvės, p-mentas, min. atsakomybė) programą.

1869 rinkimus laimi opozicija: amnestuojami polit. kaliniai ir suformuojama OLLIVIER v-sybė, turinti parengti liber. k-tuciją.

1870 plebiscitas: 83% balsuoja už liber. imperiją.

Vokietijos–Prancūzijos karas (1870–71)

Priežastys: į prestižą nukreipta Pranc. politika, baimė dėl Prūs.–Vok. siekio įsivyrauti.

Dingstis: Prūs. dinastijos atstovo kandidatavimas į vakuojantį Isp. sostą, „Emso depeša" (p. 387); Pranc. karo paskelbimas Prūsijai (liepos 19).

BISMARCKAS pasiekia Angl., Austr. (spaudžiant rusams ir vengrams) ir It. (Romos klausimas) neutraliteto.

Eiga. Pranašesnės vok. armijos (Gen. štabo virš. HELMUTHAS VON MOLTKE) puola. Po smarkių mūšių BAZAINE'o armija apsupama **Mece** ir kapituliuoja (spalis).

1870.09.01 mūšis prie Sedano: kapituliuoja MACMAHONO armija, vokiečiai į nelaisvę paima NAPOLEONĄ III. ◊ Nuosaik. respublikonų **Favre'o** (1809–80) ir **Gambettos** (1838–82) iniciatyva

1870.09.04 paskelbiama Trečioji respublika ir sudaroma Nac. gynybos v-sybė.

Rugsėjį apgulamas Paryžius: GAMBETTA pasitraukia oro balionu ir telkia *franctireurs* (ginkluotus civilius) taut. išsivadavimo karui. Naujai suformuotos deblokavimo armijos sumušamos ir nustumiamos už Šveic. sienos. Paryžius kapituliuoja (1871.01).

1871.02 Nac. susir. Bordo THIERS'Ą (p. 417) išrenka „vykd. valdžios vadovu". ◊ Pagal Versalio paliaubas Pranc. praranda **Elzasą-Lotaringiją;** jai uždedama 5 milijardų frankų kontribucija ir okupuojama r. Pranc.

1871.03.10 sudaroma Frankfurto prie Maino taika.

Rezultatai: į Europos v-bių sistemą įsijungia **It.** ir **Vok.,** kuri iš Pranc. perima dominuojančias pozicijas; pagilėja Pranc.–Vok. prieštaravimai.

Italija po 1860

Italijos suvienijimo karas nuo 1859

Tautos suvienijimas (1850–71)
Iš 1848–49 metų nesėkmių (p. 367) išvadas padaro realistiškai naują epochą pasitinkantis grf. **Camillo Benso di Cavouras** (1810–61) – „anglosaksas idėjomis ir galas kalba" (GIOBERTI). Jis bendradarbiauja leidžiant laikr. **„Il Risorgimento"** (1847), pagal kurį vadinama epocha. Nuo 1850 D'AZEGLIO kabinete ministru buvęs CAVOURAS
1852 tampa Sardinijos–Pjemonto MP. Vykdydamas laisvos prekybos politiką, teisingumo reformą, išleidęs Bažn. įstatymą („Laisva Bažnyčia laisvoje v-bėje") jis paverčia šalį pavyzdine liber. v-be. CAVOURAS parengia Sardinijos vadovaujamo It. suvienijimo programą: 1) atsisakyti bandymų patiems išsivaduoti rev. perversmais (MAZZINI); 2) panaikinti absoliutizmą liber. evoliucijos keliu ir išlaisvinti Italiją su užs. pagalba; 3) suburti visus patriotus kovai su Austr. (1857 įkuriama *Società nazionale Italiana* – It. tautos s-ga).
1855–56 Sardinija dalyvauja Krymo kare, kad į Europos politiką įtrauktų It. klausimą. CAVOURAS susilaukia V. Europos v-bių paramos. Jis meistriškai panaudoja savo tikslams it. nacionalisto ORSINI pasikėsinimą į NAPOLEONĄ III.
1858 įvyksta slaptas susitikimas Plombyre: už pop. vadovaujamos it. v-bių s-gos sukūrimą imp. pažada kar. pagalbą prieš Austr. („iki Adrijos laisva Italija"). Ginklavimasis išprovokuoja Austriją paskelbti karą Sardinijai.
1859 Sard.–Pranc. karas su Austr.: s-kų pergalės prie Madžentos ir Solferino (birželis). Sukilimai Vid. Italijoje ir Prūs. įsikišimo baimė verčia NAPOLEONĄ III skubiai pasirašyti Vilafrankos paliaubas (liepa).
1859.11 Ciūricho taika: priešingai Pranc. pažadams, Venecija lieka Austrijai, **Lombardija** atitenka Pranc., CAVOURAS prieš tai protestuodamas atsistatydina (iki 1860.01). Bolonijoje, Toskanoje, Parmoje ir Modenoje plebiscitais atmetamas It. konfederacijos sudarymas ir pasisakoma už prisijungimą prie Sardinijos. NAPOLEONAS nusileidžia. Jis už Lombardiją
1860 Turino sutartimi gauna **Savoją** ir **Nicą.**
Pietų Italija. Mazinistai iš dem. Veiksmo partijos, tokie kaip **Crispi** (1819–1901), organizuoja neramumus. Po nesėkmingo
1860 sukilimo Palerme **Giuseppe's Garibaldi** (1807–82) vadovaujami savanoriai („raudonmarškiniai") išsilaipina Marsaloje.
1860.05–09 „Tūkstantinės žygis" per Siciliją ir Kalabriją. Kad užkirstų kelią anarchijai ir Pranc. saugomos (nuo 1849) Romos puolimui, į karą įsikiša Sardinija ir prie Kastelfidardo sumuša pop. k-menę, kuri kapituliuoja Ankonoje (rugs.). Burbonų armija pralaimi prie Volturno ir prieš Garibaldį – prie Kazertos. VIKTORAS EMANUELIS II susitinka su GARIBALDI (spalį), kuris po plebiscitų Umbrijoje, Markoje ir Abiejose Sicilijose atsisako savo diktatūros ir pritaria prisijungimui prie Sardinijos.
1861 Gaetos kapituliacija: Burbonai nuverčiami, PRANCIŠKUS NEAPOLIETIS II pasitraukia į Romą. ◊ Visos It. p-mentas paskelbia Romą sostine ir
1861.03 patvirtina **Viktorą Emanuelį Italijos karaliumi** (iki 1878).
N. v-bę slegia skolos, Šiaurės ir Pietų kult. ir ūk. skirtumai (pietuose 75% beraščių, banditizmas), pasipriešinimas centralizacijai ir polit. Pjemonto dominavimas *(piemontismo)*. Siekiant išlaisvinti Veneciją,
1866 sudaroma kar. s-ga su Prūs.; **kare su Austr.** Italijos k-menė pralaimi prie Kustocos ir Lisos (p. 387).
Dėl Pranc. pagalbos ir Prūs. pergalės Čekijoje
1866.10 Vienos taika **Venecija** atitenka Italijai, kuri atsisako P. Tirolio (Trentino) ir Istrijos, pagrindinių sąjūdžio **„Irredenta"** (nac. sąjūdžio „neišlaisvintoms it. gyvenamoms terit." prijungti) tikslų. **Romos klausimą** „Consorteria" (karaliaus rūmų partija), kitaip nei opozicija (respublikonai, mazinistai) ir viešoji nuomonė, tikisi išspręsti susitarimu su Pranc.
Bažnyčios valstybė. Reakcingasis kurijos sparnas, Pranc. kat. stovykla ir PRANCIŠKUS NEAPOLIETIS II kliudo vykdyti liber. reformas ir tartis su n. karalyste. ◊ GARIBALDI suburia savanorius, tačiau jo puolimas („Roma arba mirtis!") baigiasi jau Kalabrijoje
1862 pralaimėjimu prie Aspromontės k.
1864.09 konvencija tarp Pjemonto ir Prancūzijos: Pranc. atitraukia savo dalinius, už tai gauna teisę saugoti Bažn. v-bę. V-sybės (LA MARMORA'os kabinetas) būstinės perkėlimas iš Turino į Florenciją sukelia neramumus, nes tai suprantama kaip atsisakymas laikyti Romą It. sostine.
PIJUS IX [1846–78]
1864 paskelbtame „Syllabus errorum" pasmerkia liber. erezijas ir reikalauja, kad v-bė ir mokslas būtų subordinuoti Bažn. autoritetui.
1867 trečiasis GARIBALDI žygis į Romą, vėl išsilaipinus pranc. daliniams, baigiasi mūšiu prie Mentanos.
1869 Pirmasis Vatikano susir.
1870 paskelbia *(ex cathedra)* **Popiežiaus neklaidingumo** (doktrinos klausimais) dogmą. ◊ Italija
1870.09 okupuoja Bažn. v-bę (gen. CADORNA); It. siūlomas pop. nepriklausomybės „garantijas" PIJUS IX
1871 atmeta. Pop. valdžia išlieka tik **Vatikano v-bėje. Roma** tampa It. sostine.

Prūsijos karai su Danija bei Austrija 1864 ir 1866

Naujoji epocha Prūsijoje (1859–62)

1861–88 Vilhelmas I (61 m.), nuo 1858 regentas vietoj psichiškai nesveiko FRYDRICHO VILHELMO IV, paskiria liber. min. kabinetą.

1859 karo min. **von Roonas** (1803–79) parengia k-menės reformą, turinčią sustiprinti **reguliariosios** k-menės dalinius ir **rezervus** atitinkamai pagal nuo 1814 išaugusį gyventojų skaičių. Landtage daugumą turintys liberalai mano, kad reforma (3 m. karo prievolė) padidintų krl. valdžią, ir ją atmeta.

1861 įkuriama liber. **Pažangos partija** (WALDECKAS); landtagas paleidžiamas, bet ir n. rinkimus laimi liberalai. Per

1862 konstituc. konfliktą ROONO pasiūlymu krl. paskiria **MP Otto von Bismarcką (1815–98).** Jis sukliudo karaliui atsistatydinti ir ryžtasi valdyti nepaisydamas net k-tucijos bei landtago („Spragų teorija"). Stiprinama k-menė, militar. pavidalą įgyja ir civ. gyvenimo formos (Prūs. vokiečių militarizmo pradžia).

Prūsijos siekis įsigalėti (1862–66)

BISMARCKO **realiosios politikos tikslai** (pirmenybę teikiant užs. politikai) – monarchijos sutvirtinimas, kad sustiprėtų Prūsija: Prūs. vadovavimas VS kartu su Austr. arba einant prieš ją. ◊ Per 1863 lenkų sukilimą (p. 363) BISMARCKAS pritaria Rus. veiksmams ir sudaro

1863 Alvenslėbeno kar. konvenciją: atnaujinama draugystė su Rus. Austrija (MP SCHMERLINGAS) nori pasinaudoti antiprūs. nuotaikomis ir reformuoti VS. Šis planas sužlunga per

1863 VS v-bių „valdovų dieną" Frankfurte (pirmininkauja imp. PRANCIŠKUS JUOZAPAS), į kurią BISMARCKO pageidavimu neatvyksta VILHELMAS I. ◊ Ir priešingai, BISMARCKAS priverčia Austr. veikti kartu su Prūs. per **Danijos konfliktą,** iškilusį dėl Danijos Lapkr. k-tucijos (1863): Prūs. aneksuoja Šlezvigą ir atskiria nuo Holšteino. Taut. sąjūdis reikalauja hercogystės nepriklausomybės; BISMARCKAS pabrėžia, kad laužomi Londono protokolai (p. 373) ir užsigarantuoja d. v-bių neutralumą.

1864 Vokietijos–Danijos karas: šturmu paimami Diupelio apkasai. Po Alseno užėmimo Danija pasiduoda ir pagal Vienos taiką (spalis) praranda Šlezvigą, Holšteiną ir Lauenburgą, atitekusius Prūs. ir Austr. ◊ Bendras šių teritorijų valdymas paaštrina Prus. ir Austr. prieštaravimus, kurie laikinai sureguliuojami

1865 Gašteino sutartimi: Austr. gauna valdyti Holšteiną, Prūsija – Šlezvigą. Šio ginčo arbitras NAPOLEONAS III tikisi (p. 383) už jo išsprendimą gauti kompensacijų Pareinėje. Jis pritaria tam, kad būtų sudaryta Prūs.–It. s-ga. ◊ Prūs. pasiūlymas išrinkus Vok. parlamentą reformuoti VS įžeidžia Austriją, kuri sušaukia Bundestagą Šlezvigo-Holšteino klausimui išspręsti. Į šį Gašteino sutarties sulaužymą Prūs. atsako k-menės į Holšteiną įvedimu ir išstojimu iš VS, kuri susivienija prieš Prūsiją.

1866 Vokietijos karas: Hanoverio armija kapituliuoja prie Langenzalcos; lemiamą mūšį Prūs. (gen. štabo virš. **Helmuthas von Moltke,** 1800–91) laimi prie **Hradec Kralovės.** BISMARCKAS primygtinai įtikinėja karalių nemėginti militariškai išnaudoti pergalės ir skubina sudaryti **Mikulovo** paliaubas, kad užbėgtų už akių Pranc. įsikišimui. Pranc. terit. pretenzijos paskatina p. vokiečių v-bes sudaryti gynyb. s-gas su Prūsija.

1866 Italijos–Austrijos karas (p. 385). ◊ Prahos (su Prūs.) ir Vienos (su It.) taika: Austr. netenka tik **Venecijos.** Paleidžiama VS. Prus. aneksuoja visas jai priešiškas v-bes į š. nuo Reino, išskyrus Saksoniją ir Heseną-Darmštatą.

1866–67 sudaroma Šiaurės Vokietijos sąjunga.

Tautos suvienijimas (1866–71)

Prūs. konstituc. konfliktą sureguliuoja landtagas:

1866.09 priimamas **indemniteto** pasiūlymas (250 balsų už ir 75 prieš atgal. data patvirtinama BISMARCKO nekonstituc. v-sybė). „Dem. nuopuolis" suskaldo liberalus. Pažangos partija išlieka opozicijoje, o naujoji

1867 susikūrusi **Tautinių liberalų partija** (VON BENNIGSENAS, MIQUELIS) pasiduoda polit. sėkmės traukai ir veikia kartu su BISMARCKU bei

1867 susiformavusia **Laisvųjų konservatorių partija** (senųjų konservatorių kair. sparnas).

1867 Šiaurės Vok. s-gos k-tucija: prūsų rankose **S-gos prezidiumas** (prez. VILHELMAS I), **S-gos kancleris** (BISMARCKAS), **S-gos taryba,** renkamas **Reichstagas.** Per Vok. muitų parlamentą atnaujinama Muitų s-ga. ◊ NAPOLEONAS III jaučiasi apgautas dėl kompensacijų (p. 383).

1867 Londono sutartimi garantuojamas Liuksemburgo neutralitetas. ◊ Pranc. (UR min. GRAMONT'AS) baiminasi, kad Prūs. ims dominuoti Europoje. Prūs. pretendavimas į vakuojantį Isp. sostą, nepaisant princo LEOPOLDO HOHENCOLERNO-ZIGMARINGENO atsisakymo kandidatuoti, lemia krizę:

NAPOLEONAS III norėdamas išlaikyti prestižą pareikalauja atsisakymo garantijos (BENEDETTI derybos su VILHELMU I Emse). BISMARCKO įsakymu išspausdinus sutrumpintą „Emso depešą". Pranc. paskelbia karą.

1870–71 Vokietijos–Prancūzijos karas (p. 383), kuriame netikėtai prancūzams Prūs. pusėje dalyvauja ir p. vokiečių v-bės. BISMARCKAS pasinaudoja nac. kar. entuziazmu ir įkuria

1871 Antrąją Vokietijos imperiją (pagal sutartis su kiekv. sąjung. v-be). LIUDVIKAS II BAVARAS [1864–86] Vok. monarchų vardu

1871.01.18 Versalio rūmų Veidrodžių salėje skelbia VILHELMĄ I Vokietijos kaizeriu (imperatoriumi).

1871.04.16 Vokietijos imperijos konstitucija

Vokietijos imperija 1871–1914

Vokietijos imperija (1871–90)

Konstitucija: sąjung. v-bė, kurioje **dominuoja Prūsija** (pagal Šiaurės Vok. s-gos modelį, p. 387).

Imperija kontroliuoja gink. pajėgas, muitus, prekybą, susisiekimą, paštą; esant reikalui subsidijuoja sąjung. v-bes (matrikul. mokesčiai).

Sąjung. v-bių kompetencija: valdymas, teisėtvarka ir kultūra. ◊ Bavarija ir Viurtembergas turi išskirt. teisių karinėje, pašto ir mokesčių sistemose. ◊ Svarbiausias imperijos valdžios organas yra

Bundesratas, turintis įst. leidybos, potvarkių ir kontrolės teises; 17 Prūs. atstovų turi veto teisę.

Valdovas, tituluojamas Vokietijos kaizeriu, yra Prūs. karalius, reprezentuojantis VS užsienyje, vadovaujantis k-menei, skiriantis ir atleidžiantis **reichskanclerį** (RK), kuris kartu yra Prūs. MP, pirmininkauja Bundesrate bei vadovauja v-bės sekretoriams (imp. ministrams) ir imp. valdininkams. ◊ Nuolaida demokratijai k-tucijoje yra

Reichstagas (RT): balsuoja dėl įst. projektų; priima metinį imperijos biudžetą.

RT partijos: sudarydamos opoziciją Bismarcko autoritar. valdymui, jos neišnaudoja parlament. galimybių. Teisę priimti biudžetą sumenkina

1874 kova dėl „gelež. biudžeto" k-menei, pasibaigusi **septenato** kompromisu (biudžetas priimamas 7 metams). Iki 1878 su Bismarcku bendradarbiauja: stipriausia frakcija

Tautiniai liberalai (p. 387) ir

laisvieji konservatoriai (Vok. imp. partija): taip pat 1878 kursą pakeitusi

Vok. konservatorių partija (įk. 1876), iš dalies ir

Centras, vadovaujamas **L. Windthorsto** (1812–91). ◊ Bismarcko priešininkai: **Senieji konservatoriai;** E. Richterio (1838–1906) vadovaujama liber.-dem.

Pažangos partija (nuo 1884 Laisvės): 1875 Gotos programos suvienyti

socialdemokratai (A. Bebelis; W. Liebknechtas. p. 412); taut. mažumos, be to, fiurstai Velfai.

Vidinis imperijos pertvarkymas: liber. pagrindu suvienodinama teisė ir ekonomika (R. von Delbrückas, p. 373).

1872 baudžiamasis kodeksas (BK).

1873 matų, svorių, monetų įstatymai; 1875 įk. Reichsbankas; H. von Stephanui (1831–97) vadovaujant, suklesti pašto sistema. Iki

1879 suvienodinama teisėtvarka ir teismai.

1900 Civilinis kodeksas (CK).

Kova dėl kultūros (Kulturkampfas). Prūs. v-bės (iki 1879 kult. min. Falkas) konfliktas su Kat. bažnyčia išreiškia prieštaravimus tarp liber. sąjūdžio (R. Virchowas, 1821–1902) remiamų v-bės pretenzijų ir polit. katalikybės (**ultramontanizmas);** konfliktas kilo

1870 paskelbus Neklaidingumo dogmą ir atskilus senkatalikiams. Bandymai paversti dvasininkus v-bės tarnautojais ir sutrukdyti jų ryšius su kurija bei „reicho priešais lenkais" sužlunga susidūrę su dvasininkijos, Centro partijos ir tikinčiųjų pasipriešinimu.

1871 „Sakyklos paragrafas" prieš dvasininkų polit. piktnaudžiavimą savo pareigomis.

1872 Mokyklų priežiūros įst.; uždraudžiamas jėzuitų ordinas.

1873–1874 gegužės įstatymai: nurodymai dėl dvasininkų rengimo ir Bažn. tarnautojų pavaldumo v-bės jurisdikcijai.

1874–75 civ. santuoka; „blokavimo įstatymai" (nemokami atlyginimai). Reglamentavimai rezultatų neduoda. ◊ Konfliktas pradedamas spręsti popiežiaujant

1878–1903 Leonui XIII. Dauguma „kovingų" įstatymų panaikinama iki 1886, bet kat. nepasitikėjimas protest. v-be išlieka.

Apsauginių muitų politika: „steigimo laikotarpiu" audringai vystosi pramonė ir prekyba, auga d. bankai; Pranc. kontribucijos (p. 383) sukelia „steigimo karštligę" (1870–73: 1018 naujų AB), kuri po Vienos biržos kracho pereina į

1873 ek. krizę. Laisvosios prekybos kritika, D. Brit. pram. konkurencija, rusų ir amerikiečių mažinamos javų kainos sukelia norą įstatymiškai apsaugoti Vok. ūkį. Konserv. ir Centras paremia

1878 perėjimą prie apsaug. muitų. Bismarckas tikisi pritarus

1879 mokesčių ir muitų įstatymams tapti nepriklausomas nuo RT. Suskyla taut. liberalai, išyra „sunkiosios pramonės ir stamb. žemvaldystės s-ga".

Soc. politika: kaltę dėl pasikėsinimų į kaizerį Bismarckas suverčia VSDP.

1878 Socialistų įstatymas: uždraudžiamos socialistų o-jos ir spauda. VSDP nuo areštų ir ištrėmimų ginasi griežta part. drausme, suvažiavimais Londone ir Šveicarijoje, nelegaliais laikr.

1878 imp. rūmų kunigo A. Stoeckerio (1835–1909) įkurta Krikšč. socialistų darb. partija (nukreipta prieš liberalizmą ir žydus) nesusilaukia pasisekimo. ◊ Pozityvi kova su socialistais vyksta priiminėjant

Soc. draudimo įstatymus ligos (1883), nelaimės (1884), senatvės ir invalidumo (1889) atvejais. Tai Bismarcko vidaus politikos laimėjimas, pasiektas bendradarbiaujant su Th. Lohmannu. Nepaisant to, VSDP ir toliau stiprėja.

1888 po trumpo valdymo miršta 56 m. Frydrichas III, liberalų viltis.

1888–1918 Vilhelmas II. ◊ Stiprėjantys nesutarimai tarp 29 m. imp. ir 75 m. kanclerio baigiasi

1890 Bismarcko atleidimu (miršta 1898).

Priežastys: imp. ambicingumas; kanclerio atkaklumas kovojant su socialistais ir užs. politikos orientacija į Rusiją.

vokiečiai
vengrai
italai
rumunai
čekai
lenkai
ukrainiečiai
slovenai
serbai ir kroatai
slovakai
Cisleitanija (Austrija)
Transleitanija (Vengrija)
FA – FORARLBERGAS

Oderis
Elbė
Praha
ČEKIJA
6,7
Opava
SILEZIJA
0,7
Brno
2,6
MORAVIJA
ŽEMUT.
3,2
Viena
Lincas
AUKŠT.
0,8
AUSTRIJA
Zalcburgas
ZALCBURGAS
0,2
Insbrukas
TIROLIS
0,9
FA
ŠTIRIJA
Gracas
KARINTIJA
0,4
1,4
Klagenfurtas
Laibachas
KRAINA
0,5
Triestas
KIUSTENLANDAS
1,0
FIUMĖ
Zagrebas
2,6
KROATIJA-SLAVONIJA
Drava
Sava
2,0
BOSNIJA-HERCEGOVINA
Sarajevas
1878 okupuota
1908 aneksuota
DALMATIJA
0,6
Splitas
Leita
Dunojus
Budapeštas
VENGRIJA
Tisa
17%
11%
11%
4%
3%
54%
18 mln. gyv.
Transilvanija
Vysla
GALICIJA
Lvovas
8,0
Černovcai
BUKOVINA
0,8

AUSTRIJA: tautybės
33%
22%
15%
12%
5%
3%
7%
27,9 mln. gyv.
apskritimų dydžiai atitinka gyv. skaičių (1910)

HABSBURGŲ DINASTIJA
I. ir k. ARMIJA
u.
IMP. MINISTRAI
bendri i. ir k. sprendimai
DELEGACIJOS ★
BOSNIJA iki 1910
CISLEITANIJA
i.-k.
Austr. imperatorius
p.
s.
60 d.
MINISTRAI
Viena
REICHSRATAS
Ponų rūmai
Deputatų rūmai
iki 1873
nuo 1873
15 IMP. ŽEMIŲ su landtagais
luominiai rinkimai 4 kurijose (1896 – 5 kurijose)
nuo 1907 visuot. mazoritar. rinkimai
516 nac. apygardų
TRANSLEITANIJA
k.
apaštal. Vengrijos karalius
s.
f.
60 d.
MINISTRAI
Budapeštas
REICHSTAGAS
453 d.
Atstovų rūmai
Magnatų rūmai
(40)
b.
miestai
(81)
komitatai
(332)
KROATIJA–SLAVONIJA
rinkimų teise su raštingumo cenzu

u. – užs. reik. min.
b. – banas
s. – skiria
f. – finansų min.
i.-k. – imperija-karalystė
i. ir k. – imperijos ir karalystės
k. – karalystė
d. – delegatai, deputatai
p. – min. pirmininkas
★ pakaitomis Vienoje ir Budapešte

Daugiatautė Austrijos–Vengrijos valstybė apie 1910

Dunojaus imperijos krizė (1867–1914)
1866 pralaimėjimas paskatina sutikti su Vengrijos reikalaujamu (p. 373)
1867 sureguliavimu: sukuriama **dualistinė** Austrijos–Vengrijos v-bė su bendra (i. ir k.) užs., fin. ir kar. politika bei skirtingomis k-tucijomis, valdymo sistemomis ir įst. leidyba: Austr. (i.-k.) Landveras ir Vengrijos (k.) Honvedas. Dvipusiai susitarimai kas 10 m. prekybos, mokesčių, valiutų ir susisiekimo klausimais. Bendros išlaidos padengiamos muitų pajamomis ir mokesčiais (Austr. indėlis apie 70%).
1867 Pranciškus Juozapas I (p. 371) **karūnuojamas** Vengr. karaliumi. K-menės ir biurokratijos padedamas, jis išlaiko 4 tautų v-bės vientisumą, bet nesiima jokių reformų. Jį persekioja likimo smūgiai: 1867 Meksikoje nušaunamas brolis MAKSIMILIJONAS (p. 405), 1889 nusižudo sosto įpėdinis RUDOLFAS; 1898 nužudoma imperatorienė ELŽBIETA, o vėliau ir sosto įpėdinis PRANCIŠKUS FERDINANDAS (p. 434). ◊ Apie **užs. politiką** plg. p. 395, 433.

Austriją (Cisleitanija: 8 tautos, 15 imp. žemių, 17 p-mentų) slegia stiprėjantys **taut. nesutarimai.**
1867.12 – k-tucija, pagal kurią v-sybė, paleidus Reichsratą, turi teisę leisti potvarkius.
1867–78 liberalizmo era (stamb. kapitalas, Vok. liber. konstituc. partija – PLENERIS).
1868.05 įstatymai nutraukia konkordatą (p. 373); 1869 visuot. karo prievolė, imp. liaudies m-lų įstatymas. ◊ Konserv. senačekiai (PALACKY, RILGERIS, p. 371) šliejasi prie rus. panslavizmo. Bijodami slavų sustiprėjimo, vok. liberalai nepritaria nei
1871 Čekijos landtago „pagr. straipsniui" dėl auton. k-tucijos rengimo, nei rūmų vykdomai Balkanų politikai (Bosnija, p. 393).
1879–93 „ministras imperatorius" grf. EDUARDAS TAAFFE (1833–95) valdo padedamas „geležiedo" katalikų, konservatorių ir slavų koalicijos. Polic. v-bės metodai ir „nuolat. rutinos politika" griauna k-tuciją. ◊ Bendradarbiaudami su v-sybe, **lenkai** gauna tam tikrą autonomiją Galicijoje (ofic. lenkų k.).
Sąjūdis **„Irredenta"** siekia P. Tirolio ir Triesto prisijungimo prie Italijos arba autonomijos.
Čekai taut. kovoje pasiekia laimėjimų (daugėja čekų b-žijos miestuose). 1880 leidžiama oficialiai vartoti abi kalbas; 1882 įsteigiamas Prahoje čekų u-tas; nuo 1883 čekai turi daugumą landtage.
1882 rink. reforma („5 guldenų" rink. teisė). Ji išjudina smulkiąją b-žiją: jaunačekių (GREGRAS), vok. tautinis (SCHONERERIS) ir antisemit. krikšč. socialinis (VOGELSANGAS) judėjimai. **Vok. nac. s-ga**
1882 „Linco programoje" reikalauja Galiciją, Bukoviną ir Dalmatiją paversti auton. sritimis, kad vokiečiai išlaikytų daugumą Austrijoje. ◊ **Socialist. judėjimą** stabdo
1884 nepapr. įstatymai. ◊ Susivienijus socialistų grupėms,
1889 įsteigiama Socialdemokratų partija su ryškiais taut. bruožais (p. 413).
1890 vok.–čekų susitarimas, kurį sabotuoja panslavistiški **jaunačekiai** (KRAMAŘAS, MASARYKAS). Po
1897 MP grf. BADENIO nutarimo dėl kalbų Moravijoje ir Čekijoje – ilgalaikė krizė. Vok. ekstremistų obstrukcija paralyžiuoja Reichsratą. GEORGO VON SCHONERERIO (1844–1921) vadovaujama **Visų vokiečių partija** sukelia
1897 „Laisvės nuo Romos sąjūdį", reikalaujantį glaudžios s-gos su Vokietija, o Vienos burmistro **Karlo Luegerio** (1844–1910) **Krikšč. soc. partija remia** Habsburgų din.
1899 visų partijų nac. „Sekminių programa", atšaukiami potvarkiai dėl kalbų; dabar obstrukcijos griebiasi čekai.
1900–08 KOERBERIO ir BECKO kabinetai bergždžiai mėgina nukreipti dėmesį į ekonomiką. 1905 pavyksta susitarti su Moravija, bet
1907 visuot. rink. teisė suteikia slavams daugumą nedarbingame Reichsrate (233 vok. ir 265 slavų balsai 28 frakcijose). Nuo 1909 autoritar. valdymas, naudojantis potvarkių teise. 1913 paleidžiamas Čekijos landtagas;
1914 nutrūksta Reichsrato darbas.

Vengrija (Transleitanija) dominuoja visos imperijos užs. politikoje
1867–71 [UR min. iki 1879] MP esant grf. Gyulai Andrassy (1823–90).
1868 Kroatija gauna autonomiją. Valdžią Vengrijoje išlaiko „ist. klasės" (bajorai, dvasininkai). Priešingai tolerantiškam
1868 Tautybių įstatymui ir priešinantis opozic. Nepriklausomybės partijai (1874),
1875–90 MP esant Kálmánui Tiszai (1830–1902), vykdoma nuosekli **madjarizacija.**
1876 panaikinama Transilvanijos savivalda. Slapto Rumunų taut. k-to (1869) remiami, rumunai stumia vok. ir vengrų žemvaldžius iš Transilvanijos. ◊ MP **Istvánas Tisza** [1903–05, 1913–17] obstrukcijai Reichsrate, p. slavų sąjūdžiui ir vengrų ekstremistams priešpriešina „kietos rankos politiką": naudojama prievarta prieš opoziciją, nesuteikiama visuot. rink. teisė.
Pietų slavų klausimas: madjarizacija ir antiserbiška prekybos politika (p. 393) serbų ir kroatų prieštaravimus nuo 1904 paverčia „jugoslavų solidarumu". Ginantis nuo vengrų ir didžiaserbių pretenzijų, atsiranda planų išplėsti austrų–vengrų dualizmą ir slaviškajai imp. daliai **(trializmas,** atstovaujamas PRANCIŠKAUS FERDINANDO).

1878 Berlyno kongreso polit. pertvarkymai Balkanuose

Balkanų krizė (1875–78)
Vykstant Vok.–Pranc. karui (p. 383), Rus. nutraukia 1856 Paryžiaus taiką (p. 381). ◊ Juodosios j. problemai skirtoje
1871 Londono konfer. ji gauna teisę į laisvą laivybą pro sąsiaurius.
1875–76 Turkijos vasalų sukilimai išauga į Serbijos–Turkijos karą. Sultonas nesutinka su reformomis. Rus. pradeda
1877–78 karą su Turkija, kad „išlaisvintų Balkanų krikščionis" (I polit. panslavizmo laimėjimas, p. 425). Užėmusi Šipkos per., Rus. pradeda žygį į Konstantinopolį ir Kaukaze.
1878.03 San Stefano taikos sutartis: Balkanų v-bės (Bulgarija) padidėja Turkijos europ. dalies sąskaita. Austr. ir Anglija protestuoja prieš Rus. įtakos stiprėjimą. BISMARCKAS kaip „garbingas makleris" tarpininkauja
1878.06–07 Berlyno kongrese: Rum., Serbija, Juodkalnija gauna nepriklausomybę; Bulg. tampa savar. k-štyste, mokančia duoklę, tačiau Turkijai lieka **Makedonija** ir **R. Rumelija,** gaunanti vid. autonomiją. Rusijai atitenka **Besarabija** ir dalis Armėnijos (Karsas). Anglijai – **Kipras;** Austr. gauna teisę valdyti **Bosniją** ir **Hercegoviną.**
Rezultatas: taika išsaugoma, tačiau atšąla Vok.–Rus. santykiai ir paaštrėja rusų ir austrų prieštaravimai Balkanuose; dėl to suartėja Vok. ir Austr. Taut. problemos lieka neišspręstos.

Balkanų valstybės (iki 1908)
Bulgarija. Remdamiesi Rusija, haidukai (partizanai) ir dvasininkija kovoja prieš turkų valdžią ir Gr. ortodoksų bažnyčios priežiūrą.
1870 įsteigto Bulg. egzarchato Konstantinopolio patriarchas nepripažįsta (iki 1945). Polit. kovai vadovauja socialistai revoliucionieriai ROKOVSKIS ir **Christo Botevas** (1848–76).
1872 Bulg. rev. centro k-tas rengia visuot.
1875–76 sukilimus, kuriuos turkai žiauriai numalšina. Turkų žiaurumai duoda dingstį Rus. puolimui (žr. aukščiau). ◊ Bulg. Nac. susirink., priešingai rusų norams, priima liber. k-tuciją pagal Belg. pavyzdį, tačiau k-ščiu išrenka carienės sūnėną
1979–86 ALEKSANDRĄ BATENBERGIETĮ (Heseno-Darmštato din.). Jis valdo atsilikusią agr. šalį rusų patarėjų padedamas. D. Brit. ir Austr. importas nusmukdo prekybą, auga skolos. Tik
1885 prijungus R. Rumeliją, nepaisant rusų ir serbų protestų, k-štis patraukia tautą į savo pusę. Rusų patarėjai išvyksta. Kare su Serbija niekieno nepadedama Bulg. pasiekia
1885 pergalę prie Slivnicos. Rusų intrigos priverčia ALEKSANDRĄ atsistatydinti.
1887–1918 FERDINANDAS I (Saksonijos-Koburgo din.). MP **Stambulovas** (1854–95), nepaisydamas rusofilų intrigų, vykdo europeizaciją. Po jo atleidimo FERDINANDAS susitaiko su Rusija.
Graikija. Nac. susir. išrenka
1863–1913 JURGĮ I (Gliuksburgų din.) „helenų karaliumi".
1863 D. Brit. atidavus Jonijos s., **Kipro** gr. sąjūdis „Enozis" reikalauja graikų suvienijimui teikti pirmenybę prieš ek. plėtrą. Sukilimas **Kretoje** patiria nesėkmę (1866). Prijungus prie Gr. Tesaliją (1881), **Makedonija** tampa gr. ir bulg. ginčo objektu. ◊ II sukilimas Kretoje baigiasi
1897 Graik.–Turk. karu, kurį graikai pralaimi Tesalijoje. Nežiūrint to, įsikišus d. v-bėms, **Kreta** gauna polit. autonomiją Turkijai išlaikant protektoratą. Enozininkų vadas **Venizelas** (1864–1936) 1905 paskelbia Kretos prijungimą.
1908 Kreta susijungia su Graikija.
Rumunija. Moldovos ir Valakijos k-štystės, vadovaujamos moldavų bajoro CUZA'OS (1820–73), 1858 susivienija.
1861 paskelbiama Rum. v-bė. Nacionalizuojamas Bažn. turtas, išlaisvinami valstiečiai, reformuojami įstatymai. Perversmas CUZA nušalina nuo valdžios; NAPOLEONUI III rekomendavus, k-ščiu išrenkamas
1866–1914 Karolis I (Hohencolernų-Zigmaringenų din.). Nuo
1881 k-menė pertvarkoma pagal Prūs. pavyzdį: tiesiami geležį., plėtojama naftos gavyba.
1883 Rum. prisijungia prie Dvilypės s-gos (p. 395).
Serbija. Nesant galimybės emigruoti, daugėja gyventojų, todėl imamasi žemės dalijimo. Pasekmės: nuskursta valstiečiai, išyra d. šeimos.
1860–68 k-štis MICHAILAS OBRENOVIČIUS remiasi didžiaserb. „Omladinos" sąjūdžiu, siekiančiu suvienyti visus p. slavus; Kroatijoje jį palaiko Djakovo vysk. STROSSMAYERIS (1815–1905).
1862 išvedamos paskutinės turkų okupac. įgulos.
1868–89 MILANAS OBRENOVIČIUS (14 m.) valdo autokratiškai, nepaisydamas
1869 dovanotos liber. k-tucijos. Orientacija į Austriją, nors tam priešinasi opozic. radikalų partija, vadovaujama **Nikolos Pašičiaus** (1846–1926).
1882 paskelbiama Serbijos k-stė; nesėkmingas karas su Bulg. (1885) Karininkui nacionalistui
1903 nužudžius ALEKSANDRĄ I, ima stiprėti p. slavų judėjimas (jugoslavizmas). Karaliaujant
1903–18 (arba 1921) PETRUI I KARADŽIORDŽEVIČIUI, valdžioje atsiduria radikalai su MP PAŠIČIUMI priešakyje. Į jo antiaustr. politiką Viena atsako 1906 mėsos importo embargu (83% Serb. eksporto).
„Kiaulių karą" Serbija atlaiko padedama pranc. kapitalo.

Bismarcko sąjungų sistema

Sąjungų politika Europoje Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse

Bismarcko sąjungų sistema (1871–90)
Tikėtiną Pranc. revanšizmo politiką BISMARCKAS ruošiasi atremti dviem būdais: 1) Pranc. izoliavimu; 2) Pranc. resp. ir kolonij. politikos skatinimu.
1872 Trijų imperatorių s-ga, siekiant apsisaugoti nuo rev. pavojaus. Per
1875 „karo laukimo" krizę (Pranc. ginklavimasis) D. Brit. ir Rus. (iki 1882 UR min. GORČIAKOVAS) imasi žygių Berlyne prieš tariamus Vok. ketinimus pradėti prevenc. karą su Pranc.; todėl įvyksta Vok. suartėjimas su Austr. (iki 1879 UR min. ANDRASSY). Po
1878 Berlyno kongreso (p. 393) Berlynas ir Viena sudaro
1879 Dvilypę sąjungą. ◊ Rus. padarius nuolaidų,
1881 atnaujinama Trijų imp. s-ga; garantuojamas neutralumas ketvirtosios v-bės užpuolimo atveju. ◊ Italijos (CRISPI) iniciatyva sudaroma
1882 Trilypė s-ga, kuri vis dėlto nepašalina It. santykių su Austrija–Vengrija įtampos (p. 431).
1883 prie s-gos prisijungia Rumunija.
1884 trijų imperatorių susitikimas Skiernievicuose neišsprendžia Rus. ir Austr.–Vengr. prieštaravimų Balkanuose (p. 433).
1885–87 sutarčių sistemos krizę (Bulg. konfliktas, p. 393; BOULANGER sąjūdis Pranc., p. 417) BISMARCKAS mėgina įveikti sudarydamas
1887 „Apsidraudimo sutartį" su Rus. (slaptame sutarties priede Vok. remia Rus. „sąsiaurių politiką"). BISMARCKO iniciatyva sudaroma
1887 Viduržemio j. konvencija (Rytų trilypė s-ga), siekiant apsaugoti Turk. arba išlaikyti *status quo* Viduržemio j. Anglija (SALISBURY) 1887–89 atmeta Berlyno pasiūlymus sudaryti tiesiog. s-gą.

Naujoji Vokietijos politika (1890–1904)
Po BISMARCKO atleidimo (p. 389) tarpt. padėtis paaštrėja dėl:
1) imperinės jėgos politikos;
2) impulsyvių VILHELMO II poelgių;
3) „laisvų rankų politikos", kurios laikomasi dėl Vok. pozic. stiprumo pervertinimo (VON HOLSTEINAS, URM „pilkoji eminencija" iki 1906).
1890 neatnaujinus Vok.–Rus. apsidraudimo sutarties, įvyksta Pranc. suartėjimas su Rus. (Pranc. laivyno apsilankymas Kronštate).
1894 sudaroma Pranc.–Rus. dvišalė s-ga; Rus. pramonė ir gelež. plečiami padedant Pranc. kapitalui; Rus. imasi R. Azijos politikos. Tuo pat metu dėl klaidingos Vok. „kontinent. politikos", prekybos konkurencijos, imperatoriaus „Krügerio depešos" (1896) atšąla anglų–vok. santykiai: Vok. politika R. Azijoje (Čingdao);
1898 karo laivų statybos programa (TIRPITZAS); Bagdado gelež. koncesija (1899). ◊ Pranc. ekspansija Afrikoje ir
1898 Fašodos konfliktas (p. 419) verčia D. Brit. **atsisakyti „puikiosios izoliacijos".**
1898–1901 Vok. atmeta britų pasiūlymus sudaryti s-gą, nes D. Brit. susitarimas su Pranc. arba Rus. atrodo neįmanomas. ◊ Burų karas, Boksininkų sukilimas (1900), D. Brit. susitarimas su JAV (Panama, p. 429) sustiprina britų izoliacijos nuo Europos įspūdį. Trilypės s-gos susilpnėjimas dėl
1902 pranc. it. susitarimo (už Maroką – Tripolitanija) pakankamai neįvertinamas.
1902 D. Brit.–Jap. sąjunga ir
1904–05 rusų–japonų karas lemia Rus. politikos posūkį į Europą (Balkanai). Tuo pat metu Pranc. (UR min. DÉLCASSÉ) pašalina nesutarimų su D. Brit. (Marokas, Egiptas) priežastis.

Antantės politika (1904–14)
Nei krizės, nei bandymai sumažinti įtampą nesustabdo v-bių pasidalijimo į du kar. blokus: Vok. imperija susivienijusi su Austr.–Vengr., Anglija – su Pranc. bei Rus.
1904 sudarytoji **Antantė** naudinga per
1905–06 I Maroko krizę; Vok. protestuoja (VILHELMO II apsilankymas Tanžere) prieš Pranc. „taikingą skverbimąsi" į Maroką. Vok. ir Rus. imperatorių susitikimas Bjerkėje baigiasi be rezultatų.
Maroko klausimą išsprendžia
1906 Alchesyro konfer.: patvirtinama „atvirų durų politika" (nuo 1880); Vok. prestižas laimi, bet ji izoliuojama, o Antantė sutvirtėja.
1907 D. Brit.–Rus. interesų sureguliavimą Pers. sąskaita (p. 399) paskatina
1907 II Hagos konfer., patikslinanti karų sausumoje taisykles; Vok. nesutikimas su pasiūlymu nusiginkluoti sustiprina tarpt. nepasitikėjimą. ◊ Nepavyksta
1908 bandymas sureguliuoti britų ir vok. karo laivynų klausimą (BULOWAS): Vok. laivyno didinimo n. projektai. ◊ Oficialus EDUARDO VII vizitas Taline, sudaroma trilypė Antantė. ◊ Pasibaigus
1908 Bosnijos krizei (p. 433), Rusija (UR min. IZVOLSKIS) jaučiasi apgauta.
1909 slapta Rus.–It. Rakonidžio sutartis: išsaugoti *status quo* Balkanuose.
1911 II Maroko krizė (Pranc. užėmus Fesą, vok. „Panteros šuolis" į Agadyrą, p. 419) sureguliuojama taip: už protektoratą Maroke Pranc. vokiečiams atiduoda Kamerūną. It. užima Tripolį ir Dodekanesą.
1912 vėl nepavyksta Berlyno (KIDERLENAS-WACHTERIS) ir Londono (LORDAS HALDANE) derybos dėl karo laivynų. D. Brit. ir Pranc. susitaria dėl bendro laivynų naudojimo Viduržemio j. ir Sueco kanale. ◊ Per Pranc. ofic. vizitą (MP POINCARÉ) Peterburge susitariama dėl laivynų.
1912–13 Balkanų krizė baigiasi Turk. valdų Europoje pasidalijimu (p. 433).
1913 Vok. ir Rus. stiprina sausumos k-menę; Pranc. įvedama 3 m. karo prievolė.
1914 Sarajevo atentatas (p. 434) sukelia I pasaul. karą.

Skandinavija XIX a.
Kulturinis (vėliau „Aiderio danų" vadovaujamas ir polit. vienijimosi) **skandinavizmo** judėjimas praktiškai žlunga 1864, iškilus Šlezvigo-Holšteino klausimui (p. 387).

Danija (1800 – 0,9; 1900 – 2,5 mln. gyv.: apie 177% gyv. prieaugis).
1814 Kylio taika. Dan. praranda **Norvegiją**, Helgolando s. atitenka D. Brit. ◊ V-bės bankrotas ir agr. krizė, bet liber. opozicija atsiranda tik po 1830. „Aiderio danai" siekia k-tucijos ir Šlezvigo atskyrimo nuo Holšteino (Šlezv.–Holš. klausimas).
1844 prasideda teologo GRUNDTVIGO (1783–1872) vadovaujamas liaudies u-tų sąjūdis.
1848–63 FRYDRICHO VII paskirtas „Aiderio danų kabinetas" įžiebia sukilimą Šlezvige-Holšteine ir
1848–50 I Vok.–Dan. karą (p. 373).
1852 Londono protokolas: atkuriama bendra v-bė.
1849 Birželio k-tucija (visuot. rink. teisė, verslo laisvė).
Vadovaujantieji taut. liberalai atnaujina „Aiderio" politiką.
1863 Lapkričio k-tucija ir Vok.–Dan. ginčas dėl sosto, kurį užima
1863–1906 KRISTIJONAS IX. ◊ Šlezvigo-Holšteino klausimą išsprendžia
1864 II Vok.–Dan. karas (p. 387). ◊ Konserv. reakcijos politiką vadovaujant
1875–94 ESTRUPO v-sybei, o Folketinge (Žemieji rūmai) daugumą turint liber. ir valstiečiams, vykdo **Bajeris** (1837–1922).
1879 BISMARCKAS nesuteikia pažadėtosios apsisprendimo teisės, bet leidžia sudaryti taut. s-gas.
1901 valdymo sistemos pokyčiai: CHRISTENSENO v-sybė [1905–09] įgyvendina valstiečių reformą.
1903 **Islandijai** suteikiama autonomiška konstitucija. ◊ Valdant KRISTIJONUI X [1912–47], radikalai ir socialistai iškovoja
1915 parlamentaristinę k-tucijos reformą.

Švedija (1800 – 2,3; 1900 – 5,1 mln. gyv.: apie 122% gyv. prieaugis).
1818–44 KAROLIS XIV (BERNADOTAS, p. 339).
1844–59 OSKARAS I orientuojasi į Angl. ir puoselėja skandinavizmą.
1848 per Vok.–Dan. konfliktą Šved. sudaro su Dan. karo konvenciją.
1855 D. Brit. ir Pranc. garantuoja Šved. sienas.
1859–72 KAROLIS XV v-sybei vadovauti paveda MP DE GEERUI (1818–96), kuris panaikina bajorijos ir Bažn. polit. privilegijas
1866 p-mento reforma. N. Valstiečių partija Riksdage gauna daugumą, tačiau v-sybės nesudaro. ◊ Vokietijai palankią neutralumo politiką vykdo
1872–1907 OSKARAS II. ◊ Gausūs medienos ir geležies rūdos ištekliai įsisavinami pram. būdu, naudojant vandens energiją, bet dėl agr. krizės vyksta **mas. emigracija** į JAV, ž. ū. perorientuojamas į gyvulininkystę.
1888 įvedami apsauginiai javų, 1892 – pram produktų muitai.
1901 visuot. karo prievolė.
1905 nutraukiama unija su Norvegija. ◊ Valdant
1907–50 GUSTAVUI V įsitvirtina parlamentarizmas. Konserv. Pažangos partijai (1906) priešinantis, socialistai ir liber. Santalkos partija iškovoja
1909 visuot. rinkimų teisę.
1914 stiprinama sausumos k-menė ir laivynas.

Norvegija (1800 – 0,9; 1900 – 2,2 mln. gyv.: apie 144% gyv. prieaugis).
1814 Moso konvencija: **asm. unija su Šved.**, bet Stortingas (tautos atstovybė) Šved. karaliaus veto teisės klausimu stoja į opoziciją.
1884–89 SVENDRUPO vadovaujamas valstiet. kairės min. kab. praktiškai įveda parlament. sistemą; nuo 1898 visuot. rinkimų teisė. Norėdamas atstovauti norv. laivininkystės interesams, jis siekia vykdyti nepriklausomą užs. polit. Įst. dėl savų konsulatų įsteigimo OSKARAS II nepripažįsta. Todėl norvegai
1905 nutraukia uniją. Dan. princas KAROLIS paskelbiamas
1905–57 HAKONU VII. ◊ Europos d. v-bės pripažįsta n. karalystę.
1907 danų rašto kalbą iš dalies pakeičia
IVARO AASENO (1813–96) sukurtas lansmolas (n. norvegų k.).

Suomija (1800 – 0,8; 1900 – 2,6 mln. gyv.: apie 225% gyv. prieaugis).
1809 Borgos seimas: patvirtinami Rus. atitekusios auton. DK 1772, 1789 pagr. įstatymai. Renkamas Senatas (v-sybė), su kuriuo bendradarbiauja p-mentas. Caro atstovas – gengub.: prie caro veikia Suom. reikalų k-tas. ◊ Valdant NIKOLAJUI I (p. 381) p-mentas nė karto nesušaukiamas, tačiau formuojasi suomių taut. savimonė. ELIASAS LONNROTAS (1802–84) sukuria taut. epą „Kalevala". Nepaisant prieštaravimų tarp „švedofinų" (a-menė) ir „finomanų", JOHANAS VILHELMAS SNELLMANAS (1806–81) kuria ruošimosi valstybingumui sąjūdį. ◊ Įvedama karo prievolė ir
1878 sukuriama suomių k-menė. ◊ Suomių sąjūdžiui smūgį suduoda
1899 NIKOLAJAUS II Vasario manifestas. Parlamentas praranda įst. leidžiamąją galią. Valdant
1899–1904 gengub. BOBRIKOVUI, išformuojama k-menė. Rusų k. padaroma valstybine. „Senasuomiai" nori nusileisdami išsaugoti savo privilegijas. „Jaunasuomiai" pasyviai priešinasi. ◊ Vykstant
1905 Rus. rev., caras atšaukia savo nutarimą. ◊ MECHELINO v-sybė demokratizuoja p-mento statutą. STOLYPINAS (p. 423) vėl paaštrina prieštaravimus: bręsta noras atsiskirti nuo Rusijos.

Pirėnų valstybės (1840–1914)

Ispanijoje ir Portugalijoje kovoja liberalai, respublikonai ir socialistai, monarchistai (moderatai) ir katalikai. Ek. atsilikimas, polit. ir fin. silpnumas kelia grėsmę kolonijų išsaugojimui.

Ispanija (1800 – 11,5; 1900 – 18,6 mln. gyv.: apie 62% gyv. prieaugis).

1843 IZABELĖ (1830–1904) paskelbiama pilnamete. Kar. perversmai,

1847–49 II karlistų karas ir respublikonų sukilimai silpnina liber. santvarką. MP O'DONNELLIS [1858–63] per

1859–60 karą su Maroku ir Meksikos ekspediciją (p. 405) bando pakeisti užs. politikos kryptį.

1868 nuverčiama IZABELĖ; gen. SERRANO ir PRIMAS stengiasi prastumti LEOPOLDO HOHENCOLERNO kandidatūrą (p. 387).

1872–76 III karlistų karas prieš karaliumi paskelbtą AMADEJŲ SAVOJIETĮ; neramumus kelia socialistai.

1873 paskelbiama pirmoji **respublika,** bet MARTÍNEZUI DE CAMPOSUI (1831–1900) vadovaujant, atstatoma Burbonų valdžia.

1874–85 ALFONSAS XII.

1876 n. k-tucija: garantuojamos susivienijimų ir spaudos laisvės, bet sustiprėja Kat. bažnyčia. Atentatai, maištai, auton. sąjūdis Katalonijoje, įtempti santykiai su profs-gomis (sindikatai, p. 412).

1886–1931 ALFONSAS XIII, iki 1902 regentė MARIJA KRISTINA AUSTRĖ. JAV paremtas sukilimas Kuboje (1895) pereina į

1898 Isp.–JAV karą (p. 429), kuris baigiasi kolonij. imperijos (išskyrus valdas Afrikoje) suirimu arba pardavimu. ◊ Pokyčiai krit. apmąstomi l-roje (UNAMUNO, MARTÍNEZAS RUIZAS, ORTEGA Y GASSETAS).

1904 susitarimas su Pranc. dėl Maroko.

1909 karo žygis prieš rifus ir kabilus; anarchistinis darb. sukilimas Barselonoje.

1910–12 CANALEJASO v-sybė; liber. kult. politika, bet nesiimama jokių soc. ar ek. reformų. Gausi emigracija į Ameriką.

Portugalija (1800 – 2,9; 1900 – 5,4 mln. gyv.: apie 86% gyv. prieaugis).

1834–53 MARIJA II ŠLOVINGOJI. Nuolatinė konserv. ir liber. (nuo 1848 respublikonų) grupių kova. ◊ PETRUI (Pedrui) V [1853–61] karaliaujant, valdžia priklauso diktatoriui SALDANHAI, kurį 1857 nuverčia DE LOULE (1804–75).

1890 prarandamas tarpt. prestižas: D. Brit. ultimatumu priverčia Port. atsisakyti kolonij. ekspansijos – Angolos ir Mozambiko sujungimo. Už tai britai

1899 Vindzoro sutartimi suteikia garantijas esamoms Port. kolonijoms.

1906–08 JOÃO FRANCO diktatūra.

1910 paskelbiama respublika. MP BRAGOS (1843–1924) pirmoji antiklerikal. v-sybė vis dėlto nepajėgia likviduoti anarchijos.

Mažosios Vid. Europos valstybės (1848–1914)

Šveicarija (1800 – 1,7; 1900 – 3,3 mln. gyv.: apie 94% gyv. prieaugis).

1856–57 iškilus konfliktui su Prūs. dėl Nešatelio, tarpininkauja D. Brit. ir Pranc.

1859 uždraudžiama tarnauti kariais samdiniais. ◊ Solferino mūšis (p. 385) pastūmėja ženevietį **Henri Dunant'ą** (1828–1910)

1864 įkurti Raudonąjį kryžių: sanitarijos apsauga ir rūpinimasis visais sužeistaisiais karo metu.

1874 Berne **įsteigiama Pasaulinė pašto s-ga.**

1874 priimamos k-tucijos pataisos konfederacijos naudai: referendumai (liaudies sprendimai) dėl įst., vientisa karinė ir valst. m-lų sistema, taigi „kova dėl kultūros" trunka iki 1884. ◊ Smarkiai išplėtota pramonė yra priklausoma nuo pasaul. rinkos ir neatspari krizėms. Socialdemokratai (1887) ir Valst. s-ga (1897) stiprėja; o liber. radikalai ir konserv. kat. Liaudies partija (1894) silpnėja.

Olandija (1800 – 2,1; 1900 – 5,2 mln. gyv.: apie 148% gyv. prieaugis).

1848 parlament. k-tucija, įvedanti ministrų atskaitomybę, p-mento (Gen. luomų) vykdomą fin. kontrolę ir kolonijų valdymą. K-tucijos autorius – liber. lyderis **Thorbecke** (1798–1872), kuriam šalis yra dėkinga dėl liber. plėtotės

1849–90 valdant VILHELMUI III. ◊ Per

1866–68 konfliktą su rūmais dėl Liuksemburgo pardavimo NAPOLEONUI III (p. 387), p-mentas laimi.

1890 **Liuksemburgas** tampa atskira v-be.

1890–1948 VILHELMINA lojaliai laikosi 1887 pataisytos k-tucijos. Soc. įstatymų leidyba vyksta besikeičiant liber. ir konserv. kat. min. kabinetams. ◊ Po kovų su Ačės sultonatu (Sumatra) – „etiškas kolonij. laikotarpis", per kurį gyventojai įgyja polit. įtakos.

Belgija (1800 – 3; 1900 – 6,7 mln. gyv.: apie 123% gyv. prieaugis). Kat. ir liber. nesutarimus užgožia prieštaravimai tarp flamandų ir valonų. Suklesti pramonė ir prekyba.

1865–1909 LEOPOLDAS II. ◊ Šaliai grėsmę kelia NAPOLEONO III aneksijos planai. Kovos dėl švietimo politikos lemia santykių su Vatikanu nutraukimą 1880. ◊ Karalius kaip priv. nuosavybę

1885 paveldi **Kongą** ir paveldėtoju paskiria Belg. v-bę.

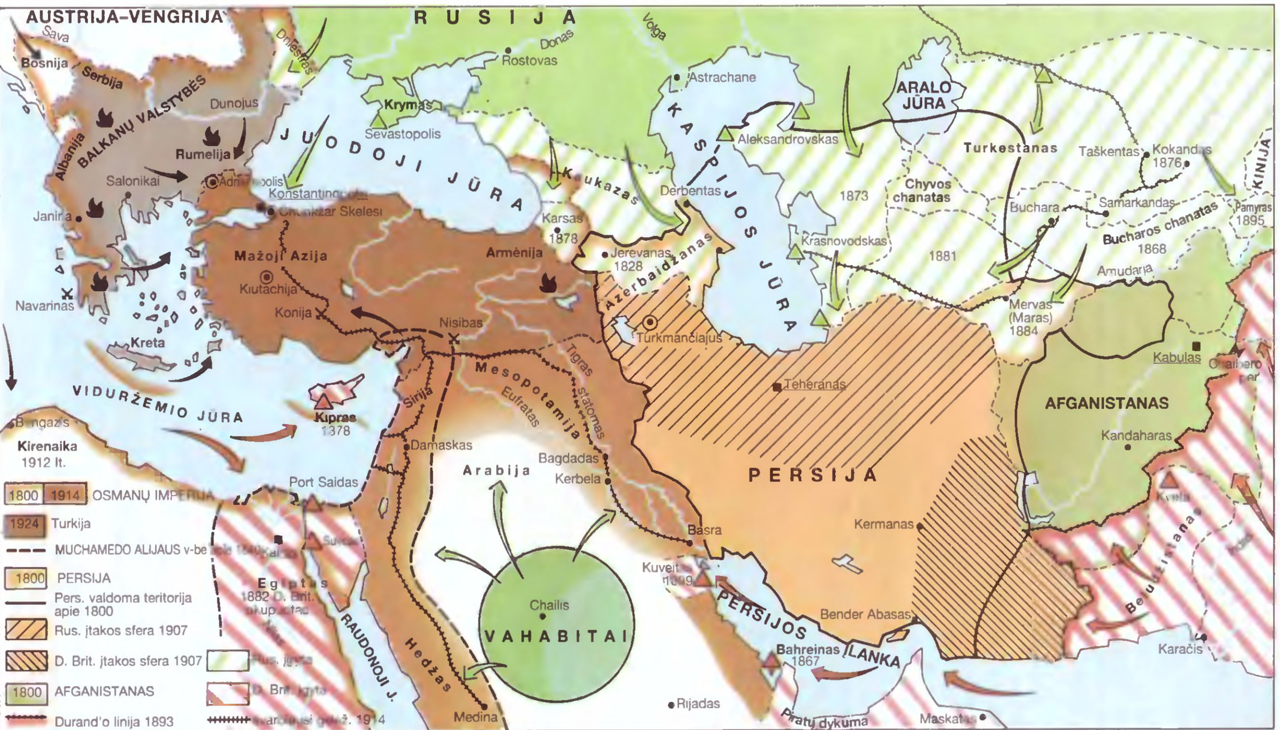
1885 Briuselio kongrese įkuriama marksist. Darb. partija. Ji, kaip pagal surinktus balsus „trečioji jėga",

1894 pasiekia visuot. rinkimų teisės įvedimo.

1898 sulyginamos flamandų ir prancūzų kalbų teisės. ◊ D. Brit. kaltinimai dėl „Kongo žiaurumų" pagreitina

1908 Kongo perėmimą valstybės žinion.

1909–34 ALBERTAS I; išaiškėjus SCHLIEFFENO planui (p. 437), orientuojamasi į Angliją.

Vakarų Azija XIX a.

Osmanų imperijos suirimas (1788–1914)
Didžiajai islamo imperijai būdinga atgyvenusi **polit. struktūra** (šalia sandžakų – centralizuotai valdomų sričių – egzistuoja auton. vasalai ir pusiau valst. genčių s-gos), korumpuoti **valdymo metodai,** silpna janyčarų **k-menė,** rel. hierarchija **soc. struktūroje.** Nuo karų su Rus. (p. 285) užsitęsusi **krizė,** viena po kitos atskyla imp. dalys, Europos v-bės rezga padalijimo planus (Rytų klausimas); Balkanuose taut. sąjūdžiai, o Arabijoje **vahabitų** (sekta, siekianti išsaugoti „gryną islamą") sukilimai.

1789–1807 SELIMAS III. Pradėtoms reformoms sukliudo
1798–1801 karas Egipte su NAPOLEONU (p. 335). Prancūzams (gen. KLEBERAS)
1803 pasitraukus, valdžią Egipte užgrobia albanas **Muchamedas Alijus** (1769–1849) (p. 409).
1808–39 MACHMUDAS II (24 m.) pajungia savo valdžiai *Dere-beis* (pažodžiui – „slėnio") valdovus M. Azijoje ir Rumelijoje; po to patiria didelių nuostolių per karą su Rus. 1812 (p. 339) ir gr. sukilimą (p. 357). ◊ Sultono pavedimu IBRAHIMAS PAŠA, MUCHAMEDO ALIJAUS posūnis ir k-menės vadas, Mekoje ir Medinoje
1813–15 kariauja su vahabitais. ◊ Jų naujoji Rijado v-bė (1820) tampa Chailio genties vadų auka.
1826 reformuojama k-menė ir sunaikinami nepaklusnieji janyčarai.
1831 MUCHAMEDO ALIJAUS įsiveržimas. Jis nugali prie Konijos ir
1833 Kiutachijos sutartimi gauna **Siriją.** Sutarties sulaužymas po Nisibo mūšio sukelia
1839–41 Rytų krizę: D. Brit.–Rus.–Prūs. susitarimas priverčia Prancūziją (THIERS'AS) atsisakyti paramos Egiptui; MUCHAMEDAS ALIJUS tampa paveldimu Egipto valdytoju. ◊ Rusiją suerzina
1841 Londono **sutartis dėl Dardanelų, uždaranti sąsiaurius** ne turkų karo laivams.
1839–61 ABDULMEDŽIDAS I Vakarų v-bių spaudžiamas išleidžia „naudingus potvarkius" teisės ir valdymo sistemos reformų (tanzimatas) klausimais, tačiau neįstengia panaikinti Europos v-bių konsulatų išimt. teisių.
1853–56 Krymo karas (p. 381) ir
1856 Paryžiaus taika atiduoda Turkiją „V. kapitalui užkariauti". Sudaromos prekybos sutartys su žemais įvežamaisiais muitais, įkeičiamos v-bės pajamos,
1875 v-bės bankrotas, nuo 1881 įvedama v-bės skolų tarpt. kontrolė. N. reformų (kankinimų panaikinimas) viršūnė –
1876 „Pagrindinis v-bės įstatymas", pirmoji dovanotoji k-tucija, sulyginanti šalies religijas ir tautas.
Nepaisant to,
1876–1909 ABDULCHAMIDAS II sulaužo k-tuciją ir valdo despotiškai.
1878 Berlyno kongresas (p. 393).
1890–97 sukilimai ir žiaurumai krikščionių atžvilgiu Armėnijoje. Vok. atmeta D. Brit.
1895 planą (SALISBURY) pasidalyti Turkiją, bet įsigyja gelež. koncesijų (Anatolijos ir **Bagdado gelež.).** Turkija laimi
1896–97 karą su graikais dėl Kretos.
Jaunaturkių judėjimas: nuo 1860 telkiasi opozicija prieš autokratiją ir užs. protektoratą. Karininkų grupės, pirmiausia Laisvės ir pažangos k-tas (1891) ir 1905 Damaske MUSTAFOS KEMALIO (ATATIURKAS, p. 479) įkurta slapta s-ga susivienija į **Jaunaturkių partiją.** Bijant galimo Turkijos padalijimo ir 1876 k-tucijos, kyla
1908 sukilimas Salonikuose (Enveras Paša, 1881–1922). Krizės (p. 433), sukilimai (Albanijoje, Arabijoje), kontrsukilimas, sultono nuvertimas. Valdant
1909–18 MECHMEDUI V. jaunaturkiai
1911–13 per Tripolitanijos karą (p. 431) ir Balkanų karus (p. 433) užgrobia valdžią.
1913 vokiečiams vadovaujant, reformuojama k-menė, britams padedant, statomas laivynas.
1914 vok. ir turkų gynyb. s-ga (rugpj.), lapkritį Turk. paskelbia karą Antantei.

Persija, Afganistanas (1736–1909)
1736 Persiją užkariauja turkmėnas NADYRAS; jo įpėdinystės kovose iškyla **Kadžarų din.** AHMAD-ŠACHAS DURANI
1747 įkuria Afganistano valstybę. ◊ Persiją 1797–1834 valdo šachas FATALI; teritorijų praradimai kariaujant su Rus. baigiasi
1828 Turkmančiajaus taika.
1838 maištas, izmailitų sektos vadas AGACHANAS pabėga į Indiją. Tautai poveikį daro šiitai. Valdant
1848–96 NASIREDINUI pradedamos europ. reformos. Spauda ir pasauliet. m-los skleidžia liber. idėjas. Tautos sukilimas
1906 išsikovoja k-tuciją, kurią šachas MOHAMEDAS ALI [1907–09] panaikina. Maištai ir neramumai paskatina Rusiją ir Angliją sudaryti
1907 Peterburgo sutartį: Pers. padalijama į interesų sritis, abiem pusėms atsisakant ekspansijos į Afganistaną ir Tibetą.
Persijai atmetus britų ir rusų reikalavimus,
1909 D. Brit. ir Rus. ją okupuoja ir grąžina k-tuciją.
Afganistanas. Britai nesėkmingai mėgina užgrobti „Azijos likimo žiedžiamąjį ratą" (afganų karai, p. 401).
1818–34 prarandamos r. teritorijos prie Indo; Afg. valdovai išnaudoja britų ir rusų prieštaravimus ir išsaugo autonomiją.
1880–1901 ABDURAHMANAS suteikia Anglijai šalies globos ir kontrolės teises. Siekiant apsaugoti Afganistaną nuo Indijos,
1893 nustatoma DURAND'O linija.

Indija apie 1795

Indija apie 1818

Didžiosios Britanijos karališkoji kolonija Indija apie 1914

Britų valdžia (1750–1858)
Kad apsaugotų prek. interesus, **Ost Indijos kompanija** (p. 275) kišasi į kovas dėl valdžios tarp indų k-ščių. Papirkimai, pensijos, kar. pagalba duoda jai mokesčių ir valdymo teises (*divani*), polit. kontrolę, vykdomą per „rezidentus" arba „agentus". ◊ D. Brit. valdžios pagrindus padeda **Robertas Clive'as** (p. 283).

1757 pergalė prie Plasio ir 1764 prie Buksaro: iš Bengalijos ir Audo navabų atimama valdžia. ◊ D. Mogolas
1865 perleidžia britams *divani* į Bengaliją ir Biharą.
1773 valdymo aktas (p. 343): Ost Indijos kompanija paverčiama D. Brit. valdžios organu. ◊ Gengub.
1773–85 Warrenas Hastingsas tvarko teisės ir valdymo sistemas bei nugali trijų pagr. priešininkų – **Maratų s-gos, Haidarabado Nizamo** ir **Maisoro** uzurpatoriaus **Haidaro Ali** [1761–82] koaliciją.
1795–1815 užgrobiamas Olandijos Ceilonas.
1798–1805 gengub. lordas Wellesley: Nizamas nuginkluojamas (1798); Maisoras tampa vasalu (1799); Karnataka aneksuojama (1801).
1803, žlugus Maratų s-gai, užimami Delis ir Agra.
Nepalas. Nuo 1768 valdas plečia kalniečiai **gurkai.**
1814–16 britų karas su Gurka baigiasi Sagaulio sutartimi: Nepalas tampa D. Brit. globojama v-be, gurkai turi teikti rekrūtus (elitiniai indų daliniai).
Vidurio Indija. Įsikišti verčia vidaus karai, piratavimas, afganų gaujų plėšikavimai.
1817–18 III karas su maratais: Maratų ir Radžpūrų v-bės pajungiamos britų valdžiai.
Birma. Aukšt. (Ava) ir Žem. (Pegu) Birmos priešiškumą įveikia krl. ALAUNGPAJA [1753–60]. Kišimasis į Bengalijos (1813) ir Asamo (1822) reikalus
1824–26 sukelia I D. Brit.–Birmos karą: britai išsilaipina Rangune. Pagal Jandabo sutartį Tenaserimas, Arakanas ir Asamas atitenka Britų imp. ◊ Per II Birmos karą
1852 aneksuojama Žemutinė Birma.
1885–86 III Birmos karas: britai prisijungia šalies likučius (1891).
Afganistanas. Rusų ekspansijos Vid. Azijoje keliamas nerimas sugundo anglus įsikišti į kovas dėl sosto –
1839–42 I karas su afganais. Britai pasitraukia iš Afganistano, kai Kabule užpuolamas jų garnizonas.
Sikhų imperija (plg. p. 229). Karinė v-bė plečia savo teritoriją valdant
1799–1839 RANJITUI SINGHUI.
1809 Amritsaro sutartis: siena su britų Indija eina Satledžo upe.
1849 D. Brit. aneksuoja Pendžabą.
Kolonijinės imperijos plėtimas: įtraukiamos k-štystės, kurių valdovai neturi tiesiog. įpėdinių.
1835 įvedama angliška aukštesniojo mokymo sistema. ◊ Nepasitenkinimas dėl svetimos kultūros išsilieja
1857–58 Didžiuoju sukilimu: maištai, skerdynės ir pradiniai **sipajų** (indų dalinių) laimėjimai: paskutinis Mogolas BAHADUR-ŠACHAS II Delyje paskelbiamas „Indijos imperatoriumi". Britai sutelkia pastiprinimus, ir sikhai bei gurkai nuslopina maištą.
1858 panaikinama Ost Indijos kompanija; Indija tampa D. Brit. vicekaralyste.

Karališkoji D. Brit. kolonija (1858–1914)
1877 karalienė VIKTORIJA (p. 415) gauna „Indijos imperatorės" titulą. Kad apsaugotų savo indiškąsias valdas, anglai sukuria „bufer. v-bes": 1816 **Nepalą,** 1865 **Butaną,** 1890 **Sikimą.**
1876–87 britų valda tampa **Beludžistanas.**
Afganų pasienio gentis sutramdo
1898–1905 vicekaralius lordas Curzonas: įkuriama Š. v. p-ja (1901).
1903–04 ekspedicija į Tibetą.
1904 Lasos prek. sutartis; Simlos konferencijoje siekiama Tibeto autonomijos nuo Kinijos.
Ūkis. Plėtojama šalies ek. D. Brit. pram. prekės suardo autarkišką kaimo ūkį ir indų medvilnės verslą. Nedarbas ir gyv. perteklius. Britų kapitalas sukuria dideles džiuto, arbatos ir indigo plantacijas.
Indų taut. sąjūdis. Studijos koledžuose ir u-tuose suformuoja europeizuotą aukščiausią indų v-menės sluoksnį. Soc. suvaržymai ir kult. nepasitenkinimas skatina sąmoningai rūpintis taut. tradicijomis, tačiau iš pradžių dėl polit. apatijos ar rel. luom. prietarų (kastų sistema) šios pastangos neturi didesnio poveikio. Prielaidas vid. atsinaujinimui sukuria rel. reformos: RAMAS MOHANAS ROJUS (1772–1833) skelbia mokymą per
1828 įk. Brahmos draugiją (induizmo ir krikšč. elementų samplaika). DAJANANDAS SARASVATIS (1824–83) ragina burtis į 1875 įkurtą „Arijų susivienijimą", atgaivinti senov. mokslą (Vedas). Liaudies šventasis **Ramakrišna** (1836–86) vakariet. švietimą jungia su induist. maldingumu.
1885 įsteigiama partija Indijos nac. kongresas, siekiama dalyvauti šalies valdyme. ◊ Britai kursto indų tarpusavio prieštaravimus, tačiau nuo
1892 suteikia ribotą rinkimų teisę į centr. p-mentą ir leidžia aukštiesiems indų valdininkams dalyvauti valdant miestus, vicekaraliaus bei p-jų tarybose. Badas ir maro epidemijos (1896–97) ir ypač japonų pergalė prieš Rusiją (p. 427) sustiprina TILAKO (1856–1920) vadovaujamą ekstremistinę Naująją partiją. ◊ Tautos nepasitenkinimą sukelia
1905 Bengalijos padalijimas (sudaroma n. p-ja, kur musulmonų dauguma). ◊ Musulmonų mažumos interesams atstovauja **Musulmonų lyga** (įk. 1906).
Nors padalijimas ir atšaukiamas,
1911 centr. v-sybės rezidencija perkeliama į Mogolų miestą Delį.
1916 Laknau paktas: induistai ir musulmonai bendrai reikalauja autonomijos.

Kinija apie 1860

Svetimų valstybių veržimasis į Kiniją iki 1912

Japonija: Tokugavų šiogūnatas
Griežtai izoliuodamasis nuo išor. pasaulio. šiogūnas polic. valdymo metodais įtvirtina savo valdžią ir atima polit. galią iš teno, kuris garbinamas tik kaip aukščiausias rel. autoritetas. Feod. santvarka: rūmų d-menė *(kuge)*, savo rezidencijose gyvenantys siuzerenai (daimiai), valdininkai ir vasalai (samurajai), liaudis *(heimin)* ir parijai *(eta; hinin)*. ◊ Valdant „šuniškajam šiogūnui"
1680–1709 CUNAJOŠI, suklesti lyrika, teatras, vėliau ir dailė (spalvotieji medžio raižiniai).
1716–45 JOŠIMUNE iškelia valstiečių luomą ir priešinasi samurajų kastos prabangai. Nuo 1720 leidžiama platinti europiet. knygas.
1761–86 ILHARU: auga įsiskolinimas, smunka daimių ir samurajų moralė, didėja valstiečių skurdas, dažnos gamt. katastrofos. ◊ „Romantiko" KAMO MABUĆI (1697–1769) paruoštoje dirvoje „keturi didieji vyrai" (ADZUMA-MARO, 1768–1830, ir jo mokiniai) atnaujina taut. **šintoizmo sąjūdį**: teno kultas išauga, o šiogūnatas nusmunka.
1853–54 Japonija atsiveria pasauliui (p. 427).

Europos valstybių skverbimasis į Kiniją
Iki XIX a. I pusės Hongo pirklių vykdomą užs. prekybą kontroliuoja v-bė (p. 275). Per
1840–42 Opijaus karą, kilusį dėl nelegalios britų prekybos uždraustu opijumi, išryškėja europiet. ginklų pranašumas.
1842 Nankingo taika: Kinija atsisako **Honkongo;** 5 „sutartiniuose" uostuose leidžia laisvą prekybą su D. Brit. Po 1844 panašios „nelygiateisės sutartys" sudaromos dėl eksteritor. sričių, turinčių savą europiet. valdžią, teismus, policiją ir muitus. Dėl kinų džonkų (lorkų) piktnaudžiavimo D. Brit. vėliava tarp kinų ir anglų bei prancūzų kyla
1856–58 „džonkos" karas: krinta Tangu tvirtovė. Sulaužius Tiendzino sutartį (1858) užimamas Pekinas.
1860 Pekino sutartis: įkuriamos Europos v-bių pasiuntinybės: suteikiamos prekybos bei krikščion. misijų laisvės. ◊ Rusijos–Kinijos siena nustatoma
1858 Aigūno sutartimi; 1860 Kinija netenka dykumų ruožo.
1870 neramumai Tiendzine: nužudomas Pranc. konsulas; europiečių „atpildo misija"; 1885 pripažįstamas Pranc. protektoratas Tonkinge; 1886 Birma atitenka Anglijai. Per
1894–95 kinų–japonų karą (p. 427) prarandamas Taivanas (Formoza). Atsakydama į dviejų misionierių nužudymą, Vok. 1897 okupuoja Čingdao. Suteikiama koncesija Šandungo gelež. ir sudaroma
1898 nuomos sutartis (Vok. 99 metams gauna Dziaodžou). Panašios sutartys su Rusija (Dairenas), Anglija (Veihajus) ir Prancūzija (Guangdžouvanas). ◊ Neapykanta „svetimajam velniui" išsilieja
1900 Boksininkų sukilimu: žiauriai persekiojami krikščionys; nužudomas Vok. ambasadorius; todėl įvyksta vok. vadovaujama (grf. WALDERSEE) baudž. ekspedicija.
1901 Boksininkų protokolai nustato Kinijai didžiules kontribucijas. ◊ Nepasitikėjimas sukliudo pasidalyti Kiniją; kolonij. v-bės vieningai pritaria **„atvirų durų politikai"** (bendroji rinka).

Mandžiūrų imperijos žlugimas
Opijaus karas atveria Kiniją Vakarų pasauliui. Krikšč. misijoms sunkiai sekasi, bet karitatyv. veikla duoda svarių rezultatų (vaikų namai, ligoninės); misijų m-los skleidžia europiet. civilizaciją. Todėl Kinijos tradic. santvarka pakimba ore ir keičiasi, patiria rev. sukrėtimų.
1850–64 Taipingų sukilimas: kom. sekta, siekianti įkurti krikšč.-daoist. „Dangaus karalystę" žemėje; žemės reforma. 1853 taipingai užima Nankingą. ◊ Junane prasidėję musulmonų sukilimai plečiasi.
1865–77 Kašgaro chanas JAKUBAS BEGAS įkuria tiurkų v-bę ir siekia suvienyti visus musulmonus. Kinijos imperatorių valdžią, iš dalies padedant europiečiams (majoro GORDONO vadovaujami avantiūristų daliniai), atstato kancleris **Li Hung Džiangas** (1823–1901). Valdžią iš nepilnamečių imperatorių TUNGČIČO [1861–74] ir GUANG SIU [1875–1908] regentų tarybos atima našlė imperatorienė
1881–89 Dzu Si, praktiškai valdanti viena.
Vakariet. kapitalizmo įsiveržimas: pigūs pram. gaminiai pakerta viet. amatus ir verslą, yra soc. struktūra, smunka gyvenimo lygis tankiai apgyventuose ž. ū. kraštuose.
Augančiuose uostamiesčiuose formuojasi proletariatas ir rev. inteligentija. Jiems moderniųjį vakariet. mąstymą perteikia vertėjai (JU FU, 1853–1921). Imperatoriui turi įtakos reformų šalininkai, pvz., KANG JUVEJUS (1858–1927).
1898 reakcijos valst. perversmas (DZU SI): imp. internuojamas, reformatoriai nužudomi; paremiami Boksininkai. Užs. v-bių spaudimas ir vidaus politikos bejėgiškumas –
1905 atsisakoma senosios egzaminų sistemos (p. 177), atnaujinama k-menė (gen. **Juan Šikajus,** 1859–1916). Gyd. **Sun Jatsenas** (1866–1925)
1905 įsteigia Tungmenghujų, vėliau Gomindaną (Taut. liaudies partija). Jo „Trijų principų" programą (tautiškumas, demokratija, egzistencinės sąlygos visiems) populiarina studentai ir misijų m-lų mokiniai.
1911 jaunakinių rev., siekianti radikaliai atnaujinti Kiniją; 1912 Mandžiūrų din. atsisako sosto. SUN JATSENAS Nankinge paskelbia respubliką, bet prezidento postą užleidžia JUAN ŠIKAJUI, kad įtiktų k-menei, kad būtų išsaugota vieninga imperija. Mongolija ir Tibetas paskelbia nepriklausomybę.

Pietų Amerika XIX a.

Įvedus modernias k-tucijas naujosios v-bės nesustiprėjo. Klasių, partijų ir rasių tarpusavio kovos, prieštaravimai tarp unitaristų ir federalistų reiškiasi nuolatine revoliucijų ir kontrrevoliucijų, anarchijos ir kar. diktatūrų kaita. Kar. perversmo keliu į valdžią ateinantys kaudiljai plėtoja savitą autoritar. demokratiją. Senosios kreolų aristokratijos dalis grįžta į Europą. Formuojasi atskiri spalvotųjų ir metisų vadovaujantieji sluoksniai. Nuosaikaus klimato šalyse valdžioje išsilaiko baltųjų stamb. buržuazija. Galima išskirti:

baltųjų v-bes (Argentina, Urugvajus);
metisų v-bes (Brazilija, Čilė, Vest Indijos ir Centr. Amerikos v-bės);
indėnų v-bes (Bolivija, Venesuela, Kolumbija, Peru, Ekvadoras, Paragvajus).

Britų ir Š. amerikiečių kapitalo srautas apie XIX a. pab. pradeda naują laikotarpį: didėja europiečių imigracija, tiesiami gelež., plėtojamas grūdų ūkis, gyvulininkystė, plantacijų ūkis, žaliavų gavyba (salietra, alavas, varis). Argentinoje, p. Brazilijoje, Čilėje („ABC v-bėse") iškyla baltųjų smulkioji buržuazija ir darbininkų klasė. Polit. santykių įtampa, karai kyla dėl reikalavimų peržiūrėti sienas.

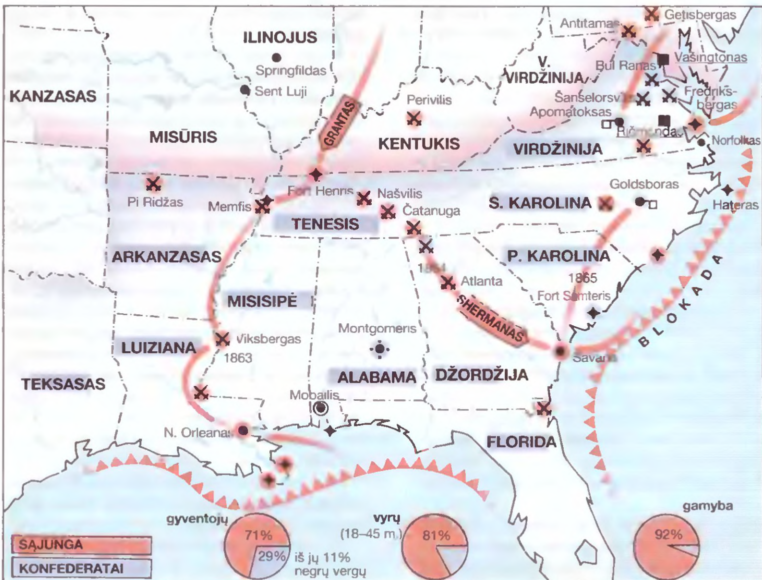
Brazilija. Valdant
1831–89 Petro II liber. v-sybei, dėl vidaus kolonizacijos, europiečių imigracijos, kavos ir kaučiuko eksporto stiprėja ekonomika.
1888 panaikinus vergiją, susivieniję plantatoriai ir liberalai 1889 nuverčia monarchiją. **Jungtinių Brazilijos Valstijų** terit. iki 1910 plečiasi sumaniai sudarinėjant sutartis.
Paragvajus dėl diktatoriaus F. Solano Lopezo [1862–70] didžiavalstyb. politikos per
1865–70 karą su Trišale koalicija praranda teritorijos dalį su 70% gyventojų.
Argentina. Prez. Juanas Manuelis de Rosasas [1829–52] užbaigia vidaus suirutę. D. Britanija priverčia
1833 atiduoti jai Folklendo salas.
1868–74 prez. Sarmiento skatina m-lų ir u-tų steigimą, imigraciją, plečia gelež. ir ryšių tinklus.
Kovas su pampų indėnais užbaigia
1880–86 ir 1898–1904 prez. Roca, kuris
1902 trečiųjų teismo sprendimu išsikovoja **Patagoniją.** Šalis tampa pirmaujančia Lotynų Amerikos ek. jėga.
Peru. Maršalas Castilla (1797–1867) per
1842–45 piliet. karą įsitvirtina valdžioje kaip diktatorius. Pralaimėjus
1879–83 Salietros karą viena kitą keičia kariškių v-sybės.
Bolivija per Salietros karą praranda Atakamos p-ją ir kartu priėjimą prie jūros, tačiau turėdama turtingų alavo telkinių patiria nedidelę žalą.
Čilė per Salietros karą tampa dominuojančia jūrine P. Amerikos v-be ir įtvirtina savo užkariavimus Ankono taika.
1891 kongreso rev.: parlament. v-sybė.
Kolumbija (Naujoji Granada). Nuolat. piliet. karai tarp unitaristų ir federalistų, liberalų ir klerikalų. Sudarius 8 v-bių konfederaciją (1858).
1861 paskelbiamos Jungtinės Kolumbijos Valstijos. JAV reikalavimu
1903 atsiskiria Panama (p. 429).
Venesuela. Federalistinė k-tucija ginama per
1861–68 piliet. karą, bet po jo valdžioje įsitvirtina diktatoriai.
1902 jūros blokada dėl prez. Castro [1899–1908] kėsinimosi į užsieniečių teises.
Ekvadoras. Prez. Moreno valdymas pabrėžtinai palankus Bažnyčiai. Po jo nužudymo vyksta kovos tarp liber. ir klerik. grupių.

Centrinė Amerika. Bandymai susivienyti baigiasi nesėkme; fin. priklausomybė nuo JAV reiškiasi polit. jėgų protegavimu.
Meksika po Teksaso praradimo (1836) ir
1846–48 Teksaso karo su JAV pergyvena sunkią krizę. Po
1863 P. Arizonos pardavimo JAV atitenka visa Š. Meksika. Reaguodamas į 1855 nuverstą klerikalinį diktatoriaus Santa Anos režimą (p. 365),
1858–72 Benito Juárezas nacionalizuoja Bažn. turtą ir panaikina visas privilegijas:
1858–61 piliet. karas tarp liber. ir klerikalų, į kurį įsikiša D. Brit., Isp. ir Pranc. pasiųsti k-menės daliniai.
1863 Pranc. užima Pueblą ir įžygiuoja į sostinę Meksiką. Napoleono III iniciatyva Notablių susirinkimas paskelbia imperiją ir pasiūlo karūną Austr. erchreg. Maksimilianui. JAV pareiškus protestą (Monroe doktrinos sulaužymas), Pranc. tenka atitraukti savo dalinius.
1867 respublikonai užima Kveretarą; Maksimilianas Juarezo įsakymu sušaudomas.
1877–80 ir 1884–1911 prez. Porfirio Diázas orientuojasi į Japoniją ir Angliją. Po jo atsistatydinimo atsinaujina neramumai.
Vest Indija. Panaikinus vergiją (1838 D. Brit., tik 1883 Isp kolonijose), prekybos vergais perkrovimo vietos netenka reikšmės. Negrai tampa plantacijų darbininkais arba miesto proletarais.
1844 atkuriama Dominikos resp., nuo 1861 globojama Isp., po 1865 stiprėja JAV įtaka (1905–07 fin. kontrolė).
Kuba. Sukilimas prieš Ispaniją (1895), kurį paremia JAV, sukelia
1898 Isp.–Amer. karą (p. 429). JAV globoja naująją Kubos resp. ir išsinuomoja joje bazes savo laivynui (Gvantanamas).

vergov. valstijos 1860
kolonistų apgyventų terit. ribos 1860
pagr. pionierių keliai
aukso radiniai apie 1850
Ram. vand. gelež.

Naujos valstijos 1821–60
MIS. – MISŪRIS 1821
ARK. – ARKANZASAS 1836
MIČ. – MIČIGANAS 1837
TEK. – TEKSASAS 1845
FL. – FLORIDA 1845
AJ. – AJOVA 1846
VIS. – VISKONSINAS 1848
KAL. – KALIFORNIJA 1850
MIN. – MINESOTA 1858
OR. – OREGONAS 1859

Jungtinės Amerikos Valstijos apie 1850

JAV pilietinis karas 1861–1865

Vakarų įsisavinimas

Gyv. sk. 1820–60 išauga nuo 9,6 mln. 23 valstijose iki 31,3 mln. 33 valstijose (prieaugis apie 226%).

Skverbimosi į Vakarus pasekmė – vis naujų terit. prijungimas prie JAV.

1819 iš Isp. nuperkama Florida.

1823 Monroe doktrina (p. 365): uždraudžiamas bet koks Europos v-bių kišimasis į amer. reikalus.

1845 į valstijų s-gą priimamas Teksasas.

1848 Gvadalupės Hidalgo taika: Meksika praranda visas terit. į šiaurę nuo Rio Grandės. JAV tampa Ramiojo vand. valstybe. ◊ Po

1846 Oregono sutarties JAV ir Kanados siena eina 49° lygiagretė.

Nuo 1830 iki 1860 imigruoja 4,6 mln. gyv. Dominuojanti grupė ir toliau „angloamerikiečiai" (16%): daugiausia atvyksta airių (39%) ir vokiečių (30%), tarp jų – ir nusivylę gyvenimu tėvynėje demokratai, kaip antai CARLAS SCHURZAS (1829–1906).

Apgyventų teritorijų ribos nusikelia vis toliau į Vakarus. Laisvų žemių kolonizacija, reguliuojama 1862 Gyvenviečių įstatymo, vyksta trimis etapais: paskui skvaterį („laukinis" kolonistas), pionierių ir traperį (medžiotojas ir gyvulių augintojas) seka pasienio gyventojas (fermeris), o paskui jį – prekybininkas, spekuliantas ir amatininkas. Indėnai nukariaujami ir suvaromi į rezervatus. Mineralų ir aukso telkinių radiniai spartina kėlimąsi į Vakarus (visų pirma 1848–49 Kalifornijos aukso karštligė). Beatodairiškai eksploatuojama žemė, darbo jėgos stygius skatina ž. ū. mašinų gamybą ir sukuria naujas pram. produkcijos realizavimo rinkas. Keliai ir gelež. įveikia milžiniškus nuotolius (1862–69 tiesiamas pirmasis Ramiojo vand. gelež.).

Vakarai, visų persikėlėlių „neribotų galimybių žemė" ir „lydymo katilas", suformuoja tipišką amerikietį – „mažąjį žmogų". Su „prasisiekėliu" gen. **Andrew Jacksonu** [1829–37] prasideda **Demokratų partijos** valdymas. „Naujojo Orleano didvyris" (p. 427) suvienija fermerius ir darbininkus kovai su kapitalu ir įveda polit. postų sistemą („nugalėtojui – laimikis": valdininkais skiriami partijos šalininkai). „Džeksoniškos demokratijos" metodais pasinaudoja ir demokratų priešininkai (vigai).

Šiaurės Amerikos pilietinis karas (1861–65)

Rytų–Vakarų prieštaravimus užgožia įtampa tarp Šiaurės ir Pietų, tarp pramoninių ir plantacijų valstijų, dem. **jankių** ir aristokrat. plantatorių, apsaug. muitų ir laisvos prekybos. Apeliuodama į žmogaus teises (p. 325), Šiaurė reikalauja panaikinti vergiją (abolicija), Pietūs bijo dėl savo medvilnės pasaul. monopolio *(Cotton is King).*

1820 Misūrio kompromisas atskiria vergvaldiškąsias ir vergus išlaisvinusias valstijas, tačiau nieko neišsprendžia. W. GARRISONAS ir jo laikr. „Liberator" nuo 1831 vadovauja spaudos kampanijai prieš vergiją; „Amer. d-ja prieš vergovę" padeda negrams pabėgti iš Pietų.

1847 Afrikoje įkuriama negrų repatrijantų respublika **Liberija.** Kad būtų išvengta secesijos (atskilimo),

1850 priimamas „Klėjaus kompromisas", vėl paliekantis vergų klausimą valstijų (Juta, Niu Meksikas) nuožiūrai. Vis dėlto abolicionistų pozicijos stiprėja, be kita ko, ir dėl HARRIET BEECHER STOWE rom. „Dėdės Tomo trobelė" pasaul. pasisekimo. Jie per

1854 Kanzaso–Nebraskos konfliktą dėl vergijos įvedimo Vakaruose įsteigia **Respublikonų partiją.** Jos pergalė rinkimuose suskaldo valstijų s-gą. P. Karolina su kitomis 10 Pietų valstijų sudaro

1861 Amerikos Konfederacijos Valstijas (sostinė Ričmondas) su prez. J. DAVISU (1808–89) priešaky. Jo varžovas –

1861–65 Abrahamas Lincolnas (1809–65, advokatas, Ilinojaus atstovas, 16-asis prez.). Būdamas nuosaikus vergijos klausimu, per

1861–65 Secesijos karą jis ryžtingai stoja už s-gos išsaugojimą. Iš pradžių kare dalyvauja tik savanoriai; naudojami modernūs ginklai (šarvuotieji traukiniai, automat. šautuvai, šarvuotieji laivai). Jūrų blokada sužlugdo kar. tiekimą į Pietus, kuriuos pripažįsta Anglija ir Prancūzija, o Rusija simpatizuoja Šiaurei. Konfederatai, nepaisant jų fin. ir pram. silpnumo, įnirtingai priešinasi. Vadovaujami geresnio karo stratego gen. ROBERTO LEE (1807–70), jie pasiekia pergales prie Bul Rano u. 1861–62, Fredriksbergo 1862 ir Šanselorsvilio 1863, nors ir nepajėgia įveikti šiauriečių žmonių bei medžiag. persvaros. Lemiamos

1863 Getisbergo kautynės: gen. LEE priverčiamas atsitraukti.

1863 LINCOLNO proklamacija dėl visų vergų išlaisvinimo.

Niokojamieji gen. SHERMANO būriai peržygiuoja Džordžiją ir Karoliną. LEE besąlygiškai kapituliuoja

1865.04 prie Apomatokso Teismo rūmų Šiaurės k-menės vadui gen. GRANTUI. Kiek vėliau LINCOLNĄ Vašingtono Fordo teatre nužudo fanatikas pietietis.

Piliet. karas iš abiejų pusių pareikalavo didžiulių aukų (daugiau kaip 600 000 žuvusiųjų, daugiausia mirusių nuo epidemijų ligoninėse ir belaisvių stovyklose); karo išlaidos viršija 8 mlrd. dol; Pietūs sužlugdyti.

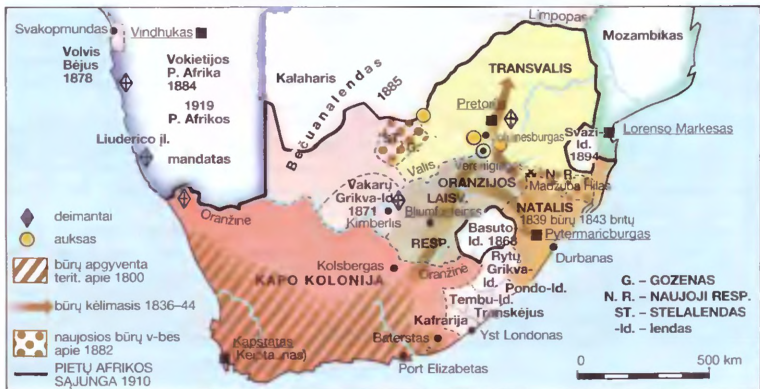
Reikšmė: valstijų s-gos vienybė išsaugoma; Šiaurės vadovaujamos, JAV tampa industr. ūkio galybe. Pietų įtaka ir ek. reikšmė nusilpsta (medvilnės gamybos centrais tampa Egiptas ir Indija), vergų klausimas virsta ras. problema.

GIBRALTARAS
MALTA
OSMANŲ IMPERIJA
Bagdadas
Tanžeras
Alžyras
Tunisas
MADEIRA
Fesas
ALZYRAS
TUNISAS
Kreta
Tripolis
Tel al Kebyras
MAROKAS
Agadyras
Vargla
Bengazis
Aleksandrija
Suecas
KANARŲ S.
Kairas
Tuatas
TRIPOLITANIJA
BAHREINO S.
Gatas
Marzukas
Fesanas
EGIPTAS
Osmanų vicekar.
Arabija
Medina
Meka
Tombuktu (Timbuktu)
Nilas
DAKARAS
SENEGAMBIJA
SEGU
Agadesas
KANEMAS
NUBIJA
Chartumas
VADAI
ADENAS
OBOKAS
HAUSA
BORNU
BAGIRMIS
DARFŪRAS
PERIMO S.
SAMORIO IMPERIJA
BORGU
NUPE
ETIOPIJA
KORDOFANAS
BERBERA
JORUBA
ADAMAUA
EKVATORIJA
SIERA LEONĖ
Fritaunas
AŠANTIS
D.
LIBERIJA
A.K.
BENINAS
ZANDĖ
Adis Abeba
Kafa
Monrovija
Porto Novas
Lagosas
Kamerūnas
Ogadenas
Tabu
FERNANDO PO S.
PRINSIPĖ
RIO MUNIS
Kongas
Mogadišas
SAN TOMĖ
GABONAS
Lamu
ANOBANAS
Viktorijos ež.
KUBA
Boma
Tabora
ZANZIBARO
Dar es Salamas
Luanda
sultonatas
DIEGO SUAREZAS
LUBA
LUNDA
KOMORŲ S.
Bengela
ANGOLA
NOSI BĖ
Zumbas
ROTSĖ
Zambezė
Kvelimanas
ŠVČ. MARIJOS S.
MATABELĖ
Madagaskaras
HERERA
MOZAMBIKAS
TRANSVALIS
Oranžinė
ORANŽIJOS LAISVOJI RESP.
NATALIS
KAPO KOLONIJA
Kapštatas (Keiptaunas)
D. – DAHOMEJA
A. K. – AUKSO KRANTAS
0 500 1000 km

islamo valstybės
afrikiečių valstybės
MUCHAMEDO ALIJAUS imp. 1840
Sokoto fulbių imperija
būrų valstybės
kolonij. teritorijos
D. Brit.
Pracz.
Port.
Isp.
Kongo b-vė 1876
Afrikos tyrinėjimų ekspedicijos:

britų	Mungo Parko	1795–1806
	Clappertono	1823–25
	Livingstone'o	1846–73
	Stanley'o	1874–77
pranc.	Caillé	1827–29
	Foureau-Lamy	1898–1900
vok.	Rohlfso	1862–69
	Schweinfurth'o	1868–71
	Nachtigalio	1869–74

Afrika prieš kolonijinį pasidalijimą apie 1870

Pietų Afrika XIX a.

Osmanų imperijos irimas

Egiptas. MUCHAMEDAS ALIJUS (p. 399) įtvirtina savo valdžią

1811 išnaikinus mameliukus: šalis pertvarkoma su pranc. pagalba.

1820–22 nukariaujama Nubija, 1823 įkuriamas Chartumas. Europos v-bių intervencija pristabdo Osm. viešpatijos žlugimą.

1859–69 Sueco kanalo statyba (p. 383).

1863–79 IZMAILAS PAŠA užgrobia Darfūrą (1874), nukariauja Etiopiją, bet iššvaisto reformų pinigus.

1875 Sueco kanalo akcijos parduodamos Anglijai. IZMAILO nuvertimas neišgelbsti šalies.

1881 taut. sukilimas (karo min. ARABI PAŠA) Aleksandrijoje ir D. Brit. intervencija.

1882 Egiptas tampa Anglijos protektoratu (p. 415).

Rytų Sudanas (p. 430): MUCHAMEDAS ACHMEDAS (1843–85) savo kaip **Mahdi** (arab. „vedamasis") autoritetu paskelbia Šventąjį karą Egiptui.

1881–83 mahdininkų sukilimas.

1885 šturmuojamas Chartumas. Ekvatorijos gengub. EMINAS PAŠA (EDUARDAS SCHNITZERIS) ginasi nuo apgulos, ir 1888 jį išlaisvina gen. STANLEY. ◊ Lordo **Kitchenerio** (1850–1916) vadovaujami britai atsako kontrpuolimu.

1898 pergalė prieš mahdininkus prie Omdurmano.

1899 Sudanas tampa Anglijos ir Egipto kondominiumu.

Berberų valstybės. Dėl valdžios rungiasi Osm. vietininkai, janyčarai, piratai ir Europos v-bių konsulai. ◊ Nuo 1830 Pranc. ima užkariauti **Alžyrą** (p. 419).

1880 Madrido konferencija dėl Europos v-bių teisių **Maroko** sultonate (ALIDŲ din.) sureguliavimo.

Afrika iki imperinio pasidalijimo

Islamo valstybės. Sudane feod. struktūros įsigali lokaliuose gent. junginiuose. ◊ Vakarų Sudane

Omaras al Hadžas (m. 1864) įkuria teokrat. v-bę. 1854 jis susiduria su Pranc. ekspansija aukšt. Nigeryje; 1861 užkariauja Segu, kuriame įsitvirtina OMARO sūnus AHMANDU.

Turė Samoris (m. 1900) suorganizuoja griežtą teisėtvarką, gerą mokesčių sistemą ir k-menę.

1887 sutartis su Pranc. dėl protektorato.

Fulbių (Fulų) imperija. Klajokliai fulbiai, dėl kurių kilmės nesutariama, vadovaujami **Usmano dan Fodijo** (1754–1817), nukariauja hausų miestus-valstybes iki Bornu ir Kanemo. Vėliau fulbių imperijoje įsigali Sokoto valdovas MUCHAMEDAS BELLO (m. 1837). Kraštui tapus D. Brit. protektoratu, emyrų valdžia nesumažėja.

Rabehas (m. 1900), „Afrikos Napoleonas", plečia savo valdas (p. 430) – pajungia net Bornu ir Bagirmio sritis, kol apie 1900 jį sumuša Pranc. k-menės daliniai.

Rytų Afrika. Vergų prekybos centras yra Zanzibaro sultonatas; afrikiečių genčių vadukai sudaro protektor. sutartis su Angl. (JACKSONAS) ir Vok. (PETERSAS).

Afrikiečių valstybės. Feod. despotai (Ašantis) išnaudoja afrikiečių gentis kaip vergų prekybos šaltinį. **Dahomėjos krl. Gezas** (1818–58) suformuoja moterų k-menės pulkus ir užpuola **jorubus** – „didžiųjų miestų šalį". Aukšto lygio dailė (bronzos liejyba) ir valdymo sistema būdinga ir **Beninui.**

Liberija. 1822 įkurta išlaisvintų bei iš Amerikos sugrįžusių buv. vergų kolonija 1847 išauga į nepriklausomą resp.

Etiopija. Uzurpatorius RASAS KASA

1853 TEODORO II vardu suvienija krikšč. koptų imp.

1867–68 britų baudž. ekspedicija (lordas NAPIERAS).

1872–89 JONAS IV, D. Brit. remiamas pretendentas, atremia egiptiečių antpuolius (1875–79).

1889–1910 MENELIKAS II su italų pagalba pasiskelbia **negusu** (p. 431).

Pietų Afrika. „Pietų Afrikos Atila" **Čaka** (m. 1828) išranda naują artimos kovos techniką ir iš bantų (kafrų) genčių sukuria **zulusų** v-bę. Jo skverbimasis į Natalį išjudina bantų tautas (hererus, matabelus).

Europos valstybių kolonijos. D. Brit. uždraudus prekybą vergais (1807), vergiją (1833), vergų išvežimą (1841), prekyba pakertama. Danai ir olandai likviduoja savo faktorijas. Tik Pranc. nuo XIX a. vid. iš Alžyro, Senegambijos, Gabono formuoja savo kolonij. imperiją (p. 419). **Krikšč. misijos** steigia med. punktus, ligonines, m-las. Plečiantis Afrikos žemyno gelmių tyrinėjimams, stiprėja ir kolonij. interesai. Naujas išnaudojimo galimybes pirmasis įvertina Belgijos krl. LEOPOLDAS II (p. 397). Jo įkurtos Kongo b-vės pavedimu **Stanley** (1841–1904) ištiria Kongo sritį, kuri per

1884–85 Kongo konferenciją Berlyne, nepaisant D. Brit. bei Port. pretenzijų, ir atitenka LEOPOLDUI II.

Pietų Afrikos būrų valstybės (1842–1902)

Vid. konfliktai ir vergų išlaisvinimas Kapo kolonijoje (1806–14) pastūmėja apie 10 000 būrų

1836–44 „didžiajam kėlimuisi" į žemyno gilumą. Po kovų su zulusais, D. Brit. aneksavus **Natalį,** jie

1842 įkuria Oranžijos Laisvąją Respubliką (iki 1854 pavaldi britams) ir

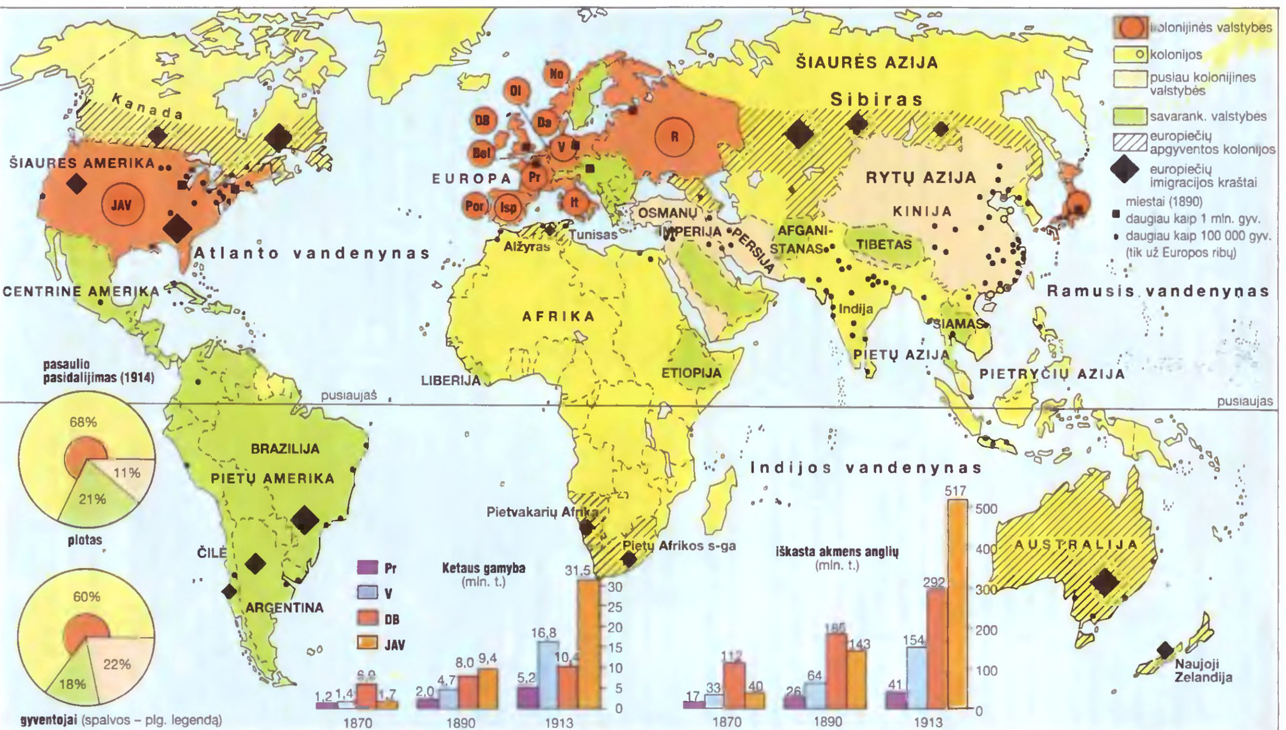
1853 Transvalį (P. Afrikos Resp.). Atrastieji aukso telkiniai pritraukia imigrantus *(uitlanders).*

1877 D. Brit. aneksuoja Transvalį. Todėl 1880–81 būrai sukyla ir britai pralaimi. Neprikausomai resp.

1883–1902 vadovauja **prez. „dėdė" Krügeris.** Aukso klodai prie Johanesburgo (įk. 1886) sužadina britų susidomėjimą. Todėl jie apsupa būrus savo kolonijų žiedu (Bečuanalendas, Svazilendas, Rodezija).

1899–1902 Būrų karas. Iš pradžių gen. **Smutsas,** BOTHA ir HERTZOGAS pasiekia pergalių, tačiau kar. pranašumas (KITCHENERIS) ir žiaurus britų kariavimo būdas (koncentracijos stovyklos) palaužia būrus.

1902 Vereenigingo taika (p. 415).

Kolonijinis pasaulio pasidalijimas 1914

Modernusis imperializmas
(Lot. *imperium* galia įsakyti). Tęsdamos savo XVI–XVIII a. imper. politiką (p. 225, 275–76), d. v-bės maždaug nuo 1880 ima kovoti dėl **pasaulio pasidalijimo.** Jos manė šitaip visiems laikams išspręsiančios tautų „pusiausvyros", turto ir galios klausimus.
Iki XIX a. susiformuoja du kolonijų tipai:
1. **Naujakurių (persikėlėlių) kolonijos,** įkuriamos emigrantų, kurie palieka tėvynę dėl rel. ar polit. priežasčių arba dėl grėsmės egzistencijai (gyv. perteklius).
2. **Prekybos kolonijos** (daliniai atramos taškai su koncesijomis), kaip žaliavų šaltiniai (Indija ir Afrika).
Naudos iš kolonijų turi priv. prek. kompanijos, prašančios v-bę apsaugoti jų interesus. **Kolonij. imperijų** arba ek. įtakos sferų (doleriškasis imperializmas, p. 429) susidarymo priežastys – įvairios (žr. toliau).

Išsivysčiusio kapitalizmo suklestėjimas
Staigus ek. pakilimas vyksta industr. v-bėse JAV, Anglijoje, Vokietijoje; lėtesnis – Prancūzijoje, Japonijoje, besiprasidedantis – Italijoje, Rusijoje. **Techn. ir ek. pažanga** (p. 377) atskleidžia naujų energijos šaltinių, atsiranda naujų pramonės šakų (elektrotechnika, chem. pramonė); **komunikacijos ir ryšių sistemos** (telegrafas, telefonas) sukuria sąlygas pasaul. prekybai ir ekonomikai. ◊ **Didėjančios kapitalo investicijos** į naujus gamybos būdus, susisiekimo ir aptarnavimo sferas pakeičia ūkio struktūrą.
Monopolijų kapitalizmas (įmonių jungimasis arba koncentracija **į stambias įmones): akc. bendrovės (AB), koncernai,** siekiantys racionalizuoti supirkimą ir realizaciją, turintys horizontalią (tos pačios ūkio šakos įmonės) arba vertikalią (skirtingos gamybos pakopos, pvz., rūdos kasykla, metalurgijos įmonė, mašinų g-kla) struktūrą; **karteliai,** sujungiantys gamybą ir kainas; **sindikatai;** bendras prekių realizavimas, **trestai** – monopolijų diktatas, nukreiptas į viešpatavimą rinkoje.
Finansinis kapitalizmas: kuriasi **stamb. bankai** kreditams teikti. Kapitalo integracija sustiprina **fin. magnatus,** kurie įgyja ir polit. įtakos.
Pasekmės. Auga gamyba, socialinis produktas, kyla visuotinė, taip pat ir darbininkų, gerovė. Bėgimas iš kaimo, didmiesčiai, naujos profesijos (tarnautojai) pakeičia soc. stuktūras ir gyvenimo būdą. Susivienijimai ir partijos stimuliuoja masių **demokratėjimą.** ◊ Dėl susisiekimo ir aptarnavimo įmonių (gelež., paštas, vandentiekis, dujotiekis) nacionalizacijos ir fin. sistemos valst. kontrolės **(emisijos bankas,** reguliuojantis pinigų cirkuliaciją ir valiutą) **stiprėja v-bės ir ekonomikos (finansų) samplaika.** Ek. problemos (tarpt. varžybos dėl žaliavų, realizavimo rinkų, kapitalo investicijų) virsta politinėmis.

Kolonij. politika. Naudojantis kolonijomis (kurių reikšmė perdedama) tikimasi pasiekti **autarkiją** – nepriklausomybę (dėl disponavimo žaliavų telkiniais) nuo pasaul. konkurencijos ir ek. krizių – ir išlaikyti pragyvenimo lygį, kuris dėl **gyventojų pertekliaus** (plg. apie medicinos progresą p. 377) ir didėjančių reikalavimų atrodo atsidūręs pavojuje. Paplitus MALTHUSO (p. 355) teorijai, epochos mąstymui darosi būdingi „gyvyb. erdvės stokojančios tautos" vaizdiniai. Emigracija apribojama įstatymais (JAV), o galimybė sustiprinti vidaus rinką didinant perkamąją galią dar nepripažįstama. Norint pagerinti nacijos būvį, skatinama ek. ir kolonij. ekspansija. Kad būtų apsaugota autarkija ir prekyba, vykdoma
apsauginių muitų politika (neomerkantilizmas) – sudaromos bilateralinės prekybos sutartys, įvedami konflikt. muitai, vyksta muitų karai. Tokia politika proteguojamas savas stambusis verslas.
Imperializmo ek. pobūdį pabrėžia HOBSONAS („Imperializmas", 1902), o **Leninas** supranta „Imperializmą kaip aukščiausią kapitalizmo stadiją" (1915; p. 452).

Imperializmo dvasinės ištakos
Nacionalizmas. Realios **jėgos politikos** laimėjimai kuriant naująsias taut. v-bes (Vok., It.) sustiprina sampratą, kad tik d. nacijoms, turinčioms valią viešpatauti (NIETZSCHE, p. 376) ir dalyvaujančioms kovoje už būvį (socialdarvinizmas, p. 376) yra skirta valdyti menkavertes (spalvotąsias) tautas (rasizmas, p. 376). Nac. prestižas ir išsilaikymo poreikis skatina vykdyti pasaul. politiką, pagrįstą jėgos naudojimu ir karais **(militarist. mąstymas),** ir todėl reikalaujančią **apsiginklavimo,** pirmiausia jūrinio, nes vandenų kontrolė reiškianti dominavimą pasaulyje **(navalizmas** – MAHANAS, „Jūrų pajėgų įtaka istorijai", 1890). ◊ Nacionalizmo ideol. atmaina ir **mesijiškoji sąmonė** (p. 415), pagal kurią baltoji rasė, tauta ar d. nacija (panslavizmas, p. 425; pangermanizmas) esanti pašaukta vadovauti ir **sueuropinti pasaulį.**
Per k-menę ir ekonomiką, stambiąją ir smulkiąją buržuaziją imperializmas paskleidžia vakariet. civilizaciją po visą pasaulį; jis sukuria **infrastruktūrą** (gelež., valdymo sist., uostai, m-los, ligoninės) ir skatina kolonijų ek. plėtrą (plantacijos, pramonės šakos, rinkos), kartu išnaudodamas ar naikindamas kolonijų tautas, griaudamas jų tradicijas.
Kolonijų tautose pažadinami nauji poreikiai, bet taip pat ir priešiškumo bei neapykantos jausmai, skatinantys **„spalvotąsias nacijas pabusti",** kurti dažnai religiškai motyvuotus atsinaujinimo sąjūdžius, pažinti savo istoriją (taut. savimonė) ir kilti į išsivadavimo kovas (ypač po Antrojo pasaul. karo, p. 573).

Darbininkų judėjimas (1860–1914)

Profsąjungos. Vykstant industrializacijai, profs-gų kūrimasis pasiekia **kulminaciją:** formuojasi centr. profs-gos su savo kasomis, valdymo organais, klubais, spauda, funkcionieriais. Pagal pasaulėžiūrą ir polit. įsitikinimus atsiranda kryptys: laisvosios (socialist.), rev.-sindikalistinės, taikiosios (geltonosios, atmetančios streikus), liber. ir krikšč. profs-gos. Nuo
1901 vyksta tarpt. konferencijos su nuolat. sekretoriatu (1903) Berlyne, kuriam vadovauja **Carlas Legienas** (1861–1920).
1908 Visuotinis krikščionių internacionalas (sekr. STEGERWALDAS).
1913 Tarpt. profs-gų federacija (Amsterdamas). ◊ Nepaisant profs-gų laimėjimų populiarėja pažiūra, kad kapitalizmą galima įveikti tik polit. kovos keliu (MARXAS).

Darbininkų partijos. Polit. taktikos klausimu formuojasi grupės, partijos: **revoliucionieriai** (marksistai ortodoksai), anarchistai (p. 378), mutualistai (prudonistai, siekiantys korporac. santvarkos) ir reformistai (aktyvus dalyvavimas soc.-polit. veikloje). ◊ **Karlo Marxo** (p. 378) iniciatyva Londone įkurtas visų socialistų
1864–76 I Internacionalas išyra dėl vid. kovų (marksistų su anarchistais), MARXO ir BAKUNINO (p. 425) asm. nesutarimų ir dėl anglų, italų bei šveicarų kairiųjų demokratų pasitraukimo po
1871 Paryžiaus Komunos (p. 417). ◊ Pranc. rev. šimtmečio proga Paryžiuje
1889 įkuriamas **II Internacionalas** (nuolat. biuras Briuselyje). Nuo
1890 švenčiama Gegužės 1-oji. Iš Internacionalo 1896 pašalinami anarchistai, 1904 atmetamas reformizmas, paskelbiama, kad visuot. streikais galima protestuoti prieš karą ir padėti palaikyti taiką (1912 Bazelio kongresas). Vis dėlto prasidėjus karui Internacionalas išyra.

Anglija. Ir toliau dominuoja nepolit. tredjunionų viet. karteliai (p. 379). Jų vadovaujančia o-ja tampa (iki 1895)
1868 įk. **Tredjunionų kongresas (TK – TUC).** Kad padėtų savo patikėtiniams iš Liberalų partijos patekti į p-mentą, tredjunionai
1869 įkuria Darbo atstovų lygą. Jokio atgarsio nesusilaukia MARXO veikalų vertėjo HYNDMANO
1881 įkurta Socialdemokrat. federacija. Socialistai intelektualai su SIDNEY WEBBU (1859–1947) ir G. B. SHAW (1856–1950) priešakyje
1883 susivienija į **Fabijaus d-ją** (p. 416). Jų valst. socializmo idėjas perima
1893 Nepriklausoma darbo partija, įk. **Keiro Hardie** (1856–1915). Iš visų grupių Darbininkų atstovų k-to (sekr. **MacDonaldas,** p. 416) iškyla
1900 Darbo (t. y. Leiboristų; nuo 1906 dab. pavadinimas) **partija,** kuri iš pradžių remia Liber. partiją. Pagal jų pavyzdį 1891 **Australijoje** ir 1910 **N. Zelandijoje** irgi įkuriamos darbininkų partijos.

JAV. Su kapitalu kovoja profs-gos, iš pradžių –
1869 susibūrusių „Darbo riterių", ir žemės ūkyje –
1873 Nacionalinio fermerių aljanso. Tačiau
1877 įk. Socialistų darbo partija po skilimų išyra, o Liaudies partijos (1891) programą perima demokratai. ◊ **S. Gompersas** (1850–1924) vadovauja
1886 įk. Amerikos darbo federacijai (ADF – AFL), kuri patiria didelį pakilimą.

Vokietija. Ferdinandas Lassalle'is (1825–64) įsteigia pirmą socialist. partiją
1863 Visuot. vokiečių darbininkų s-gą (Leipcigas). Pagal jo parengtą programą soc. klausimą išspręs visuot. lygių rinkimų teisė ir v-bės remiamos verslininkų ir darbininkų gamyb. kooperacijos (p. 378). LASSALLE'IUI simpatizuoja BISMARCKAS, o MARXAS kritikuoja valst. socializmą. Jo sekėjai **Wilh. Liebknechtas** (1826–1900) ir **Aug. Bebelis** (1840–1913) Eizenache
1869 įkuria Socialdemokratų darbininkų partiją. Abi partijos kompromisinės **Gotos programos** dėka susivienija
1875 į Socialistų darb. partiją. Jų suvaržyti nepavyksta nė priėmus
1878 Socialistų įstatymą (p. 389), pagal kurį panaikinamos profs-gos (p. 379), ištremiami partijos veikėjai, uždraudžiama spauda. Pogr. darbas suformuoja griežtą o-ją, drausmę, ir tai yra išskirtinis
1890 įk. Vokietijos socialdemokratų darbininkų partijos (VSDP – SPD) bruožas. Jos grynai marksistinę **Erfurto programą** parengia **Karlas Kautsky** (1854–1938), ginantis ją tiek nuo tokių kairiųjų radikalų kaip LEDEBOURAS (1850–1947) ir **Rosa Luxemburg** (p. 461), tiek nuo revizionistų. Po
1890 iš naujo formuojasi profs-gos: iš pram. darbininkų s-gų susikuria **Laisvosios socialist. profs-gos.**
1892 Halberštato kongresas: išrenkama general. k-ja. CARLO LEGIENO vadovaujamos laisvosios profs-gos sėkmingai veikė per
1896–97 Hamburgo uosto darbininkų streiką ir daug prisidėjo, kad būtų atmestas
1899 „sunkiųjų darbų kalėjimo" projektas (p. 422).
1905 Kelno kongesas: pabrėžiamas part. polit. neutralumas. ◊ **Krikšč. profs-gos** susiformuoja iš darbininkų bažn. susivienijimų (p. 379). Jos
1900 susijungia į Visuot. s-gą (nuo 1902 gen. sekr. **Adamas Stegerwaldas,** 1874–1945). ◊ Pagal Pranc. pavyzdį
1905 susikuria „geltonosios profs-gos". ◊ Iš Anglijos importuotos HIRSCHO ir DUNCKERIO verslo s-gos (įk. 1869) telkia daugiausia kvalifikuotus darbininkus.

Revizionizmas. Profs-gų laimėjimai, bendro pragyvenimo lygio kilimas ir Angl. fabijanistų idėjos paskatina **Eduardą Bernsteiną** (1850–1932) kritiškai peržiūrėti marksistinę nuskurdimo ir rev. teoriją (p. 378). Nors oficialiai ir atmetama, revizionistinė VSDP srovė pasidaro reikšminga.

1914 partija pritaria karo kreditams.

Prancūzija. Darbininkų kovai vadovauja anarchistai. Jų **sindikalizmas** yra nepolitinis, priešiškas v-bei ir antimilitaristinis. Jis atmeta darbo sutartis, soc. reformas ir p-mentą, tikėdamasis spontaniškomis „tiesiog. akcijomis" (p. 378) sukurti beklasę visuomenę. Nuo 1882 iš „darbo biržų" (viet. kartelių) ir žemės profs-gų formuojasi

1895 įk. Visuotinė darbo konfederacija (VDK); jai vadovauti 1909 ima **Léonas Jouhaux** (1879–1954). Be to, atsiranda ir Krikščionių demokratų bei „geltonasis" sindikatai (apie 1899 Schneiderio ir Cresot g-klose). ◊ Marksistas GUESDE'AS vadovauja

1879 įk. Pranc. darbininkų partijai. 1882 nuo jos atskyla nuosaikūs posibilistai, 1890 – alemanistai. ◊ Nuo

1890 veikia 1871 Komunos sukilimo įkvėpėjo **Blanqui** (1805–81) sekėjų Socialistų revoliucionierių partija. **Jaurèso** (p. 417) bandymai suvienyti socialistus sužlunga, be kita ko, ir dėl „ministro" MILLERAND'O (p. 459) dalyvavimo

1899 v-sybėje – tam prieštaravo **Guesde'o** (1845–1922) vadovaujami kraštutiniai socialistai.

1904 Amsterdamo kongr: spaudžiant II Internacionalui (BEBELIO pasiūlymu)

1905 susikuria jungtinė **Prancūzų *ouvrière* internacionalo sekcija.** Ji sureguliuoja socialistų santykius su sindikalistais (1906 Amjeno chartija), nepasiekia jokių radikalių pokyčių, tačiau veikia soc. politiką.

Italija. Kooperatyvai ir sindikatai susijungia

1889 į Milano Darbo rūmus. Jų pavyzdžiu bandoma sekti ir kitur, tačiau profs-gų sąjūdis lieka susiskaldęs.

1891 LEONO XIII socialinė enciklika *Rerum novarum* (p. 378): kat. grupės „Italijos darb. konfederacijoje", taip pat anarchosindikalist. grupės. ◊ Po užuomazgų („Darbo sąjunga" Bolonijoje ir kt.) ir skilimų marksist. darbininkų partijoje

1892 susikuria Italijos socialistų partija (ISP). Joje viršų prieš **Labriolos** (1843–1904) vadovaujamus marksistus paima integralistai ir reformistai (BISSOLA), susivieniję per

1906 partijos suvažiavimą Romoje. Jie gauna apie 20% rinkėjų balsų.

1906 įkūrus Visuotinę darbo konfederaciją pasiseka suburti klibančią profsąjunginę pramonės ir kvalifikuotų darbininkų s-gų o-ją.

Austrija. Socialistų grupes suvienija „revoliucinis rūmų patarėjas" **Victoras Adleris** (1852–1918).

1889 įk. Austrijos socialdemokratų partija (ASDP – SPÖ) su marksist. programa (KAUTSKY) jau 1897 iškovoja Reichsrate 14 vietų, bet pasidalija į atskiras taut. grupes. V. ADLERIS išsaugo jų vienybę, parengęs

1899 Brno programą: reikalaujama autonomiškų tautų dem. federac. v-bės. ◊ **Otto Baueris** (1882–1932) kartu su MAXU ADLERIU (1873–1937) sukuria **austr. marksizmą** (pripažįstama tautų apsisprendimo teisė). Nuo 1913 BAUERIS agituoja už prisijungimą prie Vokietijos ir Austr. imperijos panaikinimą. ◊ Po 1907 (visuot. rinkimai) **ASDP** tampa antra pagal stiprumą parlament. partija. ◊ Nežiūrint to, veikia tik mažos vokiečių taut. profs-gos, socialist. ir krikšč. profs-gos.

Lenkija. Galicijoje tarp socialist. grupių viršų paima kovojanti už lenk. tautiškumą **Pilsudskio** vadovaujama

1892 Lenkijos socialistų partija (LSP – PPS).

1908 imama formuoti lenkų armija (maskuojama apsaug. būrių pavidalu). Lenkijos karalystės socialdemokratų partijai iki 1897 vadovauja ROSA LUXEMBURG (p. 461).

Rusija. Plechanovas apie 1860 kilusį rev. sąjūdį (nihilistai, narodnikai, p. 423) **susieja su marksizmu.**

1898 įsikūrusi Socialdemokratų darbininkų partija (RSDDP) suskyla per

1903 partijos suvažiavimą Londone į **menševikus** ir **bolševikus. Lenino** vadovaujami (p. 423) bolševikai per

1912 Prahos suvažiavimą įkuria savo partiją,

1917 Spalio rev. metu prasimuša į valdžią ir perima vadovavimą pasaul. komunizmui (III Internacionalas, p. 453).

Pacifizmas

Radikalus idealistų sąjūdis dėl etinių rel. priežasčių atmeta bet kokį jėgos panaudojimą, taip pat ir taikos saugojimą karo veiksmais ar gynyb. karą. Jie buriasi į **taikos d-jas** (1816 *Peace Society* Anglijoje, 1830 Ženevoje), kurios nuo 1848 rengia tarpt. kongresus.

1869 Taikos mylėtojų draugija.

1891 Taikos biuras Berne. Įtakingiausi veikėjai: **Elihu Burrit** (1810–79), **Cobdenas** (p. 360), **Bertha von Suttner** (1843–1914; „Nuleisti ginklus!"), A. H. FRIEDAS, ped. F. W. FOERSTERIS, socialistas **Jaurèsas** (p. 417), gyd. **H. Dunant'as** (p. 397). Polit. įtakos įgyja per

1899 ir **1907 Hagos taikos konferencijas** dėl nusiginklavimo, tarpt. konfliktų sureguliavimo ir kariavimo sausumoje taisyklių (p. 395). Prof. **Lammaschas** (1853–1920) – įtakingas

1901 Hagos trečiųjų teismo dalyvis. ◊ Nei pacifist. sąjūdis, nei II Internacionalas nepadaro poveikio karo politikai (p. 401).

Britų imperija iki 1914

Britų kolonijinė imperija (1814–75)

Uždraudus vergų prekybą, susidomėjimas Afrikos kolonijomis (Gambija, Siera Leone, Aukso Krantu) išnyksta, apie 1865 netgi svarstoma, ar jų iš viso neatsisakyti. Prekyba ir pramonė ieško realizacijos rinkų P. Amerikoje, Indijoje ir Kinijoje.

Atsitiktinai įgyjamos kolonijos naudojamos jūrų prekybos keliams apsaugoti (1819 Singapūras, 1833 Folklendo s., 1839 Adenas), n. rinkoms atverti (1841 Honkongas) arba – po N. Anglijos praradimo – britų emigrantams persikelti:

1806–14 Kapo kolonija, nuo 1824 „sąsiaurių kolonijos" (žemėlapis p. 418), nuo 1829 V. Australija, 1814–40 N. Zelandija.

„Baltųjų" persikėlėlių savivaldos idėjas reiškia „m. anglai", pvz., WAKEFIELDAS (1796–1862) N. Zelandijoje ir LORDAS DURHAMAS (1792–1840), kurio

1839 „Raportas apie Kanadą" – Kanados p-jų suvienijimo ir savivaldos pradžia. Britų kolon. politikos lozungas – D. Brit. globos idėja (iki kolonijoms tampant polit. savarankiškomis). Pirmoji

1867 Kanados dominija „Šiaurės Amerikos aktu" gauna visišką polit. autonomiją.

Britų imperija (1875–1914)

Ūkis. Nepaisant didėjančios konkurencijos (JAV, Vok., Jap.), Anglija tvirtai laikosi laisvos prekybos politikos, 1880 jai tenka 46% pasaulio prekybos tonažo ir iki 1913 padvigubėja užs. prekyba, esant pasyviam prekybos, bet aktyviam mokėjimo balansui (dėl tarpt. draudimo ir bankinių operacijų). Investuojamasis kapitalas auga, imp. plėtimas lemia D. Brit. dominavimą pasaulio rinkoje.

Britų mesijiškoji savimonė: ek. ir jėgos politikos interesai susiejami su puritonizmo (p. 267) įtakojamu įsitikinimu, kad reikia skleisti pasaulyje pažangą ir civilizaciją. **Thomas Carlyle'is** (1795–1881) pagrindžia pasaulinę britų misiją (išrinktoji nacija), seras **Charles'as Dilke'as** (1843–1911)

1868 kalba apie „Didžiąją Britaniją kasdien vis labiau anglišku tampančiame pasaulyje"; **Robertas Seeley** (1834–95) reikalauja

1883 planingos „Anglijos ekspansijos"; **Rudyardas Kiplingas** (1865–1936) postringauja apie britų misiją.

Imperialist. politika: Disraeli (p. 416) savojoje

1872 Krištolo rūmų kalboje užsipuola liberalus (GLADSTONE'AS) dėl abejingumo kolonijoms. ◊ Siekiant apsaugoti jūrų kelią į **Indiją,**

1875 nuperkamos Egipto Sueco kanalo akcijos. Karalienė VIKTORIJA, nuo

1877 Indijos imperatorė, paremia DISRAELI politiką.

1878 Didžiajai Britanijai atitenka Kipras (p. 393).

1882 Egipto okupacija. Britų globojama (1914 protektoratas) šalis pergyvena pakilimą.

Afrika. Pasaulio dalybų varžybose britų imperializmas pasisuka **Kapo–Kairo ašies** kryptimi. CROMERIS (1841–1917) iš š. skverbiasi į **Sudaną** ir susiduria su mahdininkų (p. 409) pasipriešinimu, o pietuose **Cecilis Rhodesas** (1853–1902) galią ir turtus, įgytus dėl P. Afrikos deimantų ir aukso monopolio, po

1879 karo su zulusais panaudoja tolesnei ekspansijai. Jo vadovaujama P. Afrikos kompanija įgyja Bečuanalendą (1885) ir

1888–91 Rodeziją.

D. Britanijai atitenka Somalis (1884), Uganda (1895), Kenija (1886), po Fašodos krizės (p. 419) ir po

1899 kondominiumo su Egiptu – Sudanas.

1890–96 RHODESAS tampa Kapo kolonijos MP. Jis parengia būrų v-bių užkariavimo planą, kuris po JAMESONO įsiveržimo į Transvalį (1895–96) įgyvendinamas per

1899–1902 Būrų karą (p. 409). Po britų pergalės būrai gauna savivaldą, olandų k. tampa oficialią (nuo 1923 afrikansas).

Azija. Išplečiami Indijos teritorijos pakraščiai (p. 401), užimamos dar laisvos salos ar jų dalys Ramiajame vandenyne.

1885–92, 1895–1902 MP. Salisbury (1830–1903), remdamasis Rytų trilype s-ga (Viduržemio j. susitarimai, p. 395), vykdo nuoseklią **„puikiosios izoliacijos"** politiką (nesutarimai dėl kolonijų su Pranc. [Afrika] ir Rusija [Azija]).

1895–1903 kolonijų min. Josephas Chamberlainas (1836–1914). Jis bando užkirsti kelią britų pasaul. imperijai dėl konkurencijos kylantiems pavojams – vykdo **ekspansiją** į dar „laisvas" teritorijas, **ginkluojasi** tam, kad laivynas būtų didesnis už dviejų po D. Brit. stipriausių jūr. v-bių laivynus kartu paimtus *(Two Power Standard)*; stiprina **imperiją** atsisakydamas laisvos prekybos „baltųjų" kolonijų imper. federacijos labui; federaciją vienija karūna, kalba ir ek. nauda (lengvat. muitai, svaras sterlingų – aukso valiuta); daro **kompromisą – susitaria su JAV** dėl Panamos (p. 429) ir mėgina atsisakyti „puikiosios izoliacijos".

1898–1901 derybos su Vokietijos imperija dėl s-gos sudarymo (p. 421). CHAMBERLAINO britų–vokiečių gynyb. ir ek. s-gos planas nulemia jo nuvertimą, bet duoda pradžią Antantės politikai ir Britanijos Sandraugos *(Commonwealth)* idėjoms.

1886 kolonijų paroda Londone.

1887 Prekių ženklų įstatymas: prekę pagaminusi šalis turi būti nurodyta ant prekės *(Made in Germany)*. Prieš vok. gaminius nukreiptas įst. patiria nesėkmę. ◊ Nuo

1887 vyksta kolonijų konferencijos (nuo 1907 – Imp. konferencijos). Dominijos statusą gauna:

1901 Australijos Federacija; 1907 Naujoji Zelandija ir Niufaundlendas,

1910 – Pietų Afrikos Sąjunga.

Viktorijos epocha (1848–86)

„Mančesterio m-los" liberalizmas v-bės funkcijas apriboja iki individų teisių saugojimo ir vid. saugumo garantijų. Modernizuojamas valdymas, valdininkija, policija ir paštas.

1840 įvedami laiškų pašto ženklai, vėliau ir atvirlaiškiai bei pašto siuntos.

Užs. politika: Henry Johnas Temple'is Palmerstonas [MP 1855–65] yra pasiruošęs paremti It., Dan. ir Lenkijos liber. jėgas. Išskyrus Krymo karą (p. 381) ir Indijos sukilimą (p. 401), ilgas taikos laikotarpis.

1851 pirmoji pasaulinė britų pramonės **paroda** Londono Krištolo rūmuose. ◊ Augantis bendr. produktas pakelia gyvenimo lygį. Profs-gų **reformizmą** remia rel. moral. motyvų turintys judėjimai (KINGSLEY) – vargšų ir kalėjimų priežiūros reformų, sveikatos apsaugos, fabrikų įstatymų. Partijos iš bajoriškųjų virsta dem. masinėmis – tai epochos reprezentantų **Benjamino Disraeli** (1804–81) ir **Williamo Ewarto Gladstone'o** (1809–98) nuopelnas. GLADSTONE'AS, iš PEELO šalininko tapęs liber. pacifistu, akcentuoja vidaus politiką: fin. ir valdymo reformos.

1860 Kobdeno sutartis su Pranc.: išplečiama laisvoji prekyba. PEELO varžovas DISRAELI iškyla iki konservatorių lyderio, atmeta laisvos prekybos politiką ir „torių demokratijos" programa bando patraukti darbininkus.

1867 rinkimų reforma, suteikianti balso teisę smulkiajai buržuazijai ir kvalifikuotiems darbininkams. Tuo pasinaudoja GLADSTONE'AS (4 v-sybės iki 1894).

1884 III rinkimų reforma: balso teisę gauna ir kaime gyvenantys butų savininkai (daugiau kaip 4 mln. aktyvių rinkėjų).

1874–80 II DISRAELI kab.: imperial. politikos pradžia (p. 415); GLADSTONE'AS mėgina išspręsti

airių klausimą: emigrantai radikalai JAV įkuria

1858 slaptą **Fenijų** s-gą, siekiančią nepriklausomos Airijos resp. GLADSTONE'AS ne itin sėkmingai reaguoja į teroro aktus ir valstiečių maištus –

1869 atskiria „aukštąją Bažnyčią" *(High Church)* nuo v-bės ir inicijuoja žemės įstatymus airių žemės nuomininkams pagelbėti. STEWARTO PARNELLO (1846–91) vadovaujama p-mento grupė legaliomis priemonėmis siekia **„Home Rule"** (autonomijos): tuo tikslu

1879 įkuria Airijos žemės lygą. Iš pasyvaus airių priešinimosi anglų dvarininkui **Boykottui** kilo „boikoto" sąvoka.

1882 Dubline nužudomi D. Brit. v-bės sekretoriai (CAVENDISHAS, BURKE'AS). ◊ Airiai imasi obstrukcijos p-mente. ◊ GLADSTONE'O

1886 ir 1892 **„Homrulio"** bilis suskaldo liber. partiją ir lemia v-sybes nuvertimą. Dėl laisvės kovoja

1900 Jungtinė airių lyga.

Vidaus politikos krizė (1886–1914)

Liber. partijos pakrikimas ir beveik 20 m. trukęs konservatorių valdymas yra pokyčių soc. struktūroje išraiška:

1. Reaguodami į „Homrulio" politiką liber. junionistai (CHAMBERLAINAS, p. 415) susivienija su konservatoriais.
2. Liber. partija praranda vidurinio sluoksnio paramą; simptomiška šiuo požiūriu yra „pragaištinga Biblijos ir alaus s-ga" – *High Church* ir alaus bravorų, bijančių, kad bus uždraustas alkoholis.
3. Nuskurdę žemės aristokratai santuokomis jungiasi su pramonininkų šeimomis; priimti į „visuomenę" liber. sluoksniai krypsta į *High Church* ir konserv. pusę, skirtumai tarp partijų nyksta. Darbininkai nebepasitiki konservatoriais.
4. „Didžioji ekonomikos depresija" (nulemta apsaug. muitus įvedusių v-bių – JAV, Vokietijos, Japonijos – konkurencijos) ir stambaus kapitalo verslas (p. 411) lemia darbininkų judėjimo polit. sąmoningumą: formuojasi darbininkų profs-gos.

1881 įk. marksist. Socialdemokrat. federacija yra mažiau įtakinga už

1883 įk. Fabijaus d-ją (p. 412). Abi kartu su

1893 Nepriklausoma darbo partija įsteigia Darbininkų atstovybės k-tą, iš kurio

1906 susiformuoja Leiboristų partija (pirm. **Ramsay MacDonaldas,** p. 458).

1901–10 EDUARDAS VII domisi užs. politika.

1905 liberalai su Darbininkų atstovybės k-to pagalba laimi rinkimus. Soc. politika (1908 senatvės pensija, 1911 ligonių ir bedarbių draudimas), laivyno plėtimas ir

1905–11 karo min. **Richardo Burdono Viscounto Haldane'o** (1856–1928) k-menės reforma apkrauna v-bės biudžetą. Lordų rūmai atmeta ASQUITH'O kabineto [1908–16] iždo kanclerio **Davido Lloydo George'o** (1863–1945) parengtą 1909 biudžetą. Vykstant **konstituc. kovai,**

1910–36 JURGIS V stengiasi tarpininkauti.

1911 P-mento aktas: Lordų rūmai praranda turėtąją veto teisę fin. klausimais. ◊ Vidaus krizė tęsiasi:

Emmeline'os Pankhurst (1858–1928) vadovaujamos **sufražistės** rengia d-tracijas dėl moterų emancip. ir rinkimų teisės.

Gelež., uostų ir kalnų pram. darbininkų streikai sudrebina vidaus santvarkos pamatus.

Airija. Nors žemės įst. nuo 1903 ir leidžia airių nuomininkams tapti žemės savininkais, 1905 įk. *Sinn Féin* („Mes patys") organizuoja taut. sukilimą.

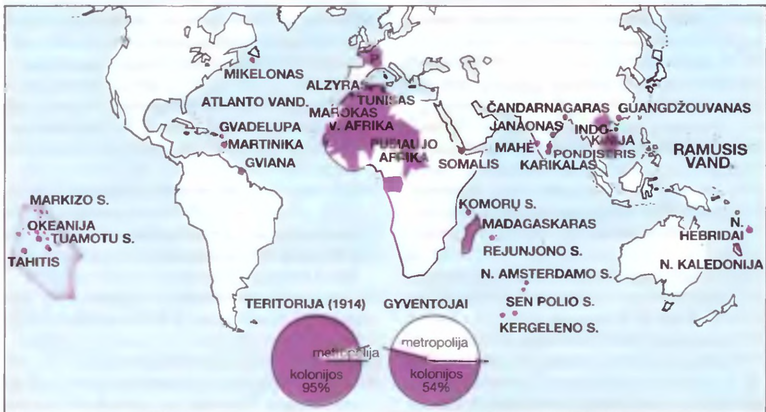
1912 priimtam „Homrulio" įstatymui pasipriešina konservatoriai, protestant. Olsteris, Lordų rūmai ir k-menė.

Iškilusį piliet. karo pavojų nustelbia prasidėjęs pasaul. karas.

Trečioji respublika (1870–1914)
Dar prieš pasirašant taikos sutartį su Vokietija (p. 383),
1871.03–05 vyksta Paryžiaus Komunos sukilimas. Valdžią užgrobusius radikaliuosius socialistus ir komunistus (komunarus) per „Kruviną‌ją savaitę" numalšina MAC-MAHONAS (30 000 žuvusiųjų).
1871–73 prez. THIERS'AS (p. 361) sumokėjęs kontribucijas pasiekia, kad Vok. okupac. k-menė būtų išvesta pirma laiko, bet konservatyvioji dauguma (suskilusi į legitimistus, orleanistus ir bonapartistus) išrenka respublikos prez.
1873–79 maršalą Mac-Mahoną (1808–93), kaip „monarchijos kovos lauko saugotoją". Restauraciją sužlugdo grf. ŠAMBORO, paskutinio Burbonų pretendento, atsisakymas pripažinti trispalvę. ◊ Tik vieno balso persvara (353 už, 352 prieš)
1875 paskelbiama Trečioji respublika.
Konstitucija. Visuot. rinkimų teise rinkti atstovus į **Deputatų rūmus.** Jie kartu su **Senatu** sudaro **Tautos susirinkimą** (įst. leidž. valdžia), kuris renka 7 m. **prezidentą** (vykd. valdžia), kontroliuojantį min. kabinetą ir galintį keisti k-tuciją. Dėl susiskaldymo į tvirtų programų neturinčias asm. atspalvio partijas p-mente nuolat keičiasi dauguma ir „nestabilios" v-sybės (iki 1914 - 50 kabinetų). Nors ir lėtai, „draugų respublika" (DE JOUVENELIS) dėl nepolit. valdymo vis dėlto tvirtėja.
Užs. politikoje „advokatų, rašytojų ir profesorių v-bės" autoritetas sparčiai didėja.
1876 respublika. Rinkimus laimi stamb. buržuazijos **oportunistai** (GAMBETTA, FERRY, p. 419), su kuriais kovoja **Georges'o Clemenceau** (1841–1929) vadovaujami smulkiaburž. **radikalai.**
Iškilus konfliktui dėl laisvų ministrų postų, paleidžiami abeji rūmai, bet
1877 MAC-MAHONO „v-bės perversmas" sustiprina tik respublikonus; nuo šiol v-sybės sudaromos pagal esamą daugumą parlamente.
1879–87 prez. JULES'IS GRÉVY (1807–91) vykdo „vidinės santalkos" politiką, paremtą laicistinėmis antiklerikal. reformomis:
1880 „komunarų" amnestija, suvaržomi vienuolių ordinai (jėzuitai), 1881 suteikiama susirinkimų ir spaudos laisvė; 1884 suvalstybinamos pr. m-los, 1884 įvedama civil. santuoka, liber. municipal. sistema. Politikų korupcijos sukeltas pyktis, stiprios v-sybės troškimas ir DÉROULÈDE (1846–1914)
1882 įk. Patriotų lygos keliami revanšo reikalavimai
1885 leidžia rinkimus laimėti monarchistams. Karo min. **Georges'as Boulanger** (1837–91) konservatorius, radikalus, bonapartistus suburia į
1886–89 autoritarinį nacionalistinį bulanžizmo sąjūdį. Resp. pergalė rinkimuose užkerta kelią diktatūrai: BOULANGER pabėga ir nusižudo Briuselyje.

1889 Pasaul. paroda Paryžiuje (su naujuoju 300 m aukščio Eifelio bokštu).
1892 apsaug. muitų politika; LEONAS XIII pataria katalikams bendradarbiauti su resp.
1892–93 Panamos skandalas: bankrutuoja LESSEPO įk. AB (p. 429), nutraukiama 1881 pradėta kanalo kasyba.
1894 anarchistai pasikėsina į prez. CARNOT [nuo 1887]: **socialistai** jungiasi į sindikatus (p. 412),
1895 įk. Visuot. darbininkų s-gą (VDS CGT), Rev. darbininkų partiją (1890) arba į Radikaliųjų socialistų part. (1893). Kairiųjų ir dešiniųjų kova, vykstant
1894–1906 „Dreyfuso bylai", suskaldo tautą. Protestuotojai prieš karo teismo nuosprendį (priimtą suklastotų dokumentų pagrindu) už šnipinėjimą įkalinti iki gyvos galvos žydų tautybės karininką ALFREDĄ DREYFUSĄ (1859–1935) sudaro
1898 „respublikonų bloką": **Emile'is Zola** („Aš kaltinu", 1898), CLEMENCEAU, socialistas JEANAS JAURÈSAS (1859- 1914; nužudytas). Jie reikalauja atnaujinti teismo procesą. ◊ CHARLES'IS MAURRAS (1868–1952) skelbia „integralųjį nacionalizmą", nukreiptą prieš vokiečius, protestantus, žydus, romantizmą (ROUSSEAU), žmogaus teises ir respubliką. Kartu su LÉONU DAUDET (1867–1942) jis
1898 įsteigia nacionalist. **Prancūzų akciją** ir išprovokuoja kairiųjų radikalų antiklerikal. politiką:
1902–05 COMBES v-sybė panaikina vienuolijas, uždaro vienuolynus, konfiskuoja Bažn. turtą ir nutraukia santykius su Vatikanu.
1905 įgyvendinamas Bažn. atskyrimas nuo v-bės – vadovauja nepri kl. socialistas **Aristide'as Briand'as** (1862–1932) iš
1906–09 CLEMENCEAU kabineto. DREYFUSO **reabilitacija** reiškia civ. valdžios pergalę prieš armiją. Plečiama soc. įstatymų leidyba, tačiau prieš streikus imamasi autoritar. priemonių.
1909 BRIAND'O v-sybė pažada „įtampos pašalinimą ir sutaikinimą", bet įsigali radikalieji socialistai.
1911–12 MP CAILLAUX: pasirašomas susitarimas su Vok. dėl Maroko (p. 395), tačiau antivok. nacionalizmas (BARRÈSAS) ir socialistų skilimas į „ministriškuosius" (BRIAND'AS) ir Vienybės part. (1905 įk. JAURESO) yra naudingas konservatoriams.
1912 sudaromas **Raymond'o Poincaré** (1860–1934; v-bės prez. 1913–20) vadovaujamas „platusis kabinetas". Revanšistinei „karo parengties" politikai pritaria CLEMENCEAU, o pacifistas JAURESAS propaguoja santarvę.
1913 sustiprinama k-menė – įvedama 3 m. karo prievolė (BARTHOU kab.); tam priešinasi socialistai.
Rinkimus
1914 laimi Vienybės part.; prasidėjus karui, MP VIVIANI ir prez. POINCARÉ stengiasi suburti visų partijų „šventąją s-gą".

Indokinija prieš 1914

Prancūzijos kolonijinė imperija prieš 1914

Antrosios kolonij. imperijos kūrimas (1830–70)
Nors kolonij. politika ir nėra populiari, pranc. tauta nuo Švietimo ir rev. laikų jaučiasi esanti Europos kultūros ir civilizacijos skleidėja. Kolonij. valdose – Senegambijoje, Rejunjone, Mikelone, Gvadelupoje, Gvianoje (1818), atramos taškuose Indijoje asimiliuojamas vietos spalvotasis elitas. Norint atitraukti dėmesį nuo vidaus politikos sunkumų,

1830 okupuojamas Alžyras; okupaciją išlaiko 1831 įk. Svetimšalių legionas. Pranc. skverbimuisi pasipriešina ABD AL KADYRO vadovaujamos berberų gentys. Prestižo politika Egipte sužlunga per

1839–41 Rytų krizę (p. 399). ◊ Neplanuotai įgyjamos naujos terit. Afrikoje (1833–34 Gabonas) ir Okeanijoje (1842 Markizo s., Tahitis). **Alžyrą** despotiškai valdo

1840–47 gengub. BUGLAUD (1784–1849).

1844 prancūzai prie Islio u. nugali Maroko sultoną; 1847 ABD AL KADYRAS kapituliuoja. „Užjūrio Prancūzija" tampa pranc. aruodu, atvykėliai iš Europos 1906 pasiekia 13% gyventojų. Gen. **Faidherbe** (1818–89) pertvarko

1854–65 Senegalą – 1857 įkuria Dakarą ir suformuoja afrikiečių (senegaliečių) dalinius ekspedicijoms į šalies gilumą rengti. Rūpinamasi santykiais su **Egiptu,** kuris, pradėjus statyti Sueco kanalą (p. 409), laikomas Pranc. protektoratu.

Anamas. Imperatorius nominaliai pavaldus Kinijai ir yra rel. kulto objektas. Polit. valdžia priklauso Tonkingo (TRINHŲ din.) ir Kochinchinos (NGUJENŲ din.) valdytojams.

1787 Turano sutartimi NGUJEN ANIS už Pulo Kondoro (Kondao) salą mainais gauna pranc. pagalbą, kuri jam suteikia valdžią

1802–20 Vietnamo imp. ZIA LONGO (rezidencija Hujėje) titulu. ◊ Dėl krikščionių persekiojimų prancūzai pademonstruoja savo laivyno galią ir užima

1858–59 Turaną bei Saigoną. 1862 aneksuojamos rytinės, 1867 vakarinės Kochinchinos p-jos.

Kambodža. Dėl khmerų valstybės likučių kovoja Siamas ir Anamas. NORODONAS [1859–1904] paprašo Pranc. globos (1863).

Prancūzijos imperija (1871–1914)
Skaudžiai išgyvendami 1871 pralaimėjimą, v-sybės generolai ir fin. magnatai vykdo imperialist. politiką, kad išsaugotų Pranc. autoritetą Europoje. Centrinė kolonijų biurokratija siekia kultūriškai asimiliuoti „spalvotuosius prancūzus" ir panaudoti juos kaip rekrūtus. Opoziciją šiuo klausimu užima smulkioji buržuazija ir radikalai (CLEMENCEAU).

Ūkis. Apsaug. muitai (1892) naudingi valstiečių ž. ū. ir sunkiajai pram. (Brijė, Nansi, Longvi). Dėl mažo gyv. prieaugio ir nedidelio iškasamų anglių kiekio Pranc. pagaminamo plieno ir geležies dalis bendroje pasaulio gamyboje sumažėja. Tačiau Pranc. dėl gausių indėlininkų (rentininkų kapitalizmas) tampa „pasaulio bankininke". Kapitalo investicijas užsienyje (Rusijoje, kolonijose) kontroliuoja stamb. bankai. ◊ Naujosios kolonij. politikos pradininkas –

nuo 1880 MP Ferry. Polit. Pranc. izoliacija Europoje išnyksta nušalinus BISMARCKĄ. Plečiamos kolonijos prezidentaujant FAURE'UI [1895–99].

Afrika. Formuojama didžiulė kolonij. valda.

1881 Tunisas tampa Pranc. protektoratu, tai suerzina Italiją (p. 431); Egiptas atitenka Anglijai (p. 415). Iš Alžyro ir Senegalo prasiskverbiama per Sacharą ir „pacifikuojamas" V. Sudanas.

1904 įkuriama **V. Afrikos** gengub-ja (VAG – A. O. F.). **Pusiaujo Afrika** (PAG – A. E. F. gengub-ja, 1910) įsigyjama nepraliejus kraujo – tai **Brazza** nuopelnas, jis tyrinėja Pranc. Kongą, sudarinėja sutartis su afrik. genčių vadais ir priešinasi tam, kad kraštą eksploatuotų priv. kompanijos.

1895–96 nukariaujamas ir aneksuojamas **Madagaskaras:** gen. GALLIÉNI kolonij. režimą pritaiko prie šalies sąlygų. ◊ Dėl sumanymo apsupti Egiptą bei Sudaną Pranc. kolonijomis kyla

1898 Fašodos konfliktas su Anglija (p. 395). Gen. KITCHENERIS pareikalauja, kad pranc. MARCHAND'O ekspedicija pasitrauktų. Pažeistas prancūzų nac. išdidumas reikalauja satisfakcijos; vis dėlto

1998–1905 UR min. Delcassé atšaukia MARCHAND'Ą ir ieško kompromiso.

1902 slapta sutartis su It. dėl Tripolitanijos 1899 pasirašoma Sudano sutartis, susitarimas dėl Maroko bei Egipto ir

1904 „nuoširdžioji s-ga" („Entente cordiale" – Antantė) su Angl. (p. 395). Per I Maroko krizę priverčiamas atsistatydinti MP ROUVIER DELCASSE.

1906 Alchesyro konfer.: Vok. pripažįsta Prancūzijos „išimtines teises" **Maroke.** Feso okupacija sukelia

1911 II Maroko krizę, kurią sureguliuoja Pranc. ir Vok. **susitarimas dėl Kongo.** Gen. **Lyautey** (1854–1934) sultonatą valdo absoliutistiškai, bet nesikėsina į esamas polit. ir soc. struktūras.

Indokinija. Antrasis kolonijų centras išauga po

1873–86 kovų su „juodosiomis vėliavomis" (taipingų sukilėlių burių likučiai) ir Kinija dėl **Tonkingo.**

1883 Anamas paskelbiamas Pranc. protektoratu (Hujės sutartis) ir Kinija priverčiama tai patvirtinti

1885 Tiendzino taika.

1887 Indokinijos sąjunga. ◊ Toliau terit. plečiama **Siamo** sąskaita; Siamas dėl europiet. reformų nuo 1880 tampa modernia v-be.

1868–1910 krl. ČULALONKORNAS. Jis

1893 Bankoko sutartimi pripažįsta **Laosą** Pranc. protektoratu. Angl. ir Pranc.

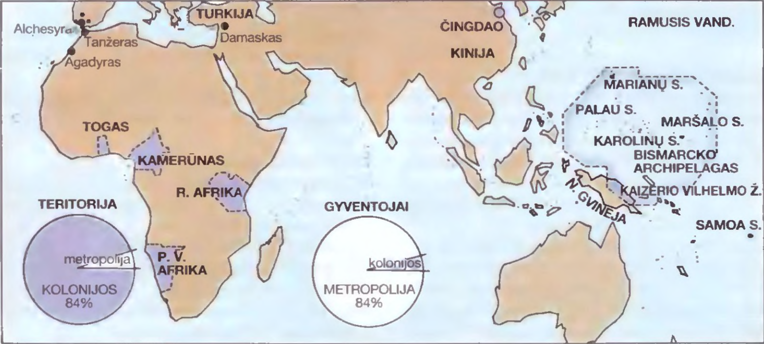
1896 garantuoja Siamo neutralitetą. 1907 nustatomos sienos su Pranc. Indokinija.

A. K. – AUKSO KRANTAS
B. – BASUTOLENDAS
F. P. – FERNANDO PO S.
N. – NIASALENDAS
R. M. – RIO MUNIS
V. – VOLVIS BĖJUS

AZORAI
MADEIRA
KANARŲ S.
GIBRALTARAS
Alchesyras
Tanžeras
Fesas
MAROKAS 1912
Agadyras
IFNIJUS
RIO DE ORO
Oranas
ALŽYRAS
Tunisas
TUNISAS
MALTA
Tripolis
LIBIJA 1912
KIPRAS
Damaskas
Jeruzalė
Kairas
Suecas
EGIPTAS 1882
Asuanas
MAURITANIJA
SENEGALAS
Dakaras
GAMBIJA
GVINĖJA
Bamakas
Tombuktu (Timbuktu)
VAKARŲ AFRIKA
D. BRIT. IR EGIPTO SUDANAS 1899
Chartumas
ERITRĖJA
Masava
Aduva
ADENAS
Džibutis
SOMALIS
Adis Abeba
ETIOPIJA
Fašoda
Čado ež.
PUSIAUJO AFRIKA
SIERA LEONĖ
LIBERIJA
TOGAS
A. K.
Akra
Lome
NIGERIJA
Lagosas
KAMERŪNAS 1884
1911
F. P.
Buėja
R. M.
PRINSIPĖ
SAN TOMĖ
ANOBANAS
GABONAS
Stanlevilis
BELGIJOS KONGAS 1908
Leopoldvilis
Boma
UGANDA
KENIJA
Nairobis
Tabora
ZANZIBARAS
Dar es Salamas
R. AFRIKA 1885
DANGUN ŽENGIMO S.
Luanda
KOMORAI
ANGOLA
Š. RODEZIJA
N.
Livingstonas
Solsberis
P. RODEZIJA
ŠV. ELENOS S.
PIETVAKARIŲ AFRIKA 1884
V.
Vindhukas
BEČUANALENDAS
MOZAMBIKAS
MADAGASKARAS
Pretorija
Liuderico įl.
KAPO ŽEMĖ
B
Durbanas
Kapštata (Keiptaunas)
geležk. 1914
0 500 1000 km

kolonijos:
prieš po 1878
D. Brit.
Pranc.
Port.
Isp.
Vok.
It.
Osmanų imperija apie 1850
Maroko sultonatas iki 1912
laisvosios prekybos sritys
Pietų Afrikos s-ga – dominija 1910

Afrikos kolonijinis padalijimas prieš 1914

Vokietijos kolonijos prieš 1914

Bismarcko kolonijinė politika (1871–90)

1882 įkuriama Kolonijų s-ga (BENNIGSENAS, ROHLFSAS), o

1884 **Carlas Petersas** įsteigia Vok. kolonizacijos d-ją. Privatūs asmenys sudaro sutartis su Pietų (LUDERITZAS 1863), Vakarų (WOERMANNAS) ir Rytų Afrikos (PETERSAS, grf. PFEILIS) bei Ramiojo vand. salų (GODEFFROY din.) čiabuviais. BISMARCKAS bijo rizikuoti, nenori pakenkti Vok. europ. politikai.

1884–85 Kongo konferencijoje Berlyne jis tarpininkauja kuriant Belgijos krl. LEOPOLDO II valdomą neutralią Kongo v-bę (p. 397), kurioje visoms tautoms suteikiama prek. laisvė. ◊ Kad ir dvejodamas, BISMARCKAS išnaudoja palankią Vok. padėtį (dėl Egipto surištos Angl. ir Pranc. rankos; draugiški Vok. santykiai su Austr., It., Rus.; susitarimas su Pranc.) ir leidžia v-bei sekti paskui „prekybos vėliavą“. **Vok. globojamomis teritorijomis** tampa:

1884 Vokietijos Pietvakarių Afrika – sutartimis nustatomos sienos su Angola (1886), Kapo žeme (1890), 1889 apsaug. daliniai numalšina

1889–1906 hererų ir hotentotų sukilimus. 1907 suteikiama savivalda.

1884 Kamerūnas, Togas – reichskomisaras **Nachtigalis** pasiekia D. Brit. pripažinimą, atsisakydamas pretenzijų Nigerijoje.

1884–85 Ramiojo vand. kolonijos 1880 iš N. Gvinėjos b-vės įsigyta Kaizerio Vilhelmo žemė, vėliau Maršalo salos, Bismarcko archipelagas.

1885 Vokietijos Rytų Afrika – prieš 1889–90 maištaujančius arabus, panaudojant afrikiečius (askarius), formuojami apsaug. daliniai (WISSMANNAS).

Pasaulinio pripažinimo siekimas (1890–1914)

Vilhelmas II (p. 422) reikalauja Vokietijai „vietos po saule“ kolonijų dalijimosi varžybose.

1891 įk. Visų vokiečių sąjunga (Pangermanistų s-ga; HUGENBERGAS, p. 463) triukšmingai kelia principą „uždavinys – pasaul. politika, tikslas – pasaul. galybė, instrumentas – laivynas“; šiuo principu vadovaujasi URM polit. skyriaus vadovas **Friedrichas von Holsteinas** (1837–1909). Pernelyg vertinamos savo jėgos, pradedama betikslė „zigzaginė“ politika.

Ūkis. Vok. tampa stipria pram. nacija; užs. prekyba ir prek. laivynas (Hamburgo–Amerikos jūrų linija – ALBERTAS BALLINAS, 1857–1918) konkuruoja su Anglija. Sunkioji, elektros ir chem. pramonė – **Stinneso, Kruppo, Stummo, „Siemens“, „AEG“, „IG-Farben“ koncernai.** Manoma, jog pramonei ir gyventojams naudinga imp. politika.

1890–94 reichskancleris Leo von Caprivi (1831–1899) bei 1890–97 UR min. ADOLFAS MARSCHALLAS VON BILBERSTEINAS į tai žiūri skeptiškai.

1890 Zanzibaro sutartis: Zanzibaras iškeičiamas į Helgolandą, atsisakant Ugandos; sutartis kritikuojama.

1890 Apsidraudimo sutarties anuliavimas, nepaisant priešingų Rus. norų, skatina Pranc. ir Rus. suartėjimą.

1895 Vok. ir Rus. veiksmai prieš Japoniją (p. 427) ir visų pirma „Krūgerio depeša“ (p. 415) suerzina Angliją. Nežiūrint to, užs. politikai vadovaujantis **Bernhardas von Bülowas** (1849–1929; nuo 1897 valst. sekretorius, 1900–09 reichsk.) manosi turįs „laisvas rankas“. Admirolas **Alfredas von Tirpitzas** sužavi imperatorių ir viešąją nuomonę **laivyno politika.**

1898 karo laivų statybos programą jis pagrindžia galimų agresijų rizika. Programą išpopuliarina

1898 įk. Laivyno s-ga. ◊ „Rizikos teorija“ ir „prašmatnus laivynas“ (CHURCHILIS) ima vis labiau slėgti Vok. ir D. Brit. santykius.

Artimųjų Rytų politika: kaizerio vizitai ir jo kalba

1898 Damaske sukelia D. Brit. ir Rus. nepasitikėjimą. Vokietijos bankas Turkijoje įsigyja gelež. koncesiją;

1903 pradedamas tiesti Bagdado gelež.

Kolonijų politika: nuosaikiai naudojant jėgą pasiekiama tik nedidelių rezultatų.

1897–98 Čingdao okupacija ir nuomos sutartis su Kinija (p. 403).

1899 iš Isp. nuperkamos Karolinų, Marianų ir Palau salos. Samoa s. pasidalijama su JAV; po Boksininkų sukilimo (p. 403) su Anglija dėl „atvirų durų“ Kinijoje pasirašomas Jangdzės susitarimas. Tačiau

1898–1901 derybos dėl s-gos sudarymo žlunga dėl britų dvejojimo (SALISBURY) ir dėl to, kad klaidingai buvo vertinama polit. situacija (HOLSTEINAS). BULOWAS primygtinai pageidauja, kad D. Brit. prisijungtų prie Trilypės s-gos, manydamas turįs pasirinkimą tarp „rusų meškos“ ir „britų banginio“. **I Maroko krizės** metu jis bando suardyti Anglijos ir Pranc. Antantę.

1905 kaizeris apsilanko Tanžere ir paskelbia sultoną laisvu suverenu.

1906 Alchesyro konfer. parodo Vok. izoliuotumą. Ėmus statyti didelius šarvuotus karo laivus paaštrėję Vok. ir D. Brit. prieštaravimai paskatina D. Brit. išspręsti nesutarimus su Rus. (p. 425). Vok. prestižas per

1908 Bosnijos krizę laimi. „Nybelungiška ištikimybė“ Austrijai riboja Vok. veiksmų laisvę. **Theobaldas Bethmannas von Hollwegas** (nuo 1909 reichsk.) ir URM (KIDERLENAS-WACHTERIS) mėgina pasiekti susitarimą su Angl. (GREY'US), kuri tačiau

1911 nusiuntus Vok. kanonierę „Pantera“ į Agadyrą per **II Maroko krizę** stoja Pranc. pusėn. Vok. atsisako pretenzijų į Maroką, Pranc. už tai atiduoda N. Kamerūną. Per Balkanų krizę Vok. bendradarbiauja su Angl., tačiau TIRPITZAS sužlugdo

1912 derybas su HALDANE'U dėl santykių sureguliavimo, nes Vok. nuolaidas karo laivyno klausimais padaro priklausomas nuo D. Brit. neutralumo paskelbimo.

„Vilhelmo era" (1890–1914)

Vilhelmas II (1859–1941) – kupinas ambicijų ir be pusiausvyros yra įsitikinęs savo, kaip valdovo „iš Dievo malonės", mist. paskirtimi. Atleidęs BISMARCKĄ (p. 389) jis, veikiamas tokių patikėtinių kaip PHILIPPAS EULENBURGAS (1847–1921), nustato **„Naują kursą".** ◊ Nors imperijos biurokratai (HOLSTEINAS), v-bei atsidavę politikai bei istorikai (O. HINTZE, H. DELBRÜCKAS, F. MEINECKE ir kt.) ir kritikuoja kaizerio personal. režimą, tačiau daro tai neliesdami „stiprios monarchijos" – „sveiko BISMARCKO palikimo".

Ekonomikos pakilimas užgožia egzistuojančias problemas, kurių svarbiausios:

1. **Imperijos fin. priklausomybė** nuo ją sudarančių v-bių.
2. **Imperijos politiką paralyžiuojantys** k-tucijos prieštaravimai. Trijų klasių rinkimų sistema (p. 373) lemia reakc.-konserv. politikos kursą, bet imperijai tenka (visuot. rinkimų teisė) vis labiau atsižvelgti į nekonservatyvias jėgas.
3. **Nesiimama k-tucijos reformų parlamentarizmui įtvirtinti:** atleistos nuo polit. atsakomybės partijos linksta skaldytis (liberalai), pasiduoti doktrin. mąstymui (VSDP) arba oportunizmui (konservatoriai).
4. **Militarist. tendencijos,** skatinamos vyresnybei paklusnių valdininkų, veikia ir civ. gyvenimą.
5. **Demokratizacijos trukdymas:** susidūrę su savininkų agr., pram. ir burž. interesų sąjunga, žlunga tiek revizionistiniai VSDP viduje vykę (p. 413), tiek **Friedricho Naumanno** (1860–1919) įk. Nacionalsocialinės s-gos, tiek kitų (MAXAS WEBERIS) bandymai integruoti darbininkus į v-bę.
6. **Negrabi Prūsijos politika Lenkijoje (Ostmarke):** slopinami lenkų protestai ir 1906 m-lų streikas; priimami provokiški apgyvendinimo ir nusavinimo įstatymai.

1890–94 reichskancleris Leo von Caprivi (p. 421), Prūs. MP iki 1892, ieško korektiško kelio „virš partijų", tačiau susiduria su sunkumais.

1890 atšaukiamas Socialistų įstatymas.

1890–91 Darbininkų draudimo įstatymai. Nusivylęs negatyvia VSDP reakcija (BEBELIS), kaizeris nusigręžia nuo „tėvynės neturinčių gizelių".

1891–94, nežiūrint „agrarininkų" priešinimosi, mažinami muitai, sudaromos prekybos sutartys (ypač su Rusija).

1893 sudarius Žemdirbių s-gą, konservatoriai ima atstovauti į r. nuo Elbės gyvenančių stamb. žemvaldžių interesams. ◊ Laisvamaniai, Centras ir VSDP atmeta k-menės reformos projektą. Nepaisant to, paleidus Reichstagą,

1893 k-menė padidinama maždaug 83 000 žmonių. BISMARCKAS kritikuoja tokį žingsnį; jo

1894 susitaikymas (tariamas?) su VILHELMU II lemia staigų kanclerio atleidimą, susijusį su kaizerio sumanymu griebtis represijų prieš VSDP (Anarchistų įstatymas). Vidaus politikos paralyžius išlieka ir esant

1894–1900 kancleriu k-ščiui Chlodwigui Hohenlohe-Schillingsfürstui (75 m.). 1866–70 Bavarijos MP, nuo 1885 Elzaso-Lotaringijos valdytojui. Reichst. 1894 atmeta perversmo, 1899 – sunkiųjų darbų kalėjimo projektus, vyksta kovos dėl karo laivyno įst. (p. 421).

1895 atidaromas Šiaurės j. kanalas. ◊ V-bės sekretorius POSADOWSKY 1899 draudimo reforma pradeda naują socialinės politikos etapą.

1900 įvedamas Civilinis kodeksas. ◊ EULENBURGO ir HOLSTEINO proteguojamas

1900–09 RK Bernhardas von Bülowas (1849–1929)

1902 perorientuoja prekybos politiką, įveda naujus muitų tarifus; kaizeris ir konservatoriai tai vertina palankiai. Tačiau „lupikavimas už duoną" suteikia naujų balsų VSDP. ◊ Centro ir VSDP pastangomis atsisakius kolonij. politikos, nuo

1906 vykdoma konservatorių–liberalų „bloko politika", tačiau ne be įtampos, nes liberalai reikalauja išplėsti Prūsijoje rinkimų teisę.

1908 „Daily Telegraph" afera (profaniškas kaizerio interviu apie vok. ir britų santykius) visose partijose sukelia protestus. Šios aferos bendrininkas kancleris neparemia kaizerio, o jo polit. savimonę, be to, dar pažeidžia žurnalisto MAXIMILIANO HARDENO atskleisti kaizerio draugų aplinkos skandalai. BÜLOWAS atleidžiamas po

1909 nesėkmingo imperijos fin. reformos projekto.

1909–17 RK Theobaldas von Bethmannas Hollwegas (1856–1921), nuo 1905 buvęs Prūs. VR min., suvokia imperijos politikos sunkumus, bet padėčiai pakeisti jam stinga ryžto ir veiklumo.

1910 dėl nepalenkiamo konservatorių nusistatymo nepavyksta reformuoti Prūs. rinkimų sistemos.

1911 Elzaso-Lotaringijos n. k-tucija, suteikianti vid. autonomiją, pavėluoja.

1911 valst. draudimo sistema išplečia soc. apsaugą ir į vid. sluoksnį. Polit. įtakos neturinti VSDP

1912 tampa didž. Reichstago frakcija, posūkį į kairę padaro ir **Matthiaso Erzbergerio** (1875–1921; nužudytas) vadovaujamas Centras. ◊ Civ. valdžios ribotumą parodo

1913 ZABERNO incidentas: liaudies sujudimą dėl to, kad vienas karininkas pasityčiojo iš elzasiečių, nuslopina k-menė, reichstago interpeliacija nesusilaukia jokio poveikio.

1913 visuot. „ginklavimosi karštligės" (p. 395) akivaizdoje k-menė sustiprinama dar 780 000 žmonių. Prasidėjus karui, vidinį imperijos pakrikimą sustabdo

1914 partijų „pilietinė taika".

Carizmo saulėlydis (1874–1914)
Reformų laikotarpio sukrėtimai (p. 381), industrializacija ir valstiečių nuskurdimas lemia nuolatinį **rev. judėjimą.** Panašiai kaip GERCENAS (p. 425) ir grf. **Levas Tolstojus** (1828–1910), mist. tikėjimo „paprastu valstiečiu" kupini
narodnikai – mokytojai, slaugytojai, rašytojai – eina į liaudį, bet ši jais nepasitiki ir tvirtai laikosi Bažn. mokymo apie iš Dievo valios kylančią caro autokratiją. ◊ Remdamiesi BAKUNINO anarchizmu (p. 425), į kovą su carizmu ir soc. neteisingumu kyla
nihilistai (taip vadinami pagal TURGENEVO rom. „Tėvai ir vaikai", 1862). ČERNYŠEVSKIS
1863 veikale „Ką daryti?", TKAČIOVAS (1844–85) ir kiti kuria perversmo teroro keliu (vėliau tai perima LENINAS) teoriją ir taktiką; slaptosios s-gos, kaip antai „Žemė ir laisvė" (1877), „Liaudies valia" (1879), dalija proklamacijas, organizuoja kovos būrius, rengia sabotažo aktus ir pasikėsinimus.
1877–81 nihilistų teismo procesai: trėmimai ir mirties bausmės sustiprina radikalizmą, įrodo teisėtvarkos nepatikimumą.
1878 VEROS ZASULIČ (1851–1910) atentatas ir išteisinimas;
1881 nužudomas ALEKSANDRAS II.
Socialistai. Teroro metodą smerkia **Plechanovas** (1856–1918), kuris ima skleisti Rusijoje marksizmą ir
1883 įkuria I socialdemokrat. „Darbo išvadavimo" grupę.
1881–94 Aleksandras III valdo veikiamas savo mokytojo POBEDONOSCEVO (1827–1907), diegiančio abs. autokratiją.
1881 įk. **Ochranka** (polit. policija), kurios agentai, šnipai kontroliuoja m-las, u-tus, spaudą ir teisėtvarką. Valstiečiai ir darbininkai paliekami dvarininkų ir pram. kapitalo valiai. Pasienio teritorijose vykdoma griežta rusifikacija; per
1881–82 žydų pogromus (p. 375) išsilieja visuot. nepasitenkinimas.
1894–1917 Nikolajus II tvirtai laikosi autokratijos ir stačiatikybės s-gos. Karunavimo šventė Chodyno lauke prie Maskvos
1896 baigiasi katastrofa – dėl minios spūsties sukeltos panikos žūva daugiau kaip 1000 žmonių. Suom., Lenk., Ukr. ir Pabaltijyje vyksta prieš rusifikaciją nukreipti neramumai; taip pat streikai, socialiniai ir agr. maištai. Policija sutriuškina Minske
1898 įk. RSDDP, kuri iš naujo susiburia užsienyje. Savo rev. idėjas (p. 441) per knygas ir laikr. **„Iskra"** (1900) skleidžia **Vladimiras Uljanovas-Leninas** (1870–1924). Simbirske gimęs advokatas agituoja už darbininkų klasės išvadavimą, Sibiro tremtyje studijuoja marksizmą ir nuo 1900–05 gyvena emigracijoje (Londone, Miunchene, Ženevoje).

1902 VR min. PLEVE (1846–1904) panaikina savivaldos likučius, provokatorių (AZEFAS) padedamas kovoja su ČERNOVO (1876–1952) ir SAVINKOVO (1879–1922) vadovaujamais
1902 socialistais revoliucionieriais (eserais) ir nori sustabdyti jų terorą iš viršaus kurdamas darbininkų s-gas (polic. socializmas). Vienas tokių kūrėjų – stačiatikių kun. GAPONAS (1873–1906; nužudytas).
1903 žydų pogromai (Kišiniove). ◊ Buržuazija buriasi į
1903 įk. „Išlaisvinimo s-gą" (konstituc. demokratai – **kadetai).** ◊ Briuselyje ir Londone
1903 surengiamas II RSDDP suvažiavimas, kurio metu įvyksta skilimas į **menševikus,** kurie, kaip „legalieji marksistai", yra linkę palaukti, kol kapitalizmas ir proletariatas išsivystys (MARTOVAS, PLECHANOVAS, **Levas Bronšteinas, slap. Trockis,** 1879–1940; nužudytas) ir **bolševikus,** kuriems vadovauja **Leninas,** reikalaujantis ir agr. Rusijoje proletariato diktatūros – ją vykdysianti proletariato elito partija.
1904–05 „lokalinis karas su japonų liliputu" (p. 425)
1905 sukelia **pirmąją Rusijos revoliuciją:** Peterburge per
sausio 9 [22] „Kruvinąjį sekmadienį" k-menė apšaudo GAPONO vadovaujamas eitynes (einama pas carą su peticija); visoje Rusijoje kyla streikai ir maištai, sukyla šarvuočio „Potiomkinas" įgula Odesoje, Kronštato garnizonas. Bolševikai Londone nutaria vykdyti ginkluotą perversmą, sudaryti darbininkų tarybas (sovietus); tarp vadovų LENINAS ir TROCKIS; prasideda taut. sukilimai Lenkijoje ir Suomijoje. Rugpjūtį caras pažada **Dūmą** ir
Spalio manifestu suteikia k-tuciją, kurią parengia VITE (p. 425). Visuot. streiką ir Gruodžio sukilimą Maskvoje numalšina k-menė. Per
1906–17 „tariamo konstitucionalizmo erą",
1906 MP tapus **Stolypinui** (1862–1911; nužudytas), reakcija ir policija vėl paima viršų (luom. teismai). Šalia liberalios I Dūmos veikia Imperijos taryba. ◊ Siekiant sukurti vidurinį valstiečių sluoksnį (buožes – „kulokus") ir padidinti perkamąją galią,
1906–10 vykdomos agr. reformos. Panaikinus bendruomeninę („mirų") sistemą (p. 381), pradėjus žemės perdalijimą, Sibiro apgyvendinimą, didėja ž. ū. proletariatas. Socialist. partijų įtaka sustiprėja
1907 II Dūmoje. ◊ Po rinkimų teisės reformos –
1907–12 III Dūma, nuolat. neramumai ir streikų bangos, didelė emigracija į Ameriką (iš Lenkijos ir Lietuvos) ir Vokietiją (Latvijos ir Estijos vokiečiai).
Caro dvare įsigali stebukladarys ir „Dievo žmogus" – Sibiro valstietis **Rasputinas** (1872–1916; nužudytas).

Rusija prieš 1914

Rusijos ekspansija Azijoje XIX a.
Ekspansijos šaltiniai yra caro valdžios troškimas, „sienų medžioklė" nepadalytoje Vid. Azijoje ir nuo PETRO I laikų gajus noras per neužšąlančius uostus įgyti priėjimą prie pasaul. vandenynų.

Artimieji Rytai. Prie siekio **užvaldyti sąsiaurius** prisideda įsitikinimas, kad Rusijos rel. misija yra išvaduoti iš turkų bei islamo priespaudos Konstantinopolį ir stačiatikiškas „broliškas" Balkanų tautas. Bandymai tai įgyvendinti (1828–29, p. 357; Krymo karas, p. 381; 1877–78, p. 393) sužlunga dėl D. Brit. arba Austr. priešinimosi.

1878 Berlyno kongresas (p. 393) atšaldo ligi tol draugiškus Rus. ir Vok. santykius.

Vidurio Rytai. Nuo NIKOLAJAUS I laikų sienos stumiasi į priekį Persijos, Indijos ir Kinijos link.

1830–59 lokal. karai su Kaukazo kalniečių tautelėmis. Geri santykiai su Prūs. sukuria k-ščio GORČIAKOVO (1789–1883) vadovaujamai užs. politikai saugų užnugarį Europoje; po

1864 Turkestano aneksijos didėja Rus. ir D. Brit. prieštaravimai.

Tolimieji Rytai. Sutartimis su Kinija Rusija gauna

1858 Amūro ir 1860 Primorės sritis.

1860 įkuriamas **Vladivostoko** uostas.

1867 Aliaska parduodama JAV (p. 429). Tai nukreipta prieš Angliją.

1875 įgyjamas Sachalinas, už tai Japonijai atiduodami Kurilai.

Imperializmas ir Balkanų politika (1878–1914)

Ūkis. Nuo 1881 vyksta **industrializacija.** Kar. reikalams tiesiami geležinkeliai -

1883–86 Transkaspijos, 1891–1904 **Transsibiro.**

1892–1903 fin. min. grf. **Vitė** (1849–1915) paverčia Rusiją „kapitalizmo šiltnamiu". Stamb. įmonėse susitelkusi sunkioji pramonė vystosi – daugiausia Pranc. kapitalo dėka (atlyginamosios paskolos) – tiesiog amerikiet. tempais. Maža gyventojų perkamoji galia ir v-bės skolos verčia eksportuoti (pvz., 1891 javų eksportas nepaisant bado Rusijoje); pelnas plaukia į užsienį; ginklavimosi užsakymai sušvelnina krizes. Didžiuliai Bažn. turtai nepanaudojami; išlaisvintieji valstiečiai skendi beviltiškose skolose. Per mažas išdalytos žemės kiekis, mokesčiai ir gyv. skaičiaus augimas (1880 - 98 mln., 1914 - 175 mln.) lemia **proletariato** formavimąsi.

Rusiškasis mesianizmas. Literatūriniuose Maskvos u-to būreliuose diskutuojama apie Rusijos uždavinius ir esmę (p. 381); formuojasi rusų mesijiškoji savimonė.

Zapadnikai. BELINSKIS, ČIAADAJEVAS, SOLOVJOVAS reikalauja perimti V. techniką, polit. i-cijas, liber. ir socialist. idėjas. Anarchistas **Michailas Bakuninas** (1814–76) mano, kad geresnė ateitis bus sugriovus v-bę ir Bažn. autoritetą. Jis pabėga iš Sibiro tremties ir Londone susitinka su MARXU bei rusų emigrantu **Aleksandru Gercenu** (1812–70), kurio 1857 įk. laikr. „Kolokol" turi įtakos Rusijos viešajai nuomonei. Nusivylęs europietiškąja „komercijos religija", pelno vaikymusi, GERCENAS mano, kad moral. pasveikimą gali lemti rusų bendruomeninė sistema.

Slavofilai. CHOMIAKOVAS, **Konstantinas Aksakovas** (1817–60) išsigelbėjimo iš vakariet. egoizmo ir išganymo tikisi iš stačiatikybės, ruso sielos intuicijos ir aistringumo.

Panslavistai. MICHAILAS POGODINAS (1800–75) sujungia slavofiliškąjį ir vakarietiškąjį požiūrius, kelia visų slavų polit. vienijimosi idėją. Per 1867 II Panslavistų kongresą Maskvoje tokių pažiūrų laikosi ir **Fiodoras Dostojevskis** (1821–81). **Nikolajus Danilevskis** (1822–85)

1871 veikale „Rusija ir Europa" tarytum n. evangeliją skelbia, kad dekadent. Europa žlugs ir jos vadovaujantis vaidmuo atiteks morališkai pranašesnei Rusijai. ◊ **Michailas Katkovas** (1818–87) „Maskvos žiniose" propaguoja autokratišką **panrusizmą,** prie kurio linksta Rusijos viešoji nuomonė. ◊ Vis dėlto UR min. NIKOLAJUS GIRSAS [1882–95] tvirtai laikosi

1881 Trijų imperatorių sąjungos. Tik

1890 nutraukus Apsidraudimo sutartį, pasukama prie susitarimo su Pranc. (Dvilypė sąjunga, p. 395).

Rytų Azija. VIII-E vykdo imperialistinę ek. ekspansiją, bet perspėja karo min. KUROPATKINĄ [1898–1904] nesileisti į polit. avantiūras Japonijos atžvilgiu.

1896 Kinijos prašymu intervencija į Mandžiūriją; už tai gaunama gelež. koncesija.

1898 pasirašoma **Port Artūro** nuomos sutartis;

1900 okupuojama Mandžiurija (Boksininkų sukilimas). Pernelyg gerai vertinant savo jėgas vykdomos provokacijos prieš Jap. interesus Korėjoje.

1904–05 Rusijos–Japonijos karas (p. 427) sudrebina imperijos vid. sąrangą (p. 423)

1905 JAV sudaroma Portsmuto taika. VIII iškovoja Rusijai nuosaikias sąlygas (atsisako Korėjos, Port Arturo, P. Sachalino).

1905 VILHELMO II ir NIKOLAJAUS II gynyb. Bjerkės sutartis neduoda jokio efekto.

UR min. IZVOLSKIS [1906–10], nuslopinęs prieštaravimus tarp Rus. ir D. Britanijos

1907 susitarimu dėl Persijos (p. 399), vėl grįžta prie **Balkanų ir sąsiaurių politikos,** remia serbų panslavizmą (p. 393), susiduria su padidėjusiu Austrijos–Vengrijos aktyvumu Balkanuose (UR min. AERENTHALIS) ir per

1908 Bosnijos krizę (p. 433) patiria pralaimėjimą. UR min. SAZONOVAS [1910–16] per

1912–13 Balkanų karus praranda polit. dominavimo pozicijas.

1912 Karo laivynų konvencija su Prancūzija.

Japonijos ekspansinė politika nuo 1875

Europiečiai susidomėjo Japonija, kai ENGELBERTAS KAEMPFERIS paskelbė įspūdžius iš kelionės po Japoniją (1690–92). Banginių medžiotojai pageidauja Jap. uostuose pasipildyti anglių ir vandens. Ilgą laiką bergždi rusų ir amerikiečių bandymai baigiasi tik

1854 galutiniu Japonijos atsivėrimu: komodoras PERRY su laivynu manevruoja priešais Tokiją ir išgauna iš Jap. palankią JAV

1854 Kanagavos (prie Jokohamos) sutartį su koncesijomis dviem uostams (savi muitai, teismas, valdininkai). Sudarinėjamos prek. sutartys su Europos v-bėmis; dėl priešiškos reakcijos svetimšalių atžvilgiu kyla Japoniją žeminančios akcijos (apšaudomi uostai). Šiogūnatas praranda autoritetą.

1867 atsistatydina paskutinis šiogunas KEIKIS.

Meidzi era (1868–1912)

1867–1912 MUCUHITAS. Per „imperatoriaus šviesėj. valdymo" metus susiformuoja modernioji Japonija. Ji suvokia, kad jos vidaus stabilumui grės pavojus, jeigu ji neprisitaikys prie Europos. Pokyčiai vyksta trimis tarpsniais.

1. Senosios feod. struktūros įveika: pietuose viešpatavę daimiai savo valdžią savanoriškai perleidžia imperatoriui, įgyvendinančiam „naujosios eros programą".

1871 panaikinama feod. santvarka: lenai pakeičiami naujais administrac. rajonais; kaip kompensacijos bajorijai suteikiamos v-bės pensijos. Panaikinamas draudimas išvykti; v-bė remia japonų studijas užsienyje; kviečiami patarėjai iš Europos.

1872 įvedama visuot. karo prievolė, o k-menė pertvarkoma pagal Pranc. ir Prūs. pavyzdžius; mokslas privalomas; sukuriamos policijos, spaudos, teisėsaugos, pašto, geležinkelių, sveikatos apsaugos ir finansų (jena pagal JAV monetar. sistemos pavyzdį; įsteigiamas Jap. bankas) sistemos. ◊ Panaikinamos samurajų pensijos ir senoji „kardo teisė", tai paskatina opoziciją susitelkti į SAIGO TAKAMORIO vadovaujamą

1877 sukilimą. Po pralaimėjimo prie Kagošimos panaikinama samurajų kasta.

2. Vidinis reformų adaptavimas. Naujojoje biurokratijoje susiformuoja kelios grupės (klanai). Konservatyvioji Karo partija *(teiseito)* nepriima vakariet. įtakų: jos požiūriu, svarbiausia įsitvirtinti žemyne, o ne soc. ir ek. reformos. ◊ Pažangos partija *(kaisinto)* siūlo išplėsti ek. erdvę tik po to, kai bus įgyvendintos vakariet. reformos. ◊ Radikalioji partija *(sijuto)* reikalauja įvesti parlament. santvarką, kuri tačiau nebūtų nukreipta nei prieš „senųjų v-bės vyrų tarybą" (genro – „neregimoji valdžia už sosto"), nei prieš tenų imperator. valdžios dieviškumą.

1878 įvedami provincijų parlamentai.

1884 iš rūmų d-menės (kugai) ir daimių šeimų (kurios gauna naujus penkių rangų bajoriškus titulus) atstovų sudaromi Aukštieji rūmai.

1885 sušaukiamas pirmasis imperatoriaus paskirtas min. kab., 1888 Slaptoji v-bės taryba *(sumicuin)*. Princas **Ito Hirobumi** (1841–1909) parengia naują

1889 k-tuciją (paveld. konstituc. monarchija): imperatorius, kaip v-bės galva, neatstatydinamas. Aukštieji ir Deputatų rūmai (po 300 atstovų), miestų ir bendruomenių savivalda pagal Prūs. pavyzdį. Polit. valdžią ir toliau išlaiko didž. šeimos (klanai). Jos kontroliuoja apie 1900 įk. *Sejukai* (ITO) ir *Kenseihonto* partijas.

3. Japonija tampa didžiąja imper. v-be. Staigus gyv. skaičiaus augimas (1867 – 26 mln., 1913 – 52 mln.) skatina industrializaciją.

Įsijungti į pasaulio rinką pavyksta greičiau, nei tikėtasi. Šeimyn. trestai (tarp jų – MICUI, JASUDA, SUMITOMO) kontroliuoja pramonę, prekybą, bankus. Jų dėmesys krypsta į užs. žaliavas (anglys) ir realizavimo rinkas.

Imperialist. tikslų siekia CHOŠU (sausumos k-menė) ir SACUMOS (jūrų laivynas) klanai, kurių kovos lauku tampa v-sybė.

1875 susitariama su Rus. dėl Sachalino ir Kurilų; 1876 okupuojamos Bonino ir Riukiu s. Japonų ir kinų dalinių įsikišimas į Korėjos Tonhako sukilimą tampa

1894–95 Japonijos–Kinijos karo priežastimi. Pranašesnės japonų pajėgos užgrobia Daireną, Veihajų, Šandungą, Seulą.

1895 Šimonosekio taika: Kinija atiduoda Japonijai Formozą (Taivaną) ir Peskadorų (Penghuliedao) salas, turi mokėti kontribucijas ir pripažįsta Korėjos nepriklausomybę (1897 ji tampa Rus. globojama v-be). Nuo

1895 statomas karo laivynas (4 šarvuočiai, 8 kreiseriai). Jap. dalyvauja Boksininkų sukilime. Rusijos skverbimasis į R. Aziją pasitinkamas

1902 gynyb. s-ga su D. Britanija. Bandymai pasidalyti įtakos sferas Korėjoje ir Mandžiūrijoje baigiasi Port Artūro užpuolimu: sunaikinamas Rusijos Ramiojo vand. laivynas.

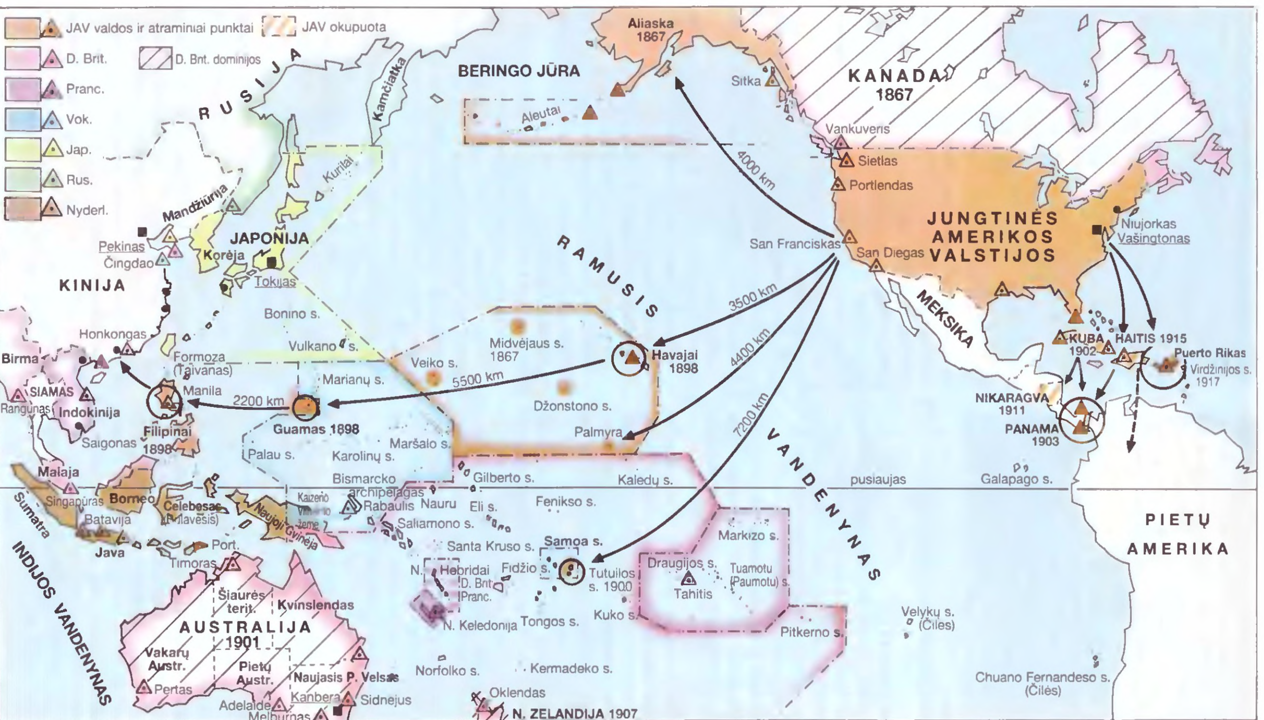
1904–05 Rusijos–Japonijos karas. Rusijai kariauti trukdo vadovybės klaidos ir vidaus polit. sunkumai (p. 425). Jap. armijos priverčia kapituliuoti Port Artūrą, užima Korėją, skverbiasi į Mandžiūriją.

1905 pergalės žemyne prie Mukdeno ir jūroje prie Cusimos: adm. TOGAS sunaikina pasenusį rusų Baltijos jūros laivyną, ką tik apiplaukusį pusę Žemės rutulio.

1905 Portsmuto (JAV) taika. Japonijai atitenka P Sachalinas (Karafutas) ir Port Arturas, o Korėja ir P. Mandžiūrija tampa jos protektoratais. Tarpt. mastu pripažįstama, kad Japonija – **nauja didžioji valstybė.**

1907 draugystės sutartys su Pranc. ir Rus.; JAV apriboja japonų imigraciją.

1910 aneksuojama Korėja (Chosenas).

JAV ekspansinė politika nuo 1867

„Rekonstrukcijos" (atstatymo) laikotarpis

1865–69 Andrew Johnsonas plėtoja nuosaikią LINKOLNO politiką, bet radikalieji respublikonai priverčia jį stoti į kovą dėl valdžios ir dėl to jis apkaltinamas v-bės išdavimu. Negrai 1868 gauna piliečių teises, 1870 rinkimų teisę.

1869–77 esant prez. **Grantui,** JAV išgyvena tamsiausią korupcijos laikotarpį. ◊ Pietų „maištininkams" užkrautos kar. diktatūros (iki 1887) saugomi, įgaliotiniai iš Šiaurės sudarinėja abejotinos reputacijos v-sybes, kursto spalvotuosius ir atvirai švaisto pinigus. Plantatorius slegia mokesčių ir skolų našta. Gindamiesi nuo anarchijos, jie griebiasi savipagalbos (slaptoji „Kukluksklano" s-ga, linčo teismas). Naujos negrų žeminimo formos – rinkimų teisės klauzulės (intelektualumo testai) ir ras. diskriminacija. ◊ Nors suskilę liberalai ir respublikonai (CARLAS SCHURZAS) ir stoja prieš verslo painiojimą su politika, vis dėlto prezidentams HAYESUI, GARFIELDUI, ARTHURUI, CLEVELANDUI

1877–89 tik pamažu sekasi naikinti „nugalėtojui – laimikis" sistemą. 1883 įsigaliojus Civ. tarnybos aktui įvedami valdininkų tinkamumo egzaminai.

JAV tampa didžiąja ekonomine galybe

V-bės bejėgiškumas skatina ne tik beatodairišką pelno vaikymąsi bei gangsterių siautėjimą, bet ir drąsią riziką, energingumą bei asm. iniciatyvą. Nepaisant krizių (1873, 1907), vyksta pramonės, technikos, ūkio ir kapitalo ekspansija. Gyv. skaičius 1860–1914 išauga nuo 31,3 iki 91,9 mln. (iš jų 21 mln. emigrantų). Darbininkų skaičius išauga 700%, gamyba 2000%, investuojamasis kapitalas 4000%. JAV pirmauja pasaulyje pagal geležies, akmens anglių, gamt. dujų, vario ir sidabro gavybą; garo energija užleidžia vietą elektrai; apsaug. muitai skatina monopolijų formavimąsi. Dažnai pradedant beveik nuo nulio, iškyla „stambaus verslo karalių" – ASTORO (prekyba kailiais), **Johno Rockefellerio** („Standard Oil"), CARNEGIE'O („Steel corporation"), **Morgano,** VANDERBILTO (gelež. b-vė) ir kt. trestai ir didžiuliai koncernai. 1913 2% amerikiečių gauna 60% visos nacijos pajamų. Vien MORGANAS ir ROCKEFELLERIS kontroliuoja 20% tautos turto (341 stamb. įmonė su ben dru 22 mlrd. dolerių kapitalu).

Nepaisant grėsmės lygybei (ras. diskriminacija) ir laisvei (kapitalo koncentracija), vyksta visuot. demokratizacija. Plataus vartojimo prekės pakelia gyvenimo lygį; pram. magnatai steigia u-tus, muziejus, soc. rūpybos įstaigas. Darbininkų o-jos (Amerikos darbo feder. – ADF, 1886; Pasaulio pram. darbininkai PPD, 1905) atkakliai kovoja dėl atlyginimų (per metus daugiau nei 1000 streikų). Į kovą su monopolijomis ir išnaudojimu stoja v-sybė.

1901–09 Theodore'as Rooseveltas reformuoja valdymą ir gelež. tarifus.

1909–13 Taftas išsikovoja Antitrestinį įst.

1913–21 Woodrow Wilsonas paskelbia „Naujosios laisvės" kursą, panaikina apsaug. muitus, įveda progresyv. mokesčius ir toliau slopina trestus.

Įsijungimas į pasaulinę politiką

1891 atšaukiamas Gyvenviečių įst. (p. 407) ir tuo baigiasi vidinis imperializmas. Užs. politikai turi įtakos aukštieji fin. ir ek. sluoksniai. Naujoji imperialistinė jėgos politika nuo viešosios nuomonės paslepiama moralumo šydu ir vykdoma pirmiausia ek. priemonėmis **(dolerio imperializmas).**

1867 už 7,2 mln. dolerių iš Rusijos **nuperkama Aliaska;** sandėris kritikuojamas (prekyba kailiais ir aukso telkiniai 1913 duoda 81 mlrd. dolerių pelno). Per

1895 kubiečių sukilimą prieš Ispaniją (jį remia ir amerikiečių savanoriai) Pulitzerio ir Hearsto period. spauda taip nuteikia viešąją nuomonę, kad „Meino" incidentas prie Havanos (amerikiečių kreiserio sprogimas) sukelia

1898 karą su Ispanija (JAV okupuoja Kubą). Pagal Paryžiaus taikos sąlygas JAV atitenka Guamas ir Puerto Rikas. Imperialistų ir jų priešininkų (CARLAS SCHURZAS) ginčą dėl politikos Havajuose ir Filipinuose MCKINLEY [1897–1901] po ilgų dvejonių išsprendžia aneksijos naudai, motyvuodamas tuo, kad Jap., Rus. ir Vok. ketinimai irgi aneksionistiniai. **T. Rooseveltas, Taftas** ir **Wilsonas** yra atviri imp. politikos šalininkai. Grasinant intervencijomis, kapitalo investicijos C. ir P. Amerikos šalis paverčia fin. protektoratais (*Big-Stick* politika).

1910 įkuriama Panamerikos sąjunga.

Atšąla ligi tol geri santykiai su Vokietija (1889 ginčas dėl Samoa, kuri 1899 padalijama; prek. konkurencija) ir Rusija („atvirų durų" politikos R. Azijoje akcentavimas, p. 403; tarpininkavimas per Rus.–Jap. karą, p. 427). Kitaip susiklosto santykiai su tradic. priešininke D. Britanija. Derantis dėl **Panamos kanalo** pradžioje pasirašyta

1850 Claytono–Bulwerio sutartis dar numato tarptautinę kanalo kasybą. LESSEPSO (p. 417) 1879 įk. Panamos b-vė skandalingai bankrutuoja.

1895–97 Venesuelos pasienio ginčo su D. Britanijos Gviana metu Anglija nusileidžia JAV keliamam trečiųjų teismo reikalavimui. Prasideda D. Brit. ir JAV suartėjimas. Kanalo kasyba 1901 perleidžiama JAV, nustatoma Aliaskos ir Kanados siena (1903). ◊ JAV išprovokuota

1903 Panamos rev. baigiasi šalies atsiskyrimu nuo Kolumbijos. Po 10 m. trukusių kasimo darbų

1914 atidaromas Panamos kanalas.

Italijos kolonijinė imperija 1914

Egėjo jūra prieš 1914

Po Italijos suvienijimo ateina išsekimo laikotarpis. Burž. partijų (radikalų, kairiųjų bei dešiniųjų liberalų) tradicijos ir asmenybės svarbesnės už programas, partijų tarpusavio skirtumus nutrina *Trasformismo* sistema (opozicija transformuojasi dalyvaudama valdžioje, papirkinėjama ir terorizuojama). Nuo
1876 valdžioje kair. liberalų v-sybės (DEPRETI kab.). Nuostolingai remiamas ž. ū., pramonė, k-menė ir laivynas, todėl biudžetas nuolat deficitinis; nuo vidaus bėdų linkstama trauktis į iredentizmo politiką (p. 385):
1878 įkuriama „Neišvaduotosios Italijos" s-ga.
1879 įvedamas privalomas prad. mokymas (vaikų nuo 6–9 m.).
1882 išplečiama rinkimų teisė (apie 20% visų vyrų, nes yra išsimokslinimo cenzas).

„Didžiosios politikos" era (1882–1900)
1878–1900 krl. UMBERTAS I. ◊ Susirūpinusi dėl Pranc. įvykdytos Tuniso okupacijos (p. 419),
1882 Italija prisijungia prie Trilypės s-gos (p. 395), tačiau tai apsunkina iredentizmo pretenzijos Austrijai (P. Tirolis, Istrija, Adrija). Pranc. veiksmai Š. Afrikoje sukursto nuo
1887 MP Crispi (p. 385) griebtis kolonij. ekspansijos, orientuotis į Trilypę s-gą ir užgniaužti iredentizmo troškimus. ◊ Etiopams priešinantis,
1887–90 Masaua (1885) išplečiama į **Eritrėjos** koloniją.
1889 Učialio sutartis: **Etiopija** tampa protektoratu, MENELIKAS II pripažįstamas negusu (p. 409).
1889 aneksuojamas Italijos Somalis. ◊ Per gerai vertindamas It. jėgas, CRISPI, MENELIKUI II nutraukus protektorato sutartį, paskelbia
1894 Etiopijai karą.
1896 pralaimėjimas prie Adua sukelia sunkią krizę, CRISPI nuverčiamas. Adis Abebos sutartis priverčia atsisakyti Etiopijos kolonizavimo plano. Stengiamasi balansuoti tarp abiejų Europos sąjunginių blokų, mažinant prieštaravimus tarp It. ir Pranc.
1902 pasirašomas slaptas susitarimas, išaiškinantis abiejų pusių interesus Š. Afrikoje (Prancūzijos – Maroke; Italijos – Libijoje).
Vidaus situacija. Auga gyv. skaičius, nuolat didėja emigracija (1914 kas ketvirtas italas gyvena užsienyje).
1887 apsaug. muitų politika skatina Š. Italijos industrializaciją (užs. kapitalas). Pietuose dažnos ek. krizės, skandalai.
1888–98 vyksta prekybos karas su Pranc. ◊ CRISPI „stiprios v-sybės" taupymo priemonės ir mokesčių didinimas nesubalansuoja pernelyg didelių valdymo ir ginklavimosi išlaidų; maži atlyginimai, ilgas darbo laikas, vaikų darbas, nuolat. brangimas.
1882–83 įkuriama Socialistų partija (BISSOLATI, TURATI ir kt.). Atsiranda kooperacinių savipagalbos formų, vietinių profs-gų.
1894 paleidžiamos socialistų o-jos. Anarchistų atentatai, slaptosios s-gos Pietuose (mafija, kamora) pakerta v-bės autoritetą. Sicilijoje
1893–94 darbininkų s-gų „fascių" bado maištai.

Giolitti era (1900–15)
1900–46 VIKTORAS EMANUELIS III.
1903–05, 1906–09 ir 1911–14 MP Giolitti („stiprusis liberalas"), supriešindamas partijas ir interesų grupes, patraukia į savo pusę katalikiškąją Liaudies („populiarų") partiją ir nuosaikiuosius socialistus reformoms vykdyti:
1905–06 nacionalizuojami gelež.; darbo apsauga ir soc. draudimas, pripažįstamos profs-gos –
1906 įkuriama Visuotinė darbo konfederacija. ◊ Ūkis ir finansai atsigauna. Nepaisant to, „džolitizmo" įtaka ima silpnėti, palyginti su naujuoju „integraliuoju **nacionalizmu**". Poetas ir NIETZSCHE'S gerbėjas **Gabriele d'Annunzio** (1863–1938) įkuria
1910 Nacionalistų partiją, kuri vietoj klasių kovos siekia „tautų kovos" ir reikalauja vykdyti iredentizmo politiką.
1912 įvedus visuot. rinkimų teisę, buržuazinė liberalioji santvarka galutinai pašlyja.
1912 socialistai suskyla: „reformistus" (BISSOLATI) pranoksta „revoliucionieriai", vadovaujami **Benito Mussolini** (p. 494), nuo 1907 darbininkų o-jos sekretoriaus, nuo 1912 „Avanti" redaktoriaus. Nepatenkintas mases jis kursto streikuoti, ypač per
1914.06 „raudonąją savaitę".
Užs. politika. Konfliktai su Pranc. sureguliuojami
1902 neutralumo sutartimi ir Trilypės s-gos išklibimu per Maroko (p. 421) ir Bosnijos (p. 433) krizes. Nacionalistų spaudimas ir sėkminga Pranc. politika Maroke skatina atnaujinti iredentizmo (sienų Alpėse stiprinimas) ir kolonijų grobimo politiką.
1911 aneksuojama **Tripolitanija.** Tai sukelia
1911–12 karą su Turkija, kurį sunkina senusitų pasipriešinimas, o politiniu atžvilgiu – it. puolimas Egėjo jūroje (Dodekanesas).
1912 sudaroma Lozanos taika: **Libija** gauna autonomiją ir *de facto* atitenka Italijai; **Dodekanesas** lieka ginčijama terit.
1912 Italija pasižada Pranc. laikytis neutraliteto. Prasidėjus I pasaul. karui,
1914.08.03 paskelbiamas neutralitetas. Neutralistų (GIOLITTI) ir intervencionistų (D'ANNUNZIO, MUSSOLINI) kovoje MP SALANDRA laikosi „*Sacro egoismo per Italia*" pozicijos.
UR min. SONNINO Austrijai pareiškia terit. pretenzijas.
1915.04 Londono sutartimi jis iš Antantės išgauna didesnių nuolaidų. 05.03 nutraukiama Trilypė s-ga.

Osmanų imp. sienos
I Balkanų sąjunga
II Balkanų sąjunga
I Balkanų karas 1912–13
II Balkanų karas 1913
nuo 1908 įvykę terit. prijungimai pažymėti pagal šalių spalvas
S. – Skutaris

Turkijos europinės dalies pasidalijimas 1908–1913

serbai ir kroatai, makedonai, bulgarai, rusai – slavai
italai, rumunai, aromunai – romanai
vokiečiai
vengrai
valstybės sienos 1914
tautinės mažumos

Balkanų tautos prieš 1914

Balkanų krizės (1908–13)
Osmanų imperijos griuvimas ir toli siekiantys naujųjų taut. v-bių tikslai (etninėms, kult. ir rel. sienoms skiriantis nuo politinių; mažumų ir iredentizmo problemos) sudaro Balkanuose nuolatinę nestabilią padėtį
tai pasaul. politikos „aukštos įtampos zona", į kurią visos d. v-bės tiesiogiai (Austr.–Vengrija, It., Rus.) ar netiesiogiai (Vok., Pranc., D. Britanija) yra įsipainiojusios.
1908–09 Bosnijos krizė lemia
1908 jaunaturkių rev. (p. 399) įgyvendintą Osm. imperijos transformaciją į k-tucinę v-bę su teisių lygybe ir visų pavaldinių rinkimų teise.
Rugsėjį Kreta prijungiama prie Graikijos. VENIZELAS (p. 393), būdamas liber. partijos vadas, įsiūbuoja didžiagraikių sąjūdį.
Spalį FERDINANDAS I (p. 393) pasiskelbia neprikl. **Bulgarijos** k-stės caru. ◊ **Austrija–Vengrija** baiminasi, kad iš jos bus pareikalauta grąžinti nuo Berlyno kongreso valdomas Turk. žemes. Po Austr. ir Rus. susitarimų, pasiektų per
1908.09 Buchlau įvykusį UR min. (Austr. ALHRENTHALIS ir Rus. IZVOLSKIS) susitikimą. Austrija, Turk. protestuojant,
1908.10 aneksuoja Bosniją ir Hercegoviną. Tai sukelia Serbijos pasipiktinimą, nes ji įžvelgia didžiaserbiškų planų žlugdymą ir paskelbia mobilizaciją. **Rusija sąsiaurių klausimu** (Bosforo ir Dardanelų atidarymas) susiduria su **D. Brit.** pasipriešinimu, pasijunta Austr. apgauta ir užtaria Serbiją. **Anglija** (UR min. GREY) paremia Rus. ir pareikalauja sušaukti tarpt. konferenciją Bosnijos klausimu; Austr. tai atmeta. Italija taip pat yra prieš Austr. valdų plėtimą; siekiant išlaikyti *status quo* Balkanuose,
1909 Rakonidžyje pasirašoma slapta sutartis su Rus. (p. 395). ◊ Pranc. laikosi santūriai, kadangi dar nesijaučia esanti pasiruošusi kariniam jėgų išbandymui. ◊ **Vokietija** (reichsk. VON BÜLOWAS) tvirtai laikosi „Nybelungų ištikimybės" Austrijai. Nors ji ir atmeta Austrijos Gen. štabo viršininko **barono Franzo Conrado von Hötzendorfo** (1852–1925) planą prevenc. karu „atsiskaityti" su Serbija, bet leidžia Austr. paskelbti ultimatumą ir įspėja Rus. dėl paramos Serbijai žeminančia
1909.03 Peterburgo nota. IZVOLSKIS atsistatydina ir būdamas Rus. ambasadoriumi Paryžiuje tampa ryžtingiausiu Centro ašies v-bių priešininku
Rezultatai. Vok. sėkmingai tarpininkauja sureguliuojant Austr. ir Osmanų konfliktą: Austr. išveda k-menę iš Sandžako ir Novi Pazaro (Turkijos valdomos srities) ir atlygina nuostolius. Vok. tampa labiau priklausoma nuo Austr.–Vengrijos. Antantė neišyra; įtampa Balkanuose lieka:
1910 NIKITA JUODKALNIETIS I pasiskelbia karaliumi;
1911 įkuriama slapta didžiaserbių o-ja „Suvienijimas arba mirtis" („Juodoji ranka"), vadovaujama plkn. DIMITRIJEVIČIAUS-APISO.
1912–13 Balkanų krizė. Neramumai Albanijoje (ESADAS PAŠA), Turkijos vidaus suirutė bei susilpnėjimas dėl
1911–12 karo su Italija dėl Tripolitanijos suvienija Serbiją ir Bulgariją. Rus. diplomatų padrąsintos, abi v-bės
1912.03 sudaro I Balkanų s-gą (nukreiptą prieš Austr. plėtimąsi neišvengiamo Turkijos europ. žemių padalijimo sąskaita). Prie s-gos prisijungia Gr. ir Juodkalnija.
1912.10 prasideda I Balkanų karas: 4 s-kės paskelbia Turk. karą. Turk. patiria d. pralaimėjimų: prie Kir Kilises, Liuleburgazo ir Adrianopolio prieš Bulgariją, prie Kumanovo prieš Serbiją. Pasekmė **krit. tarpt. situacija: Serbija,** remiama Rus., reikalauja priėjimo prie Adrijos, bet tam priešinasi **Italija.** Pastaroji siekia aneksuoti Albaniją ir pageidauja pratęsti Trilypės s-gos galiojimą. ◊ **Graikija** protestuoja dėl Italijos įvykdytos Dodekaneso okupacijos (1912). Tuo tarpu **Austr.–Vengr.** nepritaria Serb. ir It. sustiprėjimui ir paremia Bulgariją. Pastarosios spaudimas Serbijai ir Turkijai baugina **Rusiją** (UR min. SAZONOVAS), susirūpinusią paskutine draugiška Balkanų v-be ir savąja sąsiaurių politika. ◊ Bendromis **Vokietijos** (reichsk. BETHMANNAS HOLLWEGAS) ir **Anglijos** (GREY) pastangomis per
gruodį Londone vykusią ambasadorių konfer
1913.05 pasiekiama **Londono taika:** Turk. praranda visas terit. į v. nuo Eno–Midijos linijos. ◊ Iškilus ginčui dėl laimikio, **Bulgarija,** pernelyg gerai vertindama savo jėgas, užpuola Serb.
1913.06 prasideda II Balkanų karas: į karą Serb. pusėje įsitraukus **Rum., Gr., Juodkalnijai** ir **Turk.,** viskas dar labiau susipina. Atšąla Austr. ir Rum. santykiai, nes Austr.–Vengr. grasina įsikišti, kad išgelbėtų Bulg., tačiau tam sukliudo Vok. ir It.
1913.08 Bukarešto taika: Bulg. praranda Makedoniją ir Dobrudžą; Kreta galutinai atitenka Vengrijai; **Albanija** tampa savarankiška k-štyste (valdoma princo WILHELMO WILDO, kurį iškėlė ESADAS PAŠA).
Rezultatas: nusivylimas, pirmiausia **Serbijoje,** kuri, Austrijai-Vengrijai sukliudžius, negauna priėjimo prie Adrijos jūros.
Ankstesni v-bių draugiški santykiai ir sąjung. pozicijos pasidaro nelankstūs; situacija Balkanuose, Europos „parako statinėje", išlieka labili ir per
1914 Liepos krizę įžiebia Pirmąjį pasaul. karą (p. 434).

Karo priežastys

Jėgos politikos sukelti **prieštaravimai** Europos v-bių sistemoje (Vok.–D. Brit., Vok.–Pranc.); **didžiųjų v-bių ginklavimosi varžybos** (Vok. ir Pranc. k-menių didinimo projektai, p. 417, 422); **Vok. ir Angl. prieštaravimai** dėl karo laivų statybos (Pranc. ir D. Brit. susitarimas dėl laivynų 1912); **keturtautės Austrijos–Vengrijos problemos** (čekų autonomijos siekis, slavų klausimas); **Europos v-bių s-gos netenka gynyb. pobūdžio, Rusijos Balkanų politika** (p. 433); **skubotos mobilizacijos ir ultimatumai** (juos lėmė ir kar. operacijų planai).

Mažesnės reikšmės turi nacionalist. tendencijos Prancūzijoje („revanšo" politika) ir Vokietijoje (Visų vokiečių s-ga) bei vokiečių–anglų ek. prieštaravimai.

Karo kaltininko kausimas

Tarpusavio nepasitikėjimas, ypač vokiečiams būdingas fatalist. tikėjimas, kad lokal. karas Europoje neišvengiamas, menka vadovaujančiųjų politikų apsisprendimo laisvė ir nuolat. ginklavimasis, kaip saugumo laidas, sukelia karą. Nė viena v-bė nėra linkusi vardan taikos atsisakyti savo tikslų:

1) **Austrija–Vengrija** tvirtai laikosi keliatautės imperijos idėjos;
2) **Serbija** mėgina įgyvendinti taut. v-bės idėją;
3) **Rusija** bijo dar vienos nesėkmės vykdant Balkanų politiką ir stovi priešais alternatyvą – karas arba revoliucija šalies viduje;
4) **D. Britanija** svyruoja tarp neutraliteto ir solidarumo (v-sybės neryžtingumas; ekspansyvios Rus. politikos baimė);
5) **Prancūzija,** kurią s-ga su Rusija išlaisvino iš polit. izoliacijos, laiko šią s-gą spaudimo Vokietijai priemone;
6) **Vokietija** laikosi s-gos su Austrija–Vengrija, kad išvengtų vis didėjančios polit. izoliacijos ir padėtų pavojuje atsidūrusiai Dunojaus imperijai įgyti autoritetą. Vok. Gen. štabas spaudžia pradėti karą 1914, nes vėliau nebebūsią sąlygų staigiai sutriuškinti Prancūziją (plg. SCHLIEFFENO planą, p. 437);
7) **Prancūzija ir Vokietija** nepadaro raminamojo poveikio savo s-kių Rusijos ir Austrijos–Vengrijos politikai.

1914 Liepos krizė

06.28 Sarajeve bosnių studentas PRINCIPAS slaptos o-jos „Juodoji ranka" (tiesiogiai nedalyvaujančios Serbijos v-sybėje) pavedimu nušauna Austrijos sosto įpėdinį erchrcg. PRANCIŠKŲ FERDINANDĄ ir jo žmoną.

07.06 Vok. garantuoja besąlygišką sąjung. ištikimybę („neriboti įgaliojimai").

07.20–23 Pranc. prez. POINCARÉ ir MP VIVIANI vizitas Peterburge. Pažadama sąjung. ištikimybė. Jiems išvykus, Austrija–Vengrija

07.23 pateikia Serbijai ultimatumą, kuriuo reikalaujama per 48 val. nutraukti – dalyvaujant pačiai Austrijai – prieš ją nukreiptas intrigas; nubausti atentato kaltininkus.

07.25 Serbija atsakydama padaro išlygų dėl savo suverenių teisių bei paskelbia dalinę mobilizaciją.

07.25 Austrija–Vengrija paskelbia atsakymą esant nepatenkinamą; nutraukiami diplomat. santykiai; dalinė Austr. mobilizacija.

07.25 Rus. imperijos taryba prie Carskoje Selo nutaria, kad Rusija parems Serbiją. Nepaisant anglų ir vok. bandymų tarpininkauti (pasiūlymas surengti ambasadorių konfer. bei tiesiogines Rus. ir Austr.–Vengr. derybas),

07.28 Austrija–Vengrija paskelbia karą Serbijai.

07.29 dalinė mobilizacija Rusijoje.

07.30 visuot. mobilizacija Rusijoje. Vok. Gen. štabo virš. HELMUTHAS VON MOLTKE (p. 437) spiria savo kolegą Austrijoje FRANZĄ CONRADĄ VON HOTZENDORFĄ paskelbti visuot. mobilizaciją ir pataria nesutikti su bandymais tarpininkauti, kurių dar imasi RK BETHMANNAS HOLLWEGAS (p. 422): **Vokietijoje polit. ir kar. vadovybė visai nebendradarbiauja.**

07.31 visuot. mobilizacija Austr.–Vengrijoje. ◊ Vok. paskelbia „grėsiančio karo pavojaus padėtį" ir pateikia Rusijai ultimatumą per 12 val. nutraukti mobilizaciją ir 18 val. apibrėžtą ultimatumą Prancūzijai, kad ši paskelbtų neutralitetą, jei kiltų Vok. ir Rus. konfliktas. Rusija neatsako.

Tada

08.01 Vok. paskelbia mobilizaciją ir karą Rusijai. Pranc. pareiškia veiksianti „pagal savo interesus". Todėl

08.03 Vok. paskelbia karą Prancūzijai. ◊ 08.02 Vok. reikalavimą Belgijai leisti peržygiuoti per jos terit. pastaroji atmeta. Nepaisant to,

08.03–04 Vok. daliniai įžengia į Belgiją. Tada D. Britanija (08.01 laivyno mobilizacija; 08.02 Pranc. š. pakrantės gynimo garantija) pateikia

08.04 ultimatumą Vok., reikalaudama gerbti Belgijos neutralitetą; tai prilygsta karo paskelbimui. ◊ Po to Serbija paskelbia karą Vokietijai (08.06), Austrija–Vengrija – Rusijai (08.06), Prancūzija – Austr.–Vengrijai (08.11), D. Britanija – Austr.–Vengrijai (08.12).

Sąjungininkų verbavimas

Japonija siekia išvengti atvirų prieštaravimų su Antante bei JAV ir įsitvirtina Dziaodžou (Kiaočou): **jos įtakos sfera Š. Kinijoje pasiekia Jangdzę.**

1914.08.23 ji paskelbia karą Vokietijai. Po vok. valdų (p. 421) užėmimo Jap. į Kinijos pageidavimą atgauti savo teritorijas atsako

1915 daugeliu (21) reikalavimų, kuriuos Kinijai tenka priimti: Š. Kinija tampa Jap. įtakos sfera.

1916 sudaroma Jap.–Rus. slapta sutartis: abi v-bės įsipareigoja globoti Kiniją.

Turkija, sudariusi su Vok. prieš Rusiją nukreiptą sutartį, paskelbia ginkluotą neutralitetą (1914.08.03).

1914.10 formaliai Turk. nuosavybėn perduoti vok. laivai „Göben" ir „Breslau" apšaudo Rusijos Juodosios j. pakrantės miestus; todėl

1914.11.02–05 Rus., Pranc. ir D. Britanija paskelbia karą Turkijai.

Italija vykdo savo interesų politiką, priešišką Austr. Vengrijai (iredentizmas, Adrijos klausimas), stodama s-kų pusėn (p. 431).

1915.04.26 Londono slaptoji sutartis. It. pasiekia terit. nuolaidų: sienos Alpėse iki Brenerio per., Istrija, didžioji Dalmatijos dalis, Libija, Eritrėja, M. Azijos dalis.

1915.05.23 Italija paskelbia karą Austrijai–Vengrijai ir

1916.08.26 – Vokietijai.

Bulgarija su Vokietija

1915.09.06 sudaro draugystės ir bendradarbiavimo sutartį: už tai, kad įstoja į karą (1915.10.14), ji gauna Serbijos Makedoniją. Gr. ir Rumunijai įsijungus į karą s-kų pusėje, Bulg. išplečia savo pretenzijas iki Graikijos Makedonijos ir Dobrudžos.

Rumunija paskelbia neutralitetą (1914.08.03), tačiau nepaisant to,

1916 sudaro sutartį su Antante, kuri pažada Rumunijai Banatą, Transilvaniją ir Bukoviną.

1916.08.27 Rumunija paskelbia karą Austrijai–Vengrijai; į tai Centro ašies v-bės atsako karo paskelbimu Rumunijai.

Graikija iš pradžių lieka neutrali.

1916 s-kai blokuoja Gr. uostus. Pastaroji priversta daryti nuolaidas. Po Pranc. Vyr. komisaro JONNARIO ultimatumo

1917.06 atsistatydina Gr. karalius KONSTANTINAS ir sudaroma nauja VENIZELO vadovaujama v-sybė.

1917.06.27 Graikija stoja į karą sąjungininkų pusėje.

Karo tikslai ir slaptos sutartys

1. Antantė. D. Britanija, Pranc. ir Rusija

1914.09 Londono sutartimi įsipareigoja nesudarinėti separat. taikos (1915 prisijungia Italija, 1917 – Japonija). Daugybė konfer. sprendžia kar. bendradarbiavimo klausimus.

1915 D. Brit. ir Pranc. garantuoja, kad Rusijai atiteksiąs Konstantinopolis ir sąsiauriai.

1915 Šantilji konferencija: tariamasi suderinti puolimus ir išlaisvinti Dardanelus. ◊ D. Brit. siekia užvaldyti didžiąją dalį Vok. kolonijų (Afrika), Pranc. – atgauti Elzasą ir Lotaringiją.

1916 Sykes'o–Picot susitarimas: priešingai pažadams, kuriuos Angl. dalija žydams ir arabams, Pranc. ir Angl. susitaria tarp savęs pasidalyti azijinę Turkiją.

1917 slaptas Pranc. ir Rus. susitarimas: Prancuzijai pripažįstama teisė plėstis iki „buv. Lotaringijos hercogystės sienų" su Saro anglies baseinu. Rus. gauna teisę „visiškai laisvai savo nuožiūra nustatyti savo v. sienas" (nuolaida, padaryta bijantis Rusijos separat. taikos su Vok.).

2. Centro ašies valstybės. Nerealios Vok. karo tikslų politikos, kuria vadovaujasi ne tik Visų vok. s-ga su **Ludendorffu** (p. 437), bet ir konservatoriai iki pat dešiniojo VSDP sparno, pagrindas – prad. kar. laimėjimų pernelyg aukštas vertinimas ir ilgalaikės taikos su garantijomis ateičiai siekis.

Tie tikslai yra:

1) kar., polit. ir ek. Belgijos kontrolė (1916.04.05 BETHMANNO HOLLWEGO kalba Reichstage) – aneksuojama Lježo–Antverpeno terit., Flandrijos pakrantė ir Brė rūdos baseinas;
2) Vid. Europos – su bufer. v-bėmis (pvz., Lenkija) ir įtakos sferomis (pvz., Rumunija) – ek. vienybė;
3) kolonijinių valdų išplėtimas;
4) Angl. viešpatavimo likvidavimas nuo Maroko iki Indijos, organizuojant sukilimus;
5) separat. taika su Rusija, bet to nepavyksta pasiekti, todėl

1916 paskelbiama savarankiška Lenkijos karalystė (be Poznanės ir Galicijos). ◊ Vokietija remia Rusijos revoliucionėjimą ir tikisi sukurti bufer. valstybių zoną nuo Kaukazo iki Suomijos.

Austr.–Vengrija atsisako Lenkijos, bet tikisi išplėsti teritoriją pietryčiuose – Serb., Juodkalnijos, Rum. sąskaita.

Karo eiga Vakarų Europoje 1914–1918

Karo veiksmų arena Rytų Europoje 1914–1917

Karas Vakaruose (1914–17)

Vokietijos karo planas yra kilęs iš buv. Gen. štabo virš. grf. ALFREDO VON SCHLIEFFENO (1833–1913) memorandumo apie kariavimą dviem frontais („Schlieffeno planas", 1905–06): gynyb. karas Rytuose ir staigi atomazga Vakaruose, apsupant Pranc. k-menę **stipriu „deš. sparnu".**

Tikintis Pranc. puolimų Elzase ir Lotaringijoje, planas pakeičiamas, susilpninant deš. sparną (HELMUTHAS VON MOLTKE Jaunesnysis, 1848–1916).

Įsijungus į karą Belg. ir Angl., atsiranda **kar. rizika:** priešais 80 vokiečių divizijų stovi 104 s-kų divizijos.

1914 „judrusis karas": gen. JOFFRE vadovaujamos 5 pranc. armijos ir feldm. FRENCHO vadovaujamas britų ekspedic. korpusas išsidėsto prie Le Kato.

1914.08 Miulūzos (Miulhauzeno) mūšis: Pranc. puolimas sužlunga.

1914.08 kautynės Lotaringijoje, Pranc. pietinė armijų grupė nubloškiama už sienos. ◊ Po MOLTKE'S vadovaujamo 7 vok. armijų žygio

1914.09 penkios vok. armijos stovi tarp Verdeno ir Paryžiaus.

1914.09.06–09 Marnos mūšis: pranc. kontrpuolimas sustabdo vok. veržimąsi. Tarp 1-os ir 2-os Vok. armijų atsiranda 40 km pločio spraga, todėl vok. atsitraukia iki Enos.

1914.09.14 Gen. štabo virš. tampa gen. ERICHAS VON FALKENHAYNAS (1861–1922).

1914.10–11 „bėgimas prie jūros": anglų ir prancūzų bandymai apsupti vokiečius nepavyksta. Prie Izerio kanalo ir Ipro puolimas užstringa – **„judrusis karas" virsta poziciniu karu.**

1915.02–03 kautynės Šampanėje, pranc. mėginimas prasiveržti baigiasi nesėkme.

1915.04–05 Ipro kautynės (pirmą kartą panaudojamos nuodingosios dujos). Nedideli vok. terit. laimėjimai. Antantė nesėkmingai puola per

1915.05–07 Loreto kautynės.

1915.09–11 nieko nenulemiantys rudens mūšiai Šampanėje.

1916.02.21–07.21 kova dėl Verdeno („Verdeno pragaras"). Po pradinių vok. laimėjimų (304-a aukštuma, Domono ir Vo fortai) didžiuliai abiejų pusių nuostoliai priverčia nutraukti kautynes.

1916.06.24–11.26 Somos mūšis: nesėkmingas britų ir pranc. bandymas prasiveržti.

1916.10.24–12.16 prancūzai atsikovoja įtvirtinimus prie Verdeno. Abiejų pusių nesėkmės prisideda prie vadovybės pakeitimų:

1916.08 vyriausiaisiais k-menės vadais tampa HINDENBURGAS ir LUDENDORFFAS;

1916.11 vietoj JOFFRE generalisimu tampa gen. NIVELLE'IS.

1917.02–03 vokiečiai atsitraukia į iš anksto paruoštas „Zygfrydo pozicijas" tarp Araso ir Suasono. Nesėkmingas britų puolimas prie Araso, prancūzų – prie Enos ir Šampanėje (1917.04–05).

1917.05 po maišto (p. 441) gen. NIVELLE'Į pakeičia gen. PÉTAINAS. Flandrijoje britų bandymai prasilaužti nepavyksta (1917.05–12).

Karas Rytuose (1914–17)

Po Gumbinės mūšio (1914.08.) ir ir vok. pasitraukimo iš R. Prūsijos rusus sumuša gen. plkn. PAULAS VON BENEKKENDORFAS ir VON HINDENBURGAS (1847–1934; Gen. štabo virš. gen. mjr. ERICHAS LUDENDORFFAS, 1865–1937).

1914.08.26–30 Tanenbergo mūšis. Apsupama Rusijos Narevo armija.

1914.09.06–15 kautynės prie Mozūrijos ežeryno. Rusai palieka R. Prūsiją.

Galicijoje 1-a ir 4-a Austr. Vengr. armijos puola Liublino link ir už Lvovo, tačiau po **dviejų mūšių prie Lvovo** (1914.08–09) dėl rusų turimos 5 armijų persvaros prie Ruskajos Ravos austrai priversti nutraukti kovą. **Prarandama R. Galicija, vyksta kovos Karpatų perėjose.** 9-a vok. armija puola iš Krokuvos, tačiau iškilus apsupties pavojui atitraukiama atgal.

1914.11.01 Hindenburgas paskiriamas Rytų fronto k-menės vyr. vadu. Į rusų puolimą vokiečiai atsako

1914.11 9-os armijos kontrpuolimu. ◊ Mūšiai prie Lodzės ir Lovičiaus bei austrų pergalė prie Limanovos.

1915.02 žiemos kautynės Mozūrijoje, po kurių galutinai išlaisvinama R. Prūsija.

1914.12–1915.04 žiemos mūšiai Karpatuose. Rusai ginasi.

1915.05 Tarnovo ir Gorlicės mūšiai. Centro v-bės užima Galiciją ir Bukoviną.

1915.04 Vok. k-menė įsiveržia į Lietuvą. Nuo

1915.07.01 Vokietija ir Austrija puola nuo Baltijos j. iki Sano. Užimama Varšuva (08.05), Kaunas (08.18), Brestas (08.25) ir Vilnius (09.19). Puolimas R. Galicijoje sustoja po

1915.09 Ternopolio mūšio, vėliau ir kituose fronto ruožuose.

1915.09 grafą NIKOLAJŲ NIKOLAJEVIČIŲ k-menės vyr. vado poste pakeičia caras NIKOLAJUS II.

1916.06–08 I Brusilovo puolimu laimima teritorijų Voluinėje ir Galicijoje, bet rusų k-menė patiria didelių nuostolių ir joje prasideda demoralizacija. Jokių rezultatų neduoda II (09–10) ir III (10–12) Brusilovo puolimai bei IV Brusilovo ir Kerenskio puolimas.

Nuo 1917.07 vok. ir austrai kontratakuoja. Atgaunama beveik visa Galicija ir Bukovina.

1917.09 vokiečiai užima Rygą, o

spalį – Hijumos, Saremos ir Muhu salas.

Centro v-bių frontai 1917
Centro v-bių frontai 1918
Centro v-bių puolimai
Antantės puolimai

Centro v-bės
Centro v-bių sąjungininkės
Antantė
Antantės sąjungininkės
data įstojimas į karą

Vokietijos imperija	1 808 500
Rusija	1 700 000
Prancūzija	1 385 000
Austrija-Vengrija	1 200 000
D. Britanija	947 000
Italija	460 000
Serbija	360 000
Turkija	325 000
Rumunija	250 000
JAV	115 000

Vokietijos imperija	194
D. Britanija ir Imperija	268
Prancūzija	134
JAV	129
Rusija	106
Austrija-Vengrija	99
Italija	63
likusios šalys	23
iš viso mlrd. aukso markių	956

Šalutinės karo veiksmų arenos, žmonių aukos ir karo išlaidos

Jūrų karas

Šiaurės jūra: 1914 ir 1915 jūrų mūšiai prie **Helgolando** ir **Dogerio seklumoje.**

1916.05.31–06.01 mūšis prie Skagerako sąs., dėl britų laivyno atsitraukimo nesibaigęs kieno nors pergale. Vėliau – tik minų ir povand. laivų karas.

Baltijos jūra: dėl patirtų nuostolių tik pavieniai vok. laivų junginių veiksmai.

Amerika: po prad. laimėjimų (mūšis prie Koronelio, 1914) vokiečiai pralaimi

1914.12.08 mūšį prie Folklendo salų ir praranda kreiserius „Karlsruhe“, „Emden“ ir „Königsberg“. Panaudojami pagalb. kreiseriai.

Povandeninių laivų karas:

1914.09 vokiečiams nuskandinus 3 anglų kreiserius,

1914.11 Anglija paskelbia Šiaurės jūrą, o Vokietija

1915.02 Anglijos vandenis karo teritorija ir be įspėjimų – povand. karą. Vokietijos įsakymas pradėti

1915.02.02 povanden. karą prieš prekyb. laivus ir laivų „Lusitania“ (1915.05.07) bei „Arabic“ (1915.08.19) nuskandinimas sukelia JAV protestus.

Nuo 1916.02 pasmarkėja Vokietijos povand. laivų karas prieš ginkluotus prekybos laivus.

1916.05.04 Vokietijos nota JAV: Vok. sutinkanti laikytis tarpt. karo laivų taisyklių, jei tam įsipareigos ir D. Brit.

1917.02.01 Vokietija paskelbia neribotą povand. karą.

Oro karas

Nuo 1916.07 (vasaros kautynių) **Pranc. ir D. Britanija turi persvarą ore** (tai neturi lemiamos reikšmės).

Kolonijų karas

Negausūs gynyb. daliniai vok. kolonijose kapituliuoja. Tik Vok. Rytų Afrikoje gen. PAULO VON LETTOWO VORBECKO (1870–1964) vadovaujami daliniai išsilaiko iki paliaubų.

Šalutinės karo veiksmų arenos

Turkija.

1914.11 D. Brit. aneksuoja Kiprą.

1914.12 Egiptas tampa britų protektoratu. **Dardanelai** po nesėkmingų s-kų bandymų (1915.04.25 išsikėlimas Galipolyje, 1916.01.09 pasitraukimas) išlieka turkų rankose. ◊ Po nesėkmingo Turk. puolimo Sueco kanalo srityje pastarojo r. krantą 1916 okupuoja anglai.

1916.01–04 rusai įsiveržia į **Armėniją ir Persiją,** rugpj. turkai atsikovoja Armėnijos dalį.

Pirmasis anglų puolimas **Mesopotamijoje** baigiasi jų kapituliacija Kut al Amaroje (1916.04), antrasis – Bagdado paėmimu (1917.03). Rusijoje kilus revoliucijai, D. Britanija užima Persiją.

Balkanai.

1915.10 Centro v-bės puola Serbiją ir užima Belgradą.

1915.11 mūšis Kosove. Užimama Juodkalnija (gruodį), įsiveržiama į Albaniją (1916.01). Frontas Makedonijoje išsilaiko iki 1918. ◊ Rumunijos kampanija (nuo 1916.08.28) baigiasi

1916.12 Bukarešto paėmimu.

Italija.

1915.06–1916.03 bergždi italų bandymai pralaužti frontą per 5 Izonco kautynes.

Nuo 1916.05 Austrijos kontrpuolimas. Po sėkmingos pradžios nutrūksta dėl I Brusilovo puolimo (p. 437).

1916.08 VI Izonco mūšis: italai paima Gercą. VII–IX (1916.09–11) bei X–XI (1917.05–08) Izonco mūšiai baigiasi be rezultatų.

1917.10 Centro v-bės pralaužia frontą prie Izonco, italai atsitraukia už Piavos u.

Taikos pastangos

JAV prez. **Woodrow Wilsono** (1856–1924) pavedimu plkn. HAUSE'AS apsilanko Paryžiuje, Londone ir Berlyne (1914–16). Po pergalės prieš Rumuniją Vokietija per JAV kreipiasi į s-kus su

1916.12.12 taikos pasiūlymu, kurį Antantė atmeta (1916.12.30).

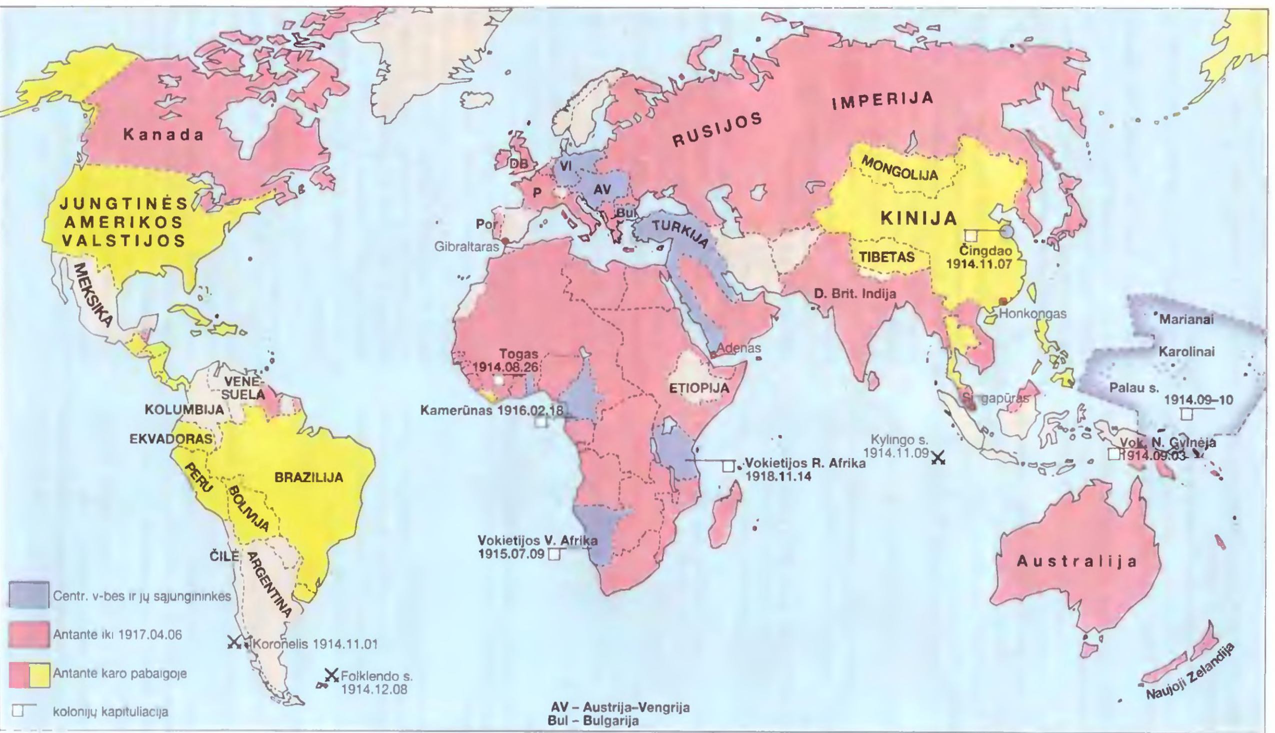
1916.12.21 WILSONO nota kariaujančioms šalims, siūlanti paskelbti savąsias taikos sąlygas.

1916.12.26 Vok. v-sybė nenurodo jokių konkrečių sąlygų, tačiau pademonstruoja pasirengimą dalyvauti taikos konfer.

1917.01.10 Antantė pareikalauja grąžinti Elzasą ir Lotaringiją; atkurti Belgijos, Serbijos ir Juodkalnijos v-bes; įgyvendinti taut. principą; „paleisti“ iš Austrijos–Vengrijos italus, čekus, slovakus, rumunus, p. slavus; išvaryti turkus iš Europos ir išlaisvinti jų valdomas tautas; suteikti Lenkijai autonomiją Rus. sudėtyje.

1917.01.22 WILSONAS proklamuoja **„taiką be pergalės“.**

1917.01.29 Vokietijos taikos koncepciją pateikia jos ambasadorius Vašingtone grf. BERNSTORFFAS: garantuoti Belg. ir Pranc. saugumą, pakoreguoti jų sienas, įtraukti Lenkiją į Vok. įtakos sferą, neperdalyti kolonijų, sumokėti reparacijas už padarytą žalą. ◊ **Antantės v-bių** reikalavimai vieningi, o iš **Centro v-bių** į WILSONO tarpininkavimą atsiliepia tik Vokietija. Austrijos–Vengrijos taikos pastangos (princo SIKSTO BURBONO PARMIEČIO, grf. CZERNINO, 1917) ir popiežiaus BENEDIKTO XV pasiūlymai (1917.06–08) atgarsio nesusilaukia.

Jėgų pasiskirstymas Pirmajame pasauliniame kare

JAV įsijungimas į karą
Nuo pat karo pradžios JAV stovi s-kų pusėje. Susidūrimai jūrose ir Vok. paskelbtas neribotas povand. laivų karas lemia tai, kad
1917.04 nutraukiami dipl. santykiai.
D. Brit. v-sybei viešai paskelbus „Zimmermanno telegramą" (1917.01.19 Vok. bandymas paskatinti Meksiką įsijungti į karą), WILSONAS oficialiai kreipiasi į Senatą (1917.04.02) ir
1917.04.06 JAV paskelbia karą Vokietijai, o 1917.12.07 – Austrijai–Vengrijai.

Kariaujančių v-bių vidaus politikos krizės
1916 pab. susidariusi kar. pusiausvyra palaidoja karo nuvargintų tautų viltis dėl greitos karo pabaigos. P-mentai kritikuoja savo šalių vadovus.
Didžioji Britanija. Konservatoriaus BONARO LAW ir kair. liberalų atstovo **Davido Lloydo George'o** (1863–1945) pastangomis nuverčiama liber. ASQUITHO v-sybė.
1916.12.06 sudaromas LLOYDO GEORGE'O **kar. kabinetas.**
Prancūzija. Nesėkmingas NIVELLE'IO puolimas 1917 pradžioje ir sunkiosios pram. darbininkų Paryžiuje bei kituose pram. centruose streikų bangos sukeltas ir į Pranc. k-menės 16 korpusą persimetęs **maištas,** kurį numalšina maršalas PHILIPPE'AS PETAINAS (1856–1951), nulemia tai, kad
1917.11.16 sudaromas Georges'o Clemenceau (1841–1929) **kabinetas.** CLEMENCEAU įveikia defetizmą ir sukuria prielaidas Pranc. pergalei kare.
Austrija–Vengrija valdoma remiantis Nepapr. padėties paragrafu. Mirus
1916.11.21 imp. Pranciškui Juozapui, sostą paveldi jo posūnaitis KAROLIS I. Naujuoju UR min. tampa grf. CZERNINAS.
1917.05 (po 3 m. pertraukos) **vėl susirenka Austrijos–Vengrijos p-mentas.** KAROLIO susitaikymo politika žlunga susidūrusi su čekų ir p. slavų autonomijos reikalavimais.
Vokietija: ginčas dėl imperijos k-tucijos demokratizmo sukelia įnirtingas vidaus politikos kovas.
1917.04.07 Vilhelmo II Velykų kreipimasis: reformuojama prūsiškoji 3 klasių rinkimų sistema.
1917.04 įkuriama Nepriklausomų socialdemokratų partija (NSDP). Vyksta kova dėl karo nutraukimo. kar. gamyklų darbininkų streikai. ◊ Centro deputatas ERZBERGERIS
1917.07 pareikalauja taikos sutarties be nugalėtojų ir pralaimėjusiųjų.
1917.07.14 atleidžiamas BETHMANNAS HOLLWEGAS.
1917.07 Reichstago daugumos partijos (VSDP, Centras, Tautos pažangos partija) priima **taikos rezoliuciją.** Nauju RK tapus MICHAELISUI, prieštaravimai tarp v-sybės, Reichstago ir k-menės didėja. Krizė baigiasi daugumą turinčių partijų atsitraukimu ir v-sybės autoriteto sumažėjimu; įtakingiausia polit. jėga tampa k-menės vadovybė.
Rusijos revoliucija. Po nesėkmingo I BRUSILOVO puolimo dėl masių nepasitenkinimo (karo trukmė, maitinimosi sunkumai) kyla rev. neramumų.
1917.02.23 (03.08) Petrograde **prasideda Vasario revoliucija:** k-menės daliniai pereina sukilėlių pusėn, įkuriamas **Darb. deputatų sovieto laikinasis vykd. k-tas.**
1917.02 (03) suformuojama k-ščio LVOVO vadovaujama Laikinoji v-sybė.
1917.03 atsistatydina NIKOLAJUS II. Veikia už karo tęsimą pasisakanti Laikinoji v-sybė ir pirmuoju įsaku (1917.01.01 [14] kontroliuoti k-menę pasišovęs Petrogrado Darb. ir kareivių deputatų sovietas.
1917.04.03 (16) su k-menės VV pritarimu Vok. URM leidus iš Šveicarijos su palyda **sugrįžta Leninas.**
1917.04.04 (17) Balandžio tezės: reikalaujama socialist. rev. („Visa valdžia sovietams"), sov. respublikos sukūrimo, bankų ir stamb. žemės nuosavybės nacionalizacijos.
1917.07.03–04 (16–17) įsikišus k-menei, sužlunga bolševikų pučas Petrograde. LENINAS pabėga į Suomiją, ALEKSANDRAS F. KERENSKIS (1881–1970) tampa MP (1917.07.21 [08.03]). Po gen. KORNILOVO perversmo bandymo (1917.09) sukuriamas Polit. biuras, kuriam priklauso LENINAS, TROCKIS, STALINAS, ZINOVJEVAS (p. 501), KAMENEVAS ir kiti.
1917.10.24–25 (11.06–07) „Spalio revoliucija" Petrograde. Laik. v-sybės nariai areštuojami, KERENSKIS pabėga. **Laik. v-sybė žlunga** (priežastys: karo tęsimas, vengimas dalyti žemę).
1917.10.26 (11.08) II Visos Rus. sovietų suvažiavimas kaip vykd. valdžios organą įsteigia **Liaudies komisarų tarybą;** paskelbia **Dekretą dėl karo baigimo** ir **Žemės dekretą:** neatlyginamai nusavinamos stambiosios žemės valdos (150 mln. ha).
1917.11.02 (15) paskelbiama deklaracija dėl visų Rus. tautų laisvo apsisprendimo teisės. Per rinkimus į Steig. susirinkimą (1917.11.25 [12.08]) už LENINO partiją balsuoja tik 9 iš 36 mln. rinkėjų.
1918.01.05 (18) atidaromas Steig. susirinkimas: Rusija paskelbiama dem. federac. respublika.
1918.01.06 (19) Liaudies komisarų taryba su raud. dalinių pagalba **paleidžia Steigiamąjį susirinkimą.**

Karas 1918 metais

Revoliucija Vokietijoje

Wilsono taikos politika

1918.01.08 JAV prez. WILSONAS **paskelbia „Keturiolika punktų“:** atsisakyti slaptosios diplomatijos; suteikti laivininkystės laisvę; laisvai plėtoti pasaul. ekonomiką; apriboti ginklavimąsi; sureguliuoti kolonij. pretenzijas: Centro v-bėms pasitraukti iš Rusijos; atkurti Belgiją; grąžinti Elzasą ir Lotaringiją; It. sienas nustatyti vadovaujantis taut. principu; suteikti laisvę autonomiškai vystytis Dunojaus imp. tautoms; pasitraukti iš Rum., Serb., Juodkalnijos; Turkijai garantuoti nepriklausomybę, atidaryti sąsiaurius, kitoms Osmanų imp. tautoms suteikti auton.; sukurti nepriklausomą Lenk. v-bę su laisvu ir saugiu priėjimu prie jūros; įsteigti Tautų Sąjungą.

1918.02.09 Vok., Austr.–Vengr. ir Turkijos **„Duonos taika“** su Ukraina: mainais už javų tiekimą pripažįstama Ukr. v-bė ir ukr. autonomija R. Galicijoje.

Rusų delegacijos vadovas derybose dėl taikos su Vok. Breste (nuo 1917.12.22) TROCKIS (p. 423), nepriimdamas vokiečių keliamų sąlygų, paskelbia karą esant baigtą ir nutraukia derybas (1918.02.10). Atnaujinusios karo veiksmus („Gelež. žygis“) Centro v-bės priverčia Rus. pasirašyti

1918.03.03 Bresto taiką: Rus. atsisako Livonijos, Kuršo, Lietuvos, Estijos, Lenkijos; Suomija ir Ukr. pripažįstamos neprikl. v-bėmis.; Rus. įpareigojama sumokėti reparacijas.

1918 Bukarešto taika tarp Centro v-bių ir Rumunijos: Dobrudža atitenka Bulgarijai, naftos telkiniai atiduodami eksploatuoti Vokietijai.

Centro v-bių žlugimas

Vokietija. Nors vok. puolimai 1918.03–07 Vakarų fronte ir duoda nedidelių teritor. laimėjimų, bet lemiamas persilaužimas neįvyksta. Generalisimo **Ferdinando Focho** (1851–1929) vadovaujami s-kai kontrpuolimu

1918.07–08 tarp Marnos ir Esnos bei

1918.08.08 tankų ataka prie Amjeno („Vok. k-menės juodoji diena“) priverčia

1918.08–09 vokiečius atsitraukti į „Zygfrydo pozicijas“.

1918.08.14 Gen. štabo būstinėje Spa surengiamas pasitarimas: k-menės VV paskelbia karo tęsimą esant beprasmį. Imp. KAROLIS I bei jo UR min. BURIANAS su vok. vadovybe nesutaria dėl paliaubų sąlygų.

1918.09 po Bulgarijos kapituliacijos (žr. toliau) HINDENBURGAS ir LUDENDORFFAS pasiūlo paliaubas.

1918.10 kancleriu tampa princas MAKSAS BADENIETIS (1867–1929).

1918.10.03–04 Vok. v-sybė pasiūlo paliaubas Wilsonui „14 punktų“ pagrindu. Amerikiečiai atsakomosiose notose (1918.10.08, 14, 23) pareikalauja nutraukti povand. laivų karą, pasitraukti iš okupuotų teritorijų, įgaliotiniais paskirti demokratiškai išrinktus atstovus.

1918.10.29 atvirųjų jūrų laivyno maištas Vilhelmshafene. Revoliucija plinta; sudarinėjamos darb. ir kareivių tarybos.

1918.11.07 revoliucija Miunchene.

1918.11.09 rev. Berlyne: **paskelbiama, kad Vilhelmas II** ir sosto įpėdinis **atsisako sosto,** socialdemokratas PHILIPPAS SCHEIDEMANNAS (1865–1939) **paskelbia respubliką,** VSDP pirmininkui **Friedrichui Ebertui** (p. 461) suteikiami vyriausyb. įgaliojimai.

1918.11.10 VILHELMAS II emigruoja į Olandiją. Sudaroma nauja v-sybė – „Liaudies įgaliotinių taryba“ (3 VSDP ir 3 NSDP nariai); šalia jos susikuria **Darb. ir kareivių tarybų vykd. taryba.**

1918.11.08–11 vyksta derybos dėl paliaubų (s-kų atstovas generalisimas FOCHAS, Vokietijos – MATTHIAS ERZBERGERIS [p. 422]).

1918.11.11 pasirašomos paliaubos „14 punktų“ pagrindu: Vok. turi pasitraukti iš okupuotų teritorijų Vakaruose ir Reino kair. kranto, panaikinamos Bresto ir Bukarešto taikos sutartys. Be to, ji turi atiduoti s-kams sunkiąją karo techniką ir povand. laivus.

Austrija–Vengrija. Nepavykus paskutiniams puolimams prie Pjavės žiočių (1918.07) ir WILSONUI atmetus pasiūlymą dėl taikos konfer., Austr.–Vengr. pritaria Vok. paliaubų siūlymui (1918.10.04).

1918.10.17 imp. KAROLIS I pažada imperijos tautoms federacinę v-bės santvarką.

1918.10.20 WILSONAS pareikalauja pripažinti Austr.–Vengr. tautų savarankiškumo siekius. Dunojaus imperija subyra po rev. Vienoje ir vokiečių-austrų Tautos susir. atidarymo (1918.10.21).

1918.10.28 paskelbiama Čekoslovakija.

1918.10.29 p. slavų tautos pasitraukia iš austrų ir vengrų v-bių sąjungos.

1918.11.01 sudaroma savarankiška Vengrijos v-sybė, vadovaujama grf. KÁROLYI.

1918.11.03 pasirašomos paliaubos.

1918.11.11 KAROLIS I atsisako nuo bet kokio dalyvavimo v-sybėje.

Bulgarija. Po sėkmingo s-kų prasiveržimo Makedonijoje (1918.09) Bulg. k-menė pakrinka.

1918.09.30 paliaubos.

Turkija. Kautynių Palestinoje metu s-kai pralaužia turkų frontą prie Jafos (1918.09): turkai paprašo WILSONO paliaubų (1918.10.14–15).

1918.10.30 pasirašomos paliaubos.

Vokietija po Versalio taikos

Pietų Europa ir Mažoji Azija po 1918

Taikos sutartys (1919–20)

1919.01.18 Paryžiuje UR ministerijoje **atidaroma taikos konferencija,** kurioje dalyvauja 70 delegatų iš 27 karą laimėjusių v-bių. Konfer. pirmininkauja Pranc. MP **Clemenceau,** joje nedalyvauja nugalėtųjų v-bių atstovai. Derybų metu – pirmiausia per **„Didžiojo dešimtuko"** (JAV – **Wilsonas,** Lansingas; D. Brit. – **Lloydas George'as,** Balfouras; Pranc. – **Clemenceau,** Pichonas; It. – **Orlando,** Sonnino; Jap. – Saionji, Makino); vėliau per **„Didžiojo ketverto"** posėdžius – Wilsono kaip derybų pagrindas proklamuotieji „14 punktų" vis labiau užleidžia vietą slaptomis sutartimis nustatytiems Antantės v-bių karo tikslams.

1919.05.07 taikos sąlygos perduodamos Vok. delegacijai (UR min. grf. Brockdorffas-Rantzau), neįsileistai į žodžiu vykusias derybas. Raštiškomis pastabomis ji iškovoja nedaug pakeitimų (tarp kitų plebiscitą Aukšt. Silezijoje).

1919.06.16 s-kai ultimatyviai pareikalauja pasirašyti sutartį. Intervencijos į Vok. teritoriją grėsmės akivaizdoje Tautos susir., pareiškęs protestą, sutinka pasirašyti sutartį (237 už, 138 Demokratų, Vok. liaudies ir Vok. taut. partijos atstovai – prieš). Brockdorffas-Rantzau atsistatydina.

1919.06.28 Versalio rūmų Veidrodžių salėje UR min. Hermannas Mülleris ir kolonijų bei susisiekimo min. Johannesas Bellis **pasirašo taikos sutartį.**

Sutarties turinys (440 straipsnių):

I dalis: **Tautų Sąjungos (TS) nuostatai** (p. 447) ir TS pavedimu Vok. kolonijos perduodamos valdyti „išsivysčiusioms nacijoms". II ir III dalys: nustatomos **naujos sienos.** Vok. praranda Elzasą ir Lotaringiją, Poznanę (Pozeną), V. Prūsiją, nedidelę Hlučyno žemę ir Klaipėdos kraštą. Gdanskas (Dancigas) tampa laisvuoju miestu. Epene ir Malmedyje, kai kuriose R. Prūsijos srityse ir Aukšt. Silezijoje turi būti surengti referendumai. Saro sritis 15 m. atiduodama valdyti TS, akmens anglių kasyklos atitenka Pranc. IV ir V dalys: Vok. atsisako savo **teisių užsienyje ir kolonijų.** Vok. nusiginklavimą kontroliuoja s-kų sudarytos komisijos, kurių žinion patenka visa kar. technika. Vok. leidžiama turėti tik 100 000 žmonių profesionalią k-menę, panaikinamas jos Gen. štabas, sulyginami su žeme visi įtvirtinimai iki 50 km į rytus nuo Reino. VI dalis: potvarkiai dėl karo belaisvių ir kareivių kapų. VII dalis: karo nusikaltėlių išdavimas (Vilhelmas II turi stoti prieš teismą). VIII dalis: **nustatytieji karo nuostoliai** turi būti **atlyginti (reparacijos)** (231 str.: „sąjungininkų ir asocijuotų v-bių v-sybės pareiškia ir Vok. pripažįsta, kad ji ir jos s-kės, kaip karo sukėlėjos, yra atsakingos dėl visų nuostolių ir žalos, kurią sąjungininkai ir asocijuotosios šalys yra patyrę <...> dėl karo, kuris joms buvo primestas, Vokietijai bei jos s-kėms užpuolus."). Reparacijas turi nustatyti speciali komisija. Apibrėžiamas daiktinis atsiskaitymas (1600 BRT talpos prek. laivų, ketvirtadalis žvejybos laivyno, galvijai, akmens anglys, benzolas, garvežiai, traukinių vagonai, mašinos, povand. kabeliai ir kt.). Skolų dydis nustatomas Bulonės konferencijoje (1920.06.21; vėliau peržiūrimas): 269 mln. aukso markių, kurios turi būti išmokėtos per 42 kasmetines įmokas. Nuo IX iki XIV dalies: nutarimai finansų, ūkio, oreivystės, upių laivybos, gelež. ir tarpt. darbo organizacijos klausimais; kaip sutarties įgyvendinimo laidas Vok. žemės Reino kair. krante padalijamos į tris zonas, iš kurių, laiku įvykdžius sutarties sąlygas, s-kai turi pasitraukti po 5, 10 ir 15 m.

1920.01.10 Versalio sutartis įsigalioja.

1919.09.10 Sen Žermene prie Lė pasirašoma taikos sutartis su Austrija: pastaroji praranda P. Tirolį iki Brenerio per., taip pat Triestą, Istriją ir Dalmatiją bei sritis Karintijoje ir Krainoje; pripažįsta Vengrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos ir Jugoslavijos nepriklausomybę; uždraudžiama vartoti „Vok. Austrijos" pavadinimą ir prisijungti prie Vokietijos imperijos; profesionalioji k-menė apribojama iki 30 000 žm.

1919.11.27 Neji pasirašoma taikos sutartis su Bulgarija: pietvakarinės Trakijos sritys Egėjo j. pakrantėje atitenka Graikijai, tačiau Bulg. išsaugo priėjimą prie jūros (Aleksandrupolis). K-menė apribojama iki 20 000 žm.

1920.06.04 Trianone pasirašoma taikos sutartis su Vengrija. Kaip Dunojaus imperijos įpėdinė, Vengr. laikoma karo iniciatore: Slovakija ir Ukr. Karpatai atitenka ČSR, Kroatija ir Slavonija Jugoslavijai, Banatas Jugoslavijai ir Rumunijai, Transilvanija – Rumunijai, Burgenlandas – Austrijai; k-menė apribojama iki 35 000 žm.

1920.08.10 pasirašoma Sevro taikos sutartis su Turkijos v-sybe (p-mentas neratifikuoja, p. 479): sąsiauriai internacionalizuojami, R. Trakija (su Galipoliu), Egėjo j. salos (išskyrus Rodą) ir Smirna (su aplink. rajonais) atitenka Graikijai; Sirija ir Kilikija – Prancūzijai; Irakas ir Palestina – Anglijai, taip pat išlaikančiai ir Arabijos (Hedžos karalystė) globos teises. Dodekanesas ir Rodas atitenka Italijai. Armėnija tampa nepriklausoma. Pakrantės ruožas nuo Adramičio iki Antalijos tampa It. interesų zona. Kipras ir Egiptas – Anglijos. Kurdistanas gauna autonomiją. K-menė sumažinama iki 50 000 žm.

Pagrindinės pokario meto Europos problemos

1. Tautinę savimonę sustiprina polit. apsisprendimo idealas. Pasekmės: taut. mažumų problema ir sienų klausimai daugeliu atvejų lieka neišspręsti; liaudies masės tampa primityvių emocijų ir veikėjų demagogijos aukomis.

2. Sienų sutartys sukelia ginčus: Pranc. naująją Europos tvarką stengiasi apsaugoti konferencijomis (žr. toliau) ir įtvirtinti s-gomis (p. 477); pralaimėjusios v-bės siekia naujosios tvarkos revizijos.

3. Europos ek. atgijimą lėtina nugalėtojų karo skolų ir reparacijų tarpusavio priklausomybė.

4. Valdymo formos klausimas: dėl naujųjų demokratijų tautų polit. neišprusimo ir kompetencijos stokos demokratijos pergalė darosi abejotina. Pavojai: polit. problemų supaprastinimas ir politikos įrankiu tampančios propagandos (nuo 1920 radijas) poveikis masėms.

5. Prieštaringa Europos v-bių **laikysena** Rus. revoliucijos ir SSRS atžvilgiu.

6. Tautų Sąjungos nepajėgumas (p. 449).

7. Socialinis persigrupavimas: išauga darbininkijos įtaka (valdymo funkcijos, ek. padėties gerėjimas).

8. Europos dominavimo pasaulyje pabaiga: pirmaujančiomis v-bėmis tampa JAV ir Sovietų Rusija. Europos nuopuolį paspartina egoist. politika ir tautų tarpusavio priešiškumas:

Vokietija (p. 461 ir toliau) siekia, kad būtų peržiūrėta neteisinga ir nerealia laikoma taikos sutartis.

Prancūzijos (p. 459) saugumo poreikis ir siekis dominuoti Europoje yra jos nepalenkiamos nuostatos reparacijų ir nusiginklavimo klausimais svarb. priežastys.

Didžioji Britanija (p. 458) bando sukurti jėgų pusiausvyrą Europoje, vykdydama „ribotų atsvarų" politiką, tačiau užs. politika yra suvaržyta dėl imperijos transformacijos į Sandraugą sukeltų problemų.

Italija (p. 471) konkuruoja su Pranc. ir D. Brit. Viduržemio j. baseine.

Lenkiją (p. 467) ir **Čekoslovakiją** (p. 469), kurios pagal Pranc. sumanymą turėjo būti „sanitar. kordono" prieš SSRS kertiniai akmenys, konfliktas dėl Ciešino (p. 467) paverčia priešininkėmis; taut. mažumų engimas sukelia vidaus polit. krizių.

Sovietų Rusija (p. 455) tampa nacionaline kom. v-be; pasaul. revoliucijos idėją skelbia Kominternas.

Balkanų valstybės pasidalija į dvi grupes: Jugoslavija, Rum. ir Gr. tvirtai laikosi *status quo*, Vengr. ir Bulg. reikalauja peržiūrėti „Paryžiaus priemiesčių" sutartis. Bendra Balkanų v-bių politika neįmanoma.

9. Visuotinis nusiginklavimas sužlunga, susidūręs su tautų puoselėjamomis suvereniteto sampratomis.

10. Ekspansinė faš. Italijos (p. 471) ir nacionalsocialist. Vok. (p. 509) **užs. politika** padidina karo pavojų.

Problemos už Europos ribų

1. JAV Europos atžvilgiu laikosi izoliacijos politikos, Centr. ir P. Amerika svyruoja tarp „dolerio imperializmo" (p. 489) ir panamerikiet. solidarumo. Pastarojo išraiškos yra

1923 Gondros sutartis (v-bių bendradarbiavimas nepaisant egzistuojančių įtampų) ir vėliau Roosevelto „Geros kaimynystės politika" (p. 499). Dėl JAV angažuotumo Ramiojo vand. baseine per

1921–22 Vašingtono konfer. pasirašomi 4 susitarimai. 1. **Karo laivynų susitarimas** nustato 5 v-bių laivynų dydžius (JAV ir D. Brit. po 525 000 t, Jap. 315 000 t, Pranc. ir It. po 175 000 t). ◊ 2. **Keturių valstybių susitarimas** (JAV, D. Britanija, Pranc., Jap.) garantuoja esamą valdų Ramiajame vand. padėtį. Kanados, Australijos ir N. Zelandijos spaudžiama D. Brit. anuliuoja 1902 sutartį su Jap. ◊ 3. **Devynių valstybių susitarimas** garantuoja Kinijos nepriklausomybę ir įpareigoja visas šalis laikytis Kinijoje „atvirų durų" politikos. ◊ 4. **Šandungo susitarimas** grąžina Šandungą ir Dziaodžou iš Japonijos Kinijai. Jap. k-menė pasitraukia iš Sibiro.

1932 valst. sekretorius Stimsonas paskelbia JAV doktriną: tarpt. teisės požiūriu nepripažįstami jokie naudojant prievartą pasiekti pakeitimai.

2. Japonijos bandymai sulyginti rasių teises ir iškovoti emigracijos laisvę sužlunga dėl JAV ir D. Brit. dominijų – N. Zelandijos, Australijos ir P. Afrikos pasipriešinimo. Po Japoniją nuvylusios

1930 Londono karo laivynų konfer., išlaikiusios tą patį 5 : 5 : 3 JAV, D. Brit. ir Jap. laivynų dydžių santykį, prasideda Jap. ekspansija, kuri per keletą metų paverčia jos priešininkėmis SSRS (Mandžiūrija), D. Britaniją (Indija ir Indokinija), Australiją ir N. Zelandiją (valdos Ramiojo vand. pietuose), JAV (Aleutai, Guamas, Veikas, Filipinai), Prancūziją (Indokinija) ir Olandiją (Indonezija). Japonijai

1934 anuliavus Vašingtono susitarimą dėl karo laivynų, prasideda ginklavimosi varžybos.

3. Kinijos revoliucėjimas (p. 485).

4. Pajungtųjų Azijos tautų emancipacijos procesus (Rus. ir Kinijos rev. poveikis) spartina intelektualioji aukštuomenė, kurios nacionalizmą remia Kominternas (p. 453), kuriantis kom. partijas.

5. Artimuosiuose Rytuose valdžią perėmus D. Britanijai ir Prancūzijai (Tautų s-gos mandatai, p. 480). abiejų v-bių tarpusavio prieštaravimus (Mosulo naftos telkinys) užbaigia

1920 San Remo konferencijoje pasiektas kompromisas (Pranc. dalyvauja eksploatuojant), ir galutinai –

1926 Mosulo sutartis: „Iraq Petroleum Company" pajus padalijamas anglų (52,5%), amer. (21,25%) ir pranc. (21,25%) naftos kompanijų grupėms. S. C. GULBENKIANAS už tarpininkavimą gauna 5%.

Reparacijų klausimas ir konferencijos (1920–33)

Visų iki ek. krizės (p. 497) vykusių tarpt. konferencijų dėmesio centre yra **reparacijų klausimas.** JAV atmeta anglų ir pranc. pasiūlymą nurašyti visas karines skolas, todėl Centro valstybių reparacines prievoles ir Antantės šalių karo skolas iš vidaus jungia praktiškai nenutrūkstamas abipusis ryšys. Po daugybės 1920 konferencijų

1921 Paryžiaus konfer. nustato Vokietijai 269 mlrd. aukso markių reparacijas, sumokėtinas kasmetinėmis įmokomis per 42 m.

1921 Londono konfer. atmeta vok. kontrpasiūlymus. Vok. nutraukus derybas, s-kai griebiasi sankcijų (p. 461).

1921 Londono ultimatumas pareikalauja nedelsiant įgyvendinti taikos sutartį (karo nusikaltėlių nuteisimas, nusiginklavimas) ir nustato vėl sumažintų (132 mlrd. aukso markių) reparacijų mokėjimo sąlygas. Per 25 dienas nesumokėjus 1 mlrd. aukso markių, gresia Rūro srities okupacija. Vok. ultimatumą priima (05.11).

1922 antroji Londono konfer. atmeta naujus Vok. pasiūlymus.

1923 Reparacijų k-ja konstatuoja, kad Vok. nepristatė nustatyto medienos ir akmens anglių kiekio:

1923.01 prancūzai įžengia į Rūro sritį (p. 461). ◊ Žlugus nesėkmingai POINCARÉ politikai Rūre (p. 459), dėl palankių Anglijos nuostatų ir JAV tarpininkavimo (ūk. ir fin. interesai) prasideda pozityvūs santykiai su Vok. ◊ Po JAV prez. COOLIDGE'o pranešimo kongrese tarpt. k-ja parengia

1924 Daweso planą: sureguliuojamas reparacijų mokėjimas, tačiau nesutariama dėl mokėjimo trukmės. Vok. turinti iki 1928 sumokėti 5,4 mlrd., o nuo 1929 kasmet mokėti po 2,5 mlrd. aukso markių; tam tikslui įkeičiamos v-bės pajamos (muitai, netiesiog. mokesčiai ir iš užsieniečių kontroliuojamo gelež. gaunamas pelnas). Grįžimui prie aukso valiutos ir pirmajai įmokai garantuoti Vokietijai suteikiama 800 mln. aukso markių paskola. DAWESO planą patvirtina Londono konferencijoje pasirašytas susitarimas.

1925 Lokarno konferencija, įvykusi STRESEMANNO iniciatyva, kiek sumažina įtampą. Pasirašomi šie susitarimai:

1. Saugumo, Reino, arba Vakarų, paktas (Pranc., D. Brit., It., Belg., Vok.): Vok. garantuoja v. sienos neliečiamumą.

2. Vokietijos ir Belgijos arbitražinė sutartis.

3. Vokietijos ir Prancūzijos arbitražinė sutartis.

4. Vokietijos ir Lenkijos arbitražinė sutartis.

5. Vokietijos ir Čekoslovakijos arbitražinė sutartis: Vok. atsisako naudoti jėgą sienoms rytuose keisti, pripažįsta Pranc. gynyb. sutartis su Lenkija ir Čekoslovakija, tačiau Vok. r. siena niekur sutartyje nefiksuojama.

1929 Tautų S-gos asamblėjoje BRIAND'AS pateikia **„Jungtinių Europos valstijų"** (muitų ir ek. sąjunga) sukūrimo planą. ◊ Deramasi dėl DAWESO plano peržiūrėjimo ir

1930 Hagoje pasirašomas Youngo planas: Vok. turi per 59 m. (iki 1988) sumokėti 34,5 mlrd. aukso markių, gauna mokamų sumų pervedimo ir 2 m. pervedimų įšaldymo teises, tačiau kasmet turi sumokėti trečdalį atitinkamos metinės įmokos sumos. Kreditoriai susitaria sumažinti reparacijas tuo atveju, jei tai padėtų sureguliuoti jų tarpusavio skolas (pirmą kartą oficialiai pripažįstamas reparacijų ir karo skolų sąryšis). Dėl prasidedančios ek. krizės šis galutinis reparacijų sureguliavimas nebeturi jokios reikšmės.

1932 Lozanos konfer. išsprendžia reparacijų problemą: Vok. turi sumokėti galutinę 3 mlrd. reichsmarkių sumą. Vok. paskaičiavimais, iš viso sumokėta apie 53 mlrd., sąjungininkų paskaičiavimais, – apie 20 mlrd. aukso markių. Aišku viena, kad Vok. daugiau pinigų yra gavusi iš užs., pirmiausia JAV, paskolų, nei sumokėjusi reparacijų (JAV pinigų apytaka).

Nusiginklavimo problema

1932 I Tarpt. nusiginklavimo konfer. sužlunga dėl Prancūzijos (saugumo garantijų, Tautų S-gos k-menės) ir Vokietijos (lygiateisiškumo) reikalavimų.

1933 II Tarpt. nusiginklavimo konfer. nepriima britų pasiūlymo (sumažinti k-menes, leisti padidinti reichsverą iki 200 000 žmonių). D. Brit. UR min. SIMONAS užkerta kelią skubiam ginkluotės sulyginimo klausimo išsprendimui. Dėl faktinio lygiateisiškumo nepaisymo Vok. spalį iš konfer. pasitraukia.

KANADA
JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS
MEKSIKA
KUBA DR
GV H 1936 HAITIS
1936 SA N 1936
1937 KR PA
1924
KOLUMBIJA
VENESUELA 1938
E
PERU 1939
BOLIVIJA
BRAZILIJA 1926
PR 1937
ČILE 1938
UR
ARGENTINA
NORVEGIJA
ŠVEDIJA
S
ES
LI LT
D
AI DB NL VO 1937 C LE
B L AU V R
P Š J BG
IT 1937 A
POR ISP 1939
GR
TURKIJA
SI PL TJ
IRAKAS
IRANAS
AF
ARABIJA
EGIPTAS
ETIOPIJA 1936
LIBERIJA
TOGAS
KAMERŪNAS
R. AFRIKA
P. V. AFRIKA
P. AFRIKOS S-GA
SSRS 1939 pašalinta
MONGOLIJA
Mandžiūrija 1932
JAPONIJA 1933
KINIJA
TIBETAS
NEP BU
INDIJA
SIAMAS
Jap. mandatas
Austr. mandatas
AUSTRALIJA
N. ZELANDIJA

A – ALBANIJA
AF – AFGANISTANAS
AI – AIRIJA
AU – AUSTRIJA 1938
B – BELGIJA
BG – BULGARIJA
BU – BUTANAS
Č – ČEKOSLOVAKIJA
D – DANIJA
DB – D. BRITANIJA
DR – DOMINIKOS RESP.
E – EKVADORAS
ES – ESTIJA
GR – GRAIKIJA
GV – GVATEMALA
H – HONDŪRAS
ISP – ISPANIJA
IT – ITALIJA
J – JUGOSLAVIJA

KR – KOSTA RIKA
L – LIUKSEMBURGAS
LT – LATVIJA
LE – LENKIJA
LI – LIETUVA
N – NIKARAGVA
NL – NYDERLANDAI
P – PRANCŪZIJA
PA – PANAMA
PL – PALESTINA
POR – PORTUGALIJA
PR – PARAGVAJUS
R – RUMUNIJA
S – SUOMIJA
SA – SALVADORAS
SI – SIRIJA
Š – ŠVEICARIJA
TJ – TRANSJORDANIJA
UR – URUGVAJUS
V – VENGRIJA
VO – VOKIETIJA

v-bes įstojimas į TS:
1920.01.10
po 1920.01.10
po 1921.01.01
Tautų Sąjungai nepriklausančios valstybės
TS mandatai
TS narių kolonijos
pateikta data – išstojimo iš TS metai

Tautų Sąjunga

Priešistorė ir įkūrimas
Kaip atsakymą į bolševikų „socialist. revoliuciją" (p. 441) WILSONAS paskelbia
1918.01.08 „14 punktų" („Dem. pasaul. revoliucija"), kuriuos vėliau išplėtoja savo kalbose Kongrese (02.11), Maunt Vernone (07.04) ir Niujorke (09.27). WILSONAS, be kita ko, reikalauja įsteigti Tautų Sąjungą, kuri padėtų išsaugoti taiką pasaulyje ir garantuotų visų v-bių terit. neliečiamumą bei polit. nepriklausomybę. Kad būtų užkirstas kelias vienos v-bės įsiviešpatavimui, daugiau neturi būti naudojamas nuo Vestfalijos taikos iki Pirmojo pasaul. karo Europos v-bių sistemą reguliavęs jėgų pusiausvyros principas; reikia įkurti Tautų Sąjungą (valstybių susivienijimą), kuri ateities karus galės paskelbti neteisingais tarpt. teisės požiūriu. Taikos konferencijos metu buvo remiamasi MILLERIO-HOTO, WILSONO, SMUTSO ir LORDO PHILIMORE'O planais ir pasiūlymais dėl Tautų Sąjungos.
1919.04.28 Visuotinis Versalio taikos konferencijos susirinkimas priima Tautų Sąjungos įstatus.
1919.06.28 v-bės įkūrėjos, pasirašiusios Taikos sutartį, pasirašo ir 26 straipsnių TS įstatus. Tie įstatai tampa **sudėtine Versalio sutarties dalimi.**
1920.01 Ženevoje savo veiklą pradeda Tautų Sąjunga.
1920.11 susirenka pirmoji TS Asambleja.
1928 Briand'o ir Kelloggo paktas (uždraudžiantis karą kaip tarpvalstyb. konfliktų sprendimo priemonę), kurį Paryžiuje pasirašo 15 tautų atstovai (Vokietijos – STRESSEMANNAS, p. 461) ir prie kurio iki 1929 pab. prisijungia 54 v-bės.
Iniciatyvos sudaryti karą uždraudžiantį paktą imasi JAV valst. sekretorius KELLOGGAS, jį paremia Pranc. UR min. BRIAND'AS.

Organizacija
Tautų Sąjungos Asamblėja, kuri susirenka kartą per metus ir kurios kiekv. narys turi vieną balsą, susideda iš visų Sąjungos narių atstovų: **Tautų Sąjungos Taryba** iš 4–6 nuolatinių ir 9 nenuolatinių, TS asamblėjos renkamų narių. Nuolat. nariai D. Britanijos, Pranc., It. ir Jap., vėliau ir Vok. atstovai; Vok. pasitraukus iš TS (1933), jos vietą atitenka SSRS (1934). Nors abu organai ir turi vienodą kompetenciją (ginčų sprendimas, tarpininkavimas), tačiau TS Tarybos polit. veikla intensyvesnė, ji posėdžiauja daug kartų per metus. Taryba nutarimus turi priimti vienbalsiai. Asamblėja – su nedidelėmis išimtimis taip pat. Besiginčijančios šalys balsuojant turi susilaikyti.
Šiems TS organams talkina gen. sekretoriaus vadovaujamas **Nuolatinis sekretoriatas** su būstine Ženevoje.

Asocijuoti su TS yra **Nuolatinis Hagos tarptautinis teismo tribunolas** (ginčų arbitražas) ir Tarpt. darbo organizacija (darbo įstatymų leidyba).

Uždaviniai ir tikslai
Tautų Sąjunga, kaip „laisvųjų tautų" pasaul. o-ja, padeda išsaugoti taiką, skatina tarpt. bendradarbiavimą, varžo tradicinę atskirų v-bių jėgos politiką ir slaptąją diplomatiją – jas pakeičia kolektyvinis visų v-bių jėgos panaudojimas (ek. ir kar. sankcijos) prieš tautą agresorę (panaudoti sankcijas gali nuspręsti 2/3 visų TS narių) ir laisva v-bės vyrų diskusija pasaulio visuomenės akivaizdoje. Tačiau dėl „sukabinimo" su Paryžiaus sutartimis TS yra ir labai atsakinga už 1919–20 sukurtą polit. sistemą, kuri dėl vienbalsiškumo principo vargu ar gali būti pakeista taikiu būdu. TS nariai įsipareigoja taikiai spręsti visus ginčus, o nesusitarimo atveju kreiptis į TS, kurios visų narių (išskyrus suinteresuotuosius) balsais priimtą sprendimą jie turi pripažinti. ◊ TS dalyvauja įgyvendinant taikos sutartis (sienų saugojimas, nusiginklavimas, Gdansko priežiūra, mandatinių terit. kontrolė, Saro srities valdymas), ginant taut. mažumas, teikiant ek. pagalbą atskiroms šalims (Austrijai ir kt.), pagalbą pabėgėliams. TS sėkmingai priima sprendimus ir tarpininkauja ginče dėl Vilniaus (1920), konfliktuose dėl Kerkyros salos (1923) ir Mosulo (1924), bet jos pastangos garantuoti taiką (1924 Ženevos protokolai) ir nusiginklavimą (1932–38) lieka bergždžios.
Pozityvus TS įnašas į ek. ir techn. bendradarbiavimą, vaisingai dirba ir jos pagalb. o-jos.

Tautų Sąjungos silpnumas
Tautų Sąjungą silpnina tai, kad joje nedalyvauja JAV ir kitos v-bės. Iš 63 narių iki 1939 išstoja 14, dvi aneksuojamos, viena pašalinama (SSRS dėl Suomijos užpuolimo). TS pasirodo bejėgė
1931 Japonijai įsiveržus į Mandžiūriją ir
1935 Italijai užpuolus Etiopiją. Nors Italiją TS paskelbia agresore,
1935.11 ima taikyti ek. sankcijas, tačiau JAV jai tiekia naftą, Vok. – akmens anglis.
1937 Italija išstoja iš TS.
Jokių priemonių TS nesiima prieš ekspansinę nacionalsocialistinės Vok. v-sybės politiką.
1946.04.18 Tautų Sąjunga Asamblėjos nutarimu **likviduojasi.**

Besiginančioji demokratija 1919–1933

Demokratijos pergalė
Vykstant Pirmajam pasaul. karui, daugelis – netgi dem. V. v-bių tautų ne tik pripranta prie viską sprendžiančios stiprios vykd. valdžios; karas sustiprina ir jų tikėjimą, kad polit. tikslai greitai pasiekiami jėga. Todėl ir dabar daugelis tautų, ypač šalyse, neturinčiose liber. ir parlament. tradicijų, mano, kad sprendžiant pokario problemas (demobilizacija, aprūpinimas darbu, karo skolos, reparacijos, atstatymas ir kt.) jas išgelbės stipri, greitai priimanti sprendimus v-sybė.
Iš pradžių po ginklų pergalės eina dem. pergalė. 1919 atrodo, kad Europoje realizuojasi JAV karo tikslas – „pasaulinė dem. revoliucija". Išnyksta HABSBURGŲ ir ROMANOVŲ, HOHENCOLLERNŲ ir OSMANŲ din. 1914 17 monarchijų ir 3 respublikas (Šveicariją, Prancūziją, Portugaliją) turėjusioje Europoje 1919 – jau 13 resp. ir 13 monarchijų. Kai kuriose šalyse monarchiją kuriam laikui pakeičia resp. valdymo forma.

Krizių pradžia
Po Pirmojo pasaul. karo kilusioms krizėms labai būdinga **demokratijos ir diktatūros priešprieša.** Dėl Rusijos rev. ir bolševikų diktatūros įvedimo (p. 443) fašizmo keliamas pavojus 3 d-metyje atrodo nedidelis, juolab kad diktatoriai iš dalies apsiriboja griežtu vadovavimu v-sybės darbui, kad būtų įveiktos laikinos krizės, ir dažnai juos palaiko gyventojų dauguma. Tik nacionalsocialistų „valdžios perėmimas" Vokietijoje padeda suvokti diktatūrų keliamą grėsmę. 1939 Europoje dar yra 12 demokratiškai valdomų v-bių – 6 arba 7 („vakuojantis sostas" Vengrijoje) monarchijos ir 5 resp.

Demokratijos krizės priežastys
1. **Socialiniai pokyčiai:** pripažįstamas masių polit. lygiateisiškumas (visuot. rinkimų teisė, moterų rinkimų teisė).
2. **Psichol. ir sociolog. karo padariniai:** tikėjimas galia, buržuazijos persigrupavimas; masės organizuojamos, joms centralizuotai vadovaujama; platus gyv. sluoksniai netenka šaknų.
3. **Nusivylimas sudaryta taika.**
4. **Nauji konfliktai:** pasaul. ūkio ir valiutos suirutė. Pasaul. ek. krizė (p. 497).
5. **Kai kuriose** naujai sukurtose daugianacionalinėse v-bėse (Čekoslovakija, Jugoslavija) **kovoja** valst. tautos ir taut. mažumos.
6. **Proporc. rinkimų sistemos įvedimas** daugelyje kontinent. Europos v-bių. Pasekmės – skaldantis partijoms, formuojasi mažos polit. grupės ir iškyla kliūtys susidaryti aiškiai parlament. daugumai. Dėl to daugelis tautų yra pasiruošusios visiškai pasikliauti „vadu".

Diktatūros įvedimo sąlyga yra modernioji masių demokratija. Masės patraukiamos į „vado" pusę apeliuojant į didžią tautos praeitį, oportunistinėmis programomis, kuriose susimaišo vienas kitam prieštaraujantys elementai, ir sumania propaganda, įkalančia į galvą tikėjimą diktatoriaus pergale. Diktatūr. v-bės bruožai yra nustatytos krypties publicistika, tariamieji rinkimai (tik valdančiosios partijos kandidatai), opozicijos eliminavimas, brutalus bet kokio priešinimosi malšinimas, teisinės v-bės atsisakymas dėl „tautos gerovės", individo nepaisymas.
It. fašizmas (p. 494) ir vok. nacionalsocializmas (NS) (p. 495) savo antimarksist. šūkiais ir hipertrofuotu nacionalizmu tampa orientyrais daugeliui Europos šalių.

Diktatūros Europoje (1922–36)
1922.10 **Italijoje** vyksta BENITO MUSSOLINI vadovaujamas „žygis į Romą".
1923.06 **Bulgarijoje** po karininkų pučo sudaroma ZANKOVO v-sybė.
1923.09 po kar. perversmo **Ispanijoje** kar. diktatūrą įveda gen. PRIMO DE RIVERA.
1923.10 PAŠA GAZI MUSTAFA KEMALIS (nuo 1934 ATATIURKAS KEMALIS) išrenkamas pirmuoju **Turkijos** prez.
1925.01 ACHMEDAS ZOGU tampa **Albanijos** prez. su plačiais įgaliojimais.
1926.05 PILSUDSKIO kar. perversmas **Lenkijoje.**
1926.05 **Portugalijoje** kar. perversmą padaro gen. GOMESAS DA COSTA, kurį iš valdžios išstumia gen. CARMONA.
1926.12 **Lietuvoje** įvedamas SMETONOS ir VOLDEMARO diktatur. režimas.
1929.01 **Jugoslavijoje** valst. perversmą įvykdo karalius ALEKSANDRAS.
1930.02 **Rumunijoje** įvedamas karaliaus KAROLIO II asm. režimas, kuris po valst. perversmo 1938 virsta karaliaus diktatūra.
1932.07 **Portugalijoje** sudaroma SALAZARO v-sybė.
1932.12 **Lietuva** tampa autoritarine vienpartine resp.
1933.01 **Vokietijoje** „valdžią užgrobia" HITLERIS.
1933.03 **Austrijoje** įvyksta DOLLFUSSO valst. perversmas: austr. fašizmo diktatūra.
1934.03 KONSTANTINAS PATSAS įveda diktatūrą **Estijoje.**
1934.05 po K. ULMANIO valst. perversmo **Latvijoje** įvedama prez. diktatūra.
1936.08 **Graikijoje** valst. perversmą įvykdo gen. METAKSAS.
1936.09 gen. FRANCO tampa **Tautiškosios Ispanijos** „caudillo".

Marksizmas-leninizmas

MARXO ir ENGELSO socialist. teorijas (p. 378) **Leninas** mėgina perkelti į Rusijos polit. tikrovę, pabrėždamas, kad ypač svarbu sukurti stiprią part. o-ją.

LENINO ideolog. apmąstymuose reikšminga yra:

1. **Imperializmo teorija,** išdėstyta veikale **„Imperializmas kaip aukščiausia kapitalizmo stadija"** (1915); teorija grindžiama I. A. HOBSONO „Moderniojo kapitalizmo evoliucija" (1902) ir R. HILFERDINGO „Fin. kapitalu". **Imperializmo pagr. bruožai:** kelių savininkų rankose sutelktas ukio ir fin. monopolis; normalius prekių mainus pakeičia kapitalo išvežimas. Imperialist. politika kontroliuoja tarpt. santykius, pasaulis ir toliau dalijamas į įtakos sferas ir kolonijas.
   Lenino polit. išvados:
   a) imperialist. karus gali pertraukti tik „atokvėpiai", atsiradę dėl sudaromų s-gų;
   b) prol. revoliucija gali būti sėkminga ir atsilikusios pramonės šalyje, silpnojoje „pasaul. kapitalizmo grandinės" grandyje, pvz., Rusijoje, o vėliau **gali persimesti į pram. v-bes ir virsti pasaul. revoliucija.**
   c) yra pavojus atsirasti „darbininkų aristokratijai" - imperialist. šalyse valdančioji klasė „papirkinėja" darbininkus ir dėl to formuojasi jų taut. ir oportunist. sąmonė, atsiranda **smulkioji buržuazija;**
   d) klasių kova perkeliama į tarptautinę areną, rev. darbininkijai sudarius s-gą su išnaudojamuoju kolonijinių ir pusiau kolonijinių šalių proletariatu.
2. **Naujo tipo partijos teorija** („Ką daryti" 1902, „Žingsnis pirmyn, du žingsniai atgal", 1904). Proletariato klas. polit. savimonei formuoti ir jam vadovauti sukurtina gerai išmokytų **profesionalių revoliucionierių** („proletariato avangardo") **partija, „piliet. karo armijos karininkų korpusas".** Partija turi būti sukurta pagal **„dem. centralizmo"** principą: vadovaujantieji partijos organai renkami iš apačios į viršų; vadovavimas – centralistinis. **Partijos uždaviniai:** „kova dėl marksist.-lenin. pasaulėžiūros grynumo", kova prieš „nukrypimus", klasinių s-gų („vienybės frontai", „liaudies frontai") sudarymas tam, kad pagal „strategijos ir taktikos teoriją" būtų įvykdyta revoliucija, būtų įgyvendinta „moksl. analize" pagrįsta vieno ar kito laikotarpio partijos „generalinė linija". Partija valdo disponuodama valst. valdžia ir mas. visuom. o-jomis.
3. **Proletariato diktatūros teorija** (išdėstyta veikale „Valstybė ir revoliucija", 1917). Tai „jokių įstatymų nesaistoma valdžia", pažabojanti buržuaziją pereinamuoju laikotarpiu iš kapitalizmo į socializmą ir neklasinę visuomenę – komunizmą.
4. **Ist. marksizmo** (p. 379) **išplėtojimas į dialekt. materializmą (diamatą),** „marksist.-lenin. partijos pasaulėžiūrą" („Materializmas ir empiriokriticizmas", 1908). Pagrindinės jo sudedamosios dalys:
   a) filosof. materializmas (realistinė pažinimo teorija), pagal kurį bet kurios formos materijos judėjimas nepriklauso nuo žmogaus, bet „atsispindi" jo sąmonėje (atspindžio teorija); materija yra vienintelė šio pasaulio tikrovė;
   b) dialekt. metodas: daiktai yra tarpusavyje susiję ir sąlygoti; judėjimas randasi iš „priešybių kovos" (tezė–antitezė), kuri bet kurioje tikrovėje reiškiasi kaip „vid. prieštaravimai" ir lemia pasikeitimą (sintezę).

Stalinizmas

Marksizmą-leninizmą papildė **Stalinas** (p. 501). Svarbiausios jo ideol. tezės:

1. **Socializmo sukūrimo vienoje šalyje teorija** (priešinga L. TROCKIO teiginiams apie „permanentinę revoliuciją"): socialistinis ūkis sukuriamas savo jėgomis, nesiremiant Vakarų šalių pagalba.
2. **Revoliucijos iš viršaus teorija.** Visuot. pokyčiai vyksta „valst. valdžios" (partijos) iniciatyva, su tiesiogine „parama iš apačios" (proletariato). Kontrrevoliucijos nėra, vyksta „egzistuojančios valdžios nuvertimas" (1938).
3. **Dogminiai** marksizmo-leninizmo **supaprastinimai** „SSKP istorijos" IV skyriuje (1938).
4. **Rusiškojo patriotizmo ugdymas diegiant** „meilę Soviet. Respublikų Sąjungai", „darbo žmonių Tėvynei", taigi skatinant ginti „socialist. Tėvynę". SSRS – „tautų šeima", vadovaujama „didžiosios broliškosios rusų tautos"; ji yra ir „pažangos variklis".
5. **Nacionalizmo ideol. pateisinimas** veikale „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai" (1950). Kalba tampa rusų tautos ist. tęstinumo ir Sovietų socialist. v-bės „kūrybiškojo vaidmens" simboliu (pagrindžiama SSRS pretenzija vadovauti kitoms tautoms).

Nepaisant pabrėžiamo tautiškumo, bolševizmo tarpt. pretenzijos išlieka ir per „Didįjį Tėvynės karą" (p. 519).

Komunistinis Internacionalas

Pasaul. komunizmas, remdamasis tam tikru organizac. principu ir veikimo būdu, **siekia per Kom. Internacionalą (Kominterną)** kom. ideologiją paversti polit. valdžia. Universalus jo tikslas yra kom. partijų vadovaujama **pasaulinė rev.** visose šalyse. Visos kom. partijos **perima SSKP (bolševikų) veikimo programą.** LENINO iniciatyva planuojama įsteigti III Internacionalą.

Priežastys:

1. Socialdem. orientuoto II Internacionalo (įk. 1889) bejėgiškumas per Pirmąjį pasaul. karą.
2. Bolševikų valdžios užgrobimas Rusijoje (p. 441). ◊ Jau „Balandžio tezėse" (p. 441) LENINAS reikalauja įkurti naują Internacionalą, kuris būtų tikra priešingybė II Internacionalui. Po „atvirųjų laiškų" Europos ir Amerikos darbininkams

1919.01 paskelbiamas kvietimas atvykti į Maskvoje rengiamą suvažiavimą.

1919.03 Maskvoje susirinkę kom. ir socialist. partijų delegatai, paremdami piliet. karo ir intervencijų į pavojų įstumtą Sovietų v-sybę, **įkuria III Internacionalą** – „pirmąją Tarpt. Sovietų Respublikos, komunizmo pergalės pasaulyje stadiją" (LENINAS).
Kominterno prez. išrenkamas ZINOVJEVAS (p. 501).

1920.07–08 Petrograde ir Maskvoje vyksta **Kominterno II suvažiavimas** (dalyvauja delegacijos iš 37 šalių): svarstomi kom. propagandos skleidimo metodai, planas šalia ofic. kom. partijų legalios veiklos kurti slaptus komunistų centro k-tus, turinčius ruoštis proletarinei rev. Suvažiavimas priima LENINO **„21 punktą":** visų kom. partijų pareiga – orientuotis į privalomą Rus. kom. partijos modelį; Sovietų Sąjungos gynimas; griežčiausia drausmė; pavaldumas Centro K-to įsakams; kova su socialdemokratija, skylančia į rev. ir reformist. sparnus. Nuolatinio Vykd. K-to (būstinė Maskva), įgalioto tarp suvažiavimų vadovauti Kominternui sprendžiant taktinius klausimus, pirmininku tampa ZINOVJEVAS, o sekr. – KARLAS RADEKAS (1885–1939 [?]), abu SSKP CK nariai (Kominterno ir Sovietų v-sybės asm. unija). Po „stebuklo prie Vyslos" (p. 467), Kronštato sukilimo (p. 455) ir gen. streiko Vokietijoje žlugimo (1921.03)

1921.06–07 vykusio Kominterno III suvažiavimo metu prasideda diskusija dėl „vienybės iš viršaus" (bendradarbiavimas su socialdem. vadais), kurią Vykd. k-tas priima kaip „gen. liniją".

1922.11–12 Kominterno IV suvažiavimas: dėl „rev. jėgų perėjimo į gynybą" bandoma bendradarbiauti su socialistais, paremiamos Vok. pretenzijos Vakarų valstybėms ir nac. jėgos Vokietijoje. Pasekmės: pasiūlomas vokiečiams palankus Sovietų Rus. neutralitetas Vokietijos Prancūzijos karo atveju (pasiūlymą perduoda RADEKAS), vok. komunistams nurodoma dalyvauti taut. pasipriešinime Ruro krizės metu (ZINOVJEVAS). Rev. situaciją Vokietijoje likviduoja STRESEMANNAS (p. 461). Paskut. mėginimas sukelti rev. Vokietijoje sužlunga numalšinus sukilimus Saksonijoje ir Tiuringijoje (p. 461). Ši nesėkmė ir bandymai įvykdyti revoliucijas Bulgarijoje (1922) ir Estijoje (1924) priverčia Kominterną atsitraukti ir pereiti prie atsargesnių veiklos metodų.

1924.02–03 Kominterno V suvažiavimas nutaria sukurti „vieningą apačių frontą" (veikti išvien su darbininkais socialistais) ir „tarpt. profs-gų vienybę". Pasekmė: visuot. streikas Anglijoje (p. 458).

Priešingai negu LENINAS ir TROCKIS, kurie pasaul. revoliuciją suvokia kaip rev. judėjimų įvairiose šalyse rezultatą (Sovietų Rus. likimo priklausomybė nuo pasaul. revoliucijos), STALINAS mano, kad istorija ir pasaul. revoliucijos raida – tai kova tarp imperializmo bei kapit. šalių centro ir socializmo bei soviet. šalių centro (SSRS; pasaulio rev. likimo priklausomybė nuo SSRS), todėl reikia sutelkti jėgas vienoje v-bėje („socializmas vienoje šalyje", p. 452).

1928.07–09 Kominterno VI suvažiavimas paskelbia privalomas direktyvas – „Kom. Internacionalo progr." (prolet. diktatūros valdžia SSRS, pareiga ginti Sovietų Rusiją); „Rezoliucijas dėl komunistų priklausomose kolonijose ir kovą su imperialistiniu karu" (remiami taut. išsivadavimo sąjūdžiai, imperialist. karai paverstini pilietiniais).

1935.06–08 Kominterno VII suvažiavimas paskelbia kovą su **fašizmu,** komunistams sudarant sąjungą su s.-d. (**„liaudies frontas"**) ir bendradarbiaujant su burž. partijomis. „Liaudies frontų" politika žlunga, nes NS vykdo sėkmingą užs. politiką. STALINAS įsako likviduoti savo polit. priešininkus („parodomieji Maskvos procesai", p. 501), o Isp. kom. antifaš. v-sybė piliet. kare patiria pralaimėjimą (p. 473).

1943.05 Kominternas likviduojamas. Tariamai atsisakoma plano įvykdyti pasaulinę rev.: nuo šiol SSRS stengiasi savo galią vaizduoti esant menkesnę (negu iš tiesų) ir nepavojingą (sovietų pokar. planų prielaida).

Pilietinis karas ir intervencijos

Pilietinio karo pabaiga 1920–1921

Sovietų Sąjungos sukūrimas (1918–24)

1) Bresto taikos pasekmės: Baltarusijos, Gruzijos, Armėnijos ir Azerbaidžano **nepriklausomybės paskelbimas** (1918);

2) **eserų bandymai įvykdyti perversmus** kai kuriuose miestuose. Sovietai į tai atsako kitų tautybių persekiojimu.

1918.03 VII Partijos suvažiavimas suteikia CK įgaliojimus spręsti karo ir taikos su „buržuazinėmis ir imperialistinėmis v-bėmis" klausimus.

1918.07 sukuriama **Rusijos Sovietų Federacinė Socialistinė Respublika (RSFSR).** Priimama laik. k-tucija, pagrįsta sovietų ir proletariato diktatūros principais.

1918.07 Jekaterinburge išžudoma caro šeima.

1919 VIII Partijos suvažiavimas: aukščiausiais vykd. organais tampa Polit. biuras (Politbiuras), Organizac. biuras (Orgbiuras) ir Sekretoriatas.

Pilietinis karas Rusijoje (1918–20)

1918 formuojasi politiškai ir socialiai skirtingos antibolševik. grupuotės (baltieji). Jos kaunasi su TROCKIO (p. 423): nuo 1918.04 gynybos liaudies komisaras) suorganizuota Raud. armija Sibire bei Uralo ir Volgos srityje (adm. KOLČIAKAS, čekų legionas), P. Rusijoje (gen. DENIKINAS, KRASNOVAS, VRANGELIS), Estijoje (gen. JUDENIČIUS) ir Š. Rusijoje (gen. MILLERIS). ◊ Gindami savo interesus s-kai išsilaipina Vladivostoke, Murmanske, Archangelske ir Juod. j. uostuose.

1919.02 baltieji atmeta JAV prez. WILSONO pasiūlymą tarpininkauti surengiant visų Rusijos partijų konferenciją. Pranc. maršalo FOCHO „kryžiaus žygio" planą Antantės Aukščiausioji taryba atmeta. ◊ Raudonoji armija kontrsmūgiais likviduoja Petrogradui (JUDENIČIUS), Maskvai (DENIKINAS) ir Volgai (KOLČIAKAS) iškilusius pavojus.

1919–20 Lenkijos–Rusijos karas (p. 467).

1920.11 Kryme į laivus įsėda paskutiniai baltųjų daliniai.

Baltųjų pralaimėjimo priežastys:

1) tarpusavio bendradarbiavimo stoka ir reakc. restaurac. tendencijos:

2) prieštaringi s-kų požiūriai į intervencijos politiką.

Karo pasekmės: lenininiam centralizmui grėsmę kelia

1921 darbininkų streikas Petrograde ir **jūreivių sukilimas Kronštate,** kurį šturmu nuslopina gen. MICHAILO TUCHAČEVSKIO (1893–1937; mirties bausmė) vadovaujama Raud. armija.

1917–21 karinio komunizmo ūkio sistema patiria krachą: visų gamybos priemonių suvisuomeninimas ir ūkio planavimas iš centro lemia ek. krizę. Ji priverčia LENINĄ,

1921 įsteigus Valst. planavimo komisiją (GOSPLAN) ūkiui koordinuoti,

1921 X Partijos suvažiavime pereiti prie **naujosios ekonominės politikos (nepo).** Grįžtama prie kapitalistinio ūkio formų (valstybinis kapitalizmas): valstiečių mokesčiai ž. ū. produktais, laisva vidaus prekyba, leidžiamas privatus verslas ir užs. kapitalo įvežimas. Užs. prekyba, stamb. pramonė ir didžiosios statybos ir toliau lieka v-bės nuosavybė.

1921 draugystės sutartis su Persija (p. 480), prekybos sutartis su D. Brit. ir Vok.;

1922 Rapalo sutartis, po kurios Sovietų Sąjungą *de jure* pripažįsta D. Britanija. Italija ir Prancūzija (1924).

Komunistų partijos diktatūrą įtvirtina

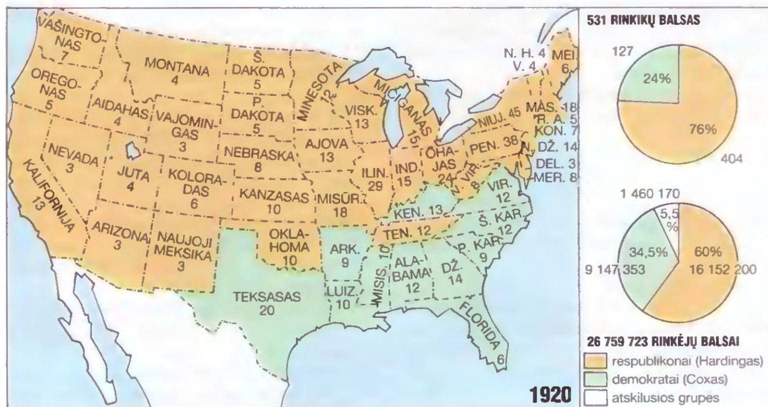
1921 bet kokių opozic. grupių partijos viduje **uždraudimas.** Profs-gos unifikuojamos iš viršaus ir praranda ek. kontrolės funkciją.

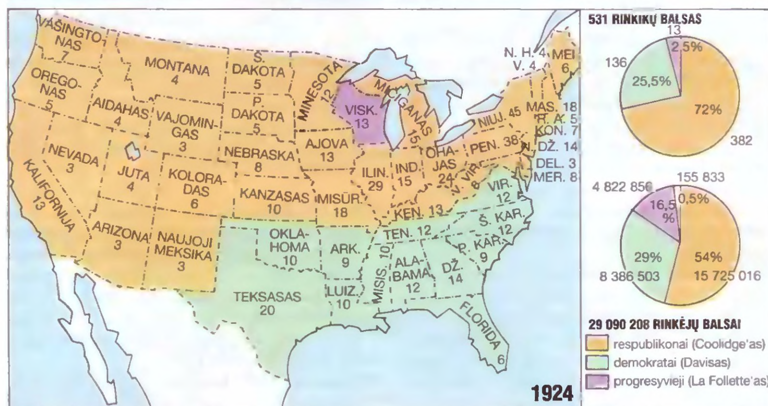
1922.02 Čeka pertvarkoma į Valstybinę polit. valdybą (GPU). ◊ Partijos **Generaliniu sekretoriumi tampa Stalinas** (p. 501), kuris ima valyti partiją nuo opozic. elementų, skiria sekretoriais patikimus, t. y. Politbiurui priimtinus, bolševikus. ◊ Vyksta parodomieji eserų teismo procesai.

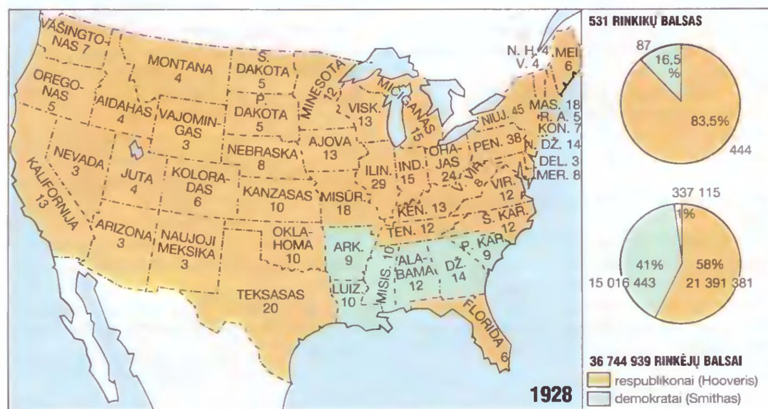
1922.12 X Rusijos sovietų suvažiavimas (I sąjunginis sovietų suvažiavimas): įkuriama Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga, sudaryta iš R(us.) S(ovietų) F(eder.) S(ocialist.) R(espublikos), U(žkaukazės) SFSR, Ukr.(ainos) SSR ir B(altarus.) SSR. Vėliau prie Sąjungos prisideda Uzbekijos, Turkmėnijos (1924) bei Tadžikijos (1929) SSR.

1923 naujoji SSRS konstitucija, ratifikuota II sąjunginio sovietų suvažiavimo. Ji atskiria Sąjungos (užs. politika, užs. prekyba, ūkio planavimas, šalies gynyba, draudimas ir kt.) ir ofic. teisę laisvai išstoti iš Sąjungos turinčių sąjung. respublikų instancijas. Aukščiausias valst. organas yra iš įv. sovietų delegatų sudarytas SSRS Sovietų suvažiavimas, kuris iš savo narių kaip nuolat. valdymo organą išrenka Vykd. Komitetą; Vykd. K-to pirmininkas (1923–46 M. KALININAS) asmeniškai reprezentuoja Sąjungą. Vyriausybės funkcijas vykdo Liaudies Komisarų Taryba. Konstitucija visiškai nemini Kom. partijos, kurios centralizuota struktūra diametraliai skiriasi nuo decentralizuoto v-bės valdymo.

1924.01.24 miršta Leninas, prieš pat mirtį pageidavęs, kad visa valdžia nebūtų sutelkta STALINO rankose.

Respublikonų pergalės rinkimuose (skaičiai po valstijų pavadinimais reiškia rinkikus)

„Stambiojo verslo" laikotarpis (1919–29)

Dviejų pirmųjų respublikonų prez.

1921–23 Warreno Hardingo (1865–1923), rinkimų šūkis *back to normalcy*, ir

1923–29 Calvino Coolidge'o (1872–1933) valdymo laikotarpiui būdinga:

1) reakcija prieš demokrato WILSONO v-sybės politiką, atmetant jos moralumu nuspalvintą reformizmą *(Progressive Movement)*;

2) izoliacionistinė užs. politika, nes jaučiama, kad Versalio taika nusuko pasiektą pergalę;

3) konfliktas tarp ž. ū. gyventojų dalies, daugiausia anglosaksų protestantų, ir moderniosios industrijos miestų visuom., kurios priešakyje – intelektualai, technokratai ir mokslininkai.

1919–20 „perversmo psichozė" *(Red Scare)*: streikai, bombų sprogdinimai, teroro aktai, areštai, įtartinų elementų deportacijos.

Respublikonų prezidentavimo būdą – kuo mažiau vadovauti – lydi korupcijos skandalai. Dominuoja „stamb. verslas". Šio „judėjimo" pagr. atstovas – multimilijonierius ANDREW W. MELLONAS (1921 32 fin. min.), teikiantis pirmenybę didelių pajamų žmonėms.

„Nordiškosios" rasės teorijų įtakoti įstatymai (1921, 1924) apriboja imigraciją.

1920 uždraudžiamas alkoholis (iki 1933.12.05; XVIII K-tucijos straipsnis). Prohibicija suskaldo gyventojus ir partijas į dvi stovyklas (*Wet* ir *Dry*) ir skatina kontrabandą, gangsterių savivalę, neteisėtumą.

1924–26 Pietuose ir Vid. Vakaruose siautėja **1915 atkurtas Kukluksklanas** (1924 turintis 5 mln. narių moralės vardu kovojama su negrais, katalikais, žydais, intelektualais ir „šlapiaisiais", t. y. prohibicijos priešininkais).

1920 moterims suteikiama rinkimų teisė. Tai atspindi pasikeitusią moters padėtį amer. visuomenėje (vyro ir moters teisių sulyginimas); dirbančių moterų padaugėja nuo 2 mln. (1914) iki 10 mln. (1930).

Tradicinis respubl. protekcionizmas reiškiasi griežtais muitų įstatymais (1921, 1922, 1930). **Nesirūpinama fermeriais,** kurie prasiskolina ir dėl paklausą viršijančios ž. ū. produktų pasiūlos bei žemės erozijos padarytos žalos *(Dust bowl)* nuskursta. O pramonės produkcija labai didėja. Gaminamos plataus vartojimo prekės, spartinama darbo eiga (konvejeris); dėl techn. naujovių (ypač plataus vart. prekių, statybos ir automob. pramonėje: 1913 15 mln., 1929 – 26 mln. automob.) 1921–29 dvigubai išauga pram. produkcija. Stipri koncentracija automob. versle, aprūpinimo pramonėje, bankininkystėje ir mažmen. prekyboje *(Chain stores)*.

Ekonominė krizė (1929–32)

1929–33 Herbertas C. Hooveris (1874–1964).

Ūkio depresija yra kredito rinkos išsipūtimo padarinys.

1929.10.25 „Juodasis penktadienis": ek. krizė prasideda krachu Niujorko biržoje (1929.10. 23–29). Pramonės vertyb. popierių kursas nukrinta nuo 452 (1929) iki 58 (1932), gamyba 1929–32 sumažėja 54%. Susidūręs su verslo pasaulio geranoriškumo stoka, HOOVERIS patiria *fiasco*. Javų ir medvilnės atsargos gausėja, ž. ū. pasėlių plotai mažėja. V-sybė padidina apsaug. muitus ir įkuria **Finansų atkūrimo b-vę,** kuri turi imtis priemonių prieš defliacinę bankų politiką, tačiau iš tiesų ji daugiau panaudojama stamb. bankams konsoliduotis. Ek. krizė išeina už Amer. ribų: Europoje sutrinka tarpt. mokėjimų cirkuliacija. Dėl faktiškai nepakankamos socialinės rūpybos bedarbių skaičius JAV pasiekia 15 mln.

1931.06.20 Hooverio moratoriumas: JAV atideda visų Europos v-bių karo skolų mokėjimą.

JAV užsienio politika (1920–33)

1920.03.19 Senatas atmeta Versalio sutarties ratifikavimą (p. 445).

1921.08.25, nepriėmus Tautų Sąjungos įstatų ir karo skolas apibrėžiančio straipsnio, sudaroma separat. taika su Vokietija.

1921.11–1922.02 vyksta Vašingtono nusiginklavimo konfer.: 1. Nustatomas 5 d. v-bių JAV, D. Britanijos, Jap., Pranc. ir Italijos – laivynų dydis santykiu 5 : 5 : 3 : 1,75 : 1,75.

2. Keturių v-bių susitarimas (JAV, D. Brit., Jap. ir Pranc.) garantuoja valdų Ramiajame vand. *status quo*.

3. Devynių v-bių susitarimas paskelbia Kinijos suverenitetą ir „atvirų durų" politiką.

4. Šandungas ir Dziaodžou grąžinami Kinijai (p. 435).

1924 DAWESO planas (p. 447).

1927.06–07 Trijų v-bių konfer. (JAV, D. Brit., Jap.) jūrinio nusiginklavimo klausimais baigiasi be rezultatų.

1928.08 pasirašomas Briand'o ir Kelloggo paktas (p. 449).

1929 YOUNGO planas (p. 447): JAV įsitraukia į reparacijų problemų reguliavimą.

1930.01–02 Londono konfer. dėl karo laivynų, kurioje dalyvauja JAV, D. Britanija, Jap., Pranc. ir Italija, kadangi visos v-bės (išskyrus D. Britaniją) pageidauja padidinti savo jūrų ginkluotę: iki 1936 atsisakoma statyti naujus šarvuotus karo laivus, įvedami povand. laivų statybos apribojimai. JAV, D. Brit. ir Jap. susitaria karo laivų statybos klausimu.

D. Britanijos pokario politika

Penki britų politikos bruožai:

1) **ek. situacija** (karo paskolos, gamybos pastovumas ir augimas, pasaul. prekybos konkurencija);
2) **soc. persigrupavimas** (didesnių pajamų ir aukštesnio gyvenimo lygio siekis niveliuoja v-menę);
3) **visiškai demokratizuojami p-mento rinkimai** (1918 rinkimų teisė vyrams nuo 21, moterims nuo 30 m.; 1928 moterų rinkimų teisė nuo 21 m.);
4) **Liberalų partijos saulėlydis ir Leiboristų partijos iškilimas;**
5) **užs. politikos problemos** (anglų ir pranc. interesų susikirtimai prie Reino ir Art. Rytuose, trintis su fašistų ir NS užs. politika). **Britų užs. politikos tendencijos:** jokių įsipareigojimų žemyn. Europoje, glaudūs ryšiai su dominijomis ir kolonijomis.

1918.12 „chaki" rinkimai („Coupon-Wahl"), kuriuos laimi LLOYDO GEORGE'O (p. 416) vadovaujamų liberalų ir ANDREW BONARO LAW (p. 441) vadovaujamų konservatorių koalicija.

1919–22 šachtininkų streikų banga: gelež., uostų ir transporto darbininkai reikalauja pakelti atlyginimus; jiems poveikį daro Rusijos rev., tačiau dėl nuosaikios profs-gų lyderių SMILLIE, HODGESO, THOMASO ir **Ernesto Bevino** (1881 - 1951), kuriam 1922 pavyksta 32 profs-gas sujungti į didžiausią pasaulyje Transporto darbininkų profs-gą, laikysenos bei v-sybės įgyvendintų soc. polit. priemonių (1919 ADDISONO aktas, 1920 bedarbių soc. draudimo įstatymas) streikai baigiasi. Tuomet

atsisakoma dėl karo prasidėjusios v-sybės ek. kontrolės ir ministerijų taupymo akcijos *(Geddees axe).*

Liberalų ek. politika sužlunga (didelis nedarbas): konserv. reikalauja vykdyti apsaug. muitų politiką, Leiboristų partija – įgyvendinti nuosaikią nacionalizacijos programą.

Užs. politikos nesėkmės Airijoje, su kuria prieš konservatorių deš. sparno valią

1921 sudaroma kompromis. sutartis (p. 482).

1922 Kanų konfer. nepanaikina britų ir pranc. nesutarimų Art. Rytuose. Per

1922 Genujos konfer. nepavyksta SSRS susigrąžinti į pasaulinę ek. sistemą.

1921–22 Vašingtono konfer. (p. 446). D. Britanijos, kaip pasaul. v-bės, rangas sumažėja ir jai tenka atsisakyti dominavimo jūrose.

1922 atsisakius protektorato Egipte (p. 491) ir po nesėkmių Indijoje (p. 481)

1922.10 Karltono klube įvyksta konserv. suvažiavimas. 187 BONARO LAW, STENLEY BALDWINO (1867–1947) ir CURZONO (1859–1925) vadovaujamos grupės balsais, prieštaraujant 87 aplink AUSTENĄ CHAMBERLAINĄ (1863–1937) ir BIRKENHEADĄ (1872–1930) susibūrusiems v-sybės šalininkams, konserv. pasitraukia iš koalicijos.

Konservatorių politika (1922–29)

1922 suformuojamas BONARO LAW konserv. kabinetas, kurį patvirtina spalį įvykę rinkimai (vietų praranda liberalai, o jų laimi leiboristai, tampantys stirpiausia opoz. partija. Dėl sveikatos atsistatydinus BONARUI LAW,

1923 premjeru tampa STANLEY BALDWINAS. Nors konserv. ir susitaiko, tačiau p-mentas paleidžiamas, nes BALDWINAS pareikalauja įgaliojimų įvesti apsaug. muitų tarifus kaip priemonę nedarbui įveikti. ◊ N. rinkimuose (gruodis) laimi konservatoriai. Jie į Žemuosius rūmus siunčia 258, Leiboristų partija – 191, liberalai – 158 atstovus. Nepaisant to,

1924 sudaromas Jameso Ramsay MacDonaldo (1866–1937) **vadovaujamas I leiboristų kab.**, kurį paremia liberalai; dėl to vidaus politikoje beveik nėra naujovių. Per Londono konfer. (DAWESO planas, p. 447) MACDONALDAS prisideda prie reparacijų klausimo sureguliavimo ir Rūro konflikto užbaigimo.

1924.02 D. Britanijai *de jure* pripažinus SSRS, pradedamos derybos dėl prekybos sutarties pasirašymo, bet jos nutrūksta po **Campbello aferos** (areštuoto „The Worker's Weekly" red. komunisto paleidimas iš kalėjimo) ir **„Zinovjevo laiško" paskelbimo**

1924.10 (tariamas Kominterno ir perversmininkų sąjūdžių D. Britanijoje sąryšis). Po nepasitikėjimo votumo paleidžiamas p-mentas.

1924.10 rinkimus laimi konservatoriai.

1924–29 II Baldwino konserv. kabinetas.

1925 stabilizuojamas svaras sterlingų.

1926 šachtininkų streikas, kurį paremia profs-gos visuot. streiku, po 7 mėnesių išsenka. Profs-gų laisvė suvaržoma įstatymu (1927).

1926 sutartis su Iraku, pripažįstanti pastarojo nepriklausomybę. Konfliktas su Pranc. dėl naftos telkinio sureguliuojamas Mosulo sutartimi (p. 447).

1927 D. Brit. nutraukia dipl. santykius su SSRS (priežastys: „Rusijos profs-gų judėjimo" fin. parama šachtininkų streikui ir sovietų propagandos bei šnipinėjimo centro atskleidimas – Britų-sovietų prek. b-vės „Arcos" patalpų krata).

1928 sutartis su Kinija, pripažįstanti Nankingo v-sybę.

Pagrindinės pokario meto problemos
Dėl Paryžiaus priemiesčių sutartimis priteistų teritorijų (Elzasas ir Lotaringija, mandatai Afrikoje ir Art. Rytuose) Pranc. Europoje užima dominuojančią padėtį, kurią išlaikyti suinteresuotos Belg., Danija, Lenk., Rum., Jugosl. ir Čekosl., kadangi jos taip pat gauna prisijungti buv. vokiškų sričių.

Pranc. vidaus politiką ir be proporcinės rinkimų sistemos sąlygotų vidaus polit. kovų slegia dideli sunkumai:
1. Reikia atstatyti karo nuniokotas teritorijas (išlaidos viršija 100 mlrd. frankų).
2. Dėl didelių karo skolų D. Britanijai ir JAV (5 mlrd. dol.) prasideda franko infliacija, kurią didina gyventojų įsiskolinimas (1925 pab. 300 mlrd. frankų). Vadovaujantis principu *L'Allemagne paiera tout*, pasikliaujama vokiečių reparacijų mokėjimais, bet jų negaunama tiek daug, kiek tikėtasi.
3. Kilnojamojo turto netektys, karas, valiutos krizė ir mokesčių našta nuskurdina vidurinį burž. sluoksnį.
4. Gyventojų skaičiaus mažėjimas ir imigracijos skatinimas (1931 – 3 mln.) spartina soc. persisluoksniavimą.

Užsienio politikos problemos
1. Nepavyksta sudaryti garant. sutarčių su D. Britanija ir JAV.
2. Nesutariama su D. Brit. dėl Reino politikos ir reparacijų klausimu.

Prancūzijos politika (1919–31)

1919 rinkimus laimi Nacionalinis blokas (Clemenceau, Poincaré, p. 417) prieš **Edouard'o Herriot** (1872–1957) Kairiųjų kartelį. Clemenceau pralaimi prez. rinkimuose; prez. tampa Paulis Deschanelis [1920.02–09].

1920.01–09 Millerand'o kabinetas padeda su Rus. kariaujančiai Lenkijai – tiekia amuniciją ir nusiunčia gen. Weygand'ą (p. 467). Karinė sutartis su Belg.

1920–24 prez. Aleksanderis Millerand'as (1859–1943). Jis stipriai įtaigoja tiek Briand'o kab. [1921–22], tiek

1922–24 Poincaré v-sybės politiką, kurią dėl „koncesijų politikos" ir pozicijos reparacijų klausimu vėl pakeičia nuosaikesnis Briand'o kab. Priešiškumas Poincaré atžvilgiu padidėja dėl

1923 įvykdytos nepaisant Angl. priešinimosi Rūro okupacijos (p. 461). Poincaré nepopuliarumą padidina pritarimas Daweso planui ir jo **fin. politika** (taupymo priemonės). Pernelyg stiprios prez. valdžios baimė ir pokyčiai kultūros politikoje (pasauliet. m-lų panaikinimas) prisideda prie

1924 Kairiųjų kartelio pergalės rinkimuose. Millerand'ui tenka atsistatydinti, prez. tampa Gastonas Doumergue'as [1924–31].

1924–25 Herriot kabinetas. Jis pripažįsta SSRS ir priima Daweso planą.

1925 Lokarno paktas (p. 447). ◊ Antiklerikal. Herriot v-sybė nesėkmingai mėgina nutraukti santykius su Vatikanu bei nepasiekia, kad konkordatui dar nepavaldžiuose Elzaso ir Lotaringijos d-mentuose būtų įgyvendinti laicizacijos įstatymai. V-sybę sužlugdo **fin. politika** (1925.04), trumpai teišsilaiko ir vėlesnieji Painlevé, Briand'o, Briand'o–Caillaux ir Herriot kabinetai.

1925–26 sukilimai Maroke (Abd al Krimas, p. 491) ir Libane (druzai, p. 480) nulemia vidaus polit. krizę (pirmiausia kairiųjų, katalikų ir *Action Française* kovos dėl valdžios; p. 417).

1926–29 MP Poincaré iš pradžių sudaro „taut. vienybės" v-sybę (UR min. Briand'as), vėliau vadovauja įvairiems koalic. kabinetams. **Įveikiama fin. krizė** (subalansuojamas biudžetas, stabilizuojamas frankas).

1927 Elzase ir Lotaringijoje kyla autonomijos siekių Pranc. Resp. ribose. Elzaso ir Lotaringijos Tėvynės s-ga reikalauja savo landtago ir atskiro biudžeto. Prieš autonomistus Pranc. valdžia imasi griežtų priemonių. ◊ Po

1928 p-mento rinkimų sanacijos politiką vainikuoja valiutos įst. (nuvertinamas frankas), o iš kabineto pasitraukia radikalieji ministrai.

1929.07 dėl ligos **atsistatydinus Poincaré,** sudarinėjami trumpalaikiai kabinetai. **Aristide'as Briand'as išlieka arba UR min.,** arba MP. Jo Lokarne pradėta **Vok. ir Pranc. suartėjimo politika,** vėliau aptarinėjama su Stresemannu (p. 463) pokalbiuose Tuari (1926.09) ir Lugane (1928.08), sužlunga dėl abiejų šalių vidaus polit. situacijos.
Abiejų tautų tarpusavio priešiškumo nepanaikina ir pranc. sutikimas pasitraukti iš Reino p-jos (1929). Prancūzai pradeda statyti Maginot liniją. Briand'as galiausiai turi palikti UR min. postą (1932). Vok.–Austr. muitų s-gos (p. 505) planas ir deš. ekstremizmo plitimas Vokietijoje sustiprina Pranc. nepasitikėjimą. Briand'o pasiūlymas sukurti **Jungtines Europos Valstijas** beveik nesusilaukia dėmesio.

1930 okupac. pranc. daliniai pasitraukia iš Reino p-jos (p. 463).

1931–32 prez. Paulis Doumeras (1932.05 nužudytas rusų emigranto).

1931 prasideda ek. krizė. ◊ (Sąjungos, p. 477).

PAGR. ŽM. TEISĖS 109–164 str. apribojimo galimybes numato 48 str.

skiria ★★

REICHO PREZIDENTAS

48 str.

vyr. k-menės vadas

Leipcigas

p.

REICHO TEISMAS ★

aukšč. žemių teism. valdžia

VALSTYBĖS TRIBUNOLAS

skiria

paleidžia

atleidžia

ypat. potvarkiai

siūlo

R. kancleris

ministrai

REICHO VYRIAUSYBĖ

REICHSVERAS

§

teisė įvesti nepapr. padėtį

įstatymo iniciatyva

p. – prezidentas

MP – ministras pirmininkas

pirm. – pirmininkauja v-sybės narys

★ aukšč. teisminė valdžia

★★ Reichsrato siūlymu

★★★ Prezidento teikimu

su Reichsrato arba v-sybės žinia

pasitikėjimas

priima

protesto teisė

VKP VSDP C VLP VNLP VNSDP

1919 – 421, iki 1933 – 647 deputatai

p.

REICHSTAGAS

66 balsai (1925)

pirm.

REICHSRATAS

MP MP MP

18 žemių

tiesiogiai renkamas 7 metams

4 metams

proporc. rinkimų teisė

TEISĘ RINKTI TURINTYS V-BĖS PILIEČIAI (nuo 20 m.)

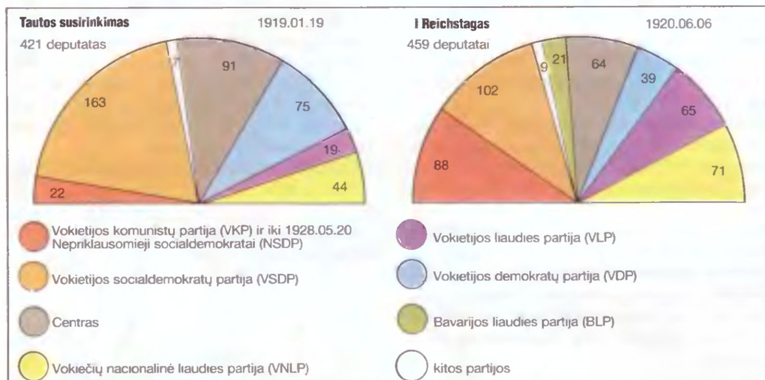
(visuot., lygūs, tiesiog. ir slapti rinkimai)

referendumas ★★★

tautos siūlymas

(su 10% rinkimų teisę turinčių gyv. pritarimu)

1919 „Veimaro konstitucija"

Respublikos konstitucija (1918 19)

Įvesti rusiškąją „tarybų santvarką" ir proletariato diktatūrą sutrukdo

1918.11 VSDP pirmininko **Friedricho Eberto** (1871–1925) ir LUDENDORFFO įpėdinio gen. WILHELMO GROENERIO (1867–1939) sudarytas paktas bei STINNESO–LEGIENO susitarimas (profs-gų ir savininkų bendradarbiavimas). ◊ Darb. ir kareivių dep. tarybų suvažiavimas Berlyne gruodį nutaria, kad reikia surengti rinkimus į Tautos susirinkimą. NSDP dėl to pasitraukia iš Liaudies įgaliotinių tarybos. Kraštut. kairieji susiburia į VKP (1918.10–1919.01 Spartako s-ga). Jie inscenizuoja **Spartako sukilimą** („Raudonoji sargyba") Berlyne. VKP lyderius **Rosą Luxemburg** (g. 1870) ir **Karlą Liebknechtą** (g. 1871) 1919.01 nužudo Savanorių korpuso nariai.

1919.02 Veimare atidaromas Tautos susirinkimas.

1921–25 Reicho prezidentu Tautos susirinkimas išrenka Friedrichą Ebertą. MP PHILIPPAS SCHEIDEMANNAS (p. 443) iš VSDP. Centro ir VDP suburia „Veimaro koaliciją". ◊ Tautos susir. liepą priima (262 už, 75 prieš) HUGO PREUSSO (1860–1925) parengtą Reicho k-tuciją, kurią 08.11 pasirašo prezidentas.

Veimaro konstitucija: Vokietijos Reichas yra parlament. dem. respublika su tautos išrinktu **Reicho prezidentu** priešakyje. P-mentą sudaro **Reichstagas** (tautos išrinkti deputatai) ir **Reichsratas** (žemių atstovybė). Greta polit. įtaką gerokai išplėtusio (palyginti su Imperijos laikais) Reichstago, didesnę valdžią, kurią garantuoja 48-as („nepapr. padėties") str., turi Reicho prez. (skiria ir reichskanclerį).

Proporc. rinkimų sistema (partijų susiskaldymas), plebiscitai, nepapr. padėties str. ir federalizmo apribojimas pasirodo esantys sunki našta Veimaro respublikai.

Krizės metai (1919–23)

Tautiškai sąmoninga buržuazija ir „nepolit." k-menė (sausumos k-menės vadas 1920–26 HANSAS VON SEECKTAS, 1866–1936) nepritaria respublikai kaip ir kraštut. kairieji bei dešinieji (kom. bruzdėjimai Rūro srityje, Vid. Vok., Hamburge; Miuncheno Tarybų resp.). Nusivylusių deš. ekstremistų, kurie remiasi „durklo dūrio legenda", radikalizmas pasireiškia KURTO EISNERIO (1867–1919), MATTHIASO ERZBERGERIO (p. 422) ir UR min. WALTERIO RATHENAU (1867–1922) nužudymu bei bandymais nuversti valdžią: 1920 Kappo pučas ir 1923 „Juodojo reichsvero" perversmas Kiustrine.

Didžiausi resp. šalininkai yra **VSDP ir Centras**, tačiau ją taip pat palaiko ir nuosaikios burž. partijos. Nuolatinis opozic. jėgų puolimas susilpnina „Veimaro koaliciją", vykdančią „pageidavimų tenkinimo politiką" (reparacijų mokėjimas pagal 1921 Londono ultimatumą, terit. praradimai – Š. Šlezvigas po plebiscito atitenka Danijai, Epenas ir Malmedis 1920 priskiriami Belgijai, 1921 nustatoma Vok.–Lenkijos siena).

1920 Reichstago rinkimuose „Veimaro koalicija" praranda vietų. RK FEHRENBACHAS suformuoja v-sybę iš Centro, VDP ir VLP atstovų (1920–21).

1921–22 RK JOSEFO WIRTH'O (1879–1956) v-sybę remia Centras, VSDP ir VDP.

1922 prasideda valiutos žlugimas. ◊ RK WIRTH'AS atsistatydina dėl reparacijų klausimo.

1922 23 RK WILHELMAS CUNO (1876–1933). Infliacija pasiekia kulminaciją. S-kai verčia vokiečius vykdyti įsipareigojimus (p. 447).

1923 Pranc. ir Belg. k-menė įžengia į Rūro sritį („produktyvių užstatų" politika), o Lietuva užima Klaipėdos kraštą. CUNO kviečia Rūro gyventojus pasyviai priešintis.

1923.08–11 RK Gustavo Stresemanno (1878–1929) **vadovaujamas „D. koalicijos kabinetas"** nutraukia pasyvų pasipriešinimą.

1923.10 kom. bruzdėjimai Hamburge; „Reicho egzekucijos" pašalina VKP ir VSDP koalic. v-sybes Saksonijoje ir Tiuringijoje; numalšinamas HITLERIO pučas (p. 495). Šis pučas rodo įtampos Bavarijos ir Reicho santykiuose kulminaciją: Bavarijos gen. komisaras GUSTAVAS RITTERIS VON KAHRAS (1862–1934; nužudytas) paremia nac. jėgas Miunchene ir pasipriešina RK STRESEMANNUI. **Visame Reiche paskelbiama Nepapr. padėtis** (1923.09). VNSDP organas „Völkischer Beobachter" paskelbia prieš kanclerį ir k-menės vadą nukreiptą straipsnį. KAHRAS atsisako laikraštį uždrausti. Bavarijos ir Reicho konfliktas baigiasi tik policijai ir k-menei numalšinus HITLERIO pučą (KAHRAS atsistatydina 1924). ◊ Nepavyksta mėginimai įkurti separatistinę Reino resp. ir autonomišką Pfalco v-bę.

1923.11 stabilizuojama valiuta. Tuo tarpu 1 JAV doleris pasiekia 4,2 bilijono popier. markių vertę. Priėmus Įgaliojimo įst., HELFFERICHUI, HILFERDINGUI ir fin. min. LUTHERIUI, taip pat reichskomisarui valiutos klausimais **Hjalmarui Schachtui** (1877–1970) pavyksta iš naujo sureguliuoti fin. sistemą.

Užs. politikos laimėjimai:

1921 pasirašoma taikos sutartis su JAV (p. 457).

1922 sudaroma Rapalo sutartis (p. 477).

II REICHSTAGAS 1924.05.04
472 deputatai
62 100 29 16 65 28 45 95 32

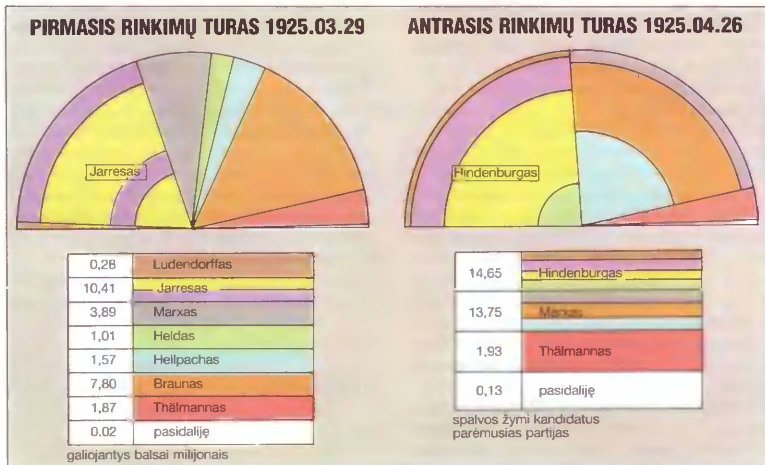
III REICHSTAGAS 1924.12.07
493 deputatai
45 131 29 19 69 32 51 103 14

IV REICHSTAGAS 1928.05.20
491 deputatas
54 153 51 16 62 25 45 73 12

V REICHSTAGAS 1930.09.14
577 deputatai
77 143 72 19 68 20 30 41 107

Vokietijos komunistų partija (VKP) ir iki 1928.05.20 Vokietijos nepriklausomieji socialdemokratai (VNSD)
Vokietijos socialdemokratų partija (VSDP)
Centras
Vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partija (VNSDP)
Vokiečių nacionalinė liaudies partija (VNLP)
Vokietijos liaudies partija (VLP)
Vokietijos demokratų partija (VDP, nuo 1930 Vokietijos valstybinė partija – VVP)
Bavarijos liaudies partija (BLP)
kitos partijos
skaičius – turimos vietos Reichstage
spalvomis pažymetos pusapskritimio dalys proporcingos gautų balsų skaičiui %

Rinkimų į Reichstagą rezultatai 1924–1930

Reicho prezidento rinkimai 1925

Vidaus politikos raida (1923–30)

1923.11 STRESEMANNO kabinetą sužlugdo VSDP nepasitikėjimo votumas (dėl skirtingo elgesio su kair. radikalais Saksonijoje ir deš. radikalais Bavarijoje).

1923–24 Centro politikas WILHELMAS MARXAS (1863–1946) suformuoja naują kabinetą (UR min. STRESEMANNAS).

1924.05 vyksta Reichstago rinkimai. MARXAS sudaro II kabinetą. Po balsavimo dėl DAWESO plano įst., kuris priimamas, Reichstagas paleidžiamas (1924.10). Pasidalijimą į stovyklas turi patikslinti

1924.12 surengti nauji Reichstago rinkimai. RK MARXAS atsistatydina, jo įpėdiniu

1925–26 tampa nepart. HANSAS LUTHERIS (1879–1962). Į koaliciją įeina Centras, BLP, VLP, VNLP (UR min. STRESEMANNAS).

1925.02.28 miršta Friedrichas Ebertas.

1925–34 Reicho prez. von Hindenburgas (p. 437; išrinktas II rinkimų ture).

1926.01–05 II LUTHERIO kabinetas (UR min. STRESEMANNAS), kadangi VNLP min. dėl Lokarno sutarčių pasirašymo iš v-sybės pasitraukia (į ją vėl įeina VDP min.). LUTHERIS atstatydinamas iš kanclerio pareigų dėl

1926.05 prezidento potvarkio dėl vėliavų (konsul. susitikimų užsienyje metu kabinti prekybos juoda, balta, raudona vėliavą greta juoda, raudona, geltona v-bės vėliavos).

1926.05–12 III MARXO kabinetas (UR min. STRESEMANNAS). Jo v-sybė

1926.06 surengia referendumą dėl neatlyginamo k-ščių žemių nusavinimo: refer. negauna balsų daugumos.

1926.10 atsistatydina gen. VON SEECKTAS (įpėdinis – gen. HEYE). ◊ VSDP dep. SCHEIDEMANNAS kritikuoja Reichsvero ir Raud. armijos bendradarbiavimą. V-sybė netenka daugumos pasitikėjimo.

1927–28 IV MARXO kabinetas (UR min. STRESEMANNAS). Atsisakoma „tyliosios koalicijos" su VSDP, v-sybėje dominuoja dešinieji.

1928.01 dėl fin. reichsvero operacijų atsistatydina krašto apsaugos min. GESSLERIS (1875- 1955), kurį pakeičia gen. GROLNERIS, p. 461). ◊ Siekiant suvienodinti žemių valdymą, Berlyne surengiamas Vok. žemių suvažiavimas. „Reicho reforma" sužlunga, susidūrusi su federalist. interesais. ◊ Reichstagas priima Ypatingąją programą, bet susikivirčija „Šarvuotojo kreiserio A" statybos klausimu; v-sybė nuverčiama dėl Mokyklų įst.

1928.05 vyksta Reichstago rinkimai. 42% vietų atitenka VSDP ir VKP.

1928–30 RK VSDP atstovas MULLERIS (1876–1931) suformuoja „D. koalicijos" kabinetą. UR min. lieka STRESEMANNAS.

1929.07 sudaroma valst. komisija dėl vok. tautos „nenoro priimti YOUNGO plano": VNLP pirm. ALFREDAS HUGENBERGAS (1865–1951) šiuo klausimu sudaro s-gą su HITLERIU. 1929.12 referendumas nieko neišsprendžia. ◊ **Prasidėjus ek. krizei,** atsistatydina ir fin. min. HILFERDINGAS (1929), ir Reichsbanko prez. H. SCHACHTAS (1930).

1930.03 dėl mokesčių bedarbių socialiniam draudimui klausimo **nuverčiama Müllerio v-sybė,** ir tai žymi **parlament. respublikos pabaigą.**

Respublikos žlugimo priežastys

1. **Abejotini teismų nuosprendžiai** Veimaro k-tucijos priešams (deš. radikalų pasigailėjimas).
2. **Buržuazijos posūkis į dešinę:** 1925 prez. tampa monarchistas HINDENBURGAS. Dešinėjimo požymiai HUGENBERGO išrinkimas VNLP, o prelato KAASO – Centro pirm., taip pat VNSDP laimėjimai, kuriuos sustiprina radikali agitacija prieš „sistemą", „melo respubliką" Tų pačių obstruktyvios politikos tikslų, tik su priešingu ženklu, siekia kairieji.
3. Užs. kapitalas nestabilizuoja ekonomikos; ek. krizė.
4. V-sybės krizės ir tai, kad partijos nelinkusios į kompromisus, lemia permanentinę parlamentarizmo krizę.
5. Didėjanti reichsvero politizacija.

Užsienio politika (1923–29)

Gustavo Stresemanno (p. 461), kaip UR min., polit. tikslas yra susigrąžinti turėtąją Vok. nac. galią peržiūrint Versalio sutartį derybų ir susitarimo keliu. **Sumažėja įtampa Pranc. ir Vok. santykiuose** (DAWESO planas, Londono konfer., p. 447). HERRIOT (p. 459) sutinka **pasitraukti iš Rūro srities** (1925). Pranc. saugumo poreikiai patenkinami

1925 pasirašius Lokarno sutartis (p. 447). Pasak STRESEMANNO, šių sutarčių esmė yra „Reino p-jos išsaugojimas".

1926 s-kai pasitraukia iš Kelno zonos. ◊ STRESEMANNAS siekia Vok.–Lenk. sienų revizijos, todėl sudaro

1926 su Rus. draugystės paktą (Neutraliteto paktas, p. 477). ◊ **Vok. įstoja į TS** (rugs.).

1927 paleidžiama s-kų karinė komisija MICUM ir kartu **baigiasi nusiginklavimo kontrolė.**

1928 BRIAND'O–KELLOGO paktas (p. 449). Reparacijų problema laikinai išsprendžiama

1929–30 Hagos konferencijose, kur priimamas YOUNGO planas. ◊ 1929.11 s-kai pasitraukia iš antros Reino p-jos zonos, o iš visos Reino p-jos – iki 1930.06.30. ◊ Savo paskutinėje kalboje Tautų Sąjungoje (1929.09.09) STRESEMANNAS paremia BRIAND'O politinio Europos susivienijimo planą (pabrėždamas ek. aspektą).

Romos kurija

1914–22 popiežius Benediktas XV mėgina tarpininkauti sudarant taiką (p. 439). Nežiūrint

1922–39 Pijaus XI nusistatymo prieš antibažnytinius to meto sąjūdžius,

1929 su Italija sudaromos Laterano sutartys (pripažįstamas pop. suverenumas Vatikano mieste. Italija kompensuoja Vatikano patirtus nuostolius 4 mlrd. lirų).

1933 pasirašomas konkordatas su Vokietijos Reichu (p. 509).

1931 požiūris į soc. klausimą išdėstomas enciklikoje *Quadragesimo anno*.

1939–58 Pijus XII. Per Antrąjį pasaul. karą jis nuosekliai laikosi neutraliteto.

Šveicarija

1920.02 po **Londono nutarimo,** apibrėžiančio Šveic. neutralitetą, ji įstoja į TS. Nedalyvauja jokiose karinėse sankcijose.

1937 retoromanų kalba tampa ketvirtąja oficialia kalba.

1938.05 TS **pripažįsta absoliutų Šveicarijos neutralitetą.**

Liuksemburgas

1918.12 p-mentas 29 balsais už ir 11 prieš pritaria tolimesniam DK egzistavimui. Liberalų ir socialistų bandymai prisijungti prie Belg. sužlunga. D. k-štytė ŠARLOTE tampa valdančiąja kunigaikštiene.

1922 muitų sąjunga su Belgija.

1925 atitraukiami okupac. Pranc. daliniai.

Belgija

1919 įgyja Ruandą ir Urundį (Vok. Rytų Afriką). ◊ Versalio sutarties pasekmė - Belgija praranda neutralitetą.

1920 karinė s-ga su Pranc. (todėl Belgija dalyvauja Rūro okupacijoje). ◊ Tautų Sąjungos nutarimu jai atitenka Epenas, Malmedis ir Morenė.

Vidaus politikai būdingos trijų didžiųjų partijų (katalikai, socialistai, liberalai) koalic. v-sybės. Flamandų klausimą sušvelnina 1931–32 įtvirtintas flamandų ir valonų kalbų lygiateisiškumo viešoje vartosenoje principas.

1934–51 Leopoldas III.

1934–37 van Zeelando „nac. santalkos" kabinetas, kuriam esant valdžioje gerų rezultatu rinkimuose (1936) pasiekia LEONO DEGRELLES vadovaujami reksistai.

1936 nutraukiama kar. s-ga su Pranc. ir **sugrįžtama prie neutraliteto.** Vok., Pranc. ir D. Brit. garantuoja Belgijos ir jos valdų neliečiamybę (1937).

Olandija

1933–39 H. Colijno „krizės kabinetas" (ek. krizė, nedarbas). Aprūpinimas darbu, sėkminga fin. krizės įveika, radikalių polit. sąjūdžių nuslopinimas ir apsaug. muitų politika padeda stabilizuoti padėtį. Guldenas nedevalvuojamas.

Danija

Per Pirmąjį pasaul. karą praranda 21,7% (0,3 mln. BRT) prekybos laivyno. Po plebiscito I zonoje (1920, 75% už prisijungimą prie Danijos) **Šiaurės Šlezvigas** atitenka Danijai. Vidaus politiką

1920–42 vairuoja socialdemokratai (T. STAUNINGAS). Vok. pasiūlymą

1939 pasirašyti nepuolimo sutartį Danija (priešingai negu Norvegija, Švedija ir Suomija) priima.

Norvegija

Nežiūrint draugiškumo Anglijai, per visą Pirmąjį pasaul. karą Norvegija išlieka neutrali, tačiau netenka 49,3% (1,24 mln. BRT) visų prekybos laivų tonažo. Iš Rusijos kylanti radikalų įtaka Darbo partijoje (Darb. ir kareivių tarybų kūrimas) nusilpsta. Paskui nuosaikiuosius socialistus į valdžią

1935–45 ateina Darbo partija (J. NYGAARDSVOLDAS).

1920 TS Norvegijai priskiria Špicbergeną.

1931 Norv. užima rytinę Grenlandijos pakrantę, tačiau Hagos tribunolas (1933) išsprendžia konfliktą Dan. naudai.

Švedija

Nepaisant JAV reikalavimo įsijungti į karą bei Suomijos v-sybės prašymo padėti kovose su bolševikais, Šved. per visą karą išsaugo neutralitetą. H. BRANTINGO vadovaujamą socialdemokratų valdžią (1920, 1921–23, 1924–26) pakeičia konserv. ir liber. v-sybė. Nuo

1932 valdantys socialdemokratai (P. A. HANSSONAS) kovoja su pasaul. ek. krize ir vykdo soc. reformas (nuo 1936 „gerovės valstybė").

Islandija

1918 Islandija pripažįstama savarankiška v-be, asm. unija sujungta su Danija. Priėmus v-bės k-tuciją (1920), užs. politiką ima vykdyti Danija, tačiau Islandija lieka visiems laikams neutrali (neturi ginkl. pajėgų); v-sybė tampa pavaldi p-mentui (dvejų rūmų Altingui).

Šiaurės šalys politiškai bendradarbiauja nedaug (nesąjung. neutralitetas): suartėjimas prasideda ėmus ryškėti TS bejėgiškumui.

1930 Oslo paktas: pasiruošimas Norv., Šved., Dan., Olandijos, Belg. ir Liuksemburgo (1933 ir Suomijos) ek. s-gai.

1932.01 Dan., Norv. ir Šved. UR ministrai susitinka Kopenhagoje (atgaivinamos Šiaurės šalių UR ministrų konfer.).

Suomija

1917 pripažįstama Suom. autonomija Rusijos Federacijoje.

1917.12 paskelbiama Suomijos nepriklausomybė.

1918.01–05 vyksta laisvės kovos ir piliet. karas: gen. Carlo Gustavo barono von Mannerheimo (1867–1951) vadovaujami „baltieji" daliniai kovoja su Liaudies k-to „raudonaisiais" sukilėliais.

1918.12 Mannerheimas tampa v-bės vadovu.

1920 Tartu (Dorpato) taika su SSRS: Suomijai pripažįstamos 1914 sienos, Petsamo sr. ir R. Karelija prijungiama prie SSRS.

1921 Tautų Sąjunga pripažįsta Suom. suverenumą Alandų salose, kurios paskelbiamos neutraliomis.

Vidaus polit. kovas tarp dešiniųjų ir kairiųjų stimuliuoja tautos antikom. judėjimas (LAPUA). 1930 uždraudžiama KP. Koalic. v-sybė įgyvendina soc. reformas, tarp jų ir Žemės reformą (1922), nusavinamos stambiosios (senosios švedų d-menės) valdos. Buvęs Suomijos valdytojas **Svinhufvudas 1931 tampa v-bės prez.,** jį šiame poste 1937.02 pakeičia KALLIO (Valstiečių partija).

1932 pasirašoma nepuolimo sutartis su SSRS.

Estija

1918.02 paskelbiama nepriklausomybė.

1918.11 sudaroma PATSO v-sybė. LAIDNERIO vadovaujama ką tik suburta k-menė atremia bolševikų puolimą (1918–19) ir išlaisvina šalį.

1920 Tartu taika su SSRS. ◊ Priimama nauja parlament. k-tucija (1920.08), s-kai pripažįsta Estiją, vykdoma **radikali žemės reforma,** panaikinanti Baltijos vokiečių dominuojamą padėtį, taip pat užkertamas kelias bolš. bandymui įvykdyti perversmą. Deš. pažiūrų **Laisvės kovotojų sąjūdis**

1933 pasiekia, kad būtų priimta **prezident. k-tucija,** atimanti valdžią iš p-mento, tačiau

1934 Valstybės seniūnas įvykdo perversmą ir eliminuoja Laisvės kovotoju sąjūdį; autoritar. santvarkos pradžia.

1937 su valdžios manipuliacijų pagalba išrinktas Tautos susirinkimas **priima III k-tuciją,** turinčią parlament. ir korporatyvinių autoritar. elementų. ◊ Pasirašomos nepuolimo sutartys su SSRS (1932) ir Vokietija (1939).

Latvija

1918.11 ULMANIO v-sybė **paskelbia nepriklausomybę;** čia susiduria tautiniai latvių ir vok. interesai (kuriama vok. tvarkoma Livonija). Padedant Vokiečių savanorių korpusui ir Baltijos vok. landverui atsiimama bolš. paimta Ryga.

Padedamas estų ir lenkų, ULMANIS pajėgia užkariauti Latgalą.

1922 priimama galutinė k-tucija. Baltijos vok. d-menė pranyksta. Valstiečių s-gai suformavus v-sybę, 1930 prez. tampa KVIESIS.

1934.05 perversmą įvykdo MP ULMANIS, autoritariškai valdantis su savo „taut. vienybės kabinetu". Pertvarkomas Seimas, tačiau nesiimama k-tucijos reformos.

1936 ULMANIS tampa prez. Su SSRS (1932) ir Vokietija (1939) sudaromos nepuolimo sutartys.

Lietuva

1917.12 paskelbiama su Vokietijos imperija susaistyta Lietuvos valstybė.

1918.02.16 paskelbiamas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės aktas. 1918.11 suformuojama v-sybė (MP VOLDEMARAS), suburiama k-menė. 1918.12 sudaroma kom. kontrv-sybė. Kom. pavojų pašalina k-menė, be to, vok. dalinių puolimas 1919.03 ir lenkų prasiveržimas į Vilnių (1919.04). 1919.12 jis atitenka Lietuvai.

1920 sudaroma Maskvos taika su SSRS, grąžinanti Lietuvai Vilnių.

1920 pasirašomas Suvalkų susitarimas su Lenkija, tačiau po to staigus gen. ŽELIGOWSKIO antpuolis ir Vilnius prarandamas (1922).

1922 žemės reforma eliminuoja senąjį lenkų ponų sluoksnį.

1922 konstitucija (dem. respublika).

1926 pasirašoma Rusijos–Lietuvos neutralumo sutartis.

1926.12 kar. perversmas. V-bės prez. tampa SMETONA. Nušalinus nuo valdžios Seimą, iki 1939 išlieka SMETONOS vadovaujamos tautininkų partijos vienvaldystė.

1939.03 Lietuva atiduoda Klaipėdos kraštą Vokietijai.

Baltijos valstybių žlugimas yra Vokietijos– Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties (p. 509) pasekmė. Savitarpio pagalbos sutartimis su SSRS (1939) Estija, Latvija ir Lietuva yra priverstos sutikti su Raud. armijos kar. bazėmis savo teritorijose. Sovietų įgaliotiniams vadovaujant suformuoti kabinetai ir prižiūrimi rinkimai baigiasi Baltijos v-bių „prašymu" priimti į SSRS.

1940.08 jos tampa 14-a, 15-a ir 16-a SSR.

Klaipėdos kraštas

1920 Suformuojama Valstybės taryba, pirmininkaujama pranc. prefekto.

1923 į Klaipėdos kraštą įsiveržia lietuvių savanoriai. Ambasadorių konfer. pripažįsta aneksiją (1924).

1924 priimamas Klaipėdos statutas: kraštui suteikiama autonomija Lietuvos valstybėje.

Laisvasis Gdansko (Dancigo) miestas

Be referendumo pritarimo Gdanskas tampa laisvuoju miestu, kontroliuojamu ir prižiūrimu TS.

1933 abs. daugumą rinkimuose gauna VNSDP.

Tautybės 1914

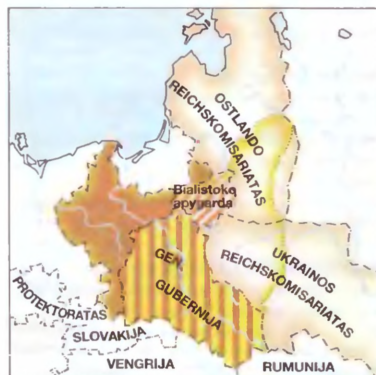
Lenkija 1916

Lenkijos respublika 1918–1939

Ketvirtasis Lenkijos padalijimas 1939

Vokiečių okupuota Lenkija 1941–1944

Lenkijos Liaudies Respublika nuo 1945

Lenkijos atkūrimas

1914.08 caras pažada Lenkijai autonomiją.

1916 Centro v-bės **skelbia Lenkijos karalystę** (p. 435). Naujai suformuotoje Valstybės Taryboje vietą gauna ir **Józefas Pilsudskis** (1867–1935), tačiau jis po pasitraukimo iš Tarybos (1917.07.02) internuojamas Magdeburge (iki 1918.11).

1917.08 Paryžiuje įsteigiamas Lenkijos taut. k-tas, pirmininkaujamas taut. demokrato (endeko) ROMANO DMOWSKIO (1864–1939).

1917 paskiriama Regentų taryba, kaip vokiečių kontroliuojama Lenk. v-sybė.

1918.11.03 paskelbiama Lenkijos resp., o Regentų taryba ir pirm. PILSUDSKIS atsistatydina.

Vidaus politikos raida (1919–37)

1. Tautybių klausimas. Yra lenkų susidūrimų su taut. mažumomis: 100 000 lietuvių, 1 mln. vokiečių, 1,5 mln. baltarusių, daugiau kaip 3 mln. žydų, 4 mln. ukrainiečių.

2. Agrarinis klausimas. Žemės reforma (1925.12.28) pirmiausia panaikina vokiečių stamb. žemėvaldą, o su stambiomis lenkų žemės valdomis elgiamasi atsargiai. Žemės klausimas lieka neišspręstas.

3. Resp. krizė. „Legionieriams" (PILSUDSKIO šalininkams) ir endekams pavyksta įveikti tarpusavio prieštaravimus.

1919 suformuojama valstybės vadovui PILSUDSKIUI pavaldi PADEREWSKIO koalic. v-sybė. Po to, kai

1921 priimama parlament. konstitucija ir

1922 rinkimus laimi endekai, PILSUDSKIS atsistatydina.

Greitai nužudytą kitą prez. G. NARUTOWICZIŲ pakeičia

1922–26 prez. socialistas STANISLAWAS WOJCIECHOWSKIS.

Prasideda ūkio ir fin. krizė, tarpusavyje kovoja taut. mažumos ir partijos.

1926.05 Pilsudskis įvykdo valst. perversmą.

1926–39 prez. Ignacas Mościckis (1867–1946). Iš Seimo neatimdamas visos valdžios, v-bei kaip MP [1926–28 ir 1930.08–11], karo reik. min. ir gen. štabo virš. vadovauja „legionieriais", k-mene ir valdininkija besiremiantis PILSUDSKIS.

1930 Seimo rinkimus, panaudodamas terorą, laimi v-sybės blokas.

1935 nauja autoritar. k-tucija („reguliuojama demokratija") panaikina dem. parlament. santvarką. Po PILSUDSKIO mirties šalia prez. atsistoja gen. (vėliau maršalas) **Edwardas Rydz-Śmigły** (1886–1941). 1936 paskelbiamas v-bės vadovu. ◊ PILSUDSKIO mirtis susilpnina „pulkininkų režimą", kuriam po 1932 atstovauja UR min., irgi plkn. **Józefas Beckas** (1894–1944).

1937 plkn. KOCAS, norėdamas sustiprinti valst. (antisemitinę, konserv.) ideologiją, **įkuria „taut. vienybės sąjūdį".**

Lenkijos užs. politika

Lenkijai, kurios teritorija 1918.11 apima „kongres. Lenkiją" ir V. Galiciją, atitenka:

1918 Rytų Galicija (paimamas Lvovas),

1919 Versalio sutartimi (p. 445) – „koridorius" (didžioji dalis Prūsijai priklausiusios V. Prūsijos p-jos) ir Poznanės p-ja (1918 Lenk. okupuota), taip pat

1920 – pramoninio Ciešino rajono dalis. ◊ PILSUDSKIUI stojant už Lenkijos vadovaujamą federaciją su Lietuva, Baltarusija ir Ukraina, o endekams reikalaujant „1772 sienų" (p. 284), s-kai

1919 nustato demarkacinę „CURZONO liniją", atitinkančią taut. mažumų proporcijas.

1920.04–10 vyksta Rusijos–Lenkijos karas. Sudaręs s-gą su antikomunistine PETLIUROS vadovaujama Ukrainos v-sybe, PILSUDSKIS pasiekia Kijevą. Raud. armijos kontrpuolimą lenkams prasiveržimu iš pietų pavyksta (padedant pranc. gen. MAXIME'UI WEYGAND'UI, 1867–1965) sustabdyti prie Varšuvos („Vyslos stebuklas").

Lenkijai sudarius kar. s-gas su Pranc. ir Rum. (1921),

1921.03.18 su Rus. pasirašoma Rygos taika: Lenk. valst. sienos eina 250 km ryčiau etninių.

1920.10 gen. ŽELIGOWSKIO vadovaujami savanorių būriai okupuoja Vilnių. Gyventojai 1922 nubalsuoja už priklausymą Lenkijai.

1921 nepaisant refer. rezultatų (60% balsuoja už priklausymą Vok.) Lenkijai atitenka labai vertinga pramoninio Aukšt. Silezijos rajono dalis. Po lenkų bandymų imtis preventyvių veiksmų prieš Vokietiją (1932–33)

1934 pasirašomas Vokietijos–Lenkijos nepuolimo paktas ir jį lydinčios ek. bei kult. sutartys.

1934 taip pat pratęsiama 1932 pasirašyta Lenkijos–SSRS nepuolimo sutartis. Pasinaudodami HITLERIO sukeltomis krizėmis, lenkai

1938.03 ultimatumu pasiekia, kad Lietuva pripažintų Vilniaus krašto sienas.

1938.10 pagal Miuncheno susitarimą (p. 509) Lenkija aneksuoja Olšės sritį.

1939.03 Lenkija atmeta Vokietijos 1938.10, 1939.01 ir 02 reikalavimus, numatančius Gdansko prijungimą prie Vokietijos, ekstrateritorinį susisiekimą automagistralėmis ir geležk. per Lenkijos „koridorių" bei glaudų Vokietijos ir Lenkijos bendradarbiavimą. Ir priešingai, Lenk. priima D. Brit. ir Pranc. pasiūlytas garantijas, pasirašo kar. susitarimą su Pranc. ir paskolos sutartį su Anglija.

1939.04 HITLERIS nutraukia Vok.–Lenk. draugystės sutartį. ◊ Sužlunga Lenk. mėginimas vykdyti nepriklausomą didžiavalstyb. politiką ir laviruoti tarp Rus., Pranc. ir Vok.

1939.08 pasirašoma Lenkijos–D. Brit. savitarpio pagalbos sutartis.

Austrijos Respublika

Laikinasis Tautos susirinkimas

1918 paskelbia „Vokiečių Austriją" respublika ir **sudėtine „Vokietijos resp." dalimi.** Socialdemokratams (s-d.) laimėjus rinkimus į Steigiamąjį susir. (1919.02), K. SEITZAS išrenkamas federacijos prez. (1919–20; 1920–28 prez. MICHAELIS HAINISCHAS). S-d. ir Krikšč. socialistinė partija sudaro koaliciją, vadovaujamą **Karlo Rennerio** (1870–1950).

1919 ištremiami HABSBURGAI ir pasirašoma **Sen Žermeno prie Lė taika** (p. 445).

1920 įsigali n. k-tucija: šalia tiesiogiai išrinktos Nac. tarybos veikia žemėms atstovaujanti Feder. taryba. Abi sudaro Feder. susirinkimą, renkantį Feder. prezidentą. ◊ Respublikai pavojų kelia maisto produktų stygius, išcentriniai žemių interesai, Antantės taikos sąlygos ir v-bių įpėdinių pretenzijos.

Buržuazinės koalicijos valdymas (1920–32)

1920 rinkimus laimi Krikšč. socialistinė partija. Suformuojamas M. MAYRO kabinetas (iki 1921). Austr. įstoja į Tautų Sąjungą. Po pirmųjų plebiscitų Tirolyje (98,8% už prisijungimą prie Vok.) bei Zalcburge (99,3% už Vok.) kitų rengti neleidžiama. Pranc. grasina nutraukti pagalbos teikimą (maisto produktų).

1921 po plebiscito Šopronas vėl atitenka Vengrijai.

1922–24 feder. kancleris **u-to prof. prelatas dr. Ignazas Seipelis** (1876–1932) sanuoja ir stabilizuoja fin. sistemą ir ūkį.

1922 TS garantuojant, Austrijai suteikiami tarpt. kreditai: Austr. turi sutikti su Taikos sutarties kontrolės k-jos įvedimu ir 20 m. neprisijungti prie Vok. ◊ Buržˇ. jėgų (Krikšč. soc. partija, didžiavokiečiai, Žemės s-ga) ir ASP **nesutarimai** dėl kar. grupuočių – socialist. Resp. gynimo s-gos (šucbundo) bei frontininkų, heimvero ir savisaugos junginių – įsikišimo virsta latent. piliet. karu.

1927 Socialistų maištas (Teisingumo rūmų gaisras).

1928–38 prez. prof. Wilhelmas Miklasas (1872–1956). Prez. instituciją sustiprina k-tucijos reforma (1929; tiesiogiai renkamas).

1931 Muitų s-gos su Vok. projektas (SCHOBERIS, CURTIUS, p. 509). Dėl Pranc. v-sybės spaudimo bankrutuoja Austr. kredito įstaiga. Ek. krizės pasekmes (p. 497) BURESCHO v-sybė (1931–32) mėgina likviduoti sanavimo programa.

Užsienio (Vok., Pranc.) remiamų kar. s-gų kovos gilina suirutę.

1931.09 nesėkmingas heimvero perversmas Štirijoje.

„Austriškojo fašizmo" diktatūra (1932–38)

1932–34 feder. kancleris (FK) Engelbertas Dollfussas (1892–1934; nužudytas), remdamasis Krikšč. soc. partija, Žemės s-ga ir Tėvynės bloku, metus valdo demokratiškai, su opozicija (ASP, didžiavokiečiai) ir įgyvendina

1932 Lozanos susitarimą: Austr. paskelbia iki 1952 atsisakanti prisijungimo prie Vokietijos, o TS paskolos pratęsiamos.

1933.03 įvedamas autoritar. režimas.

Atšaukiama parlament. k-tucija, šalis valdoma pagal 1917 „Įgaliojimo karo metų ekonomikai įstatymą".

DOLLFUSSAS užbaigia vidaus politikos karą tarp dviejų frontų – nacionalsocialistų ir s-d. – **uždraudžia Nacionalsocialistų partiją,** o po gatvės mūšių Vienoje ir kituose miestuose

1934 uždraudžia s-d. ir visas kitas partijas.

Leidžiama veikti tik **Tėvynės frontui** 1933 susikūrusiam vienybės sąjūdžiui. ◊ Priimama profes. k-tucija.

Per nacionalsocialistų pučą (07.25) DOLLFUSSAS nužudomas. Italijai sutraukus k-menę ties Brenerio perėja, Vok. susilaiko nuo veiksmų.

1934–38 FK Kurtas Schuschniggas (1897–1977). Režimo įtvirtinti nepavyksta.

1936 pasirašomas susitarimas su Vok. (sureguliuojami santykiai su HITLERIU). Siekiai susigrąžinti HABSBURGUS susiduria su HITLERIO ir Maž. Antantės pasipriešinimu.

1938.02.12 SCHUSCHNIGGO vizitas pas HITLERĮ Berchtesgadene: Austrijoje amnestuojami nacionalsocialistai, o į v-sybę įtraukiamas ARTHURAS SEYSSAS-INQUARTAS (1892–1946; įvykdyta mirties bausmė) kaip VR min. 1938.03.09 SCHUSCHNIGGO paskirtas 13 d. turėjęs įvykti refer. sužlunga dėl **Vok. ultimatumo** (03.11). SCHUSCHNIGGAS atsistatydina. Sudaroma nacionalsocialistų v-sybė, vadovaujama SEYSSO-INQUARTO, į Austriją įžygiuoja Vok. k-menės daliniai. **Austr. prijungiama prie Vokietijos** (03.13).

Užsienio politika

Faš. Italijos įtaka Austrijos vidaus politikai prasideda nuo šalių draugystės sutarties (1930), kurią sustiprina

1934 „Romos protokolai" (p. 477). Sužlugus Austr. bandymui sudaryti muitų s-gą su Vok., prancūzai (TARDIEU) mėgina įtraukti Austr. į jų vadovaujamą ek. ir polit. pertvarkytą „Dunojaus baseino erdvę", tačiau Austr. su tuo nesutinka. SCHUSCHNIGGO bandymas susaistyti Austriją su It. žlunga dėl Romos ir Berlyno suartėjimo. Todėl jis priverstas žengti „vokiškuoju keliu", vedančiu į Austrijos aneksiją.

Vengrija

1918.11.16 paskelbiama respublika. MP (nuo 1918.10.30) grf. MICHAELIS KÁROLYI (1875–1955) tampa v-bės prez. (1919). Jis atsistatydi na, protestuodamas prieš paliaubų sąlygas (Kroatijos, Transilvanijos, Banato ir Slovakijos atskyrimas).

1919 suformuojama iš socialistų ir komunistų sudaryta Tarybų v-sybė, vadovaujama **Béla Kuno** (1885–apie 1938; veikiausiai nužudytas SSRS). Vengrų Raud. armija užima dalį Slovakijos. Po Rum. kontrpuolimo ji išsisklaido.

MP PALO TELEKI VON SZEKO [1920–21, 1939–41] kontrvyriausybė adm. **Nikolausą von Horthy** (1868–1957) paskiria Vengr. vyr. k-menės vadu. BELA KUNAS pabėga (1920.08.01). Budapeštą užima Rumunija (08–11).

1920–44 valst. regentas Nikolausas von Horthy.

1920 Vengr. paskelbiama monarchija su „vakuojančiu sostu". Pagal

1920 Trianono taiką (06.04) Vengr. netenka 67,8% turėtos teritorijos ir 59% gyv. Atstūmus v-bės sienas už tautinių, Vengr. liko maža valstybėlė. Du imp. KAROLIO I bandymai sugrįžti į sostą Vengr. karaliaus titulu (1921) nepavyksta dėl Mažosios antantės spaudimo.

Vidaus politika. V-bės padėtį sunkina: išlikusi feod. santvarka, nepakankama žemės reforma, žydų persekiojimas (1938 Restrikcijos įst., varžantis žydų dalyvavimą ek. gyvenime) ir radikalių nac. grupių, tarp jų majoro FERENCO SZALASI (1897–1946; įvykdyta mirties bausmė) vadovaujamos Nilašių partijos stiprėjimas ir pagaliau Vengr. NS partijos susikūrimas (1937.10). Reparacijų skolos ir pasaul. ek. krizė (p. 497) įstumia Vengr. į fin. krizę (1931).

Užsienio politika (sąjungos, p. 477). Revizijos reikalavimus nuo 1927 paremia Italija. Pranc. planus suvienyti Dunojaus baseiną atmeta Austr. Suartėjimas su Vok.,

1932–36 MP **esant Gyulai Gömbösui** (1896–1936), deš. radikalui ir antisemitui, pablogina Vengr. santykius su Pranc. (bendradarbiavimas su Austr.).

1938 Bledo susitarimu Vengr. atsisako naudoti jėgą prieš M. antantę. HORTHY ir MP BELOS VON IMREDY [1938–39] vizitas Berlyne (1938.08) sutvirtina Vok. ir Vengr. draugystę.

1938 Pirmasis Vienos arbitražas (11.02): Vengrijai pagal Miuncheno susitarimą (žr. toliau) atitenka kai kurios Slovakijos sritys (tarp jų ir Nove Zamkų, Levicės ir Košicės miestai).

1939 Vengrija okupuoja Ukrainos Karpatus.

Čekoslovakija

Amerikos čekams ir Amer. slovakams pasirašius Pitsburgo sutartį (1918), garantuojančią Slovakijos autonomiją,

1918 Paryžiuje suformuojama v-sybė: v-bės prez. tampa **Tomašas Garrique'as Masarykas** (1850–1937), o **Eduardas Benešas** (1884–1948) – UR min. [MP 1921–22, prez. 1935–38, 1945–48]. ◊ Prahoje Tautos k-tas paskelbia respubliką (spalį) ir patvirtina KARELO KRAMAŘO [MP 1918–19) v-sybę bei MASARYKĄ kaip prez. [1918–35]. Naujoji v-bė (ištįsusi per 930 km) polit. ir konfes. atžvilgiu nevienalytė: 46% valst. tautos atstovų čekų, 13% slovakų, 28% vokiečių, 8% vengrų ir 3% ukrainiečių. Vok. gyvenamoms sritims nepavyksta prisijungti prie „Vok. Austrijos" (Antantė atsisako surengti referendumą, į vok. sritis įvedama Čekosl. k-menė (1918.11–12).

1920 ne išrinktas p-mentas, o praplėstas Tautos k-tas **priima k-tuciją.**

Vidaus politika. Čekų valdininkija besiremianti naujoji v-bė yra parlament. resp. (iki 1939). **Taut. mažumos** integruojamos, ypač per Žemės reformos įst., pagal kurį nusavinama stambioji žemės nuosavybė. ◊ **Romai nepavaldžios Čekosl. bažnyčios įkūrimas** (1920) ir JANO HUSO dienos paskelbimas (1925) valst. švente sukelia konfliktą su Vatikanu (iki 1927). ◊ Kovojama su pažadėtos autonomijos reikalaujančiais **slovakais** (slovakų lyderis prof. VOJTĚCHAS TUKA, 1880–1946; 1929 nuteisiamas 15 m. kalėjimo) ir **Sudetų vokiečiais** (ypač po 1933). Sudetų vok. tėvynės fronto (nuo 1935 Sudetų vok. partijos) vadovas KONRADAS HENLEINAS (1898–1945; nusižudė), turintis užnugaryje HITLERĮ, iškelia **„Karlsbado programą"** (1938): teisių sulyginimas, autonomija ir nuo 1918 vokiečių patirtų skriaudų atlyginimas.

1938.09.29 pasirašomas Miuncheno susitarimas: Sudetų kraštas prijungiamas prie Vokietijos. Slovakija ir Ukrainos Karpatai gauna auton. S-kės Prancūzijos išdavystė ir M. antantės (p. 477) silpnumas priverčia atsistatydinti prez. BENEŠĄ. Prezidentaujant

1938–45 EMILIUI HACHAI (1872–1945), sukuriamas **Bohemijos ir Moravijos protektoratas** (1939).

Užs. politika, vadovaujama EDUARDO BENEŠO (UR min. iki 1935), yra proprancūziška. Ji pirmiausia nukreipta prieš Vengriją (HABSBURGŲ restauraciją, revizijos reikalavimus) ir Vokietiją (prijungimo planus), be to, prieš Lenkiją (p. 467). (Apie s-gas žr. p. 477).

Fašistinis imperializmas 1922–1939

Etiopijos kampanija 1935–36

Italijos valdos Rytų Afrikoje

Dem. vyriausybės krizė (1919–22)
Nusivylimas taikos konfer. rezultatais (p. 445) padalija tautą į nuosaikiųjų ir nacionalistų stovyklas. **Vis aktyviau veikia frontininkų ir karo invalidų formuotės,** kurioms būdinga jėgos šlovinimas, tėvynės neturėjimo ir taut. nesantaikos motyvai, o
1919 susiburia pirmieji **„Fasci di combattimento"** *(Squadri)*, vadovaujami **Benito Mussolini** (p. 494).
1919 **Gabriele's D'Anunzio** (p. 431) antpuolis prieš Fiumę. ◊ NITTI (1919.06–1920.06) ir GIOLITTI [1920.06–1921.06] v-sybės nesusidoroja su ek. krize ir infliacija.
1920 socialistai streikuoja Milane ir Turine. Su socialistais teroro priemonėmis kovoja **fašistai,** uzurpuojantys bejėgių valst. organų funkcijas.
1920 Rapalo sutartis su Jugoslavija: Fiumė tampa laisvuoju miestu.
1921 įkuriama Tautinė fašistų partija (TFP – PNF): rev. judėjimas tampa partija. Valdant silpnoms BONOMI (1921–22) ir FACTOS (1922.02–10) v-sybėms fašistai pereina prie „tiesiog. veikimo":
grasinimai, jėgos naudojimas, vietos biurokratijos nušalinimas Š. Italijoje. Pramonė ir k-menė simpatizuoja fašizmui.
Paskelbiama rev. ir suformuojamas Keturių vyrų komitetas (Kvadriumviratas): ITALO BALBO (1896–1940), EMILIO DE BONO, CESARE DE VECCHI ir MICHELE BIANCHI.
1922.10.28 surengiamas „Žygis į Romą". ◊ Karalius paveda MUSSOLINI suformuoti kabinetą, į kurį įeina fašistai ir panašių pažiūrų kitų partijų atstovai.

Fašizmo konsolidacija (1922–26)
1922.11 p-mentas suteikia v-sybei neribotus įgaliojimus (iki 1924).
1923 iš *squadri* ir *fasci* **suformuojama *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* (partinė milicija),** neturinti prisiekti ištikimybės karaliui – vyksta valdžios institucionalizacija. ◊ Pagal nacionalistams palankų naująjį rinkimų įstatymą (daugiausia balsų surinkusiai partijai 2/3 mandatų) surengtus
1924 rinkimus laimi fašistai (65% balsų). ◊ Kai už savo kalbą p-mente (05.30) apie „prievartos įsiviešpatavimą" nužudomas socialistų deput. GIACOMO MATTEOTTI (g. 1885), opozicijos deputatai simboliškai pasitraukia „į Aventino kalną" (06.15).
1925–26 galutinai įvedama diktatūra, prisidengiant kova su „antifaš. sąmokslu", su masonais ir emigrantais: areštai, trėmimai, valdininkijos „valymas", paleidžiamos opozic. partijos, uždraudžiama kurti naujas (1926.11).

Fašistinė valstybė (1926–38)
1. Šalia karaliaus *(Capo dello stato)* atsistoja „Duce del Fascismo" kaip v-sybės vadovas *(Capo del governo)*, kuris pagal įst. „Dėl v sybės vadovo įgaliojimų ir išimt. teisių" (1925) bei įst. „Dėl vykd. valdžios įgaliojimų leisti teis. normas" yra veikiau skiriamas karaliaus nei pavaldus jam, v-sybės vadovo **vadovaujamoji valdžia neribota** (p. 494).
2. Kolektyvinių darbo santykių (streikai ir lokautas) įstatymu išplečiama sindikatų ir korporacijų sistema (darbo ir profesijų hierarchija), ir tai tampa fašistų vadovaujamų sindikatų pagrindu (1926).
1927 „Carta del Lavoro": sindikatai sujungiami į korporacijas (p. 494), kurios pagal valst. interesus planuoja gamybą.
1928 paskelbiamas naujas rinkimų įst.: rinkėjams pateikiamas įv. korporacijų iškeltų ir **Didžiosios fašistų tarybos** *(Gran consiglio)* atrinktų 400 deputatų sąrašas.
1930 įst. dėl korporacijų Nacionalinės tarybos (nuo 1929) pertvarkymo.
1934 įst. dėl korporacijų kūrimo bei uždavinių; sušaukiamas I Tautos susirinkimas.
1938 suformuojamas „fašistų ir korporacijų" p-mentas, kurį sudaro dučė ir D. fašistų tarybos nariai, 150 fašistų partijos Nac. tarybos narių ir 500 narių iš 22 korporacijų tarybų ir Nac. tarybos.

Fašistinis imperializmas (1923–39)
MUSSOLINI siekia įsiviešpatauti Adrijos j., dominuoti Viduržemio j. baseine ir išplėsti It. kolonijas Afrikoje. Pagal
1923 Lozanos taiką (p. 479) Italijai atitenka Dodekanesas. Po Kerkyros okupacijos (1923), net ir perleidus Fiumę (1924), nepavyksta susitarti su Jugoslavija. ◊ (Apie sutartis žr. p. 477).
1929 Laterano sutartis (p. 464).
1934 „Romos protokolai" (p. 477). ◊ Dėl didžiavok. revizionizmo Dunojaus baseine, paaiškėjusio per MUSSOLINI susitikimą su HITLERIU Venecijoje (1934), be to, po Liepos perversmo Vienoje ir Pranc. LAVALIO v-sybės padarytų nuolaidų
1935 MUSSOLINI sudaro „Strezos frontą" prieš Vokietiją.
1935.10 It. įsiveržia į Etiopiją: Vyr. k-menės vado maršalo DE BONO, vėliau BADOGLIO (p. 523) vadovaujamos 2 it. armijos puola iš Somalio ir Eritrėjos.
1936 Etiopija aneksuojama. VIKTORAS EMANUELIS tampa „Etiopų imperatoriumi". ◊ Ek. ir propagandinė Vok. pagalba Italijai, taip pat bendra politika per
1936–39 Isp. piliet. karą (p. 473) tampa **„Berlyno–Romos ašies"** (p. 509) pradžia.
1939 okupuojama Albanija (p. 475).
1939 sudaroma s-gos su Vok. sutartis (p. 509).

sukilėlių nacionalistų valdoma teritorija
1936.07
1936.12
nuožmių mūšių rajonai
pagrindiniai nacionalistų atramos taškai
tautiniai sukilimai
Liaudies fronto v-sybes pagr. atramos taškai

„Alzamiento nacional" 1936

Nacionalistų valdoma teritorija
1936.12
1937 pab.
1938 pab.
1939.02
1939.03
nacionalistų užimti miestai nurodant datas

Ispanijos pilietinis karas 1936–1939

Ispanija

Dėl neutralumo per Pirmąjį pasaul. karą Isp. ekonomika suklesti.

Nežiūrint to, nuolat. polit. krizė: konstituc. monarchijos silpnumas, dažna v-sybių kaita (1917–23 13 kabinetų), Katalonijos auton. siekis (Barselona), įtampa tarp konservatyvios feod. d-menės (stamb. žemvaldžiai, remiami Bažnyčios ir k-menės) ir radikaliai nusiteikusios darbininkijos, ABD AL KRIMO (1880–1962) vadovaujamas rifų ir kabilų sukilimas Maroke.

1923 gen. kpt. iš Barselonos **Miguelio Primo de Riveros** (1870–1930) kar. perversmas. Sutikus krl. ALFONSUI XIII (p. 397), jis sudaro kar. direktoriją (8 gen., 1 adm.), sustabdo 1876 k-tucijos veikimą ir ministrais paskiria nepolit. specialistus.

1925 kar. v-sybę pakeičia civilių kab., vadovaujamas MP PRIMO DE RIVEROS: sutvarkomas valdymas (mažinamas valdininkų skaičius), mėginama įgyvendinti žemės reformą (1929), vykdomos soc. reformos, viešųjų statybų (keliai, gelež., drėkinimo įrenginiai) planais atgaivinamas ūkis ir pasirašius susitarimą su Pranc. (1925) užbaigiamas karas Maroke (1926). Bandymas aneksuoti Tanžerą nepavyksta, jis paskelbiamas neutraliu (1924 Tanžero susitarimas). Dėl reakcingos k-ros politikos nuo diktatūros atitolsta intelektualai, dėl privilegijų apribojimo – bajorija, dėl soc. reformų – verslo pasaulis, dėl k-menės reformos – karininkija.

1930 Primo de Rivera atleidžiamas ir miršta tremtyje Paryžiuje (1930.03.16).

1931 savivaldybių rinkimus laimi respublikonai. ALFONSAS XIII neatsisakydamas sosto palieka šalį.

Antroji respublika, remiama liber. buržuazijos ir socialist. darbininkų (Katalonijoje, Baskijoje, Astūrijoje), po rinkimų į konstitucinį Nac. susirinkimą gauna pažangią liber. k-tuciją (1931.12): atstovaujamoji demokratija; Bažnyčia atskiriama nuo v-bės; vieninga v-bė, tačiau Katalonijos (1931) ir Baskijos (1936) regionams suteikiama auton.

Respublikoniškų partijų koalicijai grėsmę kelia „ispanų Lenino" FRANCISCO LARGO CABALLERO (1869–1946) vadovaujami radikalieji socialistai, anarchistai sindikalistai ir – dėl radikalios politikos Bažn. atžvilgiu (1933 leidžiami antibažn. įstatymai: civ. santuoka, Bažn. nuosavybės nacionalizacija) –

prieš respubliką susivienijusios visos konserv. jėgos (*Confederación Española de Derechas Autónomas* – CEDA, įk.1932 GILIO ROBLESO).

1933 rinkimus laimi dešinieji. Iki 1936 dažna kabinetų kaita, dideli neramumai, todėl p-mentas paleidžiamas.

1936 Liaudies fronto (LF) pergalė (respublikonai, socialistai, komunistai, sindikalistai). MANUELIS AZAÑA (1880–1940) tampa v-bės prez. Padėtis šalyje primena piliet. karą. ◊ Po monarchistų dep. CALVO SOTELO nužudymo (1936.07.13) prasideda

1936–39 Ispanijos pilietinis karas.

1936.07 sukyla karininkai, vadovaujami gen. JONJURJO, GODEDO, **Francisco Franco** (1892–1975), MOLA, QUEIPO DE LLANO: juos remia monarchistai, katalikai ir diktatoriaus sūnus JOSÉ ANTONIO PRIMO DE RIVERA (1903–36). 1933 įkūręs faš. **Falangą.** Sukilėliams kar. paramą teikia Vok. (Kondoro legionas), It. ir Portugalija. Resp. v-sybė (1936.09 LARGO CABALLERO vadovaujama LF v-sybė, nuo 1937.05 JUANO NEGRINO kab.) susilaukia pagalbos iš Pranc., SSRS ir tarpt. savanorių brigadų (60 000 žm.).

1936.07 įkuriama k-menės vyr. štabo būstinė (*Junta de Defensa Nacional*).

1936.09 gen. Franco paskiriamas Isp. **v-sybės vadovu** ir kariuomenės vyr. vadu.

1937 *Falange Española* ir tradicionalistai susijungia į *Falange Española Tradicionalista*, vadovaujamą ***„Caudillo"*** **Franco.** ◊ FRANCO v-sybę pripažįsta Vok., It. (1936), Pranc., Anglija ir JAV (1939).

Nors Isp. ir prisijungia prie Antikominterno pakto (1939.04), bet per Antrąjį pasaul. karą išlieka neutrali.

Portugalija

Po monarchijos panaikinimo (1910) įvedus radikalią dem.-parlament. santvarką, pasidarė neįmanoma suformuoti tvirtą vykd. valdžią. 1911–26 pareigas eina 8 prez. ir 44 v-sybės, įvyksta 20 revoliucijų ir v-bės perversmų.

1926.05 gen. Gomeso da Costos vadovaujamas karininkų sukilimas: „nac. rev." be pasaulėžiūr. programos. Paleidžiamas p-mentas, paskelbiama, kad k-tucija negalioja.

1928 prez. **išrenkamas gen. Carmona.** Naujojoje v-sybėje fin. min. tampa **prof. Antonio de Oliveira Salazaras** (1889–1970). Jis be pagalbos iš užsienio drakoniškomis priemonėmis sutvarko pašlijusią fin. sistemą.

1932 Salazaras tampa prez.

1933 referendumu **patvirtinama n. k-tucija. „Naujoji valstybė"** (*Estado novo*) yra luominė, sutvarkyta remiantis fašizmo pavyzdžiu.

Antrojo pasaul. karo metais Port., palaikanti draug. santykius su D. Brit. ir glaudžiai susijusi su Isp. (Iberijos blokas), išlieka neutrali.

Rytų Europos „seisminės zonos"

Rumunija
Prisijungus Bukoviną, Transilvaniją ir Besarabiją (1918), taip pat du trečdalius Banato (1919) bei kovose su vengrų Raud. armija – Satu Marę, Oradiją ir Aradą, Rum. teritorija ir gyv. skaičius padvigubėja, tačiau ji iš tautinės pavirsta daugiataute v-be, o jos santykiai su SSRS, Vengr. ir Bulg. pasidaro priešiški.
Vidaus politiką formuoja liber. lyderis ir D. Rumunijos kūrėjas IONELIS BRATIANU (1864–1927).
1928 po vidaus polit. kovų MP tampa **Iuliu Maniu** (1873–1951), Nacionalinės valstiečių partijos (Nac. caranistų) vadas. Nors vyksta laisvi rinkimai, valstiečių poreikiai nepatenkinami. ◊ Sugrįžęs į sostą
1930–40 Rumunijos krl. Karolis II, remdamasis liberalais, įveda asm. režimą: nušalina MANIU, kovoja su antisemitinėmis, deš. grupėmis („Gelež. gvardija", vadovaujama CORNELIU CODREANU, 1899–1938, nužudytas; Krikšč. nac. partija).
Nepaisant „Gelež. gvardijos" sustiprėjimo per 1937 rinkimus,
1938 v-sybę sudaro patriarchas Mironas Christea (1868–1939) (Nac. santalka): panaikinama k-tucija, uždraudžiamos visos partijos, paskelbiamas įst. dėl „tvarkos v-bėje išsaugojimo" ir nuteisiamas mirti CODREANU, – taip galutinai įvedama **karaliaus diktatūra.**
Užs. politikoje Rum. ir toliau orientuojasi į Vakarus, laikydamasi SSRS ir Bulgarijai priešiškos pozicijos (sąjungos, p. 477), tačiau dėl stiprėjančio nacionalistų spaudimo UR min. TITULESCU 1936 turi atsistatydinti.
1939 prekybos sutartis su Vokietija (p. 509).

Jugoslavija
Ruošimosi sukurti p. slavų v-bę politikai kliudo dviejų vienas kitam priešingų tikslų nusistatymas: **sukurti D. Serbiją** (PAŠIČIUS) ir **įkurti Pietų slavų federaciją** (TRUMBIČIUS). Prieštaravimus sušvelnina
1917 Kerkyros deklaracija: sukurti karalystę, remiantis tautų apsisprendimo principu.
1918 įkuriama Serbų, kroatų ir slovėnų karalystė.
1921 paskelbiama Vidovdano („šv. Vito dienos") k-tucija: unitar. v-bėje taut. mažumos negauna jokios autonomijos. Dėl vidaus polit. krizių (prieštaravimai tarp serbų ir kroatų; STJEPANO RADIĆIAUS, g. 1871, nužudymas, ir kroatų separatist. landtago Zagrebe atidarymas 1928.08) krl. ALEKSANDRAS [1921–34, nužudytas]
1929 paskelbia **karaliaus diktatūrą:** sustabdoma k-tucija, uždraudžiamos partijos, paleidžiamas p-mentas (Skupščina). Naujoji **Jugoslavija** padalijama į 9 banovinas, neatsižvelgiant į ist. ir etn. sričių ribas.
1931 diktatūra panaikinama. N. k-tucija numato 2 rūmų p-mentą ir viešus jo rinkimus (v-sybės bendras sąrašas). Vyksta kroatų valstiečių maištai (ustašiai). Valdant princui regentui PAULIUI [1934–41], po MP STOJADINOVIČIAUS [1935–39] atsistatydinimo naujasis
1939 MP CVETKOVIĆIUS įtraukia į v-sybę 5 kroatų ministrus.

Albanija
1921 Ambasadorių konfer. nustato Albanijai 1913 sienas. Vyksta vidaus polit. kovos.
1925 prez. Achmedas Zogu (1895–1961) tampa
1928 karaliumi. ◊ Per Tiranos sutartį dėl s-gos su It. (1927) ir beprocentę paskolą (1932) Alb. tampa priklausoma nuo Italijos.
1939 Alb. okupuojama, su It. sudaroma asm. unija.

Bulgarija
Vidaus politika: šalies gyvenimą apsunkina Neji taikos sutartis (p. 445), ištremtųjų bulgarų priėmimas, pretenzijos į Makedoniją, latentinė valstiečių rev. ir valstiečių vado STAMBULIJSKIO bandymas sukurti Didžiąją pietų slavų v-bę. Po
1923 karininkų perversmo paleidžiamos Valstiečių partija (MP STAMBULIJSKIS sušaudomas) ir KP.
1934 dviem nacionalist. o-joms („Zveno" ir Atsargos karininkų s-gai) įvykdžius valst. perversmą, įvedamas autoritarinis **plkn. Georgijevo** režimas. Jam atsistatydinus (1935.01), **caras Borisas III** [1918–43] ir toliau valdo autoritariškai.

Graikija
MP **Eleuterijo Venizelo** (p. 393) karo metų politikos kulminacija – V. ir R. Trakijos (1919) bei Smirnos (1920) įsigijimas. Per
1920–22 Gr.–Turkijos karą (p. 479) Gr. pagal
1923 Lozanos sutartį praranda R. Trakiją iki Maricos u.
Žemės reforma: stambiosios žemės valdos išdalijamos valstiečiams, gr. persikėlėliams iš Turk. ir pabėgėliams iš Balkanų v-bių bei SSRS.
1924–35 Gr. yra respublika. Vyksta vidaus polit. kovos tarp venizelistų ir rojalistų, tačiau atnaujinta
1928–32 VENIZELO v-sybė padėtį stabilizuoja: pasiekusi susitarimą ir pasirašiusi Ankaros sutartį (1930), Gr. susitaiko su Turkija. VENIZELUI pabandžius įvykdyti valst. perversmą,
1935 paskelbiama monarchija. Sugrįžta krl. JURGIS II [1922–24, 35–47].
1936 MP tampa gen. Metaksas: p-mentas paleidžiamas, nutraukiama žemės reforma.
(Apie sąjungas žr. p. 477).

Sąjungų sistema Europoje po 1920

Sąjungų sistema Europoje 1933–1939

Europos valstybių sąjungos (1918–30)

Prancūzija. Kadangi Versalio sutarties nuostatai dėl kair. Reino kranto nepatenkina Pranc. saugumo poreikių, o Angl. atsitraukia nuo pagalbos pažadų (Pranc. ir D. Brit. garant. sutartis 1919).

1920 Pranc. sudaro kar. s-gą su Belgija. Be to, ji netenka buv. s-kės Rus., todėl tvirtina savo pozicijas R. Europoje sudarydama s-gas su Lenk. (1921), Čekosl. (1924) ir Rum. (1926). Rum. ir Pranc. sutartis tampa kertiniu didžiarumuniškos politikos akmeniu.

Mažoji antantė: baimindamosi dėl Vengr. revizionist. politikos ir HABSBURGŲ restauracijos,

1920 Čekosl. ir Jugosl., Pranc. paremtos, sudaro gynyb. s-gą. Po pirmojo imp. KAROLIO bandymo sugrįžti į sostą Čekosl.

1921 sudaro gynyb. s-gą su Rum., vengrų revizionizmo pagr. priešininke.

1921 sudaroma prieš Bulg. nukreipta Rum. ir Jugosl. s-ga.

1921 Lenk. ir Rum. sutartyje abi šalys pasižada viena kitai suteikti pagalbą Sov. Rusijos, kuri neatsisako Besarabijos, užpuolimo atveju.

Vok. ir Rus. suartėjimą lemia Vok. ir Sov. Rus. slapti norai užmegzti polit., kar. ir ek. santykius. Vok. siekia sov. teritorijoje rengti savo tankistus ir karo lakūnus. Sov. Rus. tikisi Vok. specialistų pagalbos plečiant karo pramonę. Po to, kai britai

1922 Genujos ek. konferencijoje nepasiekia sutarimo su Sov. v-sybe ir gresiant pavojui, jog prisijungus prie Versalio sutarties 116 str. (reparacijos) teks sumokėti Rusijos prieškario skolas,

1922 Rapale pasirašoma Rus. ir Vok. sutartis, sureguliuojanti abiejų v-bių santykius: atsisakoma bet kokių karo nuostolių kompensavimo, užmezgami dipl. santykiai, nustatomas palankiausias prekybos režimas. Rapalo sutarties liniją pratęsia

1926 Berlyno sutartis: susitariama dėl įv. polit. ir ek. klausimų, abi šalys garantuoja neutralumą tuo atveju, jei kuri nors iš jų būtų užpulta trečiosios.

Baltijos antantė. Saugodamosi Sov. Sąjungos, Lenk., Estija, Latvija ir Suomija

1922 pasirašo nepuolimo ir konsultacijų sutartį, kurios Suom. p-mentas dėl lenkų ir sovietų konflikto rizikos neratifikuoja. Lietuva prie sutarties neprisijungia dėl Lenkijos įvykdyto Vilniaus užpuolimo (p. 467).

Iš Baltijos antantės lieka galiojanti tik Estijos ir Latvijos s-ga.

Italija po

1924 Adrijos pakto, kuriuo MUSSOLINI garantuoja, kad regione bus išlaikytas *status quo*,

1926 pasirašo Draugystės sutartį su Rum. (pripažįstama Besarabijos priklausomybė Rumunijai), o

1927 – su Albanija, kuri tampa priklausoma nuo Italijos, ir Vengrija (nukreipta prieš Jugosl., remiamas Vengr. revizionizmas).

1930 draugystės sutartis su Austrija. ⚭ Carui BORISUI III vedus princesę DŽIOVANĄ, pagerėja It. ir Bulg. santykiai.

Europos valstybių sąjungos (1930–39)

Prancūzija. SSRS sutarčių politika R. Europoje (siekiant sudaryti saugų užnugarį politikai R. Azijoje) ir polit. situacija Vokietijoje sukuria sąlygas

1932 Pranc. ir SSRS pasirašyti susitarimą dėl taikaus santykių sureguliavimo ir nepuolimo sutartį: vieną iš šalių užpuolus trečiajai, kita įsipareigoja teikti pagalbą ginklais. Atšąla Vok.–SSRS santykiai. Sužlugus bandymui sudaryti Rytų Lokarno paktą,

1935 pasirašoma prieš Vok. nukreipta **Pranc.–SSRS savitarpio pagalbos sutartis,** kurią papildo SSRS savitarpio pagalbos sutartis su Čekosl.

Mažoji antantė: pirmiausia prieš Vengriją nukreiptas

1933 M. antantės sukūrimo paktas (Čekosl., Rum., Jugosl.).

Italija sustiprina savo įtaką P. Europoje

1934 pasirašytų „Romos protokolų" trišale sutartimi (It., Vengr., Austr.) ir nori visapusiško revizionizmo. Tai sukelia prieštaravimų su D. Brit. bei priartina It. prie nacionalsocialistinės Vok.

Balkanų antantė. Baimė dėl SSRS interesų Balkanuose, nacionalsocialistų politikos, Bulg. revizionizmas ir Pranc. kuriama kolektyv. saugumo sistema paskatina

1934 sudaryti Balkanų paktą – Jugosl., Gr., Rum., ir Turkija (Apie Vok. s-gas žr. p. 509).

1939 po CHAMBERLAINO kalbos apie nuolaidžiavimo („*Appeasement*") politikos pabaigą (03.17), Angl. ir Pranc. paskelbia garantijas Lenkijai, Rum., Graikijai, Turkijai ir Belgijai.

Po „Čekijos likučio likvidavimo", D. Brit.–Vok. susitarimo dėl karo laivynų ir Vok.–Lenk. nepuolimo sutarties nutraukimo (p. 509) D. Brit. stengiasi sukurti bendrą gynybos frontą prieš HITLERĮ.

D. Brit. ir Pranc. derybos su SSRS sužlunga, be kita ko, ir dėl Rum. bei Lenk. pasipriešinimo, kurios nesutinka suteikti rusams jų pageidaujamą teisę žygiuoti per jų teritorijas.

Turkija pagal 1920 Sevro taikos sutartį

Turkijos–Graikijos karas 1920–1922

Nacionalinis pakilimas (1918–20)

1918 po Mudroso paliaubų (p. 443) s-kų „Didysis laivynas" įplaukia į Bosforo sąsiaurį.

1918–23 kaip atsakas į s-kų įvykdytą Stambulo. italų – Antalijos ir Konijos (1919), graikų – teritorijos aplink Smirną, prancūzų – Kilikijos (1919) okupaciją, taip pat separatistinio kurdų sąjūdžio ir atkurtosios Armėnijos v-bės (1919) keliamus pavojus, susiformuoja **turkų taut. judėjimas, vadovaujamas gen. Mustafos Kemalio Pašos** (1881[?] 1938), kuris

1919 Erzerumo ir Syvaso kongresuose pareikalauja Turkijai taut. sienų. Išrenkamas Atstovaujamasis k-tas, kaip „atsakomoji nacijos instancija". Ankara tampa taut. judėjimo centru. ◊ Paskutiniajam Osmanų p-mentui pasirašius Nac. paktą (1920), kyla pasipriešinimas prancūzams ir graikams.

1920.04 Ankaroje **susirenka Didysis tautos susirinkimas:** Osm. v-sybė į tai atsako mirties nuosprendžiu MUSTAFAI KEMALIUI ir jo bendražygiams.

Turkijos išlaisvinimas (1920–22)

Rytai: KÂZIMO KARABEKIRO pergalė priverčia Armėniją pasirašyti

1920 Giumriu taiką. Rusams okupavus Arm. sostinę Jerevaną, Rusijai priklausiusi Arm. dalis atitenka Sov. Rusijai, sudarančiai su Turk. draugystės sutartį.

1921 Karso sutartimi Turkija ir Rus., Azerb., Arm., Gruz. SSR pripažįsta esamą Kaukazo sieną.

1920–21 turkų nacionalistai persekioja armėnus, vykdo žiaurų terorą; tūkstančiai armėnų žūsta.

Vakarai. Aukščiausioji Antantės karo taryba suteikia Gr. MP VENIZELUI (p. 393) „mandatą" atstatyti „tvarką Anatolijoje": gr. užima Bursą (1920) ir Adrianopolį (1920), jų k-menė prasiskverbia iki Sakarijos.

1921 mūšiai prie Ineniu ir Sakarijos sužlugdo gr. puolimą.

1922 MUSTAFA KEMALIS pasiekia persilaužimą prie Dumlupinaro ir įžengia į Smirną.

1922.10 Mudanijos paliaubos: gr. pasitraukia iš R. Trakijos (Adrianopolis).

Pietūs. 1921 pasirašoma Ankaros taika: prancūzai pasitraukia.

Respublika (1923–45)

Po sultonato panaikinimo (1922)

1923 pasirašoma Lozanos taika. Turk. atgauna R. Trakiją iki Maricos u., Imbrozo ir Tenedo salas, Smirnos sritį ir V. Armėniją. Demilitarizuojami sąsiauriai (sąsiaurių tarpt. komisija). Panaikinamas kapituliacijų režimas ir atsisakoma reparacijų. Išvedamos okupac. k-menės. Į savo etnines tėvynes perkeliami maždaug 1,35 mln. graikų ir 430 000 turkų.

1923–38 Turkijos resp. prez. – Mustafa Kemalis (nuo 1934 Kemalis Atatiurkas). V-sybė reziduoja Ankaroje. Iki 1946 vienintelė partija yra Respublikonų liaudies partija (žr. 1923), kurios kiekv. narys turi pripažinti respublikos valdymo formą, nacionalizmą, soc. santarvę, valst. ek. reguliavimą, nuo rel. įsitikinimų nepriklausomą politiką. ◊ **Reformos** (tanzimatas) pagrįstos islamo rel. teisės eliminavimu iš valdymo, k-tucijos, teisėtvarkos sistemos ir auklėjimo **(laicizmas).**

1924 panaikinamas kalifatas ir uždaromi dvasininkų teismai.

1925 panaikinami dervišų ordinai.

Teisės pagrindas – šveicarų civilinė (1926), it baudžiamoji (1926) ir šveicarų prievolinė (1926) teisės.

1928 iš konstitucijos išmetamos visos rel. formulės.

Ugdymas. Įvedama lot. abėcėlė ir uždraudžiamas arabiškasis raštas (1928). Vid. m-lose panaikinamos privalomos arabų ir persų kalbų pamokos (1929). ◊ Steigiamos naujos m-los (1936 Ankaros u-tas).

1934 įvedamos pavardės.

1938–50 Ismetas Ineniu (1884–1973) – antrasis Turkijos prez. Jam valdant prasideda didesnė demokratizacija: kuriamos naujos partijos, m-lose leidžiamos rel. pamokos.

Ūkis. Su v-bės pagalba plėtojama prekyba ir pramonė, tiesiami geležt. ir keliai.

Užsienio politika.

1925 nepuolimo sutartis su SSRS.

1926 Mosulo sutartis (p. 447).

1930 draugystės sutartis su Graikija.

1934 Balkanų paktas (p. 477).

1936 Montrė įvyksta konfer. sąsiaurių klausimu: Turk. gauna teisę vėl statyti įtvirtinimus: santykiai su SSRS darosi labiau įtempti

1937 Sadabado paktas (Turk., Iranas, Afg., Irakas) sustiprina Turk. ryšius su rytuose ir pietryčiuose esančiomis v-bėmis. Suartėjus su V. v-bėmis (nuo 1930),

1939 atgaunamas Aleksandretės sandžakas bei **pasirašoma D. Brit., Pranc. ir Turk. savitarpio pagalbos sutartis.** Per Antrąjį pasaul. karą Turk. išlieka neutrali, tačiau

1941 sudaro draugystės sutartį su Vok. su sąlyga, jog galės vykdyti savo įsipareigojimus s-kams.

1945 Turk. paskelbia karą Vokietijai.

Artimieji Rytai
Perėmę europietiškas nacijos, laisvės ir apsisprendimo teisės idėjas, arabai ima labiau linkti į **nacionalizmą,** siekti **nac. savarankiškumo. Nevienareikšmiai D. Brit. įsipareigojimai,** duoti per Pirmąjį pasaul. karą, apsunkina konstruktyvų pokario problemų sprendimą.
1916 susitarimas tarp britų v-sybės karo komisaro McMahono ir Mekos šerifo Huseino (1853–1931), kuris, britams pažadėjus Arabijai nepriklausomybę, stoja į karą jų pusėje.
1916 Sykeso–Picot susitarimas: Turkijai priklausiusias terit. pasidalija D. Britanija (Mesopotamija, Palestina, Jordanija) ir Prancūzija (Sirija). Galutinai tai sureguliuoja San Remo konf. (p. 447).
1917 Balfouro deklaracija (p. 375).

Sirija
1918–20 emyras Feisalis (1883–1933), kurį Nac. kongresas paskelbia Sirijos karaliumi. Pranc. gavus Sirijos mandatą (1919) ir išsiplėtus kruviniems sukilimams, išvaromas iš šalies. Sirija padalijama į plačią auton. gaunančias Damasko, Chalebo, alaouitų ir drūzų (1925 sukyla) apygardas.
1926 įkuriamas Libanas.
1939 Aleksandretės sandžako prijungimas prie Turk. pablogina arabų ir pranc. santykius.
1941 kovos tarp Viši k-menės (p. 511) ir „Laisvosios Pranc." dalinių, kurių vyr. vadas gen. CATROUX pažada Pranc. mandat. teritorijoms nepriklausomybę. **Sirija ir Libanas tampa autonomiški** (1941.04 ir 1941.12).

Irakas
1919 įkuriama D. Brit. mandat. sritis Mesopotamija. Tuojau prasidėję nuožmūs sukilimai baigiasi
1921 paskelbus emyrą Feisalį Irako karaliumi. FEISALIS, britų plkn. THOMO E. LAWRENCE'O (1888–1935) bendražygis. 1925 įveda konst. monarchiją. Pagal
1926 Mosulo sutartį (p. 447) Irakui atitenka ginčytinas naftos telkinys.
1930 D. Brit.–Irako sutartis: pripažįstama Irako nepriklausomybė, įkuriamos britų aviacijos bazės.
1932 Irakas priimamas į TS.
1933–39 krl. Gazis I (1912–39).
1937 sudaroma Sadabado sutartis (žr. toliau).

Transjordanija
1921 Abdalahas ibn Huseinas (1882–1951; nužudytas) tampa **Transjordanijos emyru.**
1923 atskiriama Palestina. Transjordanija, kaip D. Brit. s-kė Artim. Rytuose, tampa bufer. v-be prieš Vid. Arabiją. Suformuojamas Arabų legionas, vadovaujamas britų gen. GLUBBO PAŠOS (1897–1986).

Palestina (plg. p. 571)
1920, nepaisant BALFOURO deklaracijos, **Palestinoje įvedamas britų mandatas.** Žydai ir arabai nuolat kovoja tarpusavyje.

Vidurio Arabija
1896–1924 Mekos šerifas Huseinas, Hedžo karalius (krl. FEISALIO ir emyro ABDALAHO tėvas) ir Nedždo valdovas
1902–53 Abd al Azizas Ibn Saudas (1880–1969) tampa priešais.
1924 HUSEINAS pasiskelbia kalifu. Vahabitų sektą reprezentuojantis IBN SAUDAS paskelbia HUSEINUI karą, kuris baigiasi Mekos ir Medinos paėmimu. HUSEINAS priverčiamas atsistatydinti, jo sūnus ALIS
1925 atsisako teisių į šalį ir sosto.
1926 Ibn Saudas paskelbiamas Hedžo ir Nedždo karaliumi. Abi žemės
1932 susijungia į Saudo Arabijos karalystę.
1934 karas su Jemenu baigiasi
1936–37 Taifo sutartimi.

Persija, nuo 1935 Iranas
Kazokų vadas REZA CHANAS tampa
1925–41 Reza Šachu Pehlevi (1878–1944) – **paveldimuoju Persijos šachu.** Jis daro daug **reformų,** bet plano paversti klajoklius sėsliais bei tarp liaudies ir diduomenės nustatyti pusiausvyrą nepavyksta įgyvendinti.
Užsienio politika.
1921 sudaroma sutartis su RSFSR, kuria, Iranui pasižadėjus laikytis neutraliteto, Rus. atsisako visų teisių ir koncesijų.
1927 panaikinamos kapituliacijos (ypatingosios europiečių teisės).
1935 sudaroma sutartis su „Anglo-Persian (nuo 1935 „Anglo-Iranian") Oil Company": apribojamos koncesijų teritorijos ir pakeliami kompanijos mokesčiai v-sybei.
1937 Sadabado sutartimi šiitiškasis Iranas susitaiko su sunitų v-bėmis Turk., Iraku ir Afg.
1941 Rus. ir D. Brit. įveda savo dalinius. REZA ŠACHAS atsisako sosto sūnaus MOHAMEDO (1919–80) naudai.

Afganistanas
Po emyro HABIBULAHO [1901–19] nužudymo emyru tampa jo sūnus
1919–29 Amanulahas. Afganų nepriklausomybės karas (III afganų karas) su D. Britanijos Indija baigiasi
1919 Ravalpindžio taika.
1921 Kabulo sutartis: D. Brit. pripažįsta Afg. polit. nepriklausomybę. AMANULAHAS paskelbiamas karaliumi (1926).
Soc. reformos sukelia neramumų, kurie baigiasi karaliaus išvarymu. Jo įpėdiniai MOHAMEDAS NADYRAS [1929–33] ir MOHAMEDAS ZAHYRAS [1933–73] nuramina šalį ir vykdo nuosaikias reformas.

Indija
Vidaus polit. padėtis (p. 401) nepasidaro stabili ir per Pirmąjį pasaul. karą.
1919.04 Amritsaro skerdynės: britų k-menė šaudo į minią (daugiau kaip 1000 žuvusių ir sužeistų).
1919.12 Montagu–Chelmsfordo reformos numato p-jose padalyti valdymą („diarchija" iki 1935): tam tikros sritys rezervuojamos britų pareigūnams (*Reserved subjects:* policija, žemės mokesčiai); kitoms (*Transferred subjects:* žemės ūkis, pramonė, mokymas) vadovauja indų ministrai.
Nac. judėjimo vadu tampa
Mohandas Karamchandas Gandi (1869–1948). **„Mahatma"** („Kilniadvasis"), turintis didelę įtaką Nac. Kongrese (p. 401) ir pradedantis polit. kovą už apsisprendimą *(Swaraj);* šioje kovoje jis remiasi sen. indų „tiesos idealais" *(Satya)*, jėgos nenaudojimo *(Ahimsa)* ir apsivalymo per artimo meilę *(Brahmacharya)* principais.
Nepriklausomybės siekio simboliais tampa čadaras (arba kadaras: baltas medvilninis namų gamybos audeklas, dėvimas kaip apsigobiamas drabužis) ir druskos gavyba jūroje, siekiant palaužti anglų monopolį.
1920–22 I Satjagraho kampanija (prieš bendradarbiavimą su Angl.) baigiasi tuo, kad Gandi nuteisiamas kalėti 6 m.; tačiau jau 1924 jam suteikiama malonė, ir jis pradeda kovą dėl ek. ir soc. reformų (iki 1936). Jo veikla duoda naudos 60 mln. parijų („neliečiamųjų").
1921–26 vicekrl. lordas Ridingas valdo absoliutistiškai, be p-mento.
1928 Kongresas priima Motilalo Neru (1861–1931) k-tucijos projektą ir pateikia ultimatumą Anglijai: per metus suteikti Indijai dominijos statusą.
1930 II Satjagraho kampaniją, per kurią areštuojamas Gandi ir apie 60 000 nacionalistų, užbaigia
1931 Gandi ir lordo Irwino (nuo 1926 vicekrl.) Delio paktas: indai nutraukia „piliet. nepaklusnumą", o anglai paleidžia polit. kalinius.
Po „apvaliojo stalo" konferencijų Londone (1930–32) kampanija atnaujinama (1932–34).
1935 Indijos valdymo aktas: centr. v-sybei pritaikoma diarchija, p-jų v-sybėms suteikiama auton., bet išlieka ypatingosios vicekaraliaus ir gubernatorių teisės.
1937 rinkimus Kongreso partija laimi 6 iš 11 p-jų, nauja k-tucija. Birma atskiriama nuo Indijos ir gauna karal. kolonijos statusą.

Per **Antrąjį pasaul. karą** žlunga radikali prieš Angliją nukreipta Subhašo Čandros Bosės (1897–1945) politika. Bosė sudaro s-gą su NS, o tuo metu Gandi vadovauja III Satjagraho kampanijai (antikar. propaganda), kurią paremia **Džavaharlalas Neru** (1889–1964).
1940 Muhamedo Ali Džinos (1876–1947) vadovaujama **Musulmonų lyga** (p. 401) **kovoja dėl „Pakistano plano":** kuriamos nepriklausomos musulmonų v-bės.
1942 D. Britanija per serą Staffordą Crippsą (1889–1952) pasiūlo Indijai **dominijos statusą pasibaigus karui.** Gandi atsako: „Anglai, palikite Indiją!"

Išorinė Mongolija
Sov. k-menei išstūmus baltuosius (1921), Mongolijos rev. liaudies partija paskelbia
1921 Mongolijos nepriklausomybę. Monarchija išlieka.
1924 paskelbiama Mongolijos Liaudies Respublika, pirmasis SSRS satelitas. Mongolijos š. v. dalis tampa neprikl. **Urianchajaus resp., vėliau Tuvos tanatas** (1944 SSRS auton. sritis).

Siamas, nuo 1939 Tailandas
1917 stoja į Pirmąjį pasaul. karą Antantės pusėje.
1920 tampa Tautų Sąjungos nare. ◊ **Nuosaikus nacionalizmas** skatina panaikinti užsieniečių eksteritorialias teises, sudaryti naujas prekybos sutartis, garantuojančias muitų autonomiją, ir kovoti su stipriomis kinų pozicijomis ekonomikoje.
1925–35 karalius Rama VII Projadchibokas.
1932 neginkluotas valst. perversmas: įvedama konst. monarchija. Vidaus polit. situaciją krečia karininkų maištai ir nesėkminga aristokratų kontrrev. Ramą VII atsistatydina.
1935–46 Rama VIII Anada Machidonas.

Tibetas
Po nepriklausomybės paskelbimo (p. 503) per Pirmąjį pasaul. karą atremiamas Kinijos antpuolis (1918).
1920 paliaubos su Kinija.
1933 miršta XIII Dalai Lama.
1940 įšventinamas XIV Dalai Lama.

Indonezija (Olandijos Indija)
1918 susirenka Liaudies taryba – Olandijos Indijos p-mentas (60 deputatų: 30 indoneziečių, 25 olandai, 5 kiti azijiečiai). Ji tampa patariamuoju įst. leidybos organu (1925).
1927 Bandunge **įkuriama „Perserikatan National Indonesia" (Indonezijos nac. judėjimas, INJ;** pirm. Achmedas Sukarnas, p. 575).
1937 parengiamas Indonezijos savivaldos dešimtmečio planas.
1940–41 žlunga Olandijos–Japonijos derybos dėl Indonezijos įtraukimo į „R. Azijos gerovės sferą" (p. 486).
1942 Japonija okupuoja Olandijos Indiją.

„British Commonwealth of Nations“

Britų imperija pertvarkoma, D. Britanija susijungia su dominijomis, kaip autonomiškomis ir lygiateisėmis v-bėmis, dėl šių priežasčių:

1. **Taut. sąmonės stiprėjimo** britų apgyventose kolonijose.
2. **Indėlio į karą.** Pasekmes: Kanada, Austral., N. Zelandija ir P. Afrika pripažįstamos lygiateisėmis v-bėmis ir suformuojamas Imperijos karo kabinetas, sudarytas iš Britų karo kabineto ir dominijų MP bei Indijos atstovų.
3. **Valstybių bendrijos idėjos formulavimo ir propagavimo** laikraštyje „Round Table“ (įk. lordo MILNERIO „Vaikų darželio“ narių, pirmiausia LIONELIO CURTISO, 1872–1955, „Britanijos Nacijų Sandraugos“ pavadinimo autoriaus).

Dominijų lygiateisiškumas pasireiškia per Taikos konfer. (atskiros delegacijos, atskirai pasirašomi dokumentai), taip pat savarank. naryste Tautų Sąjungoje, jos mandatų perdavimu P. Afrikos S-gai, Austral. S-gai, N. Zelandijai. ◊ Po 1921 ir 1923 Imperijos konferencijų per

1926 įvykusią Imperijos konfer. priimamas dominijos apibrėžimas (BALFOURO formulė): D. Britanija ir dominijos (Kanada, Austral. S-ga, N. Zelandija, P. Afrikos S-ga, Airijos Laisvoji V-bė ir Niufaundlendas) yra Britų imperijai priklausančios autonomiškos bendrijos, lygiateisės, niekam nepavaldžios, suvienytos bendros ištikimybės *(Allegiance)* karūnai ir laisva valia susijungusios į Britanijos Nacijų Sandraugą ir tapusios jos narėmis.

1931 Vestminsterio statutas patvirtina „BALFOURO formulę“ ir panaikina D. Britanijos suvaržančias išlygas dėl įst. leidybos dominijose. 1930 Imp. konferencijoje nepavyksta susitarti dėl ek. bendradarbiavimo, bet dėl pasaul. ek. krizės spaudimo (p. 497) susitarimas pasiekiamas Imp. konferencijoje Otavoje.

Sandrauga neturi „Imperijos konstitucijos“, bet turi valią bendrai veikti, remdamasi emociniais (sostas), polit. (pasitarimai Imp. konferencijose) ir ek. (prekyba ir susisiekimas) įsipareigojimais. Sandraugą sudaro 7 suverenios v-bės, turinčios p-mentus, savo v-sybes ir veikimo laisvę užs. politikoje: **D. Britanija, Airijos Laisvoji Valstybė, Kanada, Niufaundlendas, Austral. Sąjunga, P. Afrikos Sąjunga** ir **N. Zelandija.** Britanijos kolonij. imperija, sudaryta iš karal. kolonijų bei protektoratų Afrikoje, Azijoje, Vest Indijoje ir Ramiojo vand. baseine ir pavaldi D. Brit. karūnai bei p-mentui, išlieka nepakitusi.

Airija

1916 laisvės sąjūdžio Šin Fein *(Sinn Féin)* vadovaujamas Velykų sukilimas po kruvinų mūšių Dubline, respublikos paskelbimo ir sukilimo vadų, tarp jų ir ROGERIO CASEMENTO (1864–1916), sušaudymo, pralaimi.

1918 p-mento rinkimuose šinfeineriai iškovoja 73 iš 106 Airijai skirtų vietų.

1919 Dubline šinfeineriai neteisėtai susiburia į Airijos p-mentą *(Dail Eireann).* Sudaroma slapta **Eamono de Valeros** (1882–1975) v-sybė.

1919–20 ir 1921 lokal. karo tarp MICHAELO COLLINSO (1890–1922) vadovaujamų airių nacionalistų (Šin Fein bei Airių Respublikonų Armija, IRA) ir britų k-menės dalinių *(„Black and Tans“)* kulminacija yra „Kruvinasis sekmadienis“ (1920.11.21) Dubline.

1920 Airijos valdymo aktas: Airija padalijama į savo p-mentus turinčias Šiaurės Airiją (Olsterį) ir Pietų Airiją. Pastaroji šį įst. atmeta.

1921 paliaubos. ARTHURAS GRIFFITHAS (1872–1922) ir COLLINSAS prieš DE VALEROS valią pasirašo

1921 sutartį su D. Britanija: Airija (be Olsterio), kaip **Airijos Laisvoji Valstybė,** gauna analogišką dominijai statusą su nepriklausoma v-sybe ir savo p-mentu – Deilu, kurio deputatai duoda priesaiką karaliui; Airija atsisako Olsterio. DE VALEROS vadovaujamas radikalusis šinfeinerių sparnas siekia visos Airijos nepriklausomybės.

1922 Deilo dauguma ratifikuoja sutartį ir priima k-tuciją: **paskelbiama Airijos Laisvoji Valstybė** (1922.12.06). Vykd. tarybos pirm. tampa GRIFFITHAS, po jo mirties – W. T. COSGRAVE'AS (1880–1965). 1922.04 prasidedantis piliet. karas tarp radikalų ir nuosaikiųjų baigiasi 1923.04. Šalyje tvarką atkuria COSGRAVE'AS, remiantis taiką su Angl.

1932–45 MP de Valera. Remiantis Vestminsterio statutu nutraukiama 1921 sutartis. Panaikinama ištikimybės karaliui priesaika (1933), nustatomi Airijos met. mokesčiai D. Britanijai. ◊ Formuojasi prieš DE VALERĄ nukreiptos radikalios o-jos (fašist. „Mėlynmarškiniai“, Nac. gvardija).

1932–35 muitų karas, kurį užbaigia

1936 D. Brit.–Airijos prekybos sutartis.

1937 paskelbiama „suvereni, nepriklausoma, dem. airių v-bė“, kurios priešakyje atsistoja prez. DOUGLASAS HYDE'AS [1938–45].

1938 sutartis su Anglija: sureguliuojami fin. ir ek. klausimai, Angl. atsisako teisės į „sutarties uostus“. Nepaisant to, rinkimus laimėjus DE VALERAI (birželį), šalis išlieka nesutaikyta (egzistuoja Š. Airija, Airija netampa visiškai nepriklj. respublika). Todėl per Antrąjį pasaul. karą Airija išlieka neutrali.

Kanada
Prasidėjus Pirmajam pasaul. karui, Kanada paskelbia savo solidarumą su D. Brit. (1914) ir, kanadiečiams prancūzams priešinantis, įveda visuot. karo prievolę (1917). Apie 450 000 kanadiečių kaunasi Europoje. Kanada pasirašo Versalio taikos sutartį ir įstoja į TS.

Vidaus politika.
1921 rinkimus laimi Liber. partija (pirm. W. L. MACKENZIE KINGAS, 1874–1950), kėlusi kandidatus šalia Konserv. part. (vadovaujamos ARTHURO MEIGHENO) ir Pažangos part. (vadovaujamos T. A. CRERARO).
1921–30 Kingo kabinetas: su Pažangos part. parama įgyvendinamos reformos (bedarbių rūpyba).
1926–29 ek. klestėjimas: kyla kviečių kainos, plečiasi kasyklų tinklas, tiesiami geležk., pagaminama vis daugiau elektros energijos. **P-jų v-sybėse ryškėja partikuliarizmo** tendencija.
1929 pasaul. ek. krizė: nedarbas, smunka eksportas ir apie 50% sumažėja nac. pajamos.
1930–35 konserv. Richardo Bedfordo Bennetto kab. valdo beveik autoritariškai. Nei muitų didinimas siekiant pagyvinti gamybą, nei per 1932 **Imperijos konfer. Otavoje** Kanados prekėms suteiktos muitų lengvatos nieko nepadeda. Kai kuriuose regionuose **kuriasi radikalios part.** Daugumą
1935.01 BENNETTO kab. **reformų plano** įstatymų (minimalaus darbo laiko ir užmokesčio, bedarbių ir soc. draudimo, kredito fermeriams) po
1935.10 liber. pergalės rinkimuose („KINGAS arba chaosas"), susidarius
1935–48 Kingo kab., Londone veikiantis „*Judicial Committee of the Privy Council*" paskelbia negaliojančiais. Taigi susvyruoja feder. sistema – uždraudžiama vykdyti visai šaliai skirtą centr. v-sybės ek. krizės įveikimo planą.
1937 paskiriama ROWELLO ir SIROIS komisija v-bės ir p-jų santykiams ištirti, kuri 1940 pateikia išsamų raportą. ◊ **Šaliai iš lėto atsigauti** padeda prek. sutartis su JAV (1935), JAV, Kanados ir D. Britanijos prek. mainai („*North Atlantic Triangle*", 1935) ir ginklavimasis (1937–38).
Užsienio politika. Pagr. Kanados tikslas yra neleisti nutrūkti santykiams su abiem svarb. prek. partneriais – D. Brit. ir JAV. Kad ir būdama savarankiška, Kanada šiomis šalimis gali pasiremti polit. krizių atvejais, nes pati nevykdo pakankamos ginklavimosi ir karo politikos. ◊ Kaip ir P. Afrikos SMUTSAS (p. 491), Kanados konserv. lyderis **seras Robertas Lairdas Bordenas** (1854–1937) per
1917 Imperijos konfer. apibrėžia dominijas kaip „savarankiškas Imperijos Sandraugos nacijas, turinčias teisę į adekvatų balsą užs. politikoje". Taigi Kanada per
1921 Imp. konfer., orientuodamasi į JAV, nepritaria anglų–japonų s-gos atnaujinimui, o per
1923 Imp. konferenciją stoja prieš Sandraugos centralizaciją.
1923 Kanados–JAV susitarimas (baltųjų paltusų žvejyba Ram. vand. šiaurėje) – pirmasis Kanados žingsnis **į savarank. užs. politiką,** kuri krypsta į izoliacionizmą ir prisideda prie Tautų Sąjungos paralyžiavimo, bet po MUSSOLINI agresijos Etiopijoje (p. 471) ir Vok. ėmus vykdyti ekspansijų politiką pakinta.
1939 Kanada paskelbia karą Vokietijai.

Niufaundlendas
1933 Niufaundlendas dėl fin. sunkumų atsisako dominijos statuso ir tampa karal. kolonija.

Australija
Austral. 1919 gauna TS mandatus valdyti N. Gvinėją ir Ram. vand. salas į p. nuo pusiaujo. Valdant konserv. v-sybei, planingai stiprinamas nac. ūkis. Auga eksportas (kviečiai, sviestas, mėsa, vilnos), įsisavinami švino ir alavo rūdynai, boksito telkiniai, rusvųjų anglių klodai. Didelę imigraciją, naujų pram. šakų kūrimą ir ž. ū. plėtrą sustabdo ek. krizė. Pasekmės: sumažėja eksportas (ypač ž. ū. produktų), įvedami apsaug. muitai. ◊ 4 d-metyje Austral. užs. politika yra itin orientuota į D. Brit. Po karo prievolės įstatymo panaikinimo (1929)
1934 priimamas 3 metų ginklavimosi planas. Įtempti santykiai su Jap. (imigracija, eksporto puolimas), prieš kurią nukreipiamas
1938 draudimas išvežti geležies ir mangano rūdą.
1939 Australija paskelbia karą Vokietijai.

Naujoji Zelandija
Nuo 1907 turinčios plačią autonomiją N. Zelandijos ūkis po 1919 nuolat stiprėja. Pieninių steigimas padidina ž. ū. našumą.
1931 N. Zelandija gauna dominijos statusą (galutinai patvirtinamas 1947). ◊ Soc. reformos daugiausia įgyvendinamos valdant
1935–45 leiboristų v-sybei.
Stipri orientacija į D. Britanijos užs. politiką.
1939 N. Zelandija stoja į karą D. Britanijos pusėje.

Kinija 1918–1941

Kinija po revoliucijos (1912–21)

Imp. atsisakius sosto (1912.02.12), o SUN JATSE-NUI – prez. pareigų (02.15) (p. 403),

1912–16 Kinijos resp. prez. tampa gen. Juan Šikajus (1859–1916).

1912 iš SUN JATSENO Prisiekusiųjų brolijos (p. 403) **susiformuoja Gomindanas** (taut. liaudies partija). SONG DŽAO JENO nužudymas sukelia **Nankinge II rev.** (1913), kurią numalšina JUAN ŠIKAJUS.

1915 Kinijai tenka priimti toli siekiantį **Japonijos „21 reikalavimą“** (p. 435).

1916–26 žemesnieji vadai („Warlords“) **kovoja** dėl Pekino Š. Kinijoje: Anfu partiją remia Jap., Džili kliką ir Fengtieno grupę – Vakarų v-bės. Kantone suformuojama v-sybė, kuri

1917 išrenka Pietų ginkluotųjų pajėgų generalisimu SUN JATSENĄ, bet jis atsistatydina (1918) ir ima pertvarkyti Gomindaną.

1917 Kinija įsijungia į karą, tikėdamasi, kad bus anuliuotos „nelygiateisės sutartys“ ir Jap. reikalavimai, be to, grąžinta Vok. nuomojama terit. Kinijos norai taikos konferencijoje neišpildomi.

1919 Pekino studentai demonstruoja prieš taikos sutarties pasirašymą. Prasideda **Gegužės 4-osios judėjimas:** nusigręžiama nuo konfucianizmo ir orientuojamasi į Vakarų kultūrą.

Gomindanas ir Komunistų partija (1921–36)

1921–25 Kantono miesto prez. SUN JATSENUI įtakos turi Rus. rev. ir nepas (p. 455). Kadangi Sov. Rus. atsisako visų teisių ir koncesijų Kinijoje (1920), jis

1923 yra pasiruošęs, kad GMD bendradarbiautų su 1921 įk. KKP.

1924 Gomindano partijos I suvažiavimas priima programą – SUN JATSENO **3 „liaudies principus“** (p. 403): tautos vienybę (nacionalizmas), liaudies teises (demokratija) ir liaudies gerovę (socializmas). Į GMD priimami komunistai. Partija organizuojama, remiantis sov. patarėjais (BORODINAS), o k-menė – pagal Rus. pavyzdį (gen. BLIUCHERIS); įkuriama Huangbu (Kantono mieste) karo akademija (karo vadas ČANG KAIŠI, polit. vadas DŽOU ENLAJUS).

1925 miršta SUN JATSENAS. Kantone suformuojama nac. v-sybė.

1925 Šanchajuje britų policija **sušaudo studentų d-traciją. „Gegužės 30-osios judėjimas“** sukelia

1925–27 Tautinę revoliuciją.

1926 **Čang Kaiši** (1887–1975) rev. armijos žygis prieš kar. valdovus Vid. ir Š. Kinijoje. 1926.08 užimamas Hankou, kuris tampa Nac. v-sybės būstine (1926.11), taip pat Šanchajus ir Nankingas (1927.03).

1927 ČANG KAIŠI nutraukia ryšius su KKP ir likviduoja kom. valdžią Šanchajuje (s-ga su bankais, stamb. prekybininkais ir GMD antikom. nariais).

1927–36 Gomindano valdžia.

1927 Nankinge sudaroma Nac. v-sybė: komunistai baudžiami mirtimi. BORODINAS grįžta į SSRS.

1928 Čang Kaiši įžengus į Pekiną, jo žygis į šiaurę baigiasi **Kinijos suvienijimu.** Kinija tampa vienpartine v-be, tvarkoma „penkių valdžių“ (vykdomosios, įst. leidžiamosios, teismų, tikrinančiosios ir kontroliuojančiosios). Nuo

1931 „auklėjamosios v-sybės laikotarpiu“ pasiekiama laimėjimų: atgaunamos užsieniečių apgyventos kolonijos, panaikinamos eksteritorialios teisės. Panaikinami vidaus muitai. Svetimšalių gyvenvietes Šanchajuje ir Kinijos jūrų muitus ir toliau valdo užsieniečiai. Paramą teikia JAV ir D. Britanija. Žemės reforma nevyksta. Atgaivinama tradicinė konfucianizmo ideologija (1934) ir pereinama prie kar. diktatūros (Huangbu karininkų klika).

Mao Dzedungo (1893–1976) ir **Džu De** vadovaujamiems komunistams pavyksta, remiantis **valstiečių susivienijimais** (85% Kinijos gyventojų – valstiečiai), **įrengti atramos taškus** Dziangsi ir Fudziane (nusavinamos stamb. žemės valdos).

1928.05 Hunane sukuriama Raud. armija, kuri po

1930–34 ČANG KAIŠI surengtų penkių nesėkmingų naikinamųjų kampanijų per

1934–35 „Ilgai trunkantį žygį“ pasitraukia į Janjaną.

1936 Janjane įkuriama MAO DZEDUNGO vadovaujamos KKP būstinė.

Kinijos–Japonijos karas (1937–45)

Po Mukdeno incidento (p. 487), Jap. įvykdyto Mandžiūrijos atskyrimo, mūšių dėl Šanchajaus (1932), Čengdės srities okupacijos (1933).

1936 paėmus į nelaisvę ČANG KAIŠI, Siane GMD ir KKP sudaro paliaubas ir ČANG KAIŠI, kuris, DŽOU ENLAJUI tarpininkaujant, paleidžiamas iš nelaisvės, pripažįstamas kovos su Japonija vadu.

1937 Marco Polo tilto incidentas šalia Pekino tampa Jap. ir Kin. karo pradžia. GMD ir KKP bendradarbiavimo manifestas (atskiros armijos ir valdomos teritorijos). Nac. v-sybė perkeliama į Čongčingą.

1940 Nankinge sudaroma Jap. palanki VANG DZINGVEJAUS v-sybė (p. 487).

1943 s-kai, siekdami užkirsti kelią GMD v-sybės separat. taikai su Jap., atsisako visų „nelygiateisėse sutartyse“ numatytų privilegijų.

Japonijos ekspansija iki 1941

„Rytų Azijos gerovės sfera“

Taišo laikai (1912–26)

1912–26 Jošihitas (imp. vardas TAIŠAS, 1879 1926). Per pasaul. karą išauga Jap. karo ir prekybos laivynas: didėja eksportas ir Jap. įsiveržia į pasaul. ekonomiką.

1919 gavusi Čingdao ir Vok. koncesijas Kinijoje, taip pat perėmusi Vok. valdytas Ram. vand. salas į š. nuo pusiaujo kaip TS mandatą, **Jap. tampa didžiąja v-be Ram. vand. baseine ir trečia pagal dydį jūrų v-be.**

1920–22 ek. krizė: dėl žemesnės jap. gaminių kokybės prarandamos realizavimo rinkos.

Užsienio politika. Per

1921–22 Vašingtono konfer. (p. 446) Jap. turi susitaikyti su dipl. pralaimėjimu. Dėl

1924 JAV priimtų imigracijos įstatymų (išskiriami jap. imigrantai) atšąla JAV ir Jap. santykiai.

1925 SSRS–Jap. sutartis: japonai pasitraukia iš š. Sachalino; sovietai pripažįsta Portsmuto taiką (p. 425). ◊ KIURO ŠIDEHAROS (1872–1951) politika – atsisakyti „21 reikalavimo" (p. 435) Kinijai ir jėgos naudojimo – padidina Jap. tarpt. autoritetą, tačiau sukelia karininkų pasipriešinimą.

Vidaus politika. Oligarchinę genrų valdžią (p. 427) pakeičia karininkų, stamb. koncernų ir biurokratijos, taip pat ir jaunosios kartos (remiančios, kad ir neautoritetingai, tolesnę liberalizaciją ir soc. reformas) valdžia. Vidaus polit. situacija nėra stabili:

1921 nužudomas MP HARA KEI.

1923 žemės drebėjimas Tokijyje ir Jokohamoje. V-sybė paskelbia „Potvarkį dėl taikos gynimo". Po pasikėsinimo į HIROHITĄ (žr. toliau) ir

1925 įvedus visuot. rinkimų teisę vyrams, padidėja vidaus polit. įtampa, todėl išleidžiamas „Įst. dėl taikos išsaugojimo".

Šovos laikai (nuo 1926)

1926 į sostą atsisėda HIROHITAS (imp. vardas ŠOVA, 1901–89, nuo 1921 regentas vietoj psichikos ligonio JOŠIHITO).

Vidaus politika. Situacija išlieka įtempta dėl:

1) baimės dėl darbininkų ir inteligentijos organizavimosi; todėl su „pavojingomis idėjomis" kovojama pasitelkiant griežtą taut. auklėjimą, cenzūrą ir polic. v-bės metodus;

2) nusigręžimo nuo partijų, susikompromitavusių per fin. skandalus, papirkinėjimus ir dėl savanaud. pelno interesų (1940 paleidžiamos partijos ir įkuriama viena Vienybės part.);

3) ek. pasekmių, sukeltų pasaul. ek. krizės (p. 497): Jap. ek. ekspansija žlunga (jenos nuvertėjimas, dempingas), susidūrusi su šalių, kuriose jap. prekių pasiūla viršija paklausą, importo apribojimais ir tarifų politika: todėl **planuojama sukurti plačią ek. erdvę;**

4) gyventojų skaičiaus augimo;

5) sausumos k-menės ir karo laivyno antidem. aktyvumo (pasikėsinimai į liber. politikus ir apdairius karininkus); rinkimus laimėjus liberalams. Tokijyje kyla kariškių maištas (1936), kurį pavyksta numalšinti;

6) su šintoizmo religija, kuria grindžiama šalies ideologija (pavaldinių paklusnumas dieviškam ir neliečiamam imperatoriui, mesijiškoji savimonė), stiprėja ir nacionalizmas.

Užsienio politika. Nacionalizmu paremtas

1927 gen. TANAKOS (MP 1927–29) vad. **„Tanakos memorandumas"** reikalauja vykdyti „pozityvią" ekspansijos politiką: **Jap. įsiviešpatauja Azijoje.**
Šią ekspans. politiką remia pirmiausia kariškiai, provokuojantys „incidentus":

1931 Mukdeno incidentas baigiasi Mandžiūrijos okupacija ir

1932 Mandžuko v-bės įkūrimu (1934 imperija).

1933 TS priima LYTTONO ataskaitą apie neteisėtą Jap. elgesį Mandžiūrijoje. Jap. paskelbia išstojanti iš TS.

Kinija. Po Čengdės ir Čaharo p-jų okupacijos Jap. pabando Š. Kinijos p-jose sudaryti auton. v-sybes.

1936 Antikominterno paktas (p. 509).

1937–39, 1940–41 MP k-ščio Konojės Fumimaro (1891 1945; nusižudo) **kab.,** nesėkmingai bandantis kontroliuoti k-menę.
MARCO POLO tilto incidentas (jap. ir kinų kareivių susišaudymas) prie Pekino tampa

1937–45 Kin.–Jap. karo priežastimi. Nepaisant stambių Jap. kar. laimėjimų ir visuot. mobilizacijos (1938), Kin. nekapituliuoja.

1938 MP KONOJĖ paskelbia **naująją tvarką R. Azijoje.**

1939 Jap. nutraukia 1911 prek. sutartį su JAV (suvaržymai įvežti į Jap. kar. reikšmės turinčias žaliavas – benziną, metalo laužą ir kt.), tai pablogina abiejų v-bių santykius.

1940 Nankinge sudaroma projaponiška VANG DZINGVEJAUS (p. 485) kinų kontrvyriausybė.

1940 Trišalis paktas (p. 509).

1941 nepuolimo sutartis su SSRS. Tai garantuoja užnugarį jap. ekspansijai R. Azijoje (1941.07 okupuojama Pranc. Indokinija).

1941–44 MP HIDEKIS TOJAS (1884–1948; mirties bausmė), Kvantūno armijos štabo viršininkas, pagr. imperializmo atstovas; jis sudaro autoritariškai valdantį kab. po to, kai atsistatydina KONOJĖ, vykdęs susitaikymo su JAV politiką, kuri patiria fiasko.

Pietų Amerika 1918–1945

Centrinė Amerika 1918–1945

Ramią Lotynų Amerikos v-bių raidą sudrumsčia ir pertraukia gilum. pokyčiai.

1. Socialinę struktūrą pakeičia gyv. skaičiaus didėjimas („demografinė rev."), vidinė migracija (bėgimas iš kaimo, naujų žemių įsisavinimas), rasinė gyv. sudėtis (polit.-soc. įtampos), urbanizacija bei industrializacija.

2. Ek. struktūrai būdinga kolonij. laikų merkantilizmas ir jo tradic. monokultūros (priklausomybė nuo užs. prekybos), industrializacijai reikalingo kapitalo ir kvalifikuotų darbininkų stoka (neraštingumas), atsilikęs ž. ū. (pasenę auginimo būdai, beatodairiška dirvų eksploatacija) ir esminės žemės reformos nevykdymas.

3. Polit. struktūra: dem. krizės (sukilimai, v-bės perversmai, rev.) priežastys – dideli ūkiniai ir visuom. skirtumai, dem.-rev. masinių partijų formavimasis (RAULIS HAYA DE LA TORRE: „iš užsienio neveikiami ir neskatinami Lotynų Amerikos auton. sąjūdžiai"), kariškių kišimasis į v-bių politiką ir prezidentinė dem. (pavyzdys JAV), dažnai parengianti dirvą diktatūrai.

Nuo 1889 vyksta Panamerikos kongresai ir konferencijos, kuriuose keliamas polit. vienybės reikalavimas.

1923 per V Santjago konferenciją pasirašoma I sureguliavimo sutartis.

1928 VI Havanos kongresas pripažįsta vieną visas Amerikos v-bes įpareigojantį arbitražo teismą.

1933 VII Montevidėjo kongrese dalyvauja JAV.

1936 Tarpamerikinė taikos konfer. Buenos Airėse: 21 Amerikos v-bė pasirašo taikos paktą (pagal BRIANDO'O ir KELLOGO pakto pavyzdį, p. 449). V. pusrutulio gynybos principus išplečia

1938 VIII Limos kongresas.

1939 Panamos konfer. uždraudžia karo veiksmus 300 jurmylių pločio zonoje aplink visą Amerikos žemyną, išskyrus Kanadą.

1942 Rio de Žaneiro UR ministrų konfer. nutaria įsijungti į karą prieš Berlyno–Romos–Tokijo ašies v-bes (be Argentinos [1943] ir Čilės [1944]).

JAV tiesiog. intervencijų politikos, vykdytos per Pirmąjį pasaul. karą ir po jo pirmiausia Centr. Amerikoje (Nikaragva, Haitis, Dominikos resp., Kuba, Panama) – atsisakoma valdant ROOSEVELTUI: „Geros kaimynystės politika" (p. 499); tačiau JAV investuoja savo kapitalą („dolerio imperializmas").

Karai.

1932–35 Čako karas tarp Bolivijos ir Paragvajaus, kuriam 1938 atitenka d. dalis ginčijamos teritorijos.

1941 Ekvadoro ir Peru pasienio konfliktai, o

1942 Rio de Žaneiro protokolu d. dalis nepasidalijamos terit. priskiriama Peru.

Meksika

Po rev. (1911) šalis žengia socialinės rev. keliu: nacionalizacija ir suvisuomeninimas, gerovės garantijos, žemės reforma, švietimo sekuliarizacija, gelež. ir naftos pramonės suvalstybinimas; industrializacija.

Centrinė Amerika

Po pasaul. ek. krizės (p. 497) krintant žaliavų kainoms kyla gyventojų neramumų, ir ilgainiui įvedamos diktatūros Kuboje (1933–59 FULGENTIO BATISTÁ), Dominikos resp. (1930–61 RAFAELIS TRUJILLO MOLINA), Gvatemaloje (1930–44 JORGE UBICO), San Salvadore (1932–44 gen. MAXIMILIANO HERNÁNDEZAS MARTÍNEZAS), Hondūre (1932–49 gen. TIBURCIO CARÍAS ANDINO) ir Nikaragvoje (1936–56 ANASTASIO SOMOZA).

Panama.

1936 sutartis su JAV: JAV nesikiša į šalies vidaus reikalus siekdama išsaugoti esamą tvarką ir nepasisavina Pan. žemės. Met. nuoma padidinama nuo 250 000 iki 430 000 dol.

Pietų Amerika

Venesuela. Po diktatoriaus JUANO VICENTE'S GÓMEZO [1908–35] į valdžią ateina ELAZARAS LOPEZAS CONTRERAS [1935–41]: 1936 k-tucija turi socialist. bruožų.

Kolumbija. Konserv. valdžią (iki 1930) pakeičia liber. prezidentai.

Ekvadoras. Pasaul. ek. krizė (p. 497) sukelia polit. suirutę (1931–48).

Peru. Pasibaigus AUGUSTO B. LEGUIASO diktatūrai [1919–30] prasideda kova tarp diktatūros ir konstituc. tvarkos šalininkų.

Bolivija. Civ. v-sybių ir kar. diktatūrų kaita (nuo 1930).

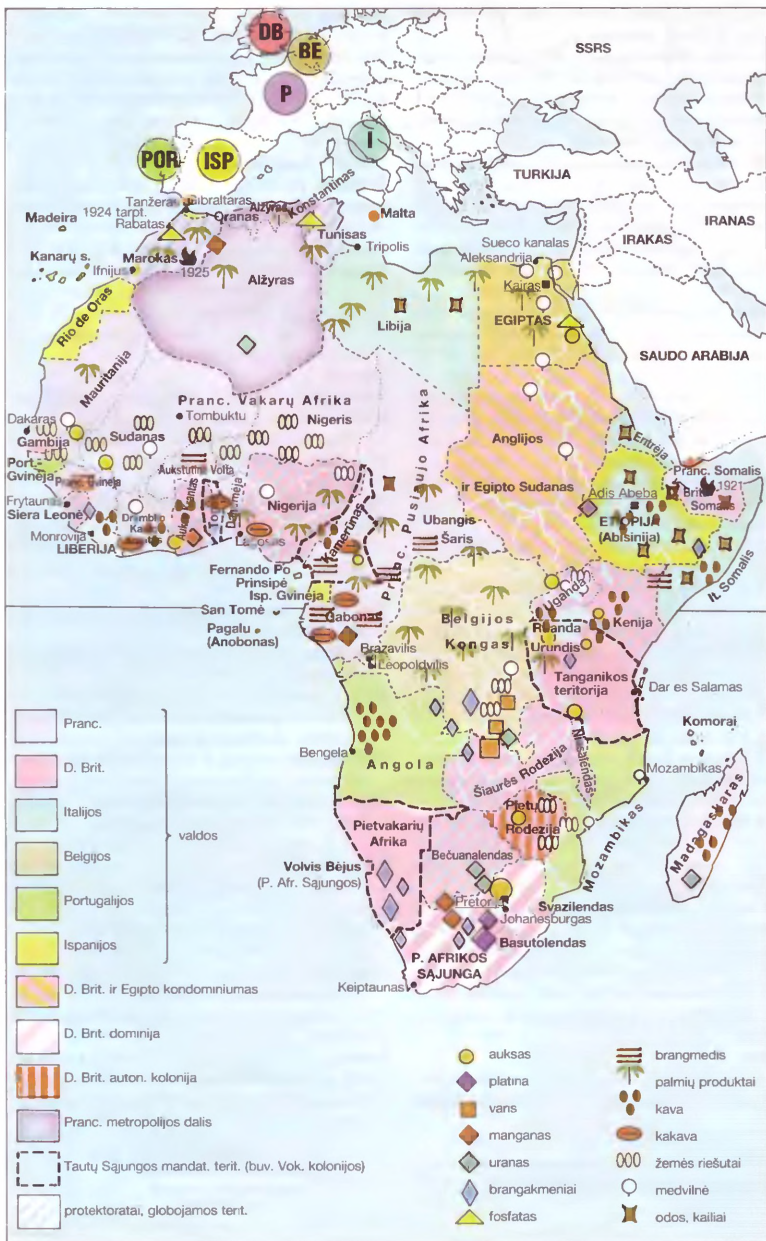
Čilė. Prezidentas ARTURO ALESSANDRI [1920–25, 1932–38], remiamas dvasininkijos, nuo 1920 vykdo soc. reformas (soc. gerovės v-bė).

Argentina. Radikalų part. (vidur. sluoksnis) nuo 1916 išstumia senąją oligarchiją. 1930 radikalus nuverčia konserv. ir kariškiai, pašalinantys oligarchijos viešpatavimą (1943 Pulkininkų lyga, iš kurios iškyla JUANAS PERÓNAS, p. 583).

Urugvajus. Diktatūros išvengiama dviem didžiosioms part. sudarius koaliciją.

Paragvajus. Dėl ek. sąstingio nesuformuojamos stabilios v-sybės.

Brazilija. Diktatorius GETÚLIO VARGASAS [1930–45] uždraudžia KP ir faš. Integralistų partiją; leisdamas soc. įstatymus mėgina patraukti darbininkus.

DB
BE
P
I
POR
ISP
SSRS
TURKIJA
IRANAS
IRAKAS
SAUDO ARABIJA
Tanžeras
Gibraltaras
Madeira
1924 tarpt.
Rabatas
Alžyras
Oranas
Konstantinas
Malta
Tunisas
Tripolis
Kanarų s.
Marokas
Ifnijus
1925
Alžyras
Sueco kanalas
Aleksandrija
Kairas
Rio de Oras
Libija
EGIPTAS
Mauritanija
Pranc. Vakarų Afrika
Tombuktu
Nigeris
Dakaras
Gambija
Sudanas
Port.-Gvinėja
Pranc. Gvinėja
Aukštutinė Volta
Anglijos
ir Egipto Sudanas
Eritrėja
Pranc. Somalis
Adis Abeba
1921
Brit. Somalis
ETIOPIJA (Abisinija)
Frytaunas
Siera Leonė
Monrovija
LIBERIJA
Nigerija
Kamerūnas
Ubangis
Šaris
Pusiaujo Afrika
Pranc.
Lagosas
Fernando Po
Prinsipė
Isp. Gvinėja
San Tomė
Gabonas
Pagalu (Anobonas)
Brazavilis
Leopoldvilis
Belgijos Kongas
Uganda
Ruanda
Urundis
Kenija
It. Somalis
Tanganikos teritorija
Dar es Salamas
Komorai
Bengela
Angola
Šiaurės Rodezija
Niasalendas
Mozambikas
Pietų Rodezija
Madagaskaras
Pietvakarių Afrika
Volvis Bėjus
(P. Afr. Sąjungos)
Bečuanalendas
Pretorija
Svazilendas
Johanesburgas
Basutolendas
P. AFRIKOS SĄJUNGA
Keiptaunas
Pranc.
D. Brit.
Italijos
Belgijos
Portugalijos
Ispanijos
valdos
D. Brit. ir Egipto kondominiumas
D. Brit. dominija
D. Brit. auton. kolonija
Pranc. metropolijos dalis
Tautų Sąjungos mandat. terit. (buv. Vok. kolonijos)
protektoratai, globojamos terit.
auksas
platina
varis
manganas
uranas
brangakmeniai
fosfatas
brangmedis
palmių produktai
kava
kakava
žemės riešutai
medvilnė
odos, kailiai

Afrika 1939

Nepriklausomos valstybės

Egiptas. Iš SAGLULO PAŠOS (1860–1927) vadovaujamos delegacijos Londono taikos konferencijoje kilusi **„Vafd“ partija** po 1918 reikalauja Egipto nepriklausomybės.

1922 D. Brit. paskelbia Egiptą nepriklausoma karalystė, tačiau išlaiko privilegijas: Egipto gynimas, Sueco kanalo zonos saugojimas, Sudano klausimo sprendimas, k-menės dislokavimas, užs. politika.

1917–36 FUADAS I (sultonas, nuo 1922 krl.) kovoja su vafdininkais, paleidžia parlamentą (1928) ir valdo diktatoriškai.

1936 vėl įsigali 1923 konstitucija.

1936–52 FARUKAS I.

1936 D. Brit.–Egipto sutartis: Egiptas tampa nepriklausomas, bet britų daliniai 20 m. dislokuojami kanalo zonoje, o Sudane vėl įvedamas D. Brit. ir Egipto kondominiumas (pagal 1899 sutartį).

Etiopija.

1916–30 imperatorė ZAUDITU. Regentu tampa TAFARI MAKONNENAS (1892–1975), kuris po konfliktų su imperatore priima neguso titulą (1928) ir

1930 karūnuojamas **imperatoriumi Heilė Selasijė I.** Po daugybės it. ir etiopų k-menių incidentų prasideda

1935–36 Italijos–Etiopijos karas, kuris baigiasi it. įžengimu į Adis Abebą (p. 471).

Liberija.

1925 kontraktas su kaučiuko b-ve „Firestone“; palūkanoms už paskolą mokėti 1931 Liberija išleidžia daugiau nei pusę v-bės pajamų.

1930 TS komisija konstatuoja Liberijoje egzistuojant priverčiamąjį darbą ir vergų prekybą.

1931 p-mentas sustabdo skolų mokėjimą, ir prasideda ek. pakilimas.

Pietų Afrika.

Politiką veikia rasių klausimas ir prieštaravimai tarp P. Afrikos part., vadovaujamos gen. LOUISO BOTHOS (1862–1919), bei

1919–24 gen. Jano Christiano Smutso (1870–1950), reikalaujančio didesnės P. Afrikos Britų Sandraugos sudėtyje, ir Nac. partijos, vadovaujamos

1924–33 gen. Jameso Barry Munnicko Hertzogo (1866–1942), siekiančio polit. Anglijos eliminavimo.

Pagal Vestminsterio statutą (p. 482) valdant koalicinei

1934–39 HERTZOGO-SMUTSO (kurių vadovaujamos partijos susijungia į Jungt. nac. P. Afrikos partiją) v-sybei, per

1934 „*Status of the Union Act*“ pasiekia nepriklausomybę.

1936 įstatymu dėl viet. gyventojų atstovavimo Čiabuvių taryba įgyja patariamąją funkciją.

1939 P. Afrika nutraukia santykius su Vok.

Tautų Sąjungos mandat. teritorijos

B grupės mandat. terit., valdomos kaip kolonij. valdos – Tanganika, kelios Kamerūno sritys ir V. Togas atitenka D. Britanijai. Rytų Togas ir Kamerūnas – Prancūzijai, Ruanda-Urundis – Belgijai.

C grupės mandat. terit. Pietvakarių Afriką P. Afrikos Sąjunga valdo kaip sudedamąją savo v-bės dalį.

Kolonijos

Anglijos, Pranc., Port. ir Belg. kolonijos **valdomos** per vien tik karaliui arba MP atsakingą gubernatorių. Afrikiečiai prie kolonijų valdymo visiškai neprisideda. Anglų kolonijose egzistuoja „Indirect rule“ (afrikiečiai dalyvauja žemesniosiose valdžios pakopose, pvz., teismuose), o belgų, port. ir pranc. kolonijas „tiesiogiai“ valdo baltieji. Pranc. kolonijose viešpatauja centralizmas, afrikiečius stengiamasi asimiliuoti naikinant genčių tradicijas. Asimiliacijos bandymų yra ir „Port. sudedamosiomis dalimis“ (1935) paskelbtose port. kolonijose.

Ūkis, prekyba, susisiekimas. Monopol. kompanijos pasikeičia arba išnyksta. Tiesiami n. keliai. Investicijos pagerina baltųjų kolonistų, bet ne Afrikos tautų ek. padėtį (išimtis – Sudano bei Gvinėjos zonos gyventojai).

Afrikiečiai

Po Pirmojo pasaul. karo nacionalizmo protrūkis neįvyksta, bet išsimokslinę afrikiečiai jau nebegrįžta į gent. santvarką – ypač dėl krikščionybės įtakos. Prie pažangos prisideda afrikiečių pastangos šviestis, kurias paremia krikšč. seminarijos afrikiečiams, 3 d-mečio pabaigoje – m-los, vėliau kolonijų valdžios kolegijos.

Nuo dalyvavimo polit. gyvenime afrikiečių intelektualai nušalinami.

Vis dėlto ugdymo procesas, susijęs su pripažinimo, taut. orumo ir soc. saugumo troškimais, skatina polit. emancipaciją.

Šiaurės Afrika

Šiaurės Afrikos šalių (It. kolonijos Libijos, Pranc. protektoratų Tuniso ir Maroko karalystės bei Pranc. Alžyro departamento) gyventojus sieja islam. arabiška taut. savimonė ir Europos civilizacijos atmetimas. **Dustūro sąjūdis** Tunise reikalauja apsisprendimo teisės ir lygiateisiškumo.

1925 ABD AL KRIMO vadovaujamas rifų ir kabilų sukilimas baigiasi

1926 besąlyg. kapituliacija ir Isp.–Pranc. Maroko susitarimu dėl įtakos sferų atskyrimo, o marokiečių nac. Veikimo k-tas, ypač **„Istiklial“** (Nepriklausomybės) **partija,** reikalauja konstituc. valdžios ir auton., marokiečių teisės dalyvauti valdant šalį.

Antarkties tyrinėjimai

Arkties tyrinėjimai

Išradimai

Fizika:

1925 kvantinė mechanika — Heisenbergas, Bornas, Jordanas
1926 bangų mechanika — Schrodingeris
1928 skaitiklis — Geigeris, Mulleris
1932 pozitronai — Andersonas
neutronai — Chadwickas
ciklotronas — Lawrence'as
1934 dirbt. radioaktyvumas — Joliot, Curie
1938 branduolio dalijimasis — Hahnas, Strassmannas

Biologija:

1909 gyvūnų psichologija — Morganas
aplinkotyra — von Uexkullis
1910 drozofilos genetika — Morganas
1911 beriberį gydantis ekstraktas („vitaminas") — Funkas, Teruuchi
1912 žmogaus genetikos pagrindai — Lenzas
1914 elgesio tyrimo pagrindai — Watsonas
1919 chromosomų žemėlapis — Morganas
1921 žmogaus paveldimumo teorija, rasių higiena — Bauras, Fischeris, Lenzas
intelekto bandymai su žmogbeždžionėmis — Kohleris
1927 spindulių genetikos pagrindai — Mulleris
1928 genų teorija — Morganas

Chemija:

1921 angliarūgštės asimiliacija — Warburgas
1922 metilo alkoholis gaunamas iš vandens dujų — Mittaschas
1925 makromolekulinė chemija — Staudingeris
anglies suskystinimas — Fischeris, Tropschas
1930 polivinilchloridiniai plastikai — Reppe
1932 sunkusis vandenilis — Urey, Brickwedde, Murphy
1934 vitamino C sintezė — Reichsteinas
1936 butadieno kaučiukas — Konradas
1938 perlonas — Schlackas
nailonas — Carothersas
1939 kontaktiniai vabzdžių nuodai DDT — Mulleris

Medicina:

1909 dėmėtosios šiltinės sukėlėjus perneša drabužinė utėlė — Nicolle
1910 kraujo grupės — Mossas
1917 seksopatologija — Hirschfeldas
1921 insulinas — Mackadas, Bentingas, Bestas
1928 penicilinas — Flemingas
1939 širdies kateteris — Forssmannas
1930 profilaktinis skiepijimas nuo geltonojo drugio — Theileris
1932 sulfonamidas — Domagkas
1935 kortikosteronas — Kendallis, Reichsteinas
1939 dirbt. širdis — Gibbonsas
1940 rezus faktorius — Landsteineris, Wieneris

Susisiekimo technika:

1910 propelerinė turbina — Kaplanas
1915 metalinis lėktuvas — Junkersas
1918 lengvasis lėktuvas — Klemmas
1922 sraigtasparnis — La Cierva
1930 reaktyvinis variklis — Schmidtas

Informacinė technika:

1913 lempinis siųstuvas — Meissneris
1916 nustatytos trumposios bangos — Marconi
1925 televizijos bandymai (JAV, D. Britanija, Vokietija)
1927 bevielis transatlantinis telefono ryšys
1935 ultratrumpųjų bangų siųstuvas — Witzlebenas

Vaizdas ir garsas:

1919 garsinis filmas — Vogtas, Englas, Masolle
1928 magnetofonas — Pfleumeris
1929 televizija ir televizijos filmas — Karolusas, Telefunkenas
1932 televizija — Witzlebenas

Atradimai

Arktis:

1893–96 Nanseno dreifas su „Framu".
1903–06 Amundsenonas perplaukia Arktį Š. v. keliu.
1909.04.06 Peary išsilaipina netoli ašigalio.
1921–24 Rasmusseno Tulės ekspedicija iš Grenl. į Beringo sąs.
1926 Byrdas per 16 val. nuskrenda iš Špicbergeno į ašigalį ir atgal.
1926 Nobile's skrydis su Amundsenu ir Ellsworth'u iš Špicbergeno į Aliaską pro Šiaurės ašigalį.
1928 du Nobile's skrydžiai į ašigalį su dirižabliu „Italia".
1937–38 Papanino ekspedicija ant dreifuojančios ledo lyties į r. nuo Grenl.
1937–40 ledlaužio „Sedov" dreifas.

Grenlandiją tyrinėja Mylius-Erichsenas (1906–08), Mikkelsenas (1910), De Quervainas (1912), Kochas ir Wegeneris (1913), Wegeneris (1929–31), Gronau, Hovgaardas ir Wehrenas (1931).

Antarktis:

1901–03 Drygalskio ekspedicija į Pietų ašigalį.
1902–04 Scottas tyrinėja Viktorijos Žemę.
1903–03 Nordenskioldas keliauja į r. nuo Liudviko Pilypo Žemės.
1902–03 Bruce tyrinėja Vedelio jūrą.
1909 Shackletonas priartėja 200 km atstumu iki ašigalio.
1911 Amundsenas pasiekia Pietų ašigalį.
1911–12 Scottas pasiekia ašigalį 1912; grįždamas atgal žūva.
1911–12.02 Filchnerio vadovaujama ekspedicija į ašigalį.
1911–14 Mawsonas tyrinėja Vilkso Žemę.
1915 Schackletonas nesėkmingai mėgina pervažiuoti visą Antarktį.
1928–30 žvalgomieji Byrdo skrydžiai, 1929 jis perskrenda Pietų ašigalį.
1933–36 Wilkinsas ir Ellsworth'as nesėkmingai mėgina pereiti visą Antarktidą.
1938–39 „Schwabenland" ekspedicija.

Ekspedicijos naujomis transporto priemonėmis (ledlaužiais, automobiliais, lėktuvais) padeda nuodugniau pažinti Aziją (Tibetą, Gobį), Afriką (Arabiją, Sacharą) ir P. Ameriką (Braziliją, Venesuelą, Gvianą).

Dučė

Benito Mussolini (1883–1945: partizanų sušaudytas), kalvio sūnus, tampa pradžios m-los mokytoju, kaip radikalus socialistas dirba žurnalisto ir propagandininko darbą Šveicarijoje, Prancūzijoje ir Austr. Trentine (1902–10).

Grįžęs į It. tampa laikr. „La Lotta di Classe" leidėju Forlyje, vėliau – partijos organo „Avanti" vyr. redaktoriumi Milane ir Socialistų partijos vykd. k-to nariu. Dėl propaguojamo integraliojo nacionalizmo (p. 431) pašalinamas iš partijos, svetimais (prancūzų?) pinigais įkuria laikr. „Il Popolo d'Italia" ir iš socialistų, sindikalistų bei savo šalininkų formuoja „Fascio d'azione rivoluzionaria" – fašizmo pirminę ląstelę (tikslas: stoti į karą Antantės pusėje).

1915–17 dalyvauja kare, iš ten grįžta sunkiai sužeistas.

MUSSOLINI'UI įtakos turi marksizmo doktrina, bet ypač NIETZSCHE („Valia valdyti", „Antžmogis", p. 376), HEGELIS (p. 353), HENRI BERGSONO (1859–1941) vitalizmas, GEORGES'O SORELIO (p. 378) „socialinio karo" per „tiesiog. veikimą" idėja, taip pat VILFREDO PARETO (1848–1923) elitų kaitos teorija.

Ideologija

Fašizmas (nuo it. *fasces* – virbų ryšulėlis su strėle, kuris buvo rom. konsulų ir pretorių valdžios ženklas) yra antiparlament., antidem., siekiantis taut. perversmo judėjimas. Fašizmo tikslas – sukurti autoritarinę arba totalitarią **vienpartinę valstybę.**

Fašizmas itališkąja raiškos forma yra tapęs bendrine polit. sąvoka.

HITLERIS suformuoja NS (p. 495), o itališkajam fašizmui pavidalą suteikia MUSSOLINI asmenybė ir mintys. „Italijos gelbėtojas" *(Salvatore d'Italia)* savo faš. idėjas aiškina „Fašizmo doktrinoje".

Fašizmo ideologijoje, kuri iš judėjimo dalyvių reikalauja disciplinos, valios bei tikėjimo, šlovina galią, kovą ir pavojų, susilieja tiek nacionalist. ir imperialist. tendencijos (sen. Romos tradicijų gaivinimas), tiek socialist. teorijos.

Klasių prieštaravimus ir internacionalizmą įveikia taut. bendrija ir taut. v-bė, kuriai piliečiai turi tarnauti kaip aukščiausiajai vertybei ir kuriai vadovauja elitas.

Pacifizmas ir liberalizmas atmetami kaip v-bės pakaitalai (liber. politikai tremiami arba bėga iš šalies).

Po 1945 faš. ideologijai tebeatstovauja p-mento neofaš. mažuma – Italijos socialinis judėjimas *(Movimento Sociale Italiano).*

Partija

1919 MUSSOLINI Milane kuria pirmuosius *fasci di combatti* (polit. kovos grupės). Tikslai: žemės reforma, Bažn. turto konfiskacija, parama karo dalyviams. Kadangi parlament. demokratija nebefunkcionuoja, bijanti bolševizmo rev. buržuazija paremia fašistus.

1921 faš. Tautos susirinkimas Romoje: grf. DINO GRANDI (1895–1988) prieštaraujant, MUSSOLINI pageidavimu rev. kovos s-ga *Movimento* paverčiama partija – įkuriama **Tautinė fašistų partija, TFP** ***(Partito Nazionale Fascista).*** Po „Žygio į Romą" MUSSOLINI perima valdžią.

Valdymo principas

Faš. v-bė – tai autoritar., totalitar., hierarch. ir korporac. vienpartinė v-bė (pagrindas – *Leggi fascistissime*): jos esmę sudaro:

1. **Mussolini diktatūra** per jo, kaip ***Capo del governo*** (ministrų viršininkas) ir ***Duce del fascismo,*** užimamą vietą. MUSSOLINI taip pat yra **Didžiosios fašistų tarybos** (p. 471) prez. ir skiria partijos sekretorių – griežtą hierarch. struktūrą turinčios partijos aukščiausią pareigūną. Nuo TFP priklausomi yra moterų ir jaunimo o-jos, profs-gos, profes. susivienijimai ir *Milizia Volontaria per la Sicureza Nazionale* (partijos milicija).
2. Vienpartinė v-bė (1926) su reguliuojamais plebiscitais (nuo 1928).
3. V-bė pertvarkoma įvedant korporac. sistemą: sindikalizmas sujungiamas su totalitar. principu (darbuotojų, darbdavių, v-bės bei part. atstovų susijungimas į korporacijas, p. 471).
4. **Atnaujinama „Impero Romano",** atsigręžiama į sen. Romos valdymo tradiciją – naikinamos arba integruojamos taut. mažumos (pietų tiroliečiai, slovėnai), užgrobiamos Etiopija (p. 471) ir Albanija (p. 475). Adrijos jūra paskelbiama *Mare Nostro* („Mūsų jūra").

Faš. valdžią, „apšviestąją" diktatūrą nuosaikesnę daro monarchija, krl. dvaras ir karininkija. Tipiško NS elgesio – teroro, mas. areštų siekiant realizuoti polit. valią – čia nėra, slaptosios policijos reikšmė nedidelė. Nėra konflikto su Bažnyčia, kadangi katalikybė – vyraujanti religija Italijoje (Laterano sutartys, p. 464).

Veikiant NS ir iš baimės dėl „rasių susimaišymo" „imperijoje" imama vykdyti rasinė politika (p. 464; nuo 1938 vasaros) su griežtais įstatymais.

Fiureris

Adolfas Hitleris (1889–1945; nusižudė) gimė Braunau prie Ino (Austrija) muitininko šeimoje. Nebaigęs palieka Linco real. g-ją (1905), gyvena Vienoje (1909–13), kur bergždžiai siekia būti priimtas į Meno akademiją; užsiima atsitiktiniais darbais, nakvoja vyrų bendrabučiuose ir benamių prieglaudose ir gyvena iš pardavimui nutapytų atvirukų. Jo polit. mąstymas yra nebrandus smulkiaburžuazinis: jo supratimą formuoja visų vokiečių nacionalizmas, radikalusis antisemitizmas (SCHONERERIS, LUEGERIS, p. 391). 1913 persikelia į Miuncheną, dalyvauja savanoriu pasaul. kare, kurio pabaigos sulaukia Pasevalko (Pamarys) karo ligoninėje. Grįžęs į Miuncheną, nukreipiamas į Reichsvero IV armijų grupės vadovybės Spaudos ir propag. skyrių.

Tapęs VNSDP pirmininku, užmezga ryšius su LUDENDORFFU (p. 437), GOTTFRIEDU FEDERIU (1883–1941), ERNSTU ROHMU (1887–1934; nužudytas) ir DIETRICHU ECKARTU (1868–1923), kurių įtaka HITLERIUI aiškiai matoma (FEDERIS – „nutraukti činšo vergiją", ROHMO „gynyb. valstybės" idėja, ECKARTO antisemitizmas).

Ideologija

Nacionalsocializmas atsiranda po 1913 kaip prieš revoliuciją ir parlament. dem. sistemą nukreiptas judėjimas. Jo šaknys yra nevienalytės ir iš dalies klaidingai vaizduojamos: sudėtinės NS idealo gijos dalys yra ne tik NIETZSCHE'S (p. 376) „Valia valdyti", GOBINEAU ir H. S. CHAMBERLAINO (p. 377) rasių teorija, R. WAGNERIO „tikėjimas likimu", MENDELIO paveldimumo teorija (p. 377), HAUSHOFERIO „geopolitika" arba socialdarvinistiniai ALFREDO PLOETZO (1860–1940) išvedžiojimai, bet ir MACHIAVELLI, FICHTE'S, TREITSCHKE'S, SPENGLERIO idėjos. Dominuojanti idėja yra **antisemitizmas:** kadangi žydų „rasė" kelianti grėsmę vokiškumui ir jis galįs būti sunaikintas, HITLERIS reikalauja ginti **„kraują ir žemę"** ir sunaikinti žydus (p. 517), „stiprinti nordiškąją rasę", kuri yra **„viešpataujančiųjų tauta"** ir turinti valdyti „menkavertiškesnes" tautas. NS pabrėžia **tautiškumą,** reikalauja individo visiško išnykimo bendruomenėje („tu esi niekas, tavo tauta yra viskas") ir skelbia charizmišką **tikėjimą Fiureriu** („įsakyk, Fiureri, mes paklusime"). Jis perima Jaunimo sąjūdžio impulsus (bendruomeniškasis romantizmas), šlovina fronte patirtąją bičiulystę ir adaptuoja komunizmo ir fašizmo bruožus. „Judėjimas" tampa nepatenkintųjų santalka, – tų, kurie nusivylę parlament. demokratija ir palaiko VNSDP ek. autarkijos, ekspansyvios užs. politikos („tauta be erdvės"), išsilaisvinimo iš „Versalio primestų pančių" bei apsisaugojimo nuo bolševizacijos reikalavimus.

Partija

1919.01 gelež. šaltkalvis ANTONAS DREXLERIS (1884–1942) **įkuria Vokietijos darbininkų partiją (VDP).**

1919.09 ADOLFAS HITLERIS pirmą kartą apsilanko VDP susirinkime ir tą patį mėnesį priimamas į partiją.

1920 paskelbiama partijos programa („25 punktai"), reikalaujanti liaudies gerovės („bendroji nauda svarbesnė už savanaudiškumą"), visiems vokiečiams suteikti apsisprendimo teisę ir sulyginti jų polit. teises, panaikinti Paryžiaus priemiesčių sutartis, palaužti žydų įtakingumą, nutraukti „procentų vergiją" ir kt. VDP pavadinama **Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija (VNSDP).**

1921.07 HITLERIS tampa Pirmuoju partijos pirm.

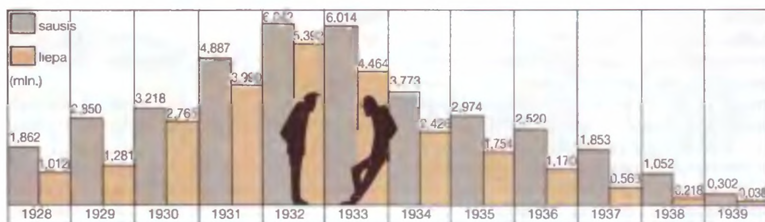
1923 Hitlerio pučas Miunchene („žygis į Feldhernhalę", p. 461). Sukilimui nepavykus, HITLERIS nuteisiamas 5 m. kalėti Landsbergo tvirtovėje. Čia jis parašo kn. „Mano kova" I d. (II d. parašo 1925–27).

1924 po 8 mėn. HITLERIS paleidžiamas anksčiau laiko. Miunchene atkuriama VNSDP.

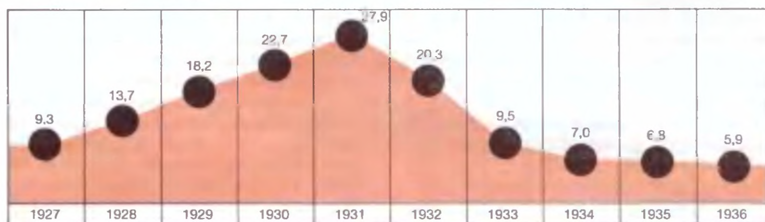
Partijos struktūra pagrįsta **„Fiurerio principu":** viršūnėje stovi **Fiureris,** toliau – jo pavaduotojai ir Reicho valdyba su valdytojais. Polit. o-ja: **sritys, apygardos, vietinės grupės, ląstelės, blokai.** Šalia partijos veikia taip pat struktūruotos, iš dalies paramilitarinės partijos o-jos (SA, SS, HJ, BdM ir kt.) bei **prisijungusios s-gos** (DAF, NSV, gydytojų, mokytojų, teisininkų, valdininkų profsgos ir t. t.).

Artimiausi HITLERIO bendražygiai kovos laikotarpiu yra ERNSTAS ROHMAS, HEINRICHAS HIMMLERIS (1900–45; nusižudė), JOSEPHAS GOEBBELSAS (1897–1945; nusižudė), ALFREDAS ROSENBERGAS (1893–1946; mirties bausmė), RUDOLFAS HESSAS (1894–1987), HANSAS FRANKAS (1900–46; mirties bausmė), JULIUS STREICHERIS (1885–1946; mirties bausmė), BALDURAS VON SCHIRACHAS (1907–74), ROBERTAS LEY (1890–1945; nusižudė), GREGORAS STRASSERIS (1892–1934; nužudytas), OTTO STRASSERIS (1897–1974).

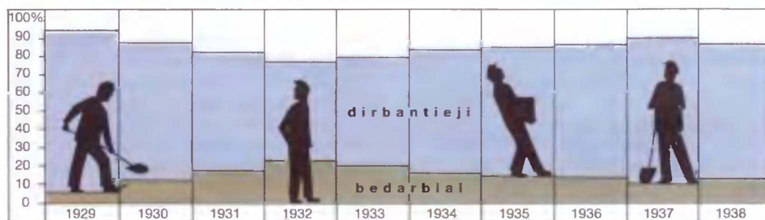
NS „pasaulėžiūrą" padeda paskleisti HITLERIO ir GOEBBELSO iškalbingumas, ROSENBERGO publikacijos („XX amžiaus mitas"), partijos laikr. („Völk. Beobachter"); ji „įkalama į galvą" tautai per masių psichologijos požiūriu veiksmingus didžiulius mitingus, demonstracijas, eitynes su fakelais ir part. suvažiavimus. HITLERIS pabrėžia norįs ateiti į valdžią teisėtu būdu. Plačių gyventojų sluoksnių remiamai VNSDP pavyksta nuo 1930 nuolat didinti savo mandatų Reichstage skaičių (išimtis – 1932.11.06 rinkimai, plg. grafiką p. 504) ir įgyvendinti savo tikslą – įkurti **„Trečiąjį Reichą"** („valdžios užgrobimas", p. 505).

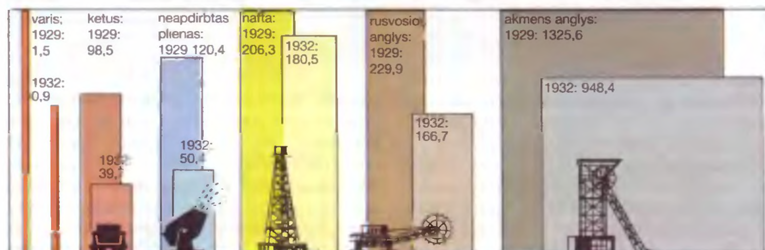
Nedarbo raida Vokietijoje 1918–1939

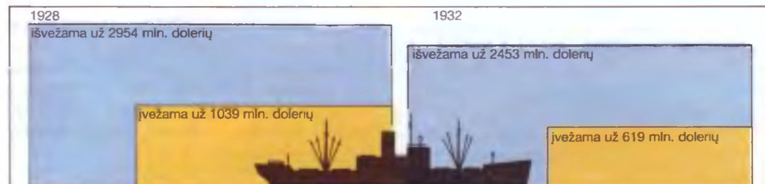
Bankrotai ir teismo procesai dėl jų Vokietijoje (tūkst.)

Nedarbo raida pasaulyje 1929–1938

Gamybos smukimas pasaulinėje ekonomikoje (mln. tonų)

Lotynų Amerikos eksportas ir importas 1928 ir 1932

Pirmojo pasaulinio karo ek. pasekmės
Pasaul. ūkio krizės priežastys:
1. Tarpt. prekių mainų suvaržymai, kurie tuos mainus žlugdo.
2. Plataus vartojimo prekių gamybos apribojimas ir jų normavimas.
3. Karinės pramonės plėtojimas.
4. Gamybos vietų sukūrimas neutraliose (Lotynų Amerikos) šalyse jų pačių žaliavoms perdirbti.
5. Gamyb. pajėgumo JAV išaugimas.
6. Užs. aktyvų sumažėjimas, aukso atsargų nykimas kariaujančiose šalyse (išskyrus JAV).
7. Darbuotojų kilnojimosi laisvės suvaržymas, išaugęs moterų darbas.

Pasaul. prekybos ir ryšių atkūrimą po karo trukdo SSRS planinė ekonomika (valst. užs. prekybos monopolis); nac. ūkių apsaug. muitai; JAV tapimas iš v-bės skolininkės v-be kreditore (aukso monopolis); n. sienų su muitinėmis Europoje atsiradimas (1914 – 6000 km, 1920 – 12 000 km) susikūrus naujoms v-bėms; kai kurių v-bių autarkijos siekis, norint išvengti gyventojų aprūpinimo problemų, teis. pagrindų sukrėtimas („priešų nuosavybės" konfiskavimas); aukso standarto atsisakymas, infliacijos ir kar. finansavimo sukelti valiutų krachai (banknotų spausdinimo presai).

1922 pasaul. ekonomikos konferencijoje Genujoje (nedalyvauja JAV ir Turkija) siekiant išspręsti ek. ir fin. problemas pasiūloma sukurti aukso devizų standartą. Infliacija JAV stabdoma vykdant defliacinę politiką, Anglijoje – pakeliant mokesčius. Infliac. politiką vykdo Pranc., Belg. bei naujosios Vid. ir R. Europos v-bės. Vok., nepaisant fin. reformos (1919), spaudžiama

1921 Londono ultimatumo (p. 447), nepajėgia įvykdyti reparac. įsipareigojimų. Vis sparčiau didėjanti infliacija Vokietijoje baigiasi

1923 įkūrus Vok. Rentos banką: valiuta stabilizuojama rentmarkę padengiant žeme. Perorganizavus ūkį taikos sąlygoms (1922), prasideda

„laimingojo 3 dešimtmečio klestėjimas" (1922–29), pagrįstas sparčia technikos raida (racionalizacija, standartizacija), stambiosios mechanikos, elektros ir chem. pramonės plėtra, didėjančia ūkio koncentracija (dažnai su v-bės pagalba) ir skatinamas susidarančių kartelių, trestų, stamb. bankų bei koncernų. Dėl visuot. ek. pakilimo ir nac. pajamų didėjimo nepastebima ek. krizės požymių, kurie būdingi kitoms Europos pram. valstybėms – didelis nedarbas, dėl prekių gausos nesikeičiančios, iš dalies krintančios kainos, – o tai susiję su žemais uždarbiais (*„Profitless prosperity"*), – staigus kurso kilimas biržoje, pirmiausia JAV, akmens anglių gavybos ir tekstilės gamybos sumažėjimas ir mažas ž. ū. produkcijos teikiamas pelnas.

V-bės reguliuojamos kar. ekonomikos pavyzdys, socialist. ūkio samprata, Australijos ir N. Zelandijos ek. laimėjimai, SSRS ir kylančių diktatūrų ek. planai išpopuliarina **planinio ūkio** idėją. Vis labiau susipinant v-bės ir ek. struktūroms, vietoj laisvais prekių mainais pagrįstos internac. pasaul. ekonomikos iškyla autarkijos siekianti nac. ekonomika.

Perkamosios galios atsilikimas nuo gamybos sukelia

1929.10.24 kurso kritimą Niujorko biržoje. Dėl to prasideda

1930 ek. krizė Europoje. Europos eksportas į JAV, pastarajai nebeteikiant kreditų, sumažėja, trūksta disponuojamo kapitalo, todėl krinta kartelių nekontroliuojamų žaliavų ir ž. ū. produktų kainos, kyla bankrotai, kainų suirutės, didėja nedarbas ir žlunga bankai.

1931.05 sužlunga Austrijos kredito įstaiga.

1931.07 pirmosios Vok. įstaigos – Darmštato ir Nacionalinis bankai – sustabdo mokėjimus.

1931.09 Anglija, o

1933.04 JAV bei (1936) visos kitos v-bės atsisako aukso standarto.

Atsisakoma klasikinių defliac. priemonių, šalių v-sybės dalyvauja įveikiant krizę: taikomi aprūpinimo viešaisiais darbais metodai (JAV, Vokietija), v-bė dalyvauja versle arba šis suvisuomeninamas (Angl., Pranc.), vykdomi subsidijiniai neparduodamų žaliavų supirkimai, teikiami kreditai verslininkams, kontroliuojamos kainos bei atlyginimai. Nors manipuliacijos muitais ir valiutomis, devizų kontrolė ir reguliavimas, taip pat bilaterinės prekybos sutartys ir atgaivina nac. ekonomikas, bet tarpt. ek. ryšiams vis dėlto kyla kliūčių.

Nors pramonės produkcija auga ir 1936 pasiekia 1913 lygį, polinkis į autarkiją (ypač diktatūrų šalyse) ir tarpt. įtampos trukdo ūkio sanacijai Antrojo pasaul. karo išvakarėse.

1937 JAV prasidėjusi recesija (p. 499), ypač tekstilės ir anglių pramonėje, Europoje dėl ginklavimosi nepasireiškia.

Roosevelto pergalė rinkimuose ir Tenesio slėnis

Roosevelto era (1933–45)

1933–45 Franklinas D. Rooseveltas (1882–1945) paskelbia nepapr. padėtį ir pradeda plačias reformas ek. krizei įveikti: **„Naujasis kursas“** (*New Deal*, pažodžiui – „naujas kortų dalijimas“), kad ir suplanuotas ekspertų, vis dėlto tvirtai laikosi privataus ūkio sistemos.

1933 „Šimtas dienų“ (03.09–06.16). Šis pirmasis reformų etapas turi sušvelninti tiesiog. skurdą ir sparčiai sanuojant padėti vėl atsigauti ūkiui: uždaromi bankai, iš jų leidžiama vėl atsidaryti tik įjungtiesiems į Feder. rezervų sistemą (75%); uždraudžiama išvežti ir kaupti auksą ir užs. valiutą; devalvuojamas doleris (iki 50%); priimami įstatymai dėl prasiskolinusių fermerių ir namų savininkų skolų nurašymo. „Naujojo kurso“ pagr. elementai:

Žemės ūkio reforma (AAA – *Agricultural Adjustment Act*): mokant kompensacijas ribojama pagr. produktų (medvilnės, tabako) gamyba.

„Tennesse Valley Authority“ (TVA), vadovaujama DAVIDO E. LILIENTHALIO, – didž. regioninis planas (statomos hidroelektrinės, pram. įrenginiai, upių reguliavimo, drėkinimo įrenginiai; apželdinant miškų kovojama su erozija).

Pramonės atkūrimas (NIRA *National Industrial Recovery Act*): rūpinamasi darbdavių (gamybos apribojimai, susitarimai dėl kainų ir kt.) bei darbuotojų (maksimalus darbo laikas, minimalus atlyginimas) interesais. Paskelbus, jog NIRA prieštarauja k-tucijai (1935), prie jo negrįžtama. ◊ Sukuriama Savanoriškoji darbo tarnyba (CCC – *Civilian Conservation Corps*).

1935 prasideda II „Naujojo kurso“ etapas – vykdomos reformos, turinčios sustiprinti darbininkų ir fermerių pozicijas bei neutralizuoti „Naujojo kurso“ priešininkus, tam tikra prasme trokštančius dar radikalesnių naujovių:

nedarbo problema išsprendžiama vykdant statybas iš v-bės lėšų (WPA – *Works Progress Administration*, vadovas H. L. HOPKINSAS, 1890–1946);

sureguliuojami darbdavių ir darbuotojų santykiai (*National Labour Relations Act*), sukuriant konfliktus sprendžiančias ir kontroliuojančias instancijas; darbininkams garantuojamos s-gų, derybų ir streikų teisės;

įvedamas draudimas nedarbo, invalidumo, senatvės ir artimųjų mirties atvejais (*Social Security Act*). Vėlesni įstatymai skatina butų statybą ir garantuoja normalias darbo sąlygas. ◊ Pirmąkart perrinktas prezidentu (1936.11) ROOSEVELTAS siekia įgyvendinti Aukščiausiojo feder. teismo reformą (*Judiciary Reorganisation Bill*) ir neutralizuoti opozic. jėgas partijos viduje. Dėl to ir dėl nuo 1937.08 prasidedančios ek. recesijos respublikonai tarp. rinkimuose (1938.11) laimi 80 vietų Atstovų rūmuose ir 7 vietas Senate.

Užsienio politika

Nepaisant izoliacionistų priešinimosi – pastarieji, nors ir pritaria JAV stojimui į tarpt. darbo o-jas (1934), bet prieštarauja, kad JAV prisijungtų prie Tarpt. teismo tribunolo (1935), – ROOSEVELTAS savo pastangas nukreipia į tarpt. bendradarbiavimą.

1934 dėl Jap. ekspansijos R. Azijoje **atkuriami dipl. santykiai su SSRS.** Lot. Amerikoje intervenc. politiką pakeičia **„geros kaimynystės politika“:** JAV atsisako teisių Kuboje, protektorato Haityje. Tokios politikos pasiekimas – **VIII Panamerikos kongresas Limoje,** paskelbiantis Amerikos v-bių solidarumą (1938). ◊ Filipinai po 10 m. turi tapti nepriklausomi.

1935 priimami įstatymai dėl neutraliteto: uždraudžiama parduoti arba tiekti ginklus kariaujančioms v-bėms.

1937 naujas neutraliteto įst. leidžia „*Cash and Carry*“ pagrindu tiekti ginklus kariaujantiems. ROOSEVELTAS mato tarp demokratijos ir diktatūros – pasauliui gresiančio terorist. ir neteisėto režimo – vykstant egzistenc. kovą.

1937 „karantino“ kalba Čikagoje (10.05): „beteisiškumo epidemijos“ akivaizdoje neutralumas neįmanomas.

Nuo 1938 (Miuncheno susitarimas, p. 469) JAV ginkluojasi.

Nuo 1939 D. Britanijos ir jos s-kų naudai panaikinami neutraliteto įstatymai.

1940 II kartą perrinktas prez. ROOSEVELTAS sudaro Nac. gynybos tarybą ir paskelbia

1941.01 „keturias laisves“: žodžio ir nuomonės, tikėjimo, laisvę nuo skurdo ir baimės.

1941.03 Skolinimo ir nuomos įst. (*Lend Lease Act*): lendlizas suteikia prez. teisę tiekti kar. produkciją s-kams ir be užmokesčio. Japonams

1941.12.07 užpuolus Perl Harborą, amer. tauta nutaria įsitraukti į karą: **paskelbiamas karas Japonijai** (12.08), po to – **Vokietijai ir Italijai** (12.11). Ginkl. pajėgos padidinamos nuo 2 iki 12 mln. žmonių (1946). 1940–46 JAV karui skiria apie 370 mlrd. dolerių. **JAV pergalės prielaidos:** griežtas planavimas, reguliavimas ir kontrolė; gamybos, vartojimo ir tyrimų koordinavimas; ž. ū. plėtotė.

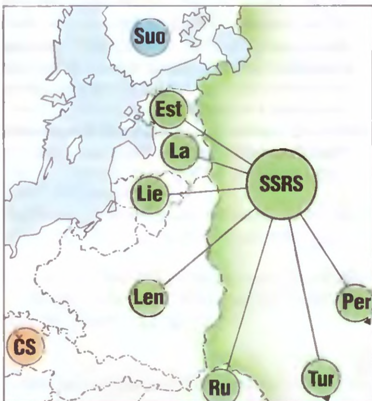
1945.04.12 miršta Franklinas D. Rooseveltas, 1944.11 IV kartą išrinktas JAV prezidentu.

VALSTYBĖ
VALDŽIA
PARTIJA (SSKP)
pirm. = valstybės vadovas
pritaria
pirm.
asmeninė unija
SSRS
s.
15 pav.
16 narių
PREZIDIUMAS
2 pirmieji pav.
3 pav.
PREZIDIUMAS
14 n.
8 k.
PREZIDIUMAS
s.
4 n.
SEKRETORIATAS
4 metams
133 n.
122 k.
CENTRO KOMITETAS
15 ministerijų
Plano komisija
pritaria
AUKŠČIAUSIASIS SOVIETAS
MINISTRŲ TARYBA (63)
4 metams
738 d.
640 d.
pirm.
pirm.
SĄJUNGOS SOVIETAS
TAUTYBIŲ SOVIETAS
vyr. valdybos komitetai, tarybos
1269 n.
106 k.
SUVAŽIAVIMAS
SĄJUNGINĖS RESPUBLIKOS (15)
4 metams
pirm.
Aukščiausiasis Sovietas
Ministrų taryba ministerijos
Sekretoriatas Centro Komitetas Suvažiavimas
sritis
apygarda (rajonas)
pirm.
sovietas
Vykdomasis komitetas skyriai
sekretoriatas komitetas konferencija
miestai
kaimai
sovietas
Vykdomasis komitetas skyriai
sekretoriatas biuras susirinkimai
RINKIMŲ TEISES TURINTYS ŠALIES PILIEČIAI
(sulaukę 18 m.)
įmonių, įstaigų, armijos ir t. t. partinės o-jos
11,7 mln. narių ir kandidatų (1965)

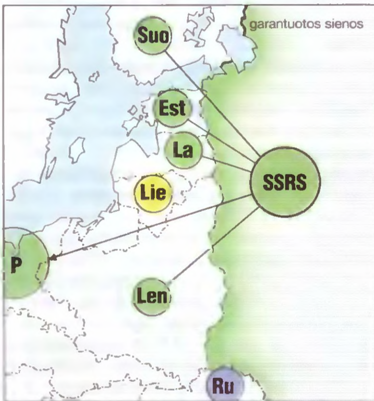
– partijos pasiūlytų kandidatų „rinkimai“
– įsakymo teisė
(skaičiai pateikiami pagal 1961 padėtį)

pirm. – pirmininkas
s. – sekretorius
d. – deputatas
pav. – pavaduotojas
n. – narys
k. – kandidatas

SSRS valdymo struktūra 1936

Maskvos Rytų sutartis 1929

SSRS nepuolimo sutartys 1932

Stalino diktatūra

1924–29 J. V. Džiugašvili-Stalinas (1879–1953), pašalinęs opoziciją, tampa vienvaldžiu SSRS valdovu ir vadu. STALINO, L. B. KAMENEVO (1883–1936; mirties bausmė), G. ZINOVJEVO (1883–1936; mirties bausmė) „troikai" pavyksta

1925 iš karo komisaro pareigų pašalinti Trockį (p. 423), kurio teze apie „permanent. revoliuciją" prieštarauja STALINO paskelbtai ir XIV Partijos suvažiavimo priimtai **„socializmo vienoje šalyje"** tezei. Susiformuoja deš. sparnas – A. J. RYKOVAS (1881–1938; mirties bausmė), N. J. BUCHARINAS (1888–1938; mirties bausmė) ir profs-gų vadovas M. P. TOMSKIS (1880–1936; nusižudo), – balsuojantis už STALINĄ, ir kair. sparnas (KAMENEVAS), kurio politiką apibrėžia ideologija.

1927 Trockis ir Zinovjevas pašalinami iš partijos, TROCKIS ištremiamas.

1929 TROCKIS išsiunčiamas iš šalies (1940 nužudomas Meksikoje). ◊ Negailestingai užbaigęs kolektyvizaciją (nuo 1928 pradžios), STALINAS suveda sąskaitas su deš. opozicija. BUCHARINAS, TOMSKIS ir RYKOVAS praranda postus (1929).

1929.11 Bucharinas pašalinamas iš Politbiuro.

1929.12 STALINO 50-asis gimtadienis – prasideda autokrat. diktatūra.

Penkmečių planai paverčia SSRS modernia industr. v-be. Valstiečių kolektyvizacija – tai didžiausia agr. rev., kurios aukomis tampa 60% visų ūkių ir apie 11 mln. žmonių („buožių likvidacija", 1932); sukuriami **kolchozai** (kooperat. ūkiai) bei **sovchozai** (valst. ūkiai). Įsisavinami nauji anglių telkiniai bei rūdynai Urale, Sibire ir Vid. Azijoje, plėtojama sunkioji pramonė. Siekiant racionalizuoti ūkį, kuriami pram. kombinatai. Elektrifikacija. Anglių ir naftos srityse autarkija. Žmonių darbo jėgą išnaudoja „STACHANOVO judėjimas" (1935). Naujai susiformavusi privilegijuotoji „techn. inteligentija" tampa pagr. režimo ramsčiu.

Stalino konstitucija (1936)

SSRS, sąjunginės v-bės, sudarytos iš 11 sov. resp. (Rus., Ukr., Balt., Gruz., Arm., Azerb., Kaz., Kirg., Uzb., Turkmėn. ir Tadž. SSR; joms pripažįstama teisė išstoti iš s-gos), kompetencijai priklauso karo ir taikos, šalies gynybos klausimai, bankų, pašto ir susisiekimo sistemos, užs. politika ir ek. planavimas, taut. mažumų globa. ◊ Aukšč. valdžios organas yra **SSRS Aukšč. Sovietas** (sudarytas iš 2 rūmų – S-gos Sovieto ir Tautybių Sovieto), kuris renka **Prezidiumą** (jo pirm. atlieka v-bės vadovo funkcijas), **Liaudies Komisarų Tarybą** (ministrų kab.) ir **Aukšč. Teismą** (5 metams) bei skiria general. prokurorą (7 metams). Praktiškai nėra jokio valdžių padalijimo. KP ir jos o-jų skiriamas **tarybas** (sovietus) – nuo kaimo iki Sąjungos – 4 metams renka visi 17 m. sulaukę piliečiai visuot., lygiuose ir tiesiog. rinkimuose. Piliečiams suteikiamos visos dem. teisės, tačiau „sutinkamai su dirbančiųjų interesais". K-tucijoje įteisinamas vadovaujantis SSKP vaidmuo.

Didysis valymas (1936–38)

„Čistka" („valymas") – tai galutinis STALINO sąskaitų suvedimas su 3 d-mečio priešininkais. Senų revoliucionierių iš partijos ir armijos likvidavimas, už kurį atsakingi STALINAS ir artimiausieji jo bendražygiai „aparatčikai" L. M. KAGANOVIČIUS (1893–1991), A. A. ANDRIEJEVAS, V. M. MOLOTOVAS (1890–1986), A. A. ŽDANOVAS (1896–1948), yra diktatūros įvedimo sąlyga. 8 mln. žmonių areštuojami, konc. („pataisos darbų") stovyklose Š. Rusijoje ir Sibire dirba 5–6 mln. žmonių, 1940 42 jų skaičius padvigubėja. Areštus, tardymus, mirties bausmes vykdo NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas), vadovaujamas JAGODOS, nuo 1936 JEŽOVO, nuo 1938 BERIJOS (p. 339). Valymo kulminacija – dideli parodomieji procesai:

1936 „16-os procesas" – ZINOVJEVAS, KAMENEVAS ir kt.;

1937 „17-os procesas" – RADEKAS, MURALOVAS, PIATAKOVAS ir kt.;

1937 „21-o procesas" – BUCHARINAS, RYKOVAS, KRESTINSKIS ir kt. ◊ Nuo maršalo TUCHAČEVSKIO proceso (1937) prasideda Raud. armijos valymas, kurio aukomis tampa 3 maršalai, 13 armijos generolų, 62 korpusų vadai.

Užsienio politika

1926 Berlyno sutartis (p. 477).

1929 Maskvos Rytų sutartis: sutarčių sistema, kad būtų užbėgta už akių galimam KELLOGGO pakto šalių (p. 449) antisoviet. fronto susidarymui. Dėl nestabilios padėties Tol. Rytuose, norėdama apsaugoti savo v. sienas, SSRS

1932 sudaro nepuolimo sutartis su V. ir R. Europos v-bėmis.

1930–39 UR liaudies komisaru esant M. M. LITVINOVUI, SSRS – ypač po to, kai Vok. ir Lenk. pasirašo nepuolimo sutartį (p. 509) – atsigręžia į V. Europos v-bes.

1933 Sovietų Sąjungą pripažįsta JAV (priežastis – Jap. kilimas R. Azijoje).

1934 SSRS priimama į TS.

1935 pasirašoma SSRS–Pranc. savitarpio pagalbos ir nepuolimo sutartis. ◊ („Liaudies fronto" politika, p. 453).

Ek. krizė ir ginklavimasis (1929–35)
Blogėjanti konjunktūra ir didėjantis nedarbas per 1929 rinkimus nulemia leiboristų pergalę (287 dep.). Konserv. gauna 216 vietų, o liberalai - 59, ir su jų parama suformuojamas
1929–31 II MacDonaldo (p. 458) **kab.** ◊ Iš ek. paskatų atkuriami santykiai su SSRS: britų prekyba su sovietais sumažėja Vok.–SSRS prekybos sąskaita, JAV naftos kompanijos konkuruoja su britais Europos rinkoje.
Pasiekus susitarimą su JAV laivynų klausimu (ginčas dėl kreiserių),
1930 Londone surengiama karo laivynų konfer. (p. 446). Pasaul. ek. krizės pasekmės (p. 497), gandai apie v-bės fin. suirutę *(May-Report)*, biudžetą slegianti parama bedarbiams („Dole"), bet labiausiai nedarbas (1930.12 – 2,5 mln.) sukelia kabineto krizę:
1931 v-sybė atsistatydina ir suformuojamas MacDonaldo „nac. kabinetas", kurį paremia konserv. ir liberalai. ARTHURO HENDERSONO (1863–1935) ir GEORGE'O LANSBURY (1859–1940) vadovaujama Darbo (Leiboristų) partijos dauguma pasitraukia į opoziciją. P-mentas patvirtina nepapr. biudžetą. ◊ Atsisakoma aukso standarto. Devalvavus svarą sterlingų, pasaulio rinkose padidėja Angl. prekių konkurencingumas.
1931.10 rinkimai patvirtina „Nac. v-sybės" politiką: konserv. gauna 472, liberalai 65, o leiboristai tik 46 vietas.
1931–35 II MacDonaldo koalic. kabinetas. Jis remiasi konserv., liberalų ir „tautinių" leiboristų deputatais. Valdžia priklauso STANLEY BALDWINO ir **Neville'io Chamberlaino** (1869–1940) vadovaujamiems konservatoriams. V-sybė atsisako planingos kovos su krize ir tradic. laisvos prekybos politikos. Vestminsterio statutas (p. 482).
1932 Imperijos konfer. Otavoje (prekyb. ryšiuose su Sandraugos šalimis leidžiami lengvat. muitai). ◊ Liberalai skyla, jų atstovas UR min. SERAS JOHNAS SIMONAS (1873–1954) pasitraukia iš kabineto. ◊ Ek. krizė įveikiama pigiu ž. ū. produktų importu ir v-sybės fin. priemonėmis. Suteikiamos paskolos ir palūkanų garantijos, redukuojama palūkanų norma, kar. paskolų palūkanos sumažinamos nuo 5 iki 3,5%, o svaras sterlingų stabilizuojamas per Keitimo suvienodinimo fondą *(Exchange Equalisation Fund)*. Ir vis dėlto 1936 tebėra 1,6 mln. bedarbių. ◊ Bandymas pasiekti valiutų tarpt. susitarimą
1933 Tarpt. ek. konferencijoje Londone sužlunga. **Užs. politika** Jap. ir Vok. atžvilgiu lieka neaiški.
1934 prasideda naujas ginklavimasis *(Royal Air Force)* ir, atsižvelgiant į Vok. ginklavimąsi, imama reikalauti
1935 plačios gynybinės programos.
Strezos konferencijoje (p. 471) D. Britanija trumpam įgyja sąjungininką prieš Vokietiją – MUSSOLINI.

„Appeasement" politika (1935–39)
1935–37 Baldwino „nac. v-sybė" vykdo *„Appeasement"* (nuolaidžiavimo) politiką. Ji bando išvengti karo derybomis, baimindamasi dėl ginklavimosi išlaidų ir suprasdama, jog nugalėtųjų v-bių revizijos reikalavimai yra nuosaikūs. To padarinys –
1935 Vok.–D. Brit. susitarimas dėl karo laivynų. ◊ Spaudžiama viešosios nuomonės, v-sybė pakeičia savo nuostatą It. atžvilgiu ir palaiko TS priimtas ek. sankcijas (p. 449). Tai padeda jai laimėti rinkimus (1935.10).
Atleidžiamas UR min. HOARE'AS, kuris pritaria LAVALIO planui padalyti Etiopiją (p. 503).
UR min. tapus **Anthony Edenui** (1897–1977), atsisakoma „kolektyv. saugumo" politikos ir grįžtama prie *„Appeasement"*. Dėl to D. Brit. santūriai sutinka
1936 Reino p-jos okupaciją (p. 509). Šios dvilypės *„Appeasement"* politikos pasekmė yra ir D. Brit.–It. susitarimas dėl *status quo* Viduržemio jūroje (*„Gentelmen's Agreement"*, 1937).
1936 miršta JURGIS V (krl. nuo 1910). EDUARDAS VIII (1894–1972) dėl D. Britanijos v-sybės ir dominijų priešinimosi jo santuokai su amerikiete W. W. SIMPSON yra priverstas atsisakyti sosto.
1936–52 JURGIS VI. ◊ Po karūnacijos atleidžiamas BALDWINAS.
1937–40 Neville'io Chamberlaino kabinetas. ◊ Toliau vykdoma *„Appeasement"* politika. Dėl susitarimo su It. atsistatydina EDENAS, jo įpėdinis – lordas HALIFAXAS (1881–1959).
1938.04 pasirašomas D. Brit.–It. susitarimas: pripažįstama It. valdžia Etiopijoje, it. savanoriai turi pasibaigus karui pasitraukti iš Isp.
1938.09 Miuncheno susitarimas (p. 509). Po Vok.-D. Brit. pareiškimo ir HITLERIO įvykdytos „Čekijos likučio" okupacijos (p. 509) *„Appeasement"* politikos atsisakoma.
1939 įvedama visuot. karo prievolė. ◊ Agresyvią NS politiką britai stabdo skelbdami garantijas, tačiau D. Brit., Pranc. ir SSRS savitarpio pagalbos sutarčiai (1939.08) užkerta kelią vok. ir rusų suartėjimas (karo pradžia p. 509).
1940 Winstonas Churchillis (1874–1965) sudaro koalic. v-sybę. CHAMBERLAINAS lieka v-sybėje kaip lordas pirmininkas.

Krizių metai (1931–40)

1932–40 prez. Albert'as Lebrunas (1871–1950). ◊ Rinkimus laimi kair. partijos, sudaromas

1932.01–12 radikalų daugumos kab., vadovaujamas Herriot (p. 459); ji krinta dėl užtrukusio skolų JAV mokėjimo. Kadangi p-mentas nesuteikia v-sybei įgaliojimų įgyvendinti radikalioms taupymo priemonėms, v-sybės keičiasi dar dažniau (PAUL-BONCOURT'O, DALADIER, SARRAUT, CHAUTEMP'O), ir tęsiasi fin. krizė. Stiprėja antiparlament. sąjūdžiai (vad. „lygos"; komunistai). Dėl STAVISKY fin. skandalo

1934 „lygos" surengia Burbonų rūmų šturmą: Edouard'o Daladier (1884–1970) v-sybė, nepaisydama pasitikėjimo votumo, atsistatydina. Nors

1934.02–11 veikia Gastono Doumergue'o (1863–1937) **suformuotas „nac. vienybės" kab.,** jis žlunga dėl konstituc. reformos plano (vykd. valdžios sustiprinimas, MP teisė paleisti žem. rūmus be Senato sutikimo).

1934.11–1935.05 Pierre'o Etienne'o Flandino (1889–1958) „piliet. taikos" v-sybė atsisako k-tucijos reformos, bet irgi negauna įgaliojimų fin. krizei įveikti.

1935.06–1936.01 Pierre'o Lavalio (1883–1945; mirties bausmė) kab. Priešingai REYNAUD pasiūlymui devalvuoti franką, LAVALIS vykdo defliac. politiką (ypatingaisiais potvarkiais mažinamos valdininkų algos, atlyginimai ir nuompinigiai). Nepaisant to, ekonomika neatsigauna. Radikalų ministrai pasitraukia iš kab. ir suformuojamas

1936.01–06 MP Albert'o Sarraut (1872–1962) **kab.** Komunistų lyderis **Maurice'as Thorezas** (1900–64) pasiūlo nugalėti fašizmo pavojų sukuriant iš Socialistų respublikonų s-gos (įk. 1935) komunistų ir socialistų **Liaudies frontą.**

1936 Liaudies frontas laimi rinkimus į Žemuosius rūmus.

1936–37 Liaudies fronto kabinetui vadovauja MP Léonas Blumas (1872–1950). Nors KP ir vengia bendradarbiauti, inscenizuodama streikus ir fabrikų užiminėjimus, BLUMAS įgyvendina **Matinjono sutartis:** įvedama 40 val. darbo savaitė, apmokamos atostogos, leidžiamos kolektyv. sutartys, padidinami atlyginimai (mažiausiai 15%), tampa privalomas arbitražas, pripažįstama profs-gų teisė, įmonių darbuotojų teisė dalyvauti sprendžiant esm. klausimus, nacionalizuojamas Pranc. bankas ir kar. gamyklos. ◊ Paleidžiamos lygos, kurios tęsia faš. veiklą maskuojamose o-jose. ◊ Franko devalvavimas neatgaivina ekonomikos ir nepanaikina nedarbo.

1937 Senatas nesutinka suteikti BLUMO reikalaujamų įgaliojimų finansų krizei įveikti. V-sybė atsistatydina. Valdant kitoms Liaudies fronto v-sybėms (CHAUTEMP'O, 1937–38, ir BLUMO, 1938.03–04), Liaudies frontas pamažu išyra.

1938–40 Daladier kabinetas. Vidaus krizė įveikiama ypatingaisiais potvarkiais, socialinės politikos įstatymų švelninimu, įstatymu dėl įgaliojimų v-sybei, kad galėtų atgaivinti ekonomiką.

Radikalams nutraukus ryšius su Liaudies frontu,

1938.11 surengiamas visuot. streikas, kuris nieko nepasiekia. ◊ Paskutiniais taikos mėnesiais išleidžiami Šeimų ir Butų statybos įstatymai. Pram. perbazuojama į p-ją.

1939.09.02 paskelbiama visuot. mobilizacija, o 09.03 Pranc. paskelbia karą Vokietijai.

1940.03.21 nuverčiamas DALADIER. MP tampa **Paulis Reynaud** (1878–1966). Įsiveržus vokiečiams marš. PÉTAINAS priimamas į kab. (p. 441). Pagalbos paieškos JAV rezultatų neduoda. V-sybė atsistatydina (06.16).

Užsienio politika (1931–40). Pranc. ir toliau mėgina izoliuoti NS valdomą Vok., kurdama „kolektyv. saugumo" sistemą. Sudaromos pavienės sutartys. Pasirašius Penkių v-bių susitarimą Ženevoje (p. 505), o Pranc. pozicijai sustabarėjus, UR min. LOUIS BARTHOU (1862–1934; nužudytas) vadovaujama pranc. diplomatija palaiko Balkanų pakto sudarymą (p. 477) kaip pagalbą Mažajai antantei ir žodine nota nepritaria Vok. ginklavimuisi (1934.04).

1934 HITLERIS atmeta Pranc. pasiūlymą sudaryti „Rytų paktą" („Rytų Lokarno"). Todėl Pranc. pritaria SSRS priėmimui į TS.

Per **Etiopijos konfliktą** (p. 471) MP LAVALIS laikosi dvilypės nuostatos: dalyvauja TS sankcijose, bet taip pat siūlosi tarpininkauti (HOARE'O [p. 502]–LAVALIO susitarimas). Pranc. ir It. santykiai, sudarius Vok.–It. sutartį (p. 509), praktiškai nutrūksta. Vyksta suartėjimas su D. Britanija, nepaisant Pranc. nusivylimo, kad britai nereagavo į Vok. įvykdytą Reino p-jos okupaciją (p. 509) ir Austr. prijungimą (p. 509). Lenkijos suartėjimas su Vok. (p. 509), o Jugoslavijos – su Italija (1937) Prancūzijos sutarčių sistemą Rytuose paverčia mažareikšme.

1938 Angl. karališkoji pora apsilanko Paryžiuje. Po MP DALADIER ir UR min. BONNET vizito Londone (dėl taikingo Čekosl. krizės sureguliavimo) Pranc. dalyvauja Miuncheno konferencijoje (p. 509). Gruodį Pranc. ir Vok. paskelbia pareiškimą dėl nepuolimo.

Dėl Italijos aneks. planų Tuniso ir Korsikos atžvilgiu išauga įtampa santykiuose su It. ir nutraukiamas Pranc.–It. susitarimas dėl kolonijų (gruodis).

Pranc. glaudžiai politiškai bendradarbiauja su D. Brit. (paskelbiamos garantijos, žr. p. 502).

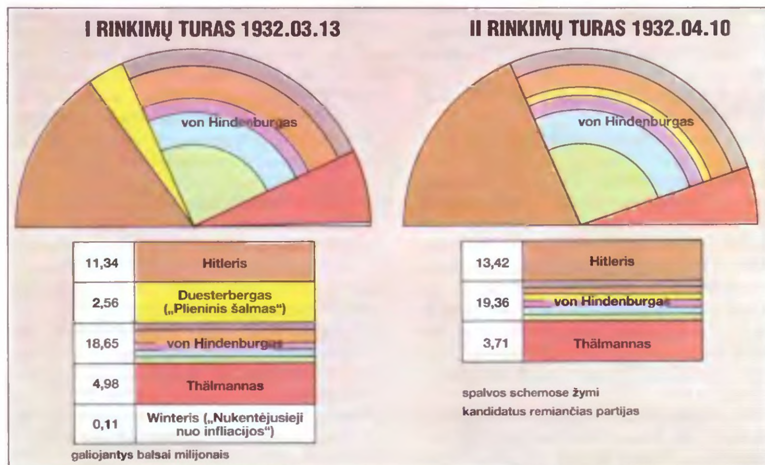
LIUBEKAS
HAMBURGAS
OLDENBURGAS
1932.06.16
BRĖMENAS
MEKLENBURGAS
1932.07.13
MEKLENBURGAS–
ŠTRELICAS
1932.04.06
Gdanskas (Dancigas)
BRAUNŠVEIGAS
1931.09.15
Berlynas
P R Ū S I J A
Harcburgo frontas 1931.10.11
ANHALTAS
1932.05.21
TIURINGIJA
1932.07.26
SAKSONIJA
prikl. Oldenburgui
HESENAS
PFALCAS
BAVARIJA
BADENAS
VIURTEMBERGAS
HOHENCOLERNAS
VNSDP žemių v-sybės
žemių v-sybės, kuriose dalyvauja VNSDP

VI REICHSTAGAS 1932.07.31
608 deputatai
89, 133, 11, 22, 75, 4, 7, 37, 230

VII REICHSTAGAS 1932.11.06
584 deputatai
100, 121, 12, 20, 70, 2, 11, 52, 196

Vokietijos komunistų partija (VKP)
Vokietijos socialdemokratų partija (VSDP)
Centras
Vokiečių nacionalsocialistų darbininkų partija (VNSDP)
Vokiečių nacionalinė liaudies partija (VNLP)
Vokiečių liaudies partija (VLP)
Vokiečių valstybės partija (VVP)
Bavarijos liaudies partija (BLP)
kitos partijos

Veimaro Respublikos irimas

Reichsprezidento rinkimai 1932

Brüningo vyriausybė (1930–32)

Atstatydinus paskutinį VSDP kanclerį MÜLLERĮ (p. 463) ir Reichstagui vis labiau nepajėgiant dirbti, Centro politikas **Heinrichas Brüningas** (1885–1970) sudaro naują

1930–32 v-sybę. Palaikoma HINDENBURGO, ji valdo remdamasi 48 straipsniu, spaudžiama kairiųjų (VKP) ir kraštut. dešiniųjų (VNLP, VNSDP) opozicijos. VSDP iš pradžių toleruoja BRÜNINGO politiką. Kovojama su vis gilėjančia ek. krize (didėjantis nedarbas). BRÜNINGAS vykdo defliac. ek. politiką („Ypatingieji potvarkiai ūkiui ir finansams apsaugoti": mažėja atlyginimai ir algos, kainos ir bedarbių pašalpos, didėja mokesčiai ir kt.).

1930.09 Reichstago rinkimuose daugiau balsų gauna VKP ir VNSDP. Vidaus politika vis radikalėja.

1931 susiformuoja „Harcburgo frontas" („Nac. opozicija" – VNSDP, VNLP, „Plien. šalmas") bei „Gelež. frontas" (VSDP, profs-gos bei „Reicho vėliava juoda-raudona-geltona" – kar. formuotė, sukurta gynybai nuo SA teroro aktų).

1932 Hindenburgas perrenkamas prez. (laimi prieš VKP, ERNSTĄ THALMANNĄ, 1886–1944; nužudytas, ir VNSDP, HITLERĮ). ◊ Į radikalią VNSDP veiklą atsakoma SA ir SS uždraudimu. Gynybos min. GROENERIS atsistatydina, jį pakeičia (PAPENO kabinete) gen. KURTAS VON SCHLEICHERIS (1882–1934; nužudytas), kurio ketinimus ginti dešiniuosius radikalus sustiprina VNSDP pergalė rinkimuose į Prūsijos, Bavarijos, Viurtembergo, Hamburgo ir Anhalto landtagus (balandis). Vis dėlto Reichst. posėdyje (1932.05.09–12) atmetami tiek deš., tiek kair. opozicijos pareiškimai dėl nepasitikėjimo v-sybe.

Papeno ir Schleicherio v-sybė (1932–33)

1932.05.30 Brüningo nuvertimas („Šimtas metrų iki tikslo") yra apie HINDERBURGĄ susibūrusios „kamarilės" (SCHLEICHERIS, prez. sūnus OSKARAS VON HINDENBURGAS, Elbės r. kranto junkeriai su OLDENBURGU-JANUSCHAU priešaky) intrigų pasekmė. Jie įtarinėja kanclerį dėl jo vykdomos sanacijos ir apgyvendinimo politikos polinkiu į „agr. bolševizmą".

1932.06–12 vadovaujant „nac. santalkos kabinetui", pereinama prie prezidento skiriamos v-sybės. RK tampa FRANZAS VON PAPENAS (1879–1969). Paleidus Reichst. (1932.06.04), atšaukiamas SA ir SS draudimas. HITLERIS toleruoja v-sybę. Piliet. karą primenanti situacija duoda akstiną

1932.07 perversmui, nukreiptam prieš Prūsiją: nuverčiama einanti pareigas BRAUNO v-sybė.

1932.07 rinkimai į Reichstagą. VNSDP tampa stipriausia part. HINDENBURGAS nepritaria HITLERIO kandidatūrai į RK postą Dėl ypatingųjų potvarkių, būtinų PAPENO planui „atgaivinti ekonomiką", Reichst. balsų dauguma nepritaria PAPENO v-sybei.

1932.11 Reichst. rinkimuose VNSDP praranda vietų, o VKP – laimi. Sužlunga planas eliminavus Reichstagą sukurti autoritarinę, reichsveru paremtą „naująją valstybę". PAPENAS atsistatydina.

1932–1933.01.28 SCHLEICHERIO kab. Nepavyksta bandymas suskaldyti VNSDP su GREGORO STRASSERIO (p. 495) vadovaujamo socialistų sparno pagalba. Derybos su profs-gomis, centro partijomis ir VSDP dėl paramos v-sybei baigiasi nesėkme.

1933.01 rinkimus į liliputinės Lipės v-bės landtagą laimi VNSDP. ◊ SCHLEICHERIO v-sybė atsistatydina, nes prez. nesutinka paskelbti nepapr. padėtį ir paleisti Reichst. laikinai atsisakant n. rinkimų.

Užsienio politika (1930–33)

Reicho v-sybė, atsakydama į BRIAND'O pasiūlytą „Europos planą" (p. 459), pareikalauja Vokietijai visiško lygiateisiškumo, taigi faktiškai jį atmeta.

1931 Pranc. pasipriešinus, sužlunga planas sukurti Vok.–Austr. muitų s-gą. Šį planą nagrinėjęs Hagos tarpt. tribunolas atmeta ieškinį dėl jo nepakankamo teisėtumo. Tada Vok. ir Austr. atsisako planą parafuoti.

1932 Lozanos konfer. galutinai sureguliuoja reparacijų klausimą (birž., liepa, p. 447).
Penkių v-bių Ženevos susitarimu pripažįstamas Vok. lygiateisiškumas kar. srityje (gruodis).

Hitlerio „valdžios perėmimas" (1933)

1933.01.04 HITLERIS ir PAPENAS bankininko SCHRODERIO namuose susitaria kartu suformuoti v-sybę.

1933.01.22 PAPENO, HITLERIO, OSKARO VON HINDENBURGO ir v-bės sekretoriaus MEISSNERIO pasitarimas. HITLERIS patraukia į savo pusę prez. OSKARĄ VON HINDENBURGĄ – šis sutinka paskirti HITLERĮ kancleriu ir sušaukti naujus Reichst. rinkimus.

Taigi nulemiamas ir Veimaro Respublikos likimas. Ji buvo ne didžios rev. padarinys, o tik laikina priemonė po 1918 pralaimėjimo. Piliečiams trūksta respublikon. savimonės ir polit. patirties. Reichsveras yra atskira „v-bė valstybėje". Iš to naudos gauna nuolat stiprėjanti dešinė, maitinanti tautą iliuzija apie jos sukursimą stiprią v-bę. P-mentui ji suduoda mirtiną smūgį: VNSDP – dažnai sudariusi s-gą su VKP – iki pat savo pergalės 1932 trukdo bet kokį p-mento darbą, kad galiausiai legaliai gautų vykd. valdžią.

Valdžios užgrobimą lydi „legali revoliucija" (p. 507).

Valdžios užgrobimas ir Hitlerio diktatūros susiformavimas 1930–1945

„Nac. revoliucija" ir „unifikacija"

1933.01.30 prisaikdinama prez. paskirtoji koalicinė „nac. susivienijimo" v-sybė, vadovaujama Hitlerio. ◊ Po „nac. revoliucijos" eina „legali revoliucija", valdžia išplečiama remiantis 48-uoju Nepapr. padėties straipsniu. **Tikslas: „unifikacijos"** keliu įtvirtinti VNSDP valdžią ir fiurerio principą, prezidento „Vok. tautos apsaugos" (1933.02.04) ir (po Reichst. gaisro, 1933.02.27) „Tautos ir v-bės apsaugos" (paskelbiama Nepapr. padėtis, 1933.02.28) potvarkiais – panaikinti konstituc. žmogaus teises. Po rinkimų į Reichst. ir „v-bės akto" Potsdamo Įgulos bažnyčioje (1933.03.21 „Potsdamo diena") **eliminuojamas p-mentas:**

1933.03.23 „Tautos ir Reicho skurdo įveikimo įstatymas" („Įgaliojimų įst."). Įst. leidž. valdžia pereina vykdomajai, kuri savo ruožtu unifikuojama „profesionalios valdininkijos atnaujinimo" įstatymu (1933.04.07): atleidžiami polit. nepriimtini ir „ne arijai" valdininkai. ◊ Panaikinama šalies feder. santvarka:

1933.03.31 „Laikinasis žemių unifikacijos su Reichu įst." (žemių p-mentai pertvarkomi pagal išrinktą Reichst.). Paskelbus

1933.04.07 „Žemių unifikacijos su Reichu įst.", žemėse paskiriami Reicho vietininkai, skiriantys žemių v-sybę. Unifikaciją užbaigia **„Naujos Reicho struktūros įst.":** panaikinami žemių p-mentai (1934.01.30) ir paleidžiamas Reichsratas (1934.02.14).

Naciai sustiprina valdžią, **paėmę į savo rankas policiją.** Iki 1936 visa policija (viešoji, kriminal. ir polit. policija [nuo 1934 Gestapas]) tampa pavaldi **SS reichsfiureriui ir Vok. policijos vadui Heinrichui Himleriui** (p. 495). Po ROHMO aferos (žr. toliau) į SA vietą atsistoja SS: **kuriama „SS valstybė".** SS tampa fiurerio valią vykdančia i-cija. **„Grynatautėje teis. v-bėje"** teismo praktika grindžiama „taut. nuojauta", – veikia ypatingieji teismai (Tautos tribunolas). NS teisės sampratos pamatai yra fiurerio valia ir NS pasaulėžiūra, neigianti individo teis. neliečiamybę. **Polit. policija savivaliauja,** atskleisdama v-bei pavojingus siekius ir su jais kovodama. Siekiant „išlaikyti sveiką ir apsaugoti taut. bendriją", polit. priešininkai baudžiami laisvės atėmimu ir siunčiami į konc. s-klas.

Nuo 1933.05 likviduojamos ir paleidžiamos arba uždraudžiamos partijos bei profs-gos: uždėjus areštą profs-gų turtui, imta kurti Vokietijos darbo frontą (VDF), VLP, BLP, VVP, VNLP ir Centro partija paleidžiamos, VSDP ir VKP uždraudžiamos. Išleidus

1933.12.01 „Partijos ir v-bės vienybės apsaugojimo įstatymą", VNSDP lieka vienintele partija.

Antrosios „socialist. revoliucijos" ir reichsvero sulydymo su SA į miliciją (ROHMO planas) pavojus pašalinamas **1934.06–07 nužudžius SA štabo virš. Ernstą Röhmą** (p. 495) ir SA vadus. Tuo pat metu likviduojami polit. priešininkai (tarp jų SCHLEICHERIS [p. 505], KAHRAS [p. 461], EDGARAS JUNGAS). Žudymai aiškinami kaip **teisėta v-bės būtinoji gintis.**

1934.08.02 miršta prez. von Hindenburgas, jo pareigas perima Hitleris. Reichsveras prisaikdinamas **„fiureriui ir reichskancleriui Adolfui Hitleriui".** ◊ VNSDP skyriai ir „prisijungusios s-gos" „įtraukia" visus vokiečius.

NS ekonominė politika

Siekiant ek. autarkijos, stiprinamas ž. ū.: **„Reicho maitintojų luomas", „Reicho paveldimųjų ūkių įst."** ◊ **Nedarbas įveikiamas** įgyvendinant Remonto programą, įkuriant **„Reicho autostradų įmonę"** (1933.05.27), gaminant ginkluotę ir per privalomąją **Reicho darbo tarnybą** (1935.06.26): aprūpinimas darbu ir ginklavimasis finansuojamas vykdant paskolų politiką (*„Mefo-Wechsel"*). **Reicho vidaus skola 1938 pab. sudaro 42 mlrd. RM.**

1934.02.27 „Pasirengimo organ. ūkio struktūrai įst." („Įgaliojimo įstatymas" siekiant aprėpti ir valstybiškai kontroliuoti visus susivienijimus ir asmenis).

1934.01.20 „Nac. darbo tvarkos įst." (kuriama Įmonių darbuotojų korporacija ir Darbo patikėtinių o-ja).

1934.10.24 visi „kuriantieji" suvienijami į VDF (Vok. darbo frontą).

NS kultūros ir Bažnyčios politika

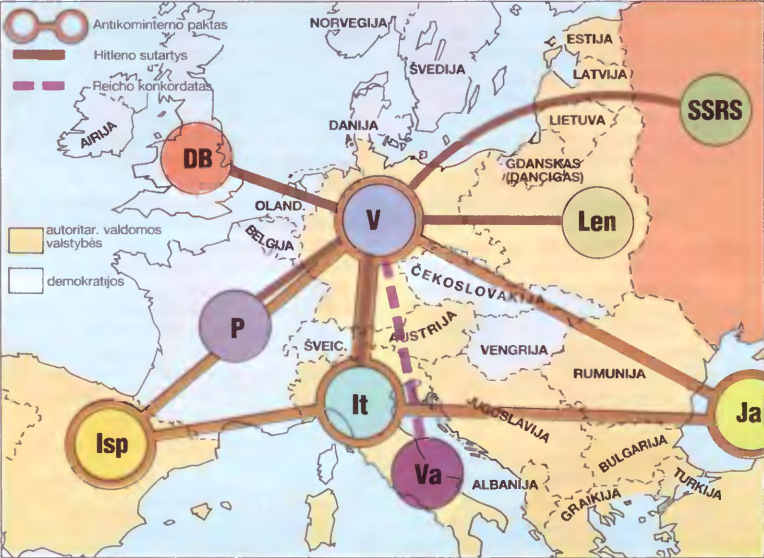
1933.03.13 įkuriama Reicho liaudies švietimo ir propag. ministerija, vadovaujama Josepho Goebbelso (p. 495). Skrupulinga GOEBBELSO propag. technika palaiko ir pagrindžia visas unifikacijos priemones. ◊ Ministerija daro didelį spaudimą mokslo įstaigoms (panaikinami u-tų auton. statutai) ir kultūros gyvenimui:

1933.09.22 įkuriami Reicho kultūros rūmai.

NS politika Bažnyčios atžvilgiu sužlunga. Nepaisant Reicho konkordato (p. 509), stipręja Katalikų bažn. priešinimasis (pop. PIJAUS XI enciklika *Mit brennender Sorge,* 1937). ◊ Prieš evang. „Reicho bažnyčią" stoja

1934.05 sušauktas Vok. evang. bažnyčios išpažinimo susir.: susikuria iš MARTINO NIEMOLLERIO (1892–1984) 1933 įk. Nepaprastosios kunigų s-gos iškylanti **Išpažįstančioji bažnyčia.**

„Gyvybinės erdvės išplėtimas" iki 1939 pradžios

Hitlerio sąjungos

NS užsienio politika

Tikslas – Versalio sutarties revizija kaip pirmoji „naujos gyvyb. erdvės užgrobimo" pakopa. HITLERIS dievagojasi, kad vokiečiai siekia taikos, tačiau atmeta kolektyv. saugumo politiką ir pritaria dvišalėms sutartims.

1933.07 pasirašomas konkordatas su Vatikanu. ◊ Vok. pasitraukus iš Nusiginklavimo konfer. ir išstojus iš TS (spalį), stiprėja jos izoliacija.

1934 nepuolimo sutartis su Lenkija: sudrebinami Pranc. s-gų sistemos pamatai. ◊ Po nesėkmingo nacionalsocialistų perversmo Vienoje ir „Rytų Lokarno pakto" atsisakymo pirmieji NS užs. politikos laimėjimai – plebiscitas Saro srityje ir pakartotinis jos prijungimas prie Vok. (1935.01).

1935.03 vėl įvedama visuot. karo prievolė.

1935.06 pasirašomas Vok.–D. Brit. karo laivynų susitarimas (laivynų dydžių proporcijos – 35:100).

1936.03 nutraukiamas Lokarno paktas (p. 447) ir **vokiečiai įžygiuoja į demilitarizuotą Reino p-ją:** Versalio tvarkos pabaiga.

1936.06 susitarimu su Austr. atkuriami draugiški santykiai.

1936.08 Berlyne vyksta Olimp. žaidynės.

1936.08 įvedama 2 m. privalomoji karo tarnyba.

1936.11 pasirašomas Antikominterno paktas – prasideda Vok. bendradarbiavimas su **Jap.** prieš bendrą polit. priešininką (SSRS). Vok. ir It. susitarus dėl **„Berlyno–Romos ašies"** paskelbimo (1936.10–11), prie Antikominterno pakto iš pradžių prisijungia It. (1937.01), vėliau (1939.03) – **Ispanija.**

„Užgrobti naują gyvybinę erdvę" – tai svarbiausias NS užs. politikos tikslas. Part. suvažiavime Niurnberge (1936.09) paskelbiamas 4 m. planas ek. autarkijai pasiekti.

1937.11 Fiurerio konferencijoje Hitleris atskleidžia savo kar. planus („HOSSBACHO protokolas") – jėga „užgrobti naują gyvyb. erdvę".

1938 dėl soc. padėties neatitinkančių vedybų atleidžiamas karo min. VON BLOMBERGAS (1878–1946), o dėl HIMMLERIO ir GORINGO intrigų – sausumos k-menės vyr. vadas gen. plkn. VON FRITSCHAS (1880–1939). **Suformuojama Vyriausioji Vermachto vadovybė (OKW)** – k-menė unifikuojama. ◊ UR min. tampa **Joachimas von Ribbentropas** (1893–1946, mirties bausmė). ◊ Atleidžiamas Reichsbanko prez. SCHACHTAS (p. 461) ir paskelbiamas (1939.06) „Vokietijos Reichsbanko įst.": HITLERIS fin. srityje gauna neribotas įsakymo ir kontrolės teises.

1938 Austrijos „anšliusas" (p. 468). „Pakartotinį Austr. suvienijimą su Reichu" (1938.03.13) patvirtina refer. (balandis).

Po slapto HITLERIO įsakymo vermachtui **sutriuškinti Čekoslovakiją** (1938.05.30), rugpjūtį atsistatydinus k-menės Gen. štabo virš. LUDWIGUI BECKUI (1880–1944; nusižudė), po HITLERIO derybų su CHAMBERLAINU (p. 502) Berchtesgadene ir Bad Godesberge (rugs.), britams ir it. tarpininkaujant, surengiama

1938.09.29 Miuncheno konfer. Joje susitinka HITLERIS, MUSSOLINI, CHAMBERLAINAS ir DALADIER: **Sudetų vokiečių sritys atitenka Vokietijai** (1938.10.01–10). Vok. ekspansiją turi sustabdyti Vok.–Angl. pareiškimas dėl nepuolimo (09.30) ir Vok.–Pranc. pareiškimas (12.06 galutinai pripažįstamos Vok.–Pranc. sienos). Nepaisant HITLERIO įtikinėjimo (1938.09.26), kad jo reikalavimas prijungti prie Vok. Sudetų kraštą buvęs paskutinis,

1938.10.21 jis duoda slaptą įsakymą „likviduoti Čekijos likutį". Po Čekosl. prez. HACHOS (p. 469) apsilankymo Berlyne (1939.03.15) ir Vok. k-menės įžengimo į Čekosl. (1939.03.15–16)

1939.03.16 sukuriamas Reicho Bohemijos ir Moravijos protektoratas.

1939.03.23 prie Vok. prijungiamas Klaipėdos kraštas. ◊ Vok.–Rum. prekybos susitarimo pasirašymas (p. 475) tampa Balkanų ir Dunojaus baseino šalių ek. priklausomybės nuo Vok. pradžia („Didžiojo Vok. Reicho" „aprūpinimo erdvė").

Karo pradžia ir sąjungos (1939–42)

1939.03.21 Vok. pateikia reikalavimus Lenkijai: Gdanską prijungti prie Vok., garantuoti eksteritor. susisiekimą tarp Rytprūsių ir viso Reicho. Lenk. reikalavimus atmeta. Derybos nutrūksta (03.26), ir, anglams bei pranc. paskelbus garantijas Lenkijai (03.31), nutraukiama Vok.–Lenk. nepuolimo sutartis bei Vok.–D. Brit. karo laivynų susitarimas (04.28).

1939.05.22 draugystės ir s-gos sutartis su Italija („Plieno paktas"),

1939.05.31–06.07 nepuolimo sutartys su Estija, Latvija ir Danija, taip pat

1939.08.23 Vok.–SSRS nepuolimo sutartis su slaptu papildomu protokolu (nustatomos abiejų šalių įtakos sferos R. Europoje) sudaro prielaidas

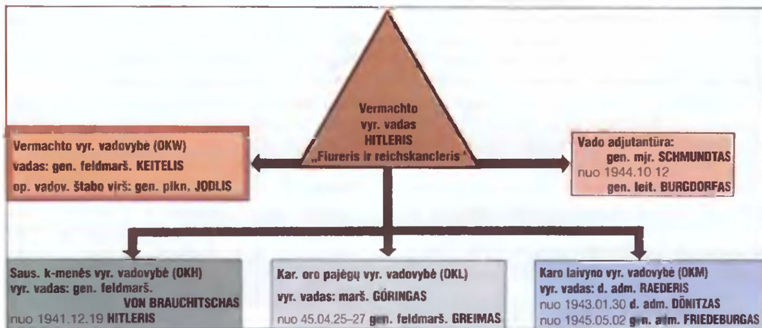
1939.09.01 Vokietijai užpulti Lenkiją, 1939.08.25 sudariusią s-gos sutartį su Anglija. Britų bandymai tarpininkauti sužlunga: Vok. ultimatyviai pareikalauja, kad Lenkija pasiųstų įgaliotinį į Berlyną, o Lenk. su tuo nesutinka.

1940 sudaromas Vok., It. ir Jap. **trišalis paktas.** Tikslas:

„Naujoji tvarka" Europoje ir R. Azijoje; įsipareigojama teikti pagalbą. Prie pakto iki 1942 prisijungia Vengr., Rum., Slovakija, Dan., Suom., Nankingo Kinija, Bulg. ir Kroatija.

1942 sudaroma Vok.–It.–Jap. kar. sąjunga.

Lenkijos, Danijos, Norvegijos, Olandijos, Belgijos, Prancūzijos kampanijos 1939–40

Vermachto vadovybės struktūra

Lenkijos kampanija (operacija „Weiss", 1939)
Turėdami tankų ir kar. oro pajėgų pranašumą, vokiečiai greitai sutriuškina Lenk. armiją (1939.09.01–18). Priešinasi tik Varšuva (iki 09.27) ir Modlinas (iki 09.28). **Užpuolimo pasekmės:** po bergždžių bandymų tarpininkauti MUSSOLINI paskelbia Italiją „nekariaujant" (09.02). **D. Britanija** ir **Pranc.** ultimatyviai reikalauja, kad Vok. atitrauktų k-menę už Reicho sienų ir, pasibaigus ultimatumo terminui, paskelbia karą (09.03).
Karo Vakaruose prielaidos:
1. Lenkijos „Naujoji tvarka" (1939.10): Gdanskas (Dancigas) ir 1918 Lenkijai atitekusios sritys („Dancigo-V. Prūsijos" sritis ir „Vartos žemė") prijungiamos prie Vok. (1939.09.01); Katovicų apyg. ir Olzos u. sritis prijungiamos prie Silez. p-jos; Suvalkų ir Cechanovo apyg. – prie Rytprūsių. Likusi Lenkijos dalis kaip „Gen. gubernija" tampa pavaldi gen. gub. HANSUI FRANKUI (p. 495). ◊ **NS politikos tikslas – pavergti lenkus:** uždaromos aukštesniosios m-los, u-tai; inteligentija naikinama, naudojamas priverčiamasis darbas.
2. Santykiai su SSRS: Raud. armija įžengia į R. Lenkiją (1939.09.17) ir
1939.09.28 pasirašoma Vok.–SSRS sienų ir draugystės sutartis: už terit. nuolaidas (Bugo linija, Suvalkų kampas) Vok. pripažįsta SSRS teisę elgtis su Lietuva savo nuožiūra.
1939.10.06 HITLERIO kalba Reichstage: jo taikos pasiūlymą (pripažįstant esamą padėtį) Pranc. ir D. Britanija atmeta.
1940.02.11 ek. susitarimas su SSRS, kurį neveiksmingu paverčia britų blokada.
3. Vok. tautybės asmenų persikėlimas į Vok., pasirašant sutartis su Baltijos v-bėmis, Italija ir SSRS (1939.10–11); persikėlėliai tampa Rytų politikos objektu ir yra pavaldūs SS (HIMLERIS [p. 495] paskiriamas „Vok. etnoso stiprinimo reichskomisaru"), planuojančiai jų apgyvendinimą.

Suomijos–SSRS Žiemos karas (1939–40)
Suomijai atmetus SSRS reikalavimus (leisti steigti kar. bazes), ši
1939.11.30 užpuola Suomiją. SSRS pašalinama iš TS (1939.12.14). Po įnirtingo suomių pasipriešinimo sovietai pralaužia MANNERHEIMO liniją. Norėdama išvengti susirėmimo su V. v-bemis, kurios ketina k-menės išlaipinimu Norvegijoje paremti Suom., ir užkirsti kelią rūdų gabenimui iš Švedijos į Vok., SSRS pasirašo su Suomija
1940.03.12 Maskvos taiką: Suom. netenka Karelijos sąsmaukos ir dalies R. Karelijos, išnuomoja Hanko uostą ir suteikia tranzito teises Petsamo srityje.

Danija, Norvegija („Vėzerio pratybos", 1940)
Kad apsaugotų rūdų tiekimą iš Šved. ir išplėstų prekybos karo su Angl. placdarmą, Vok. jūrų, sausumos ir oro pajėgų veiksmais **okupuoja Daniją (1940.04.09),** kuri pasiduoda be kovos, ir **Norvegiją (1940.04.09–06.10),** kurios gink1. pajėgos kapituliuoja po to, kai sulipa į laivus ir pasitraukia s-kai (06.03–07).
Danija. Dan. v-sybė toliau eina pareigas, paskiriamas „Reicho įgaliotinis". 1943.08.29 Dan. v-sybė atsistatydina.
Norvegija. Krl. HOKONAS VII [1905–57] ir jo v-sybė pabėga į Londoną, kur suformuojama emigr. v-sybe (1940.05.05). Šalyje paskiriamas reichskomisaras TERBOVENAS. Jį paremia faš. o-jos „Nasjonal Samling" vadas VIDKUNAS QUISLINGAS (1887–1945; mirties bausmė).

Vakarų kampanija (operacija „Gelb", 1940)
1940.05.10–06.04 I etapas („Pjautuvo kirtis"). Kapituliavus Oland. (1940.05.15) ir Belgijai (05.28), vok. junginiai puola prie sąsiaurio pakrantes, tačiau apie 335 000 britų ir pranc. kareivių įstengia sulipti į laivus ir pasitraukti.
1940.06.05–24 II etapas (Mūšis dėl Prancūzijos). Pralaužę WEYGAND'O liniją, **Paryžių vokiečiai užima be mūšio** (06.14).
1940.06.10 į karą stoja Italija (p. 515).
1940.06.22 Kompjeno paliaubos. Pranc. padalijama į okupuotąją ir neokupuotąją terit. („Viši Prancūzija"). Pranc. armija patenka į karo nelaisvę, laivynas Vokietijai neperduodamas.

Polit. pasekmės. D. Britanijoje suformuojamas koalic. kab. (1940.05.10), vadovaujamas **Winstono Churchillio** (1874–1965). ◊ **Olandija.** Karal. šeima ir v-sybė pabėga į Londoną. Reichskomisaru tampa ARTHURAS SEYSSAS-INQUARTAS (p. 469), jį paremia ol. nacių lyderis ANTONAS ADRIANAS MUSSERTAS (1894–1946; mirties bausmė). ◊ **Belgija.** Krl. LEOPOLDAS III [1934–51] internuojamas. LEONO DEGRELLE (1906–94) vadovaujami faš. reksistai palaiko vokiečius. Belg. grąžina Vok. Epeną ir Malmedį bei Morenę (1940.05.18). ◊ **Liuksemburgas.** Civilfervaltungo vadu tampa gauleiteris SIMONAS (08.02). **Prancūzija.** Nuvertus DALADIER (p. 503) ir atsistatydinus REYNAUD, v-sybę (Viši) suformuoja (06.16) PETAINAS (p. 441).
1940.07.03 anglai sunaikina priešais Oraną stovintį Pranc. laivyną.
1940.07.10 Pétainas tampa „v-bės vadu".
1940.10.24 Hitleris susitinka su Pétainu Montuare: PÉTAINAS atmeta HITLERIO reikalavimą įsijungti į karą. PÉTAINAS nušalinamas.

Vokiečių planuotos operacijos: išsilaipinimas Anglijoje („Jūrų liūtas") atidedamas dėl pralaimėto „oro mūšio dėl Anglijos" (p. 513). ◊ **Gibraltaro užgrobimo („Feliksas")** atsisakoma po nerezultatyvaus HITLERIO susitikimo su FRANCO Handė (1940.10.23).

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
prarasta povand. laivų (Vok. Reichas)	9	22	35	85	287	241	153
paskandintų laivų tonažas (JAV, D. Brit.)	810 000	4 407 000	4 398 000	8 245 000	3 611 000	1 422 000	458 000
JAV naujai pastatytų laivų BRT	101 000	439 000	1 169 000	5 339 000	12 384 000	11 639 000	3 551 000
D. Brit. naujai pastatytų laivų BRT	231 000	780 000	815 000	1 843 000	2 201 000	1 710 000	283 000
iš viso naujų laivų BRT	332 000	1 219 000	1 984 000	7 182 000	14 585 000	13 349 000	3 834 000

Jūrų karas 1939–1945

iš viso	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
bombonešių 18 235	737	2852	3373	4337	4649	2287	
naikintuvų 53 729	605	2746	3744	5515	10 898	25 285	4936
smogiamųjų lėktuvų 12 359	134	603	507	1249	3266	5496	1104
žvalgybos lėktuvų 6299	163	971	1079	1067	1117	1686	216
reaktyvinių lėktuvų 1988						1041	947

Vokietijos lėktuvų gamyba 1939–1945

numesta bombų (tonomis)	1940	1941	1942	1943	1944	1945
ant Vokietijos	10 000	30 000	40 000	120 000	650 000	500 000
ant Anglijos	36 844	21 858	3260	2298	9151	761

Bombų karas 1940–1945

Jūrų karas (1939–45)
Kovodamas su priešo aprūpinimu jūros keliais, Vok. karo laivynas pirmiausia veikia Atlanto vandenyne („Mūšis Atlante"). Nepaisant didelio anglų prarastų laivų tonažo, vokiečiams nepavyksta blokuoti Brit. salų. Karo laivynas esmingai prisideda prie Norv. ir Dan. užėmimo, tačiau patiria ir tokių didelių nuostolių, kad tik iš dalies gali paremti operacijas Prancūzijoje 1940 (Diunkerkas, p. 511).

Antvandeninės pajėgos: priešais La Platos žiotis paskendus šarvuočiui „Graf Spee" (1939.12) ir karo laivui „Bismarck" (1941.05), kuriam kartu su sunkiuoju kreiseriu „Prinz Eugen" pavyksta sunaikinti britų kovos kreiserį „Hood",

1942 karo laivams „Scharnhorst" ir „Gneisenau" (abu 1940–41 veikia Atlante) bei „Prinz Eugen" pavyksta per sąsiaurį prasiskverbti prie Norv. (vasaris).

1943.12 „Scharnhorst" nuskandinamas prie Murmansko.

1944.11 prie Tromsės sunaikinamas kovos laivas „Tirpitz".

1945 Vok. praranda „Adm. Scheer", „Adm. Hipper", „Lützow", „Emden", „Köln", „Leipzig", „Schlesien" ir „Schleswig-Holstein".

Povand. laivų karas: prekybos karas iš pradžių vykdomas pagal grobio principą.

1940 vandenis aplink Angliją Vok. paskelbia karo veiksmų zona, ir kova paaštrėja (08.17). ◊ Iš pradžių Vok. povand. laivai pasiekia laimėjimų pavienėse operacijose.

1942 dideli laimėjimai prie JAV krantų (nėra gynybos nuo povand. laivų). ◊ „Rujos taktikos" kulminacija

1942–43 operacijos prieš laivų vilkstines Š. Atlante. 1943.03 nuskandinama bendros 851 000 BRT talpos laivų. ◊ Ginčas dėl d. laivų tarnybos pabaigos lemia karo laivyno vyr. vado Raederio atsistatydinimą (1943, įpėdinis Donitzas, p. 527).
Kova su laivų vilkstinėmis Atlante nutraukiama 1943.

Povand. laivų kare įvyksta lūžis s-kų naudai. Vilkstinių palydai imami naudoti eskadr. mininінkai, radarai priešo laivų vietai nustatyti, visiška oro kontrolė, vilkstinėms apsaugoti panaudojamos „Support Groups". Kvėpuojamojo vamzdelio (1944) ir akust. torpedos išradimai vokiečiams sėkmės neatneša.

Oro karas (1939–45)
Iš pradžių vok. oro pajėgos (kar. aviac. vyr. vadas marš. Goringas, p. 495) pranoksta („Stukas") priešą ir padeda laimėti „žaibo karus". Bet jos nepajėgia sukliudyti britų ekspedic. korpusui pasitraukti iš Diunkerko (p. 511), taip pat pralaimi

1940–41 „Oro mūšį dėl Anglijos". Britų ginkluotė ir kar. pramonė lieka nepakirsta, vokiečiams nepavyksta įsigalėti oro erdvėse virš P. Anglijos (p. 511). ◊ Didėjantis s-kų oro pajėgų pranašumas (statomi tolimojo skrydžio bombonešiai ir naikintuvai) ir radiolokac. technika lemia persilaužimą oro kare.

1942 prasideda D. Brit. ir JAV lėktuvų antskrydžiai, mėtomos padegamosios ir sprogstamosios bombos ant svarbių kar. taikinių ir Vok. miestų gyv. kvartalų (1942.05.30–31 „1000 bombų puolimas" Kelne).

1943 prasideda kasdieniai didelių eskadrilių antskrydžiai.

1944 atakuojamas Ploješčio naftos telkinys Rumunijoje (nuo 1944.04), Vok. hidrinimo gamyklos ir susisiekimo tinklas. ◊ Gyventojų demoralizuoti nepavyksta, ginkluotės gamyba iki 1944 vid. iš esmės nenukenčia.

1945 terorist. antskrydis prieš pabėgėlių perpildytą Dresdeną (02.13–14). ◊ Paskutiniaisiais karo mėnesiais skutamieji antskrydžiai prieš civ. gyventojus ir siekiant paralyžiuoti kelių eismą.

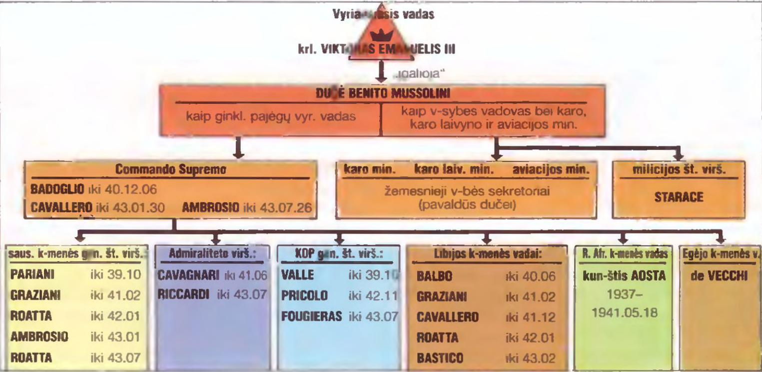
S-kai nuo 1944 vid. įsigali Vok. oro erdvėje. Vok. jų negali nugalėti dėl klaidingo karinės oro ginkluotės planavimo (užuot stačius reaktyv. naikintuvus, statomi reaktyviniai naikintuvai bombonešiai Me-262), be to, dėl degalų stokos ir ekipažų stygiaus. **V („Fau") ginklo (*Vergeltungs* – keršto) gamyba** uždelsiama dėl anglų antskrydžio (1943.08) prieš Pėnemiundės bandymų stotį (V-1 ginklas britų taikinius pradeda apšaudyti 1944.06.13, V-2 ginklas 09 06). Apšaudymas V ginklu padaro minimalią žalą. (Apie oro karą Ram. vand. žr. p. 529).

Vokietijos karo ūkis
Karo pradžioje ekonomika nėra nei nuosekliai planuojama, nei reguliuojama. Po Stalingrado mūšio (p. 519), Goebbelso (p. 495, 507) „totalinio karo" paskelbimo (1943.02.18) prasideda ek. koncentracija (1943.09.02), vadovaujama min. Alberto Speero (1905–81). Gamybos rodikliai kulminaciją pasiekia 1944.08–12. Žaliavų stygius pašalinamas įgyvendinant prieškario planus (sintet. kaučiukas, sintet. kuras, menkaverčių rūdų perdirbimas metalurgijos g-klose ir kt.) bei eksploatuojant okupuotų šalių žaliavų telkinius. Kaukazo naftos telkinių užgrobti nepavyksta (1942 pab.), Rum. ir Ukr. naftos telkiniai prarandami: per visą karą Vok. stokoja kuro. Išnaudojamas okupuotų v-bių pram. potencialas.

Į karo tarnybą pašauktus **karo ūkio** vok. darbininkus **pakeičia** apie 9 mln. rekrūtuotų (iš pradžių savanorių, vėliau prievarta išvežtų) kitų šalių darbininkų. Nuo

1942.04.30 mobilizuojami visi konc. stovyklų kaliniai (1944 šalia pagr. stovyklų yra daugiau kaip 400 pagalbinių).

Karo kampanijos Š. Afrikoje ir Balkanuose 1941–42

Italijos ginkluotųjų pajėgų vadovybės struktūra

Karas Šiaurės Afrikoje (1940–42)

1940 It. paskelbia karą Pranc. ir D. Britanijai (06.10). It. puolimas užstringa Pranc. Alpių fronte. **Paliaubos** (06.24) Italijos norų neišpildo.

1940.09 italai puola iš Libijos į Egiptą. Britai 1940.12 pradeda kontrpuolimą. It. netenka Kirenaikos (1941.01–02). ◊ It. prašymu į Siciliją perkeliamas Vok. 10-as aviacijos korpusas (kova dėl Maltos). Po HITLERIO pasitarimo su MUSSOLINI (1941.01) suformuojamas **Vokietijos Afrikos korpusas** (vyr. vadas gen. ERWINAS ROMMELIS, 1891–1944; nusižudė).

1941.03–04 It. atsiima Kirenaiką be Tobruko.

1942 naujas vok. ir it. puolimas: užimamas Bengazis (01.29) ir al Gazela (02.07). Tobrukas kapituliuoja. Peržengus Egipto sieną (Marsa Matruchas, 06.28) puolimas dėl aprūpinimo stokos užstringa prie al Alameino (06.30).

Malta: po savo oro antpuolių prieš salą vok. atsisako „Herkulio" operacijos (1942.04).

1942.10 D. Brit. kontrpuolimu (vyr. vadas gen. MONTGOMERY) vėl paima Kirenaiką.

Etiopija: Italijos k-menei užgrobus D. Brit. ir Pranc. Somali, britai pradeda kontrpuolimą, užima It. ir D. Brit. Somalį bei Eritrėją (1941). Paimama Adis Abeba (04.06) ir it. kapituliuoja (1941.05.16). Sugrįžta imp. HEILE SELASIJE I (p. 491).

Karas Balkanuose (1940–41)

Dėl asmen. (MUSSOLINI prestižas), istor. (nesėkminga Kerkyros okupacija, p. 471) ir polit. priežasčių (kliudymas įsiviešpatauti NS) iš Albanijos

1940 pradedama It. kampanija prieš Graikiją (10.28). Gr. užima trečdalį Albanijos, it. laivyną Tarente susilpnina anglų lėktuvnešiai (11.11–12). Suteiktų garantijų (p. 477) pagrindu britai įkuria bazes Kretoje, vėliau jų ginkl. pajėgos (apie 70 000 kareivių) išsilaipina Pirėjuje ir Vole (nuo 1941.03).

Vok. Balkanų politika. Nepaisydama SSRS pretenzijų į Balkanus (p. 519), Vok. plečia savo įtakos sferą. Prie Trišalio pakto (1940, p. 509) prisijungia ir Balkanų šalys – Vengr. (11.20), Rum. (11.23; praranda Š. Bukoviną ir Besarabiją, atitenkančias SSRS [06.28], Š. Transilvanija atitenka Vengrijai, o P. Dobrudža – Bulgarijai [II Vienos arbitražas, 08.30]; IONAS ANTONESCU, 1882–1946 [mirties bausmė], tampa v-bės vadovu [09.04]), Slovakija (11.24), Bulg. (1941.03.01), Jugosl. (1941.03.25). Belgrade įvyksta v-bės perversmas (1941.03.27) ir naujoji Jugosl. v-sybė pasirašo draugystės sutartį su SSRS (1941.04.05). Turk. lieka neutrali.

Balkanų kampanija („Marita"). Dėl besiformuojančio V. s-kų Balkanų fronto pavojaus ir britų oro antpuolių prieš Rum. naftos telkinius HITLERIS nusprendžia puolimu iš Bulg. prasiveržti iki Egėjo j. Graikijai atmetus Vok. bandymus tarpininkauti (vasaris) ir Vok. perkėlus į Bulg. 12-ąją armiją,

1941.04.06 prasideda karo veiksmai.

Jugoslavija. Karas, prasidėjęs aviacijos ataka prieš Belgradą (04.06), baigiasi Jugosl. armijos apsupimu ir kapituliacija (04.17). Į Jugosl. įžengia it., vengrų (04.11) ir bulg. daliniai.

Graikija. Metaksos linijos pralaužimu prasidėjęs puolimas, kritus Salonikams (04.09) ir tęsiant puolimą Pindo kalnuose, baigiasi gr. kapituliacija Salonikuose (04.21; MUSSOLINI spaudimu puolimas, įtraukus it. k-menę, 04.23 atnaujinamas). Pralaužus britų gynyb. pozicijas Termopilų per. (04.24), britų k-menė sulipa į laivus ir pasitraukia (iki 04.30). Vok. armijos užima Atėnus (04.27), Peloponesą ir Gr. salas (iki 05.11).

1941.05.20–06.01 vokiečiai sėkmingai išmeta desantą Kretoje („Merkurijus").

Balkanų kampanijos rezultatai: Angl. atskiriama nuo žemyno, apsaugomas pietryčių flangas puolimui prieš SSRS, apginami Rum. naftos telkiniai.

Balkanų regiono „naujoji tvarka"

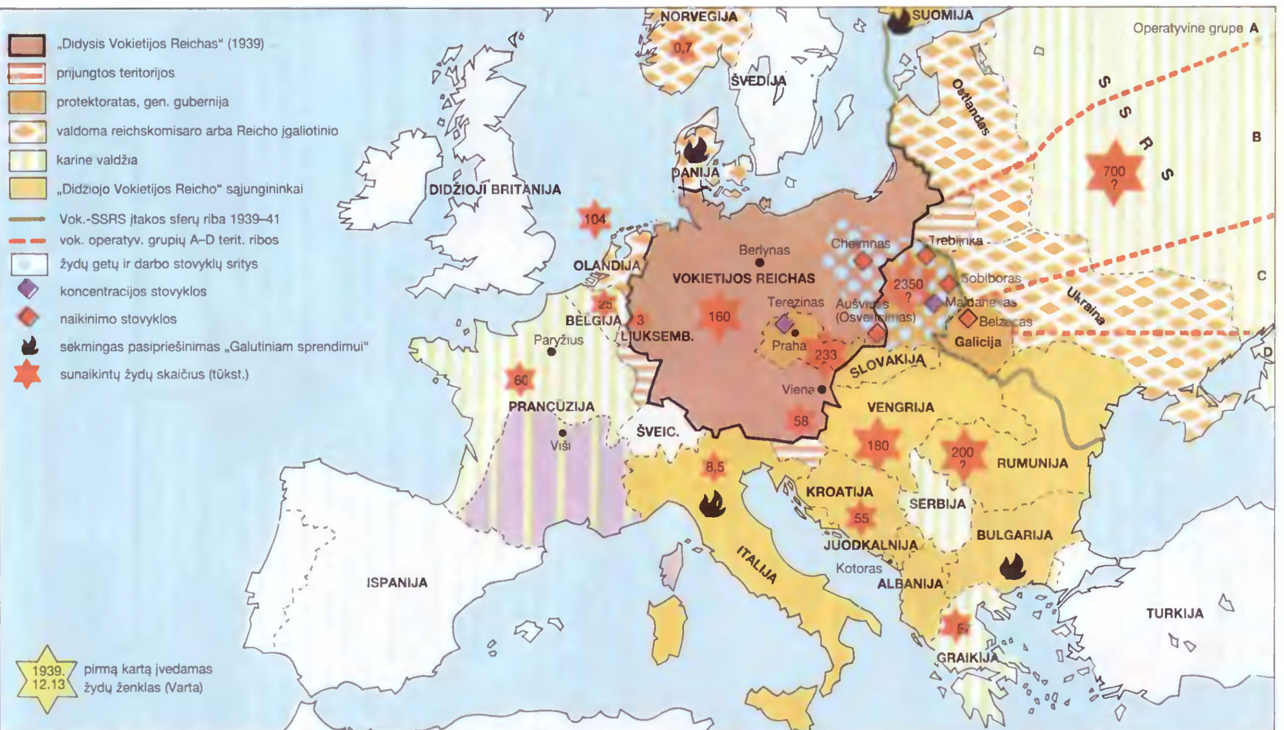
Jugoslavija. Krl. PETRAS II [1934–41] pabėga. Londone suformuojama emigr. v-sybė. **Serbijoje** įvedama vok. kar. valdžia ir leidžiama veikti nuo jos priklausomai v-sybei. Žem. Štirija ir Krainos dalys atitenka Vok. Reichui, Liubliana, Dalmatijos pakrantė ir Juodkalnija (ofic. „nepriklausoma") – Italijai, Dravos trikampis ir pusė Bačkos – Vengrijai, V. Makedonija – Bulgarijai.

Kroatija [karaliumi tampa it. kun-štis AIMONE SPOLETIETIS]: auton., autorit. valdoma v-bė (1941.04.10), kuriai vadovauja „poglavnikas" ANTE PAVELIČIUS (1889–1959), besiremiantis ustašių faš. sąjūdžiu.

Graikija. Įvedama vokiečių, o nuo 1941 vid. italų kar. valdžia (vokiečiams ypat. teisės). Krl. JURGIS II [1922–24, 1935–47] pabėga į Londoną, kur suformuojama gr. emigr. v-sybė.

Pasekmės: Vok. išblaško jėgas po daugelį frontų, stipriai angažuojasi kovai Viduržemio j. baseine, nukelia SSRS puolimo terminus.

Art. Rytai: numalšinamas Vok. ir jos s-kėms palankus RASIDO ALI AL GAILANIO sukilimas Irake (1941.05), britai okupuoja Siriją, Libaną ir Iraną (p. 480); Sueco kanalui pavojus negresia.

Žydų naikinimas („Galutinis sprendimas“) 1939–1944

Žydų klausimas

NS rasinės politikos prielaidos yra **rasist. ideologija** (arijų aukštinimas, „antrarūšių žydažmogių“ žeminimas), **poreikis suversti kaltę** dėl 1918 pralaimėjimo („žydiškieji marksist. lapkričio nusikaltėliai“) ir **priešo nurodymas,** be ko totalitarinė v-bės praktika negali apsieiti (žydas – blogio savaime įsikūnijimas). Po valdžios perėmimo vykusias „žiaurias akcijas“ pakeičia

1933.04.01 „Boikoto diena“. Akcija nukreipiama pirmiausia prieš žydus verslininkus, be to, profesorius, mokytojus, studentus, mokinius, advokatus ir gydytojus. Hitlerio veikale „Mano kova“ suformuluotus reikalavimus sistemiškai įgyvendina

1935.09.15 „Niurnbergo įstatymai“. 1. „Reicho piliečių įstatymas“: gyventojus padalijus į „v-bės pavaldinius“ ir „v-bės, arba Reicho, piliečius“, žydai netenka lygių pilict. teisių. 2. „Vok. tautos ir vok. garbės apsaugos įstatymas“: uždraudžiamos „rasiškai“ mišrios santuokos ir „nesantuok. santykiai tarp žydų ir vokiečių arba jiems giminingo kraujo v-bės pavaldinių“. Žydams uždraudžiama iškelti valst. vėliavą ir aprūpinti darbu ne žydų tautybės moteris, neturinčias 45 metų. Kitais metais išleidžiama **13 „Reicho piliečių įstatymą“ papildančių nuostatų:** žydai išstumiami už polit. bendruomenės ribų.

1933 sukuriama visus žydų tautybės asmenis ir žydų s-gas apimanti Reicho o-ja – **„Vokietijos Reicho žydų atstovybė“,** pirmininkaujama rabino **dr. Leo Baecko** (1873–1956), teikusi pagalbą emigracijos atvejais ir susirašinėjimo klausimais, steigiant žydų m-las bei socialinėje ir kultūros srityse.

1938 NS politika žydų atžvilgiu prieš Antrąjį pasaul. karą pasiekia kulminaciją. Žydų rel. bendrijos tampa „pelno siekiančiomis o-jomis“ (03.28). 5000 RM viršijantis turtas turi būti deklaruotas (04.26). Žydų verslo įmonės paženklinamos (06.14), visiems gydytojams žydams anuliuojami leidimai verstis praktika (07.25), pakeičiamos pavardės ir vardai (08.17 – nežyd. vardus turintiems žydams pridedami vardai Sara ir Izraelis), advokatams žydams anuliuojami leidimai verstis praktika (09.27), atimami užs. pasai (10.05 nauji pasai, papildyti „J“ raide), išsiunčiama apie 17 000 Vokietijoje gyvenančių Lenk. žydų (10.28).

1938.11.07 pasikėsinimas į Vok. atstovybės patarėją vom Rathą Paryžiuje, įvykdytas vieno iš prievarta išsiųstų žydų 17 m. sūnaus Herschelio Grynspano, duoda dingstį

1938.11.09–10 visoje Vokietijoje surengtiems pogromams („Krištolinė naktis“): padeginėjamos sinagogos, išniekinamos kapinės, griaunami žydams priklausantys pastatai, apie 26 000 žydų vyrų areštuojama. V-bė pareikalauja iš žydų

1938.11.12 1 mlrd. RM išperkamojo mokesčio atlyginti minios padarytus medžiag. nuostolius, grąžinti draudimo įstaigų išmokėtas kompensacijas. Žydai eliminuojami iš Vok. ūk. gyvenimo (prievartinė arijizacija), jiems uždraudžiama lankytis kultūros židiniuose ir naudotis viešuoju transportu. Nuo žydų izoliuojamos aukšt. m-los.

„Žydų klausimo galutinis išsprendimas“

1939 dėl pasunkėjusios Vok. žydų padėties šie gausiai emigruoja, bet emigraciją dažnai sužlugdo v-bių, į kurias emigruojama, nepakankama pagalba, turto konfiskacijos, valiutos pervedimo į užs. šalį negalimybė. Prasidėjus karui, polic. valdžia okupuotuose kraštuose priklauso Himleriui (p. 507) ir jam pavaldiems SS ir SD.

Lenkijoje žydai naikinami trimis etapais:

1. **Suvaromi į getus** (uždaromi getuose, įkurdinami darbo stovyklose), po to likviduojami vietoje (iki 1941) arba gabenami į naikinimo stovyklas (nuo 1942).
2. **Masiškai areštuojami, šaudomi.**
3. Tampa **gaudynių, pogromų**, vykdomų su viet. milicijos pagalba, aukomis.

SSRS žydus likviduoja **„operatyv. grupės“.**

1941.07.31 Goringas paveda SS obergrupenfiureriui Reinhardui Heydrichui (1904–42; nužudytas) **„galutinai išspręsti žydų klausimą“** – biologiškai sunaikinti žydų tautą.

1942.01.20 „Vanzė konfer.“ nustato programą: panaudoti darbo kolonų darbą (moterys atskiriamos nuo vyrų; žmonės sekinami privalomuoju darbu ir nepakankama mityba; „likutis“ „atitinkamai apdorojamas“). Žydai iš visos Europos vežami į Rytus. Terezine apgyvendinami karo invalidai ir kare pasižymėję žydai.

Daugiau kaip 6 mln. Europos žydų nužudoma arba nunuodijama dujomis Aušvico, Chelmno, Belzeco, Sobiboro ir Treblinkos naikinimo stovyklose. Daugelis Vok. s-kų arba draugiškų v-bių leisdamos antisemit. įstatymus prisideda prie žydų naikinimo. Tam sėkmingai priešinasi Suom., It., Bulg., Danija.

„Nevertųjų gyventi išmarinimas“

1933.07.14 „Paveldimomis ligomis sergančiųjų apsaugojimo nuo vaikų“ įst. (sergantys paveldima liga sterilizuojami). Galutinė šio įst. pasekmė karo metu įgyvendinta **„eutanazijos programa“,** pagal kurią „nepagydomai sergantiems gali būti suteikta mirties malonė“ (1939.10). Prieš sergančiuosius nukreipti nusikalstami savavališki veiksmai (iki 1941.08 nužudoma 70 000 žmonių) priklauso ir nuo tų žmonių „darbingumo“ bei „rasės“.

Operacija „Barbarosa" 1941–42

Vokietijos 1942 vasaros puolimas

Stalingrado mūšis 1942–43

Karas Rusijoje (1941–42)

MOLOTOVUI apsilankius Berlyne (1940.11), Vok. UR min. VON RIBBENTROPAS, norėdamas, kad SSRS prisijungtų prie Trišalio pakto, pasiūlo pasidalyti D. Brit. pasaul. imperiją (sov. įtakos sferos – Persija ir Indija).

Į atsakomąją SSRS notą, kurioje už prisijungimą prie pakto pareikalaujama į SSRS įtakos sferą įtraukti dar Suom., Bulg. ir Turkiją, HITLERIS neat sako. Savo tikslą užgrobti Rytuose „gyvyb. erdvę" jis sujungia su planu, parklupdžius SSRS, puolant iš Rusijos sutriuškinti D. Britaniją Irane arba Art. Rytuose. Jis pateikia **„Direktyvą 21"** („Barbarosos planas", 1940.12.18) SSRS užpuolimui parengti, tačiau iki tol dar pasirašoma Vok.–SSRS ek. sutartis (1941.01.10) ir SSRS pripažįsta (1941.05) naujai susiklosčiusią situaciją Balkanuose (p. 515).

1941.06.22 Vokietija užpuola SSRS, nepaskelbusi karo. Į karą įsijungia Rum., It., Slovakija ir Vengr.; Suomija toliau kariauja vien prieš SSRS.

SSRS gynyb. priemonės. Vidaus politika. STALINAS (LKT pirm.) paskelbia **Didįjį Tėvynės karą.** Sudaromas v-bės gynybos k-tas, kurio pirm. ir gynybos liaudies komisaras – STALINAS, nariai – MOLOTOVAS, VOROŠILOVAS, BERIJA ir MALENKOVAS. Mobilizuojamos visos jėgos ir ginamasi pagal „išdegintos žemės" principą; organizuojamas partizanų judėjimas (p. 520), atkuriama 1940.05 panaikinta polit. komisaro pareigybė, bet per Stalingrado mūšį vėl grįžtama prie vieningo vadovavimo (žr. toliau).

Užsienio politika. Neutralumo sutartis su Jap. (1941.04.13) apsaugo SSRS nuo karo dviem frontais. Vok. užpuolus,

1941 SSRS sudaro s-gą su britais prieš Vok. (07.12), JAV pasiūlo tiekti kar. techniką (07.30). ◊ Pasirašomas kar. susitarimas tarp SSRS ir emigr. Lenkijos v-sybės Londone (08.14): iš lenkų karo belaisvių Sov. Sąjungoje formuojami kar. junginiai, anuliuojami Vok.–SSRS susitarimai dėl Lenkijos padalijimo (p. 466, 511). ◊ Sudaroma SSRS ir Lenkijos emigr. v-sybės savitarpio pagalbos sutartis (12.04).

Karo eiga

I etapas (iki 1941.08): šiaurėje vok. pralaužia sov. pozicijas tarp Peipuso ir Ilmenio ež., **centre** ir **pietuose** sunaikinę apsuptas stambias sov. formuotes Minsko (iki 07.09), Oršos–Vitebsko (iki 08.05) ir Umanės (08.01–07) mūšiuose, pasiekia Desną ir Dniepra. Suomių k-menė prasiveržia iki Svyrės ir Onegos ež.; Murmansko, Kandalakšos ir Krymo pasiekti nepavyksta.

II etapas (iki 1941.12): priešingai gen. štabo nuostatai, HITLERIS atideda Maskvos puolimą (rugpj.) ir įsako užgrobti Donecko anglies baseiną (Donbasą) bei susijungti su suomiais.

Po Kijevo mūšio (08.21–09.27) okupuojamas Donbasas ir Krymas (išskyrus Sevastopolį). Leningrado puolimas sustabdomas.

1941 mūšis dėl Maskvos (spalis–gruodis, „Taifūnas"). Po dvigubo Viazmos Briansko mūšio (spalis) vok. prasiskverbia prie pat Maskvos (10.16: SSRS v-sybė perkeliama į Kuibyševą, tačiau STALINAS lieka Maskvoje, kur paskelbiama apgulos padėtis [10.19]) Dėl prasidėjusios žiemos ir visiško vok. k-menės išsekimo puolamieji veiksmai sustabdomi (12.08).

Sovietų žiemos puolimas (nuo 1941.12.05) nustumia vok. k-menę **šiaurėje** už Volchovo (gruodis), **centre** – iki Oriolo–Rževo linijos (1942.01), rusai įsiveržia į Viazmos–Smolensko–Vitebsko zoną ir apsupa vok. pajėgas prie Demjansko (1942.01 04), **pietuose** atsikariauja Kerčės pusiasalį (1941.12) ir prasiveržia prie Iziumo (1942.01). 1942.01–04 Rytų frontas stabilizuojasi.

Po Hitlerio „įsakymo sustoti" ir „fanatiškai priešintis" (12.16) bei **saus. k-menės vyr. vado von Brauchitscho atleidimo** nelieka kar. vadovavimo, nes **vyr. vadovybę perima Hitleris.**

1942 Vok. vasaros puolimas: atsiimamas Kerčės pusiasalis (05.08–15); Charkovo mūšis (05.17–28); užimamas Krymas su Sevastopoliu (06.07–07.04). 1942.06.28 prasidedančio puolimo tikslas – Kaukazo naftos telkiniai ir Stalingradas. Arm. gr. A prasiveržia iki Elbruso (08.21), bet nepasiekia Rusijos p. sienos (JAV nepaliaujamai teikia pagalbą). 6 armija bei 4 tankų armija įsiveržia į Stalingrado priemiesčius (09.01 15) ir užima apie 90% miesto (09.16–11.18). Atleidžiamas Gen. št. viršininkas gen. plkn. HALDERIS.

Rusų kontrpuolimas (nuo 1942.11.19): susijungus dviem rusų puolimo pleištams į vakarus nuo Stalingrado, vok. k-menė apsupama mieste (11.22); nesėkmingas bandymas deblokuoti (12.12). HITLERIS uždraudžia mėginti išsiveržti (12.22–23); sovietai pareikalauja atiduoti miestą (1943.01.08). Vok. reikalavimą atmetus, prasideda „prievart. likvidacija": „katilas" perskeliamas į dvi dalis (1943.01.25).

1943.01.31 kapituliuoja pietinė „katilo" dalis, vadovaujama feldmarš. Pauluso, o

1943.02.02 – šiaurinė (90 000 belaisvių).

Vokiečių pasipriešinimo judėjimas

Priežastys: NS valdomos v-bės total. pretenzijos, NS režimo padariniai (p. 507) – teis. v-bės panaikinimas, žydų persekiojimas ir sunaikinimas (p. 517), partijos teroras, polit. priešininkų likvidavimas, „nevertųjų gyventi" žudymas (p. 517), kova prieš bažnyčias bei neribota HITLERIO diktatūra, „aukšč. jurisdikcijos" funkcijų perėmimas (1942.02.24 teisingumo min. OTTO THIERACKAS, Tautos teismo tribunolo pirm. ROLANDAS FREISLERIS): visa tai skatina **kurtis aktyvaus pasipriešinimo židinius** („sąžinės sukilimas"): **karininkų** – gen. LUDWIGAS BECKAS, gen. KARLAS HEINRICHAS VON STULPNAGELIS, adm. WILHELMAS CANARIS, gen. mjr. OSTERIS ir kt.; **politikų ir diplomatų** – CARLAS FRIEDRICHAS GOERDELERIS, ULRICHAS VON HASSELLIS, FRIEDRICHAS WERNERIS VON SCHULENBURGAS; **socialdemokratų ir profsgų atstovų** – WILHELMAS LEUSCHNERIS, JULIUS LEBERIS; **„Kreisauer Kreis"** – HELMUTH'AS JAMESAS VON MOLTKE, PETERIS YORCKAS VON WARTENBURGAS, tėvas ALFREDAS DELPAS, ADAMAS VON TROTTAS ZU SOLZAS, THOMAS HAUBACHAS, ADOLFAS REICHWEINAS; **„Solf-Kreis"**; **„Weisse Rose"** – HANSAS ir SOPHIE SCHOLLIAI, prof. HUBERIS; **„Rote Kapelle"** – H. SCHULZL-BOYSENAS, A. HARNACKAS.

Pasipriešinimo tikslai: pašalinti HITLERIO režimą, atkurti teis. v-bę, tikėjimo, sąžinės ir nuomonės laisvę, asmens ir nuosavybės saugumą, „sugrąžinti garbę", „nubausti teisingumo niekintojus".

Po daugelio **nesėkmingų pasikėsinimų ir bandymų įvykdyti perversmą,** be to, vok. pasipriešinimo grupių užmegztų ryšių su V. s-kais dėl Vok. kapituliacijos sąlygų (s-kai dėl to nenori derėtis – reikalauja besąlyg. kapituliacijos; p. 521) nepavyksta ir

1944.07.20 plkn. Clauso von Stauffenbergo bandymas susprogdinti Hitlerį jo būstinėje „Vilko urvas". Sukilimas Berlyne ir Paryžiuje pralaimi, sąmokslininkai persekiojami; apie 5000 žmonių įvykdyta mirties bausmė, tarp jų – 180–200 liepos pasikėsinimo dalyvių (procesai Tautos teismo tribunole, pirm. ROLANDAS FREISLERIS). Po pasikėsinimo HIMMLERIS (p. 507) paskiriamas atsargos k-menės vyr. vadu (07.20); HITLERIS įsako (08.01) areštuoti sąmokslo dalyvių šeimų narius.

Pasipriešinimas okupuotose šalyse

Aktyvios rezistencijos sąjūdžiai susiformuoja **Danijoje** *(Danmarks Frihedsråd)*, **Norvegijoje** *(Milorg)* ir **Olandijoje** *(Het verzet)*. ◊ Nacionalist. ir kom. pasipriešinimo grupių atsiranda **Belgijoje, Graikijoje** (komunistinio Gr. išvadavimo fronto Gr. liaudies išvadavimo armija sunaikina antikom. Gr. dem. nac. armiją) ir **Lenkijoje** (taut. *Armia Krajowa* [AK] ir kom. *Gwardia Ludowa* [GL], vėliau taip pat *Armia Ludowa* [AL]).

Formuojami centrui pavaldus partizanų būriai, kurių kar. veiksmai prikausto vok. pajėgas užfrontėje.

Jugoslavija. Telkiasi V. Serbijos nac. pasipriešinimo sąjūdis (četnikai), vadovaujamas DRAŽOS MICHAILOVIČIAUS, ir jugosl. komunistai, vadovaujami TITO (p. 543). Derybos dėl bendradarbiavimo sužlunga (1941.10). Abi o-jos kovoja ir prieš vokiečius, italus, ustašius (p. 515), ir tarpusavyje. Nuo 1943 rudens TITO įsigali Bosnijos, Kroatijos ir Juodkalnijos kalnų rajonuose. 1943.11 sudarius Jugosl. išvadavimo nac. k-tą, V. s-kai ima remti TITO, kurį krl. PETRAS (p. 515) įgalioja būti vienvaldžiu pasipriešinimo vadu (1944.09).

Prancūzija

1940.06.18 Londone **sudaromas Laikinasis laisvųjų pranc. nac. k-tas,** vadovaujamas gen. **Charles'io de Gaulle'io** (p. 558), vėliau – kabinetas (1943.07.30). Be to, veikia pogrindžio judėjimai *(Résistance, Maquis)* okupuotose šiaurės *(Libération-Nord, Organisation civile et militaire)* ir pietų *(Combat, Libération-Sud)* srityse, abiejose zonose – kom. Taut. frontas. Kuriasi pabėgimų ir žvalgybos bazės bei pogr. spauda.

1941 Londone įkuriamas Centrinis informacijos ir veikimo biuras, siejantis golistus su pasipriešinimo judėjimais, kurių padaliniai pogrindyje susivienija į gen. PIERRE'O KOENIGO vadovaujamą o-ją Pranc. vidaus pajėgos (1944). Po

1944 rezistencijos grupių sukilimo vokiečiai atitraukia iš Paryžiaus okupac. k-menę (08.19). Į sostinę įžengia DE GAULLE'IS.

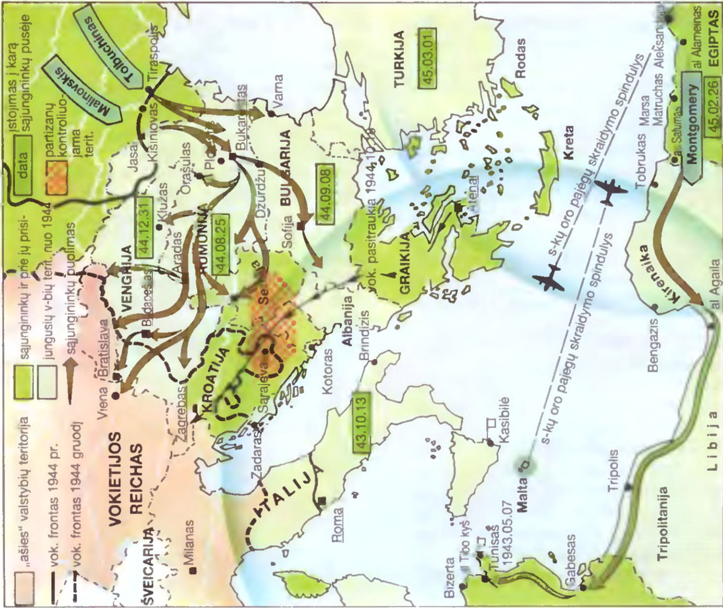
SSRS. Brutalios vok. okupac. politikos pasekmė – formuojasi anarchist. savanoriškos partiz. grupuotės, kurias vėliau ima kontroliuoti partiz. judėjimo Centro k-tas, vadovaujamas KLEMENTO VOROŠILOVO.

Italija. Rezistencijos grupės (pirmiausia Š. Italijoje) susijungia į Nac. išvadavimo k-tą.

Partizaninis karas paaštrėja dėl HITLERIO įsakų bei įsakymų (įkaitų sušaudymai 1941.10; 1941.12 „Nakties ir rūko įsakas": nurodoma taip suiminėti, kad areštuotojo giminaičiai nieko nesužinotų apie jo likimą) ir brutalaus SS bei SD elgesio: po pasikėsinimo į HEYDRICHĄ (p. 517) sunaikinamas Lidicės kaimas Čekijoje; taip pat Pranc. kaimas Oradur siur Glanas (1944.06.10).

Sąjungininkų bendradarbiavimas (1941–45)
Karo tikslai. JAV nuo karo pradžios Europoje remia D. Britaniją (p. 499). Nepaisant prieštaravimų tarp SSRS ir D. Britanijos (Art. ir Vid. Rytai), trys didžiosios v-bės susivienija, iškeldamos tikslą sutramdyti hitler. Vokietiją. JAV menkiausiai įsivaizduoja pokario Europą, o aiškiausią viziją turi SSRS – ekspansija Vid. Europoje. JAV pernelyg gerai vertina Rusiją ir apsirinka dėl STALINO siekių, o D. Brit. SSRS atžvilgiu laikosi santūriai ir nepasitikėdama.
Nerašyta JAV ir D. Brit. s-ga lemia Nac. gynybos tarybos sudarymą (p. 499): paspartėja ginklavimasis. Po ROOSEVELTO kalbos apie JAV, kaip „demokratijos arsenalą", pasakytos reaguojant į CHURCHILLIO metinį pranešimą apie 1940 (gruodis).
1941 paskelbiamos „4 laisvės" (p. 499). ◊ Įsigali **Lendlizo įst.** (p. 499) – nuo 1941.08 tiekiamos kar. medžiagos SSRS. **JAV atsisako neutraliteto:** prasideda britų ir amer. gen. štabų derybos, areštuojami JAV uostuose esantys Vok. ir It. laivai, Grenlandijoje įrengiamos kar. bazės, JAV ginkl. pajėgos išsilaipina Islandijoje.
1941.08.14 Atlanto chartija, suformuluota CHURCHILLIO ir ROOSEVELTO (p. 499), praplečia „4 laisves": terit. aneksijų atsisakymas, terit. pokyčiai tik sutinkant suinteresuotiesiems, visų tautų apsisprendimo teisė, laisvė nuo baimės ir skurdo, navigacijos laisvė, ginklo jėgos nenaudojimas. Šios lengvatos neturi atnešti naudos Vokietijai. ◊ JAV įsijungus į karą (p. 499).
1941–1942 I Vašingtono konferencijoje („Arkadija", 1941.12.22–1942.01.14) dalyvauja ROOSEVELTAS ir CHURCHILLIS. Susirenka Jungt. karo taryba, kuri nutaria gintis nuo Jap. ir sudaro išsilaipinimo Š. Afrikoje planą.
1942.01.01 Vašingtono paktas: 26 su „ašies" v-bėmis kariaujančios nacijos pareiškia nesudarysiančios separat. paliaubų. Paktas tampa Jungtinių Tautų (p. 535) užuomazga. Sudarius SSRS–D. Brit. s-gos sut. (1942.05.26), sovietų UR min. MOLOTOVAS (p. 501) Vašingtone spiria Vakarus suteikti kar. pagalbą ir reikalauja ek. paramos. **II Vašingtono konfer.** (06.18–26) nutaria atidaryti II frontą ir plėsti atomo tyrimus.
Stalinas, Churchillis ir ROOSEVELTO atstovas **Harrimanas derasi** Maskvoje dėl bendrų veiksmų prieš Vok. (rugpj.). STALINAS informuojamas apie JAV ir D. Brit. k-menės išsikėlimą Š. Afrikoje („Fakelas").
1943.01.14–24 Kasablankos konferencijoje ROOSEVELTAS ir CHURCHILLIS nutaria išsilaipinti Sicilijoje. ROOSEVELTAS reikalauja Vokietijos besąlyg. kapituliacijos. Nustatomi Reicho sistemiško bombardavimo principai. ◊ **V Vašingtono konferencijoje** („Trident", 1943.05.12–25) tariamasi dėl įsiveržimo į Pranc., Birmos atkariavimo, atom. ginklo panaudojimo ir laivų statybos. Pripažįstamos sov. aneksijos. ◊ **Kvebeko konfer.** („Quadrant", 1943.08.14–24) aptaria bendrąją strategiją. ◊ **Sąjungininkų UR ministrų konfererencijoje Maskvoje** (10 19–30) apsvarstomas bendradarbiavimas iki galut. pergalės, SSRS įsijungimas į karą prieš Jap., tarpt. o-jos kūrimas ir visuot. nusiginklavimas pasibaigus karui. Karo nusikaltėliai vokiečiai turi stoti prieš teismą, Italijoje ir Austrijoje turinti būti atkurta demokratija. ◊ **I Kairo konfer.** (ROOSEVELTAS, CHURCHILLIS, ČANG KAIŠI, 1943.11.22–26) aptaria operacijas prieš Japoniją, be to, Korėjos ir nuo 1894 arba 1914 okupuotų kraštų nepriklausomybės klausimą. **Teherano konferencijoje** (ROOSEVELTAS, CHURCHILLIS, STALINAS, 11.28–12.01) apsisprendžiama dėl invazijos Š. Prancūzijoje, o ne Po lygumoje. CURZONO linija turėsianti būti Lenkijos r. siena: Lenkija išplėstina iki Oderio.
1944 Dambarton Oukso konfer. (SSRS, JAV, D. Britanija, Kinija, 08.21–10.07, p. 535). ◊ ROOSEVELTAS atšaukia savo jau padėtą parašą po **Morgenthau planu** (suskaldyti Vokietiją, turinčią tapti agr. v-be). ◊ **Pasitarime Maskvoje** (CHURCHILLIS, EDENAS, STALINAS, 10.09–18) nustatomos įtakos sferos Balkanuose: Rum., Bulg., Vengr. atiduodama sovietų, Gr. – britų, Jugosl. – sovietų ir britų įtakai.
1945 Jaltos konfer. (CHURCHILLIS, ROOSEVELTAS, STALINAS, 02.04–11) **pareiškia apie „išlaisvintą Europą". Lenkija:** emigr. v-sybės atstovai priimami į Liublino k-tą (kom. v-sybės); Lenkijos v. sieną turės nustatyti taikos konfer., CURZONO linija bus Lenkijos r. siena. **Pokario politika Vok. atžvilgiu:** likviduoti NS, padalyti šalį į okupac. zonas pagal Europos patariamosios komisijos I ir II protokolus dėl zonų, sudaryti S-kų kontrolės tarybą (p. 561), išmontuoti fabrikus, nustatyti reparacijas, atimti teritorijas. **Jugoslavija:** sudaroma koalic. v-sybė (p. 543). ◊ **Neeuropiniai klausimai:** SSRS už terit. nuolaidas (*status quo* Išor. Mongolijoje, teisės į Vid. Mongoliją ir Ram. vand. uostus, naujos Kurilų ir P. Sachalino valdos) paskelbsianti karą Japonijai praėjus 3 mėn. nuo karo Europoje pabaigos. Susitariama dėl balsų santykio JT Saugumo Taryboje (p. 535).

Sąjungininkų kampanija Italijoje 1943–1945

Karo veiksmų arenos Š. Afrikoje ir Balkanuose 1943–44

Šiaurės Afrika

1942 britų kontrpuolimas (spalis, „Lightfoot"), vadovaujamas gen. ltn. BERNARDO MONTGOMERY (1887–1976), baigiasi Kyrenaikos užėmimu (lapkr.). **Amer. ir britų k-menių daliniams,** vadovaujamiems gen. EISENHOWERIO (p. 553), **išsilaipinus (lapkr., „Fakelas")** Maroke ir Alžyre, Š. Afrikoje atidaromas II frontas.

Kar. ir polit. pasekmės: iš pradžių priešinęsi, Viši v-sybės pranc. daliniai pereina į s-kų pusę. Adm. DARLANAS su s-kais sudaro paliaubas (1942.11.12). Jis suformuoja v-sybę, tačiau tuojau nužudomas. Prancūzijos Afrikos vyr. komisaru tampa gen. GIRAUD. ◊ Kadangi MP LAVALIS nesutinka sudaryti kar. s-gos su Vok., vok. ir it. daliniai išsilaipina Tunise; Pranc. likutis okupuojamas (operacija „Atila"). PETAINO v-sybė protestuoja, tačiau ji bejėgė. 1942.11.27 vok. užima karinį Tulono uostą (operacija „Antonas", pranc. nuskandina savo laivyną.

„Ašies" valstybių pralaimėjimas Afrikoje: praradus Tripolitaniją, Mareto pozicijų į p. nuo Gabeso ir v. Tuniso gynyba dviem frontais baigiasi ir

1943.05.13 armijų grupė „Afrika" kapituliuoja: 252 000 vok. ir it. kareivių patenka į nelaisvę, prarandama Š. Afrika ir Viduržemio j., atveriamas p. flangas „Europos tvirtovei" pulti.

Italija

1943.07.10–08.17 sąjungininkai užima Siciliją. Britų daliniams išsilaipinus prie Tarento, o amerikiečiams – prie Salerno, vok. atsitraukia į gynybos linijas skersai visą pusiasalį į š. nuo Neapolio.

Mussolini nuvertimas: po MUSSOLINI pasitarimo su HITLERIU prie Feltrės (1943.07.19) Didžiosios fašistų tarybos prašymu krl. VIKTORAS EMANUELIS perima vyr. k-menės vado pareigas. MUSSOLINI atleidžiamas ir areštuojamas (07.25). Suformuojama marš. PIETRO BADOGLIO (1871–1956) vadovaujama v-sybė, kurioje nebėra fašistų (07.26); Faš. partija paleidžiama (07.28). Nepaisant lojalumo Vokietijai garantijų, Lisabonoje It. veda slaptas derybas su s-kais (nuo 08.03). EISENHOWERIUI paskelbus (09.03 pasirašytas) **paliaubas** (09.08), **vokiečiai** imasi **kontrpriemonių** („Ašies žlugimas"): užima Romą, nuginkluoja, paleidžia arba areštuoja it. dalinius. BADOGLIO v-sybė ir karališkoji šeima pabėga pas s-kus. ◊ **Italija paskelbia karą Vokietijai** (10.13). ◊ Staigiu išpuoliu vokiečiai išlaisvina MUSSOLINI (09.12), kuris ima vadovauti 09.09 suformuotai kontrvyriausybei:

įkuriama *Repubblica Sociale Italiana* („Salo respublika").

1944 JAV k-menės daliniai išsilaipina vok. fronto užnugaryje prie Netūno. Vok. įnirtingai priešinasi prie Monte Kasino (02.15 sugriaunamas vienuolynas) iki gegužės pab., bet nepajėgia sukliudyti amerikiečiams užimti Romą (06.04), Pizą (07.26) ir Florenciją (08.04). Apeninų frontas („gotų linija") išsilaiko iki

1945 sąjungininkų puolimo (04.09–14): amerikiečiai jį pralaužia prie Bolonijos (04.19).

1945.04.28 Vok. ginkl. pajėgos Italijoje kapituliuoja (apie tai paskelbiama 05.02). **Bebėgantį į Šveicariją Mussolini sušaudo partizanai.**

Balkanai

Rumunija. Po sovietų prasiveržimo Balkanuose (rugpj.) marš. ANTONESCU (p. 515) areštuojamas (08.23). Gen. SANATESCU kab. sustabdo kovą su SSRS ir leidžia vokiečiams laisvai pasitraukti. Vok. ėmus bombarduoti Bukareštą, Rum. **jai paskelbia karą.** Rusai užima Ploješčio naftos telkinius (08.30) ir Bukareštą (08.31).

1944.09.12 Maskvos paliaubos.

Bulgarija

1944 SSRS paskelbia karą Bulgarijai (09.05), ligi tol buvusiai karo su D. Brit. ir JAV padėtyje. ◊ **Bulg. paskelbia karą Vokietijai** (09.08). Po GEORGIJEVO vadovaujamos prosoviet. bulgarų grupuotės įvykdyto perversmo (09.09) šalį be pasipriešinimo užima Raud. armija.

1944.10.28 Maskvos paliaubos. Graikija. HITLERIO įsakymu (08.25) vok. pasitraukia iš Graikijos (iki 1944.11.02); Vok. k-menė (armijų gr. E) atsitraukia į n. pozicijas (žr. žemėl.). Graikijoje vyksta **piliet. karas tarp komunistų ir monarchistų.** Po nesėkmingo CHURCHILLIO ir EDENO bandymo tarpininkauti Atėnuose (12.25–27) krl. JURGIS perduoda regentystę Atėnų arkivysk. DAMASKINUI (1945.12.31).

Albanija: vok. k-menei palikus šalį, plkn. ENVERAS HODŽA (p. 544) suformuoja prosoviet. v-sybę.

Jugoslavija

1944 Belgradą užima (10.18) TITO (p. 543) vadovaujami partizanai, palaikantys ryšį (nuo 09.06) su Raud. armija.

Vengrija. Po to, kai Vengriją užima vok. k-menė (03.19, „Margaritos" planas),

1944 sudaromos slaptos paliaubos su SSRS (10.11). Apie jas paskelbus (10.15), vok. spaudžiamas adm. HORTHY (p. 469) yra priverstas jas atšaukti. HORTHY išvežamas į Vokietiją ir pakeičiamas FERENCU SZALASI (p. 469).

Kontrv-sybė, vadovaujama gen plkn BELOS MIKLÓSO-DALNOKI (12.23), **paskelbia Vokietijai karą.**

1945.01.20 pasirašomos Maskvos paliaubos.

Karas Rytuose 1943–44

Sąjungininkų įsiveržimas į Prancūziją 1944

Vokiečių valdžia Rytuose (1941–44)

1941 fiureris išleidžia įsaką dėl okupuotų r. teritorijų valdymo: įkuriama ROSENBERGO vadovaujama Rytų ministerija ir Ostlando bei Ukrainos reichskomisariatai. Vykdoma griežta išnaudojimo politika HIMMLERIO

1942 sankcionuotas gen. planas „Rytai" numato iškeldinti į Sibirą 80–85% lenkų, 65% ukrainiečių, 75% baltarusių ir 50% čekų. ◊ „**Įsakas dėl elgesio su priešiškais krašto gyventojais**" (1941.05.06) ir „**Įsakas dėl komisarų**" (1941.05.13) – be teismo likviduoti į nelaisvę patekusius Raud. armijos komisarus – turi „įteisinti" tarpt. teises nepaisantį kariavimo būdą.

Rusų savanorių daliniai: į vok. pusę stoja beveik 1 mln rusų „savanorių pagalbininkų" („Hiwis") Rytų armijų gen. ANDREJUS VLASOVAS (1900–46; mirties bausmė) ima formuoti savanorių batalionus. Tačiau

1944 Himmlerio ir Vlasovo susitarimas (formuoti Rus. išlaisvinimo armiją) ir steigiamoji Rusijos tautų išlaisvinimo k-to konfer. pavėluoja.

SSRS reakcija: tautos atsparumą stengiamasi stiprinti remiantis tradicijomis. Vėl suteikinėjamas gvardijos vardas. STALINAS paskiriamas maršalu; grįžtama prie k-menės dalijimo į eilinių, seržantų, karininkų korpusus ir generalitetą. Didesnės reikšmės užs. politikai turi **taikos tarp partijos ir Bažn. sudarymas** (patriarchu išrenkam metropolitą SERGIJŲ) ir **Kominterno paleidimas.**

1943 vokiečiai prie Katynės **atranda mas. kapavietes** su daugiau kaip 4000 NKVD sušaudytų lenkų karininkų (SSRS prisipažinimo sulaukta tik 1990). Lenkų emigr. v-sybė pareikalauja, kad radinį ištirtų Raud. Kryžius. Dėl to **nutraukiamas 1941 Lenkijos–SSRS susitarimas,** ir sovietai užmezga diplomat. santykius su **Lenk. nac. išlaisvinimo k-tu** („Liublino k-tu")

Iš vok. komunistų bei belaisvių kareivių ir karininkų **sukuriamas nac. k-tas Laisvoji Vokietija** ir Vokietijos karininkų sąjunga. BENEŠAS pasirašo su SSRS **draugystės ir savitarpio pagalbos paktą** dėl bendradarbiavimo po karo. Jį papildo

1944 susitarimas dėl to, kad Čekoslovakiją užimsianti Raud. armija.

„Europos tvirtovės" gynimas (1943–44)

Rytai. Sov. prasiveržimo palaužtas Pietų frontas (p. 519) atstatomas po gynyb. mūšių prie Dono ir Miuso (1943.01–03). Vok. Kaukazo daliniai per Rostovą pasitraukia į Ukr. ir Kubanės placdarmą, kurį, gavę įsakymą, palieka (iki 10.07)

1943 paskut. vok. puolimas Kursko lanke („Citadelė", 07.05–13) nutrūksta. Iniciatyvą jau turi sovietai, kurių pranašumas vis labiau ryškėja. Dėl HITLERIO užsispyrimo išlaikyti jau susikurtus frontus ir „stiprias pozicijas" beprasmiškai aukojamos vok. k-menės dalys.

Sov. puolimas šiaurėje sustoja prieš Narvos apylinkių gynybą (nuo 06.10), vid. ruože baigiasi Briansko (09.17), Smolensko (09.24) ir Gomelio (11.25) paėmimu, **pietuose** – Donbaso atgavimu (rugs.) ir prasiveržimu prie Dniepro (spalis), taip atkertant Krymą (11.01).

1944 sovietai pirmiausia prasiveržia pietuose – užima Ukr. pietus, įsiskverbia į Galiciją (kovas); vok. daliniai palieka Krymą (iki gegužės). Baltijos šalyse vyksta gynyb. mūšiai (sausis–balandis). ◊ Nuo 1944.06.06 prasideda **sov. vasaros puolimas:** sunaikinamos armijų gr. „Centras" 25 divizijos (Minskas, 07.02); įsilaužiama į Balk. frontą; prasiskverbiama į Vyslos regioną. Lenk. pogrindžio armijos surengtas **Varšuvos sukilimas** (08–10) sužlunga. *Armia Krajowa* kapituliuoja; armijų gr. „Šiaurė" apsupama, ir sov. pasiekia Rytprūsius (spalis). ◊ **Suomija:** pralaužus frontą ties Karelijos sąsmauka (06.10), sudaromos **Maskvos paliaubos** (09.19). Vok. 1 aplandijos armija pasitraukia į Norv. šiaurę.

Vakarai–Š. Prancūzija: kad atidarytų SSRS reikalaujamą II frontą (p. 521),

1944.06.06 Vakarų s-kai, vadovaujami gen. EISENHOWERIO, **įsiveržia („Valdovas")** į Š. Pranc. tarp Šerbūro ir Kano. Jie užima Kotanteno p-lį (06.14), paima Šerbūrą (06.30), Kaną (07.09) ir Sen Lo (07.18) bei pralaužia vok. pozicijas prie Avranšo (07.25); pereinama prie manevr. karo. „Falezes pragare" sunaikinus vok. tankų junginių (08.16), atsiveria kelias į Paryžių, kur prasideda Pasipriešinimo judėjimo sukilimas (08.19). Vok. k-menė kapituliuoja, į Paryžių įžengia gen. DE GAULLE'IS (08.25) ◊ S-kai pasiekia Vok. sieną prie Tryro ir Acheno bei Olandijos p. sieną (09–10)

Pietų Prancūzija

1944.08.15 s-kų daliniai išsilaipina P. Pranc. („Dragūnas"). Amerikiečiai per Grenoblį pasiekia Šveic. sieną (08.23). Pranc. daliniai užima Tuloną ir Marselį. S-kai skverbiasi į Š. ir paima Mecą, Belforą, Miulūzą ir Strasbūrą (lapkr.); amer. įsiveržia į „Vakarų pylimą" (12.03).

Vok. puolimas Ardėnuose (nuo 12.06), pastangos paimti Antverpeną dėl s-kų kontrpuolimo rezultatų neduoda.

Vokiečių Rytų fronto žlugimas nuo 1945 sausio iki kovo

„Didžiojo Vokietijos Reicho“ galas 1945 balandį–gegužę

Paskutinieji vokiečių bandymai apsiginti

1944 visi galintys rankoje laikyti ginklą 16–60 m. vyrai mobilizuojami į „Vok. tautos šturmo" o-ją (09.25), o

1945 sumažinami maisto daviniai bei mobilizuojami 1929 gimę jaunuoliai (03.05).

03.19 HITLERIS įsako griauti visus karinius, susisiekimo, ryšių, pram. ir aprūpinimo įrenginius („Nerono įsakymas"), o

04.12 – ginti Vok. miestus (už nepaklusimą gresia mirties bausmė).

Karo lauko teismų įvedimas turi priversti k-menę priešintis iki galo, beprasmiškai. Paskelbus apie jau už priešo linijos pasipriešinimą tęsiančią o-ją „Vilkolakis", s-kai imasi gynybos priemonių.

Rytų Vokietijos užkariavimas

01.12 sovietai iš Baranovo placdarmo pradeda d. puolimą, suardantį vok. centro frontą; prarandamos dar užimtos Lenkijos sritys, Aukšt. Silezija su nenukentėjusiu pram. rajonu ir Žem. Silezija į r. nuo Oderio. Rytprūsiai atkertami.

02.26 sovietai nuo Bidgoščio prasiveržia iki Baltijos j. prie Kolobžego (03.18), pasiekia Ščecino marias ir Gdansko įl. (03.30). Nepaprastai sunkiomis sąlygomis (didžiuliai šalčiai) Vok. gyventojai mėgina išsigelbėti nuo prikurstytų sov. kareivių smurto bėgdami į Vakarus. Karo laivynas ir gynyb. mūšiai sudaro galimybę išgelbėti daug civilių ir sužeistųjų. Tvirtovėmis paskelbti miestai – Torūnė, Poznanė, Grudziondzas, Karaliaučius, Vroclavas ir kt. – turi būti ginami.

04.16 prasideda sov. puolimas visu frontu nuo Oderio ir Neisės. Sov. puolimo smaigaliai susijungia prie Naueno, Berlynas apsupamas (04.24).

04.25 amer. ir sov. pajėgos susitinka netoli Torgau prie Elbės.

05.02 Berlynas kapituliuoja.

Sovietų puolimus Kurše vok. atmuša iki pat kapituliacijos.

Pietryčiai. Paėmę Budapeštą (02.13), sov. veržiasi prie Vienos, kuri krinta po gatvių mūšių (04.13), ir susitinka su amer. ir britų k-menės daliniais prie Enso ir Štirijoje. Raud. armijos puolimas nuo Bratislavos į Prahos pusę lemia

05.05 čekų sukilimą Prahoje prieš vok. okupac. k-menę.

03.20 prasideda TITO partizanų puolimas (p. 513).

Vakarų užkariavimas

Dėl s-kų kontrpuolimo Ardėnuose (01.03) ir JAV bei D. Brit. k-menių susijungimo prie Houfalizės (01.16) vok. praranda kairįjį Reino krantą (vasaris), ir amer. įsirengia placdarmą prie Remageno (03.07). **Vok. Vakarų frontas suyra.**

Šiaurė. Britai prie Vėzelio peržengia Reiną (03.24) ir puola Emso žemės link (taip atkertamos vok. pajėgos „Olandijos tvirtovėje") bei per Vestfaliją Elbės pusėn į Holšteiną ir Meklenburgą (05.02).

Centras: apsupę Rūro katile 21 vok. diviziją, kurios po katilo perskėlimo kapituliuoja (04.18), amer. pasiekia Elbę (balandis, žr. toliau).

Pietūs: amer. veržiasi suderintos demarkacijos linijos Karlovi Varai–Budejovicai–Lincas link. JAV 7 armijos k. sparnas prasiveržia į Zalckamergutą, dešinysis – prie Brenerio per., kur susitinka su amer. daliniais iš It. (05.04). Pranc. peržengia Reiną į š. nuo Karlsrūhės (04.01) ir prie Strasbūro (04.15).

Visiškas pralaimėjimas

Grįžęs į Berlyną, Reicho kanceliarijos bunkerį (01.16), HITLERIS nusprendžia pasilikti Berlyne (04.21). **Kontaktų su s-kais** dėl karo užbaigimo, HITLERIUI nežinant, ieško HIMMLERIS, pasiūlantis V. v-bėms, tarpininkaujant švedų grf. BERNADOTTE, dalinę kapituliaciją (04.23), kurią šie atmeta, bet apie ją paskelbia per radiją (04.28); taip pat GORINGAS, paklausęs HITLERIO, ar turįs perimti vadovavimą Reichui (04.23). HITLERIS surašo polit. testamentą: HIMMLERIS ir GORINGAS išmetami iš partijos, pašalinami iš pareigų; **grossadm. Karlas Dönitzas** (1891–1980) **tampa Reicho prez. ir vermachto vyr. vadu, Goebbelsas – reichskancleriu.**

04.30 Hitleris nusižudo.

05.02 Dönitzas įgalioja fin. min. grf. VON KROSIGKĄ **sudaryti darbinę Reicho v-sybę** (Plėne, nuo 05.03 Miurvike prie Flensburgo). Paleidžiama VNSDP, iš visų pareigų atleidžiamas HIMMLERIS (05.05). Kapituliavus Berlynui, It. armijai (p. 513) ir armijų gr. „Pietvakariai" (05.04),

05.04 kapituliacijos aktą MONTGOMERY štabe Liūneburge **Vok. GP** Olandijoje, š. v. Vok., Danijoje ir Norvegijoje vardu **pasirašo** gen. adm. von FRIEDEBURGAS.

05.07 Vokietijos vermachto besąlyg. kapituliacijos aktą EISENHOWERIO štabe Reimse **pasirašo** gen. plkn. JODLIS.

05.08 kapituliacijos aktą sovietų gen. štabe Berlyno Karlshorste marš. ŽUKOVUI pakartoja gen. geldmarš. KEITTELIS, gen. adm. von FRIEDEBURGAS ir gen. plkn. STUMPFFAS. ◊ Visuot. kapituliacija įsigali 05.09.

05.21 atstatydinama ir areštuojama Dönitzo v-sybė.

Japonų puolimai 1941–42

Sąjungininkų kontrpuolimas nuo 1942

Japonijos ekspansija
Polit. užnugarį „Naujajai tvarkai" Ram. vand. baseine (p. 469) sukurti suteikia Antikominterno paktas, prieš JAV įsikišimą į karą nukreipta Trišalė sut. (p. 509) ir sutartis su SSRS. ◊ Paskyrusi Nankingo v-sybę, Jap. išsiplečia į pietus. S-kai nepajėgia sukliudyti Birmos kelio blokados (1940). Jap. okupuoja Indokinijos šiaurinę dalį (1940.09). **Pasekmės.** ČANG KAIŠI Kinija izoliuojama. Jap. ima kelti grėsmę Malajos ir Indonezijos žaliavų telkiniams.
Reaguodama į Jap. ekspansiją JAV paskelbia „karantiną" (p. 499) ir nutraukia prek. sutartį (p. 487). Naftos ir metalo laužo embargas susilpnina Jap. ginklų pram.. JAV, D. Brit. ir Olandijos Indija uždaro Jap sąskaitas. Derybos (JAV reikalauja, kad Jap. pasitrauktų iš Kinijos ir Indokinijos) sužlunga.

1941 Perl Harboro užpuolimas (p. 499): paralyžiuojamas JAV Ram. vand. laivynas, tačiau laivų statyklos ir dokai nesugriaunami. Atviroje jūroje buvę 3 amer. lėktuvnešiai sunaikinimo išvengia. JAV ir D Brit. paskelbia karą Jap. (12.08, p. 499), Vok. ir It paskelbia karą JAV (12.11).

1941–42 japonai puola 3 kryptimis. **Pagr. smūgis** (operacija „Pietūs") centre nutaikytas į Filipinus ir Olandijos Indiją (tikslas – ek. autarkija).

1942 užimami Filipinai (amer. vyr. vadas MACARTHURAS, p. 549); išsikėlę Lusone ir Mindanao jap. paima Manilą (01.02), sala tvirtovė Korechidoras kapituliuoja (05.06). ◊ **Kova dėl Olandijos Indijos** (01.11–03.08): jap. užima Celebesą, Borneo ir Amboiną (sausį), išsilaipina Sumatros pakrantėje. ◊ Jap. po laivyno pergalių Makasaro sąsiauryje (01.24–27) okupuoja Timorą (iškyla grėsmė Australijai), Javą ir Sundos salas (nuo 02.27 iki 03.01), olandai kapituliuoja (03.08).

Pagr. smūgio d. sparnas atsiduria Azijos žemyne. Po

1941 britų kovos laivų „Prince of Wales" ir „Repulse" nuskandinimo (12.12) jap. sudaro s-gą su Tailandu. Užimami britų atramos taškai Honkongas (12.25) ir Singapūras (1942.02.15); užkariaujama Birma (Taut. Kinija atkertama nuo V. s-kų aprūpinimo, 1942.04). **Kyla pavojus Indijai.** Birmoje formuojama buv. Nac. Kongreso prez. SUBHO ČANDROS BOSE'S (p. 481) vadovaujama indų Nac. armija.

Pagr. smūgio k. sparną pridengia „spinduliniai smūgiai į Okeaniją". Jap. užima Guamą ir Veiką (1941.12.10 bei 20), puola Bismarko salyną, N. Gvinėją ir Saliamono salas (1942.01–03), išsilaipina Aleutuose (1942.06). ◊ Per pusmetį pavyksta **užgrobti didžiulę erdvę** ir dėl netiketumo efekto taktikos.

Ek. ir polit. padariniai. 1942 Jap. valdo terit. su maždaug 450 mln. gyv. ir gausiomis naudingomis iškasenomis (95% kaučiuko žaliavos, 90% chinino, 70% alavo ir ryžių pasaul. produkcijos). Jap. disponuoja pakankamais naftos ir svarbių rūdų (boksito, chromo ir kt) ištekliais. ◊ Ji remia prieš Europos kolonij v-bes nukreiptus taut. sąjūdžius: Filipinuose suformuojama projap. v-sybė, pripažįstama Birmos (1943), Vietnamo ir Indonezijos (1945) nepriklausomybe.

Sąjungininkų puolimas (1942–45)

1942 mūšis Koralų j. užbaigia jap. skverbimąsi į pietus (05.07–08). ◊ **Jūrų mūšis prie Midvėjaus salų** (06.03–07; praradęs 4 lėktuvnešius, jap. laivynas susilpnėja) ir **amer. išsilaipinimas Gvadalkanalyje** (08.07) žymi JAV ir Austral kontrpuolimo pradžią. Sala po ilgos kovos paimama (1943.02.08).

1943 sąjungininkų puolimas Ram. vand. pietvakariuose („Varlės šokinėjimas": vyr. vadas gen. MACARTHURAS). Jie išsilaipina N. Georgijoje (07.01), Velja Lavelijoje (08.15), N. Gvinėjoje (09.04), Bugenvilyje (11.01) ir N. Britanijoje (12.15). Rabaulio uostas užblokuojamas (jap. laivai pasitraukia 1944.03).

1944 JAV GP, atsiėmę Aleutus (1943.05–08), **puola Ram. vand. viduryje** (vyr. vadas adm. NIMITZAS): užimamos Gilberto ir Maršalo salos (1943.11–1944.03), Marianų salos Guamas ir Saipanas (06–07).
Po susijungimo su gen. MACARTHURO vadovaujamomis pajėgomis ir jūrų mūšio dėl Leitės įl.

1944–45 užkariaujami Filipinai (1944.10–1945.02): užimama Manila (02.04) ir visas Lusonas (02.24).

1944–45 britų, amer. ir kinų pajėgos **atsiima Birmą.** Sunaikinamos trys Jap. armijos, Birmos kelias pasidaro atviras.

1945 amer. išsilaipina Japonijoje (Iodžima, 02.19).

Oro karas: amer. puolimą paremia Jap. miestų oro antpuoliai. JAV oro pajėgos bombarduoja Jap. pram. centrus ir nuo 1943 įgyja persvarą ore.

1945 ant Hirošimos numetama pirmoji atom. bomba (08.06; antroji numetama ant Nagasakio 08.09; p. 584).
SSRS paskelbia karą (08.08): Raud. armija įžengia į Mandžiūriją ir Korėją, užima Kurilus ir Sachaliną.

1945.09.02 Japonija kapituliuoja.

Karo pasekmės

Žmonių aukos. Didž. istorijoje sausumos, oro ir jūrų karas pareikalavo ir daugiausia aukų – apytikriai **55 mln. žuvusiųjų, 35 mln. sužeistųjų, 3 mln. dingusiųjų be žinios.** Kaip niekad ligi tol daug žuvusių civilių: oro antpuoliai (1,5 mln.), partizanų kovos, masinis naikinimas (daugiau kaip 6 mln. žydų, p. 517), darbo ir konc. s-klos, keršto akcijos, bėgimas, deportacijos ir išvarymai (p. 533) pareikalauja **20–30 mln. civilių gyvybių,** iš jų 7 mln. rusų, 5,4 mln. kinų, 4,2 mln. lenkų, 3,8 mln. vokiečių. **Kareivių** SSRS praranda 13,6 mln., Kinija – 6,4 mln., Vok. – 4 mln., Jap. – 1,2 mln. ◊ Mažesni JAV (apie 259 000) ir D. Britanijos (326 000) nuostoliai.

Karo išlaidos. Iš suskaičiuotų 1500 mlrd. JAV dolerių JAV tenka 21%, D. Britanijai 20%, Vokietijai 18%, SSRS 13% išlaidų.

Ūkis. Visuot. technikos ir pram. pažanga palyginti greitai atlygina karo nuostolius. Jau 1948 pasaulio gamyba ir prekyba pasiekia prieškarinį lygį ir praauga jį po Korėjos krizės. ◊ **Europa** praranda vadovaujamą vaidmenį, sugriauti gyv. ir pram. rajonai (ypač Vid. ir R. Europoje) stabdo jos atkūrimą. **Vakarų Europa** siekį pasivyti pasaulį realizuoja su JAV kapitalo pagalba (MARSHALLO planas, p. 557). Ek. liberalizacija ir **integracija** (p. 557) jai padeda atsigauti apie 1950. ◊ **Rytų bloko šalyse** pram. atstatymą forsuoja griežtas ūkio planavimas: sunkioji pram. privilegijuojama ž. ū. produkcijos ir bendro gyvenimo lygio sąskaita. Tik po STALINO mirties „naujasis kursas" (p. 540) sušvelnina ek. centralizmą ir padidina plataus vartojimo reikmenų gamybą.

Politika. Pasaulio taikai apsaugoti sukuriama **Jungtinių Tautų Organizacija** (Jungtinės Tautos – **JT**: p. 535), tačiau nugalėtųjų besąlyg. kapituliacija radikaliai pakeičia pasaulio polit. padėtį. Susiformuoja **sovietų satelit. v-bių sistema** (p. 543), atsiremianti į britų ir amer. okupac. zonų sieną: **Lenk.** sienos nukeliamos į vakarus (p. 544). **Vokietijos klausimas** lieka neišspręstas. Nepaisant milžiniškų nuostolių **SSRS,** atpalaiduota vakaruose nuo Vok., o rytuose nuo Jap. priešpriešos, tampa supervalstybe (p. 539). Komunizmo laimėjimai (Kinija, p. 547), regis, patvirtina LENINO teoriją apie jo pranašumą ir neišvengiamą kom. ir kapit. konfliktą. Būdami įsitikinę dėl savo jėgos, sovietai pretenduoja absoliučiai dominuoti Rytų bloke ir visame pasaulyje. ◊ JAV, ne tiek dėl savo troškimo vadovauti, kiek dėl kitos tokios v-bės stygiaus be aiškios programos atsistojusios Vakarų priešakyje, tik pamažu ir nykstant savo saugumo jausmui (taip pat ir dėl atom. ginklo monopolio praradimo, p. 584) įsisąmonina pasauliui iškilusią polit. grėsmę. **Rytų ir Vakarų konfliktas,** jėgos politikos ir ideologijos lygmenyse vykstantis kaip „šaltasis karas" tarp rytietiškojo bolševizmo ir vakarietiškųjų laisvės aspiracijų, reiškiasi propaganda, prestižo politika, ginklavimusi, tarpt. s-gomis (p. 551), techn. ir ek. priešiškumu (kosm. skrydžiai, p. 584; pagalba besivystančioms šalims, p. 573), susiskaldymo krizėmis (p. 549).

Susiskaldymas stiprina **spalvotųjų tautų** polit. savimonę ir nepriklausomybės siekį (p. 573). Naujų polit. darinių (Izraelis, p. 571; Kongas, p. 581) atsiradimas didina visuot. krizės pavojų. Ek. neišsivysčiusių **neprisijungusiųjų nacijų** solidarumas kelia pasaulio politikai n. problemų.

Būtinybė koegzistuoti „baimės pusiausvyros" sąlygomis (p. 584), regis, ima **mažinti įtampą** tarp d. v-bių, ryškėjant skaidymosi tendencijoms (policentrizmui) Vakarų (NATO krizė, p. 551), Rytų (Maskvos–Pekino konfliktas, p. 547; „titoizmas", p. 543 ir t.) ir neutralioje stovykloje (atsisakoma solidarumo politikos).

Taikos sutartys: joms parengti Potsdamo konfer. (p. 561) nutaria sušaukti **UR min. tarybos** posėdį Londone, kur dalyvautų ir Pranc. bei Kinijos atstovai.

1945 (II) Maskvos UR min. konferencijoje susitariama ir dėl sov. bei amer. k-menių atitraukimo iš Kinijos bei n. santvarkos Japonijoje ir Korėjoje.

1946 Paryžiaus taikos konfer. (07–10). Po (III) Niujorko UR min. konferencijos (11–12) sudaromos

1947 Paryžiaus taikos sutartys (vasaris) su **Suom.** (praranda Kareliją, p. 543), **It.** (reparacijos, netenka kolonijų bei Triesto), **Vengr.** (1937 sienos), **Rum.** (netenka Besarabijos bei Bukovinos) ir **Bulg. Triestas** tampa JT kontroliuojama „laisvąja zona" (p. 543).

JAV kar. vadovybės (p. 547) valdoma **Jap.** demilitarizuojama, joje įgyvendinamos dem. reformos (p. 547). Kom. valdžios užgrobimas Kinijoje paspartina 49 v-bių (be SSRS ir Indijos)

1951 San Francisko taiką su Japonija: jos sienos nustatomos pagal 1854 valdų ribas.

Austrija: tarpt. konferencijos nesėkmingai svarsto v-bės sut. klausimą, kol feder. kancleriui RAABUI (p. 555)

1955 pavyksta pasiekti, kad būtų pasirašyta **valstybės sutartis su Austrija.**

SSRS ir Japonijos karo padėtį užbaigia

1956 Maskvos deklaracija (MP HATOJAMA ir BULGANINAS).

Vokietijos klausimas po 1945

Kaip pagr. tarpt. politikos problema **Vokietijos klausimas** (padalijimas, n. suvienijimas, polit. statusas, sienos) tampa Rytų ir Vakarų konflikto veidrodžiu.

1945 Potsdamo susitarimu (p. 561) trys okupac. v-bės įsipareigoja pasirašyti taikos sutartį su visa Vok., tačiau susitarime nėra direktyvų dėl vok. apsisprendimo teisės. ◊ Po Paryžiaus sutarčių pasirašymo per

1947 (IV) Maskvos UR min. konfer. dėl Vokietijos susitarti nepavyksta; nesutarimus pagilina TRUMANO doktrina (p. 553) ir MARSHALLO planas (p. 557). (V) Londono UR min. konfer. (1947.11–12) Vok. klausimą atideda, todėl

1948 Londono Šešių v-bių konfer. (p. 561) nutaria vakarines okupac. zonas ek. prijungti prie V. Europos. Kaip tik tarp konferencijų suformuotas Rytų blokas (p. 543) dėl to protestuoja Varšuvos UR min. konferencijoje (birž.). ◊ Tęsiantis Berlyno blokadai (p. 565)

1949.04 Vašingtono UR min. konferencijoje V. v-bės priima V. Vokietijos okupac. statutą. ◊ Per (VI) Paryžiaus UR min. konfer. Vakarai nesutinka be laisvų rinkimų suformuoti centr. v-sybę (UR min. VIŠINSKIO pasiūlymas). ◊ Naujus Vakarų svarstymus

1950 Londono Trijų v-bių konferencijoje užgožia **Korėjos krizė** (p. 549). ◊ Niujorko UR min. konfer. (rugs.) nusprendžia ginti laisvąjį pasaulį; suteikiamos garantijos VFR ir V. Berlynui, vėl prasideda Vok. ginklavimasis ir VFR pripažįstama išimt. teisė atstovauti visai Vok.

1951 UR min. konfer. Vašingtone (rugs.): kartu su VFR imama formuoti Europos armija.

Sov. notos dėl taikos sutarties nesukliudo sudaryti

1952.05 Vokietijos ir EGS sutarties (p. 563). ◊ Po STALINO mirties vykusi

1954 (VII) Berlyno UR min. konfer. (01–02) vėl sužlunga dėl visuot. rinkimų klausimo (**Edeno planas:** išrinkti visos Vok. Nac. susirinkimą, priimti k-tuciją, sudaryti v-sybę, pasirašyti taikos sutartį; **Molotovo planas:** taikos sutartis su VFR ir VDR delegatais, po to - visuot. rinkimai).

Pranc. nepritarus EGS sutarčiai, VFR

1954.10 pasirašytomis Paryžiaus sutartimis (p. 563) **prisijungia prie VES ir NATO.** ◊ R. bloko konfer. Maskvoje (11–12) paskelbia Vok. susivienijimą nuo šiol esant neperspektyvų. Nepaisant

1955 sudarytos Varšuvos sutarties (p. 551), v-bės sutartis su Austr. teikia naujų vilčių dėl įtampos sumažėjimo.

Keturių v-bių atsakomybę taikingai pabrėžia

1955.07 vykęs Ženevos Viršūnių susitikimas (EISENHOWERIS, EDENAS, FAURE, BULGANINAS), duodantis **direktyvas** UR ministrams toliau svarstyti Europos saugumo ir Vok. klausimus.

1955.10–11 vykusi VIII Ženevos UR min. konfer. neduoda jokių rezultatų, nes **Molotovas** Vok. klausimą pajungia Europos saugumo klausimui, o **Dullesas,** nurodydamas į Ženevos direktyvas, laikosi abiejų klausimų kompleksiškumo. ◊ Vėliau SSRS užsispyrusi atkakliai laikosi **Chruščiovo** pirmą kartą R. Berlyne (liepa) iškeltos

„Dviejų valstybių" teorijos (Vok. susivienijimas vien tik per abiejų dalinių vok. v-bių susitarimą, išlaikant nepaliestus socialistinius VDR laimėjimus). ◊ Vengr. krizė (p. 545) demaskuoja sov. forsuojamą įtampos mažinimą kaip takt. manevrą; Vakarai irgi patiria pralaimėjimą per Sueco krizę (p. 569).

1958.11 Berlyno ultimatumas (p. 565): CHRUŠČIOVAS anuliuoja 4 v-bių valdomo Berlyno statutą ir pareikalauja V. Berlyną paversti demilitarizuotu **„laisvuoju miestu".** ◊ Vakarų šalys, NATO ir VFR atmeta

„Trijų valstybių" teoriją, reikalauja laikytis tarpt. susitarimų, bet kartu pasiskelbia esančios pasirengusios derėtis.

1959.01 sov. parengtas taikos sut. projektas reikalauja ir Vok. neutraliteto, be to, pripažinti Oderio–Neisės sieną ir V. Berlyno „laisvąjį miestą". ◊ CHRUŠČIOVAS pratęsia Berlyno klausimo sureguliavimo terminą, tačiau paskelbia, jog jei V. v-bės atmes projektą, tai SSRS sudarys separat. taiką su VDR.

Dalyvaujant konsultantams iš VFR ir VDR,

1959.05–08 vyksta IX Ženevos UR min. konfer. Vakarų 4 pakopų **taikos planas** (UR min. **Herteris):** 1) Berlynas suvienijamas per laisvus rinkimus; 2) sudaroma visos Vok. rinkimų komisija (15 VFR, 10 VDR atstovų), referendumas dėl rinkimų įstatymo; 3) rinkimai į Nac. susirinkimą (k-tucija), sudaroma v-sybė; 4) sureguliuojamas taikos klausimas. ◊ UR min. **Gromyka** apeliuoja į sov. taikos sutarties projektą. ◊ CHRUŠČIOVAS oficialaus vizito lankosi JAV (rugs.): susitariama dėl n. derybų Kemp Devide. ◊ V. šalių vadovų EISENHOWERIO, DE GAULLE'IO, MACMILLANO, ADENAUERIO susitikimas Paryžiuje (gruodis) pakviečia CHRUŠČIOVĄ į konfer. Šis sužlugdo

1960 Paryžiaus Viršūnių konferenciją (gegužė, U-2 afera, p. 540), tačiau paskelbia nuosaikių pareiškimų Berlyno klausimu.

1961 pasitarime su JAV prez. KENNEDY Vienoje (birž.) CHRUŠČIOVAS vėl pakartoja sov. reikalavimus. ULBRICHTO pagilinta nauja Berlyno krizė (rugpj., p. 565) vėl paaštrina tarpt. nesutarimus. JAV viceprez. JOHNSONAS V. Berlyne pakartoja KENNEDY paskelbtas **„tris pagrindines laisves"** *(Essentials):* v. berlyniečių kar. saugumas, laisvas patekimas į miestą, jų laisvė ir galimybės pragyventi. ◊ Nuo 1962 sov. ir amer. Vok. klausimu susilaiko. SSRS nebekalba apie jokią separat. taiką

1964 draugystės sutartyje su VDR; trys Vakarų šalys į tai atsako deklaracija dėl Vokietijos (4 v-bių atsakomybė ir vok. apsisprendimas).

Europa

etniniai pabegėliai (mln.) iki 1963
kiti pabėgėliai
vokiečiai
prancūzai
lenkai
žydai

deportuotieji
įvairiataučiai pabėgėliai (DP – *Displaced Persons*)
arabai
žydų emigrantai į Izraelį (1948–51)
pabegelių valstybes
skaičius plg. apat. žemėlapyje

A – AUSTRIJA
B – BELGIJA
Č – ČEKOSLOVAKIJA
Ol – OLANDIJA

NORVEGIJA
SUOMIJA
karelai
estai 0,04
ŠVEDIJA
0,08 latviai
0,08 lietuviai
DIDŽIOJI BRITANIJA
DANIJA
VDR
VFR 12,6
LENKIJA
KANADA
JAV
AUSTRALIJA
Indonezija
PRANCŪZIJA
ŠVEICARIJA
Ženeva
ITALIJA
vakarų ukrainiečiai
slovakai
VENGRIJA
RUMUNIJA
rytų ukrainiečiai
Volgos vokiečiai
kalmukai
kaukaziečiai
Sibiras
Krymo totoriai
JUGOSLAVIJA
BULGARIJA
TURKIJA
ISPANIJA
GRAIKIJA
ALŽYRAS
MAROKAS
TUNISAS
LIBANAS
SIRIJA
Etiopija, Eritrėja
IZRAELIS
JORDANIJA
Gaza 0,24
EGIPTAS
LIBIJA

Azija

Mandžiūrija
Pekinas
Š
P.
Tokijas
JAPONIJA
KORĖJA
Kabulas
Kašmyras
VAKARŲ PAKISTANAS
Karačis
TIBETAS
Delis
Lasa
KINIJOS LIAUDIES RESPUBLIKA
NEPALAS
Taivanas
Marianai, Karolinai
INDIJOS SĄJUNGA (BHARATAS)
RYTŲ PAKIS.
BIRMA
HONKONGAS
AUT. KINIJA (Taivanas)
portugalai
Goja
Hanojus
Š. VIETNAMAS
Rangūnas
TAILANDAS
Manila
P. VIETNAMAS
Bankokas
KAMBODŽA
FILIPINAI
CEILONAS
Kolombas
Saigonas

pabėgėlių šalys: iš visų gyventojų pabėgėliai sudaro
5–10%
iki 20%
iki 30%
daugiau kaip 30%
užs. gyvenantys kinai (mln.)

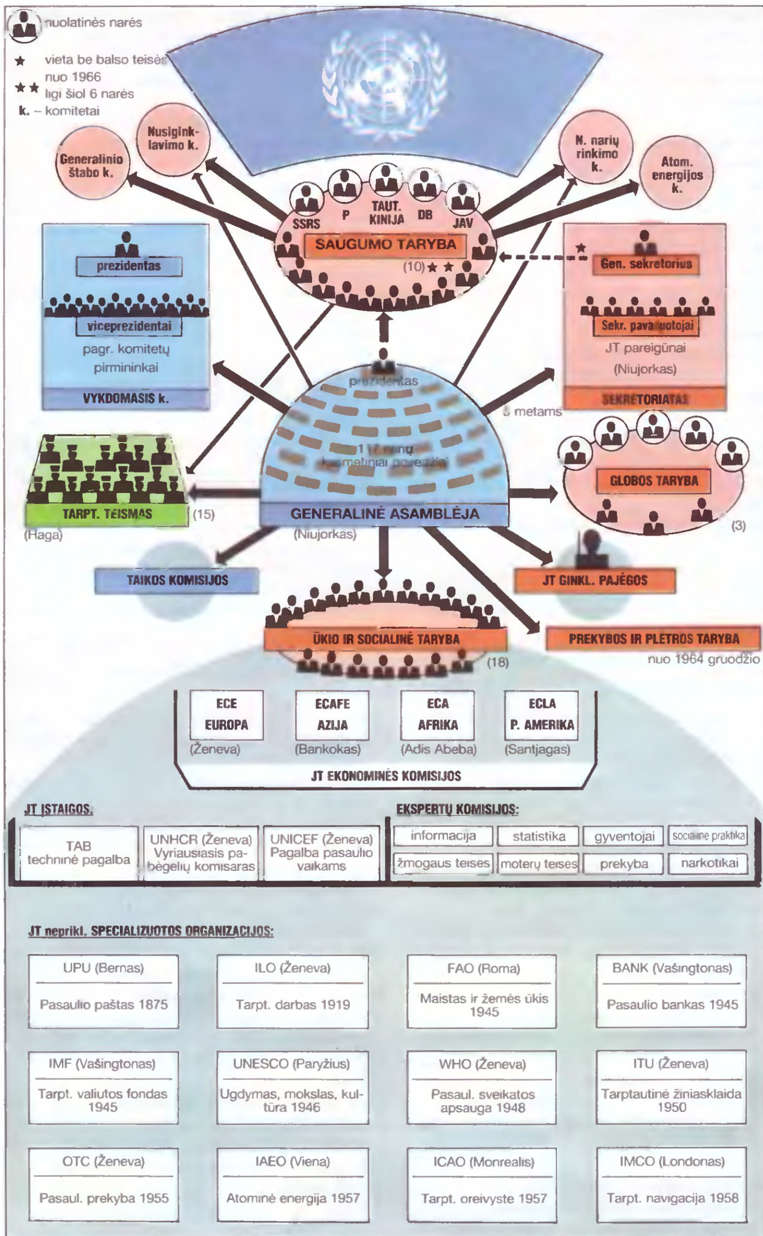
etniniai pabėgėliai (mln.) iki 1963
induistai
musulmonai
kinai

MALAIZIJA
SINGAPŪRAS
Sumatra
Borneo
Celebesas
Amboina
V. Irianas
olandai
INDONEZIJA
Džakarta
amboiniečiai
Java

Pabėgėliai ir tremtiniai po 1945

„Pabėgėlių šimtmetis"
Dėl ideolog. užkietėjimo (rasizmas, nacionalizmas, komunizmas) nuo **Antrojo pasaul. karo** nepaprastai daugėja bėglių ir tremtinių
Vokietija. Siekiant realizuoti „NS gyvyb. erdvę" (p. 509),
1939–44 perkeldinami etniniai vokiečiai *(Volksdeutscher)*
1940–41 lenkai prievarta siunčiami į „Gen. gubernija" ◊ Į Vok. įvežama apie 9 mln. svetimšalių darbininkų Toliau naikinami žydai (p 517)
Pietryčių Europa. Keičiamos sienos, perkeldinant gyventojus Transilvanijoje (vengrai, rum.) ir Dobrudžoje (rum., bulg). Serbai 1941 bėga iš Kroatijos ir Slovėnijos
Suomija. Po Žiemos karo (p 511) iškeldinami gyv. iš Karelijos. Reemigrantai po paliaubų su SSRS (1944) turi galutinai persikelti į Suom.
SSRS
1940–41 2 mln. r lenkų deportuojami į Sibirą.
1941 į Sibirą tremiami vokiečiai ir „nepatikimos" tautos (estai, lietuviai, kalmukai, kaukaziečiai). Po karo ir toliau tremiama, siekiant „sustiprinti SSRS liaudį".
Pabėgėlių srautai karo pabaigoje. Iš Dunojaus baseino
1941–45 etn. vokiečiai bėga nuo sov. k-menės ir partizanų i Austr. [v. tautybių pabėgėliai,
1944 žlugus Rytų frontui, ieško prieglobsčio V. Europoje arba už Atlanto.
1945 rytų vokiečiai bėga nuo Raud armijos.
Trėmimai kaip karo pasekmė.
1945 Potsdamo konfer. (p. 561) sankcionuoja
1945–46 beveik visų vokiečių iškeldinima iš Vok. r. teritorijų, Čekosl. (Sudetų krašto) ir Vengrijos Išvyksta daugiau kaip 3 mln. žmonių.
1945–47 naujai apgyvendinamos ištuštėjusios terit. Nepaisant repatriacijos ir „keitimosi" taut. mažumomis, sumažėja gyv. tankumas (pvz., Sudetų krašte)
1946–47 ištremiamos taut. mažumos iš Jugosl (italai), 1950–52 – iš Bulg ir Graikijos (turkai)
1948–52 iš R. Europos emigruoja žydai
Pasekmės. Tėvynės netenka apie 30 mln. europiečių (iš jų 60% vokiečių) Nuo tol ir R. Europoje beveik sutampa taut ribos ir v-bių sienos. ◊ Rūpinimąsi „dipukais" *(Displaced Persons*, DP – svetimšaliai darbininkai, pabėgėliai, perkeltieji asmenys) perima savo žinion JT. Jų
1945 įkurta pagalbos o ja **UNRRA** (pradžia 1943 JAV) pertvarkoma
1947 į pabėgėlių organizaciją **IRO.** ◊ Nuo
1951 prie JT dirba Vyriausiasis pabėgėlių komisaras (**UNHCR**, p 534).

Pabėgėlių problemos (po 1945)
1. Dėl komunizmo valdžios išplitimo.
Kinija. Žlugus taut. Kinijos GMD v-sybei, jos šalininkai
1949 bėga į Taivaną (Formozą), nors čia palyginti negreitai gauna darbo. Britų valdos
Honkongo gyv. skaičius padidėja nuo 1 iki 3.7 mln. (1964). Jokios pastangos nesumažina pabėgėlių vargų.
1962 mas. bėgimas iš Kinijos (p. 547), o užsienyje nepageidaujami kinai reemigruoja iš pietryčių Azijos
Korėja. Milijonai žmonių bėga iš tėvynės per
1950–53 Kor. karą (p 549). JT ir JAV padeda agr. ir polit. atžvilgiu nestabiliems Pietums vystyti naujas pram. šakas.
Vietnamas. I Pietus
1954 emigravusius katalikus valstiečius pavyksta integruoti išplečiant ryžių pasėlius.
Tibetas. Kartu su dalailama į Indiją po
1959 sukilimo prieš Kiniją pabėga 20 000 tibetiečių.
Vengrija. 200 000 pabėgėlių po
1956 sukilimo (p. 545) patraukia į visas pasaulio puses, tačiau pažadėjus visišką amnestija apie 30% jų grįžta.
Vokietija. Nuolat. emigracija iš VDR (p. 562). ◊ „Balsavimą kojomis" („Republikflucht") sustabdo pasienio užtvaros ir
1961 pastatyta Berlyno mūro siena.
2. Dėl kolonijinės sistemos subyrėjimo.
1945 Jap. pralaimėjus karą, iš Kor., Sachalino, Mandžiūrijos ir Ram. vand. pietų reemigruoja japonai. Jie randa darba tik prasidėjus ek. pakilimui po Kor krizės (p. 547). ◊ Olandai
1952–53 palieka **Indoneziją, o 1962 – N. Gvinėją.**
1954–62 Alžyro krizė (p. 581): pabėgėliai laukia galimybės sugrįžti į tėvynę Maroko ir Tuniso laikinosiose stovyklose.
1962 Alžyro prancūzų grįžimo srautas. ◊ Išpuoliai po
1960 Kongo nepriklausomybės (p. 581) pastūmėja europiečius (belgus), palikus turėtąją nuosavybę, grįžti į tėvynę.
3. Dėl rel. fanatizmo Indijoje.
1947 pasiekta nepriklausomybė (p. 577) atskleidžia neapykantą tarp induistų ir musulmonų.
1950 Indijos ir Pakistano susitarimas dėl taut. mažumų neapsaugo nuo rel. neramumų.
Izraelis (p 571) čia užima ypatingą vietą. Su idealizmu ir energija, sulaukiant pagalbos iš užsienio (žr apie Vok. kompensacijas, p. 563), pavyksta suvaldyti įvairialytės imigracijos srautą. Nuo
1948 kovų dėl Palestinos neišspresta lieka **arabų pabėgėlių problema.** Į laikinąsias stovyklas suvaryti ir JT globojami pabėgėliai yra nesuinteresuoti integruotis, nes mano, kad žydų valstybė laikina

Jungtinių Tautų organizacija (1965 pabaigos padėtis)

Jungtinės Tautos (JT)

Atsiradimas. JAV prez. ROOSEVELTAS (p. 499) kalbėdamas

1941 Kongrese paskelbia **Keturias laisves** (p. 499), kurios įtraukiamos į **Atlanto chartiją** (p. 521). Vašingtono

1942 „26 valstybių deklaracijoje" (p. 521) v-kai pirmą kartą pamini **Jungtines Tautas.**

1943 Maskvos UR min. konfer. nutaria sukurti tarpt. o-ją „taikai ir saugumui garantuoti". Statutą parengia

1944.08–10 Dambarton Oukso konfer., kurioje dalyvauja JAV, SSRS, D. Brit. ir Kinija, o užbaigiamas jis Jaltos konferencijoje (p. 521): Saugumo Tarybos nuolat. narės gauna veto teisę. Po derybų San Francisko konferencijoje (1945.04–06)

1945.06.26 įkuriamos Jungtinės Tautos (JT; dar vad. Jungtinių Tautų Organizacija – JTO): 50 v-bių atstovai pasirašo **Jungtinių Tautų chartiją** (111 straipsnių). Po ratifikacijos – Lenkija, kaip 51-oji nacija įkūrėja, ratifikuoja 10.15 – ji įsigali

1945.10.24 (JT diena).

1946 baigiamasis Tautų Sąjungos posėdis dėl jos paleidimo (p. 449).

Tikslai: saugoti taiką pasaulyje, ginti žmogaus teises, visų tautų lygiateisiškumą, kelti bendrą gyvenimo lygį pasaulyje (1 str.)

Principai. Narės įsipareigoja:

1) aktyviai saugoti taiką, naudojant taikingas priemones (rekomendacijos, tyrimas, tarpininkavimas, arbitražas – 35 str.), taikant polit. ar ek. sankcijas (41 str.) arba panaudojant ginkluotą jėgą (42 str.), kurią parūpina JT narės (43 str.: karinis susitarimas dėl JT GP, Tarpt. gen. štabo ir tarpt. nusiginklavimo);

2) pripažinti v-bių teisę gintis (51 str.), taip pat ir regioninėmis saugumo sutartimis (53 str.);

3) nesikišti į v-bių vidaus reikalus (taigi kartu atsisakoma ginti žmogaus teises autoritar. ir totalitar. v-bėse; 1948.12 paskelbta Visuot. žmogaus teisių deklaracija nėra įpareigojanti);

4) lojaliai laikytis JT įpareigojimų pagal „protą ir sąžinę" (2 str.), ypač atsisakymo grasinti jėga arba ją naudoti (praktiškai nevykdyta).

Narėmis gali iš principo būti visos v-bės, pripažįstančios JT chartiją ir pasirengusios vykdyti jos įpareigojimus.

Organai. Svarbiausias, nuolat posėdžiaujantis JT organas

Saugumo Taryba rūpinasi taikos saugojimu. Jos nutarimai (priimti 7 balsais iš 11) yra privalomi; jos sutikimo reikia imantis polit. veiksmų, keičiant statutą, priimant naujas nares; jos nutarimus blokuoja 5 nuolat. narių *veto* teisė (1946–64 panaudota: SSRS 103 kartus, D. Britanijos 4, Pranc. 3 kartus, Taut. Kinijos 1 kartą).

Generalinė Asamblėja (arba Visuot. Susirinkimas) posėdžiauja – neskaičiuojant ypatingųjų posėdžių – kartą per metus (paprastai nuo rugs. iki gruodžio), nuo 1952 Niujorke, jos nutarimai (dalis priimama 2/3 balsų dauguma) privalomi tik už juos balsavusioms JT narėms. Kiekviena narė siunčia iki 5 delegatų, tačiau turi tik 1 balsą (SSRS su Ukraina ir Baltarusija – tris). Gen. Asamblėja renka nenuolatines Saugumo Tarybos nares (2 metams), Gen. sekretorių ir visų tarybų bei Tarpt. teismo tribunolo narius. K-tus ir komisijas koordinuoja Vykd. komitetas.

JT **biudžetas** ir narių (taip pat ir nenarių, pvz., VFR) mokesčiai nustatomi kiekv. metais (didžiausią jų dalis tenka JAV – apie 32%, SSRS 15%, D. Brit. 7%, Pranc. ir Taut. Kinijai po 5%).

Nuo Korėjos karo (p. 549) Gen. Asamblėja

1950 ***Uniting for Peace Resolution*** dėka įgyja teisę priimti nutarimą dėl k-menės formavimo ir kar. medžiagų telkimo agresoriui atremti tuo atveju, jei Saugumo Taryba dėl pareikšto *veto* negali nieko daryti.

Saugumo Tarybos teikimu 5 m. renkamas

Generalinis sekretorius, vadovaujantis sekretoriatui (apie 4500 pareigūnų), įkūnija aukšč. valdžią; jis dalyvauja Saugumo Tarybos posėdžiuose be balso teisės.

Ūkio ir socialinė taryba (su region. pakomisėmis) rūpinasi bendro gyvenimo lygio kėlimu, tam panaudoja vad. JT įstaigas ir ekspertų komisijas. Buv. TS mandat. teritorijas (kol jos tampa savarankiškomis, kaip Togas, Kamerūnas, Somalis, Tanganika) valdo

Globos taryba, o nepriklausomas

Tarpt. teismo tribunolas (15 teisėjų, išrinktų 9 m.) šalių prašymu teikia vertinimus ginčų atvejais. ◊ Savarankiškos

specializuotos organizacijos, įkurtos tarpt. susitarimais, glaudžiai bendradarbiauja su JT organais ir komisijomis. ◊ Didelę reikšmę turi

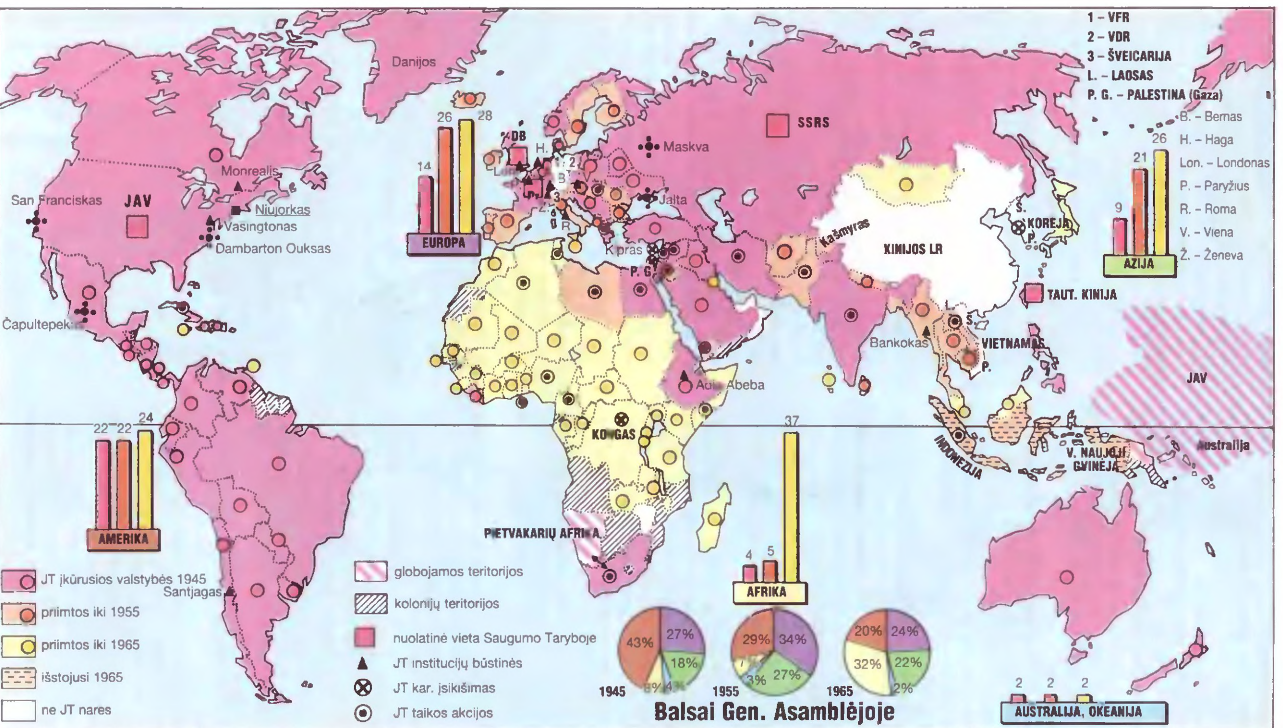
1945 įk. Tarpt. rekonstrukcijos ir plėtros bankas (BANK) ir Tarpt. valiutos fondas (TVF), reziduojantys Vašingtone.

Pasaul. organizacijos už JT ribų:

1945 Pasaulio profs-gų federacija (PPF), atsidūrusi kom. įtakoje. ◊ Krikščionių bažnyčios per

1948 Pasaulio bažnyčių konfer. Amsterdame sudarė **Ekumeninę Tarybą** (Katalikų bažnyčia nepriklauso).

1949 Tarpt. laisvųjų profs-gų konfederacija.

Jungtinės Tautos (padėtis 1965 pabaigoje)

Pasaulio vyriausybės bandymas
Iš pradžių JT Saugumo Tarybai sekasi išlaikyti *status quo*, kuris 1945 dar nėra aiškiai apibrėžtas:
1946 sov. daliniai pasitraukia iš **Irano** (p. 541);
1947 sureguliuojamas **Triesto klausimas** (p. 543); 1947–48 sustabdomi konfliktai **Palestinoje** (p. 571), **Indonezijoje** (p. 575) ir **Kašmyre** (p. 577); įkuriamos JT ek. komisijos Europai, Lot. Amerikai, Azijai, Art. Rytams (1958 – Afrikai).
JAV apsigauna, vildamosi lojaliai bendradarbiauti su SSRS, nuolat. **sovietų veto** (p. 539) paralyžiuoja taikos politiką.
JT Generalinė Asamblėja, vadovaujama
1946–53 Gen. sekr. norvego Trygve's Lie (1896–1968), teturi moral. reikšmę, jos rezoliucijos atspindi viešąją pasaulio nuomonę:
1946 I Gen. Asamb. (Londonas, Niujorkas): atom. energijos kontrolė, pabėgėlių problemos (IRO), fašizmo pasmerkimas, Isp. boikotas (iki 1950).
1947 II Gen. Asamb. (Niujorkas): JT komisijos **Korėjai** (visuot. rinkimai), **Balkanams** (konfliktai dėl sienų) ir **Palestinai** (UNSCOP).
1948–49 III Gen. Asamb. (Paryžius, Niujorkas): pasmerkiamos mas. žudynės (genocidas); deklaruojamos žmogaus teisės.
1949 IV Gen. Asamb. (Niujorkas): skubinama įvesti savivaldą kolonijose, ypač JT globojamose teritorijose.

JT sąstingis
1950 Korėjos krizė (p. 549): SSRS atstovui MALIKUI nedalyvaujant (dėl protesto prieš Kin. LR nepaisymą), Saugumo Taryba Š. Korėją paskelbia agresore; suformuojamos ir pasiunčiamos į Kor. **JT Ginkl. pajėgos** (vyr. vadas gen. MACARTHURAS).
SSRS protestuoja ir vetuoja kinų savanorių Korėjoje pasmerkimą.
JT Saugumo Taryba. Lieka neišspręsti tarpt. konfliktai ir problemos (nusiginklavimas, p. 584): 1951 D. Brit. ir Irano ginčas dėl naftos (p. 541), 1957 Kašmyro, 1958 **Libano** (JT stebėtojai), 1959 **Laoso** (JT tyrimo komisija, nepaisant sov. protesto), 1959 **P. Tirolio** ir kt. klausimai.
JT Gen. Asamblėjos dėl ***Uniting Peace Resolution*** (1950.12, p. 535) atsiduria JT politikos centre, bet tegali teikti rekomendacijas. JAV mėgina jas paversti antisov. politikos įrankiu (po 1953 ne kartą atsisakoma priimti į JT **„Raud. Kiniją“**), R. blokas (VDR, Vengr.) neįsileidžia JT komisijų; Pranc. 1955 paskelbia **Alžyro konfliktą** (p. 581) vidaus politikos klausimu; P. Afrikos S-ga dėl jos ras. politikos smerkimo (apartheidas, p. 579) nuo 1955 daug kartų atšaukia savo delegatus.
1950–51 V Gen. Asamb.: remiamos neišsivysčiusios šalys, paleidžiami jap. ir vok. karo belaisviai.
1951–52 VI Gen. Asamb. įkuria JT Nusiginklavimo komisiją (p. 584).
1953 Gen. sekr. švedas Dagas Hammarskjöldas (1905–61) paverčia JT svarbiausia dekolonizacijos jėga, o jo asm. pasiekimai pakelia **Gen. sekretoriaus autoritetą:**
1956 Ženevos konvencija dėl vergijos įveikos; sušaukiamas nepaprastasis Gen. Asamb. posėdis dėl Sueco ir Vengr. krizių (lapkr.); nutraukiami karo veiksmai Egipte (p. 569), teikiama pagalba pabėgėliams iš Vengr. (p. 565); suformuojami **JT policijos daliniai** (gen. BURNSAS, Kanada) palaikyti rimčiai ir tvarkai **Sueco kanalo zonoje,** 1957 – **Gazos sektoriuje** (p. 570); sureguliuojamas Sirijos–Izraelio konfliktas.
1958 Tarpt. jūrų teisės konfer. Ženevoje

JT kaip jaunų valstybių forumas
Naujos narės pakeičia JT sudėtį: šalia Rytų ir Vakarų blokų jos užima trečiosios jėgos pozicijas, stoja už JT politikos stiprinimą, verčia d. v-bes paisyti JT rezoliucijų ir atsižvelgti į jų pačių raidos problemas (p. 573). Jos pasiekia, kad JAV (KENNEDY) ir SSRS (CHRUŠČIOVAS) įvertintų naująjį **neutralų bloką.** ◊ **Kongo** (LUMUMBA) prašymu Saugumo Taryba įgalioja HAMMARSKJOLDĄ
1960.07 įvesti taiką Konge, remiantis tvarkos palaikymo pajėgomis, bet nenaudojant kar. jėgos. Atsakydama į sov. priekaištus, JT Gen. Asamb. nepapr. posėdyje pareiškia pasitikėjimą Gen. sekretoriumi (1960.09).
1960–61 XV Gen. Asamblėjoje į JT priimama 17 n. v-bių („Dekolonizacijos didžioji chartija“); CHRUŠČIOVAS nesėkmingai siekia peržiūrėti JT statutą (**„Troikos“ sistema:** Gen. sekr. pakeistinas trimis – atitinkamai Vakarų, Rytų ir neutraliu atstovais, – taip siekiama susilpninti šios pareigybės valdžią).
1961 Gen. sekr. tapęs birmietis U Thant'as (1909–74) plėtoja pirmtako politiką ir iškovoja sekretoriatui n. pripažinimą. ◊ JAV paremia karinę
1962–63 JT akciją prieš Katangą (TSCHOMBE); nepapr. posėdis dėl JT fin. krizės (kilusios dėl su Kongo politika susietų nario mokesčio nepriemokų); sankcijos prieš PAR (ginklų, naftos embargas).
1964 JT daliniai panaudojami Kipre (p. 558); dėl pinigų stokos atšaukiama JT akcija Konge (birž.).
1964–65 XIX Gen. Asamb.: visi balsavimai atidedami, kol bus sureguliuota fin. krizė. ◊ Dėl Malaizijos išrinkimo į JT Saugumo Tarybą **Indonezija** išstoja iš JT (1965.01).
1965 XX Gen. Asamb.: pop. **Paulius VI** [1963–78] apsilanko JT Niujorke ir kreipiasi į pasaulį su kvietimu taikai.

SSRS kaip didžioji pramoninė valstybė po 1945

Vėlyvasis stalinizmas (1945–53)
Šlovinamo ir keliančio baimę „žmonijos vado ir genijaus" generalisimo STALINO (p. 501) valdžia po sunkiai iškovotos pergalės (daugiau kaip 20 mln. žuvusiųjų; 25 mln. netekusių pastogės) išlieka absoliučiai autoritariška. Asm. kanceliarija ir slaptoji policija (NKVD, nuo 1946 MVD), vadovaujama **Berijos** (1899–1953; likviduotas), kontroliuoja adm. ir part. biurokratiją.
Už bet kokį nukrypimą nuo SSKP (tapusios mas. funkcionierių part.; 1952 beveik 7 mln. narių, iš jų 60% „aparatčikų") gen. linijos atsilyginama teroru, aukščiausi part. organai silpninami didinant jų narių skaičių; ŽDANOVAS (p. 501) orientuoja kultūros politiką į STALINO aukštinimą (asmens kultas), sov. patriotizmą (p. 519) ir socialist. realizmą; išgyvendinami „objektyvizmas", „formalizmas" ir „kosmopolitizmas".
1946 pakeičiama k-tucija ir pertvarkoma v-sybė: STALINAS, kaip MP, gynybos min. (1947 BULGANINAS) ir CK I sekr., suima į savo rankas part., adm. ir k-menės valdžią. ◊ Po ŽDANOVO mirties „troikai" pavyksta
1949 atimti valdžią iš „reakcingosios" ŽDANOVO grupės (KUZNECOVAS, KOSYGINAS [p. 540], ANDREJEVAS), nuversti VOZNESENSKĮ (1903–50; likviduotas) ir UR min. MOLOTOVĄ pakeisti **Andriejumi Višinskiu** (1883–1954).
Ūkis. Biurokratiškai kontroliuojamas planas ir gamybos rezultatai (normos), naudojamas priverstinis karo belaisvių (apie 20 mln.) ir konc. stovyklų kalinių darbas, eksploatuojamos SSRS satelit. v-bės; plataus vartojimo reikmenų gamyba ribojama sunkiosios pram. sąskaita.
1946–50 IV penkmečio planas (MALENKOVAS) numato karo nuostolių įveiką (gyv. namų statybos programa), ginklavimosi didinimą ir gamybos augimą – atkuriama pramonė SSRS vakaruose; įsisavinama poliar. zona; didinami ž. ū. pasėlių plotai.
1950 įvedamas aukso rublis. ◊ Stamb. kolchozai ir suplanuotieji „agromiestai" (CHRUŠČIOVAS) aprūpinimo krizės neįveikia. Nepaisant to,
1951 paskelbiama apie pereinamąjį laikotarpį į komunizmą.
1951–55 V penkmečio planas: d. statybos (Volgos, Dniepro projektai) irigaciniais ir energijos gavimo (jėgainės) moderniems ginklams (atom. bombos, raketos) gaminti tikslais.
Užs. politika: per karą okupuotos v-bės su sov. patarėjų, Maskvai paklusnių partijų, dvišalių sutarčių, Kominformo ir ESPT pagalba paverčiamos **satelitinėmis** „liaudies demokratijomis" (p. 543). **Rytų blokas** apsaugomas nuleidžiant „gelež. uždangą". Remiamos kom. partijos (Sirija, Libanas, p. 569) ir sukilimai (Graik., p. 541). Didelė nesėkmė –
1948 Jugoslavijos atskilimas (p. 543). Titoizmas **prieštarauja**
dviejų stovyklų teorijai (ŽDANOVAS, VOZNESENSKIS), pateisinančiai politinį kapitalizmo stovyklos puolimą, kuris vyksta 3 lygmenimis:
1. Paralyžiuojama JT politika (p. 537), išnaudojant veto teisę.
2. Vykdomas „taikos puolimas" (panaudojant ir Stačiatikių bažnyčią):
1948 Maskvoje vyksta bažnyčių susirinkimas:
1949 I Pasaul. taikos kongresas (Paryžius, Praha);
1950 įkuriama Pasaul. taikos taryba – jos posėdžiuose priimamos rezoliucijos dėl nusiginklavimo, atom. ginklo grėsmės, Vok. klausimu ir kt. visada sov. politikos požiūriu;
1952 Vienoje vyksta Tautų taikos gynimo kongresas.
3. Vyksta šaltasis karas prieš Vakarus: nuo 1946 nesutariama dėl Lenk. ir Vengr., reparacijų ir politikos Vok. atžvilgiu (p. 561) klausimais. SSRS bando įsikišti į Irano reikalus (Azerbaidžanas, p. 568); vykdo spaudimą Turkijai (p. 479). Bendradarbiauti su Vakarais nustojama nuo
1947 Paryžiaus „Marshallo plano" konfer. (p. 557) ir
1948–49 I Berlyno krizės (p. 565), tačiau vengdama kar. rizikos, SSRS polit. aktyvumą nukreipia į Rytus.
1949 pasirašomas prekybos ir kult. susitarimas su Š. Korėja: pirmasis MAO DZEDUNGO vizitas Maskvoje, sovietai teikia ek. pagalbą ir
1950 pasirašo savitarpio pagalbos sutartį su Kinija (p. 547). Netiesiogiai remiama Š. Korėja per
1950–51 Korėjos krizę (p. 549).

Pasekmės. 1. SSRS išplečia savo valdžią Europoje (satelitai), tačiau komunizmo vienybė išyra (Jugosl.); užs. politikoje ji izoliuojama (Vakarai susivienija ir politiškai, ir kariškai, p. 557).
2. Ūkio struktūros krizė: nors gamyba ir kar. potencialas ekstensyviai auga, tačiau senka darbo ir kapitalo rezervai, trūksta kvalifikuotų darbininkų, dėl neadekvataus planavimo trūksta investicijų.
3. Priešingai negu teigiama teoriškai, gyvenimas negerėja, todėl žemas produktyvumas, didelis nenoras dirbti.
1952 XIX SSKP suvažiavimas. Spėjamas STALINO įpėdinis **Malenkovas** paskelbia polit. kurso reviziją (gynyb. strategija, ekonomikos pirmenybė politikos atžvilgiu). ◊ Naują valymo bangą (antisemitizmo kurstymas) sustabdo
1953.03 Stalino mirtis. ◊ Jo palikimą paveldi partijos CK prezidiumas: v-bės prez. **Vorošilovas** (1881–1969); MP **Malenkovas** (1902–88); I MP pavad. **Kaganovičius** (p. 501); UR min. **Molotovas** (p. 501); VR min. **Berija;** prek. min. **Mikojanas** (1895–1978); gyn. min. **Bulganinas** (1895–1975); CK I sekr. (nuo rugs.) **Nikita Chruščiovas** (1894–1971).

Sovietų Sąjunga (1953–65)

Kova dėl STALINO palikimo tarp MALENKOVO (v-bė) ir CHRUŠČIOVO (part.) vyksta dvasios laisvėjimo sąlygomis (**„atlydys“**, pagal to paties pavadinimo ILJOS ERENBURGO romaną).

1953 nuverčiamas Berija (liepa): slaptoji policija pajungiama partijos valdžiai. ◊ **MP Malenkovas paskelbia „naująjį kursą“:** geresnis aprūpinimas plataus vartojimo reikmenimis, lengvatos kolchozų valstiečiams; amnestija ir baudž. teisės sušvelninimas – likviduojamos konc. s-klos, anuliuojamos tremties bausmės, nustojama suiminėti nuteistųjų artimuosius. ◊ CHRUŠČIOVAS pabrėžia sunkiosios pram. prioritetą.

1954 plėšinių akcijomis (V. Sibiras, Kazachstanas) jis išstumia iš valdžios MALENKOVĄ. Nuo

1955 MP Bulganinas (gyn. min. ŽUKOVAS, nuo 1957 MALINOVSKIS, m. 1967) vėl kelia „vartojimo“ šūkį.

Pirmoji destalinizacija: CHRUŠČIOVAS

1956 XX SSKP suvažiavime pasako slaptą kalbą apie STALINO asmens kultą ir dogmatizmą. Išimamos iš apyvartos STALINO knygos, demontuojami jo paminklai. Gruzijoje vyksta neramumai (Tbilisis); Rytų bloke – „išsilaisvinimo“ sukilimai (p. 545). CHRUŠČIOVAS pasiekia, kad

1957 iš CK būtų pašalinta „antipartinė“ **Malenkovo, Molotovo,** KAGANOVIČIAUS, ŠEPILOVO grupė, o šalia kitų naujais CK prezidiumo nariais tampa ideologas **Frolas Kozlovas** (1908–65), BREŽNEVAS [1960–64, 1977–82 prez.] ir KOSYGINAS [1960–80]. Po

1958.03 Bulganino atsistatydinimo v-bės ir part. priešakyje – MP ir SSKP I sekr. **Nikita Chruščiovas.**

1957–58 reformos gyvenimui palengvinti: **1) ūkio valdymo** – biurokr. spec. m-jas pakeičia decentralizuotos ūkio tarybos (104); **2) žemės ūkio** – panaikinamos traktorių stotys (MTS), kuriami stambūs kolchozai ir sovchozai (v-bės nuosavybė); ž. ū. intensyvinamas (kukurūzų pasėliai); **3) švietimo** – plečiamas technikumų ir politechnikos m-lų tinklas (derinamas prot. ir fiz. darbas).

1959 XXI SSKP suvažiavimas: Septynmečio planas siekiant pralenkti JAV gaminių skaičiumi vidutiniškai vienam gyventojui. Nepripažįstamas Kinijos KP vadovaujamasis vaidmuo. ◊ 81 komunistų partiją sutraukusioje

1960 Maskvos konferencijoje („raud. susirinkimas“) KKP ideologas TENG DZIAOPINGAS atmeta CHRUŠČIOVO **koegzistencijos** tezes ir gina STALINO dviejų stovyklų teoriją. Prieštaravimus paaštrina

antroji destalinizacija: STALINAS viešai pasmerkiamas

1961 XXII SSKP suvažiavime: nauja „komunizmo kūrimo“ programa (iki 1980). ◊ Agr. krizės lemia

1962–63 kainų pakėlimą, centr. valdymo reformas, javų pirkimą (iš Kanados, Austral.).

Taikingos koegzistencijos politika

1953–56 įtampos sumažėjimo tarpsnis, kuriuo SSRS siekia įveikti izoliaciją užs. politikoje (p. 539): užbaigiama Korėjos krizė; SSRS bendradarbiauja tarpt. konferencijose Vok. (p. 531) ir Indokinijos (p. 549) klausimais; atsisako

1955 nereikšmingų užs. pozicijų: Porkala, Suomija; Port Artūras, Kinija; **Austrija** (p. 530). Sureguliuojami santykiai su **Jugosl.,** pripažįstamas jos atskiras socializmo kelias. ◊ Geros valios demonstravimo ženklai – pasiūlymai nusiginkluoti ir 1,2 mln. kareivių demobilizacija.

1955 CHRUŠČIOVAS ir BULGANINAS lankosi P. Azijoje, žadėdami ek. pagalbą.

1956 XX SSKP suvažiavimas, siekdamas pasaulinę rev. pritaikyti prie atomo amžiaus sąlygų, priima **koegzistencijos** strategiją:

1) vengti tarpvalst. karų, bet remti lokal. išsivadavimo karus;
2) stiprinti ek. kovą;
3) veikti bendrai su spalvotųjų nacijomis, pripažįstant jas savarankiška (laikinai) „trečiąja jėga“;
4) megzti ryšius su Vakarais, bet atmesti bet kokią ideolog. koegzistenciją.

Per gerai vertindamas savo galią (SSRS kosmonautikos laimėjimai, p. 585), ir n. tautų rev. jėgas CHRUŠČIOVAS tiki kylant „kom. potvynio bangą“ (atom. pusiausvyra, amer. raketų silpnumas, dėl kolonijų emancipacijos kylanti Vakarų ūkio struktūr. krizė). **Trečiąją** (po dviejų pasaul. karų) **pasaul. imperializmo krizę** turinti lemtingai paliesti pasaulinė rev.

1957–62 dinam. puolimo fazė: SSRS kišasi į Art. Rytų konfliktus (Sueco krizė, p. 569), o

1958 pateikia ultimatumą dėl Berlyno: panaikintinas 4 v-bių valdomo Berlyno statutas, iškeliama 3 v-bių Vokietijoje teorija (p. 565). ◊ Kartu praktikuojami viršūnių susitikimai ir **vizitų diplomatija.**

1959 CHRUŠČIOVAS apsilanko JAV, 1960 Austrijoje, Prancūzijoje, Indijoje, Indonezijoje ir kitur. Grasinimai ir **provokacijos:**

1960 „U-2“ oro incidento (virš Sverdlovsko numušamas JAV žvalgybos lėktuvas) pretekstu sužlugdoma Paryžiaus „viršūnių“ konfer. (p. 531); CHRUŠČIOVO „scena su batu“ JT, kurios atmeta SSRS siūlymus pakeisti o-jos struktūrą („troikos sistema“, p. 537);

1961 SSRS išbando superbombas (p. 585);

1962 trukdomas privažiavimas prie Berlyno; tačiau po

1962.10 Kubos avantiūros (p. 583), spaudžiant ž. ū. bėdoms ir konfliktui su Pekinu, CHRUŠČIOVAS atlyžta.

1963 susitarimas dėl branduol. ginklo bandymų sustabdymo lemia

1964 lūžį SSRS Kinijos santykiuose, pastarajai CHRUŠČIOVAS prikiša ideolog. išdavystę.

1964.10 Chruščiovas nuverčiamas ir pasikeičia SSRS vadovybė: prez. tampa **Mikojanas,** 1965–77 **Podgornas.** MP **Kosyginas,** CK I sekr. **Brežnevas.**

Graikija, Turkija, Iranas (1945–65)
Nuo SSRS spaudimo (p. 539)
1947 Trumano doktrinos (p. 553) išvaduotos SSRS pietvakarių kaimynės įsitraukia į Vakarų s-gų sistemą (p. 551).
Graikija. Pasitraukus Vok. k-menei,
1944 sugrįžta emigr. v-sybė (arkiv. **Damaskinas**); britų daliniai naudojami kovai su GIF grupuotėmis (p. 520) iki
1945.02 paliaubų.
1947–64 karalius PAULIUS I.
Šiaurėje susikūrusią kom. GIF resp. su JAV pagalba sumuša naujai suformuotos v-sybės armija.
1949 piliet. karą užbaigia feldmarš. **Papagas** (1883–1955). Šalies atstatymas ir **žemės reforma** prasideda tik po
1952 MP PAPAGO pergalės rinkimuose.
1955–64 MP KARAMANLIS. ◊ Kipro klausimas (p. 558) tiek paaštrina nesutarimus su Turk., kad iškyla kar. konflikto grėsmė.
1964 KONSTANTINAS II (g. 1940). ◊ Centro s-ga (MP **Papandreou**) rinkimuose gauna daugumą. Antimonarchist.
1965 v-sybės krizė – demonstracijos, kair. karininkų sąmokslas *(aspida)*; PAPANDREOU atsistatydina.
Turkija. SSRS 1946 siekia gauti pasienio sritis – Karsą ir Ardahaną bei peržiūrėti sutartis dėl sąsiaurių (p. 479).
1947 pasirašomas susitarimas su JAV dėl pagalbos teikimo (ginklai, kreditai); Turk. vykdo aktyvią europ. politiką (p. 557). Ji prisijungia prie JAV ir dalyvauja Kor. kare (p. 549). ◊ Rinkimus laimėjus 1946 įk. Dem. partijai,
1950 prez. tampa **Bayaras** (1883–1986). ◊ MP **Menderesas** (1894–1961; mirties bausmė) pasiduoda reakcingoms rel. tendencijoms. Konflikto dėl Kipro metu (p. 558)
1955 vyksta išpuoliai prieš graikus (Stambule, Izmyre). Brangsta prekės, varžoma opozicija (cenzūra); bruzda studentai, o
1960 karininkai surengia maištą. Nac. fronto k-tas, vadovaujamas
1961 prez. tapusio gen. Gürselio (1895–1966), paskelbia „sugrįžimą prie kemalizmo" ir mirties bausmes MENDERESO v-sybės nariams. ◊ Tautos referendumas pritaria **naujajai II resp. k-tucijai** (ypač ginami ATATIURKO (įstatymai dėl Turk. europeizacijos; p. 479).
1961–65 koalicijai vadovauja MP Inönü (p. 479); polit. situacija išlieka nestabili. Nesėkmingi bandymai
1962–63 įvykdyti perversmą; 1963 priimamas penkmečio planas fin. atgaivinti.
1964 kar. intervencija į Kiprą paaštrėjus konfliktui (p. 558). Nusivylimas Vakarų užimama pozicija kreipia į suartėjimą su SSRS neatsisakant sąjung. įsipareigojimų.
Iranas. SSRS okupantų saugoma kom. **partija „Tudeh"** Azerbaidžane ir Kurdistane (Mahabadas) sudaro auton. v-sybę.
1946 išvedami britų daliniai, o sovietų – tik po JT pasisakymo prieš naftos koncesijas (p-mento atmestas). Reintegruojamos auton. sritys.
1949 komunistai pasikėsina į šachą Mohamedą Rezą Pehlevi [1941–79]. ◊ Vykdyti reformas trukdo korupcija, islamiškosios sektos, soc. praraja tarp neišsimokslinusios tautos, neramios inteligentijos ir reakcingojo „200 šeimų" savininkų sluoksnio.
1951 MP **Mosadikui** (apie 1880–1967) spaudžiant, nacionalizuojama naftos pramonė.
1952 britų naftos blokada (Angl.–Irano naftos b-vė); Nac. frontas laikosi radikalaus kurso; v-bės bankrotas ir
1953 konstituc. konfliktas: MOSADIKAS savavališkai liepia balsuoti dėl valdžios iš šacho atėmimo ir paleidžia p-mentą, bet jį nuverčia k-menė.
1954 su Tarpt. naftos konsorciumu pasirašomas susitarimas dėl kompensacijos Angl.–Irano b-vei (700 mln. dol.).
JAV padeda rekonstruoti ūkį. „Tudeh" vykdo agitaciją.
1960–61 maištauja studentai. Stamb. žemvaldžiai mažina reformas.
1963 įvyksta referendumas dėl **žemės reformos.**

Skandinavija (1945–65)
1951 įk. Šiaurės taryba padeda stiprinti kult. ir soc.-polit. bendradarbiavimą (1955 prisijungia Suomija).
Danija. Vid. auton. 1948 gauna Farerai, o 1953 – **Grenlandija.** S-d. v-sybė [1955–60 MP HANSENAS; MP KRAGAS]; nuo 1953 lieka vienų rūmų p-mentas (Folketingas).
1955 susitarimas su VFR dėl taut. mažumų.
Islandija. Po asm. unijos su Dan. panaikinimo
1951 pasirašomas kar. susitarimas su JAV. Terit. vandenų išplėtimas (12 mylių zona) sukelia
1958–61 žvejybos konfliktą su D. Brit.
Norvegija. MP esant GERHARDSENUI [1945–51, 1955–63, 1963–65], atsisakoma neutralumo politikos.
1957 OLAFAS V (1903–91).
1965 pirmoji nuo 1935 burž. v-sybė.
Švedija. Per karą buvusią mėgstamiausią polit. emigrantų šalį SSRS vis dėlto priverčia išduoti vok. ir baltų pabėgėlius. S-d. politika (1946–69 MP ERLANDERIS) nukreipta į gerovės v-bės kūrimą.
Suomija. Nepaisant SSRS spaudimo ir kom. infiltracijos, valdant nuo
1946 prez. Paasikivi (1870–1955), ir 1956–81 **prez. Kekkonenui** (1900–86), šalies sovietizuoti nepavyksta.
1948 savitarpio pagalbos sutartis, 1950 prekybos susitarimas su SSRS.
1952 išpildyti visi reparac. įpareigojimai. Nuo
1958 KP tampa stipriausia partija; SSRS atsisako 1961 CHRUŠČIOVO pasiūlytos bendros abiejų šalių gynybos.

SSRS satelitų sistema Europoje po 1945

SSRS satelitų sistema

Per paliaubų sutartis, reparacijas ir kar. okupaciją SSRS įgyja įtaką R. Europoje. STALINAS ją panaudoja valdžiai išplėsti **(sov. imperializmas):**

1945 Rytprūsių šiaurė, Ukr. Karpatai ir Lenkijos r. terit. prijungiamos prie SSRS.

1947 Paryžiaus taikos sutartimis (p. 530) SSRS iš Suom. gauna Kareliją, o iš Rum. – Besarabiją.

Satelit. v-bių **sovietizacija** vyksta 6 etapais:

1. Komunistų mažuma sutelkia nac. pasipriešinimo grupes į „patriot. frontą", kurį po okupacijos paremia Raud. armija.
2. Paskiriama „laik. v-sybė": Maskvoje išdresuoti emigrantai komunistai gauna svarb. postus v-bėje ir partijoje.
3. Po palyginti laisvų rinkimų kompartija sudaro koalic. v sybę su burž. lyderiais ir gauna VR m-ją, taigi paima į savo rankas policiją. Prasideda ūkio atkūrimas: populiari žemės reforma, pram. nacionalizacija.
4. Teroru, šmeižtu, spaudimu ir politikų apkaltinimais burž. p-mento dauguma išstumiama; sukuriama kom. vadovaujama socialist. **„vienybės" partija,** vykdoma bloko politika bei sudaroma n. v-sybė su „partijomis pakeleivėmis", pašalinami opozicijos lyderiai (kai kurie jų pabėga į Vakarus).
5. Suformuojama kom. v-sybe, kurią pagal **bendro sąrašo** principą patvirtina reguliuojami „visaliaudiniai" rinkimai. Persekiojamos bažnyčios, pradedamas KP vid. **valymas:** rengiami parodomieji „nukrypusiųjų nuo kurso" (titoistų ir kt.) procesai.
6. „Liaudies demokratijos" pertvarkomos pagal SSRS pavyzdį: kolektyvizuojamas ž. ū., įvedami tarpregioniniai ek. planai ir kar. vadovavimas.

1947 įkuriamas informacijos biuras **(Kominformas);** iki

1948 pasirašomos draugystės ir savitarpio pagalbos sutartys su SSRS; satelit. v-bės irgi pasirašo sutartis vienos su kitomis. Be to, bendradarbiaujama

1949 įk. Ekonominės savitarpio pagalbos taryboje (ESPT– COMECON, p. 556) ir

1955 Varšuvos sutarties organizacijoje, kurios vyr. vadas – SSRS marš. KONEVAS (1960 67 GREČKA).

„Atlydžio" laikotarpiu pradedama destalinizacija; ypač po

1956 XX SSKP suvažiavimo (p. 540) satelitams leidžiama eiti „savuoju socializmo keliu", reabilituojami nuteistieji politikai. Kominformas paleidžiamas, asmens kultas atmetamas, ūkis decentralizuojamas. ◊ Po

1956 sukilimų Lenkijoje ir Vengrijoje (p. 544) SSRS suvaržo n. laisves, tačiau nuo tol bent jau Lenk. ir Rum. vykdo palyginti neprikl. vidaus ir ek. politiką.

Jugoslavija

Marš. gen. Josifas Broz Tito (1892–1980), 1945 MP, 1953 prez., anksti pasiekia SSRS dalinių išvedimo (1945 kovą). Su emigr. politikais jis sudaro koalic. v-sybę, su SSRS - savitarpio pagalbos sutartį (nutraukta 1949). ◊ **Rinkimai į Nac. susirinkimą:** Liaudies išvadavimo fronto bendras sarašas gauna apie 90% balsų.

1945 paskelbiama Jugosl. Feder. Liaudies Respublika (daugiatautė v-bė, susidedanti iš 6 resp. ir 2 auton. sričių).

1946–47 su polit. policijos (vadovas RANKOVIČIUS) ir slaptosios tarnybos pagalba vykdoma **vid. sovietizacija:** nuteisiami mirti polit. oponentai. ◊ Suvalstybinama prekyba, pramonė ir bankai, draudimas, vykdoma įv. sričių kolektyvizacija.

SSRS varžanti globa ir ek. šantažas lemia tai, kad

1948 nutraukiami ryšiai su Maskva. SSRS sužlugdo Jugosl. planus sukurti Balkanų federaciją su Bulg. ir Albanija. Ek. blokada priverčia TITO pasirašyti

1949 prek. susitarimus su Vakarų šalimis. [„atskirą socializmo kelią" Maskva reaguoja „revizionist. **titoizmo"** persekiojimu.

1950 pram. įmonėse įvedama darbininkų tarybų savivalda.

1952 JAV teikia fin. ir kar. pagalbą.

1953 dešimtmečio ž. ū. vystymo planas: atsisakoma prievart. kolektyvizacijos. Oficialiai toleruojamos smulkaus verslo priv. įmonės.

1954 atleidžiamas iš pareigų ir 1957 nuteisiamas TITO bendražygis **Milovanas Džilasas** (1911–95).

1955 CHRUŠČIOVO ir BULGANINO vizitas, siekiant pagerinti polit. santykius, tačiau nesutarimai atsinaujina po

1958 Jugosl. komunistų sąjungos (JKS) suvažiavimo Liublianoje: atmetamas bet koks išor. kišimasis į šalies reikalus. Jugosl. ek. bendradarbiauja su Vakarais, nuo 1964 ir su ESPT.

Užs. politikos tikslas yra prisijungti Istriją ir **Triestą.**

1947 Paryžiaus taikos sutartimi Istrija atitenka Jugosl., Triestas tampa laisva terit., valdoma JT gen. komisaro.

1954 susitarimas dėl srities padalijimo tarp It. (A zona: Triesto miestas ir uostas) ir Jugosl. (B zona: visa likusi Istrija).

1954 Balkanų paktas (p. 556) su Graik ir Turk ◊ Jugosl. nesutaria su Bulg. dėl Makedonijos ir su Albanija dėl auton Kosovo Metochijos pasienio p-jos. ◊ Po

1956 susitikimo Brionyje su Naseru (p 569) ir NERU (p. 577) TITO laikosi **taikingos koegzistencijos ir „trečiosios jėgos" neutralumo politikos.**

1962 JAV kreditai. Jugosl. remia Maskvą šios konflikte su Pekinu (p. 540).

Albanija

1945 Liaudies fronto v-sybė, vadovaujama KP lyderio Envero Hodžios (1908–85). ◊ Nutrūkus santykiams su TITO, buvusi Jugosl. satelit. v-bė ima orientuotis į STALINĄ. Destalinizacija nevyksta. SSRS teikia ek. pagalbą.

1959 CHRUŠČIOVO ofic. vizitas. Alb. polit. bendradarbiauja su Kinija.

1961 nutraukiami santykiai su SSRS.

Bulgarija

Tėvynės fronto, vadovaujamo buv. Kominterno gen. sekr. **Georgi Dimitrovo** (1882–1949), pastangomis

1946 liaudies referendumu panaikinama monarchija. Naujoji MP DIMITROVO v-sybė sutriuškina

1947 Valstiečių part. opozicija (lyderiui PETKOVUI mirties bausmė). Iš 40 CK narių iki

1951 valymų aukomis tampa 17, tarp jų ir MP pavad. KOSTOVAS (1897–1949; 1956 reabilituotas). Stalinistas ČERVENKOVAS (MP 1950–56) įstengia išsilaikyti Politbiure iki 1961.

1965 titoistai bando įvykdyti perversmą prieš v-sybės vadovą ŽIVKOVĄ.

Lenkija

Nepaisydamas Londono emigr. v-sybės protestų, SSRS remiamas **Liublino k-tas**

1945 pasiskelbia **Laik. v-sybe** ir perima Vok. r. žemes. V. v-bių pripažinta Nac. vienybės v-sybė sutinka su Lenk. r. sričių prijungimu prie SSRS. **Perstūmus sienas į vakarus,** prasideda radikalūs gyv. perkėlimai, kyla išvarymo iš namų problemų (p. 533). ◊ Iki

1947 vyksta kova su nac. pasipriešinimo grupėmis (WIN ir NSZ daliniai) Opozicijai susilpninti vykdoma blokų politika, kuriai vadovauja KP lyderis **Władysławas Gomułka** (1905–82) ir **Józefas Cyrankiewiczius** (1911–89), 1947–52 ir 1954–70 MP.

1947 suklastota Dem. bloko pergalė rinkimuose (80%): „Lenkijos Stalinas“ **Bolesławas Bierutas** (1892–1956) tampa Lenk. prez. ◊ Areštuojami burž. politikai; MIKOLAJCZYKAS, stiprios valstiečių Liaudies partijos lyderis, pabėga į Londoną (spalis). Unifikuojama aplink GOMUŁKA (1949 areštuotas) susibūrusi taut. KP grupė.

1948 KP ir socialistai sudaro Jungtinę darbininkų part. (LJDP – PZPR). Greta egzistuoja šešėlinės Jungt. valstiečių (JVP) ir Demokratų (DP) partijos.

1949 unifikuojama armija: lenkų kilmės SSRS marš. KONSTANTINAS ROKOSSOWSKIS tampa gyn. min. Antirus. taut. savimonę stiprina Kat. bažn. Ji stoja į kovą po

1953 viešo Krokuvos proceso. Į dvasininkų (tarp jų ir **kard. Stefano Wyszyńskio,** 1901–91) areštus tauta atsako pasyviu priešinimusi: smunka gamyba ir krenta gyvenimo lygis. Todėl

1954 II LJDP suvažiavimas, dalyvaujant CHRUŠČIOVUI, nutaria laikytis „pusinių priemonių kurso“ (kovas). ◊ Paleidžiama Saugumo m-ja (gruodis). ◊ Streikai ir protestai dėl per didelių išdirbio normų ir pragyvenimo išlaidų pasiekia kulminaciją

1956 Poznanės liepos sukilime, kuris, panaudojus SSRS k-menę, numalšinamas, bet pakeičia Lenk. vidaus politiką.

„Lenkijos spalio pavasaris“ (1956): GOMUŁKA vėl išrenkamas į LJDP CK (nepaisant netikėto CHRUŠČIOVO, MOLOTOVO ir kt. oficialaus vizito); vyksta valymai partijoje ir administracijoje; paleidžiamos per kolektyvizaciją sukurtos ž. ū. įmonės, sudaromos darb. tarybos. Kard. WYSZYŃSKIS reabilituojamas. ROKOSSOWSKIS atsistatydina.

1957 Gomułka laimi rinkimus ir eliminuoja stalinistus.
JAV teikia ek. pagalbą.

GOMUŁKAI sekasi vykdyti gana savarank. politiką.

1962 n. konfliktai su Kat. bažn.: aštriai kritikuojamas Lenk. ir Vok. vyskupų konferencijų pasikeitimas notomis dėl lenkų ir vok. susitaikymo (1965–66).

Rumunija

Sovietizacija prasideda SSRS spaudimu beveik be komunistų.

1944 susitarimas dėl Liaudies fronto tarp KP, vadovaujamos **Gheorge's Gheorghiu-Dejo** (1901–65), ir Valstiečių (MANIU) bei Liberalų (BRATIANU) partijų išyra; suformuojamas Nac. dem. frontas (NDF), į kurį įeina socialistai, komunistai ir Ž. ū. darb. frontas. NDF priešakyje atsiduria **Petru Groza** (1884–1958), kurio vadovaujamas kab. pradeda žemės reformas.

1946 rinkimuose NDF surenka 89% balsų. Kadangi opozicijai rinkimų rezultatai kelia abejonių, ji sutriuškinama; BRATIANU pavyksta pabėgti.

1947 uždraudžiama Valstiečių partija: MANIU nuteisiamas, liber. UR min. TĂTĂRESCU pakeičia „STALINO vietininkė“ **Anna Pauker** (1893–1960) [iki 1952]. Krl. MYKOLAS atsistatydina (gruodis).

1948 įkuriama Vienybės partija (RVP; gen. sekr. GHEORGHIU-DEJAS). ◊ Nuo

1951 vykdomas I penkmečio planas – socialist. industrializacija (plienas, anglys, nafta). ◊ Režimas sustiprėja

1952–58 prez. esant GROZAI, o MP GHEORGHIU-DEJUI [iki 1965 v-bės vadovas]. MP **Ionas Gheorge Maureris** (g. 1902) siekia didesnės polit. nepriklausomybės, jis tarpininkauja sprendžiant Maskvos konfliktą su Pekinu (p. 540).

1962 nutraukiama kolektyvizacija. Smarkiai plečiama prekyba su Vakarų v-bėmis.

1964 prasideda Pranc. ir Rum. suartėjimas: MAURERIO ofic. vizitas Paryžiuje; pasirašomas Pranc.–Rum. kult. bendradarbiavimo susitarimas.

Čekoslovakija

1943 sudariusi s-gą su SSRS, emigr. v-sybė per BENEŠĄ (p. 479) veda derybas Maskvoje dėl v-bės atkūrimo. Čekosl. netenka Ukr. Karpatų (p. 543); Slovakija gauna ribotą auton.

1945 emigr. v-sybė susirenka Prahoje (MP socialistas FIERLINGERIS). **V-bės prez. tampa Benešas**, UR min. – **Janas Masarykas** (1888–1948; nusižudė), MP pavad. – išeivijos kom. **Klementas Gottwaldas** (1896– 1953). ◊ Iš šalies išvaromi **Sudetų vokiečiai** (iki 1946 pab.). Stamb. žemės valdos ir „priešų turtas" atitenka v-bei. Suvisuomeninama kasyba ir visa pramonė. ◊ Sov. ir amer. išveda savo k-menes (gruodis).

1946 rinkimus laimi KP (38%). BENEŠAS ir MASARYKAS tikisi, kad MP GOTTWALDO vadovaujama Nac. fronto v-sybė valdys demokratiškai.

1947 savitarpio pagalbos sutartis su Lenk. dėl sienų konfliktų sureguliavimo. Visų partijų priimtas sprendimas dalyvauti Paryžiaus MARSHALLO plano konferencijoje (p. 557), Maskvai ultimatyviai spaudžiant, persvarstomas (liepa). ◊ Socialistai nesutinka susilieti su KP (lapkr.). Teismais ir areštais komunistams pavyksta palaužti Slovak. dem. partiją.

1948.02 kom. perversmą lemia 12 ministrų atsistatydinimas protestuojant prieš kom. infiltravimą į policiją (VR min. NOSEKAS, KP). Profsgų lyderis **Antonínas Zápotocký** (1884–1957) streikais ir d-tracijomis spaudžia BENEŠĄ kovoti su „sąmokslu". Prez. teikimu MP GOTTWALDAS suformuoja naują v-sybę. Unifikuojama spauda, radijas ir administracija; surengiami tariami rinkimai pagal „bendrą sąrašą"; BENEŠAS pasirašo naują „liaudies demokratijos" k-tuciją ir atsistatydina. Jo įpėdiniu tampa **Gottwaldas**, o v-sybei vadovauti ima **Zápotocký**. Šalia SSRS ir VDR ČSSR yra stipriausia pramoninė Rytų bloko v-bė. ◊ Kat. bažn. priešinimąsi v-bės kišimuisi palaužia

1949 kova su Bažnyčia: areštuojami dvasininkai.

1951–52 vyksta KP valymai.

1953 v-bė atskiriama nuo partijos; pasmerkiamas asmens kultas. ◊ Nuo

1957 prez. **Antonínas Novotný** (1904–75).

1962–63 išstumiami stalinistai; amnestuojami polit. kaliniai.

1965 nauja ek. sistema palengvina ūkio funkcionavimą (perkainojimas, orientacija į produkcijos realizavimą). ČSSR sudarinėja prek. sutartis.

Vengrija

Paliaubomis su SSRS Vengr. įsipareigoja „išvalyti" v-bę nuo fašistų ir karo nusikaltėlių. Išeivijos komunistai tai panaudoja ir jiems nepriimtinoms dem. jėgoms likviduoti.

1945 žemės reforma: Bažn. nuosavybė, taip pat fašistų ir etninių vok. turtas nusavinamas. Nepelningos smulkiosios įmonės tampa prielaida ž. ū. kolektyvizuoti. ◊ Lapkr. rinkimus laimi **Smulkiųjų ūkininkų part.**, gaunanti p-mente 245 iš 409 vietų. Tik 70 mandatų gavusi maža KP deleguoja 4 ministrus: VR min. tampa **Imre Nagy** (1896–1958; spėjama mirties bausmė), susisiekimo – **Ernö Gerö** (1898 1980), ypatingųjų reik. min. – **Mátyásas Rákosi** (1892–1971). Kyla teroro prieš „fašizmo liekanas" banga.

1947 „sąmokslų" atskleidinėjimo keliu **susidorojama su Smulkiųjų ūkininkų part.;** vyksta vieši procesai; MP FERENCAS NAGY (1903–79) pabėga į Šveicariją. ◊ Nauji rinkimai KP atneša trokštamą daugumą;

1948 įk. Socialistų darb. part. (SDP). ◊ Bažn. priešinasi m-lų suvalstybinimui. VR min. esant **Jánosui Kádárui** (1912–89) persekiojami dvasininkai.

Kard. Jozsefas Mindszenty (1892–1975) nuteisiamas mirties bausme, kuri pakeičiama kalėjimu iki gyvos galvos.

Beatodairiškai vykdoma industrializacija ir kolektyvizacija. ◊ Rengiami procesai „titoistams": su kitais įkalinamas ir KÁDARAS (1950–53).

1953 Imre Nagy paskelbia naująjį kursą. Jis nepajėgia įveikti aplink RÁKOSI susibūrusių stalinistų, kurie jį nuverčia. Tarp part. inteligentų ir studentų stiprėja neramumai (PETOFI klubas).

1956 RÁKOSI priverčiamas užleisti vadovavimą partijai GERO. Vyksta d-tracijos, o

1956.10 prasideda Nac. sukilimas: studentai ultimatyviai reikalauja išvesti SSRS k-menę, paleisti slaptąją policiją, laisvų rinkimų, spaudos laisvės ir kt. ◊ V-sybė paprašo sov. pagalbos. Po kruvinų susirėmimų su darbininkais, studentais ir plkn. MALETERIO vadovaujamais vengrų daliniais Raud. armija pasitraukia. MP **Nagy** suformuoja daugiapart. kabinetą ir paskelbia apie išstojimą iš Varšuvos sutarties (p. 543). | Vengr. įsiveržia nauji SSRS tankų junginiai, remiantys sov. paskirtą **Kádáro** kontrv-sybę. Lauktoji pagalba iš Vakarų neateina; apie 200 000 žmonių pabėga iš šalies. NAGY ir MALETERIS patenka į sov. rankas. Kard. MINDSZENTY randa prieglobstį JAV ambasadoje.

1957 ypatingieji teismai nukreipti prieš n. streikus ir neramumus; mirties bausmės, teroras, deportacijos į SSRS. JT pasmerkia SSRS ir patvirtina NAGY v-sybės teisėtumą (liepa). JT komisijai neleidžiama įvažiuoti į šalį (p. 537). Paleidžiama ir pertvarkoma k-menė; reorganizuojama SDP. Laipsniškai pereinama prie nuosaikesnio kurso.

1961 užbaigiama kolektyvizacija, vykdant II penkmečio planą vystoma sunkioji pramonė.

1962 Partijos suvažiavimas prieš RAKOSI ir GERO.

Kinijos pilietinis karas 1945–1950

Kinijos Liaudies Respublika 1965

Kinija (1945–65)

KP paima valdžią: pasibaigus jap. okupacijai (p. 485). Kinija yra nuskurdusi ir demoralizuota. Su amer. pagalba GMD užima d. miestus, bet negali įvesti tvarkos (korupcija). Karinė ČANG KAISI diktatūra.

1945 pasirašoma sutartis su SSRS, pagal kurią ši gauna Port Artūrą (iki 1955). ◊ Vyksta pirmieji piliet. karo pobūdžio susirėmimai su KKP. ◊ Po nesėkmingų amer. bandymų tarpininkauti (gen. MARSHALLAS, p. 557) JAV apriboja savo pagalbą GMD.

1947 piliet. karas įsismarkauja. JAV įst. dėl kar. paramos Kinijai neužkerta kelio raud. kinų prasiveržimui šiaurėje.

1949 stambus komunistų puolimas į P. Kiniją; užimamas Nankingas.
Paskelbiama Kinijos LR (rugs.)
GMD v-sybė ir k-menė pabėga į Taivaną.

1950 komunistai užima Hainaną. Jų autoritetą pakelia įsikišimai į Korėjos ir Indokinijos karus (p. 549). JAV neleidžia Kinijos LR priimti į JT (p. 537), įveda **prekybos blokadą** ir garantuoja **Taut. Kinijai** (Taivanui) bei prez. ČANG KAISI apsaugą nuo Raud. Kinijos puolimų.

1950 Kinijos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartis.

Vidaus pertvarka: spaudimas priv. pramonei ir užsieniečių firmoms veda į jų „savanorišką" nacionalizaciją.

1950–56 4 pakopų žemės reforma: išdalijamos stamb. žemės valdos, įvedama prievolė teikti savitarpio pagalbą, kuriasi artelės, steigiami kolchozai. ◊ Valiutos reforma (1955). ◊ **Tautos perauklėjimas.** ◊ Įvedama lot. abėcėlė (1956).

1953 I penkmečio planas, numatęs industrializaciją, sužlunga dėl specialistų stygiaus.

1954 nauja konstitucija: v-bės struktūra pagrįsta „dem. centralizmo" principu – 5 auton. sritys, 21 prov., apie 175 municipalitetai, 2000 rajonų. **Centro taryba** (56 nariai), pirmininkaujama KPK vadovo **Mao Dzedungo** (p. 485), turi abs. įgaliojimus; Vykd. tarybai vadovauja MP ir UR min. **Džou Enlajus** (1898–1976). ◊ Liberali

1957 MAO **„Šimto gėlių" kalba** pažadina sistemos kritiką. Ji užgniaužiama kampanijomis prieš „nukrypusius į dešinę" ir radikaliu **„perėjimu prie komunizmo":**

1958 kuriamos liaudies komunos – darbo kuopos; mažos aukštakrosnės padidina plieno gamybą. **„Didysis šuolis į priekį"** baigiasi ūkio katastrofa; nepaisant to, nuo

1959 vykdoma branduolinė programa.
Liu Šaoči (1898–1969) perima vadovavimą v-bei, MAO lieka KKP lyderiu; UR min. tampa DZEN LI.

1960 **dėl Pekino–Maskvos ideolog. konflikto** (p. 540) SSRS atšaukia savo technikus.

1961–63 badas, plėšikavimai, epidemijos, kontrrev. neramumai (Taut. Kinija tiekia ginklus ir siunčia agentus), pabėgėlių srautas į Honkongą (p. 533); užs. kinų priv. pagalbos akcijų apmokestinimas suteikia devizų javams pirkti.
Santykiai su SSKP viešai nutraukiami per Kubos krizę (p. 583); CHRUŠČIOVUI prikišama pasaulinės rev. išdavystė.

1964 susprogdinama pirmoji atom. bomba.

Užsienio politika: Kinija pretenduoja į terit., kurios jai priklausė prieš sudarant „nelygiateises sutartis".

1950 okupuojamas Tibetas (1951 vidinė auton.). ◊ Kinijos politika orientuojama į Aziją: ji suartėja su Indija (p. 577), inicijuoja Bandungo konfer. (p. 573), pasiekia susitarimą su Jap. ◊ Dėl Kinijos

1957 puolimo prieš Taivaną iškyla pasaul. konflikto grėsmė: apšaudomas Čiuemojus. JAV svarsto intervencijos galimybę. Krizė sureguliuojama sovietų spaudimu. Varšuvoje rengiami JAV ir Kinijos ambasadorių pokalbiai.

1959 sukilimas Tibete: dalailama pabėga. ◊ Pasienio konfliktas su Indija (p. 577).

1962 Kinija puola Asame (MCMAHONO linija) ir Kašmyre (Ladakas); vyksta suartėjimas su Pakistanu; aktyvesnė užs. politika –

1963–64 MP DŽOU ENLAJUS ir UR min. DZEN LI kelionės po Azijos ir Afrikos v-bes atneša laimėjimų. ◊ Sušvelninamas prekybos embargas (1957 įvestas D. Brit.).

1964 Prancūzija pripažįsta Kinijos LR. ◊ Nuo

1965 Kinijos užs. politika patiria nesėkmių (antikiniški neramumai Indonezijoje, Ganoje, Alžyre ir kitur).

Japonija (1945–65)

1945–50 valdo gen. **MacArthuro** (p. 549) amerikiečių kar. v-sybė; karo nusikaltėlių teismai; reemigracijos problemos (p. 533); reparacijos; stamb. žemvaldžių žemės išdalijimas; demokratizacija.

1946 konstitucija pagal JAV pavyzdį.

1949–54 II Jošidos kabinetas: Rytų- Vakarų konfliktas (Korėja, p. 549) skatina JAV paversti Japoniją s-ke.

1951 San Francisko taika: Jap. praranda visas nuo 1854 įgytas terit., sudaro kar. sutartį su JAV ir įgyja suverenitetą (1952). ◊ Jap. nuo

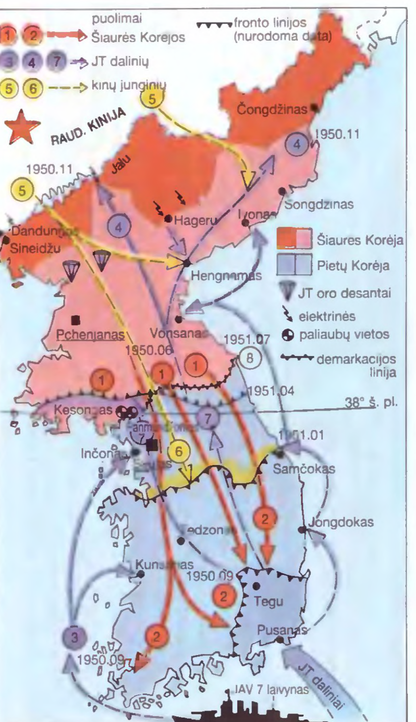
1954 vėl pradeda ginkluotis. ◊ Nepaisant gyv. perteklius ir žaliavų stygiaus, didėja eksportas.

1955 MP Ičivo Hatojama (1883–1959) paskelbia taikingą politiką, vykdo valdymo ir mokesčių reformas.

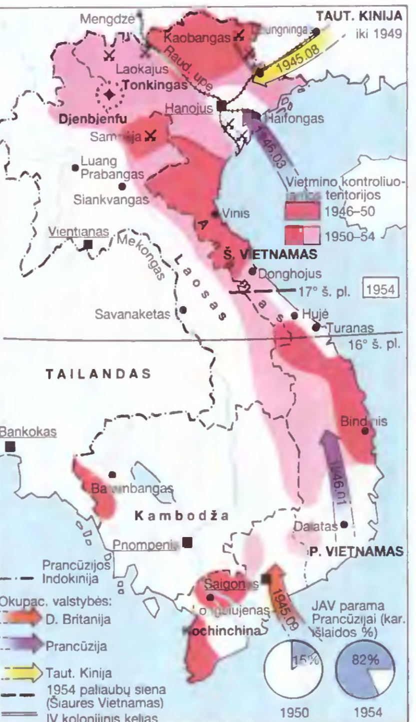
1956 užbaigiamas karo stovis su SSRS.

1960 saugumo sutartis su JAV sukelia aštrių antiamer. reakcijų. KIŠI kab. [nuo 1957] atsistatydina.

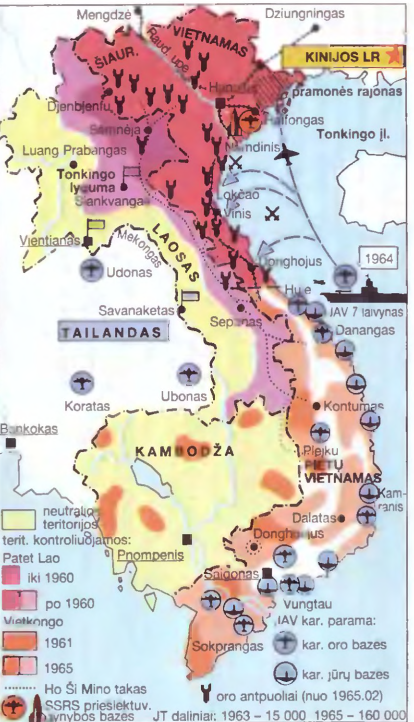
1960–64 MP Hajato Ikeda (1899–1965): polit. neramumai; palanki situacija pram. ir prekybos raidai.

Korėjos karas 1950–1953

Pirmasis Indokinijos karas 1945–54

Antrasis Indokinijos karas nuo 1957 (1965 padėtis)

Rytų–Vakarų konflikto krizinės zonos Azijoje

Korėja. S-kų susitarimo pagrindu

1945 Korėją okupuoja SSRS ir JAV. Šiaurėje (kasyba, pramonė) formuojasi Liaudies fronto k-tai, vadovaujami išeivijos korėjiečių komunistų; pietuose (žemės ūkis) įvedama JAV kar. valdžia. ◊ Maskvos UR min. konferencijoje (1945.12) susitariama dėl visos Kor. v-sybės: dėl nesutarimų su SSRS JAV paprašo

1947 JT komisijos kontroliuoti laisvus rinkimus, tačiau jai neleidžiama įvažiuoti į Š. Korėją. Pietuose

1948 surengiami rinkimai į Nac. susirinkimą; **P. Korėjos resp.** prez. tampa (rugpj.) **Li Sin Manas (Syngman Rhee;** 1875–1965); paskelbiama (rugs.) Š. Korėjos LR, kurios MP – **Kim Ir Senas** (1912–94). Abi v-sybės pretenduoja į visą Kor., JT rezoliucija klausimą išsprendžia P. Korėjos naudai. Išvedami SSRS ir JAV daliniai.

1950–53 Korėjos karą sukelia š. korėjiečių intervencija. P. Kor. paprašo pagalbos: prez. TRUMANAS (p. 553) įsako įsikišti JAV k-menei. JT Saugumo Taryba (p. 537) paskelbia Š. Korėją agresore ir paragina JT nares paremti P. Korėją. JT armija (iš 15 v-bių), vadovaujama gen. **Douglaso MacArthuro** (1880–1964), nustumiama iki Pusano placdarmo. ◊ 1950.09 JT daliniai puldami pasiekia Kin. sieną. Tuomet įsikiša Kinijos „savanorių" junginiai (1950.11). ◊ Ties 38-ąja lygiagrete vyksta pozic. karas. Pasaul. rinkoje kyla kainos **(Korėjos bumas).**

1951 MACARTHURAS reikalauja įgaliojimų sugriauti Kin. oro ir tiekimo bazes. Jis pakeičiamas gen. RIDGWAY'UMI, nes prez. TRUMANAS baiminasi n. pasaul. karo.

1953 Panmundžomo paliaubos: Korėja padalijama.

Ženevos UR min. konfer. (žr. toliau) nepasiekia problemos dėl vieningos Kor. sprendimo.

Š. Korėja. Kraštas atstatomas remiantis SSRS kreditais ir orientuojamasi į Kinijos LR.

1961 draugystės susitarimas su SSRS ir Kinija, nuo 1962 pasuka Kinijos KP kursu.

P. Korėja. JAV teikia atstatomąją pagalbą.

1953 saugumo sutartis su JAV, remiančiomis autokrat. prez. režimą. Vidaus neramumai tęsiasi ir atsistatydinus

1960 LI SIN MANUI.

1962 prez. tampa gen. PAK ČONG HI; jis stengiasi šalyje įvesti tvarką ir pasiekti susitarimą su Jap.

Indokinija. Po pasiruošimo sukilimui

1945 japonai nuginkluoja Pranc. Viši režimo grupes (kovas); Vietnamas ir Kambodža tampa nepriklausomi. Potsdamo konferencijoje (p. 561) nustatomos britų ir kinų kar. operacijų zonos. Jap. kapituliavus, Kin. okupuoja Indokinijos š. zoną. ◊ KP vadovas **Ho Ši Minas** (1894–1969), 1941 įk. **Vietmino** (išsivadavimo judėjimo) lyderis, Hanojuje paskelbia **Vietnamo Dem. Resp.** ◊ Britai okupuoja p. zoną su Saigonu. Pranc. ekspedic. korpusas kovoja su budistų sektomis ir Vietminu.

1946 britai perduoda valdžią Pranc. kolonijų pareigūnams. Atsisakę visų pretenzijų į Kiniją (P. Kinijos gelež. ir kelias) pranc. pasiekia, kad kinai atsitrauktų. ◊ HO ŠI MINAS sutinka su pranc. k-menės sugrįžimu (kovas). HO ŠI MINO derybas Paryžiuje sabotuoja Vietnamo gen. komisaras adm. D'ARGENLIEU, savavališkai įkurdamas Kochinchinos resp. (birž.). ◊ Pranc. „ultros" spaudžia spręsti Vietnamo problemą kar. būdu.

1946–54 I Indokinijos karas. Elit. pranc. armijos (Svetimšalių legionas, „Paras") užima Raud. upės deltą, bet nesėkmingai kaunasi su gen. **Giapo** vadovaujamais Vietmino partizanais.

1948 buv. imp. BAO DAJAUS (1913–97) kontrv-sybė yra bejėgė.

1953 Vietminas įsiveržia į Laosą ir suskaldo Indokiniją. Prez. EISENHOWERIS nepritaria JAV intervencijai.

1954 kapituliuoja Djenbjenfu tvirtovė.

1954 Ženevos UR min. konfer. (Kinijos LR atstovas DŽOU ENLAJUS, p. 547): **Indokinija subyra,** suteikiamos garantijos n. v-bėms – **Laosui, Kambodžai ir Vietnamui,** kuris padalijamas.

Laosas. Vyksta mūšiai tarp kom. **Patet Lao** ir v-sybės dalinių (gen. NOVASANAS).

1962 Ženevos 14 v-bių konfer. nusprendžia Laosą neutralizuoti, tačiau vėl prasideda kovos tarp priešiškų grupių.

1964 Patet Lao užima strategiškai svarbią „Tonkingo ąsočio" lygumą.

1965 nesėkmingas dešiniųjų perversmas.

Š. Vietnamas. Padedant Rytų blokui kuriama pramonė; polit. orientyras – Raud. Kinija; remiamas Vietkongas, kad „Vietnamas būtų išvaduotas nuo JAV imperialistų".

P. Vietnamas. Amerikiečių padedamas **Ngo Din Diemas** (1901–63) po

1955 BAO DAJAUS nuvertimo stiprina v-bę diktator. priemonėmis. Jis kovoja su budistų sektomis, kom. agentais ir atmeta Ženevos konfer. nutarimą dėl plebiscito. Tada **Vietkongo partizanai** ardomaisiais ir teroro veiksmais

1957 pradeda II Indokinijos karą. V-sybė kaip atsvarą kuria

1961 karinius kaimus. Budistų d-tracijos (susideginimai) lemia

1963 karinį perversmą. Diemas nužudomas. Amer. tiesiogiai į karą įsikiša nuo

1964 jūrų mūšio Tonkingo įlankoje: bombarduojamos tiekimo bazės Š. Vietname; stiprinama k-menė (padedant ir SEATO šalims).

1965 gen. KY karinė v-sybė; išlieka nestabili padėtis. **Karo eskalacija** padidina visuot. pasaul. konflikto grėsmę.

Sąjungų sistema (1965 padėtis)

Sąjungos
Vašingtonas ir Maskva vykdo skirtingą s-gų sudarymo politiką.
Pasaulis padalijamas į dvi dalis – Vakaruose klesti s-gų įvairovė (dem. laisvės principas). Rytų pusėje kuriami blokai, ir SSRS pretenduoja į abs. vadovavimą (centralizmo principas).

Sąjungų sistema Vakaruose
Amerikos valstybių organizacija (AVO): jos principai suformuluoti
1945 Čapultepeko akte, patvirtinti
1947 Petropolio konferencijoje (Rio paktas), pasirašyti
1948 Bogotos konferencijoje: įsipareigojama teikti savitarpio pagalbą agresijos atveju; tarp AVO narių konfliktai reguliuojami taikiai arba taikomos sankcijos. ◊ **Organai:** Amerikos v-bių konfer.; konsultacinė UR min. konf.; Gynybos taryba.
1954 Karakaso konfer. priima rezoliucijas prieš komunizmą.
1959 Santjago deklaracija: dem. v-bės santvarka – taikos garantija.
1962 Punta del Estės konfer. pasmerkia marksizmą-leninizmą; iš AVO pašalinama Kuba.
Akcijos: prieš Nikaragvą, Hondūrą, Kubą, Dominikos Resp. ir kt.
Šiaurės Atlanto pakto organizacija (NATO, dar žr. p. 556 ir t.) įkuriama 1949 Vašingtone, atsižvelgiant į 20 m. trunkančią įtampą tarp Vakarų ir Rytų. ◊ **Tikslas:** naudojant kolektyv. gynybos sistemą, polit. ir ek. bendradarbiaujant, išsaugoti dem. laisves.
Civiliniai organai: Sekretoriatas ir nuolatinė Atstovų taryba (Paryžius) įgyvendina **NATO tarybos** (fin., gynybos ir UR ministrai) priimtus nutarimus. ◊ **Kariniai organai:** gen. štabų viršininkų k-tas ir *Standing Group* (Vašingtonas).
JAV ir D. Brit. pasirašo susitarimą dėl atramos punktų, oro ir raketų bazių.
1950 formuojama Europos k-menė (p. 557);
1952 į NATO įstoja Graik. ir Turk., 1955 VFR; nuo
1957 ginklavimasis branduol. ir raket. ginklais vyksta pagal kiekvienos NATO šalies laisvą apsisprendimą;
1958 formuojamos „priedangos GP" (30 divizijų) ir rengiama branduol. gynyba; Pranc. nesutinka su jos Viduržemio j. laivyno pavaldumu NATO.
1961 atom. povand. laivai su raketomis „Polaris".
1962 didinama įprastinė ginkluotė „vis didesniam įbauginimui".
1963 kyla nesutarimų dėl daugiašalės branduol. ginkluotės su raketomis „Polaris" kūrimo (JSK).
1965 Pranc. pareikalauja NATO struktūros reformų ir grasina išstosianti.
1966 Pranc. ultimatumas: išvesti iš Pranc. NATO dalinius arba padaryti juos pavaldžius Pranc. k-menės vadovybei; iš Paryžiaus iki 1967 iškeliamas Jungt. pajėgų Europoje gen. štabas. (JPEGŠ).

Ramiojo vand. paktas (ANZUS), įk. 1951 San Franciske siekiant apsisaugoti nuo Jap. puolimų ar agresijos Ramiajame vand.
Pietryčių Azijos paktas (SEATO), įk. 1954 Maniloje siekiant apginti ir SEATO nepriklausančias šalis (pvz., P. Vietnamą). Vyksta konsultacijos komunistų infiltracijos atvejais, rengiami bendri manevrai. ◊ **Organai:** Nuolat. min. taryba su Vykd. sekretoriatu (Bankoke): Kar. planavimo štabas; Tyrimų tarnyba, stebinti kom. ardomąją veiklą. Nuo
1958 užmezgami ryšiai su NATO ir CENTO. 1965 Pranc. iš visų štabų atšaukia savo karininkus.
Centrinės sutarties organizacija (CENTO), 1955 išaugusi iš Turkijos ir Irako (1959 išstoja, p. 568) Bagdado pakto. Neįsipareigojama teikti savitarpio pagalbą, bendradarbiaujama kar. ir polit. klausimais.
1959 dvišaliais saugumo susitarimais prie CENTO netiesiogiai prisijungia JAV; 1961 amerikietis paskiriamas Gen. štabo virš.
JAV dvišalės sutartys Ram. vand. bas.: 1953 su P. Korėja (įsipareigojama teikti pagalbą), 1954 – su Taut. Kinija (pastaroji įsipareigoja nepulti žemyno nepasikonsultavusi su JAV), 1961 su Japonija.

Sąjungų sistema Rytuose
Dvišalės kar. sutartis apvainikuoja
Varšuvos sutartis (p. 556), sud. 1955 ir pratęsta 20 m. kaip atsakas į Paryžiaus sutartis (p. 563). ◊ **Tikslas:** automat. pagalba ginkluoto antpuolio Europoje atveju; polit. bendradarbiavimas. ◊ **Organai:** Polit. konsultac. k-tas (posėdžiauja 2 k. per metus), Sekretoriatas, tarpt. Vyr. vadavietė Maskvoje.
1956 įstoja VDR.
SSRS sudaro sutartis su Lenk. (1956), Vengr., Rum., VDR (1957) dėl k-menės dislokavimo jų terit.
SSRS sudaro s-gos sutartis su Mongolijos LR (1946; ji yra Varšuvos sut. asocijuotoji narė stebėtojos teisėmis), Raud. Kinija (1950), Afg. ir Suom. (1955).

Neutralioji sąjungų sistema
Balkanų paktas (p. 556) atsiranda iš
1953 Ankaros draugystės sutarties, praplėstos
1954 Bledo savitarpio pagalbos sutartimi (20 m.), nuo 1955 neveiksmingas.
Arabų v-bių lyga (AL, p. 569), įk. Kaire 1945. Nutarimai privalomi tik jiems pritariančioms narėms; dažni interesų susikirtimai. **Organai:** V-bių vadovų taryba (nuo 1964); Gen. sekretoriatas Kaire; UR min. taryba, turinti koordinuoti arabų valstybių politiką. ◊ 1953 įstoja Libija, 1956 – Sudanas, 1958 Tunisas ir Marokas, 1961 Kuveitas.
Kolektyvinės gynybos sutartis AL ribose (nuo 1950) pirmiausia yra nukreipta prieš Izraelį.

JAV ir SSRS (1964)

29% plotas	46% gyventojai	75% užsienio prekyba
57% plienas	70% aliuminis	94% automobiliai
52% akmens anglys	63% nafta	71% elektros energija

Ginkluotės potencialas (1965):

	JAV	SSRS
tarpžem. nuotolio raketos (ICBM) (~ 10 000 km)	854	270
vidutinio nuotolio raketos (IRBM) (ki 3000 km)	–	750
tolimo nuotolio bombonešiai (> 10 000 km)	625	200
vidutinio nuotolio bombonešiai (3500 km)	450	1250
atom. povand. laivai	62	40
povand. laivai	186	416
saus. kariuomenė	0,9 milijono	3,5 milijono

NATO valstybės
JAV sąjungininkės
sritys, kuriose gyvena daug spalvotųjų
JAV laivynai (kar. parengties)
Varšuvos sutarties valstybės
kitos komunistinės valstybės
karinės bazės: JAV, SSRS
oro bazės: JAV, SSRS
radiolokacijos stotys
brand. ginklo bandymai bei numestos atom. bombos
raketų paleidimo centrai
pram. sritys
naftos telkiniai
urano telkiniai
milijoniniai miestai
vid. nuotolio raketų veikimo nuotolio mastelis
0 1000 2000 3000 km

MEKSIKA, Teksasas, Dalasas, Lit. Rokas, Los Alamosas, Nevada, Kalifornija, Vandenburgas, Las Vegasas, San Franciskas, Šajenas, JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS, Omaha, Vidurio Vakarai, Otava, Niujorkas, Vašingtonas, Kemp Devidas, Kenedžio kyš., Nasau, Bahamų s., Havana, KUBA, DOMINIKOS RESP., Antilai, Biverlodžas, KANADA, Niufaundlendas, Atlanto vand., Azorai, 5000 km, 6500 km, 2000 km, Ankoridžas, Ferbanksas, Aliaska, Nomas, Aleutai, Point Barou, Port Rediumas, amžinųjų ledynų riba, Tulė, Grenlandija, Frobišeris, ISLANDIJA, Šiaurės ašigalis, 80°, 60°, 40°, 0°, 90°, Petropavlovskas, Anadyris, Rene, Vrangelio s., Naujojo Sibiro s., Novaja Zemlia, Špicbergenas, Murmanskas, Archangelskas, 4500 km, 5500 km, Tiksis, Jakutskas, SOVIETŲ SĄJUNGA, Kurilai, Sachalinas, Vladivostokas, Tokijas, JAPONIJA, Hirošima, Nagasakis, Okinava, P. KORĖJA, Š. KORĖJA, Pekinas, Š. Kinija, KINIJOS LR, Ulan Batoras, MONGOLIJOS LR, Irkutskas, Novosibirskas, V. Sibiras, Lobnoras, Taškentas, Tuja Mujunas, Kizylkumas, Tjuratamas, Baikonūras, Uralas, Sverdlovskas, Maskva, Ukraina, Baku, TURKIJA, IRANAS, Artimieji Rytai, SAUDO ARABIJA, Berlynas, Viena, Ženeva, Paryžius, Londonas

Didžiosios valstybės JAV ir SSRS apie 1960

Jungtinės Amerikos Valstijos po 1945

1945–53 Harry S. Trumanas (1884–1972) **prez.** tampa kaip mirusio F. D. ROOSEVELTO (p. 499) viceprez. ◊ Dėl brand. ginklo monopolio po karo stiprėja JAV vadovaujantis vaidmuo, ir jos siekia, padedamos JT, formuoti pasaulio politiką pagal Atlanto chartiją.

Užsienio politika: bendradarbiavimą su SSRS prasidėjus Rytų–Vakarų konfliktui (p. 531) pakeičia komunizmo „stabdymo" politika.

1947 pagal Trumano doktriną visoms šalims žadama kar. ir ek. pagalba, kurios reikia jų nepriklausomybei išsaugoti – atsisakoma MONROE doktrinos izoliacionizmo (p. 409).

Pasekmės. Remiama Graikija ir Turk. (p. 541), priimamas MARSHALLO planas (p. 557), nutiesiamas oro tiltas į Berlyną (p. 565), sukuriama Nac. saugumo taryba, įsteigiama NATO. Siekiant atremti komunizmą Azijoje,

1946 paskelbiama Filipinų nepriklausomybė (p. 575) ir įgyvendinama Jap. ūkio stabilizavimo programa (nuo 1949). ◊ Išrinktas prez. TRUMANAS

1949 Keturių punktų programoje (p. 573) pripažįsta JAV atsakomybę už visą pasaulį, ir tuo grindžiamos per

1950–53 Korėjos krizę (p. 549) prieš agresorę Š. Korėją panaudotos JT priemonės, tačiau

1950.09 Aštuonių punktų programoje jau skelbiami nuosaikūs JAV politikos Korėjoje tikslai. Šią programą paremia gen. EISENHOWERIS kalboje per radiją, kuri pradeda „laisvės kryžiaus žygį". ◊ JAV paskelbiama nepapr. padėtis (gruodis): atkuriamos ir didinamos nuo 1945 mažintos GP. ANZUS paktas (p. 551) ir

1951 taikos sutartis su Jap. sustiprina JAV pozicijas Azijoje.

Priimama nauja pagalbos Art. Rytams programa (1950.03), numatanti techn., kapitalo paramą, pagalbą pabėgėliams bei prek. ir kult. ryšių plėtrą.

Vidaus politika

1947 Tafto ir Hartley įst. (nepaisant atidedamojo prez. veto) uždraudžia profs-goms naudoti spaudimą ir remti polit. partijas; prez. gauna teisę kuriam laikui nutraukti streikus („atšaldymo laikas"). ◊ Nepaisydamas priešinimosi, ek. ir soc. demokratijos tikslais prezidentas paskelbia

1949 *Fair Deal,* kad apsaugotų *New Deal* (p. 499) laimėjimus.

1951 XXII K-tucijos pataisa: prezidentavimo laikas perrinkimo atveju apribojamas dviem kadencijomis. ◊ Žlugus Taut. Kinijai (p. 547) ir SSRS įsigijus brand. ginklą, kyla baimės psichozė: vyksta JAV KP vadovų ir kair. intelektualų teismai (ALGERIO HISSO byla), iškyla šnipinėjimo aferos (KLAUSAS FUCHSAS, JULIUS ir ETHEL ROSENBERGAI). ◊ Senatorius **Josephas McCarthy** (Viskonsinas) pradeda kovą su antiamer. intrigomis. ◊ Kongresas prieš prez. valią 1950 priima MCCARRANO ir NIXONO įst. (registruojamos visos užmaskuotos kom. o-jos), o 1952 – MCCARRANO įstatymą (peržiūrimos imigracijos sąlygos). Tyrimų komisija (ESTESAS KEFAUVERIS, Tenesis) konstatuoja, kad kai kurias profs-gas kontroliuoja gangsteriai: iš ADF pašalinami uostų darbininkai (1954), vežėjai (ekspeditoriai, vairuotojai) (1955 susijungia ADF ir Pram. o-jų kongresas – POK).

1953–61 prez. respublikonas **Dwightas D. Eisenhoweris** (1890–1969).

„Naują pozityvią užs. politiką" vykdo **v-bės sekr. Johnas Fosteris Dullesas** (1888–1959), 1959–61 **Christianas Herteris** (1895–1966) – tai „ilgalaikės perspektyvos politika". Komunizmas stabdomas *(Roll back)* sudarinėjant kar. sutartis (p. 551) ir teikiant pagalbą užs. v-bėms. Po

1953 paliaubų Korėjoje (p. 549) JAV nutraukia Taivano (p. 547), Vengr. (p. 545) ir Sueco kanalo (p. 569) krizes. ◊ Art. Rytų v-bėms

1957 Eisenhowerio doktrina (p. 569), joms pageidaujant, garantuoja kar. paramą prieš komunizmo puolimą. ◊ UR min. DULLESAS priimdamas sovietų „koegzistencijos" šūkį pereina prie draugiškos SSRS atžvilgiu politikos.

1959 viceprez. NIXONAS lankosi SSRS ir Lenkijoje. ◊ **Chruščiovo vizito** metu (rugs.) v-bių vadovai **Kemp Devide** tariasi dėl galimybių išspręsti tarpt. problemas.

1960 EISENHOWERIO kelionės po P. Ameriką ir Tol. Rytus atskleidžia paplitusį priešiškumą amerikiečiams. Blogėja santykiai su Kuba (p. 583).

Vidaus politika. Nuolat. tyrimų komisijos pirm. MCCARTHY terorizuoja UR m-jos valdininkus ir intelektualus (R. OPPENHEIMERIO byla). Jo veiklą nutraukia oficialus Senato papeikimas.

Rasinis klausimas. Teigiama mišrių *(integrated)* kar. dalinių patirtis Kor. kare ir neigiamas spalvotųjų nacijų požiūris į neišspręstą rasinį klausimą verčia imtis rasių integracijos, pirmiausia m-lose. ◊ Vienbalsis

1954 Aukščiausiojo feder. teismo sprendimas dėl lygybės principo nepaisymo (tarp kitų ir nuosprendžiai prieš atskirą naudojimąsi viešuoju transportu) Pietuose boikotuojami. Per rasines riaušes (tarp kitų ir 1957 **Litl Roke,** Arkanzase) panaudojama feder. k-menė. Senatas 72 balsais „už" ir 18 „prieš"

1957 priima **įst. dėl juodaodžių pilietinių teisių (ypač rinkimų teisės) gynimo** *(Civil Bill of Rights).*

Jungtinės Amerikos Valstijos (1961–65)

1961–63 prez. dem. **Johnas F. Kennedy** (1917–63; nužudytas), per rinkimus gavęs 50,1% balsų, laimi prieš respubl. RICHARDĄ NIXONĄ (1913–94).

Naujasis „Kennedy eros" polit. stilius: prez. pareigybė pertvarkoma į iš patarėjų (tarp jų ir R. BUNDYI sudarytą planavimo štabą, kurio pirm. – prezidentas; į bendradarbiavimą įtraukiami mokslininkai, patyrę specialistai, tarp kurių UR min. **Deanas Ruskas** (1909–94), gyn. min. **Robertas McNamara** (g. 1916), ambasadorius JT ADLAI'US E. STEVENSONAS (1900–65).

Išauga biudžeto išlaidos pagalbos silpnai išsivysčiusioms šalims, raketų, kosmoso ir ginklavimosi programoms.

Užsienio politika. SSRS puolimui (p. 540) priešinamasi.

1) stiprinant kar. smogiamąją galią – derinamas brand. ir įprastieji mobilieji ginklai *(Strike Command)*;

2) šalinant prieštaravimus tarp JAV ir jos s-kių – atsižvelgiama į pastarųjų teises dalyvauti priimant sprendimus –

1962 pasiūloma „Atlanto partnerystė su suvienytąja Europa".

3) teikiant plačią pagalbą silpnai išsivysčiusioms šalims, pirmiausia karinę – tai koordinuoja Tarpt. plėtros asociacija:

1961 iš apmokytų savanorių pagalbininkų sukuriamas **Taikos korpusas.** ◊ P. Amerikos „taikios rev." siekia **Aljansas už pažangą** (p. 583). Per

1962 Kongo krizę (p. 581) JAV paskelbia neleisiančios įvykti vienašalėms intervencijoms. ◊ TRUMANO doktrinos (p. 553) pagrindu bei padedant SEATO pasiekiamos paliaubos Laose (gegužė). ◊ **Berlyne** paskelbiamas išsamus **pareiškimas** (buž.: „*Three essentials*", p. 533). ◊ JAV nusiunčia kar. patarėjus į **P. Vietnamą.** ◊ Po to, kai EISENHOWERIO v-sybė nutraukia dipl. santykius su **Kuba** (1961 sausis), bandoma surengti intervenciją ir kyla **Kubos krizė** (spalis, p. 583): įtampą pavyksta sumažinti (p. 540): įvedama „Vašingtono–Maskvos tiesiog. linija" ir pasirašomas **susitarimas dėl brand. ginklo bandymų nutraukimo** (p. 585).

Ūkis. Prez. pranešimuose pateikiami pasiūlymai didinti konkurencingumą. Sumažinami muitai prekėms iš EEB v-bių (KENNEDY raundas, p. 557), imamasi priemonių sanuoti ž. ū. Neleidžiama streikuoti ir didinti plieno kainų.

Vidaus politika. Stiprėja ras. diskriminacija ir nuo

1962 p. valstijose vyksta neramumai dėl gubernatorių, manančių, kad Aukšč. feder. teismas pažeidžia valstijų auton. teises.

1963 prezidento **„Piliečių teisių programą"** paremia didžiulė d-tracija Vašingtone (200 000 negrų ir baltųjų) ir kun. **Martino Lutherio Kingo** vadovaujama Nacionalinė spalvotųjų žmonių pažangos asociacija (NAACP). Ofic. viešnagės Dalase metu

1963.11.22 nužudomas prez. Kennedy. ◊ KENNEDY **užs. politikos** kursą plėtoja

1963–69 prez. dem. Lyndonas B. Johnsonas (1908–73).

1964.04 jis pasako kalbą apie ilgalaikės taikos išsaugojimo principus. Priešinamasi komunizmo agresijoms, remiami s-kai. Didėja kar. parama P. Vietnamui (p. 549). JAV įsikiša į

1965 piliet. karą Dominikos Resp. (p. 583): paskelbiama (JOHNSONO doktrina) – JAV griebsis intervencijos tik iškilus pavojui, kad komunistai gali užgrobti valdžią.

Vidaus politika. Prieš diskriminaciją nukreiptas

1964 Piliečių teisių įst., kuris laikomas svarbiausiu žingsniu į spalvotųjų lygiateisiškumą nuo LINKOLNO negrų išlaisvinimo iš vergijos (p. 407) laikų. Jį užbaigia

1965 įst. dėl spalvotųjų rinkimų teisės apribojimų panaikinimo. ◊ **„Kovos su skurdu"** rezultatas –

1964 įst. dėl visų piliečių pragyvenimo minimumo ek. garantijų (inicijuotas dar prez. KENNEDY). ◊ Nuo

1965 dedamos pastangos sukurti *Great Society*: teisingumas, laisvė ir visų žmonių vienybė.

Kanada (1945–65)

Per Antrąjį pasaul. karą agr. šalis plėtoja pramonę. Pokario ek. pakilimą lemia didelė žaliavų ir maisto produktų paklausa, imigracijos bangos, atrasti naftos, rūdų ir urano telkiniai. ◊ Kuriama gerovės v-bė. ◊ Liberalai, vadovaujami **Mackenzie Kingo** (1874–1950) ir LOUIS STEPHENO ST. LAURENTO, kelia Britanijos Sandraugos decentralizacijos idėją.

1949 Niufaundlendas (p. 483) tampa 10-ąja Kanados p-ja. Dėl liberalų glaudaus bendradarbiavimo su JAV

1957 rinkimus laimi konservatoriai. **Johno G. Diefenbakerio** (1895–1979) kab. siekia nepriklausomybės ir neutraliteto.

1963 kyla konfliktas su JAV dėl Kanados GP apginklavimo brand. ginklu – už tai pasisako liberalų opozicija. Dėl to surengiami n. rinkimai, kuriuose abs. daugumą gauna liberalai. MP **Lesteris Bowlesas Pearsonas** (1897–1972) stoja už Kanados pranc. teisių sulyginimą, JAV tiesiog. investicijų mažinimą ir dalyvavimą brand. gynyboje.

1964 dominijos šimtmečio proga šalyje apsilanko karalienė ELŽBIETA II; pranc. kilmės kanadiečiai rengia d-tracijas už autonomiją arba jų gyvenamos terit. atsiskyrimą nuo Kanados.

Pietų Europa (1945–65)

Ispanija: Tarpt. bendrija izoliuoja **Franco režimą** (p. 473):

1947 plebiscitu isp. remia monarchiją. ◊ Rytų ir Vakarų konfliktas paskatina JAV keisti antiisp. politiką.

1953 mainais už JAV ek. ir kar. paramą Ispanija pasirašo **sutartį dėl JAV kar. bazių.** ◊ Isp. praranda afrikiet. valdas Maroke (1956). ◊ Studentai bruzda prieš cenzūrą ir polit. suvaržymus, nuo 1962 kyla ir soc. neramumų.

Portugalija. Su Isp. draug. santykius palaikančio MP **Salazaro** (p. 473) valdžia beveik absoliuti; 1951 su JAV pasirašoma sut. dėl bazių kūrimo.

1961 Port. praranda savo valdą Indijoje (Goa, p. 577), neramumai Angoloje ir Mozambike. ◊ Slapta dem. opozicija labai silpna.

Italija. Pasibaigus karui, išlaisvinimo k-tai (pasipriešinimo grupes) ir viduje susiskaldžiusios partijos kovoja dėl valdžios. Prievartos aktai ir prieš fašistus nukreipti „valymo" įstatymai diskvalifikuoja ištisus gyv. sluoksnius. Repatriantai (p. 533) ir internuotieji padidina visuot. skurdą ir piliet. karo pavojų.

1945–53 MP Alcide de Gasperi (KD, 1881–1954). Po rinkimų į Nac. susirinkimą ir referendumo

1946.06.18 paskelbiama respublika.

1947 taikos sutartis (p. 530): reparacijos, Istrijos, kolonijų ir laivyno praradimas. ◊ Valiutos reforma (fin. min. EINAUDI) sustabdo infliaciją.

1948 prez. tampa Einaudi (1874–1961); **Krikščionys demokratai (KD)** p-mente turi abs. daugumą. MP DE GASPERI vykdo europ. politiką (p. 557), nepaisydamas streikų ir „liaudies bloko" opozicijos – **Togliatti** (1893–1964) vadovaujamų **komunistų (IKP)** ir **Nenni** (1891–1980) **kair. socialistų (ISP).**

1949 P. Italijos agr. krizė (maištai Kalabrijoje): nusavinama dalis stambiosios žemės nuosavybės.

1951–52 nuosaikiuosius **socialistus (It. s-d. partija, ISDP)** suvienija **Saragatas.** ◊ KD koalicijas susilpnina kairiųjų (IKP, ISP), **neofašistų (It. soc. sąjūdis, ISS)** ir **monarchistų (Taut. monarchistų partija, TMP)** laimėjimai per rinkimus, todėl nuo

1953 dažnai keičiasi v-sybės (MP PELLA, SCELBA, SEGNI ir kt.).

1955 prez. Gronchi (KD, 1887–1978).

1962–64 prez. Segni (KD).

1960 polit. krizę (neramumai, streikai), kilusią dėl planuojamo ISS suvažiavimo Genujoje, MP **Fanfani** (KD, 1908–99) įveikia

1962 „išsiplėtimu į kairę" (KD koalicija su ISDP – SARAGATU).

1963 rinkimus laimi komunistai (25% balsų). ◊ MP **Aldo Moro** (KD) suformuoja kair. v-sybę (su ISP, ISDP, IRP – It. respublikonų part.). Ji stabilizuoja valiutą, mokėjimų balansą ir užs. turizmą. Vyksta vid. migracija į Š., emigruoja darbo jėga.

1964–71 prez. Saragatas (ISDP, 1898–1988).

Pietų Tirolis. Taikos sutartis patvirtina

1946 It.–Austr. susitarimą, bet

1948 auton. statutas galioja ne Bolcanui, o visai Bolcano-Trentino sričiai. **P. Tirolio liaudies partija (PTLP)** protestuoja prieš italizaciją; Austrija

1960 iškelia P. Tirolio klausimą JT.

1961 derybos nutrūksta; vykdomi **teroro aktai;** Milano byloje dėl sprogmenų

1964 priimami griežti nuosprendžiai. ◊ Austr. UR min. KREISKY ir SARAGATAS nutaria sudaryti mišrią ekspertų komisiją konfliktui sureguliuoti.

Alpių valstybės (1945–65)

Austrija (žemėlapis p. 560).

1945.04 sudaroma KARLO RENNERIO (p. 468) laik. v-sybė, kurią kontroliuoja okupac. valdžios. Viena, **s-kų tarybos** būstinė, padalijama į 4 dalis (1945.07). Po rinkimų į Nac. tarybą Austr. liaudies partija (ALP), socialistai (ASP) ir komunistai (AKP) sudaro koaliciją su FK **Leopoldu Figliu** (ALP; 1902–65) priešakyje. Feder prez. tampa **Karlas Renneris** (1951 **Theodoras Körneris,** ASP, 1873–1957; 1957 **Adolfas Schärfas,** ASP, 1890–1965; 1965 – **Franzas Jonas,** ASP; p. 595).

1946 s-kų įst. dėl to, kad Austr. įstatymams atšaukti reikalingas s-kų vienbalsiškumas, sudaro tam tikrą savarank. politikos galimybę.

Nacionalizuojama sunkioji pram., kasyba, bankai ir kt.

1947 valiutos apsaugos įst. paskatina pasitraukti iš v-sybės AKP. ◊ Stabili vidaus politika valdant **„didžiosioms" ALP ir ASP koalicijoms** (iki 1965 proporc. rinkimų sistema) ir SSRS nuolaidos po STALINO mirties padeda

1953–61 FK Juliui Raabui (ALP, 1871–1964) pasiekti, kad

1955.05.15 būtų pasirašyta Valstybės sutartis: nutraukiama okupacija, Austr. turi atlikti nustatytas medžiag. prievoles (iki 1964) ir laisva valia paskelbia neutralitetą (spalis). ◊ Ek. pakilimas, profs-gos kelia reikalavimus padidinti atlyginimus (FRANZAS OLAHAS).

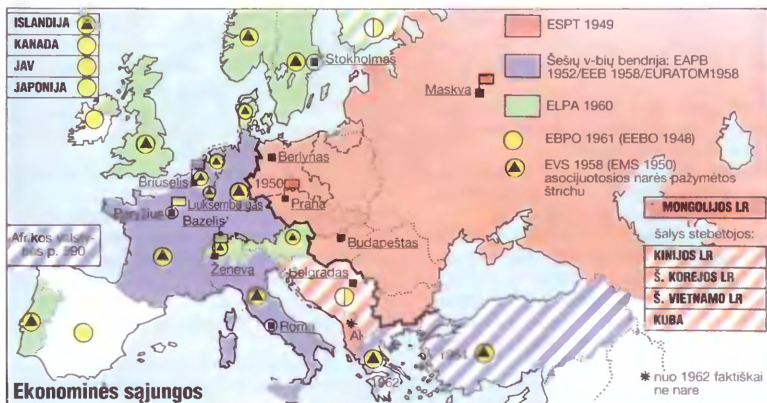
1961–64 FK ALFONSAS GORBACHAS (ALP), vicekancleris BRUNO PITTERMANNAS (ASP). ◊ Sosto įpėdinio OTONO HABSBURGO sugrįžimas (leista įvažiuoti 1966) sukelia nesutarimų koalicijos viduje.

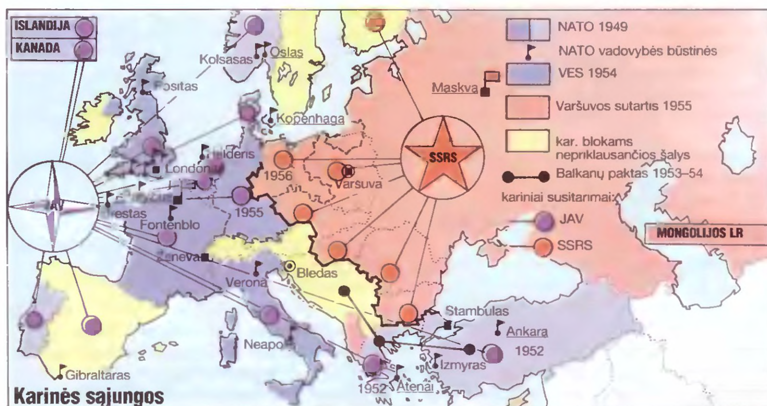
1966 rinkimus laimėjus ALP, baigiasi „d. koalicijos" era – 1966 suformuojama FK JOSEFO KLAUSO [1964–70, ALP] v-sybė.

Šveicarija. Griežtai laikydamasi neutraliteto šalis dalyvauja karitatyv. akcijose (šveicarų aukos pabėgėliams ir internuotiesiems, PESTALOZZI „vaikų kaimai"), priklauso kult. ir ek. o-joms (UNESCO, EEBO, EMS), nuo 1963 – Europos Tarybai.

1955 Ženevoje įkuriamas Europos branduol. tyrimų centras CERN. ◊ Normaliai vystantis pramonei subsidijuojamas ž. ū. (svetimšaliai darbininkai).

Europos integracijos politika po 1945

Europos polit. integracija

Po 1945 **Churchillio** (kalba Ciūriche 1946), prof. H. Brugmano, buv. pasipriešinimo grupių ir kt. keliamos Europos suvienijimo (įtraukiant ir Vokietiją) idėjos susilaukia pritarimo (ypač jaunimo). Briuselis

1948 tampa **Europos judėjimo** (P.-H. Spaakas) centru. ◊ Hagos kongr. (pirm. Churchillis) ir Pranc. v-sybė inicijuoja

1949 Europos Tarybą (įk. Londone), kuri turi rūpintis Europos paveldu ir soc. pažanga. ◊ **Organai:** Sekretoriatas (Strasbūras), Patariamasis susirinkimas (šalių p-mentų delegatai), **UR min. taryba.** Kai kurių šalių (D. Brit.) išlygos sužlugdo federalistų

1950–51 planuotą sukurti Europos Sąjungą. Funkcionalistai siekia laipsniškos integracijos per spec. i-cijas.

1953 Žmogaus teisių konvencija. ◊ Susitarimai dėl u-tų (Europos rektorių konfer.), gydytojų pagalbos teikimo, pasų sistemos, taip pat Socialinė chartija (1962).

Karinė integracija

1948 Briuselio savitarpio pagalbos paktas (Beneliukso v-bės, D. Brit., Pranc.). Jo nuolat. gynybos štabas faktiškai ištirpsta

1949 įkurtoje NATO (p. 551). Churchilliui ir Pranc. MP **Plevenui** pasiūlius, NATO Taryba **per Korėjos krizę** (p. 547) nutaria sukurti **Europos gynybos bendriją (EGB),** kuriai priklausytų ir Vokietija. VFR FK **Adenaueris** tai išnaudoja šalies pozicijoms sustiprinti (p. 563).

1952 Paryžiaus EGB sutartis dėl su NATO susaistytos tarpt. V. Europos k-menės formavimo. Pranc. šią sutartį atmetus,

1954 Paryžiaus sutartyse (p. 563) Briuselio paktas pertvarkomas į **Vakarų Europos sąjungą** (VES nac. k-menių kontingentai pavaldūs NATO vadovybei).

1955 sudaroma Varšuvos sutartis (p. 543).

Ekonominė integracija

Marshallo planas: remdamasis Trumano doktrina (p. 553), JAV v-bės sekr. **George'as C. Marshallas** (1880–1959) pasiūlo

1947 Europos atkūrimo programą (EAP): JAV tiektų žaliavas, prekes, kapitalą. ◊ SSRS atmeta šį „dolerio imperializmo įrankį" (p. 539), Lenk. ir Čekosl. atšaukia savo pažadus dalyvauti **Paryžiaus Marshallo plano konfer.** (liepa rugs.).

1948 Paryžiuje įk. **Europos ek. bendradarbiavimo o-ja (EEBO)** EAP lėšoms skirstyti (iki 1952 išdalyta apie 14 mlrd. JAV dol.).

Pasekmės Rytuose. SSRS į tai atsako – įkuria

1949 Ekonominės savitarpio pagalbos tarybą (ESPT, p. 543): nac. ek. planai derinami su SSRS interesais.

Pasekmės Vakaruose. Kad ir praleidžiamas šansas polit. susivienyti, bet EEBO ir EAP laimėjimai paskatina sudaryti kt. institucijas:

1947 Ženevos Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos **(GATT).**

1950 Europos mokėjimų s-ga (EMS): EMS valiutas konvertuoja Bazelio **Tarptaut. atsiskaitymų bankas** (TAB). ◊ Steigiamos europinės susisiekimo (CEMT, 1953), brand. tyrimų (CERN, 1954), atom. energijos (ENNEA, 1957), televizijos (EUROVISION, 1962), kosmonautikos (ELDO, 1962) ir kt. o-jos.

1958–59 EEBO pasitarimus dėl laisv. prekybos zonos Europoje sužlugdo D. Brit. ir Pranc. nesutarimai. Britų iniciatyva

1959–60 sukuriama **Mažoji laisvosios prekybos zona** (Europos laisv. prek. asociacija, ELPA), turinti apsaugoti nuo EEB. ◊ EMS išplečiama pasirašius

1959 Europos valiutinį susitarimą (EVS): laisvas konvertavimas galioja ir mokėjimų bei kapitalo cirkuliacijai.

1961 Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros o-ja (EBPO). Paleidžiama EEBO, išplečiama pasaul. prekyba ir koordinuojama Vakarų pagalba silpnai išsivysčiusioms šalims.

Šešių valstybių bendrija: vienybei išsaugoti (Rūro srities kontrolė, p. 563) Pranc. UR min. **Schumanas** (p. 559)

1950 pasiūlo 50 m. sukurti bendrą anglių, metalurgijos ir plieno rinką (Schumano planas). ◊ Liuksemburge

1951 sukuriamas Europos anglių ir plieno susivienijimas (EAPS). ◊ **Organai:** Aukštasis organas (9 nariai), kuris turi valst. valdžios teisių ir kurį 6 m. skiria **Ministrų taryba** (veto teisė). ◊ Planas

1952–53 sukurti polit. sąjungą sužlunga.

1955 Mesinos UR min. konferencija.

1957 pasirašomos Romos sutartys dėl atom. energijos naudojimo (EURATOM) ir Europos ek. bendrijos (EEB), kurios pagrindas – muitų s-ga (sukurtina iki 1970). **Organai: Min. taryba** (direktyvos, biudžetas; nuo 1967 nutarimai priimami balsų dauguma) 4 m. skiria **EEB komisiją** (9 nariai, pirm. **W. Hallsteinas** iš VFR), reziduojančią Briuselyje. Jos darbą kontroliuoja

1958 įk. Europos Parlamentas (Strasbūras); t. p. veikia Ek. ir soc. taryba (101 darbdavys ir darbuotojas); Europos teismas.

Asocijuotosios šalys: neapmuitinamas eksportas ir vienodi muitai įvežamoms EEB prekėms.

1961–63 derybas dėl D. Britanijos įstojimo sužlugdo Pranc. veto (de Gaulle). Sėkmingai plėtojamas ūkis, bet sunkiai sekasi subalansuoti ž. ū. produkcijos sudėtį.

1962 EEB ėmus reguliuoti jos pasiūlą bei kainas. ◊ Nuo

1963 mažinami muitai, nustatomi bendri išorės muitai ir GATT rėmuose deramasi su JAV (Kennedy raundas) dėl muitų sumažinimo. ◊ VFR priešinasi

1964 įvykdytai javų rinkos liberalizacijai.

1965 EEB krizė: Pranc. nesutinka su kompromisu (kainos suderinamos tik 1967.07).

Didžioji Britanija (1945–65)

Kad ir būdama viena iš nugalėtojų, D. Britanija praranda superv-bės statusą: ji įsiskolina (14 mlrd. JAV dolerių), praranda daug kapitalo, krinta jos pinigų vertė.

1945–51 Clemento Attlee'io (1883–1967) **leiboristų v-sybė.**

Užs. politika (UR min. **Bevinas** [p. 458], nuo 1950 – **Morrisonas**, 1888–1965) Vok. ir s-gų sudarymo klausimais (p. 551) glaudžiai susijusi su JAV; 1948 pasirašoma sutartis dėl kar. bazių; D. Brit. dalyvauja Korėjos kare, tarpininkauja per Indokinijos karą (p. 549); Europoje laikosi atsargios politikos (p. 557).

Griežta taupymo **politika** (fin. min. seras STAFFORDAS CRIPPSAS, 1889–1952) siekiama atgaivinti ekonomiką: iki 1950 normuojami maisto produktai, ribojamas importas, apsirūpinama kapitalu (JAV paskolos).

1947 įgyvendinama apribojimų programa, o

1949 nuvertinamas svaras sterlingų (nuo 4 iki 2,8 JAV dol. už svarą).

Gerovės politika: nacionalizuojamas Angl. bankas (1945), aviacija, angliakasyba (1947), transporto ir energetikos įmonės, metalurgijos ir plieno pramonė (1951, reprivatizuota 1953); soc. draudimas (1946) tampa **privalomu** (1948, pagal 1942 Beveridge'o planą), tarp kitų sričių ir valst. sveikatos apsaugos sistemoje, šeimų ir vaikų pašalpoms; didinamos mažos pajamos.

1947 suformuojama **Nacijų Sandrauga** su Indijos (p. 577), Pietryčių Azijos (p. 575), Afrikos (p. 489) suvereniais partneriais.

1948 D. Brit. atsisako Palestinos mandato (p. 571)

Airija oficialiai pasitraukia iš Nacijų Sandraugos; Airijos bilis garantuoja polit. Š. Airijos statusą.

1949 paskelbiama Airijos resp., 1959–73 prez. **de Valera** (p. 482).

1951–64 konservatorių era.

1951–55 III Churchillio kab. (UR min. **Edenas**). Sumažėja ūkio sąstingis.

1952 karaliene tampa **Elžbieta II** (g. 1926).

1954 D. Brit. atsisako Sueco kanalo zonos ir Sudano (p. 569).

Kipras (p. 568): arkivysk. **Makarijo** (1956 ištremtas) vadovaujama gr. stačiatikių dauguma (80%) siekia prisijungti prie Graikijos (ENOSIS), o turkų mažuma – padalyti salą. Nuo

1954 kovoja gr. sąjūdžio EOKA (Kipro kovotojų nac. o-ja) partizanai (vadovas GRIVAS): graikai atmeta britų ir turkų siūlomus savivaldos planus.

1959 pasirašomas Londono susitarimas dėl britų kar. bazių ir suteikiama trišalė garantija.

1960 paskelbiama Kipro Respublika (prez. MAKARIJAS). Padarius k-tucijos pataisų,

1963–64 kyla piliet. karas, į kurį įsitraukia gr. ir turkų nacionalistai; Turk. rengia oro antpuolius; panaudojami JT taikos daliniai. Kipro konfliktas ir Sueco krizė (p. 569) sukrečia

1955–57 Edeno kab. (iki 1960 UR min. **Selwynas Lloydas**; jį pakeičia

1957–63 Haroldo Macmillano (1894–1986) **kab.**

1957 panaikinama visuot. karo prievolė; mažinamas GP brand. perginklavimas (Nasau konfer.).

1959 rinkimus laimi konserv. ◊ Leiboristų Blakpulo konferencijoje opozicijos lyderis **Hughas Gaitskellas** (1906–63), priešingai negu HAROLDAS WILSONAS (1916–95), siekia reformuoti partiją (v-bė turinti būti ne kapitalistė ar reguliuotoja, o „d. rentininkė").

1960 Darbo part. (leiboristų) Skarboro konferencijoje įvyksta vid. skilimas brand. ginklavimosi ir JAV brand. povand. laivų bazių D. Britanijoje klausimais.

Ūkis. Didėja importas ir kapitalo eksportas, stringa investicijos, mažėja gamyba; stagnacija laivų statyboje ir automobilių pramonėje.

1963 įstoti į EEB sukliudo Pranc. nesutikimas. Skandalas dėl karo min. PROFUMO lemia v-sybės pertvarkymą – premjeru tampa **Douglas Home'as** (1903–95). Po nežymios leiboristų pergalės

1964 suformuojamas **Haroldo Wilsono kab.,** kuris imasi energingų priemonių mokėjimų balansui pagerinti (importo mokesčiai, sukuriama Nac. kainų ir pajamų taryba ir t. t.).

Prancūzija (1944–46)

Išvadavus Paryžių (p. 525), „Pasipriešinimas" ir gen. **de Gaulle'is** (1890–1970) suformuoja „vienybės v-sybę" (1944.08). Sudaroma s-ga su SSRS (1944.12). Pranc. gauna vietą JT Saugumo Taryboje ir okupac. zonas Vokietijoje bei Austrijoje (p. 560).

1944–45 persekiojami ir teisiami (iš dalies savavališkai) **kolaborantai** bei „Viši šalininkai" mirties nuosprendis paskelbiamas ir **Pétainui** (p. 441), kuriam jis pakeičiamas kalėjimu iki gyvos galvos, bei **Lavaliui** (p. 503).

Ūkis. V-bės skola nuo 1939 išauga 300 procentų. 20% sumažėja pram. indeksas. Infliacijai įveikti keičiami banknotai ir įvedami kapitalo mokesčiai.

1945–46 nacionalizuojamas Pranc. bankas, draudimas, anglių kasyklos, energijos šaltiniai. Priimama v-bės atkūrimo programa.

1945.10 rinkimai į Nac. susirinkimą: komunistai (KP) gauna 25%, socialistai (PS) ir Dem. liaudies sąjūdis (DLS) – po 23% balsų. Supykdytas partijų rengiamų k-tucijos projektų,

1946 atsistatydina de Gaulle'is (sausis). ◊ Referendumas atmeta I k-tucijos projektą. N. rinkimai (birž.) atneša nedidelę daugumą DLS; MP esant **Georges'ui Bidault** (1899–1983), partijos laikosi „piliet. taikos"; priimamas II k-tucijos projektas.

Prancūzija (1946–58)
Ketvirtosios resp. konstitucija: 2 rūmų sistema (**Nac. susir.** ir Resp. taryba); vykd. valdžia (MP ir v-sybė) priklausoma nuo Nac. susir. pasitikėjimo (*investitur*); prez. (renkamas abejų rūmų 7 m.) polit. atsakomybės neturi; **Konstitucinis k-tas** kontroliuoja įstatymų konstitucingumą; **Pranc. s-gai** priklauso metropolija, užjūrio d-mentas, asocijuotieji kraštai (Togas, Kamerūnas) ir neprikl. v-bės (Marokas, Tunisas, Vietnamas).
1947–54 prez. VINCENTAS AURIOLIS (PS, 1884–1966).
Iš MP **Ramadier** (PS) v-sybės
1947 pasitraukia KP (dėl atlyginimų įšaldymo ir kar. kreditų Indokinijai). KP (**Thorezas**, p. 503) ir nacionalinis **RRS** (iš įv. grupių susibūręs susivienijimas už DE GAULLE'IO paskirtąją v-sybę) trukdo dem. **trečiajai jėgai** – PS (**Ramadier**, 1888–1961; **Guy Mollet**, 1905–75), **DLS** (**Bidault**, **Robertas Schumanas**, 1886–1963) ir radikalų (**RS: René Plevenas**, 1901–93; **Pierre'as Mendès-France'as**, 1907–82) koalicijai – sudaryti daugumos v-sybę.
1947–48 ek. krizė įveikiama JAV kreditais, EAP lėšomis, v-bės reguliuojamomis investicijomis į energetikos ir kalnų metalurgijos įmones (**Monnet**) ir franko nuvertinimu 1948.
1950 karo prievolė pratęsiama iki 18 mėn. Nepaisant
1951 rinkimų reformos (jungt. sąrašai ir mažoritar. sistema d-mentų lygmenyje), trečioji jėga suskyla dėl švietimo (Bažn. įtaka), socializacijos ir integracijos politikos (EGS sutartis, p. 557).
1953 amnestuojami buvę Viši režimo valdininkai ir politikai.
1954 prez. **René Coty** (1882–1962) išrenkamas tik po 13 balsavimų. ◊ Ketvirtąją resp. palaužia **kolonijų politika:** 1954–55 Indokinija ir Tunisas prarandami MP esant MENDES-FRANCE'UI; Marokas – **Edgaro Faure'o** (1908–88) v-sybei. MP GUY MOLLET siekia federaciškai išspręsti **Alžyro krizę** (p. 581), atšaukia gengub. golistą JACQUES'Ą SOUSTELLĘ (1912–90) ir užmezga kontaktus su Alžyro maištininkais. Po
1956 Sueco konflikto (p. 569) nesibaigia v-sybės krizės; valdžią Alžyre paima golistai ir k-menė (gen. MASSU, SALANAS).
1958.05 Alžyre įvyksta perversmas; Pranc. paskelbiama nepapr. padėtis, PIERRE'O PFLIMLINO v-sybė atsistatydina; **prez. Coty paskiria de Gaulle'į MP su nepapr. įgaliojimais,** Nac. susir. atideda savo posėdžius.
1958.09 referendumas priima naują prezident. k-tuciją („už" balsuoja 79,25%): min. pirmininką skiria prez. Sukuriama Pranc. Sandrauga (*Communauté*, auton. nariai turi teisę išstoti, p. 577); DE GAULLE'IS gauna nepapr. įgaliojimus.

Penktoji respublika (1958–65)
1958.11 rinkimus į Nac. susir. laimi Sąjunga už naująją resp. (SNR); naujasis prez. **de Gaulle'is** paskiria
1959 Michelio Debré (1912–96) **v-sybę,** kurioje UR min. tampa **Couve de Murville'is** (1907–99). Nuo
1960 kuriamas brand. ginklas (p. 558). ◊ **Alžyro krizė** (mėginimas įvykdyti perversmą, OAS teroras) tęsiasi iki jo nepriklausomybės (Eviano susitarimas, 1962). Valinga „tautos vado" DE GAULLE'IO politika nukreipta į stiprios Pranc. kūrimą ir išsivadavimą iš „JAV globos".
1962 k-tucijos reforma: tiesioginiai prez. rinkimai; MP DEBRÉ atsistatydina dėl planų sukurti Europos konfederaciją („tėvynių Europa"); prez. DE GAULLE'IS paskiria MP **Pompidou** (1911–74).
1963 pasirašoma Pranc.-Vok. bendradarbiavimo sutartis; Pranc. atmeta britų ir JAV planus dėl NATO (JSK, p. 551), nesutinka nutraukti brand. ginklo bandymus (p. 585) ir prieštarauja D. Brit įstojimui į EEB; reikalauja reformuoti NATO.
1964 užmezgami dipl. santykiai su raud. Kinija;
1965 Pranc. nebedalyvauja NATO ir SEATO manevruose; kritikuojama EGS struktūra (p. 557).

Beneliukso valstybės po 1945
Pagal emigr. v-sybių 1944 sumanymą
1948 sukuriama Beneliukso muitų s-ga, 1958 – pasų s-ga, 1964 – bendras teismas.
Dėl aktyvios pokario Europos integracijos politikos greitai atsigauna ekonomika.
Belgija. LEOPOLDO III nušalinimas nuo sosto sukelia krizę (visuot. streikas); buv. karalius atsisako sosto sūnaus
1951 Bodueno I (1930–93) naudai. UR min. **Paulis Henri Spaakas** (1889–1972)
1956 sureguliuoja sienas su VFR (Belgija grąžina 1949 okupuotas terit.).
1958 Briuselyje surengiama Pasaul. paroda. ◊ Prieš
1960 taupymo programą, turinčią sustabdyti Kongo krizės (p. 579) sukeltą ek. regresą, surengiamas nesėkmingas visuot. streikas. Sprendimų laukia flamandų klausimas (prancūzinimas) ir paklausos smukimo sukelta valonų pram. rajono krizė.
Olandija. Nepaisant didelės karo padarytos žalos, išgrobstymų ir reemigrantų iš Indonezijos naštos (p. 575), ekonomika sparčiai kyla (1951 išlyginamas mokėjimų balansas); intensyvi urbanizacija (miestų pakraščiuose statomi nauji miest. kvartalai) ir industrializacija; pabrėžiama soc. politika (pagalba mažiau pasiturintiems).
1948–80 karalienė Julijona (g. 1909).
1953 štorm. potvynis sukelia d. katastrofą. ◊ 1960 Olandija grąžina Vokietijai pasienio teritorijas.
Liuksemburgas. Kalnų metalurgijos centras (koncernas ARBED) 1948 atsisako „amžinojo neutraliteto".
Nuo 1964 d. kun-štis Jonas (g. 1921).

DANIJA
Bornholmas
SSRS okupuotas iki 1946
Baltijos šalys
Karaliaučius valdoma sovietų
Helgolandas
Flensburgas
Kylis
Š.-H.
Gdanskas
Rytprūsiai valdoma Lenkijos
SSRS
Pamarys
M.
Ščecinas
Brėmenas
Hamburgas
OLAN-DIJA
Ž. S.
R. Bran-denbur-gas
Bidgoščius
V. Prūsija
BERLYNAS
Varšuva
Osnabriukas
Hanoveris
Potsdamas
LENKIJA
R. Lenkija
Karlshorstas
Magdeburgas
Rūro sritis
Š. R.-V.
S.-A.
BR.
Leipcigas
Vroclavas
Kaselis
Erfurtas
S.
Dresdenas
Kelnas
H.
TR.
Sudetų kraštas
Silezija
Bitomas
Krokuva
Frankfurtas
Praha
LIUK.
Viurcburgas
ČEKOSLOVAKIJA
RL.-PF.
Saras
Niurnbergas
Pilzenas
BA.-W.
PRANCŪZIJA
Štutgartas
B.
Freiburgas
Miunchenas
VIENA
BA.
V.-H.
AUSTRIJA
Gracas
VENGRIJA
RUMUNIJA
ŠVEICARIJA
ITALIJA
JUGOSLAVIJA

Vok. valdomos terit. likučiai kapituliacijos metu
demarkacijos linija tarp britų bei amerikiečių ir SSRS k-menių (1945.05–06)
bombardavimų padaryta žala d. miestuose (juoda spalva žymi sugriovimų %)
išvarytieji iš tėvynės (mln.)
Vokietijos žemėse apsigyvenusių išvarytųjų dalis (1949)
perkeltųjų civilių stovyklos SSRS okupac. zonose ir okup. šalyse (plg. žem. apačioje)

Vokietija po kapituliacijos 1945

B. – Burgenlandas
F. – Forarlbergas
LI. – LICHTENŠTEINAS
LIUK. – LIUKSEMBURGAS
DANIJA
Karaliaučius
Tilžė
Įsrutis
SSRS
Flensburgas
Kylis
Gdanskas
Riūgenas
Helgolandas
Šlezvigas-Holšteinas
Košalinas
Rytprūsiai
Olštinas
Meklenburgas
Hamburgas
Šverinas
Pamarys
Brėmenas
1945.12–1947.04.01 Brit. OZ
Ščecinas
Bialistokas
OLAN-DIJA
Bidgoščius
Brandenburgas
Žem. Saksonija
BERLYNAS
Oderis
Hanoveris
Poznanė
Varšuva
Brestas
Bad Oeinhauzenas
Sakson.
Karls-horstas
Frankfurtas
L E N K I J A
Braun-šveigas
Potsdamas
Alenas
Magdeburgas
Lodzė
ANGLYS
Anhaltas
Zeliona Gura
Š. Reinas-Vestfalija
Leipcigas
Diuseldorfas
Hale
Dresdenas
Neisė
Vroclavas
Gerlicas
Kelnas
Erfurtas
Saksonija
Silezija
GELEŽIS
Bona
Bad Godesbergas
Tiuringija
URANAS
Opolė
Koblencas
Hesenas
Aue
Klodzkas
ANGLYS
LIUK.
Reinlandas-Pfalcas
Frankfurtas
Liuksemb.
Vysbadenas
Praha
Maincas
ANGLYS
ČEKOSLOVAKIJA
Saras
Niurnbergas
Sarbriukenas
Heidelbergas
Viurtembergas
Baden Badenas
Štutgartas
Bavarija
Kelis
Tiubingenas
NAFTA
Cistersdorfas
PRANCŪ-ZIJA
Viurtembergas-Hohen-colernas
Žem.
VIENA
Aukšt.
Tulnas
Miunchenas
Freiburg.
Lincas
Badenas
Landsbergas
Švechatas
Austrija
Lindau
Kimzės ež. sala
Zalcburgas
Insbrukas
VENGRIJA
Bernas
Ciurichas
LI.
F.
Zalcburgas
Štirija
B.
Tirolis
ŠVEICARIJA
Karintija
Gracas
ITALIJA
Klagenfurtas

britų OZ
JAV OZ
Pranc. OZ
SSRS OZ
valdoma SSRS
valdoma Lenkijos
BERLYNAS, VIENA – į sektorius padalyti miestai
s-kų Kontrolės taryba
okupac. v-bių k-menės gen. štabai
Tarpt. Rūro valdžios institucijų valdoma terit. 1948–52
oro tiltai 1948–49
žemių sienos
spalvomis pažymėtas 1937 sienų Vokietijos Reichas

Vokietijos padalijimas 1945

Vokietija po kapituliacijos
Nei Teherano, nei Jaltos konferencijose nesukuriama vieninga **okupac. valdymo** koncepcija.

1945 Berlyno Keturių v-bių pareiškimas: vykd. valdžią perima OZ vyr. vadai – gen. EISENHOWERIS (JAV; nuo 1946 gen. CLAY); marš. ŽUKOVAS (SSRS, nuo 1946 gen. SOKOLOVSKIS); feldm. MONTGOMERY (D. Britanija; nuo 1947 gen. ROBERTSONAS); gen. KOENIGAS (Pranc.). ◊ Sudaroma **s-kų Kontrolės taryba;** britai ir amer. išveda savo k-menes iš Meklenburgo, Saksonijos, Tiuringijos; Berlyną okupuoja ir valdo visos 4 šalys (p. 565). **Potsdamo konfer. (Stalinas, Trumanas, Churchillis** bei **Atlee** ir UR ministrai) pasiekia **Potsdamo susitarimą** (1945.07–08):

1) likviduoti nacionalizmą ir militarizmą;
2) **padalyti Vokietiją** (iki taikingo sureguliavimo) į 4 OZ, 2 sovietų bei Lenk. valdomas teritorijas ir ypatingąjį statusą turintį Berlyną; vokiečius iš Lenk., Vengr. ir Čekosl. perkeldinti į Vokietiją;
3) įvesti viet. savivaldą ir sukurti vok. valdžios centr. įstaigas, prižiūrimas Kontrolės tarybos (vienbalsiai nutarimai);
4) kontroliuoti pramonę, išlaikant ek. Vok. vienybę; paleisti kartelius, sindikatus, trestus; imti **reparacijas** ir **išmontuoti** pram. įrenginius.

Nuo Vok. atskiriama Saro sritis (liepa), gaunanti savivaldą kaip Pranc protektoratas; ekonomiškai Saras prijungiamas prie Pranc.

Denacifikacija: uždraudžiama VNSDP; nacių lyderiai internuojami ir pašalinami iš valst. pareigų. ◊ Apie 6 mln. buv. NS o-jų narių anketuojami ir pereina denacifikacijos teismo procedūras. Per

1945–46 Niurnbergo procesą s-kų teisininkai nuteisia 24 karo nusikaltėlius. **NS vadovybė, Gestapas, SD ir SS paskelbiamos nusikalstamomis o-jomis,** teisiami teisininkai, NS gydytojai, konc. s-klų prižiūrėtojai, diplomatai, generolai, pramonininkai, aukštieji valdininkai.

Leidžiama veikti partijoms: 1945 susikuria VKP, VSDP, KDS (Bavarijoje KSS, LDP (SSRS OZ –VLDP). ◊ SSRS okupac. zonoje VSDP ir VKP susijungia į **Vok. vieningąją socialistų partiją (VVSP).**

Vok. žemės iki 1946 visose OZ **pertvarkomos;** be to,

1945 SSRS OZ sukuriama **11 centro valdybų,** JAV OZ – **Žemių taryba** Štutgarte, D. Brit. OZ – Zonos taryba (1946).

S-kų ek. politika: gamybai (anglių, ž. ū. produktų) didinti

1945 įvedama darbo prievolė vyrams ir moterims. ◊ Konfiskuojamas Vok. prek. laivynas, patentai, turtas užsienyje, sąskaitos ir koncernai *(„Krupp“, „IG-Farben“);* kvalifikuoti darbininkai ir mokslininkai verčiami dirbti pagal specialybę. ◊ **Žemės reforma SSRS OZ** (spalis): neatlygintinai nusavinamos ir išdalijamos didesnės negu 100 ha žemės valdos.

1946 Kontrolės taryba priima pram. planą: pramonė demontuojama iki 50% prieškario lygio. SSRS OZ sovietų nuosavybėn kaip AB pereina 213 įmonių (25% bendro pram. pajėgumo). ◊ Kontrolės tarybos nesugebėjimas sukurti centr. administraciją (Pranc. veto) ir rūpestis dėl ek. chaoso lemia **britų ir amer. politikos posūkį:** JAV valst. sekr. JAMESAS F. BYRNESAS (1879–1972) **kalboje Štutgarte** pareikalauja suvienyti Vok. ūkį ir išrinkti valdžią. ◊ Pranc. ir SSRS protestuojant,

1947 sukuriama Bizonija (sausis). ◊ Vok. žemių vadovų konfer. Miunchene (birž.) sužlunga dėl sovietų OZ MP reikalavimo pirmiau atkurti polit. vienybę ir tik po to ekonominę. ◊ Bizonijos adm. kuriama per Frankfurto **Ekonominę tarybą.** ◊ Sovietų OZ nacionalizuojama kasyba ir įsteigiama Vok. ekonominė komisija (gegužė). ◊ VVSP „vienybės ir teisingos taikos“ tikslu sušaukia Vok. **Liaudies suvažiavimą** (jį atmeta rytinė KDS ir visos vakarų zonų partijos, išskyrus VKP).

Vakarų zonų susijungimas: Pranc. politika suartėja su D. Brit. ir JAV.

1948 Londono Šešių v-bių konfer. parengia rekomendacijas dėl V. Vokietijos: ek. integracija į V. Europą, k-tucijos parengimas, Rūro srities tarpt. kontrolė. Kadangi SSRS nebedalyvauja Kontrolės tarybos posėdžiuose, ji paleidžiama. ◊ VVSP II Liaudies suvažiavimas nutaria suformuoti **„visos Vok. Liaudies tarybą“.**

1945.06 v. zonose **valiutos reforma** (už 140 RM 1 Vakarų DM). SSRS kar. vadovybė į tai atsako pinigų pakeitimu lygiu santykiu (Rytų DM) ir **Berlyno blokada** (p. 565).

1948.07 Frankfurto dokumentu okupac. v-bės sušaukia Konstituc. susirinkimą ir paskelbia okupac. statutą.

1948.09 Bonoje **susirenka Parlament. taryba** (65 žemių išrinkti atstovai). Prez. tampa **Konradas Adenaueris** (1876–1967, KDS pirm.).

1949.04 Vašingtono susitarimas: kar. valdžią pakeičia gen. komisarai.

1949.05 paskelbiamas Bonos pagr. įstatymas. Jį ratifikuoja visos žemės, išskyrus Bavariją.

Sovietų OZ: VVSP pertvarkoma į „naujo tipo partiją“ (unifikuojamos partijos ir s-gos). Profs-ga (Laisvųjų vok. profs-gų susivienijimas, LVPS) tampa gamybos planų ir darbo normų kontrolės organu. ◊ Pagal bendrus sąrašus

1949.05 surengiami reguliuojami **rinkimai į III Liaudies suvažiavimą,** kuris patvirtina Liaudies tarybos parengtą k-tucijos projektą.

„siena“ tarp zonų
autostrados
statomos
didmiesčiai
universitetai ir aukšt. technikos m-los
planuojami įkurti
brand. reaktoriai
atom. elektrinės
ofic. radijo stotys

D. – Diuseldorfas
E. – Esenas
M. – Miulheimas

DANIJA
ŠIAURĖS JŪRA
BALTIJOS JŪRA
OLANDIJA
LIUKSEMB.
PRANCŪZIJA
ŠVEICARIJA
AUSTRIJA
ČEKOSLO-VAKIJA

Šlezvigas-Holšteinas
Žem. Saksonija
Šiaurės Reinas-Vestfalija
Hesenas
Reinlandas-Pfalcas
Saras 1957
Badenas-Viurtembergas 1952
Bavarija
Helgolandas 1952

Flensburgas, Fėmarnas, Kylis, Liubekas, Hamburgas, Biuchenas, Švanheidė, Horstas, Lauenburgas, Elbė, Šnakenburgas, Kumlozenas, V. Berlynas, Potsdamas, Brėmenas, Brėmerhafenas, Vilhelmshafenas, Oldenburgas, Groningenas, Emsas, Lingenas, Vidl. Vok. Kanalas, Vėzeris, Riūhenas, Buchhorstas, Volfsburgas, Hanoveris, Braunšveigas, Helmštetas, Ebisfeldė, Marienbornas, Zalcgiteris, Magdeburgas, Elbė, Osnabriukas, Miunsteris, Bylefeldas, Arnheimas, Reklinghauzenas, Gelzenkirchenas, Rūro sritis, Dortmundas, Duisburgas, Bochumas, Krefeldas, Menchengladbachas, Hagenas, Vupertalis, Remšeidas, Leverkuzenas, Kelnas, Julichas, Achenas, Bona, Petersbergas, Godesbergas, Zygenas, Klaustalis, Getingenas, Frydlandas, Kaselis, Halė, Leipcigas, Herlesauzenas, Varta, Erfurtas, Marburgas, Gysenas, Fulda, Vera, Zalė, Probstcela, Liudvigštatas, Rudolfštatas, Hofas, Tepenas, Koblencas, Reinas, Mozelis, Frankfurtas, Vysbadenas, Kalis, Maincas, Darmštatas, Trieras, Liuksemburgas, Manheimas, Liudvigshafenas, Saarbriukenas, Heidelbergas, Obrigheimas, Šveinfurtas, Mainas, Viurcburgas, Bambergas, Baireitas, Erlangenas, Fiurtas, Niurnbergas, Ambergas, Karlsrūhė, Štutgartas, Baden Badenas, Nekaras, Tiubingenas, Ulmas, Regensburgas, Dunojus, Ingolštatas, Izaras, Pasau, Gundremingenas, Augsburgas, Miunchenas, Inas, Lechas, Zalcburgas, Freiburgas, Lindau, Konstancas, Bazelis, Ciurichas

1949 – 29
1950 – 197
1951 – 165
1952 – 182
1953 – 331
1954 – 184
1955 – 253
1956 – 279
1957 – 261
1958 – 204
1959 – 14[illegible]
1960 – 199
1961 – 207

Tarpzoniniai keliai į V. Berlyną:
keliai
vandens keliai
geležinkeliai
kontrolės postai
oro koridoriai
„pabėgėliai iš respublikos“ (tūkst.)

Vokietijos Federacinė Respublika

Vokietijos Federacinė Respublika
1949.05.23 paskelbiamas „Pagr. įstatymas" (p. 565). S-kai Vokietiją kontroliuoja per **Rūro administraciją** ir **Okupac. statutą.**
1949.08 rinkimai į I Bundestagą (KDS, VSDP). **Feder. prez.** prof. **Theodoras Heussas** (VLP).
1949–63 FK Adenaueris (KDS, p. 561) suformuoja koalic. v-sybę (KDS/KSS, LDP, DP).
Okupac. statutas laipsniškai naikinamas Vok. integruojantis į vakarietiškąją s-gų sistemą. VSDP opozicija baiminasi dėl užtrukusio Vok. suvienijimo.
1949.11 Petersbergo susitarimu jungiamasi į V. o-jas.
1950 įst. prieš naują ginklavimąsi. Kilus Korėjos krizei, imamas svarstyti vok. **dalyvavimas gynybos s-goje** Europos armijos rėmuose.
1950.10 „tarnyb. blankas": protestuodamas prieš remilitarizaciją atsistatydina vidaus reik. min. GUSTAVAS HEINEMANNAS (1899–1976). ◊ Formuojama federacijos pasienio policija.
1951.03 reviduojamas okupac. statutas: užbaigiama arba panaikinama karo padėtis (iš R. bloko pusės 1955), demontacijos ir pram. suvaržymai; VFR perima Vok. užs. skolas. ◊ Iki 1955 UR min. ADENAUERIS.
1952.05 Vokietijos sutartis: panaikinamas okupac. statutas. ◊ VFR įsijungia į EGS (p. 557). VSDP vyksta vid. kova dėl prisidėjimo prie Europos gynybos.
Paryžiaus sutartys (1954.10): pasirašoma sut. dėl šalių k-menių dalyvavimo bendroje gynyboje: VFR įstoja į VES ir NATO (p. 557), atsisakydama kada nors turėti atominį, biologinį ir cheminį (ABC) ginklą; VFR ir Pranc. **Saro susitarimas:** Saras gauna autonomiją, o
1957–1959 integruojamas į VFR.

Partijos, sąjungos. 1949 16 profs-gų susijungia į Vok. profs-gų susivienijimą (VPS). ◊ Ryškėja dvipartinė (KDS ir VSDP) sistema.
1956 uždraudžiama VKP (1952 – deš. radikalų part.).
1959 Godesbergo programoje VSDP atsisako marksist. ideologijos.

Ekonominė ir socialinė politika: UR min. esant **Ludwigui Erhardui** (1897–1977) suklesti „laisvosios rinkos ekonomika", prie to prisideda ir „Korėjos bumas". Nuo
1950 nebenormuojami maisto produktai; v-bė remia butų statybą; įst. dėl nukentėjusių kare aprūpinimo.
1950 Išvarytųjų iš tėvynės chartija (atsisakoma keršto, pasisakoma už teisingą karo pasekmių naštos padalijimą). ◊ VPS stoja už darbuotojų dalyvavimą **„ekonomikos stebukle"** (ekspansyvi atlyginimų politika: darbdaviai ir darbuotojai pasirašinėja sutartis dėl atlyginimų tarifų, priklausomų nuo visuom. produkto santyk. augimo): visi norintieji aprūpinami darbu, trumpinamas darbo laikas. ◊ Nuo
1955 v-bė subsidijuoja žemės ūkį.
1957 pensijų draudimo reforma. ◊ **Kasybos pramonę ištinka realizavimo krizė** (nuo 1962 subsidijuojama). ◊ Imamasi priemonių prieš **pernelyg palankią konjunktūrą;**
1959 išleidžiamos nacionalizuotų įmonių akcijos;
1961 priimami įstatymai dėl turto kaupimo, v-sybė ragina taupyti, devalvuojama DM.
1963 sumažėja visuom. produkto augimas, daugėja import. prekių, didėja atlyginimai, kainos, v-bės išlaidos. ◊ Panaikinami butų nuomos dydžio apribojimai.
Vidaus politika. Šalį užplūsta pabėgėliai iš SSRS OZ.
1952 pietvakariuose sukuriama nauja **Badeno-Viurtembergo** žemė. ◊ K-tucijos papildymai ir įstatymai dėl kareivių įgalina sukurti
1956 bundesverą (NATO ribose), vadovaujamą gyn. min. **Franzo Josefo Strausso** (KSS, 1915–88). Įvedama visuot. karo prievolė (12 mėn., nuo 1962 – 18 mėn.).
1958 vok. profesoriai paskelbia atsišaukimą, raginantį atsisakyti atom. ginklo. Bundestagas nutaria apginkluoti bundesverą moderniausiais ginklais, bet kartu reikalauja visuot. nusiginklavimo. ◊ Nuo
1958 teismo procesai dėl antisemit. išpuolių ir nusikaltimų konc. s-klose. Min. OBERLANDERIS (1960) ir KRUGERIS (1964) atsistatydina dėl savo buv. NS veiklos.
1959 feder. prez. Heinrichas Lübke (KDS).
1962 žrn. „Spiegel" afera (areštuojami v-bės išdavyste įtariami žurnalistai) sukelia v-sybės krizę: atsistatydina VLP ministrai ir gyn. min. STRAUSSAS.
1963 sudaromas I Erhardo kab. (KDS, KSS, LDP).
1964 bundesveras pasiekia NATO privalomą 12 div. dydį. Bundestago įgaliotinis žmogaus teisėms k-menėje ginti HEYE (KDS) kritikuoja bundesvero vid. struktūrą.
1965 debatai dėl nepapr. padėties įvedimo; pailginamas senaties terminas už NS nusikaltimus. ◊ II ERHARDO kabinetas (KDS ir KSS, LDP).
Užsienio politika. NS nusikaltimų žalai atlyginti sudaroma
1953 sut. su Izraeliu, nuo 1959 - su Europos v-bėmis.
1955 ADENAUERIO ofic. vizitas Maskvoje: sov. paleidžia vok. karo belaisvius, užmezgami šalių dipl. santykiai. ◊ Galioja **Hallsteino doktrina** (nutraukiami dipl. santykiai su šalimis, pripažįstančiomis VDR – 1957 su Jugosl.). ◊ (Apie Vok. klausimą žr. p. 531).
1958 prekybos sutartis su SSRS.
1963 Vok.–Pranc. draugystės sutartis. ◊ Su Rytų bloko šalimis pasirašinėjami prek. susitarimai.
1965 kyla Art. Rytų krizė (slapta tiekiami ginklai Izraeliui). Užmezgami dipl. santykiai su Izraeliu (p. 569). EGS ir NATO krizės (p. 557) atšaldo Vok.–Pranc. santykius.

D. Berlyno siena
sektoriai: amerik., britų, prancūzų, sovietų
gen. štabai (po 1949)
Kontrolės taryba
V. s-kų komendantūra
kontrolės postai
mūro siena
Berlyno siena
tolimojo susisiekimo ir greitieji miesto gelež.
aerodromai

1 Brandenburgo vartai ir Unter den Linden g.
2 gelež. st. Frydrichštrasė
3 Humboldto u-tas (Rytai)
4 Rotušė (Rytai)
5 VDR prez. būstinė
6 Reichstagas
7 Belviu rūmai
8 Rotušė (Vakarai)
9 polit. pabėgėlių stovykla
10 Šarlotenburgo rūmai
11 radijo bokštas
12 Ernsto Reuterio jėgainė
13 kalėjimas
14 Laisvasis u-tas

Berlynas po 1945

ŽMOGAUS TEISĖS 1–19 str.
Aukščiausieji feder. teismai — FEDER. PREZIDENTAS — F. valdžios i-cijos
F. aukšč. teismas; F. konst. teismas (I Senatas, II Senatas)
FTT Karlsruhė; FAT Berlynas; FFT Miunchenas; FDT Kaselis; FST Kaselis
FEDERACIJOS VYRIAUSYBĖ, Bona; F. kontrolės rūmai, Frankfurtas
bundesveras
Federacijos susirinkimas: 496 žemių p-mentų atstovai ir 22 Berlyno Dep. rūmų nariai
BUNDESTAGAS, Bona: 496 nariai ir 22 atstovai iš Berlyno
BUNDESRATAS, Bona: 45 nariai
10 F. žemių ir Berlynas, turintis ypat. statusą
RINKIMŲ TEISES TURINTYS VALSTYBĖS PILIEČIAI
(visuotiniai, laisvi, lygūs ir slapti rinkimai)

įst. leidybos iniciatyva
p. – pirmininkas
g. – gynybos min.
F. – Federacijos
★ renka Bundestagas ir Bundesratas 8 metams

FTT – Federacijos teismo tribunolas
FAT – Federacijos administrac. teismas
FFT – Federacijos fin. tribunolas
FDT – Federacijos darbo teismas
FST – Federacijos socialinis teismas
MP – ministras pirmininkas

Vokietijos Federacinės Respublikos santvarka

Berlynas (1945–65)
Po kapituliacijos (p. 527) Berlynas – tik griuvėsių krūva: iš 4,3 mln. gyv. telikę 2,8 mln.; sugriauta 600 000 butų; nebeveikia vandentiekis, dujotiekis ir elektros tiekimas, pramonės prarasta apie 75%. Sovietų komendantas gen. plkn. BERSARINAS paskiria I magistratą (vyr. burmistras WERNERIS); dirba Maskvoje išmokyti kadrai (ULBRICHTO grupė); kuriasi antifaš. partijos (birž.): VKP, VSDP, KDS, VLDP; profs-ga (LVPS) atsiduria komunistų įtakoje (1948 atskyla Neprikl. profs-gų o-ja, NPO).

„Keturių valdžių statuso" pagrindu
1945.07 į Berlyną įvedami JAV, D. Brit. ir Pranc. daliniai; **4 sektorius** administruoja **s-kų komendantūra.**
1946 VVSP leidžiama veikti visame Berlyne. Spalį įvyksta vieninteliai laisvi apygardos ir magistrato rinkimai: VSDP gauna 48%, KDS 22%, VVSP 20% balsų. Vyr. burmistrą OSTROWSKĮ (VSDP) 1947.05 pakeičia LOUISE SCHROEDER (VSDP, 1887–1957). ◊ SSRS vykdo „nervų karą": kontroliuoja, varžo susisiekimą, pašto ir prekių apyvartą, paralyžiuoja Kontrolės tarybos (p. 561) ir komendantūros veiklą.

I Berlyno krizę (sov. atsakas į valiutos reformą) sukelia
1948–49 Berlyno blokada: blokuojamas susisiekimas, sustabdomas tiekimas (maisto produktų, anglių) iš sov. zonos į V. Berlyną. JAV kar. gubernatorius gen. **Lucius D. Clay** (1897–1978) inicijuoja **„oro tiltų"** tiesimą (kasdien iki 927 skrydžių su 6393 t prekių). Kad ir patirdami aukų, v. berlyniečiai atsilaiko, solidarizuodamiesi su savo okupantų daliniais. Kom. spaudimas priverčia miesto tarybą persikelti į V. Berlyną (rugs.). R. Berlyno magistrato, vadovaujamo vyr. burmistro **Friedricho Eberto** (VVSP, 1894–1979), įkūrimas lemia
1948.11 Berlyno padalijimą. ◊ Įkuriamas Laisvasis u-tas (LU). Po n. rinkimų į V. Berlyno magistratą vyr. burmistru tampa **Ernstas Reuteris** (VSDP, 1889–1953). Jo pastangomis laisvasis pasaulis teikia pagalbą „šaltojo karo pafrontės miestui".
1949.05 blokada nutraukiama. Aprūpinimo ir susisiekimo tinklas lieka suardytas (net ir greitųjų miesto traukinių bei metro). ◊ **R. Berlynas tampa VDR sostine** (1949.10).
V. Berlynas atstatomas, įtraukiant jį į EAP (p. 557), nuo
1950 jis gauna paramą iš VFR (spec. pagalbos Berlynui mokesčiai). ◊ **Berlyno statutas** (faktiškai tik V. Berlyno, spalis): feder. žemė, turinti atskirą statusą (4 v-bių valdžia). Senatas (burmistro pareigas eina REUTERIS) ir Deputatų rūmai.
1953.06.17 r. berlyniečiai sukyla prieš VVSP režimą (p. 567).
1954 Berlyno UR min. konfer. (p. 531). ◊ Prie Londono deklaracijos, skelbiančios V. v-bių garantijas V. Berlynui, prisijungia ir NATO.
1955 d. koalicijai (VSDP ir KDS) vadovauja einantis burmistro pareigas OTTO SUHRAS (VSDP, 1894–1957), nuo 1957 – **Willy Brandtas** (VSDP; 1913–92).

II Berlyno krizę sukelia
1958.11 Chruščiovo ultimatumas (p. 531): išvesti visą k-menę, per 6 mėn. paversti **V. Berlyną „laisvuoju miestu",** priešingu atveju privažiavimo prie miesto kontrolė bus perduota VDR. Susidūrusi su tvirta Vakarų v-bių ir v. berlyniečių pozicija, Maskva nusileidžia.

VDR vadovas ULBRICHTAS išprovokuoja
III Berlyno krizę, norėdamas padaryti galą „bėgimui iš VDR".
1961.08.13 pastatoma mūrinė Berlyno siena, kad būtų „užkirstas kelias kar. antpuoliui". V. berlyniečiams uždraudžiama lankytis Rytų sektoriuje, iš pasienio zonos prievarta iškeldinami gyventojai, duodamas įsakymas šaudyti. Prie sienos nuolat vyksta incidentų. ◊ JAV garantuoja V. Berlynui laisvę (viceprez. JOHNSONAS, nepapr. ambasadorius CLAY).
1962 R. Berlyne panaikinama sov. komendantūra.
1963.06 Berlyne ofic. vizito lankosi JAV prez. Kennedy. ◊ SSRS daliniai užkerta autostradą ir nepraleidžia JAV kar. konvojaus. ◊ Po ilgų, varginančių derybų pasirašomas **I susitarimas dėl leidimų:** v. berlyniečiai (daugiau kaip 1 mln.) gali metų pab. aplankyti giminaičius R. Berlyne. 1964.09 ir 1965.11 pasirašomi n. susitarimai.
1965 Bundestagui posėdžiaujant V. Berlyne, SSRS surengia trukdomuosius manevrus.

VFR konstitucija
Bonos „Pagr. įstatymas" (PĮ, p. 561) galioja kaip **laik. k-tucija,** kol bus paskelbta visos Vok. k-tucija (146 str.): Vok. - dem., teisinė ir partinė v-bė, kurioje garantuojamos žmogaus teisės: valdžia padalyta, yra atstovaujamasis tautos organas **(Bundestagas),** kuris tik nuo 1968 įgyja **teisę skelbti nepapr. padėtį. PĮ** nuo Veimaro k-tucijos (p. 461) skiriasi šiais požymiais:
1. Mišri (asmeninė ir proporc.) rinkimų sistema, nėra plebiscitų, netiesioginiai **feder. prez.** rinkimai (reprezentac. funkcijos).
2. Vietas Bundestage turi tik tos partijos, kurios gauna daugiau kaip 5% balsų (5% klauzulė).
3. Stiprios **feder. kanclerio** (FK) pozicijos dėl ribotų p-mento galimybių kontroliuoti v-sybę (**„konstruktyvusis nepasitikėjimas"** veiksmingas tik tada, kai Bundestagas balsų dauguma pritaria naujam FK).
4. **Feder. konstituc. teismas** (prašomas) priima sprendimus arba teikia įvertinimus konstitucingumo bylose (įstatym. normų kontrolė), t. p. partijoms arba s-goms kreipiantis dėl k-tucijos pažeidimų.

Sovietų okupacinė zona (VDR) nuo 1952

Vokietijos Demokratinės Respublikos politinė struktūra

Vokietijos Demokratinė Respublika (VDR)

1949.10 Liaudies taryba (p. 561) **paskelbia Vokietijos Demokratinę Respubliką. Prez. Wilhelmas Pieckas** (1876–1960). MP **Otto Grotewohlis** (1894–1964). SSRS kar. valdžia naujajai v-sybei perleidžia adm. funkcijas.

Konstitucija pagal raidę dem., numato žmogaus teises į darbą, poilsį, aprūpinimą; ji įpareigoja tarnauti socializmo laimėjimams (liaudies nuosavybė, v-bės reguliuojamas ūkis), draudžia **kurstyti boikotą** (6 str.). ◊ Pagal SSRS pavyzdį sutvarkytoje

liaudies respublikoje nėra konst. teismo, neprikl. teisėjų luomo, kontroliuojančios opozicijos: partija (VVSP), vykd. valdžia ir v-bė organizuojama pagal „dem. centralizmo" principą. Prezidentą nuo 1960 pakeičia

Valstybės taryba, galinti leisti įstatymus ir be **Liaudies rūmų** (renkamų pagal bendrus sąrašus) pritarimo.

VVSP organai (CK, Politbiuras, Sekretoriatas) turi absoliučias kontrolės ir direktyvos teises. ◊ Didž. valdžią savo rankose sutelkia **Walteris Ulbrichtas** (1893–1973), dalyvavęs kuriant VKP, 1938–45 gyvenęs SSRS, be kompromisų atstovaujantis „Maskvos kursui".

Vidaus politika. Liaudies suvažiavimas pertvarkomas į **Nac. frontą** (NF), vadovaujamą VVSP funkcionierių ir sudarytą iš namų, butų ir įmonių bendrijų. ◊ Uždaviniai: iškelti kandidatus rinkimams į Teismo, Tarėjų ir Liaudies rūmus (nuo 1950); vykdyti polit. švietimą, „kovą už taiką ir vieningą Vokietiją", VFR inflirtuoti KP agentus ir platinti propag. medžiagą. ◊ NF nutarimai kaip „visuotinė liaudies valia" yra privalomi visoms „bloko partijoms" ir **masinėms o-joms:** profsąjungai (LVPS), Laisvajam vokiečių jaunimui (LVJ), Dem. moterų s-gai (VDMS), Kulturbundui (Kultūros s-gai) ir kt.

1950 įk. Valstybės saugumo m-ja (slaptoji polit. policija, SPP), vadovaujama ZAISSERIO (iki 1953 WOLLENWEBERIO, nuo 1957 gen. MIELKE'S). ◊ Organizuojama **Liaudies policija** (LP), 1952 įkuriama sukarinta liaudies policija (SLP) ir formuojami sukarinti junginiai: VVSP kovos grupės, Sporto ir technikos d-ja (STD).

1952 VVSP II suvažiavimas nutaria „kurti socializmą": 5 žemės pertvarkomos į 14 adm. apygardų; ant sienos tarp OZ statomos užtvaros, nuolat stiprinamos minų laukais, sargybos bokštais ir vielinėmis kliūtimis. ◊ Po

1953 STALINO mirties paskelbiamas „n. kursas" gyvenimo sąlygoms gerinti. Protesto akcijos R. Berlyne (p. 565) išsiplečia į

1953.06.17 tautos sukilimą: vyksta d-tracijos, išlaisvinami polit. kaliniai; sov. k-menė sukilimą nuslopina. Masiniai areštai, karo lauko teismai, sušaudymai, į VFR plūsteli pabėgėlių srautas.

1954 SSRS **pripažįsta VDR suverenumą.** Kuriama spec. parengties policija („vidaus k-menė"), o Varšuvos sutarties ribose (p. 557)

1956 formuojama **Nac. liaudies armija** (NLA).

1957 Pasų įst. numato bausmes už talkininkavimą „bėgantiems iš VDR" (išvykimas be leidimo). Puolama Evangelikų bažn. („Jaunoji b-menė", propaguojamas konfirmacijos ateist. pakaitalas – „jaunimo įšventinimas").

Siekiant sustabdyti bėgimą į VFR (nuo 1949 pabėga 2,7 mln. (15%) žmonių, tarp kurių daug specialistų),

1961.08 Berlyne pastatoma mūro siena (p. 565), sustiprinama sienos tarp OZ apsauga (įsakymas šaudyti).

1962 įvedama visuot. karo prievolė.

1964 pensininkams leidžiama lankytis VFR; paskelbiama amnestija „pabėgėliams iš respublikos". ◊ MP **Willi Stophas** (1914–99).

Ūkis. Plėtojama sunkioji pramonė,

1951 priimamas I penkmečio planas (kombinatai); nuo

1952 ž. ū. kolektyvizacija pagal SSRS pavyzdį – ž. ū. gamybos kooperatyvai (ŽŪGK). ◊ Pradėjus „n. kursą"

1953 sov. akc. b-vės verčiamos liaudies įmonėmis (LĮ – VEB); SSRS atsisako reparacijų; sumažinamos darbo normos, v-bė nebereguliuoja audinių ir avalynės gamybos. Nepaisant to, trūksta valiutos tarpt. atsiskaitymams, plataus vartojimo prekių.

1957 pakeičiami popier. pinigai (II valiutos reforma).

1958 VVSP V suvažiavimas paskelbia apie perėjimą prie „socializmo kūrimo baigiamojo etapo" bei nutaria iki 1961 pralenkti VFR gyvenimo lygį. Nustojama normuoti maisto produktus; panaikinamos gamybos m-jos.

1959 septynmečio planas numato

1960 prievartinę kolektyvizaciją.

1963 VVSP VI suvažiavimas paskelbia, kad sukurta „nauja ek. sistema" (NES). Pelno skatinimas lemia gamybos ir visuom. produkto didėjimą.

Užsienio politika (VDR priklausoma nuo SSRS, ypač Vok. klausimu, p. 531): VDR integruojasi į Rytų bloką (p. 557).

1950 Gerlico sutartimi su Lenk. pripažįstama Oderio–Neisės „taikos siena".

1955 Maskvos sutartis: paleidžiama SSRS Vyr. komisija.

1957 VDR užmezga dipl. santykius su Jugosl. Nuolat dedamos pastangos pasiekti tarpt. pripažinimą už R. bloko ribų; VDR sekasi kurti prek. atstovybes.

1959 ofic. vizito lankosi CHRUŠČIOVAS.

1963 atmetamas KKP polit. kursas.

1964 draugystės sutartis su SSRS: V. Berlynas traktuojamas kaip savarank. polit. vienetas („trijų v-bių teorija").

1965 ULBRICHTAS lankosi Egipte.

Artimieji Rytai po Antrojo pasaulinio karo

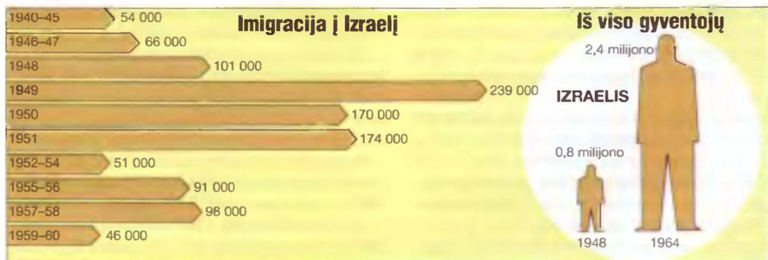
Krizės Art. Rytuose laukas (1945–65)
Dar prieš atsitraukiant britų ir pranc. okupac. daliniams bei prieš britams atsisakant Palestinos (p. 571), Art. Rytų v-bės susijungia į **Arabų lygą** (p. 551), vienijamą tos pačios religijos, kalbos, tradicijų (islamiškoji arabų pasaul. imperija, p. 134 ir kt.) ir antižydiškų nuotaikų.
Panarab. sąjūdis bei s-gos planai maskuoja prieštaravimus dėl vadovavimo ir nesutarimus tarp seno valdančiojo sluoksnio (monarchist. feod. aukštuomenė) ir n. vadovaujančiųjų grupių (respublikon. karininkai), turtingų naftos turinčių v-bių (Kuveitas, Saudo Arabija) ir skurdžių dykumų šalių (Egiptas, Sirija, Jordanija), konserv. krypčių (Musulmonų brolija) ir soc.-rev. sąjūdžių (Baas partija). **Nestabilumą** didina:
1) **Vakarų naftos interesai;**
2) polit.-ideol. Vakarų (JAV) ir Rytų (SSRS) varžymasis dėl įtakos ir valdžios plėtimo;
3) **latentinė karo su Izraeliu padėtis** po arabų nesėkmės 1948–49 (p. 571).
Egiptas. Miestiečių palaikoma vafdistų partija (p. 491) kursto neramumus, kad britai pasitrauktų iš kanalo zonos (1954 pasirašoma sut.).
1952 karininkų maištas prieš korumpuotą monarchiją ir vafdistų v-sybę: krl. FARUKAS I (1920 65) atsisako sosto. ◊ Paskelbiama
1953 respublika, kuriai vadovauja gen. NAGIBAS; jis paleidžia rev. tarybą. Partijos (Musulmonų brolija) unifikuojamos ir ištirpsta Nac. s-goje. Valdžią
1954 perima **MP plkn. Gamalis Abdelis Naseras** (1919–70; nuo 1956 prez.): įgyvendinamos reformos masiniam skurdui įveikti (arab. socializmas). Kartu su Egiptu panarabišką politiką Izraelio atžvilgiu vykdo Sirija ir Saudo Arabija.
1955 Egiptas nusiperka ginklų iš ČSSR. ◊ Vakarų nepasitikėjimas sukelia
1956 Sueco krizę: JAV (v-bės sekr. DULLESAS) nesutinka skirti paramos **Asuano užtvankai** statyti: Egipto v-sybė. kad įstengtų finansuoti d. projektą.
1956.07 nacionalizuoja Sueco kanalą, atlygina nuostolius akcininkams (daugiausia anglų ir prancūzų) ir garantuoja laisvą laivybą. ◊ Po trijų nesėkmingų konferencijų, kurias Londone surengia Sueco kanalą naudojančios šalys, Egipto žingsniui pritaria Indija ir SSRS.
Egiptą užpuola Izraelis (spalis, p. 571): britų ir prancūzų kar. akciją kanalui apsaugoti pasmerkia JAV ir JT (lapkr.). Po SSRS grasinimų D. Brit. ir Pranc. išveda dalinius: kanalo zoną užima JT pajėgos.
Pasekmės: Vakarai patiria pralaimėjimą; **SSRS įsikiša į Art. Rytų politiką,** teikia kar. ir ek. paramą Egiptui (Asuano užtvanka) ir Sirijai.
1957 Eisenhowerio doktrina: JAV pasiūlo savo pagalbą prieš komunizmo agresiją. ◊ NASERAS stiprina arabų lyderio pozicijas:
1958 susijungiama su Sirija (prez. KUVATLIS) į **Jungtinę Arabų Respubliką (JAR),** su kuria feder. sudaro **Jemenas.** ◊ Egiptas reiškia pretenzijas į **Sudaną,** kur Šiaurės ir Pietų (arabai ir negrai) konfliktą
1958 sutramdo kar. vyriausybė.
1958 Libano krizė: panarab. sukilimai kelia pavojų „arabų Šveicarijai". Krikščionio prez. CHAMUNO [1952–58] prašymu, SSRS protestuojant, Libane išsilaipina JAV daliniai. Jie palieka Beirutą po to, kai prez. teisėtai išrenkamas krikščionis FUADAS CHEBABAS [iki 1964], kuris atstato krikščionių ir musulmonų lygybę.
Irakas. Provakarietišką monarchiją
1958 nuverčia karininkai: FEISALIS II nužudomas. ◊ Iširа Irako ir Jordanijos Arabų s-ga; nutraukiamas Bagdado paktas (p. 551). MP gen. **Kasemas** numalšina kontrperversmą (plkn. AREFAS), priima SSRS paramą ir
1961 pareiškia pretenzijas į naftos v-bę **Kuveitą** (D. Brit. globa ir Arabų lygos garantijos).
1962–64 kurdų sukilimas: MUSTAFA BARZANIS reikalauja autonomijos.
1963 karininkai sukelia maištą (k-menė ir Baas partija): KASEMAS likviduojamas; neramumai tęsiasi.
1964 paskelbta dem. socialist. resp. vis labiau orientuojasi į JAR.
Jordanija. Arab. sluoksnių spaudžiamas krl. **Huseinas I** [1952–59] atleidžia nuo vadovavimo Arabų legionui britų VV, gen. GLUBBAS PAŠA (p. 480) nutraukia 1946 sutartį dėl D. Brit. paramos, tačiau panarab. jėgoms
1958 pamėginus įvykdyti perversmą, paprašo britų k-menės pagalbos.
Sirija. Nuo 1944 šalyje nesiliauja suirutės ir pasienio konfliktai su visais kaimynais.
1961 karininkų maištas siekia pasitraukimo iš JAR (Egipto globos): baasistai ir NASERO šalininkai
1963 perversmu laikinai vėl paima viršų
Egipto JAR: prez. NASERAS laikosi neutralaus kurso tarp Rytų ir Vakarų (p. 543); jis paremia Jemeno ABDULOS AS SALIALIO rev. v-sybę per
1962–65 piliet. karą ginklais ir k-mene, tačiau valdžioje įsitvirtina imamo šalininkai. Jie gauna paramą iš
Saudo Arabijos, kurią autokratiškai valdo karaliai SAUDAS [1953–64] ir FEISALIS [1964–75]. Nuo 1957 atšąla Saudo Arabijos santykiai su NASERU, ir ji ima bendradarbiauti su JAV (kar. bazės), nes amerikiečiai padeda plėtoti naftos verslą.
Nepaisant nesėkmių, NASERO **panarabiškoji politika** išlieka patraukli, kol ji nukreipta prieš **Izraelį,** pvz.
1963 JAR planuojant sudaryti federaciją su Sirija ir Iraku arba arabų šalims grasinant Izraeliui dėl Jordano upės tėkmės keitimo (p. 571).
1965 protestuojant prieš VFR pagalbą Izraeliui, į Egiptą pakviečiamas VDR vadovas ULBRICHTAS.
VFR užmezgus dipl. santykius su Izraeliu, Egipto iniciatyva 10 arabų v-bių nutraukia santykius su VFR.

1947 Jungt. Tautų Palestinos padalijimo planas

Izraelis po 1949

Izraelio gyventojų skaičiaus didėjimas iki 1964

Palestinos problema (1933–48)

Žydų imigracija, kurią organizuoja **„Jewish Agency“** (neofic. v-sybė), **„Histadrut“** (visuot. profs-ga su savo įmonėmis, gyvenvietėmis, m-lomis) ir **Nac. fondas** (žemei įsigyti), nuo 1933 ima intensyvėti. 1939 trečdalis Palestinos gyventojų yra žydai, apgyvenę 12% teritorijos. ◊ Stiprėja ek. atsilikusių, politiškai susiskaldžiusių – į Jeruzalės d. muftos HUSEINO (1895–1974) ir Jordanijos krl. ABDALAHO (p. 480) šalininkus – arabų priešinimasis.

1936–39 piliet. karas: britų mandato administracija pakaitomis remia tai arabų partizanus, tai žydų **„Haganah“** (kar. savisauga).

Abi pusės atmeta ir siūlomus kompromisus, ir

1937 PEELO Palestinos padalijimo planą D. Brit. v-sybė

1939 „Baltojo dokumento“ politika nusileidžia arabų spaudimui („Naujasis Miunchenas“): kad būtų išsaugota arabų gyventojų dauguma, apribojama žydų imigracija, galimybė pirkti žemę, kovojama su žydų teroristais („Irgun Zwai Leumi“). ◊ Atsidūrusi tarp netiesioginio britų ir tiesioginio vok. antisemitizmo „Jewish Agency“ per Antrąjį pasaul. karą stoja į s-kų pusę ir paverčia Palestiną s-kų aprūpinimo centru, tuo tarpu arabai (Jeruzalės d. mufta) linksta prie „ašies“ v-bių.

1942 sukuriama žydų savanorių brigada – D. Brit. k-menės dalis. ◊ Nepaisant to, britai ir pasibaigus karui tęsia „Baltojo dokumento“ politiką: blokuojami nelegalių žydų imigrantų laivai („Exodus“ tragedija): į terorą atsakoma teroru. Britų ir amerik. komisija

1946 priverčia atidaryti sienas 100 000 žydų imigrantų. D. Brit. UR min. BEVINAS Londono konfer. (kurioje dalyvauja ir kariauti nusprendusi Arabų lyga, p. 551) nesuranda jokio Palestinos klausimo sprendimo.

1947 UNSCOP Nepaprastajai k-to rekomendacijai padalyti Palestiną pritaria JT Gen. Asamblėja ir „Jewish Agency“, bet ją atmeta arabai. Jų Išlaisvinimo armija užima Galilėją ir užpuola žydiškąjį Jeruzalės senamiestį.

1948.05 baigia galioti britų mandatas. Britų k-menės ir administracijos pasitraukimas įstumia šalį į anarchiją.

Naujasis Izraelis (1948–65)

1948.05.14 žydų Nac. taryba (pirm. BEN GURIONAS) **paskelbia Izraelio valstybę;** Arabų lygos puolimą, pertraukiamą JT tarpininkavimo akcijų (birž., liepa), žydai atremia (Izraelis turi aviacijos pranašumą); dalis arabų bėga (p. 533); žydų teroristai nužudo JT įgaliotinį grf. BERNADOTTE.

Po mūšių Negeve (Elato užėmimo) pasirašomas dvišalis

1949 paliaubų susitarimas (nuo vasario iki birž.): Jeruzalė padalijama, Jordano v. krantas atitenka Jordanijai, **Gazos** sektorius – Egiptui: fronto linijos tampa v-bių sienomis.

Valstybės kūrimas: rinkimai į p-mentą (Knesetą) atneša daugumą socialistinei **MAPAI** partijai ir patvirtina

1948–63 MP Davidą Ben Gurioną (1886–1973) [1953–55 MP M. ŠARETAS].

1949–52 prez. Chaimas Veicmanas (p. 375). ◊ Į šalį plūsta ir joje integruojami žydai iš viso pasaulio; susiformuoja naujoji hebrajų k., tampanti valstybine (ivritas); kaimų kooperatyvai (mošavai) ir savanoriškos bendrijos (priv. nuosavybės neturintys **kibucai**) įsisavina žemę: vyksta „dykumos užkariavimas“, apželdinimas; drėkinimas ir sausinimas su užs. kapitalo ir ek. pagalba.

1952 pasirašomas susitarimas dėl kompensacijos su VFR (3,5 mlrd. DM). ◊ Įvedama visuot. karo ir darbo prievolė (t. p. ir moterims).

1952 prez. Icchakas ben Cvi (1884–1963). 1963–73 SALMANAS ŠAZARAS (1889–1974).

1954 Jeruzalėje įkuriamas Hebrajų u-tas;

1956 sionistų pasaul. suvažiavimas (prez. **Nahumas Goldmanas**, 1894–1982) kreipiasi į Rytų bloką, kad nebūtų trukdoma žydams emigruoti. Į arabų boikotą (blokuojamas Sueco kanalas ir Elato uostas), egiptiečių sabotažo grupių („Fedajin“) išpuolius ir SSRS kar. pagalbą arabams žydai atsako

1956.10 Egipto užpuolimu – nuginkluojama Egipto k-menė, atidaromas Elato uostas. (Viešai neatskleistas ryšys su konfliktu dėl Sueco kanalo, p. 569). ◊ JT nutarimu (p. 537)

1957 okupuotosios teritorijos (Sinajus, Gazos sektorius) perduodamos JT pajėgoms. ◊ ADENAUERIS per susitikimą su BEN GURIONU Niujorke

1960 pažada VFR kar. ir ek. pagalbą. ◊ Buvęs Reicho vyr. saugumo valdybos SS žydų skyriaus vadovas **Adolfas Eichmannas** pagrobiamas iš Argentinos; po

1961 teismo proceso Jeruzalėje jam įvykdoma mirties bausmė (1962). Nuo

1962 pereinama prie n. ek. politikos, kad būtų išlygintas pasyvus prek. balansas: panaikinami apsaug. muitai, pasirašomas susitarimas su EEB (1964).

Arabai grasina Izraeliui karu: viena priežasčių – žydų naudojimasis **Jordano upės vandeniu.**

1963 MP tampa Levi Eškolas (1895–1969); UR min. – ponia GOLDA MEIR [1956–65].

1964 popiežiaus piligrim. kelionė į Šventąją žemę: **Paulių VI** pasitinka Stačiatikių bažnyčios galva patriarchas ATENAGORAS.

1965 užmezgami dipl. santykiai su VFR (p. 563); dalis Izraelio gyventojų jiems nepritaria.

A. – AFGANISTANAS
J. – JUGOSLAVIJA
K. – KAMBODŽA
P. – PAKISTANAS
P. K. – PIETŲ KORĖJA
T. – TAILANDAS

KA
JAV
KUBA
DB
Ol
V
Nor
Da
Bel
P
Por
ISPANIJA
It
J.
SSRS
SOVIETŲ SĄJUNGA
TURKIJA
IRAKAS
IRANAS
A.
P.
JAR
KINIJOS LR
INDIJA
TAUT. KINIJA
BIRMA
T.
K.
P. VIETNAMAS
CEILONAS
Kolombas
MALAIZIJA
FILIPINAI
INDONEZIJA
JAP
P. K.
GVINĖJA
ETIOPIJA
BRAZILIJA
ARGENTINA
AUSTRALIJA
NAUJOJI ZELANDIJA
pusiaujas

apie 25%
LOTYNŲ AMERIKA
apie 70%
AFRIKA
apie 62%
ART. RYTAI
apie 75%
INDO-STANAS
apie 85%
RYTŲ ir PIETRYČIŲ AZIJA

Pagalba besivystančioms šalims 1960–62

(mlrd. JAV dol.)

JAV	SSRS	P	DB	V	JAP
3,8	1,1	0,7	0,4	0,2	0,2

vid. metinės pajamos vienam gyv. (iš dalies apskaičiuotos)
- iki 200 JAV dol.
- iki 300 JAV dol.
- daugiau kaip 300 JAV dol.

beraščių:
- 20–50%
- daugiau kaip 50%

kapitalo poreikis

milijoniniai miestai

Kolombo planas (1950)
- narės
- remiamos šalys

besivystančioms šalims (pasirinktinai) teikiama pagalba:
- JAV
- SSRS

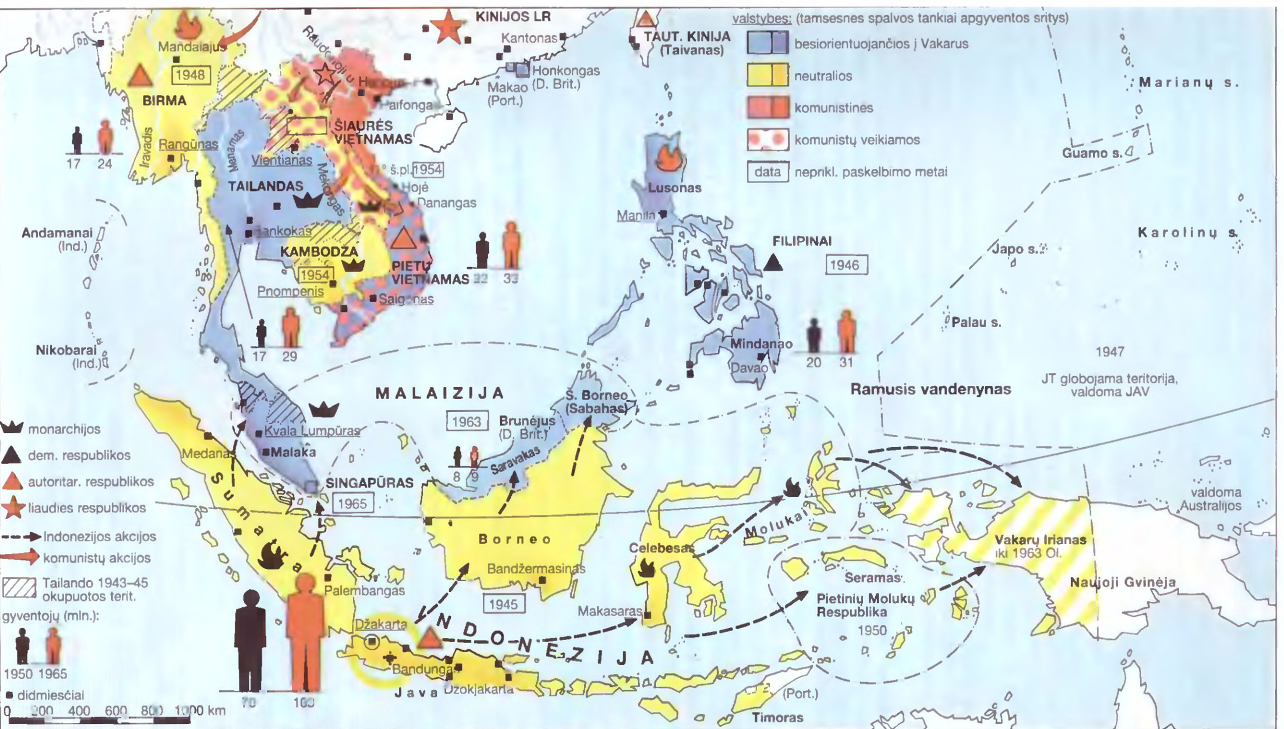
Pagalbos besivystančioms šalims k-to (PBŠK) narės

besivystančios šalys:

gyventojai	maisto produktai	pramonės produktai	pajamos
apie 65%	apie 55%	apie 18%	apie 20%

Besivystančios šalys apie 1960

Spalvotųjų tautų emancipacija
Po 1945 **išorinį išsivadavimą** (nuo kolonij. globos), nulemtą
europietiškų laisvės ir lygybės teorijų (žmogaus ir tautų apsisprendimo teisė, marksist. klasių kovos idėja) plitimo,
kolonij. politikos pavirtimo „etiniu imperializmu" (spalvotųjų elitai irgi kartu valdo),
Europos d. v-bių susilpnėjimo (pasaul. karai),
anglosaksiškosios visų tautų dem. bendradarbiavimo idėjos (Atlanto chartija, p. 521), ir beveik visų kolonij. tautų polit. nepriklausomybę įgyvendina JT, kurios tampa jaunų v-bių forumu (p. 537). ◊ Nepaisant jų tarpusavio polit. prieštaravimų, spalvotosios nacijos jaučiasi vieningos kovoje su „baltųjų kolonializmu" ir ieško savojo, socializmo paveikto, „trečiojo kelio".
1955 Bandungo konferencijoje 29 Afrikos ir Azijos v-bės pasmerkia kolonializmą, rasių diskriminaciją ir atom. ginklą.
1957 I Solidarumo konfer. Kaire (43 v-bės, tarp jų SSRS) proklamuoja taikų sambūvį. Priimami nutarimai prieš intervenc. ir ras. politiką (Konakrio konfer. 1960), prieš **neokolonializmą** (netiesiog. ek. įsigalėjimas) ir soc. nuvertinimą (Bandungo konfer. 1961).
1961 **Belgrado konferencijoje** iškyla nesutarimų tarp nuosaikių ir antivakariet. v-bių.
Vidinė emancipacija: n. v-bių pagr. uždavinys – pasenusio gyvenimo būdo įveika.
Polit. soc. problemos: valst. i-cijos išoriškai pertvarkomos pagal europietiškąjį pavyzdį (k-tucija, p-mentas, valdymas, k-menė). Tačiau už šio fasado ir toliau egzistuoja senosios formos: slaptos s-gos, sektos, genčių s-gos. **Įtampa** kyla dėl atotrūkio tarp modernaus didmiesčio ir kaimo, dėl etninių, rel., kalb. skirtumų, prieštaravimų tarp išsimokslinusios d-menės ir **neraštingų** masių. Tai reiškiasi **polit. nestabilumu:** revoliucijomis, teis. santvarkos teikiamo saugumo stygiumi, rasių diskriminacija (plg. p. 535), rel. neapykanta (induistų- musulmonų), intervencijomis (Kinijos į Tibetą), karais (Indija ir Pakistanas). ◊ Tarp kolonijų sienų (dažnai atsitiktinių) iškilusios **taut. v-bės jungiamieji** veiksniai yra nac. išdidumas, partijos, profs-gos ir k-menė (plg. p. 578). Ši v-bė yra linkusi į **autoritar. valdymo formą** (kar. diktatūra, „reguliuojama demokratija"), galinčią patekti į tradic. valdovų (Etiopija, arabų šalys), vakariet. išsimokslinimą įgijusių politikų, **karininkų,** nacionalistų **tautos vadų** ar profesionalių **komunistų** rankas. ◊ Be to, matyti ir polinkis į tarpt. federacijas.
Ek. soc. problemos. Tipiški agr. **„besivystančios šalies"** bruožai:
į feodalinę panaši soc. struktūra – turtinga d-menė ir nuskurdę žemdirbiai, kuriems soc. apsaugą teikia d. šeima. Jos išardymas lemia miestų skurdžių kvartalų radikalizmą;
techn. pram. atsilikimas (didelės darbo sąnaudos, mažas rezultatas). Pelnas atitenka užs. koncernams ir valdančiajam sluoksniui, kuris kaupia turtus (žemę, brangiuosius metalus), priešinasi soc. ir **žemės reformoms** ir dažnai nuverčiamas rev. būdu;
demograf. sprogimas, skurdas, badas, ligos (kasmet 40 mln. miršta badu). Ek. laimėjimai nemažina skurdo, pačiose šalyse negali atsirasti savo kapitalo;
ek. pažiūros ir požiūris į darbą: ek. sėkmės, prestižo siekimas yra svetimas; nepakankami material. poreikiai, trūksta taupumo ir darbo drausmės.
Pagalba besivystančioms šalims. Iki šiol tik industr. šalyse egzistavęs soc. klausimas (p. 379) dabar tampa pasauline turtingų ir skurdžių nacijų santykio problema. Iš dalies atitikdamas Vakarų ir Rytų konfliktą, jis kelia grėsmę visuot. saugumui ir taikai. ◊ „Pagalba dėl savipagalbos" apima:
1) kapitalo paramą dovanojimo, negrįžtamų subsidijų (pvz., katastrofos atveju), iš dalies neapmokestinamų privačių investicijų, ilgalaikių kreditų, paprastai teikiamų per 1945 įk. Pasaulio banką ir kt. JT o-jas (p. 534), pavidalais; 1950 **Kolombo planą** Nacijų Sandraugos šalims (1955 išplėstą); Tarpt. fin. korporaciją (TFK–IFC), įk. 1956; EEB ir EBPO (p. 557);
2) asmeninę pagalbą – ekspertų patarimus; studentų, praktikantų, mokytojų rengimą ir mokymą; stipendijas ir daug ką kita;
3) techn. pagalbą pramonės, susisiekimo, m-lų ir t. t. tinklui plėsti;
4) kainų garantijas, sudarant ilgalaikes prek. sutartis.
Pirmiausia rūpindamosi kar. pagalba (kar. bazės), JAV skatina teikti ek. pagalbą savąja
1949 Keturių punktų programa (prez. TRUMANAS). ◊ SSRS forsuoja pagalbos teikimą tik atėjus į valdžią CHRUŠČIOVUI. Nuo
1955 veiksminga SSRS „vizitų diplomatija", „taikingo sambūvio" šūkis, polit. tikslų siekiančios akcijos, dvišaliai susitarimai, asmen. ir techn. pagalba. Tuo tarpu nepalyginti didesnė Vakarų kapitalo parama dėl koordinacijos stokos („laistytuvo principas"), blogai apgalvotų, nepagrįstų investicijų ir spalvotųjų priešiškumo neturi tokio teigiamo poveikio, nes komunistinis griežtai planuojamos ir reguliuojamos ekonomikos kelias žada greitesnių rezultatų. Nuo
1960–61 į pagalbą besivystančioms šalims įsitraukia ir Kinijos LR; kad ir turinti savų sunkumų (p. 547), ji teikia kreditus be procentų.
Tik prez. tapus KENNEDY (p. 554), Vakarų teikiamoje paramoje atsiranda n. bruožų.
1961 JAV sukuriamas Taikos korpusas, kad paramos akcijose dalyvautų tam parengti savanoriai.

Pietryčių Azija 1945–1965

Kolonializmo pabaiga
Japonai, daug kur sveikinti kaip išvaduotojai, okupuotose šalyse skatina nacionalist. sąjūdžius ir suteikia viet. autonomiją. Jų pasitraukimas tampa rev. permainų pradžia. Vakariet. išsimokslinimą įgijęs elitas rengia išsivadavimo programas (dem. ir socialist. idėjų mišinys). Jie vadovauja masių kovai prieš kolonij. feodalizmą, o gavę nepriklausomybę susiduria su d. polit. ir ek. problemomis, dažnai turi gintis nuo ardomosios kom. veiklos. Sektinas pavyzdys yra Kin. iškilimas ir laimėjimai.

Indonezija
Vyksta partizan. karas su ol. daliniais, vadovaujamais gengub. VAN MOOKO [1942–48]. **Achmedas Sukarno** (1901–70) paskelbia **Penkis** (taut. kovos) **principus:** tikėjimas į Dievą, humaniškumas, nacionalizmas, demokratija, soc. teisingumas.
1945 SUKARNO ir **Mohammedas Hatta** (1902–80) **paskelbia Indonezijos Respubliką.** Kaip Ol. protektoratas, Indonez. Resp. Lingadžato sutartimi
1947 sudaro s-gą su R. Indonezijos Respublika. ◊ Spaudžiant JT (p. 537), sustabdomos
1947–48 ol. policijos akcijos Javoje ir pradedamos derybos.
1949 Hagoje surengiama „apvaliojo stalo" konfer.: įkuriamos Jungt. Indonez. Valstijos, priklausančios Ol. S-gai ir vadovaujamos prez. SUKARNO (1963 išrenkamas prez. iki gyvos galvos) bei MP HATTOS.
1950–52 nuo Indonez. atskyla P. Molukai.
1954 paleidžiama Ol. S-ga (galutinai 1956). 13 600 salų jungiančios ir kult. bei rel. įvairove pasižyminčios islamo v-bės pakraščiuose yra auton. siekių.
1957–58 kyla maištai (t. p. ir Javos s.) prieš centralist. valdymą ir SUKARNO nedemokratiškumą, o nuo
1959 prieš su armijos pagalba įvestą **diktatūrą,** – tam naudojamasi v-sybės nesutarimais su prokiniškai orientuota KP (vadovaujama AIDITO).
1961–62 Indonez. konfliktas su Olandija dėl V. Iriano, kuris JT tarpininkaujant 1963 atiduodamas valdyti Indonezijai, o po 1969 prie jos prijungiamas.
1964 Indonez. grasina karu sunaikinsianti Malaiziją; Malakoje ir Borneo š. dalyje veikia partizanai.
1965 Indonez. išstoja iš JT; surengiamas kar. perversmas prieš SUKARNO valdžią ir sutriuškinama KP: per antikom. demonstracijas žūsta apie 87 000 žmonių.
1966 MP tampa gen. SUHARTO.

Filipinai
Remiantis 1934 amerikiečių pažadais,
1946 paskelbiama nepriklausomybė. ◊ Išlieka didelė JAV įtaka (fin. parama, kar. sutartys 1946, 1951), bet
1946–53 prezidentaujant ROXASUI ir QUIRINUI autoritar. v-bės tvarko ūkį prastai ir korumpuotai.
1949–52 kom. Hukbongo (1942 kovai su japonais įk. liaudies k-menės) sukilimas: Lusone plėšiami miestai. JAV teikia pagalbą vykdyti reformoms;
1953–57 jas pradeda prez. MAGSAYSAY ir 1961–65 tęsia prez. MACAPAGALIS.
1965 prez. tampa MARCOSAS (1917–89).

Malaka
V-bės kūrimą apsunkina prieštaravimai tarp gyv. grupių (50% malajų, 40% kinų, 10% indų). 9 sultonatai ir britų karal. kolonijos sudaro
1948 Malajų Sąjungą kaip D. Brit. protektoratą. Iki
1954 lokal. karas su kom. partizanais (kinai), dalyvauja ir britų daliniai. ◊ Įtraukus dar Š. Borneo, Brunėjų ir Saravaką,
1957 sukuriama Malajos Federacija (MP TUNKU ABDUL RAHMANAS). Ji įstoja į Nacijų Sandraugą, **Singapūras** gauna vid. autonomiją ir išlieka britų atramos tašku
1963 paskelbiama Malaizijos feder. v-bė, slegiama kinų komunistų ir Indonezijos „partizanų" (Š. Borneo) akcijų. Po kinų ir malajų susirėmimų
1965 Singapūras pasitraukia iš federacijos.

Tailandas
Grąžinamos 1943–45 okupuotos terit. Kar. valdžia nuslopina opoziciją ir kom. partizanų būrius. Šalis orientuojasi į JAV (sutartis dėl kar. bazių).
1947 įvedama marš. PHIBULO SONG GRAMO (1897–1964) diktatūra, kurią pripažįsta
1950 krl. BHUMIBOLAS ADULJADEJUS RAMA IX (g. 1927).
1957 marš. SARITAS TANARATAS (1908–63): panaikinama k-tucija, uždraudžiamos polit. partijos, kovojama su kom. būriais; įtempti santykiai su Kambodža.
1959 priimama laikinoji k-tucija, suteikianti plačius įgaliojimus v-sybės vadovui TANARATUI.

Birma (Mianmaras)
D. Brit. ATTLEE'IO v-sybė pažada Antifaš. liaudies laisvės lygai (ALLL, įk. 1944 kovai su japonais) savarankišką Birmos v-sybę. Nacionalistai nužudo AUNG SANĄ ir kitus ALLL lyderius.
1947 Londone pasirašoma sut. dėl nepriklausomybės.
1948 įk. Birmos s-gos socialist. respublika, vadovaujama MP U NU (1907–95), per
1948–54 piliet. karą kovoja su krikščionimis karenais, komunistais ir taut. kinais, iš Kinijos pabėgusiais kareiviais.
1958 įvedama antikom. gen. NE VINO diktatūra; rinkimus laimėjus ALLL,
1960 sudaromas naujas U NU kab., su Kinija pasirašoma sienų sut.
1962 k-menė įvykdo perversmą, kuriam vadovavęs NE VINAS valdo autoritariškai, be p-mento kaip Rev. tarybos pirm. Nacionalizuojami bankai.
1964 uždraudžiamos visos partijos.

neutralios v-bės
provakarietiškos v-bės
iki 100 gyv./km²
100–200 gyv./km²
daugiau kaip 200 gyv./km²
didmiesčiai
milijoniniai miestai
monarchija, sultonatas
parlament. respublika
autoritar. respublika
kom. liaudies resp.
pramonės centrai
plieno liejyklos
užtvankos
vid. met. pajamos vienam gyv. JAV dol. 1959
gyventojai mln.
1950 1964–65

Pietų Azija 1965

neramumai 1947
teritorijos, į kurias primami pabėgę:
induistai
musulmonai
induistų dauguma
musulmonų dauguma
komunistų dauguma
Indijos veiksmai
Pakistano veiksmai
Kinijos veiksmai
Kinijos okupuotos sritys
Indijos arba Pakistano maharadžos
nauji Kinijos keliai
ginčijamos sienos
demarkacijos linija 1949
McMahono linija
Indijos ir Pakistano susirėmimai 1965
buv. Portugalijos atramos taškai
buv. Prancūzijos atramos taškai
S. – SIKIMAS
NEFA – Šiaurės rytų pasienio sritis

Konfliktai tarp Indijos ir Pakistano dėl padalijimo ir sienų

Indostanas pokolonijiniu laikotarpiu (1945–65)
Per karą britų duotus pažadus (p. 481) ištesi ATTLEE'io (p. 559) v-sybė. Konstituc. susirinkimas ir
1946 indų laikinoji v-sybė ruošiasi nepriklausomybei, kuri paskelbiama
1947 Indijos nepriklausomybės aktu. ◊ D. krizės: induistų ir musulmonų skerdynės, rel. mažumų bėgimas ir persikraustymas (p. 533).
1948 nužudomas Gandi.

Indijos Sąjunga (Bharatas)
1947–64 MP ir UR min. Džavaharlalas Neru (p. 481) reorganizuoja valdymą. K-ščiai atsistatydina.
1948 į Indiją įjungiami Junagadhas ir **Haidarabadas.**
1950 priimama Indijos S-gos Respublikos k-tucija: 27 (nuo 1956 – 14) valstijų su savo v-sybėmis ir p-mentais, 6 teritorijos, Sikimo protektoratas. ◊ Prez. tampa prof. **Prasadas** (1884–1963). 1962–67 **Radhakrišnanas** (1888–1975).
1951–52 rinkimus laimi Kongreso part. (75% balsų). ◊ Didž. problema yra **gyv. perteklius** – rengiamos valst. programos gyv. skaičiui kontroliuoti.
1951 I penkmečio planas ž. ū. vystyti. Keliaujantis pamokslininkas VINOBE BHAVE iki
1955 pasiekia, kad **žemės reforma** vyktų žemvaldžiams savanoriškai atsisakant žemės. Nacionalizuojami bankai, draudimas, oro linijos.
1956 II penkmetis: žaliavų gavyba, pramonės plėtotė su užs. pagalba (Rourkelos, Bhilajaus ir kt. plieno liejyklos), mokymo ir ugdymo tinklo kūrimas. Nepaisant visų pastangų mažėja vid. nac. pajamos (gyv. kasmet padaugėja apie 15 mln.). Šviečiamosios akcijos prieš rel. tabu (šv. galvijai), prietarus (kastos), tamsumą (gimimų kontrolė). Padėtį aštrina rel. neramumai (1964), kovos dėl kalbos (1965), gamt. katastrofos. Asamas, Nagalendas ir sikhai reikalauja auton. Pirmoji
1958 komunistų v-sybė Keraloje paleidžiama.
Užsienio politika. NERU „dinam. neutralumo" dėka „neprisijungusiųjų v-bių" lyderė Indija tarpininkauja per didžiąsias pasaul. krizes.
1954 su ofic. vizitu apsilanko Kinijos MP DŽOU ENLAJUS; paskelbiami **„Penki sambūvio principai":** suverenumas, lygiateisiškumas, taikos siekimas, agresijos ir intervencijos atsisakymas.
1955 NERU apsilanko Maskvoje; Indija gauna **ek. pagalbą** ir iš Rytų.
1959 kyla pasienio konfliktų su Kinija, kuri nepripažįsta MCMAHONO linijos ir okupuoja pasienio sritį Indijos šiaurėje.
1961 prijungiamos likusios Port. kolonijos (Goa).
1962 Kinija puola š. r. p-jas (NEFA). ◊ Santykius su Pakistanu slegia ginčas dėl
Kašmyro: į sukilimą prieš feod. k-štystę
1947 įsijungia induistų savanoriai bei afganų gentys, po skerdynių – ir Indija bei Pakistanas.
1948 paliaubos patvirtina **padalijimą.** Indijos reikalavimu
1953 suimamas šachas ABDULLAHAS, siekiantis Kašmyro auton.
1957 indų užimamoji dalis prijungiama prie Indijos. Kinijai okupavus Aksai Čino plokštikalnę, konfliktas dar paaštrėja.

Pakistanas
Į dvi dalis padalytoje „Tyrųjų žemėje" polit. krizės dėl stamb. žemvaldžių klikų kaltės ir rel. fanatizmo.
Rytų Pakistanas kratosi Vakarų Pakistano globos (urdų valst. kalbos). Musulmonų lygai per
1954 rinkimus patyrus pralaimėjimą, nepapr. padėties v-sybė pradeda konstituc. reformas, bet gen-gub. GULIAMĄ MOHAMEDĄ [nuo 1951] nuverčia k-menė. ◊ **Užsienio politika:** Pakistanas įsitraukia į Vakarų sutarčių sistemas (p. 551).
1956 paskelbiama islamo respublika (visateisė Nacijų Sandraugos narė).
1958 valdžią perima feldm. Ajub Chanas (1907–74), stabilizuojantis valdymą, politiką, ekonomiką ir dem. i-cijas (b-menes).
1960 su Indija sureguliuojamas Indo vandens naudojimo klausimas ir pradedamas įgyvendinti **Indo baseino drėkinimo projektas.**
1963 pasirašoma sienų sutartis su Kinija. ◊ Nors susitarimu ir sumažinama dėl ginčijamo Kačo Rano kilusi įtampa santykiuose su Indija, tačiau musulmonų savanorių veiksmai Kašmyre sukelia
1965 Indijos ir Pakistano karą: konfliktas sureguliuojamas tarpininkaujant JT ir SSRS iniciatyva
1966 Taškento konferencijoje.

Ceilonas. Karališkoji D. Brit. kolonija
1948 gauna **dominijos statusą,** MP tampa D. S. SENANAJAKĖ (1884–1952).
1954 Kolombe įvyksta Azijos v-bių **konfer.**
1956 sudaryta MP **S. Bandaranaike's** (1899–1959; nužudytas) Liaudies fronto v-sybė reikalauja, kad D. Brit. išvestų savo dalinius. **Bandaranaike's** našlė MP **Bandaranaike Sirimavo**
1960–65 tęsia Laisvės partijos politiką. Bruzda tamilų mažuma, o taut. nuostatų karininkai
1962 sukelia maištą. JAV sustabdo kreditus iki
1965 koalic. v-sybės sudarymo.

Afganistanas. Valdant krl. MOHAMEDUI ZAHYRUI (p. 481) šalis palengva modernizuojama. Sureguliuojamos sienos su SSRS bei Pakistanu.
1955 su SSRS sudaroma savitarpio pagalbos sutartis, SSRS teikia kar. pagalbą. Neutralumas, nepriklausymas s-goms leidžia gauti ek. pagalbą ir iš Vakarų, ir iš Rytų. Didelę polit. įtaką turi dvasininkai (mulos) ir genčių vadai.

B. – BURUNDIS
D. – DAHOMĖJA
G. – GAMBIJA
I. – IZRAELIS
J. – JORDANIJA
R. – RUANDA
S. – SENEGALAS
T. – TOGAS

valdymo formos:
- neapibreztas polit. statusas
- monarchija
- parlamentinė respublika
- prezidentinė respublika
- kolonijos spalva atitinka metropolijos skritulio spalvą
- kolonijos

narystė:
- Pranc. Sandraugos *(Communauté)*
- Nacijų Sandraugos *(Commonwealth)*
- Arabų lygos
- Sahelio–Benino sąjungos
- Afrikos valstybių sąjungos

- muitų sąjunga
- Afrikos vienybės organizacija (AFVO)
- Afrikos–Malagasijos organizacija (AMO)
- Monrovijos v-bės 1961
- Kasablankos v-bės 1961
- MALIS EEB (asocijuotoji narė)

Afrika 1965

Naujoji Afrika

Karas žadina afrikiečių savimonę (plg. p. 573). Pažadai po 1945 ištesimi tik iš dalies. **Prancūzijos sąjunga (1946)** garantuoja „teisių ir pareigų lygybę" metropolijoje ir buv. kolonijose (107 str.). D. Brit. ATTLEE'IO v-sybė irgi pradeda konstituc. reformas. todėl randasi afrikiečių **taut. judėjimai.**

Partijos. Félixas Houphouet-Boigny (1905–93) įkuria

1946 Afrikos dem. susivienijimą (ADS), kuriam Gvinėjoje vadovauja **Sékou Touré** (1922–84). Malyje – **Modibo Keita** (1915–77); Senegalo Dem. blokui vadovauja **Léopoldas Sédaras Senghoras** (g. 1906);

1949 Kwame Nkrumah (1909–72) įkuria **Liaudies susitarimo partiją (LSP);**

1954 susikuria Tanganikos afrikiečių nac. sąjunga (TANS). vadovaujama **Juliuso K. Nyerere's** (1922–99).

Profsąjungos. Europietiškųjų arba tarpt. profs-gų atšakos Afrikoje remiasi valdininkais ir tarnautojais.

1956 Konakryje SÉKOU TOURÉ įk. Afrikos darbininkų s-gą (ADS). veikiamą komunistų. Ji išplečiama

1961 Kasablankoje sukūrus Visos Afrikos profs-gų susivienijimą (VAPS).

Slaptos sąjungos. Remdamosi senomis afrikiečių tradicijomis (ritualai). jos mėgina pasiekti laisvę teroro keliu. **Kenijoje**

1952–54 akcijas vykdo kikujų **Mau-Mau** o-ja.

Federacijos. Polit. funkcionavimas prasideda nuo pusiau auton. pereinamųjų formų.

1953 sukuriamos Britanijos Vakarų Afrikos ir **Nigerijos** (1954) federacijos.

1953 įk. Centrinės Afrikos Feder. žlunga dėl privilegijų baltiesiems. kurių siekia **Banda** (1906–97).

1964 vienas nuo kito atsiskiria MP BANDOS vadovaujamas **Malavis** (Njasalendas) ir **Zambija** (MP KAUNDA, g. 1924). ◊ Be D. Brit. WILSONO (p. 559) v-sybės sutikimo **Ianas Smithas** (g. 1919)

1965 paskelbia Rodezijos nepriklausomybę. N. k-tucija garantuoja vien baltųjų polit. valdžią. Nuo tol Rodeziją smerkia ir boikotuoja JT. AFVO. Nacijų Sandrauga ir kt. ◊ Gvinėja ir kt. Afrikos v-bės nepasitenkina vien

1958 įk. Prancūzijos Sandrauga. ◊ 1960 išyra

1959 įk. Malio federacija.

Naujos valstybės.

1957 susikuria pirmoji savarank. juodųjų afrikiečių v-bė **Gana.** Kair. orientacijos MP **Nkrumah** – „aktyvaus neutralumo" ir bendros Afrikos politikos šalininkas. NKRUMAH diktatūra nuverčiama 1966. Komunistai siekia gerų santykių ir su

1958 susikūrusia Gvinėja, kuriai vadovauja MP SEKOU TOURÉ. ◊ Per

1960 („Afrikos metai") nepriklausomi tampa: Kamerunas, Kongas (Brazavilis). Gabonas, Čadas, Centr. Afrikos resp.; šios v-bės savo muitų ir ek. politiką koordinuoja sudariusios

Centr. Afrikos respublikų s-gą; Togas, Dramblio Kaulo Krantas, Dahomėja, Aukšt. Volta ir Nigeris sudaro

Sahelio–Benino sąjungą. ◊ Be to, nepriklausomi pasidaro Nigerija, Senegalas, Malis, Madagaskaras, Mauritanija, Kongas (Leopoldvilis) (p. 581).

1961 neprikl. gauna Siera Leonė ir Tanganika, su Zanzibaru sudaranti **Tanzaniją** (1964); 1962 – Uganda, Ruanda, Burundis; 1963 – Kenija; 1965–66 – Gambija.

Vidinės emancipacijos problemos (p. 573) daugelyje v-bių pastūmėja susiformuoti **„auklėjamąsias diktatūras",** pagrįstas valst. reguliavimu. Vietoj legalios opozicijos – vadų ir genčių prieštaravimai su sąmokslais, pasikėsinimais, riaušėmis, maištais.

Panafrikietiškas judėjimas kyla JAV XX a. 3 d-metyje. Po 1945 Afrikos polit. išsivadavimui vadovauja afrikiečiai intelektualai (AZIKIWE, KENYATTA, NKRUMAH).

1958 Akroje **I neprikl. Afrikos v-bių konferencija.**

1958 taip pat Akroje įvyksta Afrikos tautų konfer. (1960 – Tunise, 1961 – Kaire). Dominuoja rev. partijos ir ekstremist. mažumos. Nuo 1961 išsiskiria dvi grupės: revoliucingai neutralistiškai nusistačiusios **Kasablankos v-bės** (7) ir nuosaikios **Monrovijos v-bės** (21). Imp. HAILE SELASSIE I (p. 491) iniciatyva

1963 surengiama Adis Abebos viršūnių konfer.: įkuriama **Afrikos vienybės o-ja (AFVO)** su arbitražo komisija konfliktams spręsti ir **Laisvės komitetu** dar priklausomų v-bių (Dar es Salamas, 1964) reikalams; boikotuojama P. Afrikos Resp.

1964 AFVO Kairo konfer. priima rezoliuciją dėl Kongo maištininkų (p. 581). Radikalus AFVO kursas pastūmėja nuosaikiąsias v-bes sukurti

1965 Afrikos–Malagasijos o-ją (AMO).

Pietų Afrika: rinkimus laimėjus Nac. frontui,

1948 MP Danielis F. Malanas (1874–1954), kad apsaugotų 3 mln. baltųjų (juodųjų bantų – 11 mln.), pradeda rasių atskyrimą. Šią **apartheido** politiką plėtoja MP STRIJDOMAS [1951–58] ir

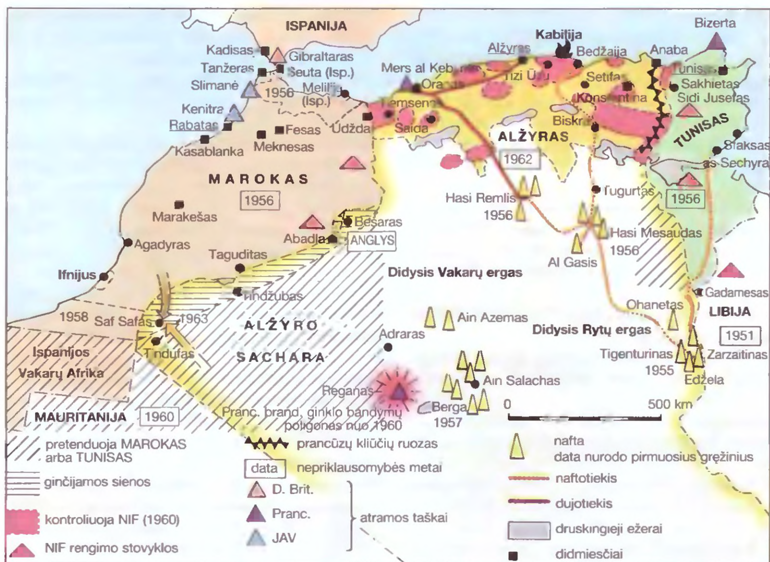
1958 MP tapęs Hendrikas F. Verwoerdas (1901–66; nužudytas). Tam priešinasi opozic. Pažangos partija ir bantai, susibūrę į **Afrikiečių nac. kongresą** (ANK). Iki ANK uždraudimo 1960 jam vadovauja **Albertas J. Luthuli** (1899–1967). Nuo

1959 veikia „Afrikos kongresas", kuriam radikaliai vadovauja **Robertas M. Sobukwe.** Kruvinos riaušės (Šarpevilis) kyla

1960 įvedus spalvotiesiems tapatybės korteles ir panaikinus jų parlament reprezentacijos teisę. JT ir pasaulio spauda protestuoja;

1961 Pietų Afrika pasitraukia iš Nacijų Sandraugos.

1963 sukuriama bantų valstybė **Transkėjus.**

Šiaurės Vakarų Afrika 1960

0 500 km
CENTRINĖS AFRIKOS RESPUBLIKA
SUDANAS
1956
1960
Bangis
Gemena
Duala
Jaundė
1960
Fernando Po s. (Isp.)
KAMERŪNAS
Ispanijos Gvinėja
GABONAS
Librevilis
0°
Lambarenė
1960
Ubangis
Lisala
Bumba
Kongas
pusiaujas
Kokijatvilis (Mbandaka)
Uelė
Paulis
Rytai
Alberto ež.
UGANDA
Entebė
Stanlivilis
1962
Kyvu
Kigalis
Viktorijos ež.
RUANDA
1962
Bukavu
Kindu
Bužumbūra
BURUNDIS
Tanganikos ež.
Albervilis
TANZANIJA
1961
Boduinvilis
Meru ež.
Bolobas
Baningvilis
Kasajus
Ilebas
Kasajus
Luebas
Kikvitas
Luluaburgas
Kongolas
Čikapa
Mvene Ditu
Kabinda
Kamina
Kongas
1960
Brazavilis
Leopoldvilis
Kabinda (Port.)
Boma
Kitona
Matadis
Leopoldvilis
Luanda
Malanžė
Angola (Port.)
Katanga
Kolvezi
Žadovilis
Elizabetvilis
1964
ZAMBIJA
Kitvė
Ndola
Brokenhilis
Bengela
Vila Luzas
Naujoji Lisabona

1961 sukilimai
įtakos sferos:
KASAWUBU, MOBUTU
KALONDSCHI'O
GIZENGOS
TSCHOMBĖ'S
balubų gentis
1964 sukilimai
Simbos maištininkai (SUMIALOT)
tolimiausia sukilimo išplitimo riba
Nac. išsivadavimo komitetai
MULĖLĖ maištininkai
parama maištininkams iš užsienio
kolonijos
nuo 1961 neramumų apimtos Angolos sritys
JT dalinių štabai
Belgijos parašiutininkų operacija 1964
geležinkeliai
slenkščiai
didmiesčiai
uranas
varis
kobaltas
alavas
deimantai
auksas

Kongo krizė 1960–1965

Vakarų arabų šalys (Magribas)

Marokas. Eksploatuodama fosfatų, mangano ir švino telkinius, JAV teikia Marokui fin. pagalbą ir pažada
1927–61 sultonui BEN JUSUFUI neprikll., kurios reikalauja 1944 įk. **„Istiklial" partija.** ◊ Pranc. leidžia JAV
1951 įkurti kar. bazes (iki 1963), priešpriešina berberus ir arabus bei ištremia sultoną į Madagaskarą (1953). Jo įpėdinis BEN ARAFAS Maroke nepripažįstamas, todėl
1955 BEN JUSUFAS grįžta. Prancūzijai sutinkant, jis
1956 jau kaip **Muhamedas V** paskelbia nepriklausomybę. Prie Maroko prijungiamas Tanžeras ir Isp. Marokas. „Istiklial" partija suskyla: **Ben Barkos vadovaujama** Nacionalinė liaudies jėgų s-ga (NLJS) atmeta monarchiją ir spaudžia vykdyti dem. reformas (k-tucija).
1960 MUHAMEDAS V ima vadovauti v-sybei ir pareiškia pretenzijas į Ifnijų, Isp. Vakarų Afriką ir Mauritaniją. Magribo federaciją remia
1961 krl. tapęs HASANAS II (1930–99).
1963 kyla pasienio konfliktas su Alžyru. ◊ Šalį ištinka ūkio krizė; paleidus p-mentą,
1965 įvedama karaliaus asm. valdžia.

Tunisas. Pranc. v-sybė pasiduoda **Naujojo dustūro partijos,** kurią 1934 įk. **Habibas Burgiba** (1903–2000), spaudimui.
1954 pasirašoma auton. sutartis. Provakariet. politiką BURGIBAI prikišanti opozicija (SALAHAS BEN JUSUFAS; 1961 nužudytas) neutralizuojama padedant profs-goms.
1956 Tunisas tampa nepriklausomas. Nac. susirink. paskelbia
1957 (autoritar.) respubliką, kuriai vadovauti ima prez. BURGIBA.
1961 kyla konfliktas dėl Pranc. atramos taško Bizertos; Pranc. sutinka pasitraukti.
1964 nusavinama užsieniečiams priklausanti žemė. ◊ BURGIBA laikosi nuosaikaus užs. politikos kurso.

Alžyras.
1946 įk. Dem. laisvių triumfo judėjimas MTLD (MESALIS CHADŽAS; **Farhatas Abasas,** 1899 1985) reikalauja auton., tačiau „Alžyro prancūzai" sabotuoja
1947 statutą (parlament. savivalda) klastodami rinkimus. **Achmedas Ben Bela** (g. 1916), KARIMAS BELKASEMAS (1912–70), BEN KHIDERIS ir kt. organizuoja **Nac. išsivadavimo frontą (NIF);** jis įveikia Alžyro nac. judėjimą MNA ir pradeda
1954–62 kovas dėl laisvės. Svetimšalių legionas ir oro desantininkai („Paras") į terorą atsako teroru. ◊ Pranc. nacionalistai ir karininkai **(„ultros")** propaguoja „Prancūzų Alžyrą". Jų
1958 perversmas Alžyre (gen. SALANAS, MASU) sužlugdo IV resp. ir atveda į valdžią **Charles'į de Gaulle'į** (p. 558).
1958 Kaire suformuojama **Alžyro emigr. v-sybė (GPRA),** vadovaujama MP **Farhato Abaso.** DE GAULLE'IS alžyriečiams
1959 pripažįsta teisę apsispręsti, 1961 tam pritaria 75% prancūzų. GPRA su
1961 MP Ben Cheda įsigali „kietas" kursas. NIF ir gen. SALANO vadovaujama **slaptoji armija OAS** vykdo terorą. Pirmos Pranc. derybos su GPRA sužlunga dėl Sacharos klausimo (naudojimasis 1945 aptikta nafta).
1962 Eviano paliaubos: už Alžyro prancūzų saugumo garantijas Pranc. garantuoja Alžyro nepriklausomybę. ◊ Po rinkimų pagal bendrą NIF sąrašą **paskelbiama Alžyro Liaudies Dem. Resp.** Prez. **Ben Bela,** nepaisydamas polit. oponentų ir sukilimų Kabilijoje (AITAS ACHMEDAS), kuria socialist. unitar. v-bę.
1965 plkn. Bumedjeno (1927–78) **vadovaujama Rev. taryba įvykdo perversmą** – BEN BELA praranda valdžią.

Libija. Perduota JT globai, krl. **Muchamedo Idrio I Senusio** (1890–1983) valdoma dykumų v-bė
1951 gauna nepriklausomybę.

Kongo krizė (1960–65).
Belgijos Konge plinta afrikiečių išsivadavimo judėjimas, kurio priešakyje – **Patrice'o Lumumbos** (1925–61; nužudytas) Kongo nac. judėjimo (KNJ) part.
1959 neramumai Leopoldvilyje: Belg. skubiai atsisako kolonijos.
1960 centr. valdžia perduodama prez. **Kasawubu** (1917–69) ir MP **Lumumbai** (birž.). Kongiečių k-menė kelia maištus (liepa). Belgų karininkų, valdininkų, technikų bėgimas sukelia šalyje chaosą. Jo nepažeista išvystytos kasybos p-ja **Katanga,** vadovaujama MP **Moise's Tschombé's** (1919–69), paskelbia nepriklausomybę. MP LUMUMBA protestuoja prieš Belg. oro desanto įsiveržimą ir išprašo JT pagalbą (p. 537). Plkn. **Mobutu** (1930–97) jį nušalina nuo valdžios (rugs.).
1961 į Leopoldvilį pas savo šalininko **Gizangos** kontrv-sybę bėgantis LUMUMBA nužudomas. Daugiausia iš afrikiečių sudarytiems JT daliniams ir naujajai **Adoulos** v-sybei įsitvirtinti nepavyksta (rugpj.). Vakarų v-bių spaudžiamas, MP TSCHOMBE
1962 pritaria JT taikos palaikymo planui, bet nedalyvauja konstituc. konferencijoje (spalis).
1963 JT vykdo akcijas prieš Katangą. TSCHOMBÉ palieka šalį. Dėl fin. priežasčių
1964 išvedamos JT pajėgos. Prez. **Kasawubu** centr. v-sybės MP paskiria **Tschombé**. Pastarasis su JAV ir baltųjų samdinių pagalba įveikia **Simbos ir Mulélé maištininkus** (dalis komunistai). ◊ Belg. parašiutininkai išlaisvina baltuosius įkaitus (lapkr.). ◊ V-sybės (baltųjų) daliniai brutaliame džiunglių kare nuslopina
1965 sukilimus. **Mobutu perversmu** nušalina nuo valdžios **Kasawubu** (lapkr.), pats pasiskelbia prez. ir paveda vadovauti v-sybei plkn. **Mulambai.**

Lotynų Amerika 1965

Žemynas priklausomas nuo pasaulio rinkos (JAV; žaliavų eksportas, prekių importas), blogėjant konjunktūrai, kyla soc. ir ek. krizės: **demograf. sprogimas,** mas. imigracija į skurdžiuosius miestų kvartalus, infliacija, žemas gyvenimo ir išsimokslinimo lygis, ryškūs soc. skirtumai. V-bių soc. politika dėl pernelyg silpnų priemonių ir išpūsto biurokratijos aparato skurdą „standartizuoja". Greta senajai tvarkai atstovaujančių jėgų (karininkai, oligarchijos partijos, prez. diktatūros) iškyla tautos lyderiai (PERÓNAS, CASTRO), aktyvūs KP kadriniai darbuotojai ir kairuoliški taut. rev. judėjimai. Įveikti krizes bandoma:

1) **kar.-polit. integracija** (AVO, p. 551);
2) **ž. ū. reformomis** – likviduojamos nerentabilios latifundijos ir smulkiosios įmonės;
3) **industrializacija,** kuriai trūksta kvalifikuotų darbininkų ir kapitalo. Priv. kapitalas investuojamas į medžiag. vertybes (žemės nuosavybė), į spekuliaciją arba užsienyje; užs. kapitalas sieka garantijų, tačiau kontrolė ir pelno nutekėjimas traktuojami kaip išnaudojimas („antijankiškos" nuotaikos);
4) **tarpt. rinkų** panaudojimu užs. prekybai skatinti.

1951 Centr. Amerikos šalys pasirašo ODECA chartiją (San Salvadoras). ◊ „Panamerikos operacija": AVO šalys susijungia
1958 į „21 valstybės komitetą". Po **Kubos rev.** JAV įsitraukia į Lot. Amerikos šalių reikalus, siekia užkirsti kelią komunizmo plitimui.
1959 įk. Amerikos šalių plėtros bankas;
1960 sukuriama P. Amerikos rinka (LAFTA; Montevidėjo sut.). ◊ JAV prez. **Kennedy** paskelbia
1961 Aljansą už pažangą (Punta del Estės chartija): v-bės plėtros planams JAV teikia kapitalo pagalbą.
Įkuriamas iberiškųjų amerikiečių p-mentas (Lima) ir Stamb. ek. planavimų komisija (Buenos Airės).

Krizės Centrinės Amerikos šalyse
Gvatemala laikosi kair. kurso: prez. ARBENZAS GUZMÁNAS [1949–54] nusavina „US Fruit Company"; jį su JAV pagalba (UR min. DULLESAS) nuverčia plkn. C. ARMASAS (1957 nužudytas). ◊ **Panamoje** kyla sąjūdis, reikalaujantis, kad JAV grąžintų kanalo zoną: neramumai, nuo 1956 ginčas dėl vėliavų. ◊ **Dominikoje** nuverčiamas TRUJILLO režimas (p. 489). **Per 1965 piliet. karą** JAV įvykdo intervenciją; įsikiša AVO ir JT.
D. Brit. kolonijos: iš auton. Vest Indijos federacijos (įk. 1958) 1962 išstoja **Jamaika** bei **Trinidadas ir Tobagas**.
Kuba. 1956–59 **Fidelio Castro** (g. 1927) vadovaujamas lokal. karas prieš BATISTOS diktatūrą (p. 489):
1959 Taut. soc. rev.: nusavinamos ir užs. (JAV) rafinavimo įmonės, įgyvendinama žemės reforma. CASTRO režimas patenka į kom. įtaką: kuriama socialist. unitar. v-bė. JAV į tai atsako cukraus embargu.
1961 Kuba bombarduojama, joje mėgina išsilaipinti kubiečių emigrantų daliniai. ◊ Po Kubos pašalinimo
1962 iš AVO (p. 551) SSRS teikia didelę pagalbą (patarėjai, technikai, ginklai); kuriamos **raketų bazės.**
1962.10 kyla Kubos krizė: JAV blokada; CHRUŠČIOVAS paskelbia esąs pasiruošęs išmontuoti raketas; CASTRO Maskvoje pagerbiamas kaip „SSRS didvyris".
1964 AVO ima taikyti sankcijas (nutraukiama prekyba). ◊ Su JAV
1965 Kuba pasirašo sut. dėl kubiečių emigracijos.

Neramios revoliucingos valstybės
Venesueloje po diktatoriaus JIMENEZO [1952–58] nuvertimo kyla fin. krizės, rengiami pasikėsinimai ir maištai. ◊ **Kolumbijoje** piliet. karas tęsiasi iki gen. ROJASO PINILLOS diktatūros [1953–57] įvedimo, po to valdžią perima Nac. fronto koalicija. ◊ **Bolivijoje** 1952 Darb. partijos Nac. rev. judėjimo (NRJ) rev.: nuo valdžios nušalinama k-menė ir stamb. žemvaldžiai, nusavinamos alavo kasyklos; 1960 kar. perversmas.
Argentina. Pagal fašistų pavyzdį 1946 atėjęs į valdžią plkn. **Juanas Domingo Perónas** (1895–1974) proklamuoja gerovės v-bę, tačiau įstumia šalį į infliaciją ir konfliktą su Bažnyčia. 1955 kar. perversmas (gen. ARAMBURU).
1958–62 prez. FRONDIZI: taupymo programa finansams sanuoti; rinkimus laimi peronininkai, kyla neramumai, streikai, perversmai. Valdant prez. ILLIA'I (1966 nušalintas), polit. padėtis nestabili.
Brazilija. K-menė nušalina
1951–54 prez. Vargasą (p. 489) ir paremia
1956–61 prez. Kubitscheką, kuriam valdant dėl per didelių v-bės išlaidų kyla infliacija. ◊ Kovoti su korupcija ir biurokratija imasi 1961 prez. QUADROSAS; valdant
1961–64 prez. Goulartui, vykdomos radikalios reformos iki **k-menės perversmo** (gen. **Branco**).

Gana stabilios valstybės
Subalansuotas ūkis, valiut. sistema ir finansai **Meksikoje,** kurios prez. nuo 1964 DIAZAS ORDAZAS. ◊ **Ekvadoras:** prez. IBARRA [1944–61], nuo 1963 kar. v-sybė. ◊ **Peru:** po prez. PRADO [1956–63] į valdžią ateina nuosaiki kair. v-sybė. ◊ **Urugvajus:** pagal Šveic. pavyzdį nuo 1952 valdo Nac. taryba. ◊ **Paragvajų** diktatoriškai valdo gen. ALFREDO STROESSNERIS [1954–89].
Čilė: kaip Žemdirbių part. kandidatas
1952 prez. tampa IBÁÑEZAS DEL CAMPO: infliacija ir
1956 visuot. streikas prieš darbo užmokesčio įšaldymo įst. sukelia polit. krizę (suirutė, apsiaustics padėtis), tačiau
1958–64 prez. ALESSANDRI RODRIGUEZAS stabilizuoja kainas ir atlyginimus.
1960 valiutos reforma. Industrializacija pakelia šalies gyvenimo lygį.
1965 prez. FREI MONTALVA (krikščionis demokratas) planuoja žemės perdalijimą.

1946 paskelbiamas **Barucho planas** (JAV): sunaikinti visus brand. ginklus ir įvesti tarpt. atom. energijos kontrolę (SSRS planą atmeta).
1950 Pasaul. taikos taryba (komunistinė) Stokholme priima kreipimąsi dėl visų rūšių brand. ginklo uždraudimo.
1952 sudaroma JT Nusiginklavimo komisija.
1954 SSRS atmeta D. Brit. ir Pranc. planą dėl laipsniško nusiginklavimo.
1955 SSRS nepritaria „Atviro dangaus" planui (JAV), numatančiam bendrą oro inspekciją.
1956 JT pavedimu sušaukiama **Londono Penkių v-bių konfer.**: tariamasi dėl ginkluotės. GP ir brand. ginklo bandymų apribojimo. SSRS sutinka su oro inspekcija. ◊ Stiprėja **brand. ginklo priešininkų sąjūdis;** V. šalyse rengiami protesto žygiai (R. bloko šalyse uždrausti).
1957 Londono Penkių v-bių konferencijoje JAV spaudžia 2 metams sustabdyti visus brand. ginklo bandymus, kad būtų sukurta kontrolės sistema; SSRS atkakliai remia tik oro inspekciją.
1957.10 Rapackio planas Vid. Europą paversti nebrand. zona.
1958.10 surengiama Ženevos konfer. dėl brand. ginklo bandymų nutraukimo. 3 atom. šalys nutraukia brand. ginklo bandymus.
1959 JT XIV Gen. Asamblėjoje britai pateikia 3 pakopų planą; CHRUŠČIOVAS reikalauja visiškai nusiginkluoti per 4 metus.
1960 Ženevos 10 v-bių konfer.: kadangi V. v-bės reikalauja įkurti tarpt. kontrolės komisiją ir nesutinka su nedelsiamu kar. bazių užsienyje likvidavimu, R. bloko v-bės nutraukia bendradarbiavimą.
1961.03 atnaujinama Ženevos konfer. ◊ Vienos dienos ginklavimosi išlaidos pasaulyje pasiekia 330 mln. dol.
1962 Ženevos 18 v-bių konfer. (8 neutralios, po 5 V. ir R. v-bes; Pranc. nedalyvauja) kontrolės klausimo neišsprendžia.
1963 tarp Maskvos ir Vašingtono nutiesiamas tiesiog. telegrafo ryšys („karštoji linija").
1963.08 sutartis dėl brand. ginklo bandymų uždraudimo: uždraudžiami brand. ginklo bandymai kosmose, atmosferoje ir po vandeniu. Pranc. ir Kinija sutarties nepasirašo.
1964 Lenk. pateikia Gomulkos planą paritet. kontrolės sąlygomis „įšaldyti" Centr. Europoje dislokuotus brand. ginklus.
1967 14 v-bių pasirašo susitarimą, uždraudžiantį brand. ginklus Lot. Amerikoje.
1967 įsigali susitarimas dėl **taikingo naudojimosi kosmosu** (nepasirašo Pranc., Kinijos LR).
1968.07.01 SSRS, JAV, D. Brit. ir kt. šalys pasirašo **Brand. ginklų neplatinimo (brand. ginklų blokavimo)** sutartį. VFR kartu su grupe kt. šalių šios sut. atžvilgiu užima dvejojančią poziciją, nes baiminasi, kad bus kliudoma ir taikingai naudotis atom. energija. SSRS ir JAV veda derybas dėl strateg. ginkluotės apribojimo (SALT):
1969 Helsinkyje įvyksta pirmasis SALT derybų raundas.
1970 įsigali 98 v-bių pasirašyta (nepasirašo Pranc., Kinijos LR, Izraelis, Indija, Pakistanas ir kt.) Brand. ginklų neplatinimo sutartis.
1971 JAV, SSRS ir D. Brit. pasirašo **Jūrų dugno sutartį.**
1972 JT konvenciją dėl bakteriolog. ginklo uždraudimo pasirašo 73 šalys (Pranc. ir Kinijos LR – ne). ◊ NIXONO vizito Maskvoje
1972.05 metu pasirašomas laikinas susitarimas dėl strateg. puolamosios ginkluotės apribojimo.
1972.11–1973.03 Ženevoje prasideda pasitarimai dėl SALT-2.
1973.06 BREŽNEVAS apsilanko JAV: pasirašomas dvišalis **susitarimas dėl kelio užkirtimo branduol. karui.**
1973.03–06 prasideda konsultac. pasitarimai (tarp NATO ir Varšuvos sutarties o-jos) dėl ginkl. pajėgų ir ginkluotės Vid. Europoje sumažinimo **(MBFR).**
1974 į Ženevos Nusiginkl. konfer. įsijungia ir VFR bei VDR.
SALT-2 sudaromas, kai per FORDO ir BREŽNEVO susitikimą
1974.12 Vladivostoke susitariama dėl skaičių.
1976 Ženevos Nusiginkl. konfer. neduoda konkrečių rezultatų. SALT: iškyla sparnuotųjų raketų problema.
1977 pratęsiamas SALT-1.
1978 JT konvencija uždraudžia naudoti karo tikslams techniką, sukeliančią aplinkos pokyčiu.
1979 pasirašomas SALT-2 susitarimas: dėl Afg. krizės neratifikuotas.
1982 prasideda **START derybos** dėl tarpžemyn. raketų skaičiaus sumažinimo. ◊ Stokholme
1984 prasideda konfer. dėl pasitikėjimo Europoje ir jos nusiginklavimo (EPNK). ◊ Ženevoje
1985 vyksta naujas derybų dėl branduol. ir kosm. ginklų raundas. Vašingtone GORBAČIOVAS ir REAGANAS pasirašo
1987 INF sutartį dėl vid. nuotolio brand. ginklų demontavimo (Maskvoje ratifikuojama 1988)
1988 JAV ir SSRS derybos dėl nusiginkl. (NST. START. Strateg. gynybos iniciatyva). JT Gen. Asamblėjoje
1988.12 GORBAČIOVAS paskelbia apie vienašališką SSRS GP sumažinimą 500 000 žmonių.
1990.02 Ženevoje vyksta JT nusiginkl. konfer. ◊ Europos saugumo ir bendradarbiavimo viršūnių konferencijoje Paryžiuje
1990.10 sudaroma Europos saugumo konferencijos sut. dėl žemyno nusiginklavimo.
1991.07 JAV ir SSRS pasirašo START sut. dėl strateg. brand. ginkluotės sumažinimo: abi pusės įsipareigoja maždaug trečdaliu sumažinti savo strateg. brand. ginklų (tarpžemyninėmis raketomis ginkluotas paleidimo sistemas).

Varšuvos sutartis (p. 551)

1966 Maskvos konfer. („Raud. susirinkimas") nesuranda bendrų Vietnamo klausimo ir konflikto su Pekinu sprendimų.

1968.03 Polit. konsultac. k-to posėdyje visos šalys, išskyrus Rum., remia Brand. ginklų neplatinimo sutartį.

Nuo birž. gausiais manevrais pasirengiama

1968.08.20–21 kar. intervencijai į ČSSR, kurioje dalyvauja 5 Varšuvos sut. šalys (Bulg., VDR, Lenk., Vengr., SSRS), vadovaujamos SSRS.

1968.09 **Albanija** formaliai pasitraukia iš Varš. sut. o-jos.

1971 UR min. konfer. Bukarešte pareikalauja be išankst. sąlygų sušaukti visos Europos konfer. ir užmegzti lygiateisius santykius su VDR.

1974 SSRS gyn. min. GRECKA stoja už tolesnį kovinės galios stiprinimą imperializmo grėsmei atremti.

1975 SSRS laivynas surengia pasaul. masto manevrus.

1976 neoficialus NATO tyrimas konstatuoja Varšuvos sut. GP. galinčių per 48 val. pasiekti Reiną, pranašumą.

1979 BREŽNEVAS pasiūlo už sutikimą nedislokuoti Europoje naujų raket. ginklų išvesti SSRS k-menę iš VDR (spalis).

GROMYKA perspėja JAV nedislokuoti vid. nuotolio raketų VFR (lapkr.–gruodis).

1983.01 pasiūloma pasirašyti Jėgos nenaudojimo sutartį.

1984.10 atsakydama į „Pershing" dislokavimą, SSRS perkelia į VDR ir ČSSR 100 SS-20 raketų.

1990 viršūnių susitikime Maskvoje GORBAČIOVAS ragina radikaliai reformuoti Varšuvos sut. o-ją ir suartėti su NATO (birž.).

1991.03.31 paleidžiama Varšuvos sut. karinė struktūra.

Paskutiniame Konsultac. k-to posėdyje Prahoje

1991.07.01 Varšuvos sutartis oficialiai panaikinama.

NATO (p. 551)

Pranc. pasitraukus iš kar. struktūrų.

1967 NATO gen. štabas (SHAPE) perkeliamas į Kasto Belgijoje, o NATO Nuolat. taryba – į Briuselį. Dėl

1968 ČSSR krizės tikrinamas NATO gynyb. pasirengimas.

1969 įrengiama ryšių palydov. sistema (SATCOM).

1970 VFR iniciatyva NATO Tarybos posėdyje pasiūloma **abiem pusėms sumažinti k-menes, kad būtų sušvelninta įtampa.**

1971 NATO konfer. įgalioja buv. gen. sekr. BROSIO vesti žvalgomuosius pasitarimus su Varšuvos sut. o-ja dėl abipusio proporcingo k-menių sumažinimo.

1972 NATO Min. tarybos posėdyje susitariama dėl pasitarimų rengiantis Europos saugumo konferencijai.

1974 NATO v-bių vadovų konfer. Briuselyje priima „Pareiškimą dėl tarpatlant. ryšių"

1974.04–08 pirmąkart tarp dviejų NATO šalių (Graik. ir Turk.) vyksta kar. konfrontacija: Kipro konfliktas.

1974.08 Graik. pasitraukia iš kar. s-gos (iki 1980).

1975 Min taryba konstatuoja Varšuvos sut. ginkluotės padidėjimą palyginti su NATO

1976 NATO neofic. studijoje būgštaujama, kad Varšuvos sut. GP per 48 val. galinčios persikelti per Reiną.

1976.06 sutartimi su JAV į o-ją netiesiogiai įtraukiama Ispanija.

1977–78 vyksta diskusijos dėl neutron. bombos.

1979 NATO nutarimas dėl ginkluotės padvigubinimo.

1980 į kar. s-gą **sugrįžta Graikija.**

1981 Min. taryba Romoje patvirtina 1979 nutarimą dėl ginkluotės padvigubinimo.

1982.05 Isp. tampa 16-ąja NATO nare.

1988.03 per NATO v-bių vadovų susitikimą Briuselyje nutariama modernizuoti trumpojo nuotolio brand. ginklus.

1990 Min. tarybos posėdyje Ternberyje (Škotija) priimamas 9 punktų pasiūlymas SSRS; ESBK ateityje turinti tapti visų Europos v-bių problemų sprendimo forumu.

Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (ESBK)

Po įžanginių ambasadorių pasitarimų

1973.07 Helsinkyje atidaroma ESBK, kuri pratęsiama Ženevoje ir baigiasi v-bių vadovų konfer., priimančia

1975 Baigiamuosius Helsinkio aktus: sienų neliečiamumas, nesikišimas į kitų šalių vidaus reikalus, tačiau pirmiausia – žmogaus teisių ir pagr. laisvių laikymasis.

1977 JAV prez. CARTERIS viešai praneša apie žmogaus teisių pažeidimus R. Europoje (nusižengimas ESBK baigiamiesiems aktams).

1980–83 Madride vyksta ESBK tęsinys.

1986–89 Vienoje vyksta ESBK III tęsinys. Baigiamajame dokumente kalbama apie derybas dėl nusiginkl. ir priemones savitarpio pasitikėjimui stiprinti.

1989.10–11 Bonoje surengiama ESBK Aplinkosaugos konfer.

1990.03–04 Bonoje tęsiasi ESBK ek. konfer.

1990.07 Kopenhagoje vyksta Žmogaus teisių konferencija.

Sėkmingai užbaigus derybas dėl Europos saugumo ir bendradarbiavimo (p. 584).

1990.11 Vienoje surengiama **v-bių vadovų konfer.,** kuri priima Paryžiaus chartiją: **Europos susiskaldymo pabaiga.**

Pasaulinė jūrų teisė 1973

Jungtinės Tautos (p. 537)

1966 Saugumo Taryba (ST) pratęsia JT dalinių dislokacijos Kipre laiką iki metų pab. (tęsiama ir toliau). **Rodezijai** taikomos ek. sankcijos.

1966.09–12 XXI Gen. Asamblėja (GA) nutaria atšaukti P. Afrikos mandatą **Pietvakarių Afrikai** valdyti ir

1966.12 JT Gen. sekretoriumi perrenka birmietį **U Thant'ą.**

1967.05 išvedus JT dalinius iš Gazos sektoriaus kyla Izraelio–arabų karas:

1967.06–07 (SSRS pasiūlymu) **vyksta V nepapr. neeilinė GA.** Nesėkmingai siūlomi rezoliucijų projektai konfliktui sureguliuoti.

1967.09–12 XXII GA (atidėta): nepritariama P. Afrikos apartheido politikai; pastangos sureguliuoti Art. Rytų ir Vietnamo konfliktus bevaisės.

1968.04–06 atnaujintoji XXII GA; pabaigoje svarstoma **Brand. ginklo neplatinimo** sut. ir **rezoliucija dėl Pietvakarių Afrikos** (iš P. Afrikos reikalaujama nutraukti Pietvakarių Afrikos, vadinamos Namibija, kontrolę). ◊ ST rezoliucija dėl saugumo garantijų v-bėms, pasirašiusioms Brand. ginklo neplatinimo sutartį.

1968.09–12 XXIII GA: senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus konvencija.

1969.01 įsigalioja konvencija dėl visų ras. diskriminacijos formų panaikinimo.

1969.09–12 XXIV GA: GROMYKA pateikia „Kreipimosi į visas pasaulio v-bes" projektą, be to, projektą dėl chem. ir bakteriol. ginklo kūrimo, gamybos ir laikymo uždraudimo.

1970.09–12 XXV GA: SSRS ir 7 socialist. v-bės pateikia „Deklaracijos dėl tarpt. saugumo stiprinimo" projektą; Art. Rytų rezoliucija; rezoliucija dėl jūros dugno sutarties. ◊ ST pasmerkia Portug. invaziją į Gvinėją (gruodis).

1971.09–12 XXVI GA: 1971.10.26 $^2/_3$ balsų dauguma (JAV balsuoja prieš), **pripažįsta, kad Kinijai atstovauja Kinijos LR** (tai buvo nuolat atmetama nuo 1950) ir kartu iš JT pašalina Taivaną. ◊ ST rezoliuciją Indijos–Pakistano karo klausimu sužlugdo SSRS veto (gruodis).

1971.12 Gen. sekr. tampa Waldheimas.

1972.01–02 Adis Abeboje surengiamas neeilinis ST posėdis: rezoliucijos dėl Namibijos, P. Afrikos apartheido politikos ir Portug. valdomų teritorijų Afrikoje.

1972.06 Stokholme **JT konfer. žmogaus aplinkos klausimais** (Rytų bloko šalys ją boikotuoja, nes neleidžiama dalyvauti VDR). Paskelbiama „Žmogaus aplinkos deklaracija".

1972.09–12 XXVII GA: nusiginklavimo ir dekolonizacijos klausimai.

1973.09–12 XXVIII GA: į JT priimamos VFR ir VDR.

1973.12 JT III Jūrų teisės konfer. (I sesija): kitos sesijos vyksta Karakase (1974), Ženevoje (1975) ir Niujorke (1976).

1974.04–05 JT konfer. žaliavų klausimais.

1974.09–12 XXIX GA: leidžiama palestiniečiams dalyvauti debatuose Art. Rytų klausimais (lapkr.); PIO lyderis JASYRAS ARAFATAS reikalauja Palestinos dem. v-bės, kurioje nebūtų diskriminuojama jokia gyventojų grupė.

1974.11 Paryžiaus UNESCO konferencijoje priekaištaujama Izraeliui; priimamos rezoliucijos, remiančios arabų rev. sąjūdžius Izraelio okupuotose terit.

1974.11 Romos **JT konfer. pasauliniais mitybos klausimais,** pastūmėta 1972 mažesnio javų derliaus (pirmą kartą po Antrojo pasaul. karo) ir stichinių nelaimių (sausros, potvyniai ir kt.),

1976.12 įkuria Tarpt. žemės ūkio plėtros fondą.

1976.09–12 XXXI GA: rezoliucijos dėl nusiginklavimo ir taikos saugojimo; JAV dar kartą vetuoja Vietnamo priėmimą į JT.

1979.07 pasmerkiama Izraelio apgyvendinimo politika okupuotose arabų teritorijose.

1980.06 pasmerkiama P. Afrikos apartheido politika.

1981.12 Gen. sekretoriumi tampa Pérezas de Cuellaras.

1982.11 neeilinis posėdis paskelbti „Pasauliniams kompleks. sankcijų P. Afrikai metams".
Konvencijos pasirašymu (119 v-bių)

1982.12 baigiasi JT III Jūrų teisės konfer.: nustatoma maksimali 12 jūrmylių pločio terit. vandenų riba, 200 jūrmylių ek. zonos plotis, jūr. v-bių teisė naudotis šelfu, be to, kad jūrų dugną kaip „bendrą žmonijos paveldą" administruoja Tarpt. jūrų dugno žinyba.

1987 Tarptautiniai benamių metai.

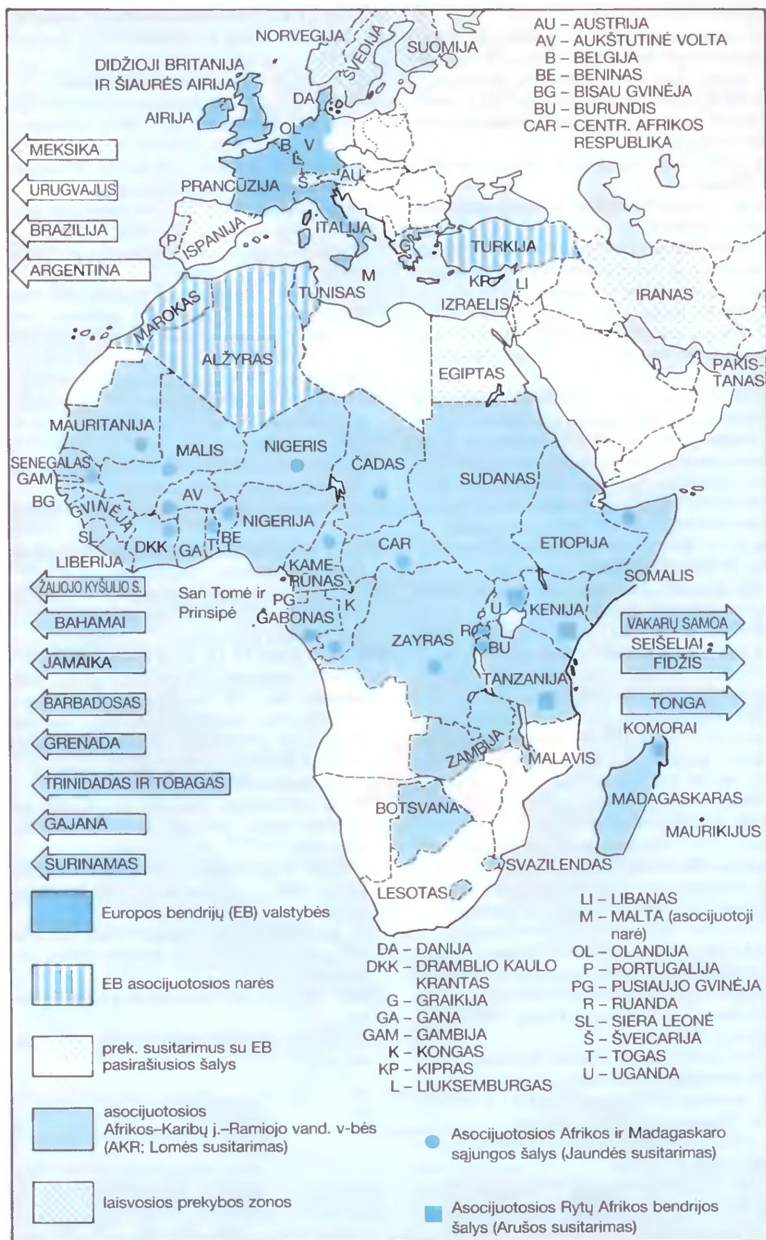
1990 ST rezoliucijos (Nr. 660 ir tolesnės) pasmerkia Irako įvykdytą Kuveito aneksiją (nuo rugpj.)

1990.09 Aukščiausiojo lygio pasaulio vaikų konfer. vaikų gyvenimo sąlygų gerinimo klausimais.

JT pavedimu sąjung. pajėgos (vadovaujamos JAV gen. SCHWARZKOPFO), siekdamos išlaisvinti Kuveitą,

1991.01–02 kariauja Persų įlankos kare su Iraku.

JT daliniai, siekdami apginti kurdus, saugo nustatytą zoną Š. Irake.

EB ekonominė galia 1975

Europos bendrijos (**EB**; p. 557)

1966 EEB krizė įveikiama, sugrįžus Pranc. atstovui.

VFR (FK ERHARDAS) stoja už D. Brit. prisijungimą; D. Brit. v-sybė nutraukia derybas.

1967 siekiant reformuoti Tarpt. valiutos fondą (TVF) ir harmonizuoti mokesčius sušaukiama EEB konfer. (sausis–bal.) valiutos klausimais.

1967.07.01 įk. **Europos bendrijų** (EEB, Montanos s-ga, „Euratomas") Europos komisijos pirm. tampa belgas JEANAS REY (1902–83). Pakartotinės D. Brit. pastangos patekti į EEB atsimuša į Pranc. priešinimąsi.

1968 priimami pieno, pieno produktų ir jautienos rinkos reguliavimo potvarkiai.

Susitarimai dėl asocijuotosios narystės su R. Afrikos bendrijos šalimis (Kenija, Tanzanija, Uganda). Vicepirm. SICCO L. MANSHOLTAS

1968.12 pateikia ž. ū. reformos planą (**Mansholto planas**).

1969 susitarimai dėl asocijuotosios narystės su Tunisu, Maroku, 18 Afrikos v-bių ir Madagaskaru.

1970 prasideda derybos dėl įstojimo su D. Brit. (liepą) ir Airija, Dan. bei Norv. (rugs.).

Derybos dėl kooperacijos su neutraliomis ELPA šalimis – Austr., Šveic. ir Šved.

Asocijuotosios narystės susitarimas su Malta.

1971 EEB Taryba priima nutarimą dėl laipsniško ek. ir valiutų s-gos įgyvendinimo.

Dėl dol. srautų V. Europoje kilusios valiutų krizės VFR ir Olandijoje laikinai paleidžiamas valiutų kursas (geg.).

Sutariama dėl visų ligi tol neišspręstų princip. klausimų, susijusių su D. Brit. įstojimu (birž.).

1972.01 D. Britanija, Dan., Airija ir Norv. pasirašo sutartis dėl įstojimo į 10 v-bių bendriją.

1972.03 anksčiau laiko atsistatydinus italui FRANCO MARIA MALFATTI [1970–72], n. pirm. tampa SICCO L. MANSHOLTAS.

1972.09 Norvegijoje referendumu nepritariama stojimui į EB.

1973.01.01 įsigalioja **Devynių valstybių EB.** Naujas EB komisijos pirm. – F. X. ORTOLI (Pranc.).

Laisv. prekybos susitarimu su Suom. EB užbaigia susitarimų su 7 ELPA v-bėmis pasirašymą (spalis).

1973.11 EB UR ministrai paskelbia **pareiškimą Art. Rytų klausimu,** paremiantį arabų poziciją 4-ame Art. Rytų kare (p. 609). Tai įvertindama OAPEC (Naftą eksportuojančių arabų šalių o-ja) atsisako numatyto naftos gavybos sumažinimo.

1975 pasirašomas Lomės susitarimas su AKR šalimis (plg. p. 588).

1977 ima veikti Laisv. prek. zona su ELPA (liepa).

1978 kuriama **Europos valiutų sistema** (EVS) **ir bendra valiuta** (ECU). D. Brit. atideda prisijungimą (gruodis).

1979 **įsigalioja EVS (kovas).**

1979.06 pirmieji tiesiog. rinkimai į Europos Parlamentą.

Pasirašomas 2-asis Lomės susitarimas, sureguliuojantis EB ir AKR šalių ryšius (spalis).

1981.01 Graik. tampa 10-ąja EB nare. EB (be Graik.) šalyse yra 12,8 mln. bedarbių.

1984.06 tiesiog. Europos P-mento rinkimai.

1986.01 į EB įstoja Isp. ir Portug.: taigi jau **„Dvylikos v-bių Europa".**

1987 DELORSO paketas: bendros agr. politikos, Struktūr. fondo ir bendro biudžeto formavimo reformos.

1987 Vieningos Europos aktas (VEA) išplečia Europos P-mento įgaliojimus, padeda pamatus „1992 vidaus rinkai".

1989 Europos P-mento rinkimai (birž.). 4-asis Lomės susitarimas (gruodis).

1990 Kipras ir Malta pasiprašo priimami į EB (liepa).

D. Britanija įsijungia į EVS (spalis).

ESPT (COMECON, p. 557)

Pastangos stiprinti narių tarpusavio bendradarbiavimą tik palengva duoda rezultatų. Ypač stengiamasi sukurti tarpt. mastu konvertuojamą valiutą.

1970 įsteigiamas Tarpt. investicijų bankas; iš pradžių nedalyvavusi Rum. prisijungia 1971.01.

1971 CEAUŞESCU reikalauja ESPT atverti ir nesocialist. šalims. Apie ketinimus prisijungti prie ESPT paskelbia Čilė.

XXV ESPT suvažiavimas priima **20 m. kompleksinę programą.**

ESPT valiutos nuvertinamos priklausomai nuo pasaul. valiutų pariteto pokyčių.

1972.02 įk. brand. energijos o-ja „Interatominstrument" (nedalyvauja Rum.).

1972.04 Investicijų bankas paima 60 mln. eurodolerių paskolą, pirmąją savo paskolą iš tarpt. kapitalo rinkos.

1972.07 ESPT nare tampa Kuba.

1978 10-uoju ESPT nariu tampa Vietnamas. ◊ Nepaisant pozityvių „užsibrėžtų tikslų" didėja ESPT įsiskolinimas Vakarams ir ji vis labiau ekonomiškai silpnėja.

1990 nutariama pereiti prie prek. atsiskaitymų laisvai konvertuojama valiuta.

Daugumai ESPT narių atsisakius komunistinio planinio ūkio,

1991.06.28 paskutiniame plenar. posėdyje Budapešte ESPT paleidžiama.

Sovietų Sąjungos užsienio politika 1965–75

Sovietų Sąjunga (p. 540)

1966 SSKP XXIII suvažiavime nedalyvauja Kinijos LR atstovai; partijos lyderis BREŽNEVAS (1906–82) kritikuoja JAV (Vietnamo konfliktas) ir VFR (Europos saugumo ardymas); v-sybės vadovas KOSYGINAS (1904–80) naująjį penkmečio planą išaiškina kaip „didesnį material. suinteresuotumo skatinimą".

1967 per Izraelio konfliktą SSRS remia arabus. Nuostata ČSSR reformų kurso atžvilgiu paaštrėja

1968.07 paskelbus **„Brežnevo doktriną"** (pagr. tezė: kom. šalies suverenumą riboja socialist. bendrijos interesai), ir galiausiai

1968.08.20–21 į Čekosl. įžengia Varšuvos sutarties šalių k-menės.

1969.03 prie Usūrio įvyksta aštrus pasienio incidentas su Kinija.

1970 Berlyne tariasi SSRS ir VFR pasiuntiniai (nuo kovo); pasirašoma jėgos nenaudojimo sutartis (rugpj.).

1971.03–04 SSKP XXIV suvažiavime apsvarstomas IX penkmečio planas (1971–75).

1971.09 **Krymo susitikimas** (BREŽNEVAS priima VFR kanclerį BRANDTĄ).

1972.05 pirmą kartą SSRS apsilanko JAV prez. – NIXONAS: pasirašomas susitarimas dėl bendradarbiavimo.

1972.05.31 ratifikuojama VFR–SSRS sutartis.

1973.05 BREŽNEVO vizito VFR metu pasirašomas susitarimas dėl bendradarbiavimo.

1974.02 iš SSRS ištremiamas SOLŽENICYNAS. Antrasis NIXONO vizitas (06–07).

1974.11 BREZNEVAS Vladivostoke susitinka su prez. FORDU.

1976 Egiptas nutraukia draugystės sutartį su SSRS: išsiunčiami SSRS patarėjai ir atimamos teisės naudotis Egipto uostais.

1977 prez. PODGORNAS lankosi Afrikoje; SSRS teikia kar. pagalbą 10 Afrikos v-bių. ◊ Disidentai Sovietų S-goje uždarinėjami psichiatrijos įstaigose. ◊ Prez. PODGORNAS pašalinamas iš Polit. biuro (birž.). ◊ Priimama n. k-tucija (spalis).

1978.05 VFR su ofic. vizitu apsilanko BREŽNEVAS: SSRS Vokietijai nekelianti jokios grėsmės, reikią bendradarbiauti ūkio ir pram. srityse.

1976–88 kylančius žmogaus teisių sąjūdžius mėginama įveikti areštuojant bei nuteisiant jų dalyvius (ištremiamas SACHAROVAS).

1979.12 SSRS daliniai įžengia į Afganistaną.

1981.11 BREŽNEVAS apsilanko su darbo vizitu Bonoje.

1982.11.10 Brežnevas miršta; naujuoju Gen. sekr., nuo 1983.06.17 ir v-bės vadovu, tampa ANDROPOVAS.

1983.11 tarp JAV ir SSRS kyla konfliktas, kai pastaroji numuša keleivinį P. Korėjos lėktuvą.

1984.02.09 miršta Andropovas, Gen. sekr., nuo 04.13 ir v-bės vadovu, tampa ČERNENKA.

1985.03.10 miršta Černenka; naujuoju Gen. sekr. tampa **Michailas Gorbačiovas,** Politbiuro narys nuo 1980. Jis kovoja su korupcija, kritikuoja netvarką ir

1986.02 SSKP XXVII suvažiavime paskelbia soviet. santvarkos „pertvarką" ***(perestroika)*** ir „viešumą".

1986.04.26 Černobylyje įvyksta brand. katastrofa, sukelianti aštrių tarpt. reakcijų.

1986.10.11–12 Reikjavike GORBAČIOVAS susitinka su prez. REAGANU.

Ženevoje pasirašius susitarimą dėl Afg. (1988.04.14),

1988.05.15 SSRS pradeda išvesti k-menę iš Afg. (užbaigia 1989.02).

1988.05.29–06.02 Maskvoje susitinka REAGANAS ir GORBAČIOVAS: ratifikuojama INF sutartis (p. 584).

Kyla neramumai Arm., Azerb. (Kalnų Karabachas) ir Baltijos v-bėse.

Kaip GROMYKOS [1985–88] įpėdinis,

1988.10 GORBAČIOVAS t. p. tampa ir v-bės vadovu.

1988.12.07 GORBAČIOVAS JT Gen. Asamblėjoje paskelbia apie vienašališkus SSRS nusiginkl. žingsnius.

1989.12.02–03 GORBAČIOVAS prie Maltos susitinka su prez. BUSHU.

1990 Baltijos valstybės – Lietuva (03.11, po Sąjūdžio pergalės rinkimuose), Estija (03.30) ir Latvija (05.04) – **paskelbia nepriklausomybę,** kurios SSRS nepripažįsta.

Tęsiasi etniniai konfliktai tarp uzbekų ir kirgizų, t. p. Arm., Ukr., Gruz., Moldovoje.

1990.03.15 Gorbačiovas tampa SSRS prez., o jo vidaus politikos priešininkas **Borisas Jelcinas**

1990.05.29 išrenkamas Rusijos SFSR p-mento pirm.

1990.07 vykusiame SSKP XXVIII suvažiavime GORBAČIOVAS, nepaisant aštrios kritikos, perrenkamas Gen. sekr.; išlaikomas pertvarkos kursas.

Aukšč. Sovietas nutaria įvesti rinkos ekonomiką (spalis).

1990.10.15 GORBAČIOVUI paskiriama Nobelio taikos premija.

1991.01 Baltijos v-bėse vykdomos prieš jų nepriklausomybę nukreiptos kruvinos kar. akcijos.

1991.04 Gruzija paskelbia nepriklausomybę, pakeičia k-tuciją (Gruzijos Dem. Resp.) ir išsirenka prez.

1991.06 JELCINAS tiesiog. rinkimuose išrenkamas Rusijos SFSR prez.

1991.08 konservatyvaus KP sparno rengtas perversmas sužlunga dėl gyventojų pasipriešinimo.

1991.12 įk. Nepriklausomų V-bių Sandrauga **(NVS),** sudaryta iš 11 buv. soviet. resp. (be Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Gruzijos).

1991.12.31 nustoja egzistuoti Sovietų Sąjunga.

komunistinio pasaulio riba
komunistų partijos nekomunist. šalyse
invazijos šalininkės:
dalyvavusios visapusiškai
dalyvavusios su išlygomis
pritarusios (tarp kitų JAV, Mongolijos LR, P. Amerikos šalių KP)
iš dalies pritarusios (tarp kitų – ir Kuba)
neramumai ir režimo kritika
sukilimai
invazijos priešininkės:
sąlygiškai atmetusios
ryžtingai atmetusios (tarp kitų – Australijos KP, Indijos KP, Indonezijos KP, Japonijos KP, Naujosios Zelandijos KP)
nusistačiusios prieš invazijos dalyves ir ČSSR KP – kaip „revizionistės“ (Albanija, Kinijos LR, Š. Korėja, Š. Vietnamas)
VKP
1962 1968
1964
1953
1956
1968
1963
1956
1957, 1968

„ČSSR byla“ 1968

RUMUNIJA
Bukareštas
Belgradas
Dunojus
JUGOSLAVIJA
BULGARIJA
Serbija
Sofija
Kosovas
Skopje
Makedonija
Stambulas
v-bių sienos 1991
Tirana
Salonikai
ALBANIJA
TURKIJA
GRAIKIJA
Bulgarijos egzarchato vyskupijų ribos
Makedonijos Liaudies Respublika 1945
makedonų paplitimas
"Didžiosios Bulgarijos" sienos pagal 1878 San Stefano sutartį
"Didžioji Makedonija" Jugoslavijos įsivaizdavimu

Neišspręstoji „Makedonijos problema“

Lenkija (p. 544)

1970.12 Brandto vizitas, kurio metu Varšuvoje pasirašoma Vokietijos–Lenkijos sutartis. Dėl kainų didėjimo kyla kraujo praliejimu pasibaigusių riaušių:

1970.12 Gomułka atsistatydina. Naujuoju partijos lyderiu tampa EDVARDAS GIEREKAS.

1971.11 krinta maisto produktų kainos, kyla atlyginimai, pagerėja soc. rūpyba.

1971 min. pirm. JAROSZEWICZIUS [1970–80] priima kard. WYSZYNSKĮ.

1972.05.26 Valstybės taryba ratifikuoja sutartį su VFR, bet atmeta Reichstago rezoliuciją.

1974 GIEREKAS apsilanko JAV.

1975 Lenk. pasirašo susitarimą su VFR dėl pensijų mokėjimo.

1976 vykdoma konstituc. reforma; sugriežtėja valdžios nuostata Bažn. ir intelektualų atžvilgiu. Krokuvos arkivysk. KAROLIS WOJTYŁA

1978 tampa popiežiumi Jonu Pauliumi II.

1979 JONAS PAULIUS II apsilanko savo tėvynėje.

1980 atsistatydina MP JAROSZEWICZIUS. Jo įpėdinis MP E. BABIUCHAS [1980.02–08] mėgina sušvelninti ek. sunkumus, tarp kitų priemonių griebdamasis ir subsidijų mažinimo. Padidėjusios (pirmiausia mėsos) kainos sukelia

1980.07–09 streikų bangą Varšuvoje, Gdanske ir Silezijoje. V-bė ir LECHO WAŁĘSOS vadovaujamas tarpgamyklinis streiko k-tas pasiekia susitarimą. GIEREKĄ partijos vadovo poste pakeičia S. KANIA.

1980.10 įregistruojamas laisvųjų profs-gų susivienijimas **„Solidarność"** („Solidarumas").

1981.02 MP tampa gen. W. JARUZELSKIS. Liberalizacija tęsiasi. Valstiečiai įkuria „Individualių žemdirbių solidarumą".

1981.10 gen. Jaruzelskis tampa LJDP vadovu (CK I sekr.). Paskelbiamas karo stovis (gruodis).

1982.10 uždraudžiamas „Solidarumas".

1983.07 panaikinamas karo stovis.

1984 pagrobiamas ir nužudomas kun. POPIEŁUSZKO (spalis–lapkr.).

1985 JARUZELSKIS tampa V-bės tarybos pirm., MESSNERIS – MP [1985–88].

1988 MP tampa M. RAKOWSKIS, leidžiama veikti privačiam verslui ir opozicijai. Po

1989.02–04 derybų prie „apskritojo stalo" rengiami laisvi rinkimai. Nustatoma 65% v-sybei paliekamų vietų kvota, o visos laisvos vietos Seime per rinkimus atitenka „Solidarumui". JARUZELSKIS išrenkamas prez. (liepa). „Solidarumo" atstovas T. MAZOWIECKIS tampa MP (rugpj.) V-bės pavadinime atsisakoma žodžių „Liaudies Resp.":

1989.12 paskelbiama Lenkijos Respublika. Partijos suvažiavimo, vykusio

1990.01, nutarimu komunistinė LJDP paleidžiama, iš jos susiformuoja daug socialdemokrat. partijų. Privatizuojamos valst. įmonės (liepa). Laimėjęs rinkimus (11.25–12.09), **Lechas Wałęsa**

1990.12 tampa prez.

1991.01 MP tampa J. K. BIELECKIS.

Čekoslovakija (p. 545)

1968 slovakas ALEXANDERIS DUBČEKAS (1921–92) išrenkamas partijos I sekr. Partijos ir v-bės galva ANTONINAS NOVOTNY (p. 545) atsistatydina (03.23), MP tampa OLDŘICHAS ČERNIKAS, prez. gen. LUDVIKAS SVOBODA (03.30), Nac. susirink. pirm. – JOSEFAS SMRKOVSKY (04.18). ČKP metų pradžioje pradėtą reformų kursą Varšuvos sutarties v-bės stebi vis labiau nepasitikėdamos.

1968.06 Varšuvos susitikimo dalyvės (SSRS, VDR, Lenk., Vengr., Bulg.) nusiunčia įspėjamąjį laišką ČKP CK.

Konferencijos Čiernoje prie Tisos su SSKP Politbiuru ir Bratislavoje su „Varšuvos penketo" atstovais tik tariamai sušvelnina įtemptą padėtį.

1968.08.21–22 5 Varšuvos sutarties v-bių daliniai įžengia į ČSSR. Po sunkių prez. SVOBODOS vadovaujamos čekoslovakų delegacijos derybų Maskvoje padėtis „normalizuojama". Vėl įvedama cenzūra. Su SSRS

1968.10 sudaroma k-menės dislokavimo sut.

1969.04 vietoj DUBČEKO KP vadovu tampa HUSAKAS. Atsistatydinus ČERNIKUI,

1970 MP tampa ŠTROUGALAS [1970–88].

1971.05 vykusiame ČKP suvažiavime pakeičiamas partijos statutas ir ji pertvarkoma į kadrinę.

1974 įsigalioja santykių normalizavimo sut. su VFR.

1975 HUSAKAS tampa ir prez. Sugriežtėjus v-bės pozicijai kritiškų intelektualų atžvilgiu,

1977 įkuriama žmogaus teisių gynimo grupė „Chartija '77".

1979.10 iš opozic. rašytojo PAVELO KOHOUTO atimama pilietybė.

1988 MP paskiriamas ADAMECAS. ◊ Po mas. demonstracijų prieš kom. režimą ir opozic. aljanso „Piliečių forumas" susikūrimo KP vadovybė atsistatydina, o ČKP atsisako valdžios monopolio:

1989 suformuojama „Nac. santarvės v-sybė" (12.10), vadovaujama MP M. ČALFOS.

Feder. susirinkimas išsirenka savo pirm. **Alexanderį Dubčeką,** o

1989.12.29 prez. išrenkamas rašytojas **Václavas Havelas („Chartija '77").**

Feder. susirinkimas

1990.04 nutaria šalį pavadinti **Čekijos ir Slovakijos Federacine Respublika.** ◊ Pirmuosius laisvus p-mento rinkimus

1990.06 laimi dem. partijos: Čekijoje – „Piliečių forumas", Slovakijoje – „Viešumas prieš prievartą". Suformuojama koalic. ČALFOS v-sybė.

1991 ČSFR palieka paskutinieji iš 1968 įvestų SSRS k-menės dalinių.

Bulgarija (p. 544)
Vadovauti valstybei pagal
1971 priimtą n. konstituciją pavedama KP kartu su Žemdirbių s-ga. Naujai suformuotos V-bės tarybos pirm. tampa partijos lyderis ŽIVKOVAS, v-sybės vadovu – TODOROVAS [1971–81].
1975 pasirašomas susitarimas su VFR dėl bedradarbiavimo pram. srityje.
1981 MP tampa G. FILIPOVAS,
1986 jį pakeičia G. ATANASOVAS.
Dėl valdininkų bulgarų savivaliavimų turkų mažuma 1989 keliasi gyventi į Turkiją.
Po Sofijoje vykusių ESBK pasitarimų aplinkosaugos klausimais (1989.10.16–11.03)
1989.11.10 nuverčiamas Živkovas. Kuriasi opozicijos grupės, ir
1990.01 surengiami pasitarimai prie „apskritojo stalo". KP suvažiavimas pritaria reformoms (sausis–vasaris). Naujuoju MP
1990.01 tampa A. LUKANOVAS. KP pavadinama Bulg. socialistų partija (BSP): ji laimi pirmuosius laisvus rinkimus (birž.).

Rumunija (p. 544)
1966 v-sybės vadovas MAURERIS ir UR min. MANESCU siekia atpalaiduoti integracijos į Rytus saitus.
1967 part. lyderis CEAUŞESCU inicijuoja visų Balkanų v-bių bendradarbiavimą; jis tampa V-bės tarybos pirm. (12.09) ir vykdo reformas.
1968 Rum. laikosi pozityvios nuostatos ČSSR reformų kurso atžvilgiu ir pasmerkia intervenciją.
1969.08 su ofic. vizitu lankosi JAV prez. NIXONAS.
1970 pasirašoma draugystės sutartis su SSRS. Nac. susirink.
1971 priima liberalų užs. prekybos įstatymą.
SSKP XXIV suvažiavime CEAUŞESCU gina Rum. teisę laikytis savarankiško kurso.
Paskelbiama „17 punktų programa", turinti suintensyvinti ideologiškai teisingą Rum. gyventojų orientavimą.
1974.03 priėmus k-tucijos pataisas, CEAUŞESCU tampa prez., o MANESCU – MP.
1974.11 KP XI suvažiavimas paskelbia programą iki 2000; priimamas Darbo kodeksas.
1975 CEAUŞESCU neleidžia šeimoms susijungti arba emigruoti.
1986 apribojama tikėjimo laisvė; griaunamos bažnyčios.
1988 ardomi kaimai.
1989.12.16 kyla Timišoaros sukilimas: Ceauşescu nuverčiamas, areštuojamas (12.22), ir jam **įvykdoma mirties bausmė (12.25).**
Valdžią perima I. ILIESCU (12.26).
1990 surengtus laisvus rinkimus (05.20) laimi Nac. gelbėjimo frontas; prez. tampa ILIESCU.

Vengrija (p. 545)
Privačios iniciatyvos laisvė duoda teigiamų ek. rezultatų. MP G. LAZARAS [1975–87]
1987 pakeičia K. GROSZAS.
Atsistatydinus partijos vadovui KADARUI,
1988.05 GROSZAS tampa SDP lyderiu. Įgyvendinamos radikalios ūkio reformos (liepa). VLR
1989 pervadinama Vengrijos Respublika.
SDP CK nutaria įvesti daugpartinę sistemą (vasaris). Reabilituojamas ir perlaidojamas IMRE NAGY. Išardomos sienų užkardos (birž.).
1989.09 atidaroma siena su Austr. tai „gelež. uždangos" irimo pradžia.
1990.03.10 pasirašomas susitarimas dėl SSRS k-menės išvedimo.
1990.03–04 laisvus rinkimus laimi burž. Dem. forumas; SDP pralaimi. Suformuojama koalic. v-sybė, vadovaujama J. ANTALLO (geg.).

Jugoslavija (p. 543)
1966.01.01 valiutos reforma; liberalizuojama ekonomika.
1967 norint sustiprinti ūkį leidžiama įvežti užs. kapitalą.
1968 nuslopinami studentų bruzdėjimai, paskelbiamos reformos (birž.). Pasmerkiama ČSSR okupacija.
1969.12–1970.04 tęsiasi nesutarimai tarp Kroatijos ir Belgrado.
1970.09–10 Jugoslavijoje apsilanko NIXONAS.
1971 k-tucijos pataisos suteikia respublikoms ir p-joms auton. teises. Per 1971.09
BREŽNEVO vizitą pripažįstama Jugosl. nepriklausomybė.
1971–72 dėl paaštrejusių nacionalist. susidūrimų tarp Belgrado centr. v-sybės ir Kroatijos partijos bei v-sybės vadovų asm. pokyčiai viršūnėse, areštai, šalinimai iš partijos, teismų procesai.
1974 TITO pirmą kartą ofic. vizito apsilanko VFR.
1975 galutinai sureguliuojamas Triesto klausimas.
1980 suserga ir **miršta Tito** (geg.). Valdžia atitenka kolektyviam V-bės Prezidiumui.
1988 konfliktai tarp auton. p-jų ir Serbijos (nuo rugpj.); neramumai Kosove.
1990 kyla šalies santvarkos klausimas ir neprikl. siekiai (Slovėnija, Kroatija).
1991.06 feder. respublikoms Slovėnijai ir Kroatijai ofic. paskelbus nepriklausomybę, prasideda mūšiai tarp slovėnų bei kroatų savigynos dalinių ir Jugosl. liaudies armijos.
1991.07 V-bės Prezidiumo nutarimu feder. k-menė pasitraukia iš Slovėnijos.

Albanija (p. 544)
1968 pasitraukia iš Varšuvos sutarties.
1985 miršta Enveras Hodža; jo įpėdiniu part. vadovo poste tampa prez. [nuo 1980] RAMIZAS ALIA (bal.).
1900 prasideda demokratizacija: leidžiama kurtis polit. partijoms (gruodis).
1991.06 Albanija prisijungia prie ESBK (Europos saugumo ir bendradarb. konfer.).

Suomija (p. 541)
1966 PAASIO vadovauja Liaudies fronto v-sybei.
1968 prez. perrenkamas KEKKONENAS: suformuojama koalic. v-sybė, vadovaujama s-d. MAUNO KOIVISTO [MP ir 1979–81].
1970 KARJALAINENO v-sybė.
1971 iš v-sybės pasitraukia komunistai
1972.02 s-d. suformuoja PAASIO mažumos v-sybę.
1972–75 koalicinė K. SORSOS [MP ir 1977–79, 1982–87] v-sybė.
1975 MIETTUNENO Liaudies fronto v-sybė.
1978 KEKKONENAS perrenkamas prez.
1982 naujuoju prez. tampa Koivisto (iki 1994).
1987 burž. koalic. H. HOLKERI v-sybė.

Švedija (p. 541)
1968 rinkimuose s-d. surenka absoliučią balsų daugumą. ◊ TAGE'S ERLANDERIO [MP nuo 1946] įpėdiniu
1969.10 tampa **Olofas Palme** (1927–86; nužudytas), toliau forsuojantis gerovės v-bės kūrimą.
1973 karaliumi tapęs KAROLIS XVI GUSTAVAS pagal k-tucijos pataisas (birž.) neturi jokių realių įgaliojimų.
Rinkimus laimėjus nesocialist. partijų blokui,
1976 v-sybę sudaro Centro politikas T. FALLDINAS: jam atsistatydinus (1978), MP tampa O. ULLSTENAS.
1979 vėl MP FALLDINAS. Rinkimus laimėjus s-d.,
1982 v-sybę vėl sudaro PALME.
1986.02 premjeras Palme nužudomas.
Jo įpėdinis – socialdemokratas I. CARLSSONAS (kovas).

Norvegija (p. 541)
Atsistatydinus BORTENO burž. koalic. v-sybei,
1971 derybas dėl narystės EB veda s-d. mažumos BRATTELI v-sybė:
1972.09 referendumas atmeta stojimą į EB. BRATTELI atsistatydina. KORVALDAS suformuoja burž. mažumos v-sybę (spalis).
1973.10 sudaroma nauja BRATTELI v-sybė.
1974 paskelbiama apie didelius **naftos ir gamt. dujų telkinius Šiaurės jūroje.**
1976 sudaroma O. NORDLI s-d. v-sybė, kurią
1981 pakeičia konservatoriai, vadovaujami MP K. WILLOCHO [1983–85 koalic. v-sybė]. Jau prieš tai kurį laiką buvusi premjere,
1986 s-d. mažumos v-sybę sudaro GRO HARLEM BRUNDTLANDT.
1989.10 MP J. SYSE suformuoja burž. v-sybę.
1990.11 sudaroma BRUNDTLANDT mažumos v-sybė.
Miršta karalius Olafas V (p. 541), į sostą
1991.01 įžengia HAROLDAS V (g. 1937).

Šveicarija (p. 555)
1971 moterims suteikiamos balsavimo ir rinkimų teisės ir sprendžiant bendrus Konfederacijos reikalus.
1974 Juros gyventojai nubalsuoja už atskirą kantoną.
1979.01.01 įkuriamas naujas Juros kantonas.
1989 referendumas nepritaria k-menės panaikinimui.

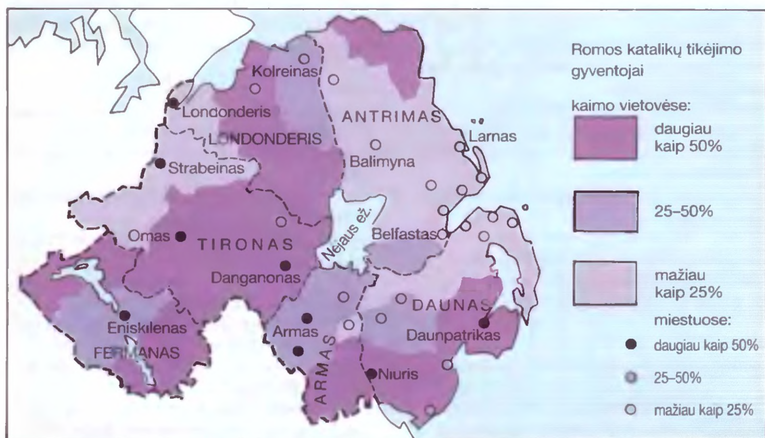
Austrija (p. 555)
1969 pritariama „P. Tirolio paketui".
1970.04 sudaroma ASP mažumos v-sybė, kuriai vadovauja kancleris BRUNO KREISKY (1911–90).
1971 JONAS (1899–1974) perrenkamas feder. prez. Per pirmalaikius rinkimus ASP gauna abs. daugumą:
1971.10 FK KREISKY sudaro ASP v-sybę.
1974 prez. tampa KIRCHSCHLAGERIS.
1978 surengtu referendumu nepritariama, kad būtų pradėta eksploatuoti Cventendorfo atom. elektrinė. ASP praradus balsų daugumą,
1983 Kreisky atsistatydina. Su Austr. laisvės partija (ALSP) sudarytai koalic. v-sybei
1983.04 ima vadovauti FK F. SINOWATZAS; jis atsistatydina dėl to, kad
1986.06 K. Waldheimas išrenkamas prez.
Valdžia atitenka su ALSP (N. STEGERIS) koaliciją sudariusiai ASP, vadovaujamai FK **F. Vranitzky.** Pasikeitus ALSP pirm. (J. HAIDERIS),
1987.01 sudaroma nauja ASP ir ALP (Austr. liaudies part.) koalicija. FK lieka F. VRANITZKY. Po ASP pergalės rinkimuose
1990.12 suformuojama VRANITZKY ASP ir ALP v-sybė.

Belgija (p. 559)
1966.03 suformuota koalic. v-sybė (Soc. krikščionių partija, liberalai), vadovaujama MP VAN DEN BOEYNANTO (g. 1919), atsistatydina dėl kalbų ginčo.
1968.07 MP GASTONAS EYSKENSAS sudaro koalic. v-sybę (Soc. krikščionių partija, socialistai).
1970 k-tucijos reforma: decentralizuojamas valdymas, kult. autonomija flamams, valonams, vokiečiams.
1972.01–11 koalic. EYSKENSO v-sybė [MP ir 1981.04–09].
1973 LEBURTONO,
1974–77 TINDEMANSO koalic. v-sybės.
1978 v-sybei vadovauja VAN DEN BOEYNANTAS.
1979 **MP** tampa **W. Martensas** (Soc. krikščonys), vadovaujantis besikeičiančių koalicijų v-sybėms; nuo
1988 valdo MARTENSO centro ir kairės v-sybė.

Olandija (p. 559)
1966 priverčiama atsistatydinti CALO v-sybė. Nepaisant prarastų balsų per rinkimus, v-sybės partijos
1967 įstengia suformuoti DE JONGO vadovaujamą krikšč. ir liberalų koalic. v-sybę.
1971 pasirašoma sut. su VFR dėl povandeninio šelfo Šiaurės jūroje.
1971 sudarytai koalic. v-sybei vadovauja BIESHEUVELIS. Rinkimus laimi socialistai (1972.11):
1973.05 v-sybę suformuoja DEN UYLIS.
1975 Surinamas gauna nepriklausomybę.
1977 MP tampa naujai sukurto Krikšč. demokratų kreipimosi (KDK) atstovas A. VON AGTAS.
1980 karalienė JULIJONA atsisako sosto, jos įpėdinė – **karalienė Beatričė I** (g. 1938).
1982 **R. Lubbersas** suformuoja koalic. v-sybę (KDK, Liaudies partija), kuri atnaujinama 1986 ir 1989.

angliavandenilių tyrimais nustatyta jūrų siena
NORVEGIJA
DIDŽIOJI
BRITANIJA
DANIJA
VOKIETIJOS
FEDERACINĖ
RESPUBLIKA
OLANDIJA
PRANCŪZIJA
BELGIJA
gamtinių dujų telkiniai
naftos telkiniai
dujotiekis

Šiaurės jūros dugno šelfo pasidalijimas

Šiaurės Airijos gyventojai katalikai apie 1970

Didžioji Britanija (p. 558)
1966 vėl Wilsono (1916–95) leiboristų kabinetas.
1967 renacionalizuojama plieno pramonė.
Leiboristai per papildomus rinkimus praranda balsų.
1968 MP WILSONAS paskelbia plačią taupymo programą: iki 1971 britai turi pasitraukti iš visų kar. atramos punktų, esančių į r. nuo Sueco: taigi **atsisakoma didžiosios valstybės vaidmens.**
Apribojamas imigrantų iš Nacijų Sandraugos skaičius.
1969 profs-gos nesutinka su streikų teisės suvaržymu.
Rinkimus į Bendruomenių rūmus laimi konserv.:
1970 sudaromas Edwardo Heatho (g. 1916) **kab.**
1971 valiuta pertvarkoma pagal dešimtainę sistemą.
Kyla ek. sunkumų: daugėja bedarbių, dažnėja streikai.
1972.01 sut. dėl D. Brit. įstojimo į EB.
1973.01.01 įstojama į EB. Po pirmalaikių rinkimų
1975 vėl Wilsono leiboristų v-sybė.
1975.06 referendumas: $^2/_3$ balsų už pasilikimą EB.
Atidaromas naftotiekis iš Šiaurės jūros (1975.11).
1976 MP tampa CALLAGHANAS.
1976 sureguliuojamas nuo 1973 vykstantis žvejybos ginčas su Islandija.
Rinkimus laimėjus konserv. (gegužė),
1979 kab. suformuoja Margaret Thatcher (g. 1925).
1981 įk. Socialdemokratų partija (SDP: 1990 paleidžiama).
Sosto įpėdinis KAROLIS (Čarlzas: g. 1948) veda ledi DIANĄ (liepa).
Argentina užima britams priklausančias Folklendo salas (bal.):
1982 vykęs Folklendo karas baigiasi britų pergale.
Konserv. laimi rinkimus į Bendruomenių rūmus:
1983 THATCHER suformuoja n. kabinetą.
Po kt. rinkimų į Bendruomenių rūmus konserv. gauna absoliučią balsų daugumą:
1987 kabinetą vėl suformuoja THATCHER.
1990.11.22 premjerė Thatcher atsistatydina; įpėdiniu tampa JOHNAS MAJORAS.

Šiaurės Airija
1969 vyksta susirėmimai tarp katalikų kovotojų už piliet. teises ir protestantų deš. ekstremistų.
1969–71 MP CHICHESTERIO–CLARKO bandymai vykdyti reformas nuraminimo neatnešą.
1969.08 Belfaste ir Londonderyje susiklosto piliet. karo situacija. Net ir panaudojus britų k-menę, ilgesniam laikui sušvelninti santykių nepavyksta.
1970–73 gatvių mūšiai, bombos ir šaudymai iš pasalų: žmonių aukos, sužeidimai, medžiag. nuostoliai. Terorą vykdo Airių rev. armija (IRA).
1971 Š. Airijos MP tapęs FAULKNERIS atsako n. teroro banga, įtariamieji į internuotųjų stovyklas.
1972 Š. Airijoje vykd. valdžią perima **D. Brit. v-sybė.**
1973 referendumu pasiliekama D. Brit. sudėtyje.
1974 priimamas prieš terorą nukreiptas įstatymas.
Iki 1976 žūva apie 1500 žmonių.
1976 abiejų konfesijų moterys rengia taikos demonstracijas: MAIREAD CORRIGAN ir BETTY WILLIAMS gauna Nobelio taikos premiją.
1979 nužudomas lordas MOUNTBATTENAS.
1982 priimamas naujas Š. Airijos įst.; tęsiasi teroro išpuoliai.
1988 kyla dideli neramumai (nuo kovo).

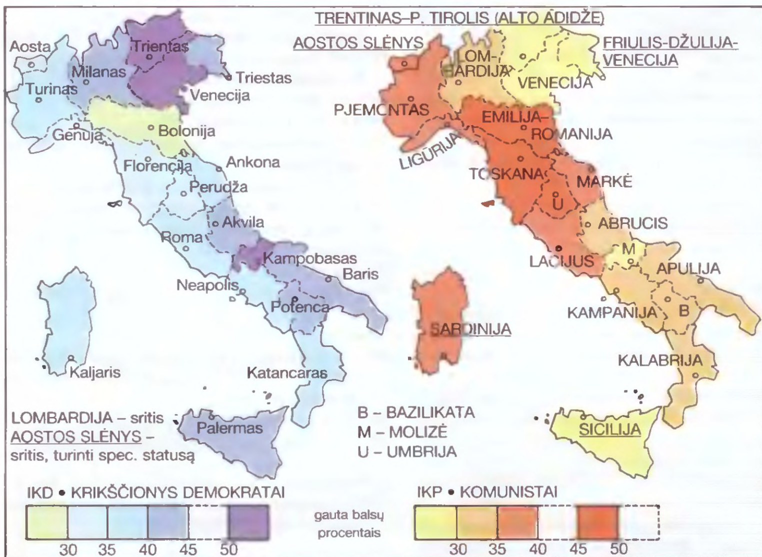
Airija (p. 558)
1966 šalies prez. perrenkamas DI VALERA [1959–73].
1967 MP tampa JACKAS LYNCHAS.
1969 Š. Airijos neramumų atžvilgiu laikomasi nesikišimo politikos.
1973.01.01 Airija įstoja į EB.
1973.03 rinkimus laimi „Fine Gael" (leiboristai): MP tampa COSGRAVE [1973–77].
1973 prez. išrenkamas E. CHILDERSAS (protest.).
1974 naujuoju prez. tampa O'DALAIGH'AS, o
1976 – P. HILLERY.
1987.03 MP tampa „Fianna Fáil" atstovas CH. HAUGHEY.
1990 prez. išrenkama MARY ROBINSON (nepartinė).

Danija (p. 541)
1968 MP H. BAUNSGAARD'AS sudaro burž. koalic. (radik. ir liber.) v-sybę.
1970 prasideda derybos dėl prisijungimo prie EEB.
1971 sutartis su VFR dėl Šiaurės j. dugno šelfo.
1971.10 v-sybę suformuoja s-d. KRAGAS.
Mirus karaliui FRYDRICHUI IX [1947–72], į sostą
1972.01 įžengia jo duktė **Margarita II** (g. 1940).
Po referendumo, pritarusio stojimui į EB,
1972.10 JORGENSENAS suformuoja s-d. v-sybę.
1973.01.01 Danija įstoja į EB.
1973.12 sudaroma liber. mažumos v-sybė, vadovaujama HARTLINGO.
1975 JORGENSENAS suformuoja s-d. mažumos kab.
1979 Grenlandijai suteikiama auton. savivalda. Nuo
1982 MP P. SCHLUTERIO konserv. mažumos v-sybė.
Po plebiscito Grenlandija
1985 išstoja iš EB.
1988 SCHLUTERIS vėl sudaro mažumos v-sybę.

Islandija
1973 D. Britanija ir VFR kreipiasi į Tarpt. teismą su skundu dėl žvejybos zonų; ieškinį patenkinantį sprendimą Isl. atmeta.
1973.12 kyla žvejybos karas su D. Brit.
1975 Isl. išplečia savo žvejybos zoną iki 200 jūrmylių.
1976 vyksta trečiasis „menkių karas" su D. Brit.
1980 šalies prezidente (iki 1996) tampa VIGDIS FINNBOGADOTTIR (g. 1930) .

Vokietijos–Prancūzijos 1963 draugystės sutartis
ISLANDIJA
NORVEGIJA
ŠVEDIJA
SUOMIJA
URALAS
A – ALBANIJA
AU – AUSTRIJA
B – BELGIJA
L – LIUKSEMBURGAS
OL – OLANDIJA
Š – ŠVEICARIJA
V – VENGRIJA
AIRIJA
DIDŽIOJI BRITANIJA
DANIJA
JAV
NATO
Vietnamas
OL
VDR
LENKIJA
SOVIETŲ SĄJUNGA
B
L
VFR
ČSSR
nutrauktas kar. susitarimas su JAV
EEB
įsijungia
agr. klausimas
AU
V
Š
RUMUNIJA
Aukso pulas
1966 pasitraukia
PRANCŪZIJA
JUGOSLAVIJA
BULGARIJA
ITALIJA
A
ISPANIJA
TURKIJA
PORTUGALIJA
GRAIKIJA
MALTA
kom. valstybių pasaulio riba
I tarpsnis: „Europos branduolys“
II tarpsnis: „Tėvynių Europa“ (vadovaujama Prancūzijos)
specialus Pranc. vaidmuo (nesutarimai)
III tarpsnis: „Europa nuo Atlanto iki Uralo“
NATO štabas, 1967.04.01 iškeltas iš Prancūzijos

De Gaulle'io europinė politika ir Europos modelis

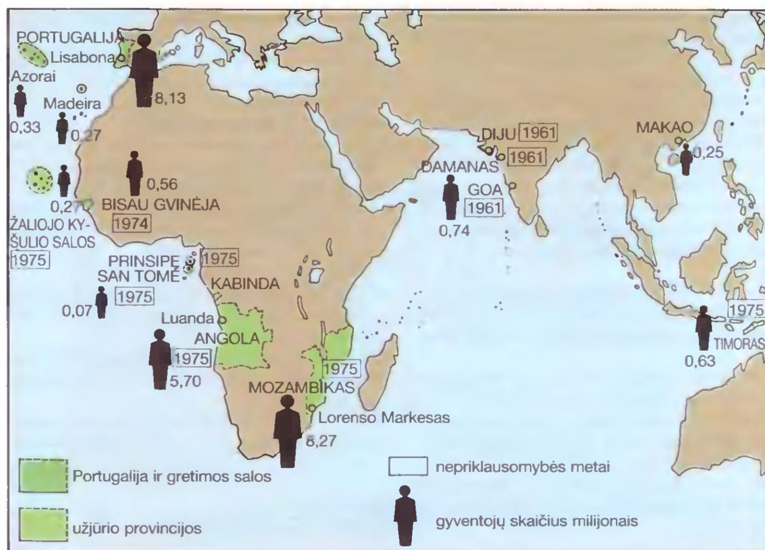

Rinkimai Italijoje 1976

Prancūzija (p. 559)
Perrinktas prezidentu, DE GAULLE'IS
1966.01 ofic. vizito lankosi SSRS ir leidžiasi į kelionę po įvairias pasaulio v-bes.
1967 POMPIDOU sudaro n. kab. Policija slopindama studentų bruzdėjimus Nantere ir
1968.05 Paryžiuje pralieja kraują. POMPIDOU v-sybė daro nuolaidų. **Piliet. karą primenanti atmosfera** (gatvių mūšiai) pastūmėja DE GAULLE'į **paleisti Nac. susirinkimą** ir sutelkti k-menę aplink Paryžių. Padėtis normalizuojasi lėtai, streikai nutraukinėjami tik drastiškai padidinus atlyginimus. Per
1968 rinkimus abs. balsų daugumą gauna golistai.
1968.07 MP tampa COUVE DE MURVILLE'IS (p. 559).
1968.08 Pranc. susprogdina **1-ąją vandenil. bombą.**
1969.06 prez. tampa Georges'as Pompidou (p. 559), MP – CHABAN-DELMAS (g. 1915).
1972 Ramiajame vand. brand. ginklo bandymai.
1972.07 MP tampa PIERRE'AS MESSMERAS. POMPIDOU miršta.
1974.05 prez. tampa burž. partijų kandidatas **V. Giscard'as d'Estaing'as** (g. 1926), MP – JACQUES'AS CHIRACAS.
1976.02 KP XXII suvažiavimas: MARCHAIS pasiūlo atsisakyti „proletariato diktatūros" idėjos.
1976.08 MP tapęs RAYMOND'AS BARRE'AS, pateikia planą infliacijai įveikti.
1979 viet. rinkimuose laimi kairiųjų s-ga (MITTERRAND'AS, MARCHAIS).
1981.05 prez. išrenkamas François Mitterrand'as (1916–96).
1981.06 PIERRE'AS MAUROY sudaro socialistų v-sybę; joje 4 komunistų min. Suvalstybinamos svarbios pram. įmonės ir stamb. bankai (gruodis).
Rinkimuose į Europos p-mentą
1984.06 M. LE PENO deš. radikalų sąrašas gauna 10,9% balsų.
Sužlugusi švietimo reforma – viena priežasčių, dėl ko
1984.07 n. MP paskiriamas L. FABIUS.
Rinkimus laimėjus burž. partijoms,
1986.04 sudarytai „*Cohabitation*" (situacija, kai prez. ir MP atstovauja priešingoms polit. kryptims) v-sybei vėl vadovauja J. CHIRACAS.
Reprivatizuojamos suvalstybintos pram. įmonės ir bankai. Didele balsų dauguma perrinktas,
1988.05 Mitterrand'as pradeda **antrąją prezidentavimo kadenciją.**
N. v-sybę suformuoja M. ROCARD'AS.
1989 švenčiamos Pranc. d. rev. 200-osios metinės.
1991.05 MP tampa EDITH CRESSON.

Vatikanas
1965.12 baigiasi pop. JONO XXIII [1958–63] 1962 sušauktas **Vatikano II visuot. susirinkimas,** kurio pagr. temos: liturgijos reforma, pasauliečių padėtis Bažnyčioje. Bažnyčios santykis su šiuolaik. pasauliu. Nutraukiamas „Indekso" (p. 239) galiojimas.
1967 paskelbtoje PAULIAUS VI (p. 537) enciklikoje *Populorum progressio* raginama kovoti su badu, skurdu ir socialine neteisybe.
1968.03 įsigali **Kurijos reforma.**
1968.07 enciklika ***Humanae vitae*** skelbia esant neleistiną dirbt. apsisaugojimą nuo nėštumo.
1968.08 Bogotoje sušauktas 38-asis Pasaulio Eucharist. kongresas, kuriame kurį laiką dalyvauja ir PAULIUS VI, svarsto Bažnyčios atsakomybės už soc. teisingumą klausimą.
Mirus PAULIUI VI, Apaštališkąjį Sostą
1978.08.26–09.28 užima JONAS PAULIUS I, po kurio staigios mirties išrinktas lenkas Krokuvos arkivysk. KAROLIS WOJTYŁA
1978.10.16 pradeda savo pontifikatą kaip Jonas Paulius II (g. 1920). N. popiežius daug keliauja po užs. šalis. Per
1981.05.13 įvykdytą pasikėsinimą Šv. Petro aikštėje Romoje JONAS PAULIUS II sunkiai sužeidžiamas.

Italija (p. 555)
Š. Italijos pram. plėtotė padidina jos ek. atotrūkį nuo atsilikusių Pietų. Polit. gyvenimas turi tendenciją radikalėti ir į kairę, ir į dešinę.
MORO [1963–68] vadovauja centro–kairės v-sybei.
1968–72 pasikeičia 3 v-sybės.
1969 priimamas „Pietų Tirolio paketas".
1971.12 prez. tampa Leone.
1972.07 ANDREOTTI (g. 1919) suformuoja centro v-sybę, kurią
1973.07 pakeičia RUMORO centro–kairės v-sybė. Šalyje kyla krizė: mokėjimų balanso deficitas, infliacija.
1974.11 MORO sudaro dvipartinį kab.
1975.06 sričių, provincijų ir viet. savivaldos rinkimuose didelių laimėjimų pasiekia KP.
1975.10 galutinai sureguliuojamas Triesto klausimas.
1976 ANDREOTTI suformuoja KD mažumos v-sybę [iki 1979], kuri yra priklausoma nuo KP, bet nesileidžia į pasiūlytą „ist. kompromisą".
1978.05.09 Raud. brigados nužudo A. MORO (g. 1916).
1978–85 prez. socialistas Sandro Pertini.
1980 deš. ekstremistai padeda sprogmenų Bolonijos gelež. stotyje.
1981 šalį sukrečia slaptosios ložės „P-2" aferos.
Pirmuoju (nuo 1946) ne KD teiktu premjeru
1981.06 tampa G. SPADOLINI (respublikonas), kurį
1983–87 pakeičia B. CRAXI (socialistas).
1984 It. pasirašo n. konkordatą su Vatikanu.
1985.06 prez. tampa F. Cossiga (KD).
1985.10 pagrobiamas it. kruizinis laivas „Achille Lauro" (kyla polit. krizė).
1988 pritariama „Pietų Tirolio paketui".
1989.07 MP vėl tampa G. ANDREOTTI.

Portugalijos kolonijinės imperijos suirimas 1974–75

Kipras 1974–75

Ispanija (p. 555)
1966–68 liberalių studentų ir dvasininku d-tracijos.
1968 įvedama visuot. karo prievolė.
1969 Isp. perleidžia Marokui **Ifnijaus** anklavą.
1969.07 JONAS KAROLIS I (g. 1938) paskiriamas FRANCO įpėdiniu ir nominuojamas būsimuoju karaliumi.
1970 nušalinama nuo valdžios Falanga.
1973.06 MP paskiriamas CARRERO BLANCO, kurį nužudo baskų teroristai (gruodis).
1974.01 MP tampa A. NAVARRO. Stiprėjant terorizmui, leidžiami antiterorist. įst. (numat. mirties bausmę).
1975.11 miršta Franco. JONAS KAROLIS I tampa karaliumi. Pradedama liberalizacija ir demokratizacija.
1975.12 Isp., Marokas ir Mauritanija pasirašo susitarimą dėl Isp. Sacharos: baigiasi Isp. valdžia (1976.01).
1976.06 pasirašiusi sut. su JAV Isp. integruojama į NATO.
1976.07 MP tampa SUAREZAS GONZÁLESAS.
1977 paleidžiamas „Moviemento Nacional“; leidžiama veikti KP, išrenkamas Konstituc. susirinkimas.
1978.12.29 įsigali n. k-tucija: Isp. tampa parlament. paveldimąja monarchija.
1981.02 TEJERO mėgina įvykdyti perversmą.
1982 Ispanija tampa NATO narė. Parlamente
1982.10 daugumą vietų gauna socialistai. MP GONZÁLEZAS MARQUEZAS (perrinktas 1986, 1989, 1993).
1986 Ispanija įstoja į EB.

Gibraltaras
1967 referendumu nutarta pasilikti D. Brit. sudėtyje (95%)
1969 uždaroma siena su Ispanija; tik
1985 vėl atidaroma.

Portugalija (p. 555)
SALAZARO (dėl insulto negali eiti pareigų) įpėdiniu
1968.09 tampa MP MARCELO CAETANO.
1974.04 karininkai **nuverčia Caetano;** prez. gen. SPINOLA, kurį po tariamo bandymo įvykdyti perversmą pakeičia COSTA GOMESAS. Kair. v-sybei vadovauja GONÇALVESAS.
1974.08 Portug. užjūrio p-joms pripažįstama apsisprendimo teisė (p. 623).
1975.09 MP AZEVEDO; kyla neramumai, d-tracijos.
1976.04 rinkimus laimi socialistai: MP tampa M. SOARESAS [iki 1978 ir 1983–85].
1976 prez. tampa gen. A. R. EANESAS.
1982.10 įsigali nauja konstitucija.
1985 MP tampa CAVACO SILVA (s-d.).
1986 Portugalija tampa EB nare. Po EANESO prez.
1986.03 tampa M. SOARESAS (perrinktas 1991).

Graikija (p. 541)
1967.04.21 k-menė įvykdo valst. perversmą (gen. SPANDIDAKIS). Krl. KONSTANTINAS II (p. 541) priverstas pripažinti kar. režimą (MP KOLLIJAS). Suimami dem. politikai.
1967.12.13 krl. KONSTANTINAS bando įvykdyti perversmą, kuriam nepavykus pasitraukia iš šalies (į Romą). Naujuoju MP tampa GEORGIJAS PAPADOPOULAS.
1968 MP Papadopoulas praktiškai tampa diktatoriumi.
1973.08 panaikinama monarchija. Nuvertus Papadopoulo režimą,
1973.11 sudarytai kar. v-sybei vadovauja gen. GIZIKIS. Kilus Kipro krizei, **grįžtama prie dem. santvarkos:**
1974 MP K. Karamanlis (ND). Graikija išstoja iš NATO kar. s-gos [iki 1980]. **Graikija išlieka respublika:**
1975 šalies prez. išrenkamas K. CACAS.
1980 prez. tampa K. KARAMANLIS
1981 Graikija tampa EB nare. Rinkimus laimėjus Graik. socialist. sąjūdžiui PASOK, MP tampa A. PAPANDREU.
1985 prez. išrenkamas C. SARCETAKIS.
1989 suformuota laik. v-sybė tiria PASOK'ui iškeltus kaltinimus korupcija.
1990 prez. vėl išrenkamas K. KARAMANLIS.

Kipras (p. 558)
Nuo 1964 šalyje dislokuoti JT daliniai.
1974.07 prez. Makarijų nuverčia Kipro graikų Nac. gvardija; Turk. surengia intervenciją ir okupuoja salos š. dalį.
1974 MAKARIJAS sugrįžta į Kipro graikų valdomus pietus. Šiaurėje
1975 paskelbiama „Kipro turkų federac. valstybė“, vadovaujama prez. R. DENKTAŞO [iki 1990], o
1983 paskelbiama nepriklausoma **Šiaurės Kipro Turkų Respublika.**
Pietuose po MAKARIJO mirties
1977 prez. tampa S. KIPRIANU, o nuo 1988 – G. VASILIU.

Turkija (p. 541)
1965–71 MP DEMIRELIS.
1966 prez. tampa gen. SUNAY.
Nestabili vidaus polit. situacija: studentų bruzdėjimai, aktyviai veikia kair. pažiūrų karininkai.
1971 sudarytai koalic. v-sybei vadovauja ERIMAS.
1972 koalic. v-sybę suformuoja MELENAS.
1973 prez. KORUTURKAS, koalic. v-sybės MP TALU.
1974 suformuojama ECEVITO koalic. v-sybė.
1974.07–08 Turk. k-menė įsiveržia į Kiprą.
1975.03 DEMIRELIS suformuoja koalic. v-sybę.
1975 KOSYGINO vizitas: Turk. atsisako su SSRS sudaryti nepuolimo sutartį.
1980.09 kar. perversmas: valdžią perima Nac. saugumo taryba, vadovaujama gen. K. EVRENO; rengiami polit. teismų procesai, vykdomi kankinimai, mirties bausmės.
1982.11 paskelbiama n. k-tucija: v-bes prez. tampa EVRENAS. Tėvynės partija laimi
1983.11 surengtus rinkimus: **MP tampa T. Özalas.**
1989.11 ÖZALAS išrenkamas prez.; MP tampa Y. AKBULUTAS.

pagrindiniai VFR siųstuvai
V. Berlyne veikiantys siųstuvai: „Rias“, AFN, BBC, „Laisvoji Europa“, „Amerikos balsas“, „Vokietijos radijas“
SSRS
V D R
Vakarų Berlynas sudedamoji VFR dalis
LENKIJA
atstovauja viena VFR
VOKIETIJOS FEDERACINĖ
RESPUBLIKA
ČEKOSLOVAKIJA
PRAN-
CŪZIJA
ŠVEICARIJA
AUSTRIJA
Vokietijos vidaus siena
Vokietijos Federacinė Respublika
SOZ („VDR“)
Lenkija
Lenkijos arba sovietų valdomos Vokietijos r. teritorijos
Oderio–Neisės linija

Ideologinis atribojimas VFR požiūriu

VOKIEČIŲ
TAUTA
tarpzoninė prekyba
VEB
Katalikų bažnyt. provincijos iki 1973
Evangelikų bažnyčios susirinkimai
VEB
Vokietijos Evangelikų bažnyčia iki 1969
bendra olimpinė rinktinė iki 1968

Vokietijos vienybės likučiai

Vokietijos Federacinė Respublika (p. 563)

1966 ek. krizė: kyla kainos, Rūro kasybos pramonę apima šakinė krizė.

1966.10.26 atsistatydina 4 LDP min.

Landtagų rinkimuose laimi nacionaldemokratai (NDP, įk. 1964).

1966.12.01 suburiama koalicija, vadovaujama FK KURTO GEORGO KIESINGERIO (KDS, 1904–88) ir UR min. WILLY BRANDTO (VSDP, p. 565). Pagr. uždaviniai yra sanuoti šalies finansus (min. STRAUSSAS, KSS) ir ek. (min. SCHILLERIS, VSDP).

1967 biudžetas subalansuojamas jį mažinant ir kaip paskatą investuotojams įvedant tuščias biudžeto eilutes (01.19); siekiant įveikti ūkio stagnaciją, vykdomi socialinių partnerių bendri veiksmai ir mažinamas diskonto tarifas.

1967 šacho REZOS PEHLEVI ofic. vizito proga kyla neramumų (geg.–birž.).

1967 vasarą ir rudenį kaip atsakas į „d. koaliciją" ir stiprėjantį Bundestago sąstingį **formuojasi „neparlament. opozicija"** (NPO).

1968 įvedamas pridėtosios vertės mokestis. Per

1968 Velykas įvykdytas pasikėsinimas į VSDP valdybos narį RUDI DUTSCHKE (1940–79) išprovokuoja studentų riaušes. Nepaisant smarkių protestų,

1968.05.30 priimamas Nepapr. padėties įstatymas; jam įsigaliojus, netenka galios Vok. sutartyje numatytos išimtinės s-kų teisės. U-tuose kyla neramumai dėl aukštųjų m-lų reformos.

1969 po pirmalaikio HEINRICHO LÜBKE'S atsistatydinimo **prez. tampa Gustavas Heinemannas (VSDP),** (p. 563).

1969.09 po rinkimų į VI Bundestagą (KDS bei KSS 242, VSDP 224, LDP 30 vietų) pasikeičia v-sybė:

1969.10 FK Willy Brandtas (VSDP) suformuoja koalic. v-sybę (VSDP, LDP); vicekancl. ir UR min. tampa WALTERIS SCHEELIS (LDP, g. 1919). ◊ Feder. v-sybė pasirašo **Brand. ginklo neplatinimo sutartį.**

1969.12 VFR su SSRS v-sybe Maskvoje (v-bės sekr. EGONAS BAHRAS) ir su Lenk. v-sybe Varšuvoje pradeda tartis dėl jėgos nenaudojimo sutarčių.

1970.08 pasirašoma Maskvos sutartis: su SSRS sudaroma sut. dėl jėgos nenaudojimo, kartu pripažįstant visų Europoje egzistuojančių sienų (tarp jų ir Oderio–Neisės sieną bei sieną tarp VFR ir VDR) neliečiamumą.

1970.12 Vok. ir Lenkija pasirašo Varšuvos sut.: normalizuojami santykiai su Lenk., atsisakoma naudoti jėgą tarpusavio santykiuose, Oderio–Neisės linija pripažįstama vakarine Lenk. siena.

1971.05 pernelyg intensyvus dolerių srautas sukelia **valiutos krizę:** paleidžiamas DM keitimo kursas (ūkio ir finansų min. KARLAS SCHILLERIS, VSDP).

1971.09 Kryme FK BRANDTAS susitinka su SSRS KP CK gen. sekr. BREŽNEVU.

1971.11 BRANDTUI paskiriama Nobelio taikos premija.

KDS ir KSS opozicija į Rytų sutartis žiūri neigiamai. V-sybės partijų turėtą daugumą Bundestage ištirpdo deputatų perėjimai į kitą stovyklą.

1972.04.28 RAINERIO BARZELIO (KDS) pasiūlytas **konstruktyvaus nepasitikėjimo** FK BRANDTO **votumas** atmetamas vos kelių balsų persvara.

Per balsavimą kai kam susilaikius ir keliems KDS ir KSS atstovams balsavus prieš,

1972.05.17 Bundestagas pritaria Rytų sutartims.

1972.06.03 įsigalioja Rytų sutartys ir sutartis dėl susisiekimo su VDR.

Praradęs daugumą FK pasiūlo Bundestagui balsuoti dėl pasitikėjimo juo ir Bundestagas paleidžiamas.

1972.11 pradeda darbą **VII Bundestagas** (VSDP 230, KDS bei KSS 225, LDP 41 vieta);

1972.12 pratęsiama socialistų ir liberalų (BRANDTO ir SCHEELIO) koalicija.

1973 kyla kainos: parengiama stabilizacijos programa (vasaris–gegužė) ek. konjunktūrai sušvelninti. DM nuvertinama 3% (kovą) ir dar 5,5% (birž.).

1973.05 Bonoje apsilanko BREŽNEVAS.

1973.06.21 įsigalioja Pagrindinė sutartis su VDR. Atsistatydinus kancleriui BRANDTUI (agento Guillaume'o afera).

1974.05 FK tampa Helmutas Schmidtas (VSDP): ir toliau išlieka socialistų ir liberalų koalicija; vicekancl. ir UR min. – H.-D. GENSCHERIS (LDP).

1974.05 prez. tampa Walteris Scheelis.

1975.01 VFR pasirašo susitarimą dėl bendradarbiavimo su ČSSR.

1975.10 UR min. GENSCHERIS Varšuvoje pasirašo 4 susitarimus su Lenk. dėl pensijų ir nelaimingų atsitikimų draudimo.

1975.11 SCHMIDTAS lankosi Pekine.

1975.12 derybos su VDR dėl susisiekimo su Berlynu, dėl tranzito apmokestinimo sureguliavimo ir autostrados tiesimo (planuojama nutiesti autostradą iš Berlyno į Hamburgą).

1976.03 įsigalioja naujosios **sutartys su Lenkija,** kurios 1975.08 buvo parafuotos (už apie 125 000 vok. kilmės asmenų sugrįžimą Vok. pasižada mokėti pensijas), bet Bundesrato atmestos, nurodant 11 priežasčių (1975.11). 1976.02 sutartims pritaria Bundestagas. Po pataisymų joms pritaria ir Bundesratas (kovas).

1976.07–08 pasienyje su VDR kyla incidentų.

1976.10.03 Bundestago rinkimuose daugiau balsų gauna KDS bei KSS, bet valdžioje išlieka VSDP ir LDP koalicija. Po ilgų derybų (KSS dar ir nutrauktų) KDS ir KSS vėl sudaro jungt. frakciją.

1976.12 VFR paskelbia 200 jūrmylių žvejybos zoną.

1977 teroristai nužudo Feder. teismo advokatą BUBACKĄ, JURGENĄ PONTO ir H. M. SCHLEYERĮ. Somalyje išlaisvinamas pagrobtas „Liufthanzos" „Boingas".

1977.10 ofic. vizito atvyksta BREŽNEVAS.

Vakarų Berlynas „savarankiškas polit. vienetas"
Rytų Berlynas VDR sostinė
kapitalistinė Vokietija
dvi valstybės
socialistinė VDR
Vokietijos Demokratinė Respublika
Vokietijos Federacinė Respublika
Lenkija
taikos siena
VDR siųstuvai

Ideologinis atribojimas VDR požiūriu

BERLYNAS
Keturšalis susitarimas 1971.09.03
Kaselis 1970.05.21
Erfurtas 1970.03.19
Bona
Varšuvos sutartis tarp Vokietijos ir Lenkijos
1970.12, 1972.05 Varšuva
Maskva
1970.08, 1972.05
Maskvos sutartis tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos
teritorija, kurioje galioja Pagrindinė sutartis
siena tarp vok. valstybių joms įstojus į JT
mažojo pasienio susisiekimo pasienio ruožai
mažojo pasienio susisiekimo pasienio punktai
pasitarimai
sutartys

Pagrindinė sutartis

Vokietijos klausimas (p. 531)
1966 sužlunga derybos dėl pasikeitimo lektoriais.
1967 visos Vok. reikalų min. HERBERTAS WEHNERIS (1906–90) pritaria (02.01) tam, kad Vok. klausimu būtų surengta keturšalė konfer., apie kurią užsimena ULBRICHTAS savo „10 punktų programoje" dėl dviejų vok. v-bių konfederacijos.
FK KIESINGERIO ir MP STOPHO susirašinėjimas rezultatų neduoda (gegužė, birž., rugs.)
1968.06.11 vakarų vokiečiams įvedamas privalomas pasų ir vizų režimas keliaujant į VDR ir V. Berlyną. Sovietų Sąjunga paskelbia, kad ir toliau laikysis VFR atžvilgiu intervencijos teisės.
1969 ULBRICHTAS pasiūlo pradėti derybas, pateikdamas sutarties dėl **tarpvalstybinių santykių** užmezgimo projektą; V. Berlynas laikytinas savarankišku polit. vienetu. Į tai atsakydamas HEINEMANNAS pabrėžia nacijos vienybę ir **ypatingą santykių pobūdį.**
1970.03.19 Erfurte įvyksta 1-as FK BRANDTO ir MP WILLI STOPHO (p. 567) susitikimas.
1970.05.21 Kaselyje abiejų vok. v-sybių vadovai susitinka 2-ą kartą.
1970.11 prasideda derybos tarp VFR v-bės sekr. BAHRO ir VDR v-bės sekr. KOHLIO.
1971.09 pasirašomas protokolas dėl pašto ir telefono bei telegrafo ryšio.
1971.12 pasirašomas susitarimas dėl tranzito.
1972.02 VDR nustato, kad jau per Velykas ir Sekmines galios tranzito susitarimas ir potvarkis dėl VFR piliečių lankymosi VDR. Kaip pirmoji ofic. sutartis tarp abiejų v-bių
1972.05.26 pasirašoma **Susisiekimo sutartis.** Pasibaigus BAHRO ir KOHLIO deryboms (trukusioms nuo rugpj.).
1972.12 pasirašoma Pagrindinė sutartis (sutartis dėl VFR ir VDR santykių pagrindų).
1973.06.21 įsigalioja Pagrindinė sutartis.
1974 abi vok. v-bės pasikeičia nuolat. atstovybėmis.
1974 vyksta padėjusiųjų pabėgti iš VDR į VFR teismo procesai; trukdomas tranzitas.
1974.12 VFR ir VDR pasirašo naują susitarimą dėl svingo (850 mln. atsiskaitymo vienetų).
1975 pasienyje iš VDR pusės toliau montuojami savišaudžiai įrenginiai.

Berlynas (p. 565)
1966 pasirašomas 4-asis susitarimas dėl leidimų.
1966.12 vietoj BRANDTO eiti burmistro pareigas ima H. ALBERTZAS (VSDP). Po
1967.03 rinkimų pratęsiama VSDP ir LDP koalicija. Dėl neramumų, kilusių per Irano šacho vizitą, ALBERTZAS atsistatydina:
1967.09 burmistro pareigas eiti ima KLAUSAS SCHÜTZAS (VSDP).
1968 kyla konfliktai tarp neparlament. opozicijos ir Senato; studentų d-tracijos.
1970.03 ambasadorių lygiu V. Berlyne prasideda **keturšalės derybos** (Pranc., D. Britanija, JAV ir SSRS).
1971.09 pasirašomas **susitarimas dėl Berlyno.**
1971.12 sureguliuojamas lankymosi klausimas ir pasirašomi susitarimai dėl terit. pokyčių, kad būtų išspręsta anklavų problema.
1972.06.03 įsigali **keturšalis susitarimas.**
1974.06–07 Berlyne įk. Feder. aplinkos o-ja. SSRS ir VDR protestus Vakarai atmeta.
1975.04 Vakarų valstybės JT adresuotoje notoje patvirtina bendrą 4 v-bių atsakomybę už vientisą Berlyną, tuo tarpu SSRS (gegužę) tvirtina Berlyną esant integralia VDR dalimi ir nepavaldų 4 v-bių atsakomybei.
1975.05 Vakarų v-bių UR ministrai paskelbia pareiškimą Berlyno klausimu; SSRS aiškina, kad „keturių valdžių statusas" nebeegzistuoja.
1975.12 VFR ir VDR pasirašo susitarimus dėl susisiekimo Berlyne.

Vokietijos Demokratinė Respublika (p. 567)
1966 pasirašomas prek. susitarimas su Rytų bloko šalimis, It. ir Austr. (03.15). Priimamas įst. dėl VDR piliečių gynimo (spalis).
1967 priimamas VDR pilietybės įst. (02.20). VDR pasirašo draugystės sutartis su Lenk. (03.13) ir ČSSR (03.17).
1968 surengtas referendumas priima n. k-tuciją (04.06).
VDR Liaudies armijos daliniai dalyvauja intervencijoje į ČSSR (08.20–21).
1969 VDR pripažįsta valstybės, nepriklausančios Rytų blokui (Irakas, Kambodža ir kt., iki 1973 beveik visos).
1969.09 VDR ratifikuoja brand. ginklo neplatinimo sutartį.
1970 įsigalioja naujas civil. gynybos įst.
1971.05.03 Ulbrichtas (1893–1973) **atsistatydina iš VVSP CK I sekr. pareigų;** jo įpėdiniu tampa **Erichas Honeckeris** (1912–94).
1972.01.01 VDR atidaro sieną su Lenk. ir Čekosl.
1973.06.21 įsigalioja Pagr. sutartis su VFR.
1973.10 V-bės Tarybos pirm. tampa W. STOPHAS, MP – H. SINDERMANNAS.
1974.10 įsigalioja k-tucijos pataisa, kuria atsisakoma „vok. tautos" sąvokos.
1975.09 HONECKERIS atsigręžia prieš neribotą informacijos laisvę.
1975.10 VDR įkūrimo 26-ųjų metinių proga su SSRS pasirašoma nauja draugystės sut. (tolesnė integracija).
1976.05 VVSP IX suvažiavimas: santykiai su VFR suprantami kaip tarpt. atribojimo procesas. Intensyvi integracija į socialist. stovyklą ir socialist. ūkį.
1976.10 HONECKERIS tampa ir V-bės Tarybos pirm., MP – STOPHAS.

žemė	plotas km²	gyv. 1000
Šlezvigas-Holšteinas	15 730	2594
Hamburgas	755	1626
Žemutinė Saksonija	47 349	7283
Brėmenas	404	673
Šiaurės Reinas-Vestfalija	34 068	17 103
Hesenas	21 114	5660
Reinlandas-Pfalcas	19 849	3701
Badenas-Viurtembergas	35 751	9618
Bavarija	70 554	11 220
Saras	2570	1064
Berlynas	883	3409

žemė	plotas km²	gyv. 1000
Brandenburgas	29 060	2641
Meklenburgas-Forpomeranija	23 835	1963
Saksonija	18 338	4900
Saksonija-Anhaltas	20 444	2964
Tiuringija	16 251	2683
Vokietijos Federacinė Respublika iki tol	356 957	79 112
Vokietijos FR su Vakarų Berlynu	248 626	62 679
VDR su Rytų Berlynu	108 332	16 433

Vokietijos Federacinė Respublika 1990 pabaigoje

Berlynas (p. 605)
1977 keturios Vakarų v-bės (tarp jų ir VFR) paskelbia pareiškimą dėl Berlyno.
1977 burmistru tampa D. STOBBE (VSDP).
1981.01 jį pakeičia H.-J. VOGELIS (VSDP).
1981.06 burmistru tampa **R. von Weizsäckeris** (KDS), nuo 1983 valdo KDS ir LDP koalicija. Kadangi WEIZSACKERIS išrenkamas prez., nuo
1984 burmistru tampa E. DIEPGENAS (KDS).
1989.03 sudaroma koalic. VSDP ir Alternatyvaus sąrašo (AS) v-sybė, į kurią įeina 8 moterys (14 Senato narių). Burmistro pareigas eina W. MOMPERIS (VSDP).
1989.11.09 atidaroma mūro siena tarp V. ir R. Berlyno. Pėstiesiems
1989.12.22 atidaromi Brandenburgo vartai.
1990 siena nugriaunama.
1990.10.03 visas Berlynas tampa VFR federacine žeme.

VDR (p. 605)
1980 padidinama minimali įvažiuojant į VDR privalomų išsikeisti pinigų suma.
1982 paskelbiamas naujas kar. tarnybos ir sienos įst.
1986 priimamas 1986–90 penkmečio planas: plėtoti strateg. technologijas, spręsti aprūpinimo butais problemą.
1987.07 panaikinama mirties bausmė.
R. Berlyne nesankcionuota demonstracija už taiką (rugs.). HONECKERIS apsilanko VFR (rugs.).
1988.01 areštuojami žmogaus teisių gynimo grupių nariai. Vyksta solidarumo su suimtaisiais pamaldos. Daugėja pareiškimų išvykti į VFR.
1989 potvarkis palengvina keliones į Vakarus (nuo bal.). Per viet. rinkimus kyla įtarimų dėl klastojimo (gegužė). VDR piliečiai apgula VFR pasiuntinybes R. Berlyne, Budapešte, Prahoje ir Varšuvoje (liepa–rugs.); jie emigruoja per Vengr.–Austr. sieną (rugs.–spalis). Mas. demonstracijos, steigiasi opozicijos grupės.
1989.10.18 nuverčiamas Honeckeris. Naujuoju gen. sekr. ir V-bės Tarybos pirm. tampa EGONAS KRENZAS. STOPHO v-sybė atsistatydina (11.07).
1989.11.09 atidaroma siena su VFR.
MP tampa HANSAS MODROWAS (11.13). Politbiuras ir CK atsistatydina (12.03). VVSP-DSP (Dem. socializmo partija) gen. sekr. tampa GREGORAS GYSI. Nutariama
1990.03.18 surengti laisvus rinkimus. Juos laimi KDS, įeinanti į koaliciją Aljansas už Vokietiją, kuris skelbia šūkį: „Už laisvę ir gerovę – ne socializmo grįžimui". Didžiosios koalicijos MP tampa LOTHARAS DE MAIZIÈRE (KDS) (balandis). Pasirašoma Valstybės sut. dėl
1990.07.01 valiutos, ek. ir soc. sąjungos su VFR.
Po susivienijimo sutarties VDR prisijungia prie VFR:
1990.10.03 VDR pabaiga.

Vokietijos Federacinė Respublika (p. 605)
1978.08 atskleidžiama FILBINGERIO afera.
1979.07 prez. tampa KARLAS CARSTENSAS.
1980.10 Bundestago rinkimai, po kurių sustiprėja VSDP ir LDP koalicija. FK lieka H. SCHMIDTAS.
1980.11 paskelbtas Krefeldo kreipimasis reikalauja atsisakyti tolesnio ginklavimosi. Taikos sąjūdis išauga į
1981.10.10 Bonoje surengtą **Taikos d-traciją** (apie 250 000 žmonių). Didėjanti v-bės skola ir nedarbas lemia
1982 socialistų ir liberalų koalicijos pabaigą (09.17). Nepasitikėjimo votumu atstatydinama SCHMIDTO v-sybė:
1980.10.01 naują KDS–KSS–LDP v-sybę suformuoja **FK Helmutas Kohlis.** GENSCHERIS lieka vicekancleris ir UR min. Dėl KOHLIUI pareikšto nepasitikėjimo votumo (12.17) vyksta pirmalaikiai rinkimai, kuriuos
1983.03 laimi KDS ir LDP koalicija, vadovaujama FK KOHLIO. Bundestagas priima nutarimą dėl naujų JAV raketų dislokavimo (1983.11).
1984.07 prez. išrenkamas Richardas von Weizsäckeris (KDS).
1984.11 Pranc. prez. MITERAND'AS ir FK KOHLIS aplanko kareivių kapines Verdene.
1985.05 ofic. vizito lankosi JAV prez. REAGANAS.
1986 diskutuojama dėl pabėgėlių srauto.
1987.01 Bundestago rinkimai patvirtina valdančiąją koaliciją.
Kyla BARSCHELIO afera (rugs.–lapkr.).
1988 į VFR atvyksta apie 200 000 persikėlėlių iš R. Europos. JAV išveža savo vidut. nuotolio brand. raketas (nuo rugs.).
Miršta F. J. STRAUSSAS (10.03).
1989 lankosi prez. BUSHAS (geg.), GORBAČIOVAS (birž.).
VFR pasiuntinybes apgula VDR piliečiai (liepa–rugs.).
1989.11.09 VDR atidaro sieną su VFR.
FK KOHLIS pateikia 10 punktų planą Vokietijos padalijimui įveikti (11.28).
1990 pasirašoma V-bės sutartis (05.18), kuriai pritaria Vok. Bundestagas ir VDR Liaudies rūmai (06.21). dėl
1990.07.01 VFR ir VDR valiutų, ek. ir soc. sąjungos.
Pasibaigus „2+4 pasitarimams" (vykusiems nuo gegužės) Maskvoje,
1990.09.12 pasirašoma **Vokietijos sutartis:**
s-kai netenka teisių ir suverenumo Vok. atžvilgiu. Polit. suvienijimas realizuojamas
1990.10.03 VDR prisijungimu prie Vokietijos FR.
GORBAČIOVO vizitas (11.09–10): Vok. ir SSRS pasirašo sutartį dėl tarpusavio santykių pagrindų.
Pasirašoma Vok. ir Lenk. sienų sutartis (11.14). Rinkimus į I Visos Vok. Bundestagą
1990.02.12 laimi valdančioji koalicija, vadovaujama FK Helmuto Kohlio (KDS bei KSS 319, VSDP 239, LDP 79, DSP 17 vietų).

Izraelio valstybė 1967–1976

Izraelis (p. 571)
1966–67 tarp Izraelio ir kaimyn. arabų v-bių kyla pasienio incidentų, sabotažo akcijas vykdo „Al Fatah". JT išvedus dalinius iš Gazos sektoriaus, JAR paskelbia Elato įl. blokadą; į Gazos sektorių įžengia arabų k-menė. Izraelio gyn. min. **Mošė Dajanas** [1967–74].
1967.06.05–10 vyksta III Izraelio–arabų karas (Izraelis prieš JAR, Siriją, Jordaniją).
Po paliaubų Izraelio užimtos terit. lieka okupuotos (Gazos sektorius, Sinajaus p-lis, V. Jord. ir Sirijos Golano aukštumos).
1968 pasienio incidentai: „Al Fatah" sabotažo ir Izraelio atsakomosios akcijos. Mirus Eškolui, naujoji MP
1969–74 Golda Meir; UR min. Abba Ebanas [1966–74].
Jasyro Arafato vadovaujama Palestinos išvadavimo organizacija (PIO) grobia lėktuvus ir vykdo išpuolius.
Smarkėja pasienio mūšiai, ypač prie Sueco kanalo.
1970.08 ugnis sustabdoma, JAV parengus taikos planą.
1971 tolimesni palestiniečių kovos veiksmai ir Izraelio atsakomieji smūgiai.
1973.10 kyla IV Izraelio–arabų karas.
Arabų v-bės mažina naftos gavybą, ir tai sukelia pasaul. **naftos krizę.** JAV (v-bės sekr. Kissingeris) ir SSRS tarpininkaujant vykstančios derybos baigiasi
1974 Izraelio su Egiptu (sausis) ir Sirija (gegužė) pasirašytais **susitarimais dėl atidalijimo:** buferio zonas užima JT daliniai.
1973.12 prasidėjusi Ženevos Art. Rytų konfer. greitai atidedama, pakeičiant ją Kissingerio asm. diplomatija.
1974–77 MP Rabinas.
1975.10 su Egiptu pasirašoma Sinajaus sut. ir vykd. protokolas: įsipareigojama taikingai spręsti konfliktus.
1975.11 SSRS pareikalauja atnaujinti Ženevos Art. Rytų konfer., kadangi separat. sutartys nieko nepadeda.
1976.06–07 PIO teroristai pagrobia Izraelio lėktuvą ir nutupdo jį Entebėje (Uganda), bet Izraelio spec. būrys išlaisvina įkaitus.
1977 „Likud" blokui laimėjus rinkimus, kabinetą suformuoja Menachemas Beginas.
JAV prez. Carteriui tarpininkaujant (Kemp Devidas),
1979 Izraelis pasirašo taikos sutartį su Egiptu: izraeliečiai pasitraukia iš Sinajaus (iki 1982).
1981 netoli Bagdado sunaikinamas Irako brand. reaktorius (birž.).
Izraelis aneksuoja Golano aukštumas (gruodis).
1982 prasideda Izraelio intervencija Libane (iki 1985)
1983.10 MP tampa I. Šamyras. Nuo
1984 valdžioje koalicija „Likud" – Darbo partijos **v-sybė,** vadovaujama Š. Pereso, nuo
1986 MP vėl tampa Šamyras.
Okupuotose terit. sukyla gyventojai arabai: nuo
1987.12 vyksta „Intifada".
1990.10.08 skerdynės ant Jeruzalės Šventyklos kalno. Per Persijos įl. karą Izraelis laikosi neutraliai; nepaisant to,
1991.01–02 Irakas apšaudo Izraelį „Scud" raketomis.

Libanas (p. 569)
1973 vyksta kovos tarp k-menės ir palestiniečių.
1974 palestiniečiai teroristai vykdo išpuolius į Izraelio gyvenvietes.
1975–76 piliet. karas tarp „krikščionių" ir „musulmonų". Prez. išrenkamas Sarkisas. Į Libaną k-menę įveda Sir.
Nepaisant to, kad įvedamos Tarpt. taikos pajėgos (TTP),
1978–81 tęsiasi neramumai ir karo veiksmai; tarpais jie trumpam sustabdomi nutraukiant ugnį.
1982 prasideda Izraelio k-menės intervencija (birž.). Prez. išrinktas (rugpj.) B. Žmajelis nužudomas (rugs.), įpėdiniu tampa jo brolis A. Žmajelis. PIO Sabros ir Šatilos stovyklose surengiamos skerdynės.
1983 Beirute bombarduojamos TTP kareivinės (žūva 230 JAV jūreivių ir 58 prancūzų oro desantininkai).
1985 Izraelis išveda savo k-menę (iki birž.).
1987.01–02 į Libaną įžengia Sirijos daliniai.
1988 prez. A. Žmajelis paskiria Auno kar. v-sybę.
1989 sudaromos paliaubos (rugs.). Priimamas dokumentas dėl nac. vienybės (spalis).
1990 tuoj po išrinkimo nužudytą prez. Muavadą (lapkr.) pakeičia E. Hravi.
1990 tarp „krikščionių" vyksta kruvina kova dėl valdžios.
1991 Libano reguliarioji k-menė sėkmingai stumia iš pozicijų viet. karines formuotes ir P. Libane.

Jordanija (p. 569)
1966 kyla pasienio incidentų su Izraeliu. Per
1967.06 Šešių dienų karą Izraelis okupuoja teritorijas Jordano v. krante.
1970 kyla piliet. karas. Po įnirtingų kovų v-sybės daliniams
1971 pavyksta sutriuškinti partizanų junginius.
1974 Jordanija atsisako V. Jordanijos palestiniečių naudai.
1975 tariamasi dėl bendradarbiavimo su Sirija.
1988 krl. Huseinas patvirtina, kad Jordanija atsisako žemių Jordano v. krante.
1990 Jordanija paremia Iraką nepaisydama JT paskelbtų blokadų.

Sirija (p. 569)
1967.06 Sirija dalyvauja **Šešių dienų kare** su Izraeliu.
1970 laimėjęs kovas dėl valdžios, Sirijoje įsitvirtina Arabų socialist. atgimimo partijos BAAS deš. sparnas:
1971 prez. tampa gen. Asadas.
1973.10 kyla karas su Izraeliu.
1974 Sirija ir Izraelis pasirašo susitarimą dėl k-menių išdėstymo (Golano aukštumos).
1975–76 Sirijos intervencija į Libaną priverčia kariaujančias puses sudaryti paliaubas.
1981 Izraelis aneksuoja Golano aukštumas.
1987 Sirijos k-menė įžengia į Beirutą.

Jemeno LR (Pietų Jemenas)
Britų globojama terit. P. Arabijos Federacija (Adenas ir Adeno protektoratas)
1967.12 tampa neprikl. **Pietų Jemeno Liaudies Respublika.**
1970.11 paskelbiama Jemeno Dem. LR.
1986 po piliet. karo valdžią perima Rev. taryba.
1990 Jemeno LR susijungia su Jemeno Resp.

Jemenas (p. 569)
1966–70 tarpusavyje kovoja rojalistai (padeda Saudo Arabija) ir Egipto k-menės remiami (iki 1967.12) respublikonai.
1970.12 **Jemeno Arabų Respublikos** k-tucija.
1970–73 kar. konfliktai su Jemeno LR.
1974 prezident. valdžią perima kar. chunta.
1978 prez. tampa SALECHAS. Abi jemeniečių v-bės
1990.05.22 susijungia į **Jemeno Resp.**

Irakas (p. 569)
Prez. AREFAS nuverčiamas nepraliejant kraujo per
1968.07 perversmą: valdžią perima BAAS partijos deš. sparnas, vadovaujamas prez. tapusio AL BAKRO.
1970 pasiekiamas susitarimas su kurdais, kurie įsijungia į v-sybę.
1973 į v-sybės darbą įsitraukia ir KP.
1974–75 kurdų karas: kurdų kova dėl laisvės baigiasi Irako ir Irano susitarimu dėl normalizavimo, bet ir toliau kurdai persekiojami, prievarta perkraustomi.
Iš v-sybės pasitraukia KP. o prez. AL BAKRAS atsistatydina. Naujuoju prez.
1979.07 tampa gen. Sadamas Huseinas.
1980 prasideda Persijos įl. karas su Iranu.
1981.06 Izraelio naikintuvas-bombonešis sugriauna Osirako brand. reaktorių.
1982.02 Irakas įtraukiamas į JAV sudarytą terorist. v-bių sąrašą.
1988 Irakas prieš kurdus panaudoja nuodingąsias dujas (kovas–balandis). kurdai bėga į Turkiją.
1988.08.20 Irakas ir Iranas sudaro paliaubas, vyksta derybos dėl taikos.
1990.08.02 Irakas užpuola Kuveito emyratą, jį užima ir paskelbia Irako provincija. Užsieniečiai paimami įkaitais. Iraką pasmerkia JT Saugumo Taryba. Pasibaigus JT ultimatumo terminui, prasideda
1991.01.17–1991.02.28 (II) Persijos įl. karas, pasibaigiantis SADAMO HUSEINO pralaimėjimu ir Kuveito praradimu. Kruvinai nuslopinamos opozic. jėgos, ypač **persekiojami kurdai.**

Kuveitas (p. 569)
1977 su Iraku susitariama dėl ginčijamų teritorijų.
1986 paleidžiamas parlamentas.
1990.08.02 Kuveitą okupuoja Irako k-menė. JT rezoliucijas Nr. 660 ir kt. įgyvendina tarpt. GP:
1991.02 Kuveitas išlaisvinamas. Irakiečių Persijos įl. išlieta nafta ir padegti naftos gręžiniai sukelia **ekologinę katastrofą.**

Saudo Arabija (p. 569)
1973 krl. FEISALIS paskelbia, kad kaip arabų ginklas prieš Izraelį būsianti panaudota nafta.
1975.03 FEISALIS nužudomas, naujasis krl. – CHALIDAS; sosto įpėdinis FACHDAS.
1979 musulmonų rev. grupuotės užgrobta (lapkr.) Didžioji mečetė Mekoje išlaisvinama kar. jėga (gruodis).
1983 CHALIDAS miršta, n. krl. – FACHDAS.
1987 Mekos D. mečetėje tarp Irano maldininkų ir Saudo Arabijos saugumo pajėgų kyla kruvinos riaušės.
Saudo Arabija dalyvauja pati ir leidžia s-kų k-menei naudoti savo terit. kaip placdarmą
1991 Persijos įl. kare dėl Kuveito išlaisvinimo.

Emyratai prie Persijos įl.
1968 emyratai prie Persijos įl. sudaro federaciją (buv. Piratų Krantas, Bahreinas ir Kataras).
Iš federacijos pasitraukus **Bahreinui** ir **Katarui,**
1971–72 susikuria **Jungtiniai Arabų Emyratai.**

Islamo šalių vadovų konferencijos
1969.09 Rabate aptariamas glaudus bendradarbiavimas ir tarpusavio pagalba.
1974.02 Lahore svarstoma pasaulio ek. situacija.
1968.09 įkuriama OAPEC (Naftą eksportuojančių arabų šalių o-ja): numatoma bendradarbiauti visose naftos ūkio srityse.

Iranas (p. 541)
1978 kruvinos riaušės, d-tracijos, streikai; socialinės rev. grupuotės ir islamo fundamentalistai reikalauja nuversti šachą.
1979.01 šachas Pehlevi palieka šalį.
Iš emigracijos Prancūzijoje
1979.02.01 sugrįžęs šiitų lyderis **ajatola Chomeini** paskelbia Islamo Resp.
1979.11 JAV ambasadoje Teherane „studentai“ **paima įkaitus,** reikalaudami išduoti šachą ir atiduoti užsienyje esančius jo turtus.
1980.04 įkaitus išlaisvinti nesėkmingai mėgina JAV GP spec. būrys.
Pasienio konfliktas prie Šat al Arabo po Irako k-menės užpuolimo išsiplečia
1980.09 į Persijos įl. karą. Po šacho mirties (07.27), tarpininkaujant Alžyrui,
1981.01 išlaisvinami įkaitai.
1981.10 prez. tampa ALI CHAMENEI.
Po 8 m. trukusio ir daug nuostolių atnešusio karo su Iraku, JT daliniams kontroliuojant,
1988.08 pasiekiamos paliaubos.
1989.06.04 miršta Chomeini. Rel. ir polit. lyderio įpėdiniu tampa ligtol. prezidentas.
1989.07 rev. lyderiu tampa Chamenei, o n. prez. – RAFSANDŽANI.

Afganistanas (p. 577)
Šachą ZAHYRĄ (nuo 1933)
1973 kar. perversmu nuverčia gen. DAUDAS, paskelbiantis resp.
1978 perversmu į valdžią ateina TARAKIO vadovaujama KP. Kai pastarąjį nuverčia AMINAS,
1979.12 į Afg. įžengia SSRS k-menė.
Prez. tampa KARMALIS. Tarp sov. ir v-sybės dalinių bei modžahedų vyksta piliet. karas. Gyventojai masiškai bėga į Pakistaną.
1986.12 part. lyderiu ir v-bės vadovu tampa NADŽIBULA. Ženevoje vykusios derybos baigiasi
1988.04 Afg. susitarimu, pagal kurį **sovietai turi** iki
1989.02 išvesti k-menę. Tačiau ir toliau vyksta kovos tarp v-sybės dalinių ir modžahedų.
1990.03 sužlunga bandymas nuversti NADŽIBULOS v-sybę.

Indija (p. 577)
1966.01 **Indyra Gandi** (1917–84: nužudyta) pakeičia mirusį MP ŠASTRI. Kyla badas, neramumai, vyksta induistų d-tracijos.
1967 Sikime, Kinijos–Indijos pasienyje, kyla konfliktas.
1969 Ahmadabade tarp induistų ir musulmonų kruvini susirėmimai.
1971.03 rinkimus aiškia persvara laimi skilusios kongreso partijos kair. sparnas, vadovaujamas MP INDYROS GANDI.
R. Pakistane vykstantis piliet. karas Bengalijoje sukelia pabėgėlių problemą. Indija
1971.12 laimi **III karą su Pakistanu.**
1974.05 Indija išbando brand. ginklą; ji tampa šeštąja brand. v-be.
1974.09 Sikimas tampa asocijuotąja terit., o vėliau ir valstija (1975). Teismui anuliavus GANDI išrinkimą į p-mentą,
1975.06–1977.03 Indyra Gandi valdo įvedusi nepapr. padėtį: areštai, uždraudžiama opozicija, cenzūruojama spauda.
1977.03 rinkimus laimi opozicija, n. MP tampa M. DESAI (Džanatos part.).
1979 MP tampa Č. SINGHAS (Džanatos part.).
„Indyros Kongresui" laimėjus rinkimus,
1980.01 ji vėl tampa MP.
Sikhų akcijos prieš Pandžabe (nuo bal.) valdančius induistus.
1982.01 visoje šalyje vyksta visuot. streikas.
1983 Pandžabe po sikhų išpuolių įvedama nepapr. padėtis.
1984.06 Amritsaro Auksinės šventyklos užpuolimas nusineša tūkstančių sikhų gyvybes: o
1984.10.31 asmens sargybinis sikhas **nužudo Indyrą Gandi;** MP tampa jos sūnus RADŽIVAS GANDI.
1985.12 Bopale nuodingųjų dujų katastrofa.
1989.11 rinkimus laimi opozicija. V-sybės vadovu tampa V. P. SINGHAS (Dalio Džanata).
1990 neramumai Kašmyre ir Pandžabe.
1990.11 MP tampa Č. ŠEKHARAS (Džanatos part.).
1991.05.21 nužudomas ekspremjeras R. GANDI. ◊ Rinkimus laimėjus Kongreso partijai,
1991.06 MP tampa N. RAO (Kongresas).

Pakistanas (p. 577)
Neramumai Rytų Pakistane priverčia
1969.06 atsistatydinti AJUB CHANĄ, iš kurio valdžią perima prez. JAHJA CHANAS.
1970.12 rinkimus laimi MUDŽIBŪRO RAHMANO vadovaujama Avamio lyga, remianti R. Pakistano autonomiją.
V. Pakistane laimėjusi centristinė Liaudies partija, vadovaujama ALI BHUTO, sukliudo sušaukti Nac. susirinkimą. Per R. Pakistane kilusias riaušes praliejama daug kraujo;
1971.04 paskelbiamas neprikl. **Bangladešas.** Kyla piliet. karas: milijonai žmonių bėga nuo Centr. v-sybės dalinių į Indiją.
1971.12.03–17 vykęs III Indijos–Pakistano karas baigiasi Pakistano pralaimėjimu. **Bangladešas** tampa nepriklausomas.
JAHJA CHANAS atsistatydina; prez. tampa BHUTO. Priimama nauja k-tucija,
1973 ALI BHUTO tampa MP. Dėl rinkimų rezultatų klastojimo
1977 valdžią perima armija: gen. ZIJA UL HAKAS (liepa), nuo 1978 prez. Islamizuojama teisės sistema.
1979.04 BHUTO įvykdoma mirties bausmė.
1980 plūsteli pabėgėliai iš Afg., kurio modžahedams Pakistanas teikia paramą.
1985, po 8 m., panaikinama karo padėtis.
1988 per lėktuvo katastrofą žūsta ZIJA (rugpj.), prez. tampa G. IŠAKAS CHANAS. Laisvus rinkimus laimi buv. MP duktė:
1988.12 MP tampa BENAZIR BHUTO.
1990.12 prez. IŠAKAS paleidžia BHUTO v-sybę. Per n. rinkimus daugumą gauna Islamo dem. aljansas, MP tampa N. ŠARIFAS (lapkr.).

Bangladešas
1974.02 Pakistanas pripažįsta Bangladešą.
1975.01 prez. ir MP pareigos sujungiamos MUDŽIBŪRO RAHMANO rankose.
1975.08 kar. perversmas. MUDŽIBŪRAS RAHMANAS nužudomas.
1975.11 vėl surengiamas kar. perversmas.
1977 prez. tampa ZIJA UR RAHMANAS.
1981 mėginama įvykdyti perversmą: nužudomas RAHMANAS (gegužė), prez. tampa A. SATARAS (lapkr.).
1982 surengtam kar. perversmui vadovauja **gen. H. M. Eršadas,** nuo gruodžio prez. Dėl nesiliaujančių neramumų
1990.12 prez. ERŠADAS atsistatydina. Laisvus rinkimus laimi RAHMANO našlė:
1991.03 MP tampa CHALEDA ZIJA.

Šri Lanka
1972 Ceilonas (p. 577) tampa Šri Lankos Respublika.
1970–77 MP vėl moteris S. BANDARANAIKE.
Įvedus prezidentinę sistemą, 1978 prez. tampa J. R. DŽAJAVARDENE.
Nuo 1980 tarp singalų ir tamilų vyksta rasiniai konfliktai – kyla piliet. karas.
1987.07 saloje išsilaipina Indijos taikos pajėgos.
1988 prez. tampa R. PREMADASA.
1990 išvedami (nieko nepasiekę) Indijos taikos daliniai.

SOVIETŲ SĄJUNGA
SSRS
MONGOLIJOS LR
sutartys
1950, 1954
Sindziangas
1955 auton. sritis
AFG.
PAKISTANAS
KINIJA
Tibetas
1950 okupuotas
1959 prijungtas prie KLR
NEPALAS
BUTANAS
INDIJA
BANGLADEŠAS
BIRMA
KINIJOS LIAUDIES RESPUBLIKA
ŠIAURĖS KORĖJA
PIETŲ
JAPONIJA
TAIVANAS
Honkongas (D. Brit.)
terit., į kurias pretenduoja Kinija
NEPALAS Kinijos sienų sutartys su kaimyn. v-bėmis
sutartimis nenustatytos Kinijos sienos su SSRS ir Indija
pasienio incidentai

Kinija ir „nelygiateisės sutartys“

SSRS
kolektyvinis Sibiro įsavinimas
prekiauja-ma su EB
MONGOLIJOS LR
KINIJOS LIAUDIES RESPUBLIKA
Port Artūras
prekiaujama nuo 1962
ŠIAURĖS KORĖJA
PIETŲ
JAPONIJA
Kurilai
Japonija reiškia pretenzijas
LAOSAS po 1945 susikūrusios valstybės
bendradarbiauja naftos gavyboje
Japonijos mokamos reparacijos (mlrd. jenų)
Transsibiro gelež.
JAPONIJA
JAV
1951 saugumo sutartis
1960 peržiūrėta
101,8
Okinava
1971 sutartis
TAIVANAS (KINIJOS RESP.)
Honkongas (D. Brit.)
BIRMA
13,5
72
13,5
VIETNAMAS
14
FILIPINAI
190,9
Ramusis vandenynas
MALAIZIJA
2,9
SINGAPŪRAS
INDONEZIJA
80,3
1,8
Mikronezija
NAŪRU
PAPUA-NAUJOJI GVINĖJA
K – KAMBODŽA
L – LAOSAS
T – TAILANDAS

Japonijos užsienio politika

Kinijos LR (p. 547)

1966 vyksta Didžioji proletarinė kultūros revoliucija (nuo 1965 rugs.). Valymai apima partiją, k-menę, ūkį. Gyn. min. LIN BIAO (1907–71) ragina kovoti su reakcionieriais.

MAO DZEDUNGO skatinami, mokiniai kuria „raud. gvardijas", turinčias eliminuoti aplink prez. LIU ŠAOČI susibūrusią part opoziciją. Jų teroras pirmiausia nukreiptas prieš „keturias senienas" (idėjas, kultūrą, elgseną, papročius).

1967.02 „raud. gvardijos" paleidžiamos. MAO šalininkai perima vykd. valdžią.

1967.06 Kinija susprogdina 1-ąją vandenilinę bombą.

1968.10 baigiasi kult. rev. I etapas. LIU ŠAOČI išstumiamas iš visų pareigų.

1969 prie Usūrio kyla pasienio konfliktų su SSRS.

1971 Kinija vykdo „stalo teniso diplomatiją". Šalyje slapta apsilanko NIXONO patarėjas KISSINGERIS (liepa).

1971.10 Kinijos LR tampa JT nare, iš JT pašalinamas Taivanas.

1972.02 Kinijoje lankosi JAV prez. NIXONAS.

1975 priimama n. k-tucija: DENG SIAOPINGAS (1904–97) tampa CK pirm. pavad.

1976.01 miršta Džou Enlajus. MP pareigas perima HUA GUOFENGAS (vas.). DENG SIAOPINGAS atstatydinamas (bal.).

1976.09.09 miršta Mao. Po ginčų jo įpėdiniu tampa HUA GUOFENGAS MAO našlė DZIANG ČING ir jos šalininkai („keturių gauja") pasmerkiami.

1977 reabilituojamas Deng Siaopingas; jis tampa įtakingiausiu žmogumi v-bėje ir pakeičia HUA GUOFENGĄ [MP iki 1980, partijos lyderis iki 1981] savo šalininkais.

1978 susitarimas su JAV dėl santykių normalizavimo.

1980 pab. nuteisiama „keturių gauja"; mirties nuosprendžiai, t. p. ir MAO DZEDUNGO našlei, nevykdomi.

1980 min. pirm. tampa DŽAO DZIJANGAS.

1981 partijos pirm., nuo 1982 gen. sekr. tampa HU JAOBANGAS. Reformų kursas lemia ek. pakilimą.

1987 studentai rengia d-tracijas, reikalaudami daugiau laisvės. MP tampa LI PENGAS (lapkr.).

1989 kyla studentų bruzdėjimai: mas. d-tracijos Pekino Dangiškosios taikos aikštėje baigiasi

1989.06.04 k-menės įvykdytomis žudynėmis, areštais ir mirties bausmėmis. DŽAO [nuo 1987 sausio gen. sekr.] atstatydinamas. part. vadovu tampa DZIANG DZEMINAS.

1989.11 DENG SIAOPINGAS atsistatydina iš Centr. karo komisijos pirm. pareigų. Jo įpėdiniu tampa partijos vadovas DZEMINAS (1990).

Taivanas (p. 547)

1975.04.05 miršta ČIANG KAIŠEKAS. Jo sūnus ČIANG ČINGKUO nuo

1978 prez.: sėkmingai vykdoma reformų programa.

1988 prez. tampa LI TENGKUI. Ir toliau atsargiai stengiamasi suartėti su Kinijos LR.

Korėja (p. 549)

Nuo 1972 dialogas ir bandymai susivienyti nesėkmingi.

Korėjos Respublika

1979 nužudomas prez. PARK ČONG HI. Prievarta prieš opoziciją. Sumite priverčia v-sybę skelbti

1987 prez. rinkimus, kuriuos opozicija pralaimi:

1988 prez. tampa RO DE VU.

Japonija (p. 547)

Liberalų demokratų kabinetai,

1964–72 vadovaujami MP Eisaku Sato, išveda šalį

1968 į pram. atžvilgiu trečios pasaulyje nacijos pozicijas.

1971.09 10 imp. HIROHITO I kartą išvyksta į užsienį – lankosi Europoje.

1972.05 Okinava grąžinama Japonijai: saloje lieka tik JAV kar. bazės.

1972.07 MP tapęs KAKUEI TANAKA, 1974.11 atsistatydina dėl kaltinimų korupcija.

1975 imp. HIROHITO apsilanko JAV.

1978 Jap. pasirašo taikos sutartį su Kinijos LR.

1982 kyla ginčas dėl „peržiūrėtų" mokykl. ist. vadovėlių (II pasaul. karas).

1982–87 MP esant J. Nakasone'i Jap. išlieka viena pirmaujančių pram. šalių. 1987–89 MP N. TAKEŠITA.

1989.01.07 miršta Hirohito, naujuoju imp. tampa AKIHITO.

Kyšininkavimo skandalas baigiasi v-sybės atsistatydinimu.

1989.08 premjerą S. UNO pakeičia TOŠIKI KAIFU.

Filipinai (p. 575)

1986 nuverčiamas prez. Marcosas. Prezidente (vas.) tampa nužudytojo opozicijos lyderio našlė CORAZON AQUINO; sužlunga daugybė bandymų įvykdyti perversmą.

Naūru

1968 Naūru tampa neprikl. resp. Nacijų Sandraugos sudėtyje.

Niujė

1974 tampa su N. Zelandija asocijuota šalimi, turinčia neprikl. v-sybę.

Fidžis

1970 gauna nepriki. Nacijų Sandraugos sudėtyje.

Papua-Naujoji Gvinėja

Nuo 1975 – nepriki. v-bė Nacijų Sandraugos sudėtyje.

Australija

MP ROBERTO GORDONO MENZIE [1949–66] įpėdiniu

1966 tampa HAROLDAS HOLTAS,

1968 jį pakeičia JOHNAS GORTONAS, o šį 1971 – WILLIAMAS MCMAHONAS.

1972 leiboristų v-sybę suformuoja GOUGH'AS WHITLAMAS, norintis atsisakyti „White Australia Policy".

1975 rinkimus laimi liberalai, vadovaujami MALCOLMO FRASERIO, vėl suformuojančio kabinetą 1980.

1983 MP BOBAS HAWKE'AS sudaro leiboristų v-sybę.

1990 suformuojamas 4-asis HAWKE'O kabinetas.

INDIJA
BIRMA
KINIJOS LR
Okinava
TAIVANAS
PIETŲ KORĖJA
JAPONIJA
Honkongas (D. Brit.)
Makao (Port.)
Hanojus
ŠIAURĖS
VIETNAMAS
karas baigiasi 1975
PIETŲ
TAILANDAS
Bankokas (Krung Tepas) 1967
KAMBODŽA
Saigonas (Ho Ši Minas)
DIDŽIOJI BRITANIJA
FILIPINAI
Manila
Keson Sitis
Ramusis vandenynas
Saipanas
Marianai
1976 JAV terit
Guamas
Japas
Palau s.
JAV
JAV
MALAIZIJA
BRUNĖJUS
Sabahas
Kvala Lumpuras 1971
Saravakas
SINGAPŪRAS
INDONEZIJA
Džakarta
Balis 1976
Ambonas
Vakarų Irianas
„Bismarko salynas"
PAPUA-NAUJOJI GVINĖJA
1975 nepriklausoma
Bugenvilis
Port Morsbis
Saliamono salos (D. Brit.)
RYTŲ TIMORAS (iki 1975 Port.)
AUSTRALIJA
NAUJOJI ZELANDIJA
SSRS
JAV

komunistinės šalys
nekomunistinės šalys
anglosaksų šalys
įtaka
JAV kar. bazės
apygardų riba
VIETNAMAS pakitęs v-bės statusas
P. Molukų Respublika (1950.04–10 nepriklausoma)
įtakos sferos:
Indonezijos
Filipinų
Malaizijos
ASPAC
ANZUK
separatizmo apraiškos
ginčijamos teritorijos
intervencijos
Pietryčių Azijos v-bių asociacijos (ASEAN) narės
iš dalies asocijuotos su ASEAN v-bėmis
ASEAN konferencijų vietos
ASEAN sekretoriatas

Įtampos židiniai Ramiojo vand. pietuose; sąjungos Ramiojo vand. baseine

Tailandas (p. 575)
1968–70 veikia komunistų partizanai.
1971 kar. v-sybė panaikina k-tuciją.
1976 išvedami JT daliniai; valdžią perima nauja kar. v-sybė.
1978 priimama n. k-tucija. 1980–88 MP gen. PREMAS.
1988 jį pakeičia Č. ČUNHAVANAS (1991 nuverstas).

Laosas (p. 549)
1966–72 v-sybės k-menė kovoja su kom. **Patet Lao.** JAV vykdo oro antpuolius prieš Vietkongo aprūpinimo kelius Laose (**„Ho Ši Mino takas"**).
1973.02 su Patet Lao pasirašomas **susitarimas dėl taikos.**
1975 valdžią paima Patet Lao: paskelbiama dem. LR: prez. tampa SUFANUVONGAS (iki 1986).
1989 p-mento rinkimai (I kartą po 1975),
1991 n. k-tucija.

Kambodža
1966–69 komunistai kariauja partiz. karą, o v-bės vadovas princas SIHANUKAS mėgina laikytis neutralaus kurso.
1970.03 SIHANUKAS nuverčiamas; jis suformuoja emigr. v-sybę Pekine.
1970.05 į Kambodžą įvedami P. Vietnamo ir JAV daliniai. ◊ Panaikinama monarchija:
1970.10 paskelbiama Khmerų Respublika.
1972.03 prez. tampa LON NOLAS.
1973 „raud. khmerai" skverbiasi pirmyn, kol
1975.04 užima Pnompenį: nuo išor. pasaulio izoliuotoje šalyje „raud. khmerų" režimas, vadovaujamas
1976 premjeru tapusio POL POTO, vykdo terorą. Su Vietnamo kar. pagalba „raud. khmerus"
1978–79 nugali opozic. komunistų Nac. vienybės frontas, vadovaujamas prez. [nuo 1981] HENG SAMRINO: paskelbiama **Kambodžos LR.** POL POTAS pradeda partiz. karą.
1989 Vietnamas išveda savo k-menę (rugs.). Kinijos ir JT remiama emigr. v-sybė kariauja partiz. karą;
1990.02 prez. SIHANUKAS suformuoja Kambodžos Nac. vienybės v-sybę.
1991.06 v-sybė ir 3 priešiškos piliet. kare dalyvavusios grupuotės susitaria dėl neterminuotų paliaubų.

Pietų Vietnamas (p. 549)
1966 budistai spiria MP KY kar. v-sybę paskirti rinkimų datą. Danango ir Hujės apylinkėse vyksta mūšiai. JAV rengia oro antpuolius prieš Hanojų ir Haifongą. JAV k-menė padidinama iki 425 000 žmonių. Kar. laimėjimų padrąsinti, JAV prez. JOHNSONAS ir MP KY
1967 Guamo konferencijoje nutaria vykdyti vidaus reformas, turinčias apsaugoti nuo komunistų skverbimosi.
1967.09 prez. vėl išrenkamas NGUJEN VAN THIEU, KY tampa viceprez.
1968.01 prasideda „Tet" puolimas: vyksta mūšiai Saigone, Hujė ir prie Khe Sano.
1968.05 JAV ir Š. Vietnamas pradeda derybas.
1968 JAV nustoja bombarduoti Š. Vietnamo terit.
1969.01 vyksta Paryžiaus pasitarimas dėl Vietnamo.
1969.09 prez. NIXONAS paskelbia laipsniškai išvedąs JAV k-menę (550 000): Vietnamo karas „vietnamizuojamas".
1970.03 pietų vietnamiečiai išplečia karo veiksmus į Kambodžą, o 1971.02 įsiveržia į Laosą.
1972.03 prasidėjusį Š. Vietnamo d. puolimą v-sybės k-menei pavyksta sustabdyti tik intensyviu JAV bombardavimu.
JAV sausumos kar. pajėgos (69 000 žmonių) nesikiša.
1973.01 pasirašomas susitarimas dėl paliaubų: išvedami JAV daliniai. Tarpt. kontrolės įrankiu tampa
1973.02–03 Paryžiuje surengta Vietnamo konferencija.
1975.04.30 P. Vietnamas **besąlygiškai kapituliuoja** ir susivienija su Š. Vietnamu į Vietnamo Socialist. Resp. (1976 liepa).

Šiaurės Vietnamas (p. 549)
Mirus HO ŠI MINUI (p. 549), jo įpėdiniu tampa
1969.09 prez. TON DIK TANGAS. Kapituliavus P. Vietnamui,
1975.11 surengiama polit. konsultac. konfer. dėl susivienijimo. Po rinkimų į viso Vietnamo Nac. susirink.
1976.07.02 abi Vietnamo dalys susivienija ir paskelbiama Vietnamo Socialist. Respublika.

Vietnamas
1978 tampa ESPT nariu. Pasirašoma draugystės sutartis su SSRS.
1979 Vietnamas įveda k-menę į Kambodžą (iki 1989 pasitraukia).

Malaizija (p. 575)
1966 Džakartos susitarimu užbaigiama „konfrontacija" su Indonezija.
Dėl malajų ir kinų susirėmimų 1969–71 galioja nepapr. padėtis.

Indonezija (p. 575)
1966 valdžią paima **gen. Suharto** (g. 1921). SUKARNAS laipsniškai nušalinamas nuo valdžios. Rengiamos komunistų žudynės.
1966.09 Indonezija sugrįžta į JT.
1967.05 SUKARNAS atstatydinamas.
1968.03 prez. tampa SUHARTO.
1969.08 prie Indonezijos prijungiamas V. Irianas, o
1976 – buvęs Portugalijos Timoras.
1989 prez. SUHARTO apsilanko Maskvoje.
1990 Indonezijoje gyvena apie 170 mln. žmonių.

Sutartys
SEATO: (p. 551) 1977 paleidžiama.
ASEAN (Pietryčių Azijos v-bių asociacija): 1967 įkuria Tailandas, Malaizija, Indonezija, Singapūras ir Filipinai, siekiantys plėtoti stabilią ekonomiką.
ANZUK: gynyb. s-gą 1971 įkuria D. Brit., Austral., N. Zelandija, Malaizija ir Singapūras.

vergvaldiškos valstijos prieš secesijos karą
daugiau kaip 10% gyventojų negrų apie 1960
numatoma apie 1985 negrus sudarysiant daugiau kaip pusę gyventojų
negrų kėlimasis į didžiuosius miestus
rasiniai konfliktai, išpuoliai

Jungtinės Valstijos: negrų klausimas

tirštai gyvenamos sritys su daugiau kaip 120 gyv./km²
tirštai gyvenamos sritys su 60–120 gyv./km²
miestų grandinių plėtra
užterštas oras
smarkiai užterštas oras

Jungtinės Valstijos: vidaus politikos uždaviniai 8-ame ir 9-ame dešimtmečiuose

Kanada (p. 554)
Atsistatydinus PEARSONUI (p. 554).
1968 MP tampa liber. **Pierre'as E. Trudeau** (g. 1919).
1972 TRUDEAU suformuoja mažumos v-sybę.
1974 rinkimuose vėl abs. daugumą gauna liberalai; MP lieka TRUDEAU.
1976 ir 1981 pranc. separatistai laimi rinkimus Kvebeke, tarp pranc. ir angliškai kalbančiųjų kyla nesutarimų.
1982 krl. ELŽBIETA II Otavoje paskelbia k-tuciją.
1984 rinkimus laimi konserv. - MP B. MULRONEY (rugs.).
1990 Kanados kar. jūrų laivynas tarpt. GP sudėtyje dalyvauja kare su Iraku.

Jungtinės Amerikos Valstijos (p. 554)
1966 kyla ras. konfliktai: greta taikaus protesto (MARTINAS LUTHERIS KINGAS) yra ir ginkl. grupuočių („Black Muslims", „Black Power").
1967.06 Glasbore susitinka JAV ir SSRS vadovai: JOHNSONAS ir KOSYGINAS nesusitaria Vietnamo ir Izraelio klausimais.
1968 prez. JOHNSONAS praneša apie derybų dėl taikos su Š. Vietnamu pradžią.
1969 prez. rinkimus nedidele persvara prieš dem. HUMPHREY laimi respubl. **Richardas Nixonas** (p. 554).
1969.09 NIXONAS paskelbia laipsniškai išvedąs JAV k-menę iš Vietnamo.
1971.06 publikuojamas „Pentagono dokumentas" apie Vietnamo karo istoriją.
1971.07 Pekine lankosi Nixono patarėjas Kissingeris, o
1972.02 – prez. Nixonas.
1972.11 prez. perrenkamas NIXONAS.
1973 atskleidžiama Votergeito afera: po priverstinio **Nixono atsistatydinimo**
1974.08 prez. tampa **Geraldas R. Fordas.** Vladivostoke jis susitinka su BREŽNEVU (lapkr.): paskelbiama deklaracija dėl SALT (Strateg. ginkluotės apribojimo).
1976.03 FORDAS skelbia „jėga paremtą taikos politiką" ir atmeta *détente* („įtampos mažinimo") sąvoką.
1976.07.04 švenčiamos 200-osios JAV sukūrimo metinės.
1977 prez. išrenkamas dem. **Jamesas E. Carteris;** jis tarpininkauja Egiptui ir Izraeliui pasirašant
1978 Kemp Devido susitarimą.
1980 sužlunga po perversmo Irane JAV ambasadoje Teherane paimtų įkaitų kar. išlaisvinimo operacija (įkaitai paleidžiami 1981.01.20).
Dėl sovietų intervencijos Afganistane
1980 JAV paskelbia SSRS ek. sankcijas ir atsisako dalyvauti Maskvos olimp. žaidynėse.
1981 prez. išrenkamas respubl. **Ronaldas W. Reaganas.**
1981.08 JAV virš D. Sirto numuša Libijos karo lėktuvą.
1983.10 JAV įvykdo kar. operaciją Grenadoje. Teikiama pagalba Nikaragvos „kontroms". Radikaliai sumažinti mokesčiai ir soc. išlaidos lemia ek. pakilimą: didelė balsų dauguma
1984.11 Reaganas perrenkamas prez.; parengiama gynybos nuo raket. ginklo kosmose XXI a. („Žvaigždžių karai") tyrimų programa:
1985.01 paskelbiama „Strateg. gynybos iniciatyva".
1986 atskleidžiama CŽV ginklų tiekimo Iranui afera.
1988 iš Europos išvežamos ir sunaikinamos vidut. nuotolio raketos. Laimėjęs prieš dem. kandidatą M. DUKAKI,
1989 prez. tampa respubl. **George'as Bushas.** Vykdydamos JT Saugumo Tarybos priimtą rezoliuciją (Nr. 660 ir kt.), JAV
1990 dalyvauja telkiant kar. pajėgas prieš Iraką. Pasibaigus ultimatumo terminui, s-kai laimi Persijos įl.
1991.01.18–02.28 karą dėl Kuveito išlaisvinimo.

Karibų jūros šalys
1973 pasirašoma sutartis dėl Karibų **Ek. bendrijos** (KEB) įkūrimo.
1975 pasirašoma Lomės konvencija: Barbadosas, Grenada, Bahamos, Jamaika bei Trinidadas ir Tobagas tampa su KEB asocijuotomis šalimis.

Bahamos
1973.07 tampa nepriklausomos.

Barbadosas
1966.11 tampa nepriklausomas.

Dominikos Respublika (p. 583)
Po piliet. karą primenančios suirutės
1966 prez. tampa BALAGUERAS: iš Dominikos išvedama AVO k-menė.
Nuo 1974 prez. BALAGUERAS, vėliau dukart perrinktas.

Grenada
1974.02 tampa nepriklausoma.
1979 perversmas, kuriam vadovauja M. BISHOPAS. Po kair. karininkų perversmo ir BISHOPO nužudymo
1983.10 į Grenadą įsiveržia JAV ir Karibų v-bių k-menė.

Haitis
1986.01–02 nuverstas DUVALIER pabėga į Prancūziją.

Kuba
1971 įst.: reguliarus darbas yra privalomas.
1972 Kuba priimama į ESPT.
1975 AVO atšaukia sankcijas Kubai.
Kuba vykdo kar. intervencijas į Angolą bei
1977 į Etiopiją (1989 išvedama k-menė).
1988 pasirašomas Angolos–Namibijos susitarimas:
1989 Kuba pradeda išvesti k-menę iš Angolos. Už korupciją, prekybą narkotikais nuteisiami aukšti karininkai.
1990 bėgdami į Vakarų v-bių ambasadas, kubiečiai mėgina išsikovoti galimybę išvykti iš Kubos.

Vidaus politiniai santykiai Pietų Amerikoje 1975

Meksika (p. 583)

1970 prez. išrenkamas L. ECHEVERRÍA ÁLVAREZAS; jis 2 kartus keliauja po 3-iojo pasaulio šalis (1973, 1975).

1976 prez. tampa LOPEZAS PORTILLO. Suradus naftos telkinių, sumažėja v-bės biudžeto deficitas.

1982 prez. išrenkamas M. DE LA MADRIDAS.

1985 žemės drebėjimas Meksike – tūkstančiai žuvusių.

1988 prez. tampa C. SALINAS.

Gvatemala

1974 po ginčytinų rinkimų LAUGERUDAS įveda karinį prez. režimą; šalyje veikia partizanai.

1986 prez. tampa krikšč. dem. V. CEREZO.

Britų Hondūras

1973 šalis pervadinama **Belizu;** 1981 gauna nepriklausomybę.

Salvadoras

1969 kyla „futbolo karas": pasienio konfliktai su Hondūru baigiasi tik 1976 pasirašius susitarimą dėl paliaubų.

1979 kar. perversmas, susiklosto piliet. karo situacija.

1980.12 chuntos vadu tapęs DUARTE 1984 pasiskelbia prez.

1989 prez. išrenkamas ARENA lyderis A. CRISTIANI.

1989–90 v-sybės derybos su partizanų o-ja FMIF (Farabundo Martí išsivadavimo frontas) žlunga.

Hondūras

1974.09 uraganas „Fifi" sugriauna Hondūro ekonomiką. Po kar. chuntos į valdžią

1980–82 vėl ateina civilių v-sybė. Polit. situaciją šalyje komplikuoja pabėgėliai iš Salvadoro ir Nikaragvos; Hondūre veikia Nikaragvos „kontrų" aprūpinimo bazės.

1990 prez. tampa R. LEONARDO CALLEJASAS.

Nikaragva

1972.12 žemės drebėjimas sugriauna sostinę Managvą.

1978 nužudomas opozicijos veikėjas P. J. CHAMORRO. Sandinistų (FSLN) sukilimas baigiasi

1979 Somozos režimo nuvertimu.

Valdžią paima sandinisto D. ORTEGOS vadovaujama chunta.

1983 vyksta kovos tarp sandinistų ir maištininkų.

1984 užminuojami Nikaragvos uostai prie to prisideda ir CŽV (JAV).

1984.11 prez. ir p-mento rinkimus laimi **Ortega** (FSLN). Partizan. karas su JAV remiamais „kontromis" užtrunka.

1987 Kosta Rikos prez. ARIASAS pasiūlo 10 punktų programą Nikaragvos vidaus gyvenimui demokratizuoti (vas.).

Prasideda dialogas tarp v-sybės ir 11 opoz. partijų (spalis).

1988.03 pasirašomas Sapoa susitarimas dėl paliaubų.

1990 laisvus rinkimus laimi centro–dešinės koalicija: opozicija pasiekia pergalę prieš sandinistus (vas.).

1990.04 valdžia pereina į prezidentės VIOLETOS CHAMORRO rankas; demobilizuojami „kontros"

Panama

1972–78 šalį valdo „naujosios rev. vadas" TORRIJOSAS.

1977 Panama pasirašo sutartis su JAV: JAV grąžinus apie 55% kanalo zonos Panamai, abi šalys sutaria iki 1999 pab. bendrai administruosiančios kanalą ir kanalo zoną.

1989 anuliuojami prez. rinkimų rezultatai (gegužė). Sužlunga perversmas prieš k-menės vyr. vadą NORIEGĄ.

1989.12.20 JAV kar. intervencija baigiasi NORIEGOS nuvertimu ir 1990.01 areštu; jis dėl prekybos narkotikais perduodamas JAV teismui.

Kolumbija (p. 583)

1974 prez. tampa liber. LOPEZAS MICHELSENAS: nacionalizuojami visi naftos telkiniai. V-sybė kovoja su partizaniniais rev. išsivadavimo sąjūdžiais; veikia deš. pakraipos mirties eskadronai.

1986 prez. išrenkamas liber. V. BARCO VARGASAS. Nuo

1989 sustiprėja kova su narkomafija.

1990 prez. tampa liberalas C. GAVIRIA.

Ekvadoras

1968 prez. tapęs VELASCO IBARRA

1970.06 panaikina k-tucijos galiojimą. Po perversmo

1972 į valdžią ateina RODRIGUEZO LAROS vadovaujama chunta. K-menės vadovybėje vyksta kovos dėl valdžios:

1976 sudaroma POVEDOS BURBANO vadovaujama Aukščiausioji valdančioji taryba. Po rinkimų nuo

1979 vėl civiliai prezidentai.

1988 prez. RODRIGO BORJA.

Peru (p. 583)

1963–68 valdžiusį prez. F. Belaúnde Terry nuverčia kariniukai:

1968 prez. tampa gen. VELASCO ALVARADO; toliau plėtojamas valst. socializmas.

1969 įvykdoma žemės reforma.

1973 nacionalizuojama žuvies miltų pramonė ir stambiausios JAV kasybos b-vės.

1974 revoliucijos įgyvendinimo planas „Inka".

1975 k-menė nuverčia prez. Naujuoju prez. tampa gen. MORALESAS BERMÚDEZAS, bet ir toliau kyla neramumų, organizuojami perversmai.

1978 išrenkamas k-tucijos rengimo susirinkimas. Nuo 9 d-mečio pradžios teroro akcijas vykdo maoistinis partizanų sąjūdis „Šviečiantis takas".

1980 prez. vėl tampa F. BELAÚNDE TERRY, kurį

1985 pakeičia GARCIA PEREZAS.

1990 rinkimuose įveikęs rašytoją M. VARGASĄ LLOSĄ, prez. tampa A. FUJIMORIS; jis paskelbia taupymo programą.

Bolivija (p. 583)

1967 nužudomas partizanų vadas ERNESTO „ČE" GUEVARA.

1968 prez. BARRIENTOSAS įveda kar. režimą. Kairiųjų perversmui vadovauja OVANDO CANDIDA.

1969 tampantis prez.: vykdoma nac. rev., nacionalizacija.

1970 prez. gen. JOSE TORRESAS.

1971 prez. tampa deš. perversmui vadovavęs plkn. BANZERIS SUAREZAS; vienas po kito

1978–82 rengiami perversmai. Laimėjęs rinkimus, nuo

1982 prez. SILESAS ZUAZO.

1983 Bolivija Prancūzijai išduoda vokietį karo nusikaltėlį KLAUSĄ BARBIE.

1985 prez. tampa V. PAZAS ESTENSSORO.

1986 kovai su narkotikais panaudojami JT daliniai.

1989 prez. išrinktas J. PAZAS ZAMORA pradeda puolimą prieš prekybą narkotikais.

Paragvajus

1989 prez. STROESSNERĮ (p. 583) nuverčia k-menė, vadovaujama gen. A. RODRIGUEZO, tampančio prez. (geg.).

Čilė (p. 583)

Remiamas krikšč. demokratų, **LF (Liaudies fronto) kandidatas** SALVADORAS ALLENDE tampa

1970 prez.: nacionalizuojama pramonė, stamb. žemėvalda.

1973.09 kar. chunta **nuverčia Allende ir šis žūva.**

1974.06 gen. A. Pinochetas tampa v-bės vadovu, o gruodį – resp. prez. Pažeidinėjamos žmogaus teisės, areštuojami priešininkai. 1975.09 tebera suimta 8000 polit. kalinių.

1975.12 įkuriama Valstybės taryba.

1981 priimama n. k-tucija: pagal ją PINOCHETAS tampa prez.

Nuo 1981 vis kyla riaušės, praktikuojami kankinimai, pažeidinėjamos žmogaus teisės.

1988 surengtas referendumas nepritaria tam, kad būtų pratęstas PINOCHETO prezidentavimas (po 1990).

1989.12 laisvus rinkimus laimi opozicijos kandidatas.

1990 prez. tampa krikšč. dem. P. AYLWINAS.

Argentina (p. 583)

Po kraujo nepraliejusio k-menės perversmo

1966 prez. tampa ONGANIA: uždraudžiamos partijos. K-menės vadovybė jį nuverčia:

1970 prez. tampa LEVINGSTONAS.

1971 prez. tapęs gen. LANUSSE vėl leidžia veikti partijoms.

1973.03–04 rinkimus laimi peronininkai:

1973.09 prez. vėl tampa JUANAS PERÓNAS. Po jo mirties

1974 prez. tampa jo žmona „IZABELE" PERON. Terorizmas, nepapr. padėties programa.

1976 valdžią perima kar. chunta: prez. gen. VIDELA, kurį

1981–82 pakeičia prezidentai gen. VIOLA ir GALTIERI. Argentinai užėmus Folklendo (Argentinos vad. Malvinų) salas,

1982 dėl jų kilęs karas (kovą–birž.) su D. Britanija baigiasi Argentinos pralaimėjimu. Naujuoju prez. tampa gen. BIGNONE, paleidžiama kar. chunta.

1983 laimėjęs rinkimus prez. tampa R. ALFONSINAS (gruodis).

1984 sudaryta komisija tiria „dingusiųjų be žinios" bylas. Chuntos vadovams surengiamas skubus teismo procesas.

1986 priimamas įst. dėl senaties taikymo kar. diktatūros metais įvykdytiems nusikaltimams.

1989 prez. tampa peronininkas C. S. MENEMAS.

Urugvajus

1968–72 dėl miestų partizanų „Tupamaros" veiklos įvesta nepapr. padėtis.

1972 prez. tampa J. M. BORDABERRY. Dėl nedem. veiklos

1976 jį nuverčia kariškiai. Prez. tampa A. MENDEZAS,

1981 – gen. G. ÁLVAREZAS. Po rinkimų

1985 prez. tampa civilis J. M. SANGUINETTI („Kolorado"), o

1990 – L. LACALLE („Blanko").

Brazilija (p. 583)

1967 prez. tampa gen. COSTA E SILVA.

Spec. komisija parengia raportą apie Indėnų saugumo tarnybos vykdytas indėnų žudynes.

1968.12 gen. COSTA E SILVA įveda **kar. diktatūrą:** kyla areštų banga, vykdomi terorist. išpuoliai.

1969 prez. tampa gen. MEDICI, o

1974 – gen. GEISELIS.

1976 atidaroma atom. elektrinė: pasirašomas susitarimas su VFR.

1979 prez. tampa gen. FIGUEIREDO.

1983 Brazilija turi sustabdyti skolinimosi politiką. Po rinkimų

1985 prez. tampa J. SARNEY. Nepaprastai didelė infliacija. Tiesiog. rinkimuose

1990 prez. išrenkamas F. COLLORAS DE MELLO, pateikiantis radikalią finansų sanacijos programą.

Surinamas

1975.11 tampa nepriklausomas.

1980 valdžią paima kar. chunta, kuri laikosi socialist. kurso.

1987 priimama n. k-tucija, rinkimus laimi opozicija.

Gajana

D. Brit. Gviana (Gajana) 1966.05 pasiekia nepriklausomybę.

Venesuela

1973 nustatomos sienos su Brazilija.

1974 prez. tampa Dem. akcijos (AD) lyderis C. A. PÉREZAS.

1975.03 Venesuela su Meksika, Kosta Rika ir Salvadoru įkuria kavos verslovę.

1975.08 nacionalizuota naftos pramonė turi tapti planuojamos naujos ūkio struktūros pamatu (Gajanos projektas).

1979 prez. tampa L. HERRERA CAMPINSAS (COPEI).

1984 – J. Lusinchi (AD), o 1988 – vėl C. A. PÉREZAS.

1989 kyla kruvinos riaušės prieš drastišką PÉREZO v-sybės taupymo programą.

Marokas

1975.11 surengiamas Žaliasis žygis prieš Isp. Sacharos nepriklausomybę. 1976 Marokas okupuoja šiaurinę Isp. Sacharos dalį, o
1979 ir pietinę. Vyksta kovos su nepriklausomybės sąjūdžiu „Polisario".

Mauritanija

1975–76 okupuoja pietinę Isp. Sacharos dalį. ◊ ULD DADĄ nuo valdžios nušalina
1978 kar. perversmas, po kurio vykdomi ir kiti.
1984 prez. tampa TAJA.

Alžyras

1978 miršta BUMEDJENAS (p. 581).
1979 prez. plkn. ŠADLIS (BENDŽEDIDAS).
1980 NIF suvažiavime baigiasi BUMEDJENO era.
Paleidžiamas iš kalėjimo BEN BELA (spalis).
1984–85 islamo fundamentalistai kelia riaušes ir vykdo terorą.
1988 dėl padidėjusių maisto produktų kainų kyla kruvinos riaušės.
1991.06 riaušes sukelia islamo fundamentalistai.

Tunisas

1970 pasirašoma sutartis su Alžyru.
1974 Tunisas susitaria susijungti su Libija, tačiau susitarimo vykdymą atideda. ◊ BURGIBA (p. 581) tampa prez. iki gyvos galvos.
1978 kyla soc. konfliktai, surengiamas visuot. streikas.
1987 BURGIBA (dėl nesugebėjimo vykdyti pareigas) pakeičia prez. ir partijos vadovu tampantis BEN ALI.

Libija

1969 jaunesnieji karininkai įvykdo kar. perversmą: KADAFI vadovaujama Rev. taryba paskelbia resp.
1973 KADAFI paskelbia islamą einant socialinės rev. keliu.
1975 Libija su SSRS pasirašo susitarimus dėl aprūpinimo ginklais.
1976 paskelbiama Koranu besiremianti Libijos LR.
1979 KADAFI, atsistatydinęs iš v-bės vadovo pareigų, lieka „Rev. vadu".
1980 Libijos k-menė įsikiša į piliet. karą Čade. ◊ Po incidentų, kilusių per JAV manevrus (vasarį), ir kar. susirėmimų (kovą)
1986 JAV oro antpuolis prieš Tripolį ir Bengazį (balandį).
1988 ima ryškėti su chem. ginklo fabriku Rabtoje susijusios aferos.

Egiptas (p. 569)

1967.06.05 10 tęsiasi Izraelio–arabų karas.
1968–69 vyksta mūšiai dėl Sueco kanalo; SSRS įrenginėja raketines bazes. NASERO įpėdiniu
1970.10 tampa prez. **Anvaras Sadatas.**
1971 JAR pavadinama **Egipto Arabų Respublika;** priimama n. k-tucija.
1972 iš Egipto išsiunčiami SSRS patarėjai.
1973.10 kyla karas su Izraeliu.
1975.06 vėl atidaromas Sueco kanalas.
1976 Egiptas nutraukia draugystės sutartį su SSRS; sovietai atitraukia iš Egipto visus savo karo laivus. ◊ Su Sudanu sudaroma pirmiausia prieš Libiją nukreipta gynybos sutartis.
1977 SADATAS lankosi Izraelyje.
1979.03 su Izraeliu pasirašoma taikos sutartis.
1980.05 SADATAS tampa prez. iki gyvos galvos (gegužė). Telkiasi vidaus opozicija, kyla rel. neramumų.
1981 pasikėsinimas į Sadatą baigiasi pastarojo mirtimi (10.06). Naujuoju prez. tampa M. H. MUBARAKAS.
1982.04 Egiptas atgauna Sinajų.
1987 prez. perrenkamas MUBARAKAS.

Sudanas

Afrikietiškieji pietūs kovoja su arabiškosios šiaurės valdžia, ypač prieš islamo teisės (šariato) įvedimą.
1969 surengtam kar. perversmui vadovauja gen. NUMEIRI.
1971 po nepavykusio kairiųjų perversmo persekiojami komunistai.
1972 pasirašomas susitarimas dėl taikos su P. Sudanu.
1985 Numeiri nuverčiamas.
1989 įvedama karo padėtis, prasideda piliet. karas. Gen. AL BAŠYRAS įvykdo perversmą.

Etiopija (p. 515)

1974–75 k-menė nušalina nuo valdžios imp. Nacionalizuojama žemė, panaikinama monarchija.
1975 rugpj. miršta HEILE SELASIJE I.
1977 Socialist. Etiopijos prez. ir v-sybės vadovu tampa MENGISTU HEILE MARIAMAS. Sov. ginklai ir Kubos k-menė padeda Etiopijai
1978 laimėti prieš V. Somalį (dėl Ogadeno) ir prieš Eritrėjos išsivadavimo frontą.
1984.02 įk. marksist. darb. part.; kyla badas (spalis–lapkr.).
1984–85 vykdoma operacija „Moses": Etiopijos žydams organizuojami oro tiltai persikelti į Izraelį.
1987 n. k-tucija: Dem. Etiopijos LR; prez. išrenkamas MENGISTU.
1990 leidžiama kurti priv. firmas. Įv. išsivadavimo sąjūdžiai iškovoja pergalę ir
1991.05 nuverčia MENGISTU.

Prancūzijos Somalis

1967 referendumu nutarta pasilikti Pranc. sudėtyje; kyla neramumai. Šalis pervadinama **Afarų ir isų terit.**
1977 paskelbiama nepriklausoma **Džibučio Respublika.**

Somalis

1967–69 prez. SHERMARKAS (nužudytas).
1969 kar. perversmui vadovauja gen. BARRE.
1974 pasirašoma sutartis su SSRS (1977 nutraukta).
1976 Somalis tampa socialist. vienpart. v-be. Prez. tampa gen. BARRE.
1977 Vok. „GSG-9" Mogadiše išlaisvina teroristų pagrobtą Vok. lėktuvą.
1977–78 kyla konfliktas su Etiopija dėl Ogadeno.
1979 priimama n. konstitucija.
1986 tiesiog. rinkimai patvirtina BARRE prezidentu. ◊ Kyla piliet. karas, ir 1991.01 BARRE nuverčiamas.

Kariuomenės valdžia Afrikoje 1976

Kenija
Valdo **prez. Jomo Kenyatta** (1891–1978) ir jo partija KANU. Po KENYATTOS mirties 1978 prez. tampa D. A. MOI.
Uganda
1966–71 prez. M. OBOTE.
1971 kar. perversmui vadovauja gen. mjr. IDI AMINAS; jis įveda terorist. režimą.
1979 diktatorius Idi Aminas nuverčiamas, įvedus Tanzanijos dalinius.
1980 prez. vėl tampa MILTONAS OBOTE.
1983–84 kariškiai rengia masines tūkstančių ugandiečių žudynes.
1985 kar. perversmą įvykdo T. OKELLO, o 1986 – Y. MUSEVENI.
Ruanda
1973 kar. perversmą įvykdo J. HABYALIMANA [nuo 1978 prez.]: įvedama vienpart. sistema; tutsiai nušalinami nuo valdžios.
Burundis
1966 karalių NTARĘ V nuverčia MP MICOMBERO, kuriam
1966 tapus prez. paskelbiama resp.
1972 tarp valdančiųjų tutsių ir hutų genčių kyla kruvini susirėmimai.
1974 I k-tucija.
1976 perversmui vadovauja plkn. J.-B. BAGAZA.
1987 perversmą įvykdo mjr. P. BUYOYA.
Tanzanija
Šalį valdo **prez. Nyerere** ir vienintelė partija (TANU): polit. principus nustato 1967 Arušos chartija.
1985 NYERERE atsistatydina; jo įpėdiniu tampa A. H. MWINYI.
Zambija
Prez. Kennethas Kaunda [nuo 1964], remdamasis valdančiąja partija UNIP, mėgina įveikti tribalizmą (72 gentys).
Malavis
1966 priimama nauja k-tucija: prez. tampa BANDA.
Madagaskaras
Nušalinus prez. TSIRANANĄ,
1972 valdžią paima RAMANANTSOA kar. v-sybė.
1974 ją pakeičia prez. RATSIRAKOS vadovaujama kar. chunta.
1976 n. k-tucija (dem. resp.), RATSIRAKA tampa Rev. tarybos pirm.
Maurikijus
1966 buv. D. Brit. sala tampa nepriklausoma.
Seišeliai
1976 tampa neprikl. respublika Nacijų Sandraugos sudėtyje.
Botsvana
1966 Bečuanalendas tampa neprikl. Botsvanos Resp.; pirmuoju prez. tampa S. KHAMA [1966–80].
Lesotas
1966 D. Brit. protektoratas Basutolendas tampa neprikl. Lesoto Karalyste.
1970 perversmo keliu MP tampa L. JONATHANAS [1965–86].
1986 įvykdomas kar. perversmas.
Svazilendas (Ngvanė)
1968 D. Brit. protektoratas tampa nepriklausomas.
1973 ima valdyti krl. SOBHŪZA II, o nuo 1986 krl. MSVATI III.
Nepriklausomybę gauna buv. Portug. užjūrio provincijos (p. 601): 1974 **Bisau Gvinėja,** 1975 **Mozambikas, San Tomė ir Prinsipė, Žaliojo Kyšulio Salos, Angola.**
Mozambikas
1975 prez. tampa S. MACHELIS (Mozambiko išsivad. frontas – FRELIMO); socialistinę LR slegia ek. sunkumai. Vyksta piliet. karas su antimarksistine RENAMO, kontroliuojančia didelę šalies dalį.
1984 pasirašoma Nkomačio sutartis su P. Afrika: Mozambikas atsisako remti ANK (Afrikiečių nac. kongresą).
1986 nukritus lėktuvui, žūsta MACHELIS. Prez. tampa J. A. CHISSANO.
1990 n. k-tucija: resp. su daugpartine sistema; rinkos ekonomika.
Angola
1975.11 priimama k-tucija: LR, valdoma vienintelės marksist. partijos MPLA. Tarp sąjūdžių prasideda kova dėl valdžios.
1976.03 A. NETO vadovaujama MPLA su SSRS ir Kubos k-menės pagalba laimi, tačiau UNITA tęsia piliet. karą. ◊ Mirus NETO,
1979 prez. J. E. DOS SANTOSAS. Angola remia Namibijos o-ją SWAPO.
1988 nutariama, kad Kuba išves k-menę, sudaromos paliaubos; dalinius išveda ir P. Afrika. Nepaisant paliaubų, kovos nesibaigia.
1991 su UNITA pasirašoma taikos sutartis.
Rodezija (p. 579)
JT pasmerkimas, prek. embargas; SMITHO v-sybė nenusileidžia.
1970 priimama nauja k-tucija: Rodezija tampa neprikl. resp. ◊ Nuo
1975 vyksta partiz. kova.
1976 sužlunga Rodezijos klausimu surengta Ženevos konfer.
1978 MP tampa MUZOREWA (ANK), vadovaujantis pirmai v-sybei, į kurią įeina skirtingų rasių atstovai.
1979 Londono Rodezijos konfer. nutaria paskelbti neprikl. **Zimbabvę.**
Zimbabvė
P-mento rinkimus laimi ZANU/PF:
1980.04 MP tampa R. MUGABE (Zimbabvės afrikiečių taut. s-ga – ZANU). Prieštaravimai tarp genčių sukelia
1982 piliet. karą su J. NKOMO vadovaujama ZAPU (Zimbabvės afrikiečių liaudies s-ga): įvedama prezidentinė santvarka: prez. R. MUGABE.
1990 MUGABE perrenkamas prez.; viceprez. tampa NKOME.

Pietų Afrikos Respublika (p. 579)
1966 MP tampa BALTHAZARAS J. VORSTERIS, ir toliau vykdoma apartheido politika.
PAR nevykdo **JT nutarimo atimti iš jos mandatą valdyti Pietvakarių Afriką**.
1971 Tarpt. Hagos teismo įvertinimu PAR buvimas **Namibijoje** (Pietvakarių Afrikoje) paskelbiamas neteisėtu.
1974–75 sušvelninama apartheido politika.
1976 Johanesburgo priemiestyje kyla d. neramumų. Transkėjaus bantustanas, vėliau ir kiti, gauna neprikl.
1978 MP tampa BOTHA. P. Angoloje vykdomi karo veiksmai prieš SWAPO. 9 d-metyje prasideda ek. recesija.
1981.08–09 PAR įsiveržia į P. Angolą.
1984 n. k-tucija: ir toliau polit. gyvenime nedalyvauja juodųjų dauguma; trejų rūmų (baltųjų, mulatų, indų) p-mentas, prezident. santvarka. Prez. P. W. BOTHA.
1986.06 paskelbiama nepapr. padėtis. Vakarų šalys PAR paskelbia ek. sankcijas. BOTHAI atsistatydinus,
1989 prez. tampa F. W. DE KLERKAS. Išlaisvinami ANK vadovai.
1990.02.11 po 27 m. kalinimo **paleidžiamas ANK lyderis Nelsonas Mandela.** Tarp DE KLERKO ir MANDELOS prasideda tiesiog. derybos (geg.). Panaikinama nepapr. padėtis (birž.). Prasideda kovos tarp ANK ir zulusų o-jos „Inkatha".
Į PAR sugrįžta ANK prez. TAMBO (gruodis).
1991.04 prez. DE KLERKAS paskelbia **apartheido pabaigą.**
1991.06 panaikinamas įst. dėl p. afrikiečių skirstymo į baltųjų, juodųjų, azijiečių ir mulatų rases.

Namibija
1978 rinkimus (JT nepripažintus) laimi Turnhalės aljansas.
1988.12 Niujorke pasirašomas susitarimas dėl taikos.
1989.11 p-mento rinkimus laimi SWAPO.
1990.03 paskelbiama Namibijos Respublikos neprikl.; prez. tampa S. NUJOMA (SWAPO).

Senegalas
Po prez. SENGHORO [1960–80] 1981.01 prez. tampa A. DIOUFAS.
1980 Senegalas sudaro uniją su Gambija (iki 1989).
1990 pasienio konfliktas su Mauritanija.

Gambija
1970 tampa resp. Nacijų Sandraugos sudėtyje. Prez. išrenkamas D. K. JAWARA,
1987 perrenkamas.

Gvinėja
1974 įk. SSRS tolimojo skrydžio karo lėktuvų bazės.
1984 miršta Sékou Tourés ir valdžia atitenka kariškiams.

Siera Leonė
1967 kar. perversmui vadovauja gen. JUXONAS-SMITHAS.
1968 po kar. perversmo MP STEVENSAS (APC – Visos liaudies kongresas). Siera Leonė
1971 tampa resp., valdoma prez. STEVENSO.
1978 priimama n. k-tucija: vienpart. (APC) v-bė.
1985 prez. tampa J. MOMOHAS.

Liberija
1971 miršta prez. TUBMANAS [nuo 1943]. Įpėdinis – W R. TOLBERTAS; jis nužudomas per
1980 kar. perversmą, vadovaujamą S. K. DOE.
1984 priimama n. k-tucija. 1985 p-mento rinkimai.
1986 DOE tampa 20-uoju Liberijos prez.
1990 miršta prez. DOE (09.10), kyla piliet. karas.
1991.02 piliet. karo dalyvės pasirašo paliaubas.

Aukštutinė Volta
1966 plkn. LAMIZANOS karininkai nuverčia prez. Y. YAMEOGO.
1974 suformuojama „Nac. atnaujinimo v-sybė".
1975–78 vienintelė legali partija UDV – Judėjimas už atsinaujinimą. Prez. LAMIZANA [1966–80] nuverčiamas
1980 kar. perversmo. Tokiu pat būdu jo įpėdinį S. ZERBO
1982 nuverčia prez. tapęs QUÉDRAOGO, o pastarąjį –
1983 prez. T. SANKARA.
1984 v-bės pavadinimas pakeičiamas į **Burkina Fasą.**

Burkina Fasas
1987 SANKARĄ nuverčia k-menė: prez. tampa B. CAMPAORÉ.

Gana
1979.06 kar. perversmui vadovauja ltn. RAWLINGSAS. Po rinkimų prez. tampa H. LIMANNAS.
1981–82 vėl perversmą įvykdo RAWLINGSAS; jis sudaro Nac. gynybos tarybą.

Togas
1967 kar. perversmo keliu valdžią paima EYADEMA.
1969 vienintele legali lieka prez. EYADEMOS part. RPT – Togo liaudies susivienijimas.
1990 opozicija kelia neramumus prieš EYADEMOS diktatūrą.

Dahomėja
1965 ir 1967 kar. perversmai.
1968 MP tampa ZINSOU. Po naujo kar. perversmo
1969 šalį valdyti ima Prezident. taryba.
1972 kar. perversmu valdžią paima prez. mjr. KEREKOU.
1974 ofic. šalies doktrina tampa marksizmas-leninizmas.
1975 žlunga bandymai įvykdyti perversmą.
1975.11 Dahomėja pavadinama į Benino LR.

Beninas
Nacionalizuojami bankai. Atsisakius marksizmo,
1990 MP tampa M. SOGLO.

Nigerija
1966.01 gen. IRONSI surengtas kar. perversmas siekia sukurti centralizuotą unitar. valstybę.
1966.07 federalistiniam kontrperversmui vadovauja plkn. GOWONAS. R. Nigerija siekia autonomijos;
1967.05 paskelbiama **Biafros Resp.**; vadovauja plkn. OJUKWU.
1967–70 piliet. karas baigiasi besąlygine Biafros kapituliacija.
1975 polit. perversmu į valdžią ateina gen. R. MOHAMMEDAS; per
1976 perversmą jis nužudomas. Prez. tampa gen. OBASANJO.
1979 surengus rinkimus, prez. tampa A. S. SHAGARI.
1983 kar. perversmą surengia gen. BUHARI, o 1985 – gen. BABANGIDA.

Dykumų valstybės
1980–81 ištinka bado katastrofa.

Malis
1968 prez. KEITA [nuo 1960] nuverčia M.TRAORE vadovaujami karininkai.
1974 priimama n. k-tucija, įvedanti prezident. santvarką. Vienintelė legali partija – Malio liaudies dem. s-ga (UDPM).
1979 pirmieji šalyje surengti rinkimai patvirtina prez. TRAORE.
1980 kyla pasienio konfliktai su BURKINA FASU.
1991 TRAORÉ nuverčiamas.

Nigeris
1974 prez. H. DIORI [nuo 1960] nuverčia plkn. S. KOUNTIE; po jo mirties
1987 prez. tampa A. SEIBU.

Čadas
1975 kar. perversmas, žūva prez. TOMBALBAYE [nuo 1960]; valdžią perima gen. F. MALLOUMO Aukšč. karinė taryba.
1979 kyla piliet. karas; v-sybei vadovauja prez. G. QUEDDEI.
1980 į piliet. karą įsikiša Libija.
1982 išvedama Libijos k-menė, prez. QUEDDEI emigruoja ir sudaro kontrv-sybę. Prez. tampa H. HABRÉ. Pranc. ir Zayras teikia pagalbą Čadui kovoje su nuo
1983 toliau puolančiais QUEDDEI daliniais.
1987 Čadas sudaro taiką su Libija. ◊ HABRÉ nuverčiamas.
1990.12 prez. tampa IDRISSAS DÉBY.

Centrinės Afrikos Respublika
Prez. D. DACKO [1960–66]
1966 nuverčia J. B. BOKASSOS kar. perversmas.
1972 BOKASSA paskelbiamas prez. iki gyvos galvos; teroras.
1976.12 paskelbiama imperija.
1979 imp. BOKASSA I nuverčiamas; vėl paskelbiama resp.; prez. vėl D. DACKO.
1981 nesmurtiniu perversmu valdžią paima gen. A. KOLINGBA.
1987 BOKASSA dėl daugybės žmogžudysčių nuteisiamas mirti.

Pusiaujo Gvinėja
Isp. Gvinėja (Rio Munis) kartu su Fernando Po ir Anabono s.
1968 sudaro nepriкl. Pusiaujo Gvinėjos Respubliką.
1969 daliai pagr. opozicijos politikų mirus, dalį išžudęs, įsiviešpatauja MACIAS. 1979 jį nuvertus, prez. tampa plkn. OBIANGAS NGUEMA MBASOGO.

Kamerūnas
1972 paverčiamas unitar. valstybe.
1975 prez. perrenkamas AHIDJO. Jam atsistatydinus, 1982 prez. P. BIYA.

Kongas (sostinė Brazavilis)
1968 kair. karininkų perversmui vadovauja kpt. NGOUABI, tampantis prez. (1977.03 nužudytas).
1969.12 paskelbiama **Kongo LR.**
1977 prez. tampa J. YHOMBI-OPANGO, o
1979 – D. SASSOU NGUESSO.

Kongas (sostinė Leopoldvilis, vėliau pavadintas Kinšasa) (p. 581)
1966 prez. MOBUTU tampa ir MP.
1971 Kongas pavadinamas **Zayro Respublika.**

Zayras
1977–78 vyksta kovos Šabos (anksčiau Katangos) provincijoje su emigrantais katangiečiais.
1978 n. k-tucija: prezident. santvarka; prez. lieka MOBUTU.

Afrikos vienybės organizacija (AFVO)
1970 Lusakos konfer. priima rezoliuciją, smerkiančią rasių diskriminaciją „Pietų Afrikoje".
1988 XXV Adis Abebos konfer. konstatuoja Afrikos vienybės suirimą.
1991 AFVO v-bių prezidentai pasirašo sut. dėl Afrikos ek. bendrijos, kuri pagal EB pavyzdį turi būti sukurta iki 2025.

Ekonominės sąjungos
1965 sukurtai **Afrikos, Malagasijos ir Maurikijaus bendrajai organizacijai (OCAM)** priklauso: Dahomėja, Dramblio Kaulo Krantas, Gabonas, Kamerūnas, Kongo LR (iki 1972), Madagaskaras (iki 1973), Maurikijus (nuo 1973), Nigeris, Burkina Fasas (Aukšt. Volta), Ruanda, Senegalas, Togas, Čadas, Zayras, Centr. Afrikos Resp.
1967 įk. **Rytų Afrikos bendroji rinka** (Kenija, Uganda, Tanzanija); 1970 susitarimas su EEB.
1964 įk. **Centr. Afrikos muitų ir ek. sąjunga** (UDEAC): Gabonas, Kamerūnas, Kongo LR, Centr. Afrikos Resp., Pusiaujo Gvinėja (nuo 1983).
1975 pasirašoma Lomės konvencija su EB (p. 588).
1975 įk. Vakarų Afrikos valstybių ek. bendrija (CEDEAO), kurią sudaro 6 V. Afrikos ek. bendrijos v-bės – Burkina Fasas, Dramblio Kaulo Krantas, Malis, Mauritanija, Nigeris, Senegalas, Beninas (nuo 1984), be to, Gambija, Gana, Gvinėja, Bisau Gvinėja, Žaliojo Kyšulio Salos (nuo 1977), Liberija, Nigerija, Siera Leonė ir Togas.

Rodyklė

A

B

C

Č

D

F

J

K

O

P

Q

Š

T

U

Kinder, Hermann

Ki-102 Pasaulio istorijos atlasas / Hermann Kinder, Werner Hilgemann. – Vilnius: Alma littera, 2001 -- .
Virš. aut. nenurodyti
ISBN 9986-02-989-9
T. 2: Nuo Prancūzijos revoliucijos iki šių laikų. – 2002. – 360 p.: iliustr., žml. – R-klės: p. 626–671. – ISBN 9955-08-243-7

Pasaulio istorijos atlaso II tome apžvelgiami svarbiausi įvairių šalių istorijos įvykiai, pradedant XVIII a. JAV ir Prancūzijos revoliucijomis ir baigiant 1990 metais. Chronologinės apybraižos iliustruojamos istoriniais žemėlapiais, lentelėmis, diagramomis.

UDK 930.9(084.4)

PASAULIO ISTORIJOS ATLASAS, T. 2

Redaktorė *Emilija Dagytė*
Viršelis *Deimantės Rybakovienės*
Korektorė *Ranutė Prapiestienė*
Maketavo *Valdas Bautrėnas*

Užs. 3.276
Leidykla „Alma littera", Juozapavičiaus g. 6/2, 2005 Vilnius
Interneto svetainė: http://www.almali.lt
Spaudė AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino g. 10, 3000 Kaunas